

JOGI TANULMÁNYOK

2022

Budapest

JOGTUDOMÁNYI ELŐADÁSOK
az EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
DOKTORI ISKOLÁINAK KONFERENCIÁJÁN

2022. JÚNIUS 10. és 17.

**Kiadja: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola**

**Szerkesztették: dr. Nagy Marianna egyetemi tanár
dr. Fazekas Marianna habil. egyetemi docens**

**ISSN 2064-9851
DOI**

Budapest 2022

TARTALOM

<i>ELŐSZÓ</i>	7
<i>ALKOTMÁNYJOGI SZEKCIO</i>	8
<i>Bukor Liza</i>	9
A Facebook Ellenőrző Bizottságának jogalkalmazó tevékenysége, különös tekintettel az online gyűlöletbeszédre	9
Law enforcement activities of Facebook Oversight Board, with particular regard to online hate speech	21
<i>Hollós Dominika</i>	22
A jogon túli elemek érvényesülése az arányossági tesztben	22
Who is competent to decide a scientific dispute? – The role of extra-legal arguments in the proportionality test	33
<i>Kiss Balázs</i>	35
A nemzeti kisebbségek parlamenti képviselésének kérdése a kétoldalú szomszédsági kapcsolatokban	35
The issue of parliamentary representation of national minorities in bilateral relations	49
<i>Makk Alexandra</i>	50
Az adataltruizmus és a datatrust alapjogi megközelítése	50
A fundamental rights approach to data altruism and datatrust	63
<i>BÜNTETŐ ELJÁRÁSJOGI ÉS BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI JOGI SZEKCIO</i>	65
<i>Csontos Laura</i>	66
A magyar vádalku történeti fejlődése	66
The historical development of the Hungarian plea bargain	81
<i>Hezam Leila Melinda</i>	82
A vitarendezés új perspektívái a hazai büntető igazságszolgáltatás rendszerében	82
New perspectives on dispute resolution in the domestic criminal justice system	99
<i>BÜNTETŐJOGI SZEKCIO</i>	101
<i>Bihari István</i>	102
Sziporka: az Európai Unió operatív rendőri együttműködése	102
Operational law enforcement cooperation in the European Union	118
<i>Gubis Philip</i>	119
A büntetőjogi tévedés jogtörténeti áttekintése	119
Review of the legal history of mistake in the criminal law	133
<i>Hodula Máté</i>	135
Az absztrakt tényállás alanyi oldalának interdiszciplináris vizsgálata	135
Examining the subjective element of a criminal offence from an interdisciplinary standpoint	149
<i>Komporday-Orosz Noémi</i>	151

Okozatosság a büntetőjogban és a magánjogban	151
Causality in the criminal and the private law	164
<i>Szabó Zsolt Tibor</i>	166
A befolyással üzérkedés új alapesete.....	166
The new basic case of influence peddling	178
<i>Varga József</i>	179
A nevelési alapelv hanyatlása és a neurolaw kínálta lehetőségek a fiatalkorúak büntetőjogában	179
The decline of the basic principle of education and the opportunities offered by neurolaw in the criminal law of juveniles	193
JOGTÖRTÉNETI SZEKCIÓ	194
<i>Pap Péter</i>	195
Végrehajtói praktikák a végrehajtási költségekkel a jelenben és a századfordulón	195
Bailiff costs and practices in the 1920s	207
INFOKOMMUNIKÁCIÓS JOGI SZEKCIÓ	208
<i>Kovács Andrea</i>	209
Botok, automatizált fiókok a közösségi médiában	209
Bots, Automated Accounts on Social Media Platforms	223
KÖZIGAZGATÁSI ÉS PÉNZÜGYI JOGI SZEKCIÓ	224
<i>Kárász Marcell</i>	225
A szakmai kamarák normatív aktusai feletti közigazgatási bírói kontroll egyes perjogi kérdései.....	225
Judicial review of professional bodies' regulations in light of the new Hungarian Code of Administrative Court Procedure.....	238
<i>Molnár Csaba</i>	239
A jogos elvárás elvének kérdései.....	239
Questions of the Principle of Legitimate Expectations	252
<i>Tombor Csaba</i>	254
Az adó megfizetésére kötelezés a német jogrendszerben.....	254
The liability to pay the tax in the German legal system	270
KRIMINOLÓGIA SZEKCIÓ	271
<i>Bálint Réka</i>	272
Emberkereskedelem Magyarországon.....	272
Human Trafficking in Hungary	287
<i>Brezovszki Anna Luca</i>	288
A megelőző pártfogás Nógrád megyében	288
Preventive patronage in Nógrád Country	302
<i>Rózsás Zsuzsanna</i>	304
A családon belüli erőszak médiareprezentációja.....	304

Media representation of intimate partner violence	319
<i>Sepovics Ida</i>	320
A magyar reintegrációs gyakorlat hatékonysága a fogvatartottak szemszögéből	320
Prisoners perspective: the effectiveness of Hungarian reintegration practice	331
<i>MUNKAJOGI SZEKCIÓ</i>	332
<i>Fábián Aliz</i>	333
„Vitarendezés másképpen”	333
„Dispute resolution in an alternative way”	340
<i>Grósz-Wilhelm Nikolett</i>	341
„Az élet sava-borsa”, avagy a stressz mint a munkáltatói kárfelelősség sajátos szegmense	341
‘The spice of life’ Stress as a special segment of the employer’s liability.....	354
<i>Havas Bence</i>	355
A munkaidő és a pihenőidő dichotómiája	355
The dichotomy of working time and rest period	368
<i>Szakács Dóra</i>	369
A munkahelyi pszichoterror Magyarországon	369
Workplace mobbing in Hungary	384
<i>NEMZETKÖZI JOGI ÉS EURÓPAI KÖZJOGI SZEKCIÓ</i>	385
<i>Bertha Csilla</i>	386
A Vegyifegyver Tilalmi Egyezmény értékelése annak 25. évfordulóján.....	386
The Assessment of the Chemical Weapons Convention at its 25th Anniversary	399
<i>Budai Péter</i>	400
A Van Gend en Loos-ügy példája: Sinclair nemzetközi szervezetek jogára vonatkozó elméletének alkalmazása az uniós jogra.....	400
The Van Gend en Loos case as an example: applying Sinclair's theory from the field of the law of international organisations for EU law	414
<i>Kaszás Dóra</i>	415
A Genf-New York szakadék.....	415
The Geneva-New York Gap	426
<i>Madarasi Anna</i>	427
A tisztességes online tárgyaláshoz való jog	427
The right to a fair online trial.....	440
<i>Németh Olívia</i>	441
Az Európai Unió nemzetközi felelősségének alapkérdései	441
Introduction to the international responsibility of the European Union.....	454
<i>Török Tamás</i>	456
Az aktuális válságok hatása az Európai Unió gyűlölet-bűncselekmények elleni küzdelmére	456

The impact of the current crises on the European Union's fight against hate crime	469
<i>Turi Petra</i>	471
Pénzügyi oktatás mint a fogyasztóvédelem része az Európai Unióban.....	471
Financial education as part of consumer protection in the European Union.....	484
<i>Vittay Melinda</i>	485
A transznacionális vállalatok jogalanyisága a nemzetközi jogban.....	485
The international legal personality of multinational corporations.....	497
NEMZETKÖZI MAGÁNJOGI, EURÓPAI JOGI ÉS POLGÁRI ELJÁRÁSJOGI SZEKCIÓ	499
<i>Mészáros Árpád</i>	500
A kiküldetésre vonatkozó szabályok uniós jogi jogfejlődésének hatásai a kétoldalú szociális biztonsági egyezmények szabályaira.....	500
The impact of the development of EU legislation on posting on the rules of bilateral social security agreements	514
POLGÁRI JOGI SZEKCIÓ	515
<i>Szabó András</i>	516
Az önvezető autók kártérítési felelőssége az olasz jogban.....	516
The civil liability of self-driving cars according to Italian Law	525
RÓMAI JOGI ÉS ÖSSZEHASONLÍTÓ JOGTÖRTÉNETI SZEKCIÓ	527
<i>Borbély Zoltán</i>	528
A bizalmi vagyonkezelő és a trustee felelősségének kérdései	528
Issues of liability of the trustee and the Hungarian trustee.....	539
<i>Steixner Zsófia</i>	541
A vagyonkezelő magánalapítvány szervezeti felépítésének egyes kérdései	541
Some Questions of the Structure of the Private Foundation	549
<i>Urbán Kristóf</i>	550
A nagypapa-kluzula Oklahomában, a <i>Guinn kontra Egyesült Államok</i> ügy elemzése	550
The Grandfather-Clause in Oklahoma, <i>Guinn v. US</i> – A case study	561

ELŐSZÓ

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának doktori iskolái – az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola és a Politikatudományi Doktori Iskola – nyolcadik alkalommal rendezik meg a Kari Doktorandusz Konferenciát. A tavalyi rendhagyó doktorandusz konferencia után ismét a hagyományosan, az előadók és a hallgatóság személyes találkozásával tarthattuk meg az idei tanácskozást. A mostani konferenciának is volt azonban egy nem szokványos sajátossága, mert nem egyetlen júniusi napon került rá sor, hanem június 10-én és 17-én, tehát egymást követő héten. Június 10-én az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola hallgatói tartották meg előadásait, a bűnügyi tudományokkal foglalkozókat kivéve. Június 17-én rendeztük meg a bűnügyi tudományok szekcióinak előadásait, és a Politikatudományi Doktori Iskola hallgatóinak konferenciáját.

Az idei konferenciára mintegy 60 jogász, kriminológus és 10 politológus PhD-hallgató jelentkezett. Az előadások 15 szekcióban hangzottak el.

A konferencia programjában az állam- és jogtudományok teljes köre, és számos ezzel összefüggő fontos társadalomtudományi téma szerepelt. A politikatudományi programban politikatörténeti, nemzetközi és hazai politikát elemző előadásokat hallgathattak meg az érdeklődők.

A konferencián elhangzott előadásokat szokásaink szerint írásbeli változatban, tanulmánykötetként is közreadjuk. A konferenciakötetek ötödik alkalommal jelennek meg csak elektronikus kiadványként az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar honlapján. A kétkötetes kiadvány tükrözi az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara doktori iskoláiban folyó oktatás és tudományos munka, tematikus gazdagságát, eredményeit és magas színvonalát. A hagyományosan „*Jogi tanulmányok*” címet viselő kötet az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola jelenlegi és frissen végzett hallgatóinak tanulmányait tartalmazza. A politikatudományi tanulmányok külön kötetben jelennek meg.

Mindenkinek figyelmébe ajánlom a kiadványt, aki érdeklődik az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola tudományos munkája iránt, és remélem, hogy a tanulmányok füzére minden kedves Olvasónak új tudományos ismereteket és valódi szellemi élményt nyújt majd!

Budapest, 2022. június

Dr. Nagy Marianna
az Állam- és Jogtudományi, Politikatudományi
Tudományági Doktori Tanács elnöke

ALKOTMÁNYJOGI SEKCIÓ

BUKOR LIZA

Alkotmányjogi Tanszék

Témavezető: dr. Pozsár-Szentmiklósy Zoltán tanszékvezető habil. egyetemi docens

DOI: 10.56966/2022.1.Bukor

A FACEBOOK ELLENŐRZŐ BIZOTTSÁGÁNAK JOGALKALMAZÓ TEVÉKENYSÉGE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ONLINE GYŰLŐLETBESZÉDRE

1. Bevezetés

A közösségi médiaplatformok legfőbb jelentősége abban áll, hogy nyitott, bárki számára hozzáférhető médiumként a demokratikus párbeszédet, véleménynyilvánítást, önkifejezést, információáramlást lehetővé tegye, elősegítse, támogassa. Ugyanakkor természetéből fakadóan számos problémás, akár jogsértő tartalom is megjelenik ezeken a felületeken, például a gyűlöletbeszéd vagy különböző szexuális tartalmak. Ezek felismerése, kezelése, illetve az egyes tartalmak megengedhetőségéről való döntés számos kihívás elé állítja a platformokat, az államokat és a különböző regionális és nemzetközi szerveket.

Egy-egy problémás, jogellenesnek vélt, a közösségi médiaplatformon közzétett, megosztott tartalomról alapvetően maga a közösségi média, mint kvázi jogalkalmazó dönt, s ez a „magáncenzúra” több aggályt is felvet.¹ Egyrészt ezek a magánvállalatok elsősorban a saját maguk által megalkotott szabályok alapján – amelyeket a felhasználók a platformra történő regisztrációkor egyébként elfogadnak – döntenek arról, hogy egyes tartalmakat jogellenesnek vélnek-e, amely következtében azok hozzáférését korlátozzák, vagy akár el is távolíthatják azokat. Másrészt a tartalmak különböző nemzeti jogszabályokba való ütközését is vizsgálhatják. A nagy közösségi médiaplatformok² saját jogi szabályozásai meglehetősen hiányosak, például a gyűlöletbeszédre vonatkozóan tisztázatlan definíciókat tartalmaznak, generálklauzulákkal és példálózó felsorolásokkal operálnak, amelyek tartalmát a kvázi jogalkalmazó tevékenységük során töltik ki. Ugyanakkor ezek a magánvállalatok alapvető emberi jogokról döntenek, például a szólásszabadságról, amikor egyes tartalmak megengedhetőségét vizsgálják az értesítési-eltávolítási eljárásuk során. Az

¹ Adina Portaru: Freedom of Expression Online: The Code of Conduct on Counterint Illegal Hate Speech Online, *Revista Romana De Drept European*, 2017/4. 86.

² Nagy közösségi médiaplatformként tartható számon például a Facebook, az Instagram, a Twitter és a TikTok

eljárásban humán moderátorok rendkívül rövid időn belül döntenek egy-egy tartalom sorsáról, de ez a döntés történhet humán erőforrás közreműködése nélkül, pusztán mesterséges intelligencia alkalmazásával is. Az egyes döntések ellen a fellebbezési lehetőség limitált, maga az eljárás nem átlátható, a döntések indokolása pedig nem megismerhető sem a felhasználó, sem a felhasználói közösség számára, és ez akár önkényes döntésekhez vezethet. Ráadásul a tartalmakról született döntések a közösségi médiumon belül maradnak, külső szervhez egy-egy ügy ritkán jut el, bírósági szintre alig-alig kerülnek a kérdéses esetek.

A múltban több, a közösségi médiumot bíráló incidensre, nagy visszhangot kiváltó ügyre derült fény, amelyek még inkább felhívták a nagyközönség figyelmét a problémákra.³ A közösségi médiaplatformok kezében óriási hatalom összpontosul, jelentősügyekről dönt: távolít el tartalmakat vagy függeszt fel felhasználói profilokat. Egy kizárólag egy profitorientált magánvállalat megismerhetetlen szabályok alapján, átláthatatlan eljárásban jár el. Például a Capitoliumban történt események hatására Donald Trump volt amerikai elnök profilját a Twitter letiltotta, mert, megítélése szerint Trump erőszakra, zavargásokra felhívó, gyűlölködő tartalmú megnyilvánulásai nagy szerepet játszottak azok kihozzátásában, azonban a másik oldalról ez a lépés a szólásszabadság korlátozását is felvetette. Hasonló problémákat vetett fel, amikor egy amerikai távközlési vállalat, a Verizon hirdetéseit egy antiszemita, gyűlöletkeltő videó mellett jelentek meg, amelynek következtében több hatalmas, globális vállalat is bojkottálni kezdte a közösségi médiaplatformokat és nem helyeztek el azokon hirdetéseket, hogy a felmerülő problémákra ezzel is felhívják a figyelmet.⁴

A Facebook, felismerve a növekvő igényt az átlátható tartalommoderálásra és a hatékony jogorvoslati lehetőségekre, 2020-ban létrehozott egy új jogorvoslati mechanizmust, és felállította a Facebook Ellenőrző Bizottságát (a továbbiakban: FOB), annak egyfajta superbíróság funkciót szánva. Ugyan a működése még igencsak újszerű, a tanulmány célja a FOB felépítésének, céljának, döntéseinek bemutatása, mivel fontos, hogy az online véleménynyilvánításra ilyen mértékben ható, kvázi bírósági szervet már egészen a kezdetektől fokozott figyelemmel kövessünk.

2. Az Ellenőrző Bizottság célja és függetlensége

A Facebook 2019-ben kezdte meg⁵ a FOB felállításának folyamatát, hosszú konzultációs folyamat eredményeként 2019 szeptemberében elfogadták az alapjait

³ Edison Lanza-Matías Jackson: Content Moderation and Self-Regulation Mechanisms. The Facebook Oversight Board and Its Implications for Latin America. 2021, *Inter-American Dialogue*, 9.

⁴ <https://edition.cnn.com/2021/01/08/tech/trump-twitter-ban/index.html> (Letöltés időpontja: 2022.06.24.);

⁵ A Facebook, Inc. 2020. március 31-én megvásárolta az Instagramot, tehát az Ellenőrző Bizottság működése az Instagramra is kiterjed. A Facebook, Inc.-et 2021-ben Metára nevezték át, tehát a Meta vállalat alá tartozik jelenleg a Facebook és az Instagram is.

lefektető Chartát, 2020-ban pedig a 20 alapító tagot hivatalosan is bemutatták.⁶ Jelenleg 23 taggal működik a testület, amelyet 40 tagra terveznek bővíteni. A Charta és az Alapszabály alapján a FOB független testület, a Facebook közösségi alapelveit és értékeit alkalmazva független felülvizsgálati mechanizmusként működik a tartalomszabályozó döntések kapcsán.

A FOB célja a Charta szerint a véleménynyilvánítás szabadságának megvédése, a megfelelő egyensúly megtalálása mellett, így „garantálja a jogok megfelelő tiszteletben tartását.”⁷ A FOB kötelezettséget vállalt arra, hogy a közösségi médiaplatform által már meghozott, a közösségi médiaplatformon látható és az eltávolítandó tartalmakkal kapcsolatos nehéz döntéseket ellenőrzi. Megválaszolja azt, hogy az online véleménynyilvánítás körében „mit kell eltávolítani, mit lehet fent hagyni, és miért”.⁸ Tehát végső soron a FOB célja, hogy elvi, független döntéseket hozzon az egyes, közösségi médiaplatformon közzétett és megosztott tartalmakról, amelyek kötelező erejűek, a platform köteles végrehajtani azokat. A FOB hivatalos honlapja szerint a „Facebook tartalommal kapcsolatos döntését megerősítő vagy megsemmisítő bizottsági határozat kötelező érvényű, azaz a Facebooknak mindenképpen végre kell hajtania, feltéve, hogy ezzel nem sért törvényt”. Ugyanakkor a FOB honlapján közzétett információk alapján „a Bizottság nem a Facebook meglévő tartalomellenőrzési folyamatának egyszerű kiterjesztése. Inkább arról van szó, hogy néhány kiválasztott emblemikus esetet megvizsgálva, megállapítja, hogy a döntések megfeleltek-e a Facebook deklarált értékeinek és szabályainak”.⁹

Emellett célként jelölik meg a tisztességes döntéshozatali eljárást, amelynek megvalósulása egyébként a médiaplatform eltávolítási eljárása során kérdéses. Ehhez a Chartában is lefektetett módon a transzparens eljárást és a döntések nyilvános indokolását alkalmazzák, amelyek a Facebook és az Instagram egyes tartalmakról való döntése során nem valósultak meg. A FOB hozzáférhető lehetőséget biztosít az emberek, a felhasználók számára, hogy felülvizsgálatot kérjenek és meghallgassák őket.¹⁰

További cél, hogy a FOB ajánlásokat fogalmazzon meg a közösségi médiaplatform irányelveihez, azokat fejlesztendő, amelyre a platform köteles nyilvánosan reagálni az iránymutatás kézhezvételétől számított harminc napon belül, tehát az ajánlással mindenképpen érdemben foglalkoznia kell, mérlegelnie kell annak beépítését az irányelvekbe.¹¹

⁶ <https://www.lawfareblog.com/facebook-oversight-board-general-documents>

⁷ Charta Bevezetés; <https://www.oversightboard.com/> (Letöltés időpontja: 2022. 06. 25.)

⁸ <https://www.oversightboard.com/meet-the-board/> (Letöltés időpontja: 2022. 06. 25.)

⁹ <https://www.oversightboard.com/> (Letöltés időpontja: 2022. 06. 25.)

¹⁰ Charta Bevezetés

¹¹ Alapszabály 2. cikk 2. bekezdés 2.3. pont 2.3.2. alpont

Tehát a FOB mind a döntésekkel, mind az ajánlásokkal alakítja a Facebook és az Instagram jövőjét is, nem csak az egyes ügyekre vonatkoznak a döntései, hanem a későbbiekre is hatással vannak, precedensértékkel bírnak.

A függetlenség kapcsán kérdésként merülhet fel, hogy az hogyan és mennyiben tud megvalósulni egy olyan – kvázi alkotmánybíráskodási hatáskörrel felruházott - jogorvoslati szervnél, amelyet egy piaci szereplő hozott létre a saját eljárásai, döntései felülvizsgálatára.

Az Alapszabály szerint a függetlenséget az biztosítja, hogy a Facebooktól elkülönült vagyonnal rendelkező Alapítvány és korlátolt felelősségű társaság szolgálja ki a felelős működést. A Charta szerint az Alapítvány felel a pénzügyekért és gondoskodik a tagok kifizetéséről.¹² Ugyanakkor az Alapítvány az anyagi forrást mindehhez kizárólag a Facebooktól kapta, valamint az Alapítvány tagjait is az nevezi ki, a Facebook pedig a FOB-tól a szolgáltatást rendelte meg, tehát egy háromoldalúkapcsolat áll fenn közöttük. Ez azt eredményezheti, hogy amennyiben a Facebook a későbbiekben nem tart igényt a FOB-ra, annak működése valószínűleg ellehetetlenülne annak ellenére, hogy az Alapítvány befektetési műveleteket, önálló gazdálkodási tevékenységet végezhet. Amennyiben az Alapítvány az anyagi forrásokat képes lesz saját maga megteremteni, akkor a saját és a FOB a függetlensége és pártatlansága is növekedhet.¹³

A függetlenséget segíti, hogy az alapító dokumentum, a Charta módosításának folyamatában a FOB közreműködése is szükséges, azonban az érdemi módosításokhoz a Facebook beleegyezése is szükséges, amely könnyen megakaszthat egy-egy módosítást. Mindazonáltal a két legfontosabb dokumentum módosítása, a közösségi alapelvek és az értékek – amelyeknek az egyes tartalmakkal való összhangját vizsgálja a FOB – csak és kizárólag a Facebook kezében van, tehát a Facebook egyoldalúan módosíthatja azokat.¹⁴

A FOB-ban eljáró döntéshozók szakmai szempontok alapján kerülnek kiválasztásra, szigorú, előre meghatározott feltételrendszerben, amelyek mind elősegítik a függetlenség és pártatlanság megvalósulását. Ugyanakkor a tagokat az Alapítvány nevezi ki és menti fel a Charta alapján 3 éves időtartamra, és a tagok kétszer újraválaszthatók. A Bizottság alapításakor a tagjelölteket a Facebook választotta ki, és őket hivatalosan az Alapítvány nevezte ki. Az első tagok kihirdetését követően a további tagokat már a Bizottság választja ki. Azonban kérdéses, hogy a Facebook kezdeti befolyása a tagválasztásra a későbbi tagok választására és a személyes függetlenségre mennyiben hat ki.¹⁵ Ráadásul az Alapszabály szerint az Alapítvány az, aki negyedévente döntést hoz jelentés, felülvizsgálat alapján arról, hogy az adott tag

¹² Charta 5. cikk 1. bekezdés (A Charta elérhető: https://about.fb.com/wp-content/uploads/2019/09/oversight_board_charter.pdf)

¹³ Pongó Tamás: Új korszak az online véleménynyilvánítás korlátozásában?. In.: *Iustum Aequum Salutare* XVI. 2020/4, 151-152.

¹⁴ Kate Klonick: The Facebook Oversight Board: Creating an Independent Institution to Adjudicate Online Free Expression. In.: *Yale Law Journal*. 129 (2020), 2466.

¹⁵ Klonick 2020. 2465.

teljesítette-e a szerződéses kötelezettségét és sor kerülhet-e a kifizetésére.¹⁶ A tagok munkájának gyakori felülvizsgálata, és annak kilátásba helyezése, hogy nem megfelelő munkavégzés esetén ellentételezés nem jár az adott tagnak, veszélyt jelenthet a tagok gazdasági függetlenségére.¹⁷ Pozitívum, hogy a tagoktól megfelelő kompetenciákat és képzettséget, szakértelmet kívánnak meg. A tagok sokszínűségét biztosítja, hogy jártasság szükséges többek között a döntéshozatali mechanizmusokban, a digitális tartalmakkal kapcsolatos kérdésekben, a kormányzásban, a szólásszabadságban és a technológiában.¹⁸ A FOB működését segíti, hogy az egyes ügyekben való megalapozott döntéshez külső szakértőket, szervezeteket is vonhatnak be.

3. Az Ellenőrző Bizottság működése

Az Alapszabály szerint annak érdekében, hogy egy esetet felülvizsgáljanak maga a Facebook vagy a Facebook felhasználó fordulhat a FOB-hoz. A Facebook a jelentős és nehéz ügyeket utalhatja közvetlenül a FOB-hoz vizsgálatra. Az Alapszabály rendelkezései alapján a *„jelentős azt jelenti, hogy a szóban forgó tartalom valós hatást és súlyos, nagy léptékű és/vagy a közbeszéd szempontjából fontos problémákat érint. A nehéz azt jelenti, hogy a tartalom kérdéseket vet fel a jelenlegi irányelvekkel vagy azok végrehajtásával kapcsolatban, és mindkét oldalon erős érvek szólnak a felülvizsgálat alatt álló tartalom eltávolítása vagy fennmaradása mellett.”* A Facebook gyorsított felülvizsgálatra is küldhet ügyeket kivételes körülmények között, ha a tartalom sürgős, valós következménnyel járhat.¹⁹

A Facebook felhasználó esetében az eljárás kezdeményezésének feltétele, hogy érintett legyen az ügyben. Tehát csak a tartalom közzétevője, vagy a tartalom korábbi bejelentője nyújthat be felülvizsgálati kérelmet a FOB-hoz. További követelmény a kérelem benyújtásához, hogy aktív Facebook fiókkal is rendelkeznie kell. A FOB a platformról már eltávolított tartalom visszaállítása iránti igényeket, valamint a tartalom eltávolítása iránti igényeket bírálja el. Mindehhez a belső jogorvoslati lehetőségek előzetes kimerítése szükséges, a Facebook végleges döntésének kézhezvételétől számított 15 napon belül fordulhat az érintett felhasználó a FOB-hoz.

A FOB ugyanakkor saját hatáskörben választja ki, hogy mely ügyeket fogadja be és hoz róla érdemi döntést. Azonban a Facebook kérésére „kivételes körülmények” esetén különleges eljárást végez, amikor a FOB automatikusan felülvizsgálja az esetet. A FOB ügyek kiválasztásáért felelős bizottságának öt tagja választja ki, hogy mely eseteket vizsgálja felül. A befogadási eljárás során szigorú kritériumrendszer alapján döntenek

¹⁶ Charta 5. cikk 2. bekezdés, Charta 1. cikk 2-3. bekezdés, Alapszabály 1. cikk 1. bekezdés 1.4. pont 1.4.3. alpont (Alapszabály elérhető: https://about.fb.com/wp-content/uploads/2020/01/Bylaws_v6.pdf)

¹⁷ Pongó 2020. 151.

¹⁸ Charta 1. cikk 2. bekezdés

¹⁹ Alapszabály 2. cikk 2. bekezdés 2.1. pont 2.1.1. és 2.1.2 alpont

az érdemi elbírálásról: az ügy jelentőségén és a nehézségén alapul a befogadás. Az iránymutatásra legalkalmasabb esetek előtérbe kerülnek a kiválasztás során. Elsőbbséget élveznek azok az ügyek, amelyek kihívást okoznak, globális jelentőségűek, precedenst teremthetnek és a későbbi szabályokra is hatással lehetnek. Mindez azt eredményezi, hogy a FOB érdemben nem dönt minden benyújtott kérelemről, hanem csupán az ügyek kis számával foglalkozik. A közzétett információk szerint a FOB „hetente több ezer felülvizsgálati kérést kap, és csupán havonta néhányat választ ki közülük”.²⁰

A kiválasztott ügy érdemi eljárásában először a FOB öt tagjából álló panel tanácskozására kerül sor, amelyből legalább egy tagnak az érintett régióból kell érkeznie. Az ügy rövid leírását közzéteszik, amelyre 14 napos nyílt hozzászólási lehetőséget biztosítanak. Emellett a tagok a Facebookot is megkereshetik információszerzés céljából, illetve szakértők és külső szervezetek segítségét is igénybe vehetik a megalapozott döntés meghozatala érdekében, így például nyelvi szakértőket, tolmácsokat kereshetnek meg, akik számos értelmezési kérdést megkönnyíthetnek és tisztázhatnak. Ha a Bizottság kiválasztja valakinek a tartalmát felülvizsgálatra, az illető nyilatkozatban oszthatja meg és ismertetheti álláspontját, amely a belső jogorvoslati mechanizmushoz képest mindenképpen előrelépés, hiszen ott az érintett felhasználónak nincs erre lehetősége. A kijelölt panel által elfogadott döntéstervezet ezt követően a FOB többi tagjához kerül. Amennyiben a FOB tagjainak többsége úgy látja, hogy szükséges, másik panelhez utalhatja az ügyet megismételt és gyorsított felülvizsgálatra. A döntést minden esetben, 90 napon belül a teljes testület hozza meg. A végső döntésről az érintett felhasználókat értesítik, valamint a döntést közzéteszik a FOB nyilvános weboldalán. Azonban az nem megismerhető az érintettek és a nyilvánosság számára, hogy a tanácsban mely bírák jártak el.²¹

4. Az Ellenőrző Bizottság döntései – különös tekintettel a gyűlöletbeszéd tárgyú döntésekre

2021 januárjában a FOB nyilvánosságra hozta az első öt döntését, ebből négyben nem értett egyet a Facebook korábbi döntésével, és visszaállította a már eltávolított tartalmakat. Mindeddig összesen 16 Facebookkal és 22 Instagrammal szemben meghozott döntés született. 12 esetben a FOB felülbírálta a Facebook tartalom eltávolítására vonatkozó döntését és megkövetelte a visszaállítást, 4 esetben pedig felülbírálta a Facebook tartalom eltávolítására vonatkozó döntését, de az eset kiválasztása után a tartalmat a Facebook már saját hatáskörben visszaállította. Összesen 5 esetben erősítette meg a Facebook döntését. Az esetek tárgya leggyakrabban a

²⁰ <https://www.oversightboard.com/appeals-process/>

²¹ Edison Lanza - Matias Jackson 2021. 10.

gyűlöletbeszéd, a szexuális tartalmak, diszkrimináció, valamint az erőszak és uszítás.²² Ugyan még a másfél-két éves működés igen rövid idő, messzemenő következtetéseket még nem vonhatunk le a FOB hatékonyságával kapcsolatban, ugyanakkor az eddig meghozott döntések vizsgálata megmutathatja azt, hogy a FOB milyen úton halad, meghatározott céljainak megfelelően működik-e. A FOB a döntéseit a közösségi média alapelvei alapján hozza meg, de nemzetközi emberi jogi instrumentumokat is felhasznál annak érdekében, hogy ajánlásokat tegyen a Facebooknak az alapelvei módosítására, bővítésére.

A tanulmány ezen részében az eddig meghozott döntések alapján ismertetem azokat az elemeket, amelyek a FOB döntéseiben a leggyakrabban megjelennek egyfajta iránymutatást is adva a közösségi médiaplatform tartalommoderáló eljárásához. Leginkább a gyűlöletbeszéd tárgyú döntéseket vizsgáltam, ugyanis egyrészt jelenleg azzal foglalkozik a legtöbbet a FOB, másrészt a gyűlöletbeszéd az a témakör, ami egyfelől az egyik leginkább megosztó a felhasználók körében, másfelől kikristályosodott, világos, egységes szabályok sincsenek annak eldöntésére, hogy mi éri el a gyűlöletbeszéd szintjét, ezáltal a közösségi médiaplatformok eljárása még átláthatatlanabb.

A FOB döntései lehetőséget biztosítanak arra, hogy a Facebook nem nyilvános, de alkalmazott belső szabályait a felhasználók is megismerhessék, ezzel utat mutatva nekik, hogy valójában milyen magatartás lehet megengedett a platformon, milyen tartalmakat tehetnek közzé szabadon, és milyenektől kellene tartózkodniuk mások védelme érdekében. A felhasználók számára közzétett nyilvános irányelvek általános jellegű fogalmakat használnak, amelyek tartalma nem megismerhető. A FOB döntéseiből viszont e fogalmak valódi tartalma és jelentése világosabbá válik, tekintve, hogy a FOB megkeresheti a Facebookot információszerezés céljából. Így például egy gyűlöletbeszéd tárgyú döntésből kitűnik, hogy a Facebook mit ért „általánosítás” alatt. A Facebook azért távolította el egy tartalmat, mert szerepelt benne a következő kifejezés: *„valami baj [van] a muszlimokkal pszichésen”*. *„A kijelentés „2. szintű”²³ (A 2. szintű tiltott tartalom az alábbiakat foglalja magában: alsóbbrendűsége utaló (írásbeli vagy vizuális) általánosítások a következő módokon [...]; a szellemi hiányosságok a következők valamelyikére vonatkoznak: értelmi képesség [...], iskolázottság [...], mentális egészség.) gyűlöletbeszédnek minősül a közösségi alapelvek szerint.”²⁴* Azonban az irányelvek nem bontják ki azt, hogy a platform szerint mit jelent az „általánosítás” fogalma. A Facebook által megadott, nyilvánosan eddig nem elérhető információ szerint az általánosítás *„az értelmet, a tényyszerű pontosságot vagy az érveket nélkülöző, a feltételeknek nem megfelelő negatív állítás, amely sérti mások jogait és rontja mások jó hírnevét.”* Tehát a FOB döntései alapján a Facebook saját, egyes

²² <https://www.oversightboard.com/decision/> (Letöltés időpontja: 2022. 06. 10.)

²³ A Facebook a közösségi alapelveiben 3 szintű gyűlöletbeszédet különböztet meg egymástól.

²⁴ Facebook Oversight Board, Döntés a 2020-002-FB-UA sz. esetben

eljárásokban a felhasználókra és az általuk közzétett tartalmakra alkalmazott szabályairól többet tudhatunk meg, ezzel átláthatóbbá téve a platformot is.

A FOB több döntésében kiemelte, hogy a közösségi médiaplatform a tartalommoderáló eljárása során a kontextus, valamint a tartalom környezetének vizsgálatát elmulasztja. A fentebb említett esetben a tartalmat egy mianmari felhasználó tette közzé. A FOB szerint „bár Mianmarban gyakori és néha súlyos a muszlim kisebbségi csoportokkal szembeni gyűlöletbeszéd”, de a kontextust figyelembe véve „a szöveget inkább úgy kell értelmezni, mint a muszlimok franciaországi és kínai eseményekre adott reakciói közötti nyilvánvaló következetlenségre vonatkozó kommentárt”. Ez pedig nem éri el a Facebook közösségi alapelvei szerint a gyűlöletbeszéd szintjét, tehát a tartalom visszaállítását rendelte el a FOB többek között a kontextus vizsgálata során tett megállapításokból fakadóan. A kontextus vizsgálatára független kutatás zajlott a FOB megbízásából. A társadalmi-politikai és a kulturális kontextussal kapcsolatban számos független kutatóintézet és szakértő nyilvánított véleményt.²⁵ Egy másik, szintén burmai nyelvű, kínaiakra vonatkozó tartalommal kapcsolatos esetben a FOB felülbírált a Facebook döntését a bejegyzés eltávolításáról a gyűlöletbeszédre vonatkozó közösségi alapelveinek megsértése miatt. A bejegyzés arra vonatkozott, hogy „milyen módokon lehetne korlátozni a mianmari hadseregnek juttatott pénzügyi forrásokat a 2021. február 1-jén Mianmarban lezajlott puccsot követően.” A FOB ebben az esetben is megállapította, hogy milyen fontos a kontextus figyelembevételének a gyűlöletbeszédre vonatkozó szabályok alkalmazása előtt. Így a 2021-es puccsot a tartalom megítéléséhez figyelembe kellett volna venni, valamint azt is, hogy a Facebook milyen fontos szerepet tölt be a kommunikációban az ország területén. A kontextus figyelembevétele számos esetben segítheti a tartalmak helyes fordítását is, amelyek természetesen szintén befolyásolják azt, hogy egy adott tartalom megengedhetőnek tekinthető-e vagy sem.

A fenti esetben a bejegyzést a Facebook a kontextus kielégítő vizsgálata nélkül úgy fordította és ezáltal értelmezte, hogy az a kínai emberekre nézve valósít meg gyűlöletbeszédet, nem pedig a kínai kormányra, államra vonatkozik. Ugyanakkor a bejegyzésben szereplő kifejezés az államot és az állam népét is jelölheti, a Facebook pedig úgy ítélte meg, hogy az állam népét célozta a közzététel. A FOB a kontextus vizsgálata alapján arra jutott, hogy a felhasználó nem a kínai emberekre célzott, hanem a kínai államra. Tehát a kontextus kielégítő figyelembevétele mellett a megfelelő fordítás is kulcsfontosságú egy-egy döntés megalapozott meghozatalához.²⁶

A muszlimokra vonatkozó esetben szintén fordításbeli különbség merült fel, ugyanis a Facebook a bejegyzést úgy fordította, hogy: „tényleg valami baj [v]an a muszlimokkal pszichésen”, a FOB fordítói pedig az alábbi fordítást javasolták: „[a]zoknak a muszlim férfiaknak valami baj van a gondolkodásmódjával.” Így ebben az

²⁵ Facebook Oversight Board, Döntés a 2020-002-FB-UA sz. esetben

²⁶ Facebook Oversight Board, Döntés a 2021-007-FB-UA sz. esetben

esetben is a kontextus mellett a fordítás is befolyásolta az ügy kimenetelét és a tartalom sorsát.

Mindezek alapján látható, hogy a nyelvi és kulturális tényezők, a szójátékok, a szarkazmus megnehezítik a terepet a Facebook számára az eljárásuk során, ám a FOB független nyelvi szakértők felkérésével és nyelvi elemzések megrendelésével próbálja értelmezni a bejegyzéseket, amely segítségével megalapozott döntéseket hozhatnak.

A FOB ezen tényezők mellett a felhasználó szándékának vizsgálatára is felhívta a figyelmet. 2021-ben egy Facebook-felhasználó közzétett egy képet egy wampumövről,²⁷ amelyet a Kamloops-események ihletett, angol nyelvű szöveges leírással. A felhasználó kifejezte, hogy a megosztással „egyetlen célja a figyelem felhívása erre a borzalmas történetre”. A Facebook algoritmusai a gyűlöletbeszéd tilalmába ütköző tartalomként észlelték, majd egy humán moderátor eltávolította a bejegyzést. A felhasználó fellebbezett a döntés ellen, de egy második humán moderátor is alapelvekbe ütközést állapított meg. A FOB szerint a bejegyzés „válaszbeszéd”, amely azt jelenti, hogy a „gyűlöletbeszéd említését az elnyomással és a diszkriminációval való szembeszállás célja vezérli”. A Facebook szabályai szerint az ilyen „válaszbeszéd” megengedett, ha a felhasználó világosan kinyilvánítja a szándékát. Ugyan a bejegyzésben közzétett szöveg egy része önmagában azonosítható lenne gyűlöletbeszédként, a kontextust és a szándéknyilvánítást figyelembe véve a bejegyzés nem sérti az alapelveket, mivel az a figyelmet hívja fel bizonyos gyűlölködő és diszkriminatív cselekményekre, és el is ítéli azokat.²⁸ Következésképpen kulcskérdés az is, hogy a felhasználó milyen szándékkal, céllal tett közzé egy-egy tartalmat, mit szeretett volna vele kifejezni vagy elérni.

A FOB a jogalkalmazó tevékenysége során a mesterséges intelligencia kapcsán is megállapításokat tett, amely egyébként összhangban van a szakirodalomban általában felmerülő állásponttal.²⁹ A vállalat automatikus rendszerei egy brazil, Instagramon közzétett bejegyzést a felnőtt meztelenségre és szexuális tevékenységre vonatkozó alapelvek megsértése miatt távolították el. A mellrákkal kapcsolatos felvilágosítás céljából „Rózsaszín október” kampány idején közzétett kép az azt kísérő aláírás szerint a betegség jeleire kívánta felhívni a figyelmet. A kép nyolc fedetlen női mellét ábrázolt, amelyből ötön a mellbimbók is látszódtak. Alapvetően a mellbimbók kitakarása nélkül közzétett női mellét ábrázoló képek a vállalat a felnőtt meztelenségre és szexuális tevékenységre vonatkozó alapelveibe ütközik. Ugyanakkor a kép feltöltése a mellrák

²⁷ „A wampumöv az észak-amerikai őslakosok egyik művészeti formája, amely csiga- és kagylógyöngyökből szőtt képeket hordoz történetek vagy megállapodások rögzítése céljából. A szóban forgó övön egy sor ábrázolás található, amelyeket a felhasználó szerint a „Kamloops story” (a Kamloops-események) ihletett – ez arra az esetre utal, amikor 2021 májusában jelöletlen sírokat fedeztek fel egy korábban működő, őslakosok gyermekeinek szánt bentlakásos iskola területén a kanadai Brit Columbiában.” – 2021-012-FB-UA

²⁸ Facebook Oversight Board, Döntés a 2021-012-FB-UA sz. esetben

²⁹ Klonick 2020. 2431., Jack M. Balkin, Free Speech Is a Triangle.In.: *Colum. L. Rev.* 118 (2018), 2024.

jeleire hívta fel a figyelmet, amely az alapelvek szerint fedetlen női mellbimbóról készült felvétel feltöltésével is megengedett. A FOB szerint a bejegyzés tévesen került eltávolításra. Megállapította, hogy ez „a megfelelő emberi felügyelet hiányára utal, ami emberi jogi aggályokat vet fel.” A bejegyzés észlelése és eltávolítása automatikusan történt, a portugál „mellrák” kifejezést nem ismerték fel, „pontatlan automatizációt alkalmaztak.” A FOB rögzítette, hogy „a szabályok kizárólag automatizációra épülő, megfelelő emberi felügyelet nélküli betartatása a véleménynyilvánítás szabadságába ütközik.” Tehát a FOB gyakorlata alapján kizárólag a mesterséges intelligencia általi döntés aggályokat vethet fel, így szükséges lehet az a lehetőség a felhasználók számára, hogy az ilyen, automatizációval meghozott döntésekről megfelelő tájékoztatást kapjanak és emberi moderátor is felülvizsgálja, ellenőrizze a tartalmakat, valamint tegyen közzé leírást arról, hogy mit jelent az automatizáció alkalmazása.³⁰

A FOB a Facebook döntései kapcsán a felhasználó pontos tájékoztatásának hiányát is megállapította. 2020 decemberében egy hollandiai Facebook-felhasználó egy 17 másodperces videót és mellette egy holland nyelvű szöveget tett közzé. A videóban egy gyermek „Sinterklaasnak” (a Mikulásnak) és két „Zwarte Pietnek” (Fekete Péternek) öltözött személlyel találkozik. A két Zwarte Piet arca feketére volt festve, a fejükön pedig afrikai jellegű parókat viseltek, ennek ellenére fehér embernek tűntek. A Facebook úgy ítélte meg, hogy a gyűlöletbeszédre vonatkozó alapelveibe ütközik a bejegyzés, mivel az kifejezetten tiltja a feketék karikatúráit feketére festett arcú („blackface”) szereplőkkel, ezért eltávolította a tartalmat. Ugyan a Zwarte Piet és a hozzá kapcsolódó fekete arcfestés a hollandoknál egyfajta kulturális tradíciót képvisel, a Facebook korábban többször egyértelművé tette a holland felhasználók számára, hogy ezeket a tartalmakat el fogják távolítani, mivel negatív és rasszista sztereotípiákhoz kapcsolódnak, valamint a jelenséghez köthető feketéket érintő erőszakos megnyilvánulások is történtek. Azonban a Facebook a tartalom eltávolításáról szóló döntésében a felhasználó számára nem jelölte meg pontosan, hogy az eltávolításra a „blackface” szabály miatt került sor, a Facebook csupán arról értesítette a felhasználót, hogy tartalma megsértette a gyűlöletbeszéddel kapcsolatos közösségi alapelveket. A FOB ajánlasként fogalmazta meg a Facebook számára, hogy ügyelnie kell arra, „hogy a felhasználókat mindig értesítsék a közösségi alapelvek velük szemben való érvényesítésének okairól, ideértve azt is, hogy milyen konkrét szabályt tartat be a Facebook”.³¹ A konkrét szabályról való tájékoztatással a Facebook eljárásának átláthatósága tovább növekedne, valamint az egyes szabályokat tudatosítaná is a felhasználóban, ezáltal támogatva azt, hogy a jövőben hasonlóan aggályos tartalmakat ne tegyen közzé. A FOB döntéseinek indoklása megmutatja, hogy a Facebook döntései pontosan milyen szabályokon alapulnak, hogyan értelmezték azokat, amelyek eddig nem kerültek nyilvánosságra. A FOB korábbi, szintén a pontos tájékoztatás hiányát megállapító döntése szerint a konkrét szabályról való tájékoztatással „a Facebook

³⁰ Facebook Oversight Board, Döntés a 2020-004-IG-UA sz. esetben

³¹ Facebook Oversight Board, Döntés a 2021-002-FB-UA sz. esetben

ösztönözhetné a közösségi alapelveknek megfelelő véleménynyilvánítást a felhasználókkal szembeni ellenséges fellépés helyett”. Az átláthatóság hiánya miatt a döntést és a tartalom eltávolításának okát tévesen is értelmezhetette a felhasználó.³²

A FOB egy döntésében azt is megállapította, hogy a Facebook több éven keresztül nem alkalmazott egy saját maga által meghozott kivételszabályt, a hírérték miatti engedményt, ezzel tévesen több tartalom eltávolítását is előidézve. A konkrét, FOB által felülvizsgált esetben egy a kolumbiai elnököt kritizáló kolumbiai tüntetőket mutató videót távolított el a Facebook, mivel használtak egy olyan szót, amely a gyűlöletbeszédre vonatkozó közösségi alapelvek szerint gyalázkodásnak minősül. A Facebook szerint a hírérték miatti engedmény alkalmazására csak akkor van lehetőség, ha a tartalmat ellenőrző moderátor újabb ellenőrzésre felterjeszti a tartalmat, a felterjesztés kritériumai nyilvánosan nem hozzáférhetőek. A FOB úgy ítélte meg, hogy a tartalom értékkel bír a közérdeket tekintve, ezért a hírérték miatti engedmény alkalmazható lett volna a megfelelő, a tartalom engedélyezésének károkozási kockázatának mérlegelése, illetve a kontextuális tényezők figyelembe vétele mellett, ugyan fontos, hogy az engedmény alkalmazása csak kivételnek tekinthető.³³ A FOB eljárásai során előkerülhetnek olyan ügyek, amelyekben a médiaplatform a saját szabályait sem alkalmazza, amely láthatóan számos esetben csak és kizárólag az eljáró moderátoron múlik, pláne úgy, hogy ezek a szabályok többnyire nem nyilvánosak, a felhasználók nem ismerik őket a kellő mélységben.

Mindezen aggály mellett a FOB számos döntésében rávilágított arra is, hogy ajánlatos lenne a tartalom eltávolítása mellett kevésbé korlátozó következményeket is alkalmazni, ezáltal a szólásszabadságnak szélesebb teret hagyva. A FOB a Facebooknak adott ajánlásaiban gyakran szerepelteti, hogy a felhasználók minél szélesebb körben ismerhessenek meg szabályokat – ezzel a magatartásuknak is irányt mutatva –, amelyeknek világosnak, egyértelműnek előreláthatónak és kiszámíthatónak kell lenniük.³⁴

Ugyan nem beszélhetünk még hosszú ideje működő szervről, az azonban már most látható a döntésekből, hogy a FOB számos problémára, aggályra felhívja a közösségi médiaplatform figyelmét, valamint a felhasználók számára is nagyobb átláthatóságot valósít meg, így akár orientálhatja is őket.

³² Facebook Oversight Board, Döntés a 2020-003-FB-UA sz. esetben

³³ Facebook Oversight Board, Döntés a 2021-010-FB-UA sz. esetben

³⁴ Gosztonyi Gergely: Az internetes tartalomszabályozással kapcsolatos új gondolkodási irányok az Amerikai Egyesült Államokban. In.: *Miskolci Jogi Szemle* 16. évfolyam (2021) 4. szám, 40-54., 47., Szikora Tamás: A Facebook Oversight Board első döntései – meglepetések helyett „papírforma”? Ludovika Blog, 2021. február 5.; Lásd például a kevésbé korlátozó következményekre vonatkozó ajánlást a 2020-006-FB-FBR sz. esetben született döntésben, valamint a szabályok egyértelműsége kapcsán a 2021-013-IG-UA sz. esetről hozott döntésben.

5. Konklúzió

A FOB létrehozása egyedülálló, első lépés a közösségi médiaplatformok tevékenységének ellenőrzése és az online beszéd védelme, alakítása érdekében. A szerv felállításával a felhasználók olyan hatékony jogorvoslati lehetőséghez juthatnak – ha egyelőre csak egy kis részük is –, amely eddig egyáltalán nem volt biztosított a számukra. A FOB eljárása során kifejezhetik az álláspontjukat az adott ügyről, valamint indoklást kapnak a rájuk vonatkozó döntés okáról is, ezzel az eddig alig érvényesülő átláthatóságot biztosítva.

A Facebook magánvállalként döntött úgy, hogy az irányítás és a hatalom egy részét kiengedi a kezei közül, és a saját maga ellenőrzésére egy független felügyeleti szervet hoz létre. Kétségtelen, hogy ehhez a különböző botrányok és az azokhoz kapcsolódó külső befolyás is hozzájárult, ám a platform végső soron önkéntesen tette meg ezt a lépést.³⁵

Ugyanakkor a testület és a tagok személyes és gazdasági függetlensége bőven vet fel aggályokat, valamint a FOB alapító dokumentumaiban vannak tisztázatlan kérdések, a pozitív hozadékok azonban vitathatatlanok. A FOB felállítása előtt rengeteg kritika érte a közösségi médiaoldalakat, mivel a tartalommoderáló tevékenységük átláthatatlan maradt, számos hibásnak vélt döntést hozott az eljáró mesterséges intelligencia, illetve a humán moderátorok is. A felhasználókra vonatkozó szabályok az egyértelműséget nélkülözik, olyan belső szabályokat alkalmaznak, amelyekről a tartalom közzétevői ismereteket nem is szerezhetnek. Az is előfordul, hogy ugyan a globális szinten érvényesülő egyes szabályokat a felhasználók megtalálhatják a közösségi alapelvekben, de a csak az egyes régiókra, országokra vonatkozó tilalmazott megnyilvánulásokat csupán belső szabályok tartalmazzák, amelyről az érintett felhasználóknak így nincs tudomása. Mindez előreláthatatlanságot, kiszámíthatóságot eredményez, a felhasználói magatartás nem tud a szabályoknak megfelelően alakulni.

A felhasználók a testület eljárása eredményeként mélyebben megismerhetik a közösségi médiaoldal szabályait, az eddig nem nyilvános belső szabályok egyes részeit, a tartalommoderáló döntések indokait. A platform számára pedig a FOB egyfajta iránymutatást is ad a tartalommoderálási tevékenységére vonatkozóan, felhívja a moderátorok figyelmét olyan kulcsfontosságú elemekre, amelyekre eljárásuk során figyelemmel kell lenniük, kiszűri az eddig előforduló hibákat, amelyek így orvosolhatóak lesznek, valamint ajánlásaival a közösségi alapelveket és értékeket is fejleszti. Az eddigi döntések alapján tehát az kezd kirajzolódni, hogy a FOB felállítása jelentős, ígéretes előrelépésként tekinthető a szólásszabadság védelme érdekében annak ellenére, hogy néhány nyitott kérdés még maradt a testület tevékenységéhez kapcsolódóan.

³⁵ Klonick 2020. 2499.

Felhasznált irodalom

Adina Portaru: Freedom of Expression Online: The Code of Conduct on Countering Illegal Hate Speech Online, *Revista Romana De Drept European*, 2017/4. szám

Edison Lanza-Matías Jackson: Content Moderation and Self-Regulation Mechanisms. The Facebook Oversight Board and Its Implications for Latin America., 2021, Inter-American Dialogue

Gosztonyi Gergely: Az internetes tartalomszabályozással kapcsolatos új gondolkodási irányok az Amerikai Egyesült Államokban. In.: *Miskolci Jogi Szemle* 16. évfolyam 2021. 4. szám, 40-54., DOI: <https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.4.1257>

Jack M. Balkin, Free Speech Is a Triangle. In.: *Colum. L. Rev.* 118 2018.

Kate Klonick: The Facebook Oversight Board: Creating an Independent Institution to Adjudicate Online Free Expression. In.: *Yale Law Journal*, 129 2020

Pongó Tamás: Új korszak az online véleménynyilvánítás korlátozásában? In.: *Iustum Aequum Salutare* XVI. 2020/4. szám

Szikora Tamás: A Facebook Oversight Board első döntései – meglepetések helyett „papírforma”? Ludovika Blog, 2021. február 5. <https://www.ludovika.hu/blogok/itkiblog/2021/02/05/a-facebook-oversight-board-elso-dontesei-meglepetesek-helyett-papirforma/>

LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES OF FACEBOOK OVERSIGHT BOARD, WITH PARTICULAR REGARD TO ONLINE HATE SPEECH

In the past decade, Facebook has become the most powerful shaper of online speech. Thanks to its rules called „Community Standards” and decisions, it influenced the limits of freedom of speech in the online space as a content moderator and decision maker.

As a result of some events and scandals, the pressure on Facebook increased to make both its rules and their enforcement as transparent, clear, and predictable as possible. Due to pressure from users and external actors, in 2020, Facebook set up the Facebook Oversight Board.

The main aim of the Oversight Board is to serve as an appellate review system for the users’ content and to make policy recommendations to Facebook. The independence of the body does leave some questions behind, but it’s decisions point to many things and problems regarding the social media’s content moderation procedure. That’s why the Facebook Oversight Board has great potential in it to protect free online speech and user’s rights.

HOLLÓS DOMINIKA

Alkotmányjogi Tanszék

Témavezető: Dr. Somody Bernadette egyetemi adjunktus

DOI: 10.56966/2022.2.Hollos

A JOGON TÚLI ELEMÉK ÉRVÉNYESÜLÉSE AZ ARÁNYOSSÁGI TESZTBEN

Kinek a kompetenciája eldönteni egy tudományos vitát?

Bevezetés

Lehet-e kötelezővé tenni a védőoltásokat, ha az sérti az egyén vallási meggyőződését? Kötelezhető-e valaki tüdőszűrésre? Diszkriminatív-e a védettségi igazolvány? Hogyan korlátozható a művi meddővé tételhez való jog? A kérdésekre adott alkotmányjogi válaszok korántsem csak a jog területéről hozott érvekkel építkeznek, ugyanis ezek a kérdések – habár jelentős alapjogi vonatkozásuk van – elsősorban nem alapjogi természetűek.

Éppen emiatt a panaszaikkal az alapjogvédő fórumokhoz forduló indítványozók egyre többször elsősorban természettudományos, jogon túli érvekkel fordulnak a testületekhez, melyekkel az alapjogvédő fórumoknak foglalkozni kell.¹ A pandémia felerősítette, hogy sokszor a jog önmagában nem elegendő társadalmi jelenségek kezelésére, az alapjogokat érintő viták sokszor ugyanis eredendően nem jogi természetűek.

Jelen dolgozatban példákat hozok arra, hogy az alapjogvédő fórumok az arányossági teszt során hogyan döntenek tudományos kérdésekben, ezek azonban előkérdései annak, hogy a tényleges jogi kérdésben dönteni tudjanak, és ezek által kirajzolódik, hogy az alapjogvédelem területére milyen hatással vannak más tudományágak eredményei. Azt vizsgálom, hogyan jelennek meg a panaszokban hivatkozott, egyes alapjogi kérdések eldöntéséhez nélkülözhetetlen, jogon túli elemek az arányossági tesztben, és milyen hatással vannak az alapjogok korlátozásának megítélésére.

A fenti kérdések nem csupán elméleti jelentőségűek. A koronavírus-világjárvány ideje alatt mindannyian a hétköznapijainkban tapasztaltuk a járvány megfékezéséért érdeklődő bevezetett folyton változó korlátozásokat, melyek alkotmányos voltáról gyors döntéseket vártunk. Aktualitása miatt, dolgozatomban védőoltásokkal és a járvánnyal kapcsolatos példákon mutatom be a kérdéseimet, azt, hogy döntéseikben

¹ Lásd Sulyok Katalin: *Scientific engagement of international courts and tribunals in environmental disputes*. Cambridge University Press, 2020, mely művében elsősorban a természetvédelmi és környezetszennyezéssel kapcsolatos, alapjogvédő fórumok előtt felhozott, tudományos érvekre alapozott panaszokat mutatja be.

milyen formában vették figyelembe az alapjogvédő fórumok (az Emberi Jogok Európai Bírósága és a magyar Alkotmánybíróság) a jogon túli elemeket, ezek hogyan és milyen formában befolyásolták a végső döntést.

A dolgozat első felében az arányossági tesztet elemzem, második felében pedig három, járvánnyal, védőoltásokkal kapcsolatos döntés példáján szemléltetem a dilemmákat.

1. Az arányossági teszt

Az arányossági teszt valamilyen formában történő alkalmazása széles körben elterjedt, a közös európai alkotmányos örökség és a magyar alkotmányos gyakorlat részét is képezi,² ezért alkalmas lehet arra, hogy összehasonlító kutatás alapjául szolgáljon, és ezen keresztül vizsgáljuk a jogon túli elemek érvényesülését a különböző alapjogvédő fórumok előtti jogvitákban.

Az Alaptörvény a korábbi alkotmánybírósági gyakorlatot megerősítve emelte alkotmányos szintre a szükségességi-arányossági tesztet,³ és kimondja, hogy *„alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható.”*⁴

1.1. Az arányossági teszt elemei

Az arányossági teszt klasszikusan négy elemből áll: a legitim cél, az alkalmasság, a szükségesség és a szűk értelemben vett arányosság vizsgálatából.⁵

Az arányossági teszt első lépése a legitim cél vizsgálata. Aharon Barak az arányossági tesztről szóló munkájában úgy fogalmaz, hogy a legalitás és a legitimitás nem azonos, és a legitim cél követelményével azt fejezzük ki, hogy a demokráciákban

² Pozsár-Szentmiklósy Zoltán: Az arányossági teszt a jogalkalmazásban. *Alkotmánybírósági Szemle* 2016/2.

³ A 30/2012. (VI. 27.) AB határozat, Indokolás [17] bekezdése gyakorlatilag egyenlőséget tesz a hazai gyakorlatban az arányossági teszt alapjaként leggyakrabban felhívott 30/1992. (V. 26.) AB határozat (ezáltal a vonatkozó alkotmánybírósági gyakorlat) és az Alaptörvény I. cikke között, és kimondja, hogy *„Az Alaptörvény lényegében a 30/1992. (V. 26.) AB határozatban foglalt értelmezést követi, amikor akként rendelkezik, hogy alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan korlátozható.”* Ezt erősíti meg a 3046/2013 (II. 28.) AB határozat is, melynek az Indokolás [38] bekezdése szerint az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdés a korábbi alkotmányos gyakorlatot emelte alaptörvényi szintre.

⁴ Alaptörvény I. cikk (3) bekezdése.

⁵ Vö.: Aharon Barak: *Proportionality – Constitutional Rights and their Limitations* (translated by Doron Kalir). Cambridge University Press. Barak az alábbi négy elemet azonosítja: proper purpose, rational connection, necessity, proportionality stricto sensu (balancing), mint az arányossági tesztekben valamilyen formában leggyakrabban előforduló elemeket.

alaptétel, hogy nem minden cél érdekében lehet korlátozni az alapjogokat, mivel azok magának a demokratikus berendezésnek alapértékeit jelentik.⁶ Ebben a lépésben azt vizsgáljuk, hogy van-e olyan alkotmányosan elfogadható cél, ami indokolhatja és igazolhatja az alapjog korlátozást. A legitim cél tipikusan két kategóriájú lehet: egy másik alapjog, illetve valamilyen közérdek. Az Alaptörvény szövege szerint Magyarországon más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében lehet alapjogot korlátozni, azaz ezek tekinthetők legitim célnak.⁷

Az arányossági teszt második lépcsőjeként az alkalmasság vizsgálatára kell, hogy sor kerüljön,⁸ azaz azt kell megnézni, hogy az alapjogkorlátozás eszköze alkalmas-e a legitim cél elérésére, van-e észszerű kapcsolat a korlátozás és az elérni kívánt cél között.

Ha van legitim cél, és a korlátozás módja alkalmas annak elérésére, akkor a korlátozás szükségességének vizsgálata következik, ami annak a követelménynek a betartatására irányul, hogy a jogalkotónak a lehető legkevésbé korlátozó eszközt kell választania a legitim cél elérésére. A jogalkotónak az összes, az elérni kívánt célra alkalmas eszköz közül azt kell választania, ami lehető legkevésbé korlátoz alapjogot. A szükségesség azt a tényt jelenti, hogy nincs olyan elméleti alternatíva, ami alkalmas a legitim cél elérésére és kevésbé korlátoz alapjogot.

Az arányossági teszt utolsó lépcsője pedig a szűk értelemben vett arányosság, aminek keretében egy mérlegelésre kerül sor, hogy a konkrét esetben a legitim céllal elérni kívánt előny arányban áll-e az okozott alapjogi hátránnyal, korlátozással. Ez egy eredményorientált,⁹ konkrét vizsgálat, ami általában a legitim cél mellett a leghangsúlyosabb az arányossági teszt alkalmazásakor.

E négy elem közül az alkalmasság és a szükségesség vizsgálata és megállapítása esetében szükséges a jogon túli elemek bevonása. Ugyanis, „*míg a teszt keretében elvégzett alkalmassági és szükségességi vizsgálat a körülmények tekintetében arra a kérdésre vonatkozik, ami tényszerűen lehetséges, az arányosság vizsgálata a jogilag lehetséges helyzetek – mérlegelés keretében elvégzett – értékelését jelenti.*”¹⁰ Éppen ezért, jelen dolgozat keretei közt az arányossági teszt e két elemét, az alkalmasságot és a szükségességet emelem ki és részletezem.

⁶ Aharon Barak: *Proportionality – Constitutional Rights and their Limitations* (translated by Doron Kalir). Cambridge University Press, 245.

⁷ Ahogy korábban is jeleztem, az Alkotmánybíróság gyakorlata nem tekinthető teljesen következetesnek, így a fentiekén túl az Alkotmánybíróság legitim célként határozta meg például a magzati életet, mint értéket, a közélet tisztaságát és a köztisztviselői munka színvonalasságát is. Vö.: Somody – Szabó – Vissy – Dojcsák: *Alapjogi tanok I.*, HVG Orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2018, 65.

⁸ Angolul általában *rational connection*, azaz ésszerű kapcsolat néven szerepel ez az elem, ami véleményem szerint kifejezőbb.

⁹ Vö.: Aharon Barak: *Proportionality – Constitutional Rights and their Limitations* (translated by Doron Kalir). Cambridge University Press, 245.

¹⁰ Így foglalja össze Robert Alexy véleményét Pozsár-Szentmiklósy Zoltán, lásd: Pozsár-Szentmiklósy Zoltán: i.m.

1.2. Az alkalmasság és a szükségesség

Az alkalmasság vizsgálata azt jelenti, hogy van-e logikus kapcsolat a korlátozás és a legitim cél között, a korlátozó eszköz alkalmas-e a legitim cél elérésére. Az alkalmasság tehát ténykérdés. Ha az eszköz nem segíti a legitim célt, nincs arra hatással, vagy adott esetben éppenhogy hátráltatja annak elérését, akkor a korlátozás a teszt ezen részén megbukik. Az alkalmassági teszt egy tényvizsgálat, arra az empirikus kérdésre keresi a választ, hogy tényszerűen, fizikailag alkalmas-e a választott, alapjogot korlátozó eszköz arra, hogy elsősegítse, elérje a legitim célt.¹¹ A kérdés megválaszolását sokszor azonban bizonytalanság övezi: valójában nem tudjuk biztosan, csak van egy előrejelzésünk arra vonatkozóan, hogy milyen hatással lesz az intézkedés. Az alkalmasság meghatározásához tényekre és adatokra van szükség, azonban általában mindkét oldal (pl. a korlátozást bevezető állam és az alkotmányjogi panaszt indítványozó) képes felhozni tudományos(nak tűnő) tényeket a saját álláspontjuk támogatására.¹²

Az alkalmasságot követő alteszt a szükségesség tesztje, melyről akkor beszélhetünk, ha nincsen olyan más módszer, eszköz, amivel a legitim célt elérhetnénk, és nem, vagy kevésbé korlátoz alapjogot annak érdekében, hogy a túlzó korlátozást elkerüljük, azt, hogy a szabályozás nagyobb mértékben korlátozzon alapjogon, mintsem az feltétlenül szükséges. Ezen a lépcsőn már feltételezzük, hogy a korlátozással elérni kívánt cél legitim, és az eszközünk alkalmas annak elérésére, ezért nem a legitim cél elérésének a szükségességét, hanem a korlátozás szükségességét kell vizsgálni. A szükségesség követelménye nem azt jelenti, hogy a lehető legkevésbé korlátozó eszközt kell választani, hanem azok közül az eszközök közül, amik hasonló hatékonysággal és eredményességgel segítik a legitim célt, a lehető legkevésbé korlátozót kell alkalmazni. Tehát két eleme van a szükségességi tesztnek: egyrészt vizsgálni kell, hogy van-e elméletben olyan eszköz, ami hasonlóképpen hatékonyan szolgálja a legitim célt, másrészt van-e elméletben olyan eszköz, ami kevésbé korlátoz alapjogot. Ezen kérdésekre adott válasz szintén ténykérdés.

A hazai gyakorlat azonban azt mutatja, hogy pontosan e két elem, az alkalmasság és a szükségesség az, aminek a részletes vizsgálatát az Alkotmánybíróság nem következetesen végzi. Az Alaptörvény hatályba lépése előtt az alkotmánybíróági határozatokban alkalmasság vizsgálatára ritkán került sor explicit formában, illetve a

¹¹ Aharon Barak: *Proportionality – Constitutional Rights and their Limitations* (translated by Doron Kalir). Cambridge University Press, 307.

¹² Aharon Barak azon az állásponton van, hogy a jogalkalmazónak a jogalkotóra kell bíznia, hogy szakértőktől, megfelelő kutatások, hatásvizsgálatok által begyűjtse az összes releváns információt, és azokat mérlegelve döntést hozzon. Az Izraeli Legfelsőbb Bíróság korábbi elnöke szerint a bíróság nem tudja begyűjteni az összes tényt és előrejelzést, valamint ez elsősorban nem neki a feladata.

szükségesség vizsgálata sem volt következetes.¹³ Az alapjogkorlátozás pedig ritkán bukik el az alkalmassági lépcsőn.¹⁴

Székely-Somody-Szabó szerzők a biztonság és magánélet konfliktusáról szóló tanulmányukban arra világítanak rá, hogy az EJEB gyakorlatában is összemosódnak az arányossági teszt altesztjei, és emiatt a hangsúly a szűk értelemben vett arányossági tesztre, a mérlegelésre kerül, holott azt meg kellene, hogy előzze az alkalmasság és szükségesség tényleges vizsgálata.¹⁵

Az látszik, hogy a legitim cél és a szűk értelemben vett arányosság vizsgálata mellett mind a magyar, mind az strasbourgi gyakorlatban e két elem háttérbe szorul, pedig az arányossági teszt lépcsői nem esetlegesek, a sorrendjük kötött. Tehát csak abban az esetben kellene eljutni a szűk értelemben vett arányosság vizsgálatáig, ha az alkalmasság és szükségesség vizsgálata megtörtént, és a korlátozás nem bukott el ezeken az alteszteken. Sok esetben leszögezhető, hogy ha az arányossági teszt vizsgálata során komolyan vennék e két lépcső (az alkalmasság és szükségesség vizsgálatát), akkor el sem jutnánk a szűk értelemben vett arányosság vizsgálatáig. Érthető azonban, hogy a hangsúly nem ezeken van: a legitim céllal és a szűk értelemben vett arányossággal ellentétben az alkalmasság és szükségesség nem jog, hanem ténykérdés, melynek megállapításához szükség van más tudományágak (természet- és társadalomtudományok) segítségére.¹⁶

2. Jogon túli elemek érvényesülése az arányossági tesztben

A fentiek alátámasztására az alábbiakban három olyan bírósági határozatot mutatok be, amelyekben alkalmazták az arányossági tesztet, és a jogon túli elemek relevanciája vitathatatlan. Az aktualitás érdekében járvánnyal kapcsolatos példákat hozok.

2.1. Kötelező gyermekkori védőoltások

Az Alkotmánybíróság gyakorlata

Az Alkotmánybíróság gyakorlatának vizsgálatát a gyermekek kötelező védőoltásáról szóló határozat vizsgálatával kezdem.¹⁷ A panasz alapjául szolgáló ügyben az

¹³ Pozsár-Szentmiklósy Zoltán: Az arányossági teszt a jogalkalmazásban (*Alkotmánybírósági Szemle* 2016/2.).

¹⁴ Somody – Szabó – Vissy – Dojcsák: *Alapjogi tanok I.*, HVG Orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2018, 66.

¹⁵ Vö: Székely Iván - Somody Bernadette - Szabó Máté Dániel: Biztonság és magánélet – Az alkumodell megkérdőjelezése és meghaladása I.-II. rész In: *REPLIKA* (2017/3. szám) és *Információs Társadalom* 2017/1. szám.

¹⁶ Somody – Szabó – Vissy – Dojcsák: *Alapjogi tanok I.*, HVG Orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2018, 67.

¹⁷ 39/2007. (VI. 20.) AB határozat.

indítványozó házaspárt a hatóság határozatban arra kötelezte, hogy pótolja gyermekeik elmaradt védőoltásait. Az indítványozók fellebbeztek, de a másodfokon eljáró hatóság az elsőfokú határozatot helybenhagyta. Az indítványozók a bírósághoz fordultak, és végül az Alkotmánybírósághoz került az ügyük.¹⁸ Az indítványozók nem egyes védőoltásokat vagy konkrét életkori határokat kifogásoltak, hanem az oltási rendszert, ugyanis világnézeti, vallási meggyőződésük miatt szerették volna elkerülni gyermekeik beoltását.

Az indítványozók mellett, hogy külföldi gyakorlatra hivatkoztak, két másik mellékletet is csatoltak az alkotmányjogi panaszhoz: külföldi szakirodalmi példákat hoztak annak alátámasztása érdekében, hogy a védőoltások valós veszélyt jelentenek az egyén egészségére, bizonyos esetekben halált is okozhatnak, illetve, hogy a beoltott személyek is megbetegedhetnek az adott betegségben, illetve tünetmentesen átadhatják másoknak a kórokozót. Azaz, az indítványozók egyáltalán nem kizárólag jogi érvekre (vallás- és lelkiismereti szabadság, lelki egészséghez való jog) hivatkoztak, hanem természet-tudományos kutatások eredményeire.

Az indítvány beérkezését követően írásban fordult az Alkotmánybírósághoz az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat Országos Tisztifőorvosi Hivatalának igazgatóhelyettese és arról tájékoztatta az Alkotmánybíróságot, hogy az indítványozók szakmailag megalapozatlan információkat terjesztenek a védőoltásokról, amelyek rendkívül fontosak egyes gyermekkorú betegségek megelőzéséhez. Az igazgatóhelyettes – álláspontja alátámasztására – mellékelte az Infektológiai Szakmai Kollégium elnökének levelét. Tehát az illetékes hatóság nem jogi érvekre támaszkodva hivatkozott az eljárás jogszerű, és alkotmányos voltára, hanem természettudományos, orvosszakmai álláspontra.

Az Alkotmánybíróságnak – annak ellenére, hogy határozatában többször leszögezte, hogy a „*tudományos igazságok kérdésében állást foglalni csak maga a tudomány lehet kompetens*” – végső soron egy természettudományos vitát, annak a jogi vonatkozását kellett eldöntenie, és el is döntötte.

Az Alkotmánybíróság a következőkkel kezdte az érvelését: „Az egészségügyben a védőoltás a fertőző betegségek megjelenése és a járványok elleni védekezés egyik módja. A védőoltás során elpusztított vagy legyengített kórokozókból, illetve a kórokozóknak az ellenanyag-képződést kiváltó alkotóelemeiből készült oltóanyagot juttatnak az ember szervezetébe. A védőoltás közvetlen célja, hogy a szervezet ellenanyag-termeléssel reagáljon, és védetté váljon a kórokozókkal szemben. (...) a kötelező védőoltások közegészségügyi, járványügyi célból elvégzett invazív egészségügyi beavatkozásnak tekinthetők.”

Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a kötelező védőoltásokkal szemben az emberi méltósághoz való jog áll, amiből következik ugyanis az egészségügyi

¹⁸ A panasz benyújtását követő törvénymódosítások miatt egy második indítványt is benyújtottak az indítványozók, de jelen dolgozatban ezt a részletes ismertetést mellőzöm.

beavatkozásokba való beleegyezés és az ellátás visszautasításának joga is. A testület megerősítette azt a korábbi elvi tételt, hogy „*az egészségügyi ellátás során szükséges beavatkozásokba való beleegyezés, illetve annak visszautasítása a személyiségi jogok gyakorlásától elválaszthatatlan*”, és ismét deklarálta, hogy az Alkotmány széles körű védelemben részesíti a szabad, tájékozott és felelősségteljes döntésre képes ember jogát arra, hogy a saját teste és sorsa feletti rendelkezzen, és akár önmagának ártson.

Az Alkotmánybíróság határozatában részletesen levezeti az arányossági tesztet,¹⁹ melyet a következőkben ismertetek, kiemelve az alkalmasság és szükségesség vizsgálata során felmerült – első sorban nem jogi természetű – érveket.

A legitim cél vizsgálata során a testület kimondta, hogy ez a legitim cél lehet mások alapvető jogainak védelme vagy az állam intézményes (objektív) alapjog-biztosítási kötelezettsége, valamint egyes alkotmányos közcélok érvényesítése. A legitim cél meglétét az Alkotmánybíróság megállapította és kifejtette, hogy a panasz tárgyát képező, életkorhoz kötött védőoltások esetében a gyermek jogainak védelme és a járványügyi közérdek nem különíthető el teljesen, mivel az oltások jelentős részben a közösségben élő gyermekek egészségének védelmét szolgálják, és ezek legitim célnak minősülnek.

Ezek után, követve a teszt lépcsőit, az Alkotmánybíróság megvizsgálta, hogy az alkotmányosan elfogadható jogalkotói cél elérésére alkalmas és ahhoz szükséges beavatkozásnak minősülnek-e a megtámadott jogszabályi rendelkezések, konkrétan az intézményesített, gyermekkorúak számára kötelező védőoltások.

Az Alkotmánybíróság hangsúlyozta, hogy nem kompetens a tudományos vita eldöntésében és nem az alkotmánybírósági eljárás a tudományos igazságok és a versengő tudományos nézetek közötti választás döntőfóruma,²⁰ ám hozzátette, hogy „*ugyanakkor a természettudományos ismeretekkel összefüggő alkotmányossági problémák megoldásához a szaktudományos álláspontoknál szélesebb vizsgálódás lehet szükséges.*” Az alkalmasság és szükségesség vizsgálata során végül az Alkotmánybíróság gyakorlatilag kizárólag természettudományos érveket vizsgált.

Az indítványozók érveléséből azt emelte ki, hogy a szülők természettudományos álláspontokra hivatkozva állítják, hogy a gyermekeknek adott védőoltások nem védik hatékonyan az egyént és a társadalmat, illetve veszélyesek a beoltott személy egészségére, akár halált is okozhatnak. Ezután azonban az Alkotmánybíróság az Egészségügyi Világszervezet céljait, tudományos álláspontját és globális egészségügyi

¹⁹ Az Alkotmánybíróság leszögezi, hogy állandó gyakorlata szerint az alapjogot korlátozó szabályozás akkor alkotmányos, ha alkalmas valamely legitim jogalkotói cél elérésére, továbbá megfelel a szükségesség és arányosság követelményeinek. Az „*állandó gyakorlat*” megítélését vö. Pozsár-Szentmiklósy Zoltán: i.m.

²⁰ Az Alkotmánybíróság, Aharon Barak fentebb hivatkozott véleményéhez hasonlóan a törvényalkotó hatáskörébe tartozónak ítélte a tudományos vélemények összegyűjtését és mérlegelését. „*Demokratikus társadalomban elsősorban a megfelelően szabályozott, ésszerű és nyilvános jogalkotási eljárások során kell figyelembe venni a tudomány megállapításait és a tudomány képviselőinek javaslatait.*” – olvashatjuk a határozatban.

céljait (pl. a lakosság 95 százalékának globális immunizációja) ismerteti. Ennek tekintetében kijelenti, hogy „[M]indezeket figyelembe véve az alkotmánybíróági eljárás során nem kérdőjelezhető meg, hogy a védőoltások (köztük az életkorhoz kötött védőoltások) az emberi szervezet fertőző betegségekkel szembeni ellenálló képességének fokozását és a fertőző megbetegedések elterjedésének megelőzését szolgálják. Tehát egyfelől az egyént (a gyermeket) védik a fertőzéstől, másfelől az egész társadalmat a járványok megjelenésétől.” Azaz lényegében az Alkotmánybíróóság kiválasztotta, hogy melyik tudományos álláspontot tekinti főáramúnak és fogadja el megkérdőjelezés nélkül. A kötelező védőoltások alkalmasságát tehát emiatt fogadta el a testület.

A szükségesség vizsgálata során – azaz, hogy van-e hatékony és kevésbé korlátozó eszköz – az Alkotmánybíróóság szintén az Egészségügyi Világszervezet ajánlásaihoz fordult és megállapította, hogy azokból nem következik, hogy bírósági úton kikényszeríthető, kötelező védőoltási rendszert indokolt intézményesíteni. Az indítványozók által mellékelt dokumentumok *tényszerűen* igazolják, hogy több demokratikus állam nem a védőoltások kötelezővé tételével igyekszik elérni a társadalom minél nagyobb részének immunizálását. Ennek ellenére a testület szükségesnek találta a védőoltások kötelezővé tételét „*természettudományos előfelvetésekre tekintettel*”.

Az alkotmánybíróági határozatban alkotmányjogi érvek újra csak a szűk értelemben vett arányossági vizsgálatnál merültek fel. Itt a testület a konkuráló alapjogokat, a vallásszabadságot és a közegészségügyi célokat tette mérlegre. Az Alkotmánybíróóság végső soron tehát annak ellenére, hogy tartózkodni kívánt a tudományos vita eldöntésétől és a tudomány autonómiájába avatkozástól, mégis szinte kizárólag természettudományos tények segítségével tudta alkalmazni az arányossági tesztet.

Még Kovács Péter alkotmánybíró különvéleményében is természettudományos érvelést olvashatunk, holott az alkotmánybíró külön inti a testületet, hogy a jog maradjon visszafogott az orvostudományi kérdések eljogiasításában.

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának döntése²¹

Hasonló ügyben döntött a strasbourgi Emberi Jogi Bíróság, amikor is hat cseh állampolgár fordult a fórumhoz arra hivatkozva, hogy sérti a magánélethez való jogukat a kötelező védőoltások gyakorlata.

Az EJEB megállapította, hogy a legitim célja a kötelező védőoltások bevezetésének vitathatatlan: az egyén egészségének és a közösségnek járványokkal szembeni védelme legitim cél.

²¹ Vavříčka and Others v. the Czech Republic [GC] nos. 47621/13 *et. al.*, 2021. április 8.

Az alkalmasság tekintetében a Bíróság leszögezte, hogy általánosan elfogadott a tudományos körökben, hogy a védőoltások alkalmasak a betegségek megelőzésére, ennél fogva hatékony eszközök a közegészségügyi célok elérésére. A Bíróság a szükségesség vizsgálata tekintetében hivatkozik arra, hogy a tagállamok mind törekednek minél magasabb szintű immunizáció elérésére, és általánosan elfogadott, hogy életbevágóan fontos a járványok megelőzése érdekében, hogy minél többen részesüljenek oltásokból.²² A Bíróság megvizsgálta a vakcina biztonságosságára vonatkozó természettudományos érveket és arra jutott, hogy habár kivételes esetekben súlyos következményei lehetnek az oltásoknak, a tudományos álláspont szerint ezek ritkák és megfelelő előzetes vizsgálatokkal és körültekintéssel megelőzhetők.

Az EJEB döntésében, habár az arányossági teszt klasszikus elemei nem különülnek el, javarészt tudományos álláspontokra alapozott érvelést olvashatunk, ami alátámasztja, hogy a védőoltások alkalmasak és szükségesek egy járvány megakadályozás és legyőzése érdekében.²³

2.2. Védeltségi igazolvány²⁴

A védeltségi igazolványokról szóló döntésében az Alkotmánybíróság ugyan nem jut el az arányossági teszt fent részletezett lépcsőjéig, azonban az érvelés miatt relevánsnak tartom elemezni a határozatot.

Panaszaikban az indítványozók kifogásolták, hogy a koronavírus járvány elleni intézkedések miatt el vannak zárva a védeltség igazolásához fűződő jogok gyakorlásának a lehetőségétől. Az indítványok szinte kizárólag természettudományos, orvosszakmai érvekre hivatkoztak annak érdekében, hogy alátámasszák, a szabályozás diszkriminatív és sérti az önrendelkezési jogot.

Arra hivatkoztak, hogy a szabályozás aránytalanul hátrányos helyzetbe hozza mindazokat, akik egészségügyi kockázatok miatt nem veszik fel az oltást, és ezért nem jogosultak koronavírus elleni védeltségük igazolására. Az indítványozók szerint a megkülönböztetés észszerűtlen, mert nem az egészségügyi állapot, azaz kialakult védeltség alapján tesz különbséget emberek csoportjai között, hanem a védeltségi igazolvány birtoka alapján. Orvosszakmai, oltási protokollok alapján állították, hogy az oltottság és a védeltségi igazolvány nem garantálja a védeltség kialakulását. A panaszosok tehát a szabályozás diszkriminatív voltát természettudományos érvekre alapozták, miszerint vannak, akik egészségügyi okokból nem vehetik fel az oltást, és a védeltségi igazolvány valójában nem garantálja a védeltséget (a tudomány hivatkozott álláspontja alapján), szerintük a védeltség nem jogi, hanem orvosi kategória, ezért nem a jogalkotónak kellene benne dönten.

²² Indokolás [300] bekezdés.

²³ Nem elfelejtendő körülmény, hogy a döntés a koronavírus járvány idején született.

²⁴ 27/2021. (XI. 5.) AB határozat

Az indítványozók szerint a kormány járványkezelési intézkedése „szükségtelen és aránytalan, tudományos tényekkel, empirikus adatokkal nem igazolható”, hiszen az indokolás a nemzeti konzultációra és nem valamely tudományos munkára hivatkozott. Tehát az indítványokban felmerült az igény arra, hogy az alkotmányosság követelménye a tudományosan igazolhatóságot is foglalja magába. Volt olyan indítványozó, aki a vakcinák kísérleti fázisban lévőségét hozta fel érvként, ami szintén természettudományos érvelésnek tekinthető.

Az Alkotmánybíróság határozatában szintén természettudományos érvelésre támaszkodott, annak ellenére, hogy ismételten hangsúlyozta, hogy az alkotmánybíróági eljárás célja nem lehet az, hogy a tudományos oldalról vitatott kérdésekben állást foglaljon, és nem is tartja magát kompetensnek erre. Felhívta az alkotmánybíróági gyakorlatot, miszerint az Alkotmánybíróság hasonló ügyekben arra is rámutatott, hogy „a természettudományos ismeretekkel összefüggő alkotmányossági problémák megoldásához a szaktudományos álláspontoknál szélesebb vizsgálódás lehet szükséges.” A testület szerint azonban az alkotmányjogi panaszok eldöntése nem választható el tudományos – virológiai, biológiai, orvostudományi – szakkérdésektől, az Alkotmánybíróság kompetenciáján kívül esik az egészségügyi beavatkozásokkal kapcsolatos szaktudományos kételyek megítélése és a versengő álláspontok közti választás. Ezért az Alkotmánybíróság célja, hogy megtalálja a főáramú tudományos álláspontokat és aszerint döntse el a kérdést.

Az Alkotmánybíróság tehát az adott időpontban „meghatározó tudományos világkép” figyelembe vételével járt el, amelynek forrásaként például az Egészségügyi Világszervezet vonatkozó dokumentumaira támaszkodott. Érvelésében az Országos Gyógyszerészeti és Élelmezés-egészségügyi Intézet, a Koronavírus Tájékoztatási Központ, illetve az Országos Kórházi Főigazgatóság álláspontjaira, nemzetközi fórumok koronavírus oltásokkal kapcsolatos jogpolitikai dokumentumaira, ajánlásaira támaszkodott.

Az arányossági tesztet megelőzően jelen esetben vizsgálni kellett, hogy megkülönböztetés történt-e, pontosabban szólva, hogy összehasonlítható helyzetben lévő, homogén csoportokról beszélünk-e a védettségi igazolvánnyal rendelkezők és nem rendelkezők esetében. Az Alkotmánybíróság ezt a kérdést az irányadó orvosszakmai álláspont alapján döntötte el. Azt hangsúlyozta, hogy csoportképzés szempontjából annak van jelentősége, hogy értékelhető, pozitív (köz)egészségügyi hatással bírnak-e a védettségi igazolványról szóló rendelet szerinti értelemben védettségre jogosító körülmények: legalább az első oltás felvétele, vagy pedig a fertőzés okozta betegségen való átesés. Tehát a homogén csoportok kérdését az Alkotmánybíróság kizárólag tudományos tény alapján állapította meg és arra hivatkozott, hogy „amennyiben ezek alkalmasak arra, hogy csökkentsék a megfertőződésnek, a fertőzés továbbadásának, illetve annak az esélyét, hogy megfertőződés esetén a betegség súlyos – kórházi ápolást indokoló – vagy akár halálos eredményre vezető – szövődményekkel folyjon le, akkor a

védettségi igazolvány birtokosainak helyzete nem azonos azokéval, akik a védettségi igazolványra nem jogosultak.”

Az Alkotmánybíróság a fent részletezett dokumentumok alapján megállapította, hogy a konkrét szaktudományi kérdésben a mértékadó nemzetközi intézmény által képviselt álláspont egyértelműen azonosítható, és ezért azt elfogadta, *„mivel ezen álláspont szaktudományos megalapozottságának elvitatása kívül esik az Alkotmánybíróság hatáskörén.”*

Az alkotmánybíróági döntés végén érdekes megállapítást olvashatunk: az Alkotmánybíróság megjegyzi, hogy a döntésében hivatkozott természettudományos okoknál fogva azok, akik beoltatják magukat a koronavírus ellen *„hozzájárulnak nemcsak a saját, hanem szűkebb közösségük, a társadalom többi tagjának egészségének megőrzéséhez, valamint a vilájárvány felszámolásával összefüggő erőfeszítésekhez és a korlátozások felszámolásához is.”* Úgy tűnik, annak ellenére, hogy az Alkotmánybíróság tartózkodni szeretett volna a tudományos vita eldöntésétől és látszólag kizárólag a főáramú, megkérdőjelezhetetlen tudomány álláspontjára támaszkodott, mégis rendelkezik *„véleménnyel”* a témát illetően és ezt explicit módon ki is fejezte.

3. Konklúzió

A fenti esetekből jól látszik, hogy alapjogokat mélyen érintő kérdésekben nem lehet dönteni kizárólag alkotmányjogi érvek és jogszabályszövegek alapján. Az arányossági teszt alkalmassági és szükségességi altesztjei pedig alkalmasak lehetnek arra, hogy a jogon túli, tudományos érvek szerepet kapjanak az alapjogvédő fórum döntésében.

Kutatásom következő részeként további esetjogi vizsgálatra kerül majd sor, beleértve külföldi fórumok által eldöntött ügyek elemzését is, hogy kirajzolódjon, milyen mértékben jelennek meg a tudományos érvelés, a jogon túli elemek az alapjogvédő fórumok indokolásaiban.

Ezek után azt szeretném vizsgálni, hogy vajon mi lenne az ideális szerepe ezeknek a jogon túli érveknek az alapjogvédelemben. Kell-e egyáltalán a jogalkalmazóknak ezzel foglalkozni, vagy kívánatosabb lenne, ha nem döntenének tudományos kérdésekben? El lehetne dönteni ezeket a kérdéseket a jogon túli elemek vizsgálata és értékelése nélkül? Ha mégis foglalkozni kell ezekkel az érvekkel, hogyan találhatja meg a jogvédő fórum a természettudományos igazságot, a megfelelő tudományos álláspontot? Mi a szerepe a jogalkotónak, hogyan tudja biztosítani a tudományos álláspontok tükröződését az alapjogokat érintő kérdésekben? Hogyan lehet biztosítani a tudomány autonómiáját? Létezik-e tudományos igazság, vagy a legtöbb, amire az alapjogvédő fórumok vállalkozhatnak, az a főáramú tudomány azonosítása?

A témával kapcsolatban számos kérdésre keresem még a választ, de az bizonyos, hogy az alapjogvédő fórumok tudatossága mind az arányossági teszt, mind a természettudományos érvek érvényesítése során rendkívüli jelentőségű lenne.

Felhasznált irodalom

Barak, Aharon: Proportionality – Constitutional Rights and their Limitations (translated by Doron Kalir). Cambridge University Press, 307. DOI <https://doi.org/10.1017/CBO9781139035293>

Pozsár-Szentmiklósy Zoltán: Az arányossági teszt a jogalkalmazásban (*Alkotmánybírósági Szemle* 2016/2.)

Somody – Szabó – Vissy – Dojcsák: Alapjogi tanok I., HVG Orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2018. 66.

Sulyok Katalin: Scientific engagement of international courts and tribunals in environmental disputes. Cambridge University Press, 2020

Székely Iván - Somody Bernadette - Szabó Máté Dániel: Biztonság és magánélet – Az alkumodell megkérdőjelezése és meghaladása I.-II. rész in: *REPLIKA* (2017/3. szám) és *Információs Társadalom* 2017/1. szám. DOI <https://doi.org/10.22503/inftars.XVII.2017.1.1>

Tóth Gábor Attila: *Túl a szövegen – Értekezés a magyar alkotmányról*. Osiris, Budapest, 2009

WHO IS COMPETENT TO DECIDE A SCIENTIFIC DISPUTE? – THE ROLE OF EXTRA-LEGAL ARGUMENTS IN THE PROPORTIONALITY TEST

Can vaccinations be made mandatory even if that violates an individual's religious beliefs? Can someone be forced to undergo lung screening? Is the covid-pass discriminatory? How can the right to artificial insemination be limited? The answers to the questions from a constitutional law perspective cannot be based only on legal arguments because these questions – although they have significant fundamental law relevance – have a non-legal nature primarily.

Therefore, the petitioners who turn with their issues to the fundamental rights protection forums, constitutional courts, are increasingly making references to natural scientific, extra-legal arguments in their complaints. The constitutional courts are

requested to deal with these scientific arguments. The Covid-19 pandemic has reinforced the fact that law alone is often insufficient to deal with social phenomena, as disputes involving fundamental rights are often non-legal in nature.

In this essay, I give examples of how fundamental rights protection forums decide on scientific questions during the proportionality test, which are, preliminary questions to be able to decide the actual legal issue, and which show how the results of other disciplines (especially natural sciences) have an impact on the field of fundamental rights protection.

KISS BALÁZS

Alkotmányjogi Tanszék

Témavezetők: dr. Kukorelli István egyetemi tanár

dr. Szalayné dr. Sándor Erzsébet egyetemi tanár, az alapvető jogok biztosának nemzetiségi helyettese (Alapvető Jogok Biztosának Hivatala)

DOI: 10.56966/2022.3.Kiss

A NEMZETI KISEBBSÉGEK PARLAMENTI KÉPVISELETÉNEK KÉRDÉSE A KÉTOLDALÚ SZOMSZÉDSÁGI KAPCSOLATOKBAN

Magyarország a rendszerváltást követően – Ausztria kivételével – valamennyi szomszédos országgal kötött olyan kétoldalú szerződést, amely a nemzeti kisebbségek¹ jogait is érintette.

Napjainkban vitathatatlan, hogy a nemzeti kisebbségek jogainak védelme integráns része az emberi jogok nemzetközi védelmének,² „nem tekinthető egyetlen állam kizárólagos belügyének a kisebbségek helyzete”.³ Fontos egyúttal azt is kiemelni, hogy „az 1990-es években kialakult nemzetközi kisebbségvédelmi normák univerzális, regionális és bilaterális szinten is egymásra épülnek”.⁴ Figyelemmel erre, egyetérték Vizi Balázssal, aki szerint „[a]z univerzális és regionális kisebbségi jogi standardokat jól kiegészíthetik a kétoldalú államközi szerződések. Elvileg ez a kétoldalú szint alkalmas lehet arra, hogy a multilaterális dokumentumok általánosabb elveit az érintett országokban pontosabb jogi kötelezettségekkel tudják a gyakorlatba ültetni az ott élő kisebbségek javára”.⁵ Ebbe az irányba mutat az, hogy „[n]apjainkban [a] multilaterális kisebbségvédelmi kezdeményezések mellett megnőtt a kétoldalú kapcsolatok jelentősége is”.⁶

Jelen tanulmányban elsősorban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a Magyarország és a szomszédai által kötött kétoldalú szerződések tartalmazzak-e rendelkezést a nemzeti kisebbségek közügyekben való részvételére vonatkozóan. Másodsorban elemezni kívánom, hogy tevékenységük során a kétoldalú szerződések

¹ A tanulmányban az egyes országok bevett szóhasználatára tekintet nélkül egységesen a nemzeti kisebbség megjelölést használom, kivéve azokat az eseteket, amikor jogszabályi vagy szakirodalmi hivatkozást teszek.

² Kisebbségi Keretegyezmény 1. cikk.

³ Vizi 2021. 53.

⁴ Uo. 20.

⁵ Uo. 43.

⁶ Uo. 20.

rendelkezéseit hogyan értelmezték az azok által létrehozott kisebbségi vegyes bizottságok. Harmadsorban azt vizsgálom, hogy a kisebbségi vegyes bizottságok az 1990 és 2020 közötti időszakban Magyarország részére megfogalmaztak-e a nemzeti kisebbségek parlamenti képviseletének biztosítására vonatkozó ajánlásokat, amennyiben igen, az ajánlások végrehajtása érdekében milyen intézkedések megtételére került sor hazánkban.

1. A kétoldalú szerződések nemzeti kisebbségek közügyekben való részvételére vonatkozó rendelkezései

A nemzeti kisebbségek jogait érintő kétoldalú szerződéseket alapvetően három fő kategóriába sorolhatjuk: a baráti kapcsolatokról és jószomszédságról szóló szerződések (alapszerződések); a kifejezetten a nemzeti kisebbségek jogait rendező szerződések (kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések); valamint a nemzeti kisebbségek jogait szolgáló kormányközi együttműködési szerződések (kulturális, oktatási együttműködésről szóló megállapodások).⁷ Hangsúlyozandó, hogy a kutatás során a Magyarország és a szomszédai között fennálló bilaterális szerződéses kapcsolatokat vizsgálva, kizárólag az alapszerződések és a kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések egyes rendelkezéseit elemeztem.

Magyarország 1990 óta Ukrajnával,⁸ Szlovéniával,⁹ Horvátországgal,¹⁰ Szlovákiával¹¹ és Romániával¹² kötött alapszerződést. Megítélésem szerint kiemelt jelentősége van annak, hogy eltérő részletességgel, de valamennyi alapszerződés tartalmaz kisebbségvédelmi rendelkezéseket.¹³

Az alapszerződések funkciójukat tekintve keretet adnak két állam együttműködésének, ezzel szemben a kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések

⁷ Uo. 28.

⁸ A Magyar Köztársaság és Ukrajna között a jószomszédság és az együttműködés alapjairól Kijevben, az 1991. évi december hó 6. napján aláírt Szerződés kihirdetéséről szóló 1995. évi XLV. törvény (Magyar-ukrán alapszerződés).

⁹ A Magyar Köztársaság és a Szlovén Köztársaság között Budapesten, 1992. december 1-jén aláírt barátsági és együttműködési Szerződés kihirdetéséről szóló 1995. évi XLVI. törvény (Magyar-szlovén alapszerződés).

¹⁰ A Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között Budapesten, 1992. december 16-án aláírt, a baráti kapcsolatokról és együttműködésről szóló Szerződés kihirdetéséről szóló 1995. évi XLVII. törvény (Magyar-horvát alapszerződés).

¹¹ A Magyar Köztársaság és a Szlovák Köztársaság között Párizsban, 1995. március 19-én aláírt, a jószomszédi kapcsolatokról és a baráti együttműködésről szóló Szerződés kihirdetéséről szóló 1997. évi XLIII. törvény (Magyar-szlovák alapszerződés).

1997. évi XLIII. törvény

¹² A Magyar Köztársaság és Románia között Temesvárott, 1996. szeptember 16-án aláírt, a megértésről, az együttműködésről és a jószomszédságról szóló Szerződés kihirdetéséről szóló 1997. évi XLIV. törvény (Magyar-román alapszerződés).

¹³ Ld. Magyar-ukrán alapszerződés 17. cikk; Magyar-horvát alapszerződés 17. cikk; Magyar-szlovén alapszerződés 16. cikk; Magyar-szlovák alapszerződés 15. cikk; Magyar-román alapszerződés 15. cikk.

részletesebben rendezik a nemzeti kisebbségek jogainak védelmét.¹⁴ Figyelemmel erre, hangsúlyozandó, hogy Magyarország Ukrajnával,¹⁵ Szlovéniával,¹⁶ Horvátországgal¹⁷ és Szerbiával¹⁸ kötött kifejezetten a nemzeti kisebbségek jogait rendező kétoldalú kisebbségvédelmi szerződéseket.

A fentiekből kitűnik, hogy alapszerződést Magyarország Szerbiával, kétoldalú kisebbségvédelmi szerződést Szlovákiával és Romániával nem kötött. Tekintettel erre, az utóbbi két országgal aláírt alapszerződések értelemszerűen részletesebb rendelkezéseket tartalmaznak a nemzeti kisebbségek védelmével kapcsolatban.

Az alapszerződésekben és a kétoldalú kisebbségvédelmi szerződésekben a szerződő felek jellemzően arra vállaltak kötelezettséget, hogy elismerik, illetve biztosítják a nemzeti kisebbségek részvételét a közügyekben, politikai és közéletben, különösen a jogaikra és helyzetükre vonatkozó döntések során. A nemzeti kisebbségek közügyekben, politikai és közéletben való részvételének a vizsgált szerződések megfogalmazása szerint hatékonynak, megfelelőnek vagy ténylegesnek kell lennie.¹⁹ Megítélésem szerint a szerződések szövegében a részvétel minőségét jelző szavaknak elsősorban szimbolikus szerepe van, a szóhasználatnak nem tulajdonítható konkrét, az érintett nemzeti kisebbség közügyekben való részvételének biztosítására irányuló egyértelmű jogi kötelezettség.

Álláspontom szerint az alapszerződésekbe és a kétoldalú kisebbségvédelmi szerződésekbe foglalt, a nemzeti kisebbségek közügyekben való részvételére vonatkozó rendelkezéseket – különösen e szerződéseknek a többszintű kisebbségvédelmet potenciálisan fejlesztő szerepére tekintettel – tanulságos összevetni a Kisebbségi Keretegyezmény 15. cikkének tartalmával. E szerint a szerződő felek *„kötelezettséget vállalnak arra, hogy megteremtik a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára azokat a feltételeket, amelyek (...) a közügyekben – különösképpen az őket érintőkben – való részvételhez szükségesek”*.²⁰

¹⁴ Vizi 2021. 37.

¹⁵ Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán SZSZK együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén (Magyar-ukrán nyilatkozat) és Jegyzőkönyv a Nyilatkozathoz a Magyar Köztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén (Magyar-ukrán jegyzőkönyv).

¹⁶ A Magyar Köztársaságban élő szlovén nemzeti kisebbség és a Szlovén Köztársaságban élő magyar nemzeti közösség különjogainak biztosításáról szóló, Ljubljanában, 1992. november 6-án aláírt Egyezmény kihirdetéséről szóló 1996. évi VI. törvény (Magyar-szlovén KVSZ).

¹⁷ A Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a Magyar Köztársaságban élő horvát kisebbség és a Horvát Köztársaságban élő magyar kisebbség jogainak védelméről Eszéken, 1995. április 5-én aláírt Egyezmény kihirdetéséről szóló 1997. évi XVI. törvény (Magyar-horvát KVSZ).

¹⁸ A Magyar Köztársaság és Szerbia és Montenegró között a Magyar Köztársaságban élő szerb kisebbség és a Szerbia és Montenegróban élő magyar kisebbség jogainak védelméről szóló, Budapesten, 2003. október 21-én aláírt Egyezmény kihirdetéséről szóló 2005. évi IV. törvény (Magyar-szerb KVSZ).

¹⁹ Magyar-ukrán nyilatkozat 5. cikk; Magyar-szlovén KVSZ 8. cikk; Magyar-horvát KVSZ 9. cikk; Magyar-szlovák alapszerződés 15. cikk (1) bekezdés f) pont; Magyar-román alapszerződés 15. cikk (5) bekezdés és Magyar-szerb KVSZ 8. cikk.

²⁰ Fontos megjegyezni, hogy a Kisebbségi Keretegyezmény 15. cikkének hivatalos magyar fordításával szemben, az eredeti angol nyelvű szöveg a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek

Az alapszerződéseknek és a kétoldalú kisebbségvédelmi szerződéseknek a nemzeti kisebbségek közügyekben való részvételére vonatkozó rendelkezéseit vizsgálva véleményem szerint megállapítható, hogy azok bár egyes esetekben némileg részletesebb megfogalmazásban rendelkeznek a közügyekben való részvétel biztosításáról, mint a Kisebbségi Keretegyezmény, de nem lépnek túl a Magyarország és szomszédai által vállalt multilaterális kötelezettségeken.²¹

A Kisebbségi Keretegyezmény és az alapszerződések, kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések vizsgált rendelkezései tartalmának feltárásához a jelentésbeli egyezőségére tekintettel, álláspontom szerint elsődlegesen a Kisebbségi Keretegyezmény Tanácsadó Bizottságának értelmezése hívható segítségül.

A Kisebbségi Keretegyezmény 15. cikke értelmében a hatékony részvétel annak biztosítását jelenti, hogy a nemzeti kisebbségek részvétele érdemi befolyással van a meghozott döntésekre, és amennyire csak lehetséges, a meghozott döntések közösek. A nemzeti kisebbségeknek az őket közvetlenül érintő ügyekben való részvétele minimális célkitűzésnek tekinthető. Ennek megfelelően kívánatos, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek olyan ügyekben is hallathassák hangjukat, amelyek nem kifejezetten, illetve nem közvetlenül őket érintik, hanem a társadalom egészének tagjaiként vannak hatással rájuk, esetenként nagyobb arányban, mint a többi érintett személycsoportra.²² A döntéshozatalban való hatékony részvétel többek között a törvényhozó testületekben való (érdek)képviselettel, jellemzően választójogi kedvezmények biztosításával valósítható meg.²³ Fontos ugyanakkor rámutatni arra is, hogy a nemzeti kisebbségek közvetlen parlamenti képviselete mellett számos más eszköze lehet a közügyekben való hatékony részvétel megteremtésének.²⁴ Figyelemmel erre, a parlamenti képviselet nem tekinthető kizárólagos eszköznek a Kisebbségi Keretegyezmény 15. cikkében foglaltak végrehajtására.

Álláspontom szerint a kétoldalú szerződéses kötelezettségek tartalmának további értelmezéséhez nagymértékben hozzájárulhat a kisebbségi vegyes bizottságok által a két ország viszonylatában megfogalmazott ajánlások vizsgálata is. Tekintettel erre, a következőkben a kisebbségi vegyes bizottságok által elfogadott jegyzőkönyveknek a nemzeti kisebbségek parlamenti képviselésének megteremtésére vonatkozó rendelkezéseit elemzem.

hatékony részvételéről („the *effective* participation of persons belonging to national minorities”) rendelkezik.

²¹ Vizi 2021. 38., 44.

²² Malloy 2018. 269-270.

²³ Uo. 278-282.

²⁴ Uo. 278-287.

2. A kisebbségi vegyes bizottságok rendeltetése, működésük általános jellemzői

A kisebbségi vegyes bizottságokat a Magyarország és szomszédai által kötött alapszerződések, illetve kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések hozták létre.²⁵

A kétoldalú kisebbségvédelmi szerződéseket áttekintve a kisebbségi vegyes bizottságok feladata alapvetően az érintett nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos időszerű kérdések megvitatására, a szerződésekben foglaltak gyakorlati megvalósításának, valamint a vállalt kötelezettségek végrehajtásának értékelésére, illetve a szerződő felek kormányainak szóló ajánlások megfogalmazására terjed ki.²⁶

A kisebbségi vegyes bizottságok évente legalább egyszer (magyar-horvát, magyar-szerb),²⁷ illetve legalább kétszer (magyar-ukrán, magyar-szlovén) üléseznek.²⁸ Összetételüket tekintve jellemzően a szerződő felek állami intézményeinek és nemzeti kisebbségeinek képviselőiből állnak.²⁹

Kiemelendő ezzel szemben, hogy a magyar-szlovák és a magyar-román kétoldalú kapcsolatokban létrehozható kisebbségi vegyes bizottságok feladatairól és összetételéről az alapszerződések sokkal általánosabb rendelkezéseket tartalmaznak, a testületek ülésezésének rendszerességéről egyáltalán nem rendelkeznek.³⁰

A kisebbségi vegyes bizottságok ülésezésének gyakoriságát tekintve a Magyar-Ukrán Kisebbségi Vegyes Bizottság 1992 és 2011 között 15, a Magyar-Szlovén Kisebbségi Vegyes Bizottság 1995 és 2017 között 17, a Magyar-Horvát Kisebbségi Vegyes Bizottság 1995 és 2019 között 15, a Magyar-Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság 1999 és 2019 között 14, a Magyar-Román Kisebbségi Vegyes Bizottság 1996 és 2011 között 8 és a Magyar-Szerb Kisebbségi Vegyes Bizottság 2004 és 2016 között 5 ülést tartott.

Ahogy az a fentiekből is kitűnik, az államközi kapcsolatok mindenkori állapota döntő befolyással volt a kisebbségi vegyes bizottságok tevékenységére, működésük hatékonyságára, ugyanis a politikai viták sokszor évekig ellehetlenítették azok ülésezését.³¹

²⁵ Magyar-ukrán nyilatkozat 16. pont; Magyar-ukrán jegyzőkönyv 1. pont; Magyar-szlovén KVSZ 15. cikk; Magyar-horvát KVSZ 16. cikk; Magyar-szlovák alapszerződés 15. cikk (6) bekezdés; Magyar-román alapszerződés 15. cikk (10) bekezdés; Magyar-szerb KVSZ 16. cikk (1) bekezdés.

²⁶ Magyar-ukrán nyilatkozat 16. pont; Magyar-ukrán jegyzőkönyv 3. pont; Magyar-szlovén KVSZ 15. cikk; Magyar-horvát KVSZ 16. cikk; Magyar-szerb KVSZ 16. cikk (1) és (3) bekezdései

²⁷ Magyar-horvát KVSZ 16. cikk; Magyar-szerb KVSZ 16. cikk (2) bekezdés.

²⁸ Magyar-ukrán jegyzőkönyv 2. pont; Magyar-szlovén KVSZ 15. cikk.

²⁹ Magyar-ukrán nyilatkozat 16. pont; Magyar-ukrán jegyzőkönyv 1. pont; Magyar-szlovén KVSZ 15. cikk; Magyar-horvát KVSZ 16. cikk; Magyar-szerb KVSZ 16. cikk (1) bekezdés.

³⁰ Magyar-szlovák alapszerződés 15. cikk (6) bekezdés; Magyar-román alapszerződés 15. cikk (10) bekezdés.

³¹ Vö. Vizi 2021. 42.

A vizsgált időszakban, 1990 és 2020 között a kisebbségi vegyes bizottságok összesen 74 ülést tartottak, amelyek közül mindössze három esetben végződött az ülés jegyzőkönyv aláírása nélkül. Jegyzőkönyv elfogadása nélkül ért véget a Magyar-Ukrán Kisebbségi Vegyes Bizottság 2011-ben tartott XV. ülése,³² a Magyar-Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság 2013-ban tartott XII. ülése³³ és a Magyar-Román Kisebbségügyi Együtműködési Szakbizottság 2011-ben tartott VIII. ülése.^{34, 35} További két esetben fordult elő, hogy a jegyzőkönyv aláírásához vezető tárgyalások éveken át elhúzódtak.³⁶ (1. táblázat)

Figyelemmel erre, a kisebbségi vegyes bizottságok összesen 71 alkalommal fogadtak el, az érintett országok számára ajánlásokat tartalmazó jegyzőkönyveket, amelyek közül e tanulmány 56 jegyzőkönyv elemzését mutatja be.³⁷ Az érdeemben vizsgált jegyzőkönyvek közül összesen 49 foglalkozott valamilyen formában a nemzeti kisebbségek parlamenti képviselésének kérdésével.

3. A nemzeti kisebbségek parlamenti képviselésének kérdése a kisebbségi vegyes bizottságok tevékenységében

A kisebbségi vegyes bizottságok tevékenységét áttekintve megállapítható, hogy a nemzeti kisebbségek parlamenti képviselésének kérdése már az első ülések valamelyikén a megvitatott témák között jelent meg, és jellemző módon – függetlenül attól, hogy a későbbiekben részben megvalósított ajánlásként vagy megvalósított ajánlásként szerepelt az ülések napirendjén –, a továbbiakban is a diskurzus állandó tárgya maradt. (1. táblázat)

³² Fedinec 2021. 209.

³³ Varga 2021. 163.

³⁴ Kántor, Pászkan 2021. 132.

³⁵ Fontos felhívni a figyelmet arra is, hogy a magyar-ukrán és a magyar-román viszonylatban a legutolsó jegyzőkönyv aláírásának elmaradása egyben a kétoldalú kisebbségvédelmi együttműködés megszakadásához vezetett az érintett országok között.

³⁶ Ld. Jegyzőkönyv a Magyar-Szlovén Kisebbségi Vegyes Bizottság 2005. május 24-én félbeszakadt és 2006. április 3-án folytatott VIII. üléséről és Jegyzőkönyv a Magyar-Román Kisebbségügyi Együtműködési Szakbizottság 2007. július 3-án Bukarestben megnyitott, 2007. szeptember 25-én Budapesten, majd 2008. május 7–8-án Bukarestben folytatott és 2009. július 14-én Bukarestben lezárt VII. üléséről.

³⁷ A vizsgálatból kimaradt 14 darab magyar-ukrán és 1 darab magyar-román kisebbségi vegyes bizottsági jegyzőkönyv elemzésének elmaradása azzal magyarázható, hogy azok online nem hozzáférhetők és jelen tanulmány kéziratának lezárásáig a Külgazdasági és Külügyminisztériumtól nem érkezett érdemi tájékoztatás arra vonatkozóan, hogy azok hogyan érhetők el a kutatók számára.

Köszönetet mondok Szabó Tamás politológusnak (BBTE Politikatudományi Intézet), aki kutatásából további felhasználás céljából rendelkezéseimre bocsátotta 6 darab magyar-román kisebbségi vegyes bizottsági jegyzőkönyv nemzeti kisebbségek parlamenti képviselésére vonatkozó ajánlásának szövegét.

1. táblázat: A nemzeti kisebbségek parlamenti képviselését érintő napirend megjelenése a kisebbségi vegyes bizottságok tevékenységében

	Szlovénia	Horvátország	Szlovákia	Románia	Szerbia
1990					
1991					
1992					
1993					
1994					
1995					
1996				X	
1997					
1998	X	X			
1999					
2000		X	X	X	
2001					
2002	X		X	X	
2003		X			
2004	X	X	X	X	
2005					
2006				X	X
2007					X
2008					X
2009					
2010	X	X	X	X	X
2011		X			
2012				X	X
2013		X		X	X
2014	X	X	X	X	X
2015		X	X	X	X
2016		X		X	
2017			X	X	X
2018	X		X	X	X
2019	X			X	X
2020	X	X	X	X	X

Jelmagyarázat:

	szervezés hiánya
	megvitatott téma
	részben megvalósított ajánlás
	megvalósított ajánlás
	nem volt megvitatott téma
X	nem volt ülés
	jegyzőkönyv aláírása nélkül zárult ülés
	nem érhető el jegyzőkönyv

A kisebbségi vegyes bizottságok jegyzőkönyveiben megfogalmazott ajánlások – amennyiben azok a nemzeti kisebbségek számára Magyarország részéről megvalósítandó parlamenti képviselet minőségéről is szóltak – jellemzően a saját,³⁸ teljes jogú³⁹ és közvetlenül⁴⁰ választott országgyűlési képviselő megválasztását szorgalmazták. Ennek alapján megállapítható, hogy az érintett országok a parlamenti képviselet hatékonyságával összefüggésben kiemelt jelentőséget tulajdonítottak – a teljes jogú képviselet mellett – az autoreprezentációnak is.

A szomszédos országok részéről Magyarország számára megfogalmazott ajánlások tartalmát tekintve markáns határvonalat jelentett 2010. Ameddig a kisebbségi vegyes bizottságok jegyzőkönyvei 2010 előtt – újabb és újabb érvekkel alátámasztva – folyamatosan fenntartott ajánlásként fogalmazták meg a nemzeti kisebbségek parlamenti képviseletének igényét, addig megállapítható, hogy 2010 után e téma a kisebbségi vegyes bizottságok ülésein jellemzően részben megvalósított ajánlásként vagy megvalósított ajánlásként jelent meg. (1. táblázat)

E változás, megítélésem szerint, egyértelműen az Alaptörvény 2. cikk (2) bekezdésének hatályba lépésével és annak gyakorlati alkalmazásával magyarázható, hiszen a Magyarországon élő nemzetiségek Országgyűlés munkájában való részvételét lehetővé tevő rendelkezés a közösségek közügyekben való részvételét a parlamenti (érdek)képviselet irányába mozdította el. Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy a nemzeti kisebbségek parlamenti képviseletét érintő kisebbségi vegyes bizottsági ajánlások elismerve e területen a pozitív előrelépéseket, a következő években továbbra is a teljes jogú országgyűlési képviselet megteremtését⁴¹ vagy a nemzetiségi szószóló minél

³⁸ Jegyzőkönyvek a Magyar-Szlovén Kisebbségi Vegyes Bizottság VIII., IX., X., XI. üléseiről, 2005-2006., 2007., 2008., 2009.; Jegyzőkönyvek a Magyar-Horvát Kisebbségi Vegyes Bizottság IV., VI., VII., VIII., IX., X., XI. üléseiről, 1999., 2002., 2005., 2006., 2007., 2008., 2009.

³⁹ Jegyzőkönyvek a Magyar-Horvát Kisebbségi Vegyes Bizottság XIII., XIV., XV. üléseiről, 2017., 2018., 2019.

⁴⁰ Jegyzőkönyv a Magyar-Horvát Kisebbségi Vegyes Bizottság VI. üléséről, 2002.

⁴¹ Jegyzőkönyvek a Magyar-Horvát Kisebbségi Vegyes Bizottság XIII., XIV., XV. üléseiről, 2017., 2018., 2019.

szélesebb körű jogosítványokkal való felruházását szorgalmazták.⁴² Figyelemmel erre, álláspontom szerint az ajánlások – két esettől eltekintve⁴³ – kizárólag részben megvalósított ajánlásnak tekinthetők. (1. táblázat)

A kutatás során fontosnak tartottam annak vizsgálatát is, hogy a nemzeti kisebbségek parlamenti képviselését Magyarország számára ajánlásként megfogalmazó szomszédos országok milyen érveket használtak igényeik alátámasztására.

Megítélésem szerint a nemzeti kisebbségek parlamenti képviselésének biztosítását szorgalmazó ajánlások, ha explicit módon nem is hivatkoztak az alapszerződésekben vagy a kétoldalú kisebbségvédelmi szerződésekben megfogalmazott, a nemzeti kisebbségek számára biztosítandó közügyekben, politikai és közéletben való részvétellel vonatkozó rendelkezésekre, implicit módon azokra alapozták igényeiket. Ennek alapján valószínűsíthető, hogy a közügyekben való részvétellel vonatkozó kétoldalú szerződéses rendelkezéseket a szomszédos országok úgy értelmezik, hogy azok szükségszerűen magukban foglalják a nemzeti kisebbségek parlamenti képviselésének biztosítását is. Emellett a Magyar-Szlovén Kisebbségi Vegyes Bizottság⁴⁴ és a Magyar-Horvát Kisebbségi Vegyes Bizottság⁴⁵ jegyzőkönyveiben – a nemzeti kisebbségek parlamenti képviselésének biztosítása melletti érvelés során – explicit módon is megjelentek az érintett kétoldalú kisebbségvédelmi szerződésre történő hivatkozások.

A kisebbségi vegyes bizottságok jegyzőkönyveiben az egyik leggyakrabban hivatkozott érv implicit módon a viszonyosság elve volt. Ebben az esetben az ajánlásaikat megfogalmazó szomszédos országok, Szlovénia, Horvátország és Románia jellemzően a területükön élő nemzeti kisebbségek számára biztosított parlamenti képviselés hatékonyságára és sajátosságaira hivatkoztak, annak viszonyosságát kérve Magyarországtól.⁴⁶ A viszonyosság elvére hivatkozó érdekérvényesítéssel összefüggésben fontosnak tartom ugyanakkor kiemelni, hogy a nemzeti kisebbségek védelmének alapvetően nem a viszonyosság az alapja, az országok nincsenek kötve a más országok által létrehozott kisebbségvédelmi intézményrendszerhez.⁴⁷

Néhány kisebbségi vegyes bizottsági jegyzőkönyvben további érvként jelentek meg a Magyarország számára nemzeti jogából származó belső kötelezettségekre történő hivatkozások. A Magyar-Horvát Kisebbségi Vegyes Bizottság a korábbi Alkotmányból

⁴² Jegyzőkönyv a Magyar-Szlovén Kisebbségi Vegyes Bizottság XIII. üléséről, 2012., Jegyzőkönyv a Magyar-Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság XI. üléséről, 2012.

⁴³ Jegyzőkönyv a Magyar-Szlovén Kisebbségi Vegyes Bizottság XV. üléséről, 2015. és Jegyzőkönyv a Magyar-Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság XIII. üléséről, 2016.

⁴⁴ Jegyzőkönyvek a Magyar-Szlovén Kisebbségi Vegyes Bizottság VIII., IX., X. üléseiről, 2005-2006., 2007., 2008.

⁴⁵ Jegyzőkönyv a Magyar-Horvát Kisebbségi Vegyes Bizottság X. üléséről, 2008.

⁴⁶ Jegyzőkönyvek a Magyar-Szlovén Kisebbségi Vegyes Bizottság I., VIII., XIII., XIV., XV., XVI., XVII. üléseiről, 1995., 2005., 2012., 2013., 2015., 2016., 2017.; Jegyzőkönyvek a Magyar-Horvát Kisebbségi Vegyes Bizottság I., II., III., VI., VII., VIII., IX. üléseiről, 1995., 1996., 1997., 2002., 2005., 2006., 2007.; Jegyzőkönyv a Magyar-Román Kisebbségügyi Együttműködési Szakbizottság VII. üléséről, 2007-2008-2009.

⁴⁷ Lantschner 2018. 307.

származó kötelezettségek⁴⁸ elmulasztásaként értékelte a Magyarországon élő nemzeti kisebbségek országgyűlési képviselésének hiányát, ajánlásában az Alkotmánybíróság alkotmányellenes mulasztást megállapító döntéseire hivatkozva⁴⁹ szorgalmazta annak biztosítását.⁵⁰ Hivatkozási alapot jelentett a nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló 1993. évi LXXVII. törvény, különösen annak 20. § (1) bekezdése is, amely alapján „[a] kisebbségeknek – külön törvényben meghatározott módon – joguk van az országgyűlési képviselésre”.⁵¹

Emellett érdemesnek tartom azt is kiemelni, hogy a kisebbségi vegyes bizottsági jegyzőkönyvek és az érintett országok érvkészletének tanulságai szerint, a szomszédos országok figyelemmel kísérték Magyarországon a nemzeti kisebbségek országgyűlési képviselésének megteremtése érdekében végzett jogszabály-előkészítési folyamatot, amelyre ajánlásaik megfogalmazása során gyakran reflektáltak is.⁵²

4. A kisebbségi vegyes bizottságok által megfogalmazott ajánlások helye és szerepe a magyar jogrendszerben

Magyarországon bevett gyakorlatnak volt tekinthető, hogy a kisebbségi vegyes bizottságok ajánlásainak jóváhagyásáról a kormány határozatot fogadott el. A kutatás során az érdemben vizsgált 56 kisebbségi vegyes bizottsági jegyzőkönyvről 48 esetben született jóváhagyó kormányhatározat, amelyek jellemzően megjelölték az egyes ajánlások végrehajtásáért felelős minisztereket, más állami tisztségviselőket. Vizsgálatom során azonban mindössze 8 olyan kormányhatározatot azonosítottam, amelyekben a Magyarországon élő nemzeti kisebbségek parlamenti képviselésére vonatkozó ajánlást fogadott el a kormány,⁵³ ezek közül 6 ma is hatályban van.

⁴⁸ Alkotmány 68. § (1) A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és etnikai kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők.

(2) A Magyar Köztársaság védelemben részesíti a nemzeti és etnikai kisebbségeket. Biztosítja kollektív részvételüket a közéletben, saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát, az anyanyelvű oktatást, a saját nyelven való névhasználat jogát.

(3) A Magyar Köztársaság törvényei az ország területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek képviselését biztosítják.

⁴⁹ 35/1992. (VI. 10.) AB határozat, ABH 1992. 204. és 24/1994. (V. 6.) AB határozat, ABH 1994. 377.

⁵⁰ Jegyzőkönyv a Magyar-Horvát Kisebbségi Vegyes Bizottság VII. üléséről, 2005.

⁵¹ Jegyzőkönyvek a Magyar-Szlovén Kisebbségi vegyes Bizottság VI., VII. üléséről, 2001., 2003.; Jegyzőkönyv a Magyar-Szerb Kisebbségi Vegyes Bizottság II. üléséről, 2005.

⁵² Többek között ld. Jegyzőkönyvek a Magyar-Szlovén Kisebbségi Vegyes Bizottság VIII., IX. üléseiről, 2005., 2007.; Jegyzőkönyvek a Magyar-Horvát Kisebbségi Vegyes Bizottság II., IV., VI., VII., VIII., IX. üléseiről, 1996., 1999., 2002., 2005., 2006., 2007.; Jegyzőkönyv a Magyar-Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság II. üléséről, 1999.; Jegyzőkönyvek a Magyar Román Kisebbségügyi Együttműködési Szakbizottság IV., V., VI., VII. üléseiről, 2001., 2003., 2005., 2007-2008-2009.

⁵³ A Magyar-Szlovén Kisebbségi Vegyes Bizottság VI. ülésén elfogadott ajánlásokról szóló 2305/2001. (X. 26.) Korm. határozat; a Magyar-Szlovén Kisebbségi Vegyes Bizottság XIII. ülésén elfogadott és fenntartott ajánlások jóváhagyásáról szóló 1720/2013. (X. 11.) Korm. határozat; a Magyar-Horvát Kisebbségi Vegyes Bizottság IV. ülésének ajánlásairól szóló 2065/2000. (III. 29.) Korm. határozat;

Vizsgálandó tárgykörként merül fel a hivatkozott kormányhatározatok normativitásának kérdése. E körben egyetérttek Kukorelli Istvánnal, aki szerint „az Alkotmánybíróságnak a [kormány] határozatainak normativitásával összefüggő gyakorlata nem tartalmaz általános és elvi szempontokat a normatív és az egyedi aktusok elhatárolására. Az Alkotmánybíróság a legtöbbször a határozat céljának, a rendelkezéseivel érintett jogalanyok körének, a határozatban lévő magatartási szabályok jellegének vagy időbeli kiterjedésének eseti, tartalmi vizsgálata alapján [állapítja] meg, hogy a határozat, illetve annak egyes rendelkezései (...) normatív vagy konkrét aktusnak, illetve rendelkezésnek minősülnek-e”.⁵⁴

Álláspontom szerint, különös tekintettel arra, hogy az érintett kormányhatározatok a kormány tagjai számára nem normatív tartalmú, hanem konkrét feladatokat határoztak meg, mint a kormány egyedi döntései – az Alkotmánybíróság állandó gyakorlata szerint – nem minősülnek normatív határozatoknak, így nem tartoznak sem a jogszabályok, sem a közjogi szervezetszabályozó eszközök közé⁵⁵ és nem lehetnek tárgyai az alkotmánybírósági felülvizsgálatnak.⁵⁶

Vitathatatlan, hogy a jog legfontosabb ismérvei közé tartozik az állami eszközökkel történő kikényszeríthetőség, amely a hivatkozott kormányhatározatokra, tekintettel azok egyedi jellegére értelemszerűen nem vonatkoztatható. Osztom ugyanakkor Sári János álláspontját, aki szerint vannak „a jognak olyan ’forrásai’, amelyek a közvetlen kikényszeríthetőség tulajdonságával nem rendelkeznek, indirekt módon azonban, rendszerint a bennük megtalálható intellektuális meggyőző erő révén erőteljesen befolyásolják a kikényszeríthető jogszabályok keletkezését, értelmezését, alkalmazását”.⁵⁷ Megítélésem szerint a kisebbségi vegyes bizottságok által megfogalmazott ajánlásokat jóváhagyó egyedi kormányhatározatoknak hasonló szerepe lehet a magyar jogrendszerben.⁵⁸

Figyelemmel erre, szükségesnek tartom annak vázlatos bemutatását, hogy 1990 óta sor került-e olyan kormányzati jogszabály-előkészítésre Magyarországon, amely közvetlenül érintette a nemzeti kisebbségek parlamenti képviselésének biztosítását, és

a Magyar-Horvát Kisebbségi Vegyes Bizottság XII. ülésén elfogadott és fenntartott ajánlások jóváhagyásáról szóló 1595/2013. (VIII. 29.) Korm. határozat; a Magyar-Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság alakuló ülésén elfogadott ajánlásokról szóló 2121/1999. (V. 28.) Korm. határozat; a Magyar-Szlovák Kisebbségi Vegyes Bizottság V. ülésén született ajánlások megerősítéséről szóló 2163/2006. (IX. 20.) Korm. határozat; a Magyar Köztársaság és Románia Aktív Együttműködési és Partnerségi Kormányközi Vegyes Bizottsága Kisebbségügyi Együttműködési Szakbizottságának ajánlásairól szóló 2281/1998. (XII. 19.) Korm. határozat és a Magyar Köztársaság és Románia Aktív Együttműködési és Partnerségi Kormányközi Vegyes Bizottsága Kisebbségügyi Együttműködési Szakbizottságának ajánlásairól szóló 2023/2002. (II. 1.) Korm. határozat.

Fontos megjegyezni, hogy a kutatás során nem volt azonosítható olyan kormányhatározat, amely a Magyar-Szerb Kisebbségi Vegyes Bizottság nemzeti kisebbségek parlamenti képviselését érintő ajánlásainak elfogadásáról döntött volna.

⁵⁴ Kukorelli István alkotmánybíró különvéleménye, 497/B/2002. AB végzés, ABH 2003. 1903-1904.

⁵⁵ 828/B/1994. AB végzés, ABH 1995. 1057.

⁵⁶ Az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény 37. § (2) bekezdés.

⁵⁷ Sári 2007. 81.

⁵⁸ Lantschner 2018. 307.

hogyan hatással voltak-e a kisebbségi vegyes bizottságok által megfogalmazott ajánlások. E vizsgálat kizárólag a kormány által előterjesztett és az Országgyűlés plenáris ülésén megvitatott javaslatok bemutatására és azok hivatalosan hozzáférhető indokolásaira fókuszál.

Kiindulópontként megállapítható, hogy „[a] parlamenti pártok kezdettől fogva ambivalens módon viszonyultak a [nemzeti kisebbségek] parlamenti megjelenéséhez”.⁵⁹

Mindenekelőtt fontos rámutatni arra, hogy a rendszerváltást követő első országgyűlési választásokat megelőzően az Országgyűlés elfogadta a Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek országgyűlési képviseletéről szóló 1990. évi XVII. törvényt, amely kooptálással kívánta biztosítani a nemzeti kisebbségek parlamenti képviseletét. A választásokat követően a kormánypártok ugyanakkor szinte azonnal hatályon kívül helyezték a törvényt,⁶⁰ más módon kívánták biztosítani a nemzeti kisebbségek politikai rendszerbe való bevonását.⁶¹

Az 1990 és 1994 közötti ciklusban a kormány 1993. június végén nyújtotta be a választójogi törvényt módosító javaslatát, amelynek több rendelkezése a nemzeti kisebbségek parlamenti képviseletének megteremtéséről szólt.⁶² A törvényjavaslat sorsát illetően megállapítható, hogy az Országgyűlés azokat a részeket, amelyek a nemzeti kisebbségek parlamenti képviseletéről szóltak, nem szavazta meg.⁶³

Az új kormány az 1994 és 1998 közötti parlamenti ciklus elején jogalkotási közleményében 1994 őszére tervezte az új törvényjavaslat benyújtását, erre azonban csak 1997-ben került sor.⁶⁴ A nemzeti kisebbségek parlamenti képviseletének biztosítására egy anyagi jogi és egy eljárásjogi törvényjavaslat készült.⁶⁵ A törvényjavaslatok általános vitáját követően a kormány visszavonta azokat és 1998 januárjában újabb előterjesztésekkel állt elő.⁶⁶ A parlamenti vitát követően a zárószavazáson az Országgyűlés végül nem fogadta el a törvényjavaslatokat.⁶⁷

A következő ciklusokban, egészen 2010-ig nem került sor olyan törvényjavaslat előterjesztésre a kormány részéről, amelyet plenáris ülésén az Országgyűlés megtárgyalt volna, ugyanakkor annak bizottságai intenzív munkát végeztek törvényjavaslatok

⁵⁹ Pap 2007. 225.

⁶⁰ A Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról szóló 1990. évi XL. törvény 51. § (1) bekezdés.

⁶¹ Pap 2007. 224-225.

⁶² T/12 248. számú törvényjavaslat az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény módosításáról és kiegészítéséről, 1993. június 30.

⁶³ Pap 2007. 228.

⁶⁴ Uo. 229.

⁶⁵ T/5233. számú törvényjavaslat az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény módosításáról, 1997. november és T/5234. számú törvényjavaslat a választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvény módosításáról, 1997. november.

⁶⁶ T/ 5389. számú törvényjavaslat a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról, 1998. január; T/ 5390. számú törvényjavaslat az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény módosításáról 1998. január és T/5391. számú törvényjavaslat a választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvény módosításáról, 1998. január.

⁶⁷ Országgyűlési napló, 1998. évi tavaszi ülészak, 1998. március 16. 1456., 1457.

előkészítésével és számos országgyűlési képviselő kezdeményezett törvénymódosítást is.⁶⁸

A nemzeti kisebbségek parlamenti képviseletének megteremtése területén a nemzeti és etnikai kisebbségek országgyűlési képviseletére vonatkozó jogalkotási folyamatról szóló 20/2010. (II. 26.) OGY határozat hozott fordulópontot. Döntésében az Országgyűlés felkérte a kormányt, hogy dolgozza ki a nemzeti és etnikai kisebbségek országgyűlési képviseletéről szóló törvényjavaslatot és azt 2012. december 31-ig terjessze az Országgyűlés elé. A törvényjavaslat megalkotása során a kormánynak két, megítélésem szerint alapvető elvet kellett figyelembe vennie: törekednie kellett a) a nemzeti és etnikai kisebbségek teljes jogú parlamenti képviseletének megteremtésére és b) az alkotmányosság keretében, valamennyi nemzeti és etnikai kisebbség számára a parlamenti képviselet elnyerésének reális esélyét nyújtó szükséges és elégséges kedvezmény biztosítására.⁶⁹

Fontos kiemelni, hogy az országgyűlési képviselők 2010. évi általános választását követően a kormánypártok kezdeményezésére az Országgyűlés úgy módosította a korábbi Alkotmány szövegét, hogy az a nemzeti és etnikai kisebbségek képviseletére további, legfeljebb tizenhárom országgyűlési képviselő megválasztását tette lehetővé.⁷⁰ Szükséges azonban megjegyezni, hogy a korábbi Alkotmány 20. §-ának új (1) bekezdéssel történő kiegészítése az alkotmánymódosítás hatályba lépéséről rendelkező külön törvény elfogadásának hiányában soha nem lépett hatályba.⁷¹

Magyarországon végül az Alaptörvény és annak rendelkezéseit végrehajtó sarkalatos törvények, a nemzetségek jogairól szóló 2001. évi CLXXIX. törvény és az országgyűlési képviselők választásáról szóló 2011. évi CCIII. törvény hatályba lépésével nyílt lehetőség arra, hogy a Magyarországon élő nemzetiségek választójogi kedvezmények biztosítása útján részt vegyenek az Országgyűlés munkájában.

Áttekintve Magyarországon a nemzetiségek Országgyűlés munkájában való részvételéhez vezető jogszabály-előkészítési folyamatot az a megállapítás tehető, hogy az egyes tervezetek hivatalosan hozzáférhető indokolásaiban kizárólag belső jogi kötelezettségekre hivatkozó érvek szerepeltek,⁷² azokban nem jelentek meg érvként a kétoldalú szomszédsági kapcsolatokra, az alapszerződésekre, kétoldalú kisebbségvédelmi szerződésekre és a kisebbségi vegyes bizottságok által megfogalmazott ajánlásokra vonatkozó hivatkozások.

⁶⁸ Részletesen ld. Pap 2007. 243-245.

⁶⁹ A nemzeti és etnikai kisebbségek országgyűlési képviseletére vonatkozó jogalkotási folyamatról szóló 20/2010. (II. 26.) OGY határozat 1. pont a)-b) alpont.

⁷⁰ Az Alkotmány 2010. május 25-i módosítása 1. §.

⁷¹ Az Alkotmány 2010. május 25-i módosítása 5. § (2) bekezdés.

⁷² Ld. Alkotmány 68. § (1)-(3) bekezdés és 35/1992. (VI. 10.) AB határozat, ABH 1992. 204. és 24/1994. (V. 6.) AB határozat, ABH 1994. 377.

5. Következtetések

A Magyarország és a szomszédai által megkötött alapszerződések és kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések a Kisebbségi Keretegyezménnyel közel azonos módon rendelkeznek a nemzeti kisebbségek közügyekben, politikai és közéletben való részvételének biztosításáról, nem lépnek túl a multilaterális egyezményben vállalt kötelezettségeken.

Megállapítható, hogy az alapszerződések és a kétoldalú kisebbségvédelmi szerződések alapján létrehozott kisebbségi vegyes bizottságok működésük során állandó témaként foglalkoztak a nemzeti kisebbségek parlamenti képviselésének kérdésével, amelyre a közügyekben való részvétel egyik meghatározó eszközeként tekintettek.

A kisebbségi vegyes bizottságok a nemzeti kisebbségek parlamenti képviselésének megteremtésével összefüggésben Magyarország részére számos, alkalmanként kifejezetten konkrét ajánlást fogalmaztak meg. A megfogalmazott ajánlásokat ugyanakkor a kormány kizárólag néhány esetben hagyta jóvá kormányhatározatban, amelynek a magyar jogrendszerben betöltött jogfejlesztő szerepe – az 1990 és 2010 között tartó jogszabály-előkészítési folyamat vázlatos áttekintését követően – minimálisnak tekinthető.

Felhasznált irodalom

Fedinec Csilla: A magyar-ukrán alapszerződés: merre visz a gyalogút. In: Vizi Balázs (szerk.): *Magyarország és szomszédai. Kisebbségvédelem a kétoldalú szerződésekben*. TK Kisebbségkutató Intézet - L'Harmattan, Budapest, 2021.

Kántor Zoltán – Pászkan Zsolt: A román-magyar alapszerződés gyakorlatában tapasztalható anomáliák. In: Vizi Balázs (szerk.): *Magyarország és szomszédai. Kisebbségvédelem a kétoldalú szerződésekben*. TK Kisebbségkutató Intézet - L'Harmattan, Budapest, 2021.

Lantschner, Emma: Commentary of Articles 17 and 18 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. In: Hofman, Rainer - Malloy, Tove H. - Rein, Detlev (eds.): *The Framework Convention for the Protection of National Minorities. A Commentary*. Brill - Nijhoff, Leiden - Boston, 2018.

Malloy, Tove H.: Commentary of Article 15 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. In: Hofman, Rainer - Malloy, Tove H. - Rein, Detlev (eds.): *The Framework Convention for the Protection of National Minorities. A Commentary*. Brill - Nijhoff, Leiden - Boston, 2018.

Pap András László: *Identitás és reprezentáció. Az etnikai hovatartozás meghatározásától a politikai képviseletig*. MTA Kisebbségkutató Intézet - Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.

Sári János: A jogforrás fogalma. In: Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan I*. Osiris Kiadó, Budapest, 2007.

Varga Csilla: A magyar-szlovák alapszerződés gyakorlata. In: Vizi Balázs (szerk.): *Magyarország és szomszédai. Kisebbségvédelem a kétoldalú szerződésekben*. TK Kisebbségkutató Intézet - L'Harmattan, Budapest, 2021.

Vizi Balázs: Kétoldalú szerződések és a kisebbségek védelme a nemzetközi jogban. In: Vizi Balázs (szerk.): *Magyarország és szomszédai. Kisebbségvédelem a kétoldalú szerződésekben*. TK Kisebbségkutató Intézet - L'Harmattan, Budapest, 2021.

THE ISSUE OF PARLIAMENTARY REPRESENTATION OF NATIONAL MINORITIES IN BILATERAL RELATIONS

In this paper, I examined the content of bilateral treaties dealing with national minority issues of Hungary and its neighbours and the work of intergovernmental committees on national minorities.

It can be stated that bilateral treaties ensure the right of national minorities for participation in public affairs with the same content as the FCNM.

During their work, intergovernmental committees dealt with the issue of parliamentary representation of national minorities as a permanent topic, which was seen by them as one of the defining means of participation in public affairs.

In connection with the establishment of the parliamentary representation of national minorities, the intergovernmental committees have formulated numerous, sometimes very specific recommendations for Hungary. At the same time, the recommendations were only approved by the government in a few cases in a government decision, whose role in the development of the Hungarian legal system can be considered minimal.

MAKK ALEXANDRA

Alkotmányjogi Tanszék

Témavezető: dr. Somody Bernadette PhD, egyetemi adjunktus

DOI: 10.56966/2022.4.Makk

AZ ADATALTRUIZMUS ÉS A DATATRUSTER ALAPJOGI MEGKÖZELÍTÉSE

I. Bevezetés

A Covid-19 vírussal szembeni hatékony fellépés, így különösen a vírus terjedésének vizsgálata több ország kormányzati kutatási programjának esszenciális tárgyává vált. Németországban a Covid-19 vírussal szembeni hatékony fellépés érdekében a Robert Koch Intézet többek között az okosórák, illetve fitness karkötők adataiból jutott a kutatását elősegítő további adatokhoz.¹ Az úgynevezett Corona-Datenspende-App útján az egyén az általa rendelkezésre bocsátott adatok segítségével hozzájárulhat a közjó érdekében a Covid-19 vírussal szembeni hatékony fellépéshez. Az alkalmazáson keresztül az egyén által rendelkezésre bocsátott adatok ugyanis további más, a kutatóintézet által elérhető adatokkal együtt lehetővé teszik a kutatók számára, hogy a Covid-19 vírus terjedését, illetve annak okait mélyrehatóbban megvizsgálhassák.² Az alkalmazás képes észlelni a koronavírus fertőzéssel kapcsolatos különböző tüneteket. Az applikáción keresztül többek között a nemre, életkorra, testsúlyra, magasságra, lépésszámmra vonatkozóan adnak meg személyes adatokat az érintettek.³ A kutatóintézet az egyének által az applikáción keresztül rendelkezésre bocsátott személyes adatokat elemzi, azokból összefüggéseket tár fel, amelyekre vonatkozóan jelentést tesz közzé.⁴

Az imént bemutatott applikációra az adataltruizmus megnyilvánulásaként tekinthetünk. Az adataltruizmus jellemző példája az is, amikor a biobankok egészségügyi adatokat és emberi testanyagokból származó mintákat gyűjtenek, amelyeket a kutatók kérésére különböző kutatási projektekhez kiadhatnak. A német

¹ Hagen-Völzmann 2022. 176.

² Robert Koch Institut: Corona-Datenspende-App 2.0, https://www.rki.de/DE/Content/InfAZ/N/Neuartiges_Coronavirus/Corona-Datenspende-allgemein.html?sessionid=9090B3D7153FCD442EB57954D80D0D6C.internet061?nn=2444038 (2022.06.05.)

³ Bundesministerium für Gesundheit: Corona-Warn-App, <https://www.zusammengegengencorona.de/faqs/corona-im-alltag/corona-warn-app/#id-9e49f36f-86e8-511d-b305-86fa70d47252> (2022.06.05.)

⁴ Robert Koch Institut: Reports, <https://corona-datenspende.de/science/reports/> (2022.06.05.)

példához hasonló az Alibaba vállalatcsoport által kifejlesztett algoritmus is, amely a számítógépes tomográfiás képek alapján az esetek 96%-ában képes felismerni, hogy egy beteg Covid-19 vírussal fertőzött-e.⁵ Az itt használt Deep Learning⁶ technológia betanításához azonban nagy mennyiségű adatra van szükség. Az adatmegosztás segíthet az értékeléshez rendelkezésre álló adatok mennyiségének növelésében, és ezáltal a következőkben a társadalom egésze érdekében javíthatóak az adatértékelési eredmények.⁷

Az adataltruizmus lényegét tehát az adja, hogy a közjó érdekében az adatkezeléssel érintett személyes adatait hozzáférhetővé, megoszthatóvá teszi mások számára. Ahogyan azt a hivatkozott példa is mutatja, az adataltruizmus, igen sok esetben különböző kutatások támogatását szolgálja, de a mesterséges intelligencia rendszereket is nagy mértékben segítheti. A datatrust tevékenységet végző szervezetek, amely tevékenység az adataltruizmust segítheti, többek között segítik az adatkezeléssel érintett jogai gyakorlásában, az adatkezeléshez való hozzájárulás megadásában, avagy adott esetben az adatkezelőt segítik az adatvédelmi jogszabályoknak való megfelelés érdekében. Azon túl, hogy a társadalom az adataltruizmus segítségével hasznos információk birtokába juthat, amelyek a szakpolitikai döntéshozatal során figyelembe vehetők, az adataltruizmus, illetve azt segítő datatrust alapjogi szempontból több kérdést is felvet.

A tanulmány célja, hogy az Európai Adatstratégia⁸, illetve Adatkormányzási rendelet⁹ normatív tartalmának vizsgálatán, illetve szakirodalmi álláspontok ismertetésén keresztül az adataltruizmus, illetve a datatrust lényegét bemutassa, továbbá az ezzel összefüggésben felmerülő alapjogi problémákra rávilágítson.

II. Az adataltruizmust megalapozó „Európai Adatstratégia” keretei

Az Európai Unió Bizottsága az adataltruizmus alapjait az Európai Adatstratégiában fektette le 2020 februárjában az elkövetkező öt évre. Az Európai Adatstratégia megközelítésének vizsgálata azért is kiemelt jelentőségű, mivel abból többek között kirajzolódhat, hogy az EU döntéshozatali szintjén a személyes adatok alapjogi vagy inkább vagyoni jogi, magánjogi természete dominál-e, ami segít a későbbiekben ismertetett Adatkormányzási rendelet alapjogi szempontú értelmezésében is.

⁵ Eike Kühl: Mit künstlicher Intelligenz gegen Corona, Die Zeit, 2020.03.11., <https://www.zeit.de/digital/internet/2020-03/covid-19-kuenstliche-intelligenz-coronavirus-diagnose-technik> (2022.06.05.)

⁶ Az úgynevezett „mély tanulás”, amely a mesterséges intelligencia egy technológiája.

⁷ Specht-Riemenschneide-Blankertz-Sierek-Schneider-Henne 2021. 25.

⁸ Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának (a továbbiakban: Európai adatstratégia), Brüsszel, 2020.02.19., COM(2020)66 final.

⁹ Az európai adatkormányzásról és az (EU) 2018/1724 rendelet módosításáról (Adatkormányzási rendelet) szóló 2022. május 30-i 2022/868 (EU) európai parlamenti és tanácsi rendelet.

A Bizottság álláspontja szerint az adatvezérelt innováció a polgárok számára különböző előnyöket fog biztosítani, így például a személyre szabott orvoslás terén is. Az Európai Unió vezető szerepre tehet szert más államokkal, gazdasági szereplőkkel szemben, és az adatoknak köszönhetően jobb döntések meghozatalára lesz képes a gazdaságban, illetve a közszektorban. Az adatokban a Bizottság a gazdaságfejlesztés éltető elemét látja, amelyek valamennyi ágazatban növelik a termelékenységet és az erőforráshatékonyságot, továbbá személyre szabottabb termékeket és szolgáltatásokat, valamint jobb szakpolitikai döntéshozatalt és korszerűsített kormányzati szolgáltatásokat tesznek majd lehetővé. A Bizottság ugyanakkor közleményében azt is hangsúlyozta, hogy fontos megtalálni az egyensúlyt az adatok áramlása, továbbá széles körű felhasználása, valamint a magánéletre, védelemre, biztonságra, etikai kérdésekre vonatkozó normák megőrzése között. Az ehhez szükséges eddig megtett lépések során a Bizottság hivatkozott a GDPR¹⁰ elfogadására is, amely szilárd keretet hozott létre a digitális bizalom megteremtéséhez. Ezen túl az európai adatteret, tehát az adatok EU-n belüli korlátozásmentes hozzáférhetővé, megoszthatóvá tételét megteremtő, elfogadandó jogszabályok biztosítják majd, hogy az adatok az Európa Unión belül, valamint ágazatok között szabadon áramolhassanak, az európai szabályok és értékek különösen a személyes adatok védelme területén is érvényesülhessenek, az adatokhoz való hozzáférésre és azok felhasználására vonatkozó szabályok kiegyensúlyozottak, gyakorlatiasak, egyértelműek legyenek, működjenek adatkormányzási mechanizmusok, a nemzetközi adatáramlások kapcsán pedig érvényesüljön az európai értékeken alapuló megközelítés. A Bizottság hangsúlyozta azonban azt is, hogy az Európai Unió tagállamaira vonatkozó egységes szabályozás hiánya kockázatot jelent a közös európai adattér jövőképe és a valódi egységes adatpiac további fejlődése szempontjából, így ezen a területen jogi aktust szükséges az Európai Uniónak elfogadnia.

A Bizottság az előbbi célok mentén fontos lépésnek tartja az adatok rendelkezésre állásának megteremtését. Ezt a Bizottság négy szinten képzei el, figyelembe véve az adatmegosztás alanyait.

Első szintként a Bizottság a G2B¹¹ szintet különíti el, amely a kormányzat által a vállalkozások részére történő adatmegosztást tenné lehetővé, tekintettel arra, hogy a kormány birtokában lévő adatokat közpénzekből állították elő, így azoknak a társadalom javát kell szolgálniuk. Nyilvános adatbázisban található adatok, például egészségügyi adatok gyakran nem állnak ugyanis rendelkezésre kutatási célra. A második a B2B¹² szint, a vállalkozások közötti adatmegosztás jelenti. Erre azért lehet szükség, mert sok esetben a vállalkozások a versenyelőny elvesztésétől való félelem, a bizalomhiány miatt nem osztják meg az adatokat egymással. A harmadik szint a B2G¹³

¹⁰ A természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló, 2018. április 27-i 2016/679 (EU) európai parlamenti és tanácsi rendelet.

¹¹ Government to Business

¹² Business to Business

¹³ Business to Government

szint, vagyis a vállalkozások által a kormányzatok részére való adatmegosztás, amely a közszektor számára a tényeken alapuló szakpolitikai döntéshozatalhoz, közszolgáltatások javításához járulhat hozzá. Utolsó szint a hatóságok közötti adatmegosztás, amely a vállalatok számára az egyszeri adatszolgáltatás elve alapján segíthetne az adminisztratív terhek csökkentésében is.¹⁴

A Bizottság az Európai Adatstratégia első lépéseként 2020 negyedik negyedévére a közös európai adatterek irányítását lehetővé tevő jogi keret létrehozását tekintette kiemelkedően fontosnak, ennek keretében emelte ki a Bizottság az adataltruizmus fontosságát is, amely alapján az egyén engedélyezné az általa előállított adat közhasznú felhasználását.¹⁵ Ennek megfelelően került sor a későbbiekben bemutatott Adatkormányzási rendelet Bizottság általi előkészítésére 2020 novemberében. Az Adatkormányzási rendeletet a Tanács elfogadta 2022. május 16-án, miután az Európai Parlament azt 2022 áprilisában támogatásáról biztosította.

III. Adatkormányzási rendelet az Európai Adatstratégia mentén és annak kritikája

Az Európai Adatvédelmi Testület (továbbiakban: EDPB), amely az adatvédelmi szabályok tagállamokban való egységes érvényesülését segíti elő, illetve az Európai Adatvédelmi Biztos (továbbiakban: Adatvédelmi Biztos), amely az adatvédelmi szabályoknak az EU intézményei általi betartását felügyeli és munkája során alapjogvédelmi tevékenységet lát el, 2022 májusában közös állásfoglalást adott ki az Adatkormányzási rendeletről vonatkozóan, amelyben jogszabálmódosító javaslatokat fogalmaztak meg. A jogszabálmódosító javaslatokat egyértelműen alapjogi szempontú megközelítés hatja át, így a rendelet alapjogi szempontú megközelítésének vizsgálatához mindenképpen indokolt ezen javaslatok ismertetése.

Az EDPB és az Európai Adatvédelmi Biztos elismeri azt a célt, hogy az adatokból potenciális információk legyenek kinyerhetőek, valamint ebből értékes tudásra lehet szert tenni a közös értékek, valamint az egészségügy és a tudomány számára, kutatás és az éghajlat-változással kapcsolatos fellépés érdekében.¹⁶ Ugyanakkor aggályosnak tartják, hogy a javaslat előmozdítaná a személyes adatok „áruvá tételét”, amely szerint a személyes adatokat a kereskedelem alapjául szolgáló egyfajta árucikknek tekintenék. Ez az emberi méltóság, a személyes adatok védelméhez való alapjog, illetve a magánszférához való jog sérelmével járhat.¹⁷ A személyes adatok „áruvá tételével”

¹⁴ Európai adatstratégia 1-9.

¹⁵ Európai adatstratégia 14-15.

¹⁶ Európai Adatvédelmi Testület és Európai Adatvédelmi Biztos közös állásfoglalása (a továbbiakban: Közös állásfoglalás), https://edpb.europa.eu/our-work-tools/our-documents/edpb-edps-joint-opinion/edpb-edps-joint-opinion-2022-proposal-european_en_2022.május.4.,.7. (2022.06.04.)

¹⁷ Közös állásfoglalás 8.

kapcsolatosan az EDPB és az Adatvédelmi Biztos hangsúlyozta, hogy a személyes adatok védelméhez való jog alapjog, amelyet az Európai Unió Chartájának 8. cikke garantál és amely nem tekinthető kereskedelmi árucikknek.¹⁸ Mindezen túl a közös állásfoglalásukban kiemelték, hogy bizonyos adatkategóriákat a javaslat nem zár ki a tárgyi hatálya alól, így különösen rendkívül érzékeny információk az érintettekről is a rendelet tárgyi hatálya alá tartozhatnak. Álláspontjuk szerint további védelmi intézkedésekre van szükség, így fontos az adattakarékosság elvének érvényesülése, így az egyes használati eszközöket olyan módon szükséges megtervezni, hogy az adatkezeléssel érintettnek lehetősége legyen arra, hogy az eszközt anonimizáltan használhassa, illetve lehető legkevésbé kelljen a magánéletbe való beavatkozással számolnia az érintettnek.¹⁹

A közös állásfoglalás tehát rávilágított arra, hogy a személyes adatok nem válhatnak árucikké figyelemmel annak alapjogi természetére.

IV. A Tanács által elfogadott Adatkormányzási rendelet főbb rendelkezései

Az előzők alapján látható az a két különböző, párhuzamosan érvényesülő megközelítés, amelyek egyrészt az adatok gazdasági jelentőségét, másrészt egyúttal alapjogi természetét emelik ki. E párhuzamos megközelítés eredményeképpen született meg az Adatkormányzási rendelet. Az uniós jogalkotó figyelemmel volt az EDPB, illetve az Adatvédelmi Biztos megfogalmazott javaslataira is.

Az Adatkormányzási rendelet az érintettek hozzájárulása alapján önként hozzáférhetővé tett adatok felhasználásában nagy lehetőséget lát. A rendelet célja ugyanis, hogy az adatelemzéshez, illetve gépi tanulás lehetővé tételéhez megfelelő méretű, adataltruizmus alapján hozzáférhetővé tett adatkészletek álljanak rendelkezésre. A rendelet értelmében azon jogi személyeknek, amelyek általános érdekű célokat támogatnak az adataltruizmuson alapuló releváns adatok rendelkezésre bocsátásával, lehetőséget kell kapniuk arra, hogy az Európai Unióban elismert adataltruista szervezetekként nyilvántartásba vetessék magukat azzal, hogy lehetőséget kapnak, hogy az adatokat közvetlenül természetes és jogi személyektől összegyűjtsék, illetve a mások által gyűjtött adatokat kezeljék. A rendelet az adatkezelés jogalapjának a GDPR 6. cikk, illetve 9. cikk (1) bekezdése szerinti hozzájárulást tekinti. A rendelet a jogbiztonság, egységesség megteremtése érdekében úgy szól továbbá, hogy ki kell dolgozni az adataltruizmushoz való európai hozzájárulási űrlapot.²⁰

A rendelet tárgya többek között a közszférabeli szervezetek birtokában lévő adatok bizonyos kategóriáinak Unión belüli további felhasználási feltételeinek meghatározása,

¹⁸ Közös állásfoglalás 18.

¹⁹ Közös állásfoglalás 2-3.

²⁰ Bizottság javaslata az európai adatkormányzásról (Adatkormányzási rendelet), Brüsszel, 2020.11.25., COM(2020)767 final (35)-(39) preambulumbekkezdései.

az adatközvetítő szolgáltatások nyújtására, illetve az adataltruizmusban részt vevő szervezetekre vonatkozó szabályozási keret meghatározása.

Előre lépésnek tekinthető, hogy a Közös állásfoglalásra tekintettel az elfogadott javaslatba bekerült, hogy amennyiben a rendelet ellentétes volna a személyes adatok védelmére vonatkozó uniós joggal, vagy az ilyen uniós joggal összhangban elfogadott nemzeti joggal, a személyes adatok védelmére vonatkozó releváns uniós vagy nemzeti jog tekintendő irányadónak.²¹

A rendelet vonatkozásában „adat” az aktusok, tények vagy információk bármilyen digitális megjelenítése, vagy az említett aktusok, tények és információk összeállításai, többek között hang-, kép- vagy audiovizuális felvétel formájában is.²² A javaslat figyelemmel a Közös állásfoglalásra elkülöníti a személyes adatokat a nem személyes adatoktól, a személyes adatok, hozzájárulás, érintett definiálása vonatkozásában a GDPR rendelkezéseire hivatkozva.²³

A rendeletben meghatározásra kerül először az adataltruizmus fogalma, illetve a datatrust vonatkozásában is találhatunk jogi szabályozási keretet. A rendelet értelmében az „adatbirtokos” jogosult hozzáférést adni, illetve megosztani a személyes, illetve nem személyes adatokat az „adatfelhasználó” részére, aki vagy amely pedig jogosult lesz ezeket az adatokat kereskedelmi vagy nem kereskedelmi célokra felhasználni.²⁴ Az adatmegosztás történhet az adatfelhasználó részére az adatkezeléssel érintett részéről vagy az előbb említett adatbirtokos által önkéntes megállapodások, uniós vagy nemzeti jog alapján, kedvezményes díjért vagy díjmentesen.²⁵

A datatrust jogi szabályozása szempontjából fontos a rendelet adatközvetítői szolgáltatásokra vonatkozó rendelkezése. Ez minden olyan szolgáltatást felölel, amely lehetővé teszi kereskedelmi kapcsolatok létrehozását egyrészt az érintett és az adatbirtokos, másrészt az adatfelhasználók között egyebek mellett az érintettek személyes adatokkal kapcsolatos jogainak gyakorlása céljából. Kiemelendők különösen ezen belül is a rendelet által meghatározott adatszövetkezetek, amelyek olyan adatközvetítő szolgáltatásokat nyújtanak, amelynek fő célja, hogy támogassa a tagjait bizonyos adatokra vonatkozó jogaik gyakorlásában, például arra vonatkozóan, hogy megalapozott döntéseket hozzanak az adatkezeléshez való hozzájárulásuk előtt, hogy eszmecserét folytassanak arról, hogy a tagjainak az adataikhoz fűződő érdekeit az adatkezelés milyen céljai és feltételei szolgálják a legjobban, és hogy a tagjai nevében megtárgyalja az adatkezelésre vonatkozó feltételeket, mielőtt a tagok engedélyt adnának a nem személyes adatok kezeléséhez vagy hozzájárulásukat adnák személyes adataik

²¹ Adatkormányzási rendelet 1. cikk 3. bekezdése.

²² Adatkormányzási rendelet 2. cikk 1. pontja.

²³ Adatkormányzási rendelet 2. cikk 3., 4., 5., 7. pontjai.

²⁴ Adatkormányzási rendelet 2. cikk 8. és 9. pontjai.

²⁵ Adatkormányzási rendelet. 2. cikk 10. pontja.

kezeléséhez.²⁶ A rendelet tehát mindenképpen előrelépés a datatrust jogi szabályozását illetően is (az adataltruizmuson túl).

A rendelet szerint az adataltruizmus olyan önkéntes adatmegosztás, amely az érintetteknek a rájuk vonatkozó személyes adatok kezeléséhez való hozzájárulásán, vagy az adatbirtokosoknak a nem személyes adataik felhasználására vonatkozó engedélyén alapul anélkül, hogy ezért olyan díjat számítanak fel vagy kapnának, amely meghaladja az adataiknak adott esetben a nemzeti jogban előírt közérdekű célokra való rendelkezésre bocsátása esetén felmerült költségeik ellentételezését.²⁷

A rendelet által meghatározott adatközvetítői szolgáltatások – így az adatszövetkezet szolgáltatásai is – az adatközvetítői szolgáltatásokért felelős illetékes hatóságnál bejelentési kötelezettség alá is tartoznak majd.²⁸ Az adatközvetítői szolgáltatások a nyilvántartásba vételt követően használhatják „az Unióban elismert adatközvetítő szolgáltató” címet, valamint egy közös logót, a Bizottság továbbá nyilvános nyilvántartást vezet a szolgáltatásait az Unióban nyújtó minden adatközvetítő szolgáltatóról.²⁹ Hasonlóan az adatközvetítői szolgáltatásokhoz az adataltruista szervezetekről, amelyek közérdekű célból, nonprofit alapon működnek, nyilvános nemzeti nyilvántartást kell majd vezetni. Ezek a szervezetek nyilvántartást vezetnek majd azon személyekről, amelyek a birtokában lévő adatokat kezelik, az adatkezelés időpontjáról, időtartamáról, az adatkezelés céljáról, valamint éves tevékenységi jelentést is készítenek majd.³⁰ A bejelentés, nyilvántartásba vétel támogatandó, hiszen ez megteremti a tagállamok, illetve az EU számára az ellenőrzést ezen szervezetek tevékenysége felett, amely végső soron hozzájárul a személyes adatok védelméhez való joggal kapcsolatos objektív intézményvédelmi kötelezettség teljesítéséhez is. Garanciális jelentőségű alapjogi szempontból továbbá a panasztétel joga az adatközvetítő szolgáltatásokért felelős illetékes hatósághoz valamely adatközvetítő szolgáltatóval szemben vagy az érintett adataltruista szervezetek nyilvántartásba vételéért felelős illetékes hatósághoz valamely elismert adataltruista szervezettel szemben.³¹ Az említett hatóságok döntésével szemben, illetve amennyiben azok a panasz alapján nem intézkednek, lehetőség van bírósághoz is fordulni.³²

Az adatközvetítői szolgáltatóknak különösen az érintettek legjobb érdeke szerint kell eljárniuk jogaik gyakorlásának elősegítésekor, különösen azáltal, hogy az érintetteknek tömör, átlátható, könnyen érthető és könnyen hozzáférhető formában tájékoztatást, illetve adott esetben tanácsadást nyújtanak az adatfelhasználók általi tervezett adatfelhasználással, valamint az e felhasználásra vonatkozó általános szerződési

²⁶ Adatkormányzási rendelet 2. cikk 15. pontja.

²⁷ Adatkormányzási rendelet 2. cikk 16. pontja.

²⁸ Adatkormányzási rendelet 10.-11. cikkei.

²⁹ Adatkormányzási rendelet 11. cikk (9)-(10) bekezdései.

³⁰ Adatkormányzási rendelet 17. cikk (1)-(2) bekezdései, 18. cikk c)-d) pontjai, 20. cikk a)-c) pontjai, 20. cikk 2. bekezdése.

³¹ Adatkormányzási rendelet 27. cikke.

³² Adatkormányzási rendelet 28. cikke.

feltételekkel kapcsolatban, még azelőtt, hogy az érintettek a hozzájárulásukat adnák.³³ Hasonló tájékoztatási kötelezettség irányadó az adataltruista szervezetekre is.³⁴

A rendelet értelmében a Bizottság az Európai Adatvédelmi Testülettel folytatott konzultációt követően, az Európai Adatinnovációs Testület véleményének figyelembevételével és az érdekelt felek bevonásával, végrehajtási jogi aktusok útján kidolgozza az úgynevezett adataltruizmushoz való európai hozzájárulás űrlapot is, hogy a tagállamok egységes formátumban gyűjtsék a hozzájárulásokat vagy engedélyeket, ennek a keretében lehetővé kell tenni, hogy az érintettek a GDPR szerint hozzájárulást adhassanak egy adott adatkezelési művelethez és visszavonhassák azt.³⁵

V. Az adatok gazdasági értéke, mint az adataltruizmus alapja

Ahogy az Európai Adatstratégia is kiemelte és az előbb bemutatott Adatkormányzási rendelet is megerősítette, az adatok gazdasági értékkel rendelkezhetnek. Felmerül így tehát a kérdés, hogy vajon a személyes adatra lehet-e, mint gazdasági értékkel rendelkező áru tekinteni, avagy tekintettel annak alapjogi gyökereire az teljességgel elvetendő.

Az olyan internetes platformok, mint a Google, az Amazon, a Facebook, a Microsoft, az Apple vagy az Alibaba olyan adatállományokat gyűjtenek az üzleti modellek, innovatív technikák számára, hogy az az adatkezeléssel érintett számára nem nyújt megfelelő garanciát, ezeket az adatállományokat pedig nem teszik hozzáférhetővé a köz számára, hanem saját célra használják fel, amely versenyelőnyt biztosít a számukra. Ez az innovációra, illetve más vállalatok, az állami gazdaság versenyképességére negatív hatással lehet.³⁶ Napjainkban vállalatok webes nyomkövetés útján nyert személyes adatokból képesek létrehozni az egyes felhasználók profilját. Egyes szerzők amellett érvelnek, hogy a személyes adat áru jellegű karakterrel bír. Ennek oka, hogy a személyes adatok a keresőmotorok, internetes portálok és más vállalatok számára gazdasági érdekeltséggel bíró felhasználási, illetve csereértékkel bírnak. Ezen karaktert támasztja alá a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések egyes vonatkozásairól szóló, 2019. május 20-i 2019/770 (EU) európai parlamenti és tanácsi irányelv is.³⁷ Az irányelv bár elismeri, hogy a személyes adatok védelme alapvető jog, és hogy ezért a személyes adatok nem tekinthetők árunak, az irányelv hatálya azonban kiterjed azokra a szerződésekre, amelyek keretében a kereskedő a fogyasztónak digitális tartalmat szolgáltat vagy digitális szolgáltatást nyújt,

³³ Adatkormányzási rendelet 12. cikk n) pontja.

³⁴ Adatkormányzási rendelet 21. cikk (1) a) pontja és (2) bekezdése.

³⁵ Adatkormányzási rendelet 25. cikk (1)-(3) bekezdései.

³⁶ Roßnagel 2021. 173.

³⁷ Wandtke 2017. 3.

illetve erre kötelezettséget vállal, a fogyasztó pedig személyes adatokat ad át, illetve erre kötelezettséget vállal.³⁸

Nevek, címek, telefonszámok és egyéb, a vásárlási és felhasználói magatartást leíró személyes adatok segítségével egyre több felhasználói profil hozható létre. A fogyasztói magatartás részletes rögzítése révén célzott és személyre szabott hirdetések és személyre szabott vásárlási ajánlatok nyújthatók az adott személynek. A személyes adatoknak tehát gazdasági értéke van, és így a vállalat gazdasági vagyonának részét képezik.³⁹ Jelenleg azonban a releváns adatok gyakran csak néhány piaci szereplő kezében vannak, akik korán felismerték ennek gazdasági jelentőségét, és jogi, illetve technikai úton kizárólagos hozzáférést biztosítottak maguknak. Ezeket az adatoligopóliumokat manapság egyre inkább az innováció, a verseny és a közös akadályának tekintik. Általában azok, akik ténylegesen hozzáférhetnek az adathordozóhoz, kiváltságos helyzetben vannak annak gazdasági kiaknázásban.⁴⁰ Szakirodalmi álláspontok szerint a személyes adatok védelméhez való jog személyiségi jogi jellegéből fakadóan annak vagyoni jogi karaktere is van.⁴¹ Egyes német szerzők ugyanakkor mellett érvelnek, hogy személyes adatok nem lehetnek tulajdonjog tárgyai, mivel azok a német BGB 90. §-a értelmében nem minősülnek dolognak.⁴²

Álláspontom szerint figyelemmel a személyes adatok védelméhez való jog emberi személyiséget védő jogi mivoltára azt nem lehet árunak tekinteni, továbbá az nem lehet tulajdonjog tárgya sem.

VI. Datatrust, mint az adataltruizmust segítő intézmény

A datatrust jelentős mértékben hozzájárulhat az adatkezeléssel érintett joggyakorlásának elősegítéséhez, így egy kiegészítő alapjogvédelmi mechanizmusként is értékelhető, ezért fontos, hogy közelebbről megvizsgáljuk a datatrust intézményét.

A datatrust tulajdonképpen átveszi az adatközvetítői funkciót és ezáltal mások érdekében cselekszik. A megbízás lényeges jellemzője a más személy érdekkörében mások javára végzett tevékenység. A datatrustot olyan természetes vagy jogi személy, illetve társulás látja el tehát, amely harmadik felek érdekében a szerződéses vagy jogszabályban előírt adatkezelési szabályoknak megfelelően hozzáférést biztosít a datatrustra megbízást adó által rendelkezésre bocsátott vagy tárolt adatokhoz.⁴³ A datatrust kifejezés a brit adatvédelmi jogban Lilian Edwardsnál jelent meg 2004-ben,⁴⁴

³⁸ Irányelv (24) preambuluma.

³⁹ Wandtke (37.j.) 4.

⁴⁰ Wischmeyer-Herzog 2020. 288.

⁴¹ Wandtke (37.j.) 6.

⁴² Stender-Vorwachs-Steege 2018. 1367.

⁴³ Specht-Riemenschneider-Blankertz-Sierek-Schneider-Henne (7.j.) 26-27.

⁴⁴ Porcaro 2021. 333.

ahol különösen azt vizsgálták, hogy a trustnál irányadó elvek mennyiben alkalmazhatóak az adatokra.⁴⁵

A datatrust esetén különböző célokat lehet megkülönböztetni. Először is, a datatrust célja, hogy megerősítsék a fogyasztók egyéni vagy kollektív ellenőrzését az adatok felett, ez elsősorban a személyes adatok menedzsmentjére vonatkozik. Másodszor, a datatrust célja, hogy lehetővé tegyék a fogyasztók számára, hogy részt vegyenek adataik kereskedelmi hasznosításában. Harmadszor, a datatrust elő kell mozdítsa az adatmegosztást és hozzáférhetővé kell tenniük az adatokat a verseny elősegítése érdekében. Ritkábban, de a datatrust feladata például a nagy platformüzemeltetők erőfölényének korlátozása, a személyes adatok titkosítása, a jogosulatlan adathozzáférés kizárása.⁴⁶ A datatrustnak célja lehet az adatkezelő önkorlátozása például az adatvédelmi jogszabályok megsértésének elkerülése érdekében, feladata az adatkezelő számára az adatkezelés és az adatokhoz való hozzáférés ellenőrzése. Abban az esetben, ha az adathoz való hozzáférés feltételei teljesülnek, az adatkezelőnek olyan mértékig biztosít hozzáférést az adatokhoz, amilyen mértékben az adatkezelő arra jogosult. Egy másik funkciója a datatrustnak az adatkezeléssel érintett érdekében való eljárás, így a datatrustee⁴⁷ harmadik feleknek ellenőrzött hozzáférést biztosít az érintett személyes adataihoz, és szakértelemmel rendelkező félként egyenlő feltételek mellett tárgyal a hozzáférési feltételekről más piaci szereplőkkel, és az érintett számára figyelemmel kíséri e követelmények betartását. Ily módon a datatrustee a hatalmi aszimmetriák kiegyenlítését is szolgálja. A datatrustee az érintettek érdekeit képviseli az adatgazdaságban. Így például ellenőrzi, hogy az adatkezelő betart-e bizonyos informatikai biztonsági követelményeket, az adatokat csak bizonyos célokra (pl. kutatási célokra) vagy csak bizonyos formában (pl. álnevesítve) kezeli-e, az adatokat nem továbbítja-e harmadik félnek, az adatokat bizonyos idő elteltével törli-e, vagy hogy rendszeresen tájékoztatást nyújt-e az elvégzett adatkezelési műveletekről. Az érintett meghatározhatja ezeket a követelményeket a datatrustee számára. Ezen túlmenően a datatrustee tevékenységei az érintettek jogainak gyakorlásához is kapcsolódhatnak. A datatrustee más esetben azt ellenőrzi, hogy csak olyan piaci szereplők férhetnek hozzá az adatokhoz, amelyek nem ellentétesek a datatrustra megbízást adó érdekeivel. A datatrustee mielőtt harmadik felek számára hozzáférést biztosítana az adathoz, ellenőrzi, hogy a harmadik fél az adatokhoz való hozzáférésre jogosult személy-e. Ezen túlmenően segíthet abban is, hogy az érintettek számára magas szintű adatvédelmet biztosítson, és csökkentse a visszaélések lehetőségét. Továbbá ellenőrzi, hogy a piaci szereplők hozzáférése az adatvédelmi jogszabályokkal összhangban történik-e, és például az érintett hozzájárulása adott-e, vagy jogos érdek fennáll-e.⁴⁸

⁴⁵ Richter 2021. 641.

⁴⁶ Richter (45.j.) 642.

⁴⁷ Szervezet, amely a datatrustra megbízást kapott.

⁴⁸ Specht-Riemenschneider-Blankertz-Sierek-Schneider-Henne (7.j.) 27-29.

Amint az látható, a datatrustee különböző, az adatkezeléssel érintett jogait védő tevékenységeket láthat el, így elősegítheti adott esetben az adatkezeléssel érintett tudatosabb alapjoggyakorlását is.

VII. Az adataltruizmus és datatrust alapjogi kérdései

Az előbbieken ismertetett adataltruizmus, illetve datatrust intézménye (annak alapjogvédelmi szerepén túl) a szakirodalomban, illetve joggyakorlatban több alapjogi kérdést, problémát is felvet.

Egyes szerzők amellett érvelnek, hogy az adatjogon belül egyre inkább kirajzolódni látszik egy „adatmagánjog”, amely a magánszereplők adatokkal kapcsolatos (egymás közötti) jogaira és magatartási szabályaira utal, és amely több tekintetben az információszabadsággal mutat kapcsolódási pontot.⁴⁹ Ennek oka, hogy az adataltruizmus mögött meghúzódó elgondolás hasonlóságot mutat az információszabadsághoz, mivel a közjó, közérdek érdekében bizonyos (személyes) adatok hozzáférhetővé, megoszthatóvá válnak a köz számára. Ugyanakkor a német szakirodalmi álláspont szerint az a kérdés, hogy az adathozzáférési jogokra vonatkozó alkotmányos igények származhatnak-e a német Alaptörvény (*Grundgesetz*) 5. cikkének (1) bekezdésében garantált információszabadságból, még nem tisztázott véglegesen. Az információhoz való hozzáféréshez való általános jog nem vezethető le ugyanis az alapjogból, legalábbis a magánszemélyekkel szemben. E tekintetben nem szabad elfelejteni továbbá, hogy az információszabadság elvileg az általánosan hozzáférhető információra vonatkozik.⁵⁰

Az Európai adatstratégia, illetve Adatkormányzási rendelet szabályozási logikája valóban felveti annak a kérdését, hogy az adathozzáférési jogra, illetve az adatmegosztásra alkalmazható volna-e az információszabadság, továbbá a technológiai változásra tekintettel – hasonlóan a személyes adatok védelméhez való joghoz – horizontális hatálya elismerhetőségének kérdése is felmerül. Elképzelhető egy olyan álláspont, amely szerint az beilleszthető volna az információszabadságba, amely, mint kommunikációs alapjog, a véleménynyilvánítás szabadságának érvényesülését hivatott elősegíteni, és amely funkciója a nyílt, ellenőrizhető közhatalom megteremtése. Amennyiben az előző álláspontot elfogadjuk, indokolt volna az adatgazdaságban tevékenykedő magánszereplőket, amelyek igen sokszor igen nagy adathalmazok birtokában az államhoz hasonló gazdasági hatalomra tehetnek szert és sok esetben az állampolgárok magánéletébe történő jogszerűtlen beavatkozás veszélyével folytatják tevékenységüket, az államhoz hasonló entitásként kezelni, és így az adathoz való hozzáférést, adatmegosztást az információszabadság analógiájára velük szemben is a

⁴⁹ Richter (45.j.) 637.

⁵⁰ Wischmeyer-Herzog (40.j.) 292.

későbbiekben kikényszeríteni. Az előző állásponttól eltérően elképzelhető volna ugyanakkor egy kialakulóban lévő „sui generis információs szabadság” víziója is.

Az adataltruizmus, datatrust egyrészt az információs szabadsággal mutat kapcsolódást alapjogi szempontból, másrészt pedig nem hagyható figyelmen kívül annak igen jelentős adatvédelmi aspektusa sem. A datatrust ugyanis a *PIMS (Personal Information Management System)* funkcióját is betöltheti. E szerint az érintettel kötött szerződésben meghatározott feltételek szerint az érintett nevében hozzájárulást ad az adatkezeléshez a datatrustee, és a hozzájárulással érintett adatokat továbbítja az adott adatkezelőnek. Ez a szakirodalmi álláspont szerint az érintett hozzájárulása konkrétságának problematikáját is felveti, valamint azt is, hogy egyáltalán adhat-e a datatrustee hozzájárulást az érintett nevében. A kutatási célokkal összefüggésben az úgynevezett „*Broad Consent*” -t is elképzelhetőnek tartják többen, e szerint az adatkezelés célját a hozzájárulás megadásának időpontjában még nem kell kifejezetten meghatározni, elegendő a kutatási cél megadása. A „*Meta-Consent*” ezzel szemben egy olyan típusú hozzájárulást jelentene, amely során az érintett – függetlenül a konkrét adatkezelési alkalomtól – dönti el, hogy milyen típusú kutatási projekthez, milyen típusú hozzájárulást (egyedi vagy széleskörű hozzájárulás) kíván adni.⁵¹ A hozzájárulás vonatkozásában a szakirodalmi álláspont szerint a személyiségi jog transzlatív átruházása kizárható, mivel ezzel az érintett adatkezelés feletti ellenőrzési jogát teljesen elveszítené, kötelmi jogilag azonban harmadik személyek számára is biztosítható a személyes adatok feletti felhasználási hatáskörök biztosítása, mivel ez is az információs önrendelkezési jog egy megnyilvánulása. A hozzájárulás megadása kapcsán mindenképpen felmerül a képviselőt kérdésköre is. A szakirodalom részben a hozzájárulás képviselőt útján való megadását kizártnak tartja, hiszen a hozzájárulás nem kizárólagosan jognyilatkozatnak, hanem az adatkezelés jogalapjának is tekintendő egyben. Ezt támasztja alá, hogy a GDPR sem tartalmaz erre vonatkozóan lehetőséget, ideértve a nyitott klauzulát is, amely kinyitná a kaput a képviselőre vonatkozó tagállami jogszabályok alkalmazhatósága részére, ez következik a GDPR 80. cikk (1) bekezdéséből is. Egyes szakirodalmi álláspontok a hozzájárulás képviselőt útján történő megadhatósága mellett érvelnek, mivel bár a GDPR 4. cikk 11. pontja és a 7. cikk (1) bekezdése úgy szól, hogy az érintett maga adja a hozzájárulást az adatkezeléshez, ebből még nem következik annak képviselőt útján történő megadhatóságának kizárhatósága, mivel az akaratnyilatkozat az érintettnek lesz betudható, így jogilag úgy tekinthető, mintha azt az érintett adta volna. Egyes szerzők úgy érvelnek, hogy a képviselőt útján történő hozzájárulás adása végső soron az információs önrendelkezési jog gyakorlásának feleltethető meg, és az erre vonatkozó meghatalmazás megadására a hozzájárulásra vonatkozó feltételek ugyanúgy érvényesülnének.⁵² Bár a Bizottság által először benyújtott Adatkormányzási rendelettervezet az adatszövetkezetek vonatkozásában úgy szólt, hogy a GDPR szerinti jogokat csak az egyes egyén

⁵¹ Specht-Riemenschneider-Blankertz-Sierek-Schneider-Henne (7.j.) 41.

⁵² Specht-Riemenschneider-Blankertz-Sierek-Schneider-Henne (7.j.) 41.

gyakorolhatja, és azok nem ruházhatók át adatszövetkezetre és erre megbízás sem adható,⁵³ ezzel szemben az elfogadott javaslat már úgy szól, hogy az említett adatközvetítő szolgáltatók igyekeznek fokozni az érintettek önrendelkezését és különösen az egyéneknek a rájuk vonatkozó adatok feletti rendelkezését. Az említett szolgáltatók segíthetik az egyéneket a GDPR szerinti jogaik – különösen az adatkezeléshez való hozzájárulásuk megadása és visszavonása –, a saját adataikhoz való hozzáférés joga, a pontatlan személyes adatok helyesbítéséhez, a törléshez vagy az elfeledtetéshez való jog, az adatkezelés korlátozásának joga, valamint az adathordozhatósághoz való jog gyakorlásában, amely utóbbi lehetővé teszi az érintettek számára, hogy személyes adataikat az egyik adatkezelőről a másikra ruházzák át.⁵⁴

Álláspontom szerint az adataltruizmus, datatrust adatvédelmi szempontú alapjogi megközelítése során ennek a kérdésnek az eldöntésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül annak vizsgálatát, hogy a datatrust körében megadott érintetti hozzájárulásra miként tekintünk. Amennyiben a hozzájárulásra, mint tisztán polgári jogi jognyilatkozatra tekintünk, az érintett nevében képviselő útján történő hozzájárulás az adatkezeléshez elképzelhető volna. Ugyanakkor amennyiben a hozzájárulásra, mint alapjoggyakorlásra tekintünk, már nem foglalthatunk amellett egyértelmű állást, hogy a hozzájárulást az adatkezeléssel érintett nevében képviselő is megadhatja (eltekintve természetesen azt az esetet, amikor a gyermek alapjoggyakorlási képességét belátási képességére tekintettel önállóan még nem gyakorolhatja, így adott esetben a törvényes képviselő adja meg a hozzájárulást). Álláspontom szerint az érintett nevében való képviselő általi hozzájárulás adása összeegyeztethetetlen volna azzal a felfogással, hogy az alapjoggyakorlás az érintett személyéhez kötött. Felmerül mindezen túl az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége is, vagyis meddig terjedhet az egyén információs önrendelkezési joggyakorlásának a határa és hol szükséges az államnak közbeavatkoznia és korlátoznia azt, hogy az adatkezeléssel érintett akár önmagára nézve „önsorsrontó” módon gyakorolhassa információs önrendelkezési jogát.

VIII. Zárszó

Amint azt a jelen tanulmány is igyekezett megvilágítani, az adataltruizmus, illetve datatrust egyrészt a társadalom számára igen hasznos, másrészt azonban a vagyoni, gazdasági tényezők mellett nem szabad figyelmen kívül hagyni annak alapjogi vetületeit sem, különösen, ami a személyes adatok védelméhez való jogot illeti. Az információs önrendelkezési jog, a személyes adatok védelméhez való jog kiüresedésének veszélye merülhet fel, ha az állam nem tesz megfelelő lépéseket annak érdekében, hogy az adataltruizmust, illetve datatrust intézményét megfelelő jogvédelmi intézkedésekkel határok közé szorítsa.

⁵³ Bizottság első Adatkormányzási rendelet javaslatának (24) preambulumbekzdése.

⁵⁴ Adatkormányzási rendelet (30) preambulumbekzdése.

Felhasznált irodalom

Alexander Roßnagel: Grundrechtsschutz in der Datenwirtschaft - Vorsorgepflichten in der Data-Governance, *Zeitschrift für Rechtspolitik*, Heft 6, 2021.

Artur-Axel Wandtke: Ökonomischer Wert von persönlichen Daten - Diskussion des "Warencharakters" von Daten aus persönlichkeits- und urheberrechtlicher Sicht, *Multimedia und Recht*, Heft 1, 2017.

Eike Kühl: Mit künstlicher Intelligenz gegen Corona, *Die Zeit*, 2020.03.11., <https://www.zeit.de/digital/internet/2020-03/covid-19-kuenstliche-intelligenz-coronavirus-diagnose-technik> (2022.06.05.)

Heiko Richter: Europäisches Datenprivatrecht: Lehren aus dem Kommissionsvorschlag für eine "Verordnung über europäische Daten-Governance". *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*, 2021.

Jutta Stender-Vorwachs-Hans Steege: Wem gehören unsere Daten? - Zivilrechtliche Analyse zur Notwendigkeit eines dinglichen Eigentums an Daten, der Datenzuordnung und des Datenzugangs, *Neue Juristische Online-Zeitschrift*, Heft 36, 2018.

Keith Porcaro: In Trust, Data, Bluebook 21st ed., 105 *MINN. L. REV.*, 2021.

Louisa Specht-Riemenschneider-Aline Blankertz-Pascal Sierek-Ruben Schneider-Theresa Henne: Datentreu-hand - Ein Beitrag zur Modellbildung und rechtlichen Strukturierung zwecks Identifizierung der Regulierung-serfordernisse für Datentreuhandmodelle, *Multimedia und Recht*, Heft 6, 2021.

Prisca von Hagen-Lisa Völzmann, Datenaltruismus aus datenschutzrechtlicher Perspektive - Wechselwirkung zwischen DGA und DS-GVO, *Multimedia und Recht*, Heft 3, 2022.

Thomas Wischmeyer-Eva Herzog: Daten für alle? – Grundrechtliche Rahmenbedingungen für Datenzugangsrechte, *Neue Juristische Wochenschrift*, Heft 5, 2020.

A FUNDAMENTAL RIGHTS APPROACH TO DATA ALTRUISM AND DATATRUST

Nowadays, the possession of data, in particular personal data, can provide a competitive advantage for some economic actors and allow governments to make better-informed

policy decisions. The economic value of data was also recognised by the European Union legislator, which first set out the framework for a European Data Strategy, and the Commission published its proposal for a Data Governance Act along this strategy, which eventually was adopted in May this year. The Data Governance Act defines, among other terms, the concept of data altruism and lays down further rules thereon. According to data altruism, even personal data may be disclosed to others for common good on the basis of the data subject's consent. Data altruism is also supported by the institution of datatrust. The present paper outlines a number of provisions of the adopted Data Governance Act through the European Data Strategy, and draws attention to the fundamental rights issues related to data altruism and datatrust (possibility of general right of access to information and classical concept of freedom of information, giving consent to data processing through representation and the exercise of the fundamental right of informational self-determination, the objective duty of the State to protect fundamental right of informational self-determination against "self-defeating" decisions by individuals).

**BÜNTETŐ ELJÁRÁSJOGI ÉS BÜNTETÉS-
VÉGREHAJTÁSI JOGI SEKCIÓ**

CSONTOS LAURA

Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Hack Péter tanszékvezető egyetemi tanár

DOI: 10.56966/2022.5.Csontos

A MAGYAR VÁDALKU TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE

Az új büntetőeljárásjogi törvény, a 2017. évi XC. törvény (továbbiakban Be.) 2018. július 1-én lépett hatályba. A hatálybalépés óta eltelt idő tapasztalatai alapján a törvény egyik újrafogalmazott jogintézménye, az egyezség nem hozott áttörő sikert, viszont az előkészítő ülésen történő beismerés népszerűvé vált. A magyar szakirodalom az egyezséget tekinti a vádalkuhoz legközelebb álló intézménynek. A két új jogintézmény mellett több egyszerűsítő és gyorsító lehetőséget is tartalmaz a büntetőeljárásjogi törvény. Mind a korábbi, mind a hatályos büntető eljárásjogi kódexben találunk sikeres egyszerűsítő és gyorsító eszközöket (pl. büntetővégzés), ugyanakkor sem az egyezség, sem az elődje – a lemondás a tárgyalásról – nem tudott áttörni a jogalkalmazásban.

A törvény miniszteri indokolása szerint „[A] törvény alapkonceptiója, hogy a tisztességes eljárás elemeit képező garanciák biztosítása mellett lehetőséget teremtsen az eljárások egyszerűsítésére és gyorsítására. Ennek érdekében a törvény a terhelttel való együttműködés komplex rendszerét teremtette meg, melynek egyik formája a nyomozás kereteibe illeszkedő és az ügyési tevékenységhez köthető.” [Egyezség a bűnösség beismeréséről" (LXV. fejezet) együttműködés.] Az ügyész és a terhelt közötti egyezség ugyanakkor csak az e fejezet (Be. XCIX. fejezet) szerinti külön eljárás lefolytatása céljából jöhet létre, hiszen annak jóváhagyására és arra alapítva ügydöntő határozat meghozatalára kizárólag a bíróság jogosult.”¹

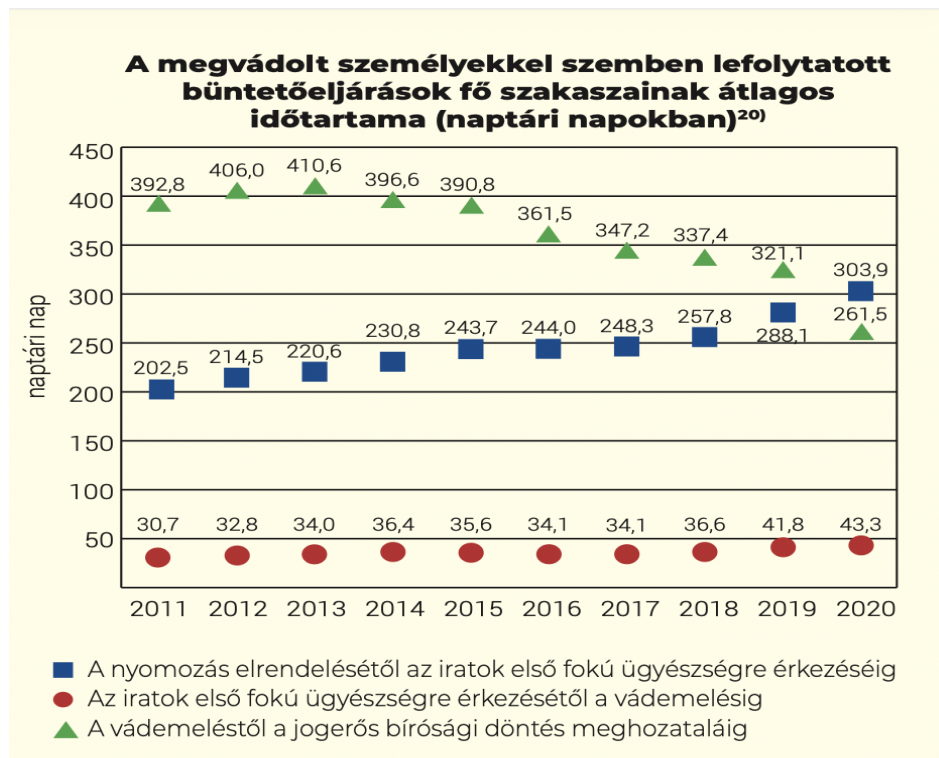
Az egyszerűsítés és gyorsítás igénye korábban elkezdődött, mivel már az 1896. évi XXXIII. törvénycikk a bűnvádi perrendtartásról (I. Bp.) ismerte a büntetőparancsot, amelyet a 1962. évi 8. törvényerejű rendelet (I. Be.) tárgyalás mellőzése pénzbüntetés kiszabása néven szabályozott, majd az 1973. évi Be.-t² módosító 1987. évi IV. törvény lerövidítette az intézmény nevét tárgyalás mellőzésére, ezt követően az 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: régiBe.) a tárgyalás mellőzését újra büntetőparancsnak keresztelte át, és a jelenleg hatályos Be. büntetővégzésként ismeri.

A Magyarország Ügyészsége által közzétett ábrán látható, hogy a kódex hatálybalépése óta a bírósági szakasz időtartama csökkent, míg a nyomozati szakasz hossza nőtt. A bírósági szakasz időtartamának csökkenését indokolhatja az előkészítő

¹ A hatályos büntetőeljárásjogi törvény miniszteri indokolása, 264.

² A büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény

ülésen történő beismerés bevezetése. A nyomozati szakasz időtartama és az egyezség sikertelensége között nem vonható le közvetlen ok-okozati összefüggés, de feltehető, hogy amennyiben az egyezség gyakrabban alkalmazott jogintézmény lenne, a nyomozati szakasz időtartama is rövidülne.

Forrás: Magyarország Ügyészsége honlapja³

A PhD dolgozatomban arra keresem a választ, hogy miért nem kerül szélesebb körben alkalmazásra az egyezség. E kutatáshoz résztanulmányként, történeti szempontból vizsgálom az egyezség előzményeit.

1. Lemondás a tárgyalásról

„Az új büntetőeljárási kódex előkészítése már 1991-ben megkezdődött, melynek kialakításánál egyik alapvető célkitűzés volt az állampolgárok bizalmának növelése a hatékony igazságszolgáltatás iránt, amely egyszerű és gyors eljárásokkal könnyebben elérhető.”⁴

A lemondás a tárgyalásról konszenzusos eljárást az 1999. évi CX. törvény iktatta be a büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvénybe. A 90-es évek végén és a 2000-es évek elején a lemondás a tárgyalásról intézménye állt a legközelebb az amerikai vádalkuhoz,

³ www.ugyeszseg.hu

⁴ Czédli-Deák 2015. 12.

annak is a *sentence bargaining*⁵ típusához, mivel több hasonlóságot is mutatott: a terhelt az Alkotmány 57. § (1) bekezdésében és a régiBe. 3. §-ban foglalt tárgyaláshoz való jogáról lemondott, adott esetben a fellebbezési jogának korlátozását is vállalta, amiért cserébe egy garanciákkal gazdagított egyszerűsítő külön eljárásban vehetett részt, mely során a büntetési tételkeret csökkent.

2. Nemzetközi előzmények

A tárgyalásról lemondás bevezetésének előzményeként az Európa Tanács Miniszteri Bizottság R (87) 18. számú ajánlása⁶ szolgál, amely a részes tagállamokban a büntető bíráskodás egyszerűsítését jelölte ki célul.⁷ A Be. hatályos szabályozása megfelel az Európa Tanács által 1981-ben közzétett ajánlásnak, amely az opportunitás elvén alapuló egyszerűsítő jogintézmények bevezetésének szükségességét szorgalmazta. Az R (87) 18. számú Ajánlást a büntetőeljárás egyszerűsítéséről a Miniszteri Bizottság 1987. szeptember 10-én a miniszteri megbízottak 410. ülésén fogadta el.⁸ Az Ajánlás a kisebb és tömegesen előforduló bűncselekmények tekintetében javasolta a dekriminalizációt, a sommás eljárások alkalmazását és a terhelttel való megegyezés bevezetését.⁹ Mind az Európai Unióban, mint az Unió akkori határain kívül, így hazánkban is már az ajánlást megelőzően ismerték és alkalmazták az egyszerűsítő eljárásokat. Az 1994. évi XCII. törvény a büntetőeljárás módosításáról vezette be az Egyezménynek megfelelő módosításokat.

További nemzetközi jogforrásként kell említeni a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmány 14. cikk 3. c) pontját, amely alapján az egyezségokmányban részes államok vádemelés esetén kötelesek mindenki számára teljes és egyenlő jogot biztosítani indokolatlan késedelem nélküli tárgyalásra. Magyarországon az egyezségokmány 1976. március 23-án lépett hatályba és az 1976. évi VIII. törvényerejű rendelet iktatta be.

A nemzetközi előzményekhez tartozik még az *Emberi Jogok Európai Egyezmény* 6. cikke, amely a tisztességes eljáráshoz való jog alatt a bírósági eljárás garanciáit biztosítja, és e körben az 1. pontban kiemeli az ésszerű idő követelményét. Az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) kiforrott ítélkezési gyakorlattal rendelkezik az ésszerű idő követelményének megtartása körében, és Magyarországot is számtalan alkalommal

⁵ Az eljárás gyorsítása abban nyilvánul meg, hogy a jogalkotó terhelt beismeréséért cserébe eltekint a költséges és elhúzódó büntetőeljárástól. A *plea bargain* gyűjtő név, amelynek további típusai is vannak: *charge bargaining*, *count bargaining* és *fact bargaining*.

⁶ Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának Ajánlásai az eljárás gyorsítására és egyszerűsítésére, különösen az R (87) 18. számú Ajánlás a büntető igazságszolgáltatás egyszerűsítéséről.

⁷ Szilvágyi 2004. 77.

⁸ Európa Tanács honlapja: [http://www.europatanacs.hu/pdf/CmRec\(87\)18.pdf](http://www.europatanacs.hu/pdf/CmRec(87)18.pdf) . (Utolsó letöltés ideje: 2022. április 21.).

⁹ Mészáros 2014. 21.

elmarasztalta e követelmény megsértése miatt. Az EJEK előtti eljárásokban a legtöbbször az észszerű idő megsértésére hivatkoznak, amelyet az esetek többségében a Bíróság alaposnak talál. Ebből kifolyólag az eljárások egyszerűsítése és gyorsítása foglalkoztatja a szakmát és a politikát is.¹⁰ Magyarországon az Egyezményt 1992. november 5. óta kell alkalmazni, amelyet az 1993. évi XXXI. törvény hirdetett ki.

3. A sommás eljárás gondolata

Elsőként Erdei Árpád az 1991-ben megjelent Magyar Jog 4. számában *A trónfosztott királynő uralkodása, avagy a bizonyítás szent tehene*¹¹ c. tanulmányában vetette fel az ún. sommás eljárás ötletét, melyet több kritika ért. A javaslat az Európa Tanács Ajánlásának teljesítéséhez szolgált, amely a 7. és 8. pontban a beismertesen alapuló eljárások bevezetését célozta meg.

A szerző a tárgyalás mellőzésének (korábban büntetőparancs, ma büntetővégzés) ismertetése után a tanulmány III. részében értekezik a javaslat részleteiről. Az akkori büntetési és vétségi eljárás helyett a rendes és sommás eljárás megkülönböztetését tartotta volna indokoltnak. A sommás eljárás feltétele az ügy ténybeli és jogi egyszerűsége, továbbá a terhelt beismertő vallomása. A sommás eljárás vegyíti a bíróság elé állítás és a tárgyalás mellőzése elemeit. A sommás eljárás lehetővé teszi a hosszadalmas bírósági eljárás elhagyását, továbbá az írásbeli vád egyszerűsödik, és a nyomozás során keletkezett akta anyaga is szűkebb. Az ügyészség a nyomozati szakaszban tett terhelti beismerés és egyéb bizonyítékok alapján emel vádat. A bíróság előtti meghallgatáson a vád képviselője ismerteti a vádat, majd a bíróság figyelmezteti a vádlottat a beismerés következményeire, amelyet a vádlott nyilatkozata követ. Ha a vádlott a korábbi beismertő vallomását megismétli, a bizonyítási eljárás elmarad és a bíróság alapvetően a beismerésre alapítva megállapítja a terhelt büntetőjogi felelősségét és kedvezményes büntetést szab ki. Mielőtt szankciókiszabásra kerülne sor, az eljáró bíró meghallgatja a vád és a védelem képviselőit. A meghallgatás, illetve a nyomozati iratok tartalma alapján lehetséges az azonnali büntetékiszabás. A jogorvoslatokat tekintve az elsőfokú bíróságon relatív súlyosítási tilalom mellett reformatórius döntési jogkör, míg a harmadfokú bíróságon abszolút súlyosítási tilalom mellett csak jogkérdésekre vonatkozó reformatórius jogkör érvényesül. A javaslat alapján hatályon kívül helyezésre csak súlyos eljárási hiba vagy a sommás eljárás feltételeinek hiányában kerülhetne sor. Ez lényegében azt jelenti, hogy az ítélet csupán a büntetés mértéke körében támadható.

Erdei Árpád a javaslatával kapcsolatban több aggályt is megfogalmazott, mely keretében felhívta arra a figyelmet, hogy "nehezen fogadja el a kontinentális hagyományokat követő gondolkodás az igen súlyos következmények igen egyszerű

¹⁰ Antal 2018. 23.

¹¹ Erdei 1991. 210-216.

eljárásban történő alkalmazását. Ezen még a különböző egyszerűsítési érdekek és a terheltnek nyújtott biztosítékok sem segítenek. Valószínű, hogy a gondolatmenet következetességének feladása kínál egy észszerű kompromisszumot."¹²

Az Ajánlás azon pontjával – miszerint a beismerésen alapuló eljárások bevezetése abban az esetben javasolt, ha az alkotmányos és jogi tradíciók ezt megengedik –, nem látott akadályt, amelyet egyébként az Alkotmánybíróság későbbi gyakorlata is alátámasztott.

A javaslatot számos kritika érte. Kántás Péter 1992-ben a Magyar Jog 8. számában megjelent *Egy egyszerűsítési kísérlet kérdőjelei*¹³ c. munkájában fogalmazta meg aggályait a javaslattal kapcsolatban:

- a) a beismeréshez erős motivációra lenne szükség,
- b) az új eljárási formához tudni kéne, hogy milyen tartalomra, milyen elkövetői körre és milyen bűncselekményi kategóriák esetén lenne alkalmazható,
- c) a megegyezéshez kevés a törvényt megváltoztatni, mivel a szakma a legalitás elvéhez ragaszkodik.

Balla Péter ügyvéd 1992-ben a Magyar Jog 11. számában *Vádalku helyett büntetőparancs*¹⁴ címmel a fent ismertetett javaslattól eltérő ötlettel állt elő: az Európa Tanács igényeinek teljesítéséhez a büntetőparancs továbbfejlesztésében látta a megoldást. A sommás eljárás elképzelésével szemben úgy érvelt, hogy az olasz büntetőeljárás kódexben bevezetett megoldás nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, „mivel alkalmazásuk anyagi alapjairól nem gondoskodtak.”¹⁵ Erdei Árpád sommás eljárását az olasz büntetőeljárás megoldásához hasonlította, amely megoldást "mézesmadzagnak" nevezte, mivel a terhelti beismerést nem motiválja a büntetés csökkentésére vonatkozó ígéret. E körben rámutatott arra is, hogy a rablás 2-8 éves büntetési tételkerete helyett beismerés esetén 2-5,5 éves tételkeretből indul ki a bíró. A bírói gyakorlat alapján középérték alatt kerül megállapításra a büntetés és a tagadás sikertelensége esetén sem szoktak 3-4 évnél súlyosabb büntetést kiszabni.

A vádalku átvételével kapcsolatban arra az álláspontra helyezkedett, hogy ahhoz az egész jogrendszer át kéne alakítani, és a jogász szerepeket is újra kéne definiálni, így a vádalku sikeres bevezetésére nem látott a közel jövőben reális esélyt.

A tárgyalás mellőzése ehhez képest sikeres jogintézmény volt¹⁶, ezért ebben látta az európai sztenderdeknek megfelelő megoldást. A tárgyalás mellőzésének alkalmazását kiterjesztette volna minden ügyre, hiszen akkoriban csak a vétségi eljárások során lehetett alkalmazni.

¹² Erdei 1991. 98.

¹³ Kántás 1992. 481-483.

¹⁴ Balla 1992. 669-671.

¹⁵ Balla 1992. 669.

¹⁶ 1991-ben 52 512 ügyet fejeztek be jogerős bírósági határozattal, amelyből 11 136 tárgyalás mellőzésével született. In: Balla 1992. 670.

4. 1994-es Kormányhatározat

A rendszerváltást követően, a 90-es évek közepére – a módosítások következtében – a büntetőeljárás jog átalakult, azonban az 1973. évi kódex még szocialista jegyeket hordozott, így elkezdődött egy új büntető eljárásjogi törvény kidolgozása.¹⁷ Az új kódex célkitűzéseit a 2002/1994. (I.17.) Korm. határozat fogalmazta meg, melyek közé többek között az egyszerűsített eljárások kialakítása és a felek rendelkezési jogának erőteljesebb érvényre jutása tartozott.

Miután a kormányhatározatot elfogadták, az új kódex megalkotására Kodifikációs Bizottságot hoztak létre, amely 1997 nyarán az igazságügyi miniszternek átadta a törvényjavaslatát. A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvényt az Országgyűlés 1998 márciusában fogadta el, azonban az 1998-ban megalakult új kormány eltérő elképzelései miatt a hatályba lépésére egészen 2003. július 1-ig kellett várni.¹⁸

A 102/1999. (XII.18.) OGY határozat alapján a hatálybalépést megelőzően az elkészült törvény felülvizsgálaton esett át. A változtatásokat a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény módosításáról szóló 2002. évi I. törvény hajtotta végre, ami többek között az eljárás gyorsítására hivatkozással változtatott az eredeti koncepción. A büntetőeljárás törvény ezt követően is számos alkalommal módosították.¹⁹

A tárgyalásról lemondás intézményét az 1999. évi CX. törvény²⁰ 131. §-a iktatta be az 1973. évi I. törvénybe, amely 2000. március 1-jével lépett hatályba. Az 1999. évi CX. törvény tükrözte a 2002/1994. (I.17.) Korm. határozat célkitűzéseit.

A jogintézményt a kódex későbbi hatálybalépést követően az 1998. évi törvény XXVI. fejezete szabályozta. A jogalkotó indokolása alapján a tárgyalásról lemondás bevezetésére az eljárások gyorsítása és a bíróság tehermentesítése céljából került sor.

5. Fontosabb alkotmánybírósági döntések

A lemondás a tárgyalásról jogintézmény bevezetése előtt több olyan döntés is született, amelyek megágyazták a későbbi beiktatásnak, rendezték a jogelméleti kérdéseket és a mai napig irányadónak tekinthetők.

Az Alkotmánybíróság a 9/1992. (I.30.) AB határozatában foglalkozott először a processzuális igazság kérdésével. A bírósági eljárások fő funkciójaként az alaki igazság

¹⁷ Kádár 2009. 69.

¹⁸ Kádár 2009. 69.

¹⁹ Kádár 2009. 69.

²⁰ 1999. évi CX. törvény az Országos Ítéletábrla székhelyének és illetékességi területének megállapításáról, valamint az igazságszolgáltatás működését érintő egyes kérdésekről.

megismerését jelölte meg, és nem az akkor hatályos - és most is szem előtt tartandó - anyagi igazságát. A döntés azért jelentős, mert deklarálta, hogy az anyagi igazság feltárása alanyi jogként nem jelenik meg az Alkotmányban, hiszen „*az annak szükségképpen elemét jelentő perbeli megismerhetőség korlátait megfelelő mértékben oldó korrekciós technikák nincsenek. Az Alkotmány az anyagi igazság érvényre juttatásához szükséges, és az esetek többségében alkalmas eljárásra ad jogot.*”²¹ Megjegyzendő, hogy az AB határozat az 1998. évi Be.-be nem került be, mivel a bíróságok feladata a valóságnak megfelelő tényállás tisztázásra való törekvésben és nem kötelezettségben került megjelölésre.²²

A 49/1998. (XI.27.) AB határozat az egyszerűsítés és gyorsítás kérdését vizsgálta az alkotmányos garanciákkal szemben, és arra jutott, hogy az alkotmányos garanciák elsőbbséget élveznek az egyszerűsítés és gyorsítás igényéhez fűződő alkotmányos érdekekkel szemben, tehát a büntetőeljárás alá vont személyt megillető alapvető jogoknak és eljárási garanciáknak kell elsőbbséget adni.

A tisztességes eljáráshoz való jog egyik legfontosabb garanciális eleme a tárgyaláshoz való jog, azonban az egyezség alapján folytatott büntetőeljárásban főszabály szerint az előkészítő ülésen dönt a bíróság arról, hogy a terhelt büntetőjogi felelőssége megállapítható-e, tehát tárgyalásra nem kerül sor.

Az Alkotmánybíróság 422/B/1999/AB határozatában foglalkozott a tisztességes eljáráshoz való jog kérdésével. A lemondás a tárgyalásról jogintézményét hatályba lépését megelőzően a nyilvános tárgyaláshoz való jog sérelmére hivatkozással tekintettel megtámadták, mert a tárgyaláshoz való jogról lemondó terhelttel szemben a Btk. szabályai alapján enyhébb szankciót kell kiszabni, mint azzal szemben, aki az Alkotmányban biztosított jogával élve nem mondott le a tárgyaláshoz való jogáról, ami az alapjog kiüresedéséhez vezet. A taláros testület elutasította az indítványt, amit azzal indokolt, hogy a tárgyalásról való lemondás nem sérti az Alkotmány 57.§ (1) bekezdés 2. fordulátát, mivel a terhelt nem arról mond le, hogy az ellene emelt vádat független és pártatlan bíróság előtt bírálják el, hanem arról, hogy a bíróság a teljes körű bizonyítási eljárás lefolytatása alapján, a bizonyítékok egyenként és összeségében történő értékelése után döntsön a vádról. Ennek megfelelően a terhelt a teljes körű bizonyításhoz való jogáról mond le, amely nem tartozik az abszolút alkotmányos alapjogok közé, mint az ártatlanság vételeme vagy a tisztességes eljáráshoz való jog.

Az Alkotmánybíróság 14/2004. (V.7.) AB határozatában az észszerű idő követelményével foglalkozott, melynek keretében az egyszerűsítő eljárásokat vizsgálta. A vizsgálat során arra az álláspontra helyezkedett, hogy az állam társadalommal szembeni alkotmányos kötelezettsége a büntetőjogi igény késedelem nélküli érvényesítése, amely a jogállam normatív tartalmából és a tisztességes eljáráshoz való jogból vezethető le.

²¹ 9/1992. (I.30.) AB határozat.

²² Bérces 2021. 44.

6. 2003. évi módosítás

A lemondás a tárgyalásról intézményével több alkalmazásbeli probléma is adódott. Az egyik ilyen probléma feloldására a 2003. évi II. törvény a Btk. 72. §-át és a 87/C. § a) és b) pontjait hatályon kívül helyezte, bízva a jogintézmény népszerűsítésében.

A Btk. 72. §-a alapján a próbára bocsátás nem volt alkalmazható a tárgyalásról lemondás külön eljárása során, amit azzal indokolt a jogalkotó, hogy a 3 évi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő büntett esetén is csak különös méltánylást érdemlő esetben alkalmazható szankció a próbára bocsátás, így nem tartotta indokoltnak az intézkedés alkalmazásának kiterjesztését. Hasonló érvelés miatt a Btk. 87/C. § a) és b) pontjai esetén nem lehetett felfüggesztett szabadságvesztést kiszabni. Belátható, hogyha eleve kizárt a felfüggesztett szabadságvesztés vagy próbára bocsátás alkalmazása, akkor a tárgyalásról lemondás nem lehet kedvezőbb a terhelt számára. A jogszabályi anomáliára reagálva a Hajdú-Bihar Megyei Bíróság, mint másodfokú bíróság, egy konkrét ügy során jogszabály módosításra tett indítványt, mivel az ellentmondással érintett bűncselekmények száma magas volt.²³

7. 2009. évi módosítások

A lemondás a tárgyalásról népszerűtlensége miatt a jogalkotó a jogintézmény szabályait újragondolta: az eredeti elképzelésekhez képest 2009 nyarán a lemondás a tárgyalásról intézményét megváltoztatták, és szabályozását kiszélesítették.²⁴ A változtatás alapjául a T/9553. számú törvényjavaslat 47.§-a szolgált, és az új szabályokat a 2009. évi LXXXIII. törvény a büntetőeljárások időszerűségének javítása céljából kiadott jogszabály iktatta be. A szakirodalom bízott a módosított jogintézmény sikerében, azonban áttörésre ekkor sem került sor. A tárgyalásról lemondás alkalmazása országszerte továbbra is 1% alatti eredményt mutatott.²⁵

A 2009. évi újra szabályozás során a lemondás a tárgyalásról eredeti koncepcióját megtartotta a jogalkotó, amelyhez új szabályt társított: a felek közötti írásbeli megállapodás követelményét. A megállapodásnak nem csupán írásbelinek kellett lennie, hanem a Be. 434. § (1) bekezdése alapján kötelező tartalmi elemei is voltak. A kötelező tartalmi elemek közé tartozott a terhelt által beismert cselekmény leírása, a Btk. szerinti minősítése, az ügyész és a terhelt nyilatkozata arról, milyen nemű, tartamú, illetve mértékű büntetést, továbbá intézkedést vesz tudomásul. A büntetés, illetőleg intézkedés

²³ Pápai-Tarr 2011, 17.

²⁴ Békés 2019, 22.

²⁵ Juhász 2017. 63-68.

mértékének, tartamának alsó és felső határát rögzíteni kellett.²⁶ Ebből kifolyólag – a korábbi szabályozással ellentétben – a bíróság már nem a törvény által meghatározott büntetési tételkereten belül, hanem az egyezségben szereplő tételkeret alapján – amelyet az ügyészség a vádiratban indítványozott – mérlegelhetett a büntetés kiszabása során, azonban a terhelt ugyanúgy anyagi jogi kedvezményben részesülhetett. Fontos újítás volt, hogy nem csak a szankció keretéről lehetett megállapodni, hanem az ügyész és a terhelt a tényállásról és a cselekmény jogi minősítéséről is megegyezhetett.²⁷

A 2009. évi szabályozás azt is rögzítette, hogy a lemondás a tárgyalásról jogintézmény alkalmazása kizárt, ha a bűncselekményt bünszervezetben²⁸ követték el vagy az halált okozott. Ekkor került be a törvénybe az a rendelkezés is, amely a sértett mellé állva kötelezővé tette a polgári jogi igényről való döntést is a jogintézmény keretében.

8. 2011. évi módosítások

Az egyes eljárási és az igazságszolgáltatást érintő egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi LXXXIX. törvény 2011. július 13-án lépett hatályba, és oly módon változtatott a lemondás a tárgyalásról intézményen, amely jelentős visszalépést jelentett. A régiBe. 534. § (1)-(2) bekezdése értelmében az írásbeli megállapodás csak az együttműködő terhelt esetében maradt szükségeszerű. Minden más esetben a bíróság a vádirattal egyező tényállás és minősítés alapján a büntetés alsó határának csökkentésére vonatkozó szabályok figyelembe vételével szabhatott ki büntetést, amelyre egyébként is lehetősége volt. A 2009-es törvénymódosítással ellentétben a 2011. évi módosítás már nem tartalmazta azt, hogy a szankció alsó- és felső határát az egyezséget kötő feleknek meg kell határozniuk.²⁹

9. Egyezség

A lemondás a tárgyalásról intézményét a hatályos, a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény már nem vette át. Helyette egy új jogintézményt vezetett be: az egyezséget. Az egyezség koncepciója hasonlít a lemondás a tárgyalásról jogintézményéhez, de nem egyezik meg azzal.

²⁶ Pápai-Tarr 2011. 18.

²⁷ Czédli-Deák 2015. 14.

²⁸ Nem tartozik ide az együttműködő terhelt esete, akár 8 évi szabadságvesztésnél súlyosabban büntetendő bűncselekmény esetében sem, ha a törvényi feltételeknek megfelelően együttműködött, de az eljárás megszüntetésének nem volt helye. Ebben az esetben a lemondás a tárgyalásról külön eljárást lehetett alkalmazni.

²⁹ Czédli-Deák 2015. 14.

A 2017. évi XC. törvény általános jelleggel biztosítja a terhelt számára a tárgyalásról lemondás jogát, amellyel megteremti a lehetőséget arra, hogy büntetőjogi felelősségéről már az előkészítő ülésen döntsön a bíróság. Az eljárás egyezség esetén külön eljárás, amely a terhelt beismerésén és a tárgyaláshoz való jogról való lemondáson alapul. Egyezség megkötésére a vádemelésig van lehetőség, a vádemelést követően a törvény értelmében kizárt. Amennyiben a nyomozati szakaszban létrejön a felek közötti egyezség, úgy az ügyészség az egyezség mellett emel vádat, és a terhelt a külön eljárásra vonatkozó szabályok szerint megtartott előkészítő ülésen is nyilatkozik a beismerésről és a tárgyaláshoz való jogról történő lemondásról. Nincs korlátozás az ügy-, vagy bűncselekmény típusa tekintetében, egyezséget bármilyen bűncselekmény esetén lehet kötni. Az egyezség tárgya a bűnösség beismerése és annak következményei. Az egyezség létrejöttéhez szükséges a terhelt, a védő és az ügyész egyetértése, hiszen bármelyik fél kezdeményezését el kell fogadnia a másik oldal képviselőjének, és a gyanúsított jegyzőkönyvbe foglalt megállapodást mindhárom félnek ellen kell jegyeznie. A bíróság kötve van az ügyészség által meghatározott tényálláshoz és minősítéshez, továbbá a felek által meghatározott jogkövetkezményekhez. Ebből kifolyólag az elsőfokú bíróság határozatával szemben benyújtható jogorvoslat is korlátozott.

Az egyezséget szokás vádalkunak nevezni, de az nem azonos a vádalkuval, annak ellenére, hogy több ponton is hasonlóságot mutat. Szemben az amerikai vádalkuval, az egyezséget csak a vádemelésig lehet kötni, a bíróság részvétele kizárt. További különbség, hogy az egyezségnek nem lehet tárgya a tényállás és a minősítés, egyezkedni csak a jogkövetkezményről lehet. Az egyezséghez mindenképp szükség van beismerésre, az angolszász eredetű vádalkunál pedig nem csupán a beismerés, de a vád nem vitatása (*nolo contendere*) is alapul szolgálhat a vádalkuhoz.

10. BH.2020.353. (BT.515/2020/5)

Az elsőfokú bíróság előkészítő ülésén az ügyészség képviselője a vádlott beismerése esetére mértékes indítvánnyal élt, amelyben hat hónap börtön fokozatban végrehajtandó szabadságvesztést indítványozott. A vádlott a bűncselekményt a vádirattal egyezően beismerte, és a tárgyaláshoz való jogáról is lemondott. Az eljáró elsőfokú bíróság ítéletével megállapította a vádlott büntetőjogi felelősségét, és három hónap börtönben végrehajtandó szabadságvesztésre ítélte. Az ítélet ellen az ügyész a terhelt terhére – a szabadságvesztés tartamának súlyosítása iránt – jelentett be fellebbezést, a terhelt pedig enyhítésért fellebbezett.

A másodfokon eljáró törvényszék az elsőfokú bíróság ítéletét megváltoztatta és a terhelttel szemben kiszabott szabadságvesztés tartamát tíz hónapra emelte fel.

A törvényszék ítélete ellen a legfőbb ügyész jogorvoslatot nyújtott be a törvényesség érdekében. A Kúria a jogorvoslati kérelmet alaposnak találta és elbírált, mely során a Be. 565. § (2) bekezdésére hivatkozott: ha a bíróság a bűnösséget beismerő nyilatkozatot az előkészítő ülésen fogadta el, nem szabhat ki hátrányosabb büntetést, illetve nem alkalmazhat hátrányosabb intézkedést, mint amelyet a vádirat, illetve az előkészítő ülésen előterjesztett indítvány tartalmaz.

11. Első módosító novella

A 2018. július 1-én hatályba lépett új büntetőeljárás törvény jelentős részét a büntetőeljárásról szóló és más kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2020. évi XLIII. törvény módosította. Az egyezség alkalmazása körében több kérdés is felmerült, amelyeket a módosító novella rendezett.³⁰

A Be. LXV. fejezete *”Egyezség a bűnösség beismeréséről”* és a Be. 407. §-hoz fűzött ügyészégi emlékeztető³¹ alapján a bűncselekményt már beismert terhelt esetében az egyezség jogintézménye nem volt alkalmazható. A novella pontosította ezt a jogalkalmazási kérdést, és a Be. 407. § (1) bekezdését a következő megengedő fordulattal egészítette ki: az egyezségkötésnek nem akadály, ha a gyanúsított a bűncselekmény elkövetését beismerte. Ezzel a módosítással egyértelművé vált a korábban vitatott jogalkalmazási kérdés, azaz abban az esetben is megengedi a törvény az egyezségkötést, ha a terhelt korábban már a kezdeményezés előtt beismert. Megjegyzendő, hogy a módosítás nem áll összhangban a fejezet címével.

Az első büntető novella az abszolút eljárási szabálysértések körét is kiszélesítette: ha az elsőfokú bíróság az előkészítő ülésen tett beismerő nyilatkozatot az 504.§ (2) bekezdésében meghatározott feltételek hiányában fogadta el, az a módosítás értelmében már nem relatív, hanem abszolút eljárási szabálysértés, így kasszációs döntéshez vezet.

A módosító novella 271.§ 99. pontja reflektált a Kúria Bt.515/2020/5. számú döntésére, amely arra mutatott rá, hogy a Be. 565.§ (2) bekezdésében szereplő hátrányosabb kifejezés köre tágabb, mint a súlyosítási tilalom. Ennek megfelelően a jogszabályhelyet módosították: ha a bíróság a bűnösséget beismerő nyilatkozatot az előkészítő ülésen fogadta el – a (3) bekezdésben foglalt kivétellel –, nem szabhat ki súlyosabb büntetést, illetve nem alkalmazhat súlyosabb intézkedést, mint amelyet a vádirat, illetve az 502. § (1) bekezdése alapján előterjesztett indítvány tartalmaz. Ez a szabály abban az esetben érvényesül, ha a terhelt az előkészítő ülésen ismer be, és mond le a tárgyaláshoz való jogáról. Amennyiben a terhelt később, a tárgyaláson ismer be, akkor a bíróságot nem köti ez a szabály.

³⁰ A technikai pontosításokat nem sorolom fel, azokról az *Egyezség és előkészítő ülés a módosító novella tükrében* c. tanulmányomban írtam. In: Kriminológiai Közlemények 82.

³¹ Polt 2020. 639.

12. Fontosabb alkotmánybíróági döntések a Be. hatályba lépése után

Az Alkotmánybíróság a 26/2021. (VIII.11.) AB határozatában a bírói pártatlanság követelményének érvényesülését vizsgálta az előkészítő ülésen beismerő-, illetve a bűnösségét be nem ismerő, tárgyalásra utalt vádlottal szemben.

Az Alkotmánybíróság döntése során hivatkozott a 25/2013. (X.4.) AB határozatra, amely elvi élel állapította meg, hogy a *„a pártatlanság követelménye egyfelől a bíró magatartásával és hozzáállásával szembeni magatartásként jelentkezik. Másfelől azonban mércét állít a jogszabályi környezettel szemben is. E mérce szerint az eljárási szabályoknak törekedniük szükséges minden olyan helyzet elkerülésére, amely a bíró pártatlanságát illetően jogos kétségeket ébreszthet. Ebből fakad, hogy a konkrét ügyben a bírónak nemcsak tárgyilagosan szükséges ítéleznie, de a pártatlan ítélezés látszatának megőrzése is feladata.”*

Az Alkotmánybíróság az EJEB gyakorlatára is kitért, és a *Delcourt kontra Belgium* (2689/65) ügyből idézett, mely alapján szintén a külső látszat is jelentős szerephez jut a bírói pártatlanság kérdésében: *„Ennek megfelelően azokban az ügyekben, amelyekben kétség támad a bíró pártatlansága tekintetében, az eljárás alá vont személy kételye fontos ugyan, de a döntő jelentőségű körülmény mégis az, hogy ez a kétely objektív szempontokkal igazolható-e, vagyis a bíró pártatlanságának látszata válik-e kétségesé.”*³²

Az Alkotmánybíróság objektív teszt segítségével vizsgálta meg, hogy a bíró több különböző funkciót lát-e el ugyanazon büntetőeljárás során, amikor a beismerő vádlott büntetőjogi felelősségéről az előkészítő ülésen, míg a nem beismerő terheltéről tárgyaláson dönt. A testület arra jutott, hogy a bíróság nem tölt be több különböző szerepet a fent ismertetett esetben, így objektíve igazolható kétely nem áll fenn a bíró pártatlanságára vonatkozóan. Az AB határozata alapján, amennyiben az előkészítő ülésen és a tárgyaláson különböző bíró járna el, akkor az előkészítő ülés jogalkotói célja nem érvényesülne, mégpedig a tárgyalás koncentrált előkészítése.

Az AB a döntéséhez hozzáfűzte, hogy abban az esetben, ha a be nem ismerő terhelt mindentől függetlenül úgy véli, hogy az eljáró bírótól az ügy elfogulatlan megítélése egyéb okból nem várható, a Be. 14.§ (1) bekezdés e) pontja alapján kezdeményezheti a bíró kizárását. Ebben az esetben a terheltnek a konkrét ügyben, illetve alkotmányjogi panasz esetében a pártatlanság szubjektív tesztjének alkalmazásával lehetősége van a pártatlan bírósághoz való jogának érvényesítésére, mind szubjektív, mind objektív megközelítésben.

³² Czine 2018. 7.

Az Alkotmánybíróság 19/2021. (V.27.) AB határozatában a felülbírálat hivatalbóli kiterjesztésével foglalkozott. Az Alkotmánybírósághoz fordult a másodfokon eljáró törvényszék tanácsa a Be. 590.§ (5) bekezdése miatt és kérte az alaptörvény-ellenesség megállapítását, illetve megsemmisítését a "607.§ (1) bekezdése és 608.§ (1) bekezdése" szövegrész tekintetében. Az ügyészség a terhelt terhére bejelentett fellebbezéséhez utóbb megjegyzést fűzött, amelyben kifejtette, hogy az elsőfokon eljáró bíróság eljárási szabályt sértett: a 2018. december 13-án megtartott tárgyalásról felvett jegyzőkönyv tanúsága szerint ugyanis a vádlottat a bíróság a kihallgatása előtt nem figyelmeztette a Be. 185. § (1) bekezdésében írtakra, továbbá nem oktatta ki a beismerő nyilatkozat természetéről és annak jogkövetkezményeiről. Így a Be. 504. § (2) bekezdés a) pontjában írt törvényi feltétel hiányában hozott a bíróság végzést a beismerő vallomás elfogadásáról, ezt követően pedig a Be. 521. § (1) bekezdésében írtakat megsértve vette fel a bizonyítást. Ezek, a Be. 609. § (2) bekezdés a) és e) pontjai értelmében relatívnak tekintendő eljárási szabálysértések azonban a Be. 590. § (3) bekezdésében és az (5) bekezdés a) pontjában írtakra tekintettel kívül esnek a felülbírálat körén, így nem eredményezhetik az ítélet hatályon kívül helyezését. Az ügyész által megjelölt eljárási szabálysértések befolyásolják az eljárás lefolytatását, bűnösség megállapítását és bűnösség minősítését, ezért kasszációs döntéshez kellene, hogy vezessenek.

Mind az ügyész, mind a védő fellebbezése csak a büntetés kiszabására irányult, ezért a Be. 590.§ (3) bekezdése alapján a másodfokú bíróság korlátozott felülbírálatot folytathatott le, melynek során a bíróságnak nem volt lehetősége a relatív eljárási szabálysértésekre kiterjeszteni az eljárást, mivel a Be. ezt csak az abszolút eljárási szabályok esetében engedte meg.

Ahogy arra az 1. büntető novella elemzésénél kitértem, a jogalkotó időközben kiszélesítette az abszolút eljárási szabálysértések körét, így, ha a bíróság a beismerő nyilatkozatot az 504.§ (2) bekezdésében felsorolt feltételek hiányában fogadta el, hatályon kívül helyezésnek van helye. Jelen ügyben azonban több kérdést is vizsgált az Alkotmánybíróság, így az időközbeni törvénymódosítás nem tette tárgyalanná az eljárást.

Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a támadott jogszabályi rendelkezés, a Be. 590. § (5) bekezdés a) pontjának „a 607. § (1) bekezdése, valamint a 608. § (1) bekezdése alapján” szövegrésze azáltal, hogy nem teszi lehetővé a felülbírálat hivatalból történő kiterjesztését valamennyi olyan eljárási szabálysértés esetén, amelyek az ítélet jelentős súlyú és másodfokon kiküszöbölhetetlen hibáját eredményezhetik, a tisztességes tárgyaláshoz való jog aránytalan korlátozását valósítja meg. ([99] bekezdés)

A fentiekre tekintettel az Alkotmánybíróság – hivatalból eljárva – megállapította: az Országgyűlés mulasztásban megnyilvánuló alaptörvény-ellenességet idézett elő azáltal, hogy a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény 590. § (5) bekezdésében nem az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdéséből fakadó alkotmányos követelményeknek

megfelelően szabályozta az ítélet fellebbezéssel nem érintett része tekintetében a felülbírálat kiterjesztésének a lehetőségét (105. pont).

13. Második módosító novella

A 2021. évi CXXXIV. törvény, a Be. 2018. évi hatálybalépését követő második nagy büntető novella, 2021. december 17. napján jelent meg, és a büntetőeljárásra vonatkozó módosító rendelkezések 2022. március 1. napján léptek hatályba.³³ A téma szempontjából a legfontosabb módosítás a Be. 590.§-át érte. A fentebb ismertetett 19/2021. (V.27.) AB határozat a büntető eljárási törvény újbóli módosítását tette szükségessé. Mivel az Alkotmánybíróság a tisztességes eljárással összeegyeztethetetlennek találta a Be. 590.§ (5) bekezdését, így a 2. büntető novella módosította az (5) bekezdést és beiktatta az (5a) bekezdést. A módosítás értelmében a 2022. március 1-től már a relatív szabálysértésekre is kiterjed a hivatalbóli vizsgálat, amennyiben az ítélet megalapozatlanságának vizsgálata nélkül megállapítható, hogy a másodfokú eljárásban nem orvosolható olyan nem abszolút eljárásjogi szabálysértés történt, amely lényeges hatással volt az eljárás lefolytatására, a bűnösség megállapítására, a bűncselekmény minősítésére, a büntetés kiszabására, illetve az intézkedés alkalmazására.

14. Zárszó

A magyar vádalku első említésére már a múlt században sor került – legalábbis összehasonlítható jogi szempontból. A büntetőparancsot az I. Bp. vezette be, amelyet később többször átkereszteltek és jelenleg sikeresen büntetővégzésként alkalmazzuk. A lemondás a tárgyalásról intézményének alkalmazására a módosítások ellenére sem került sor az ügyek 1 %-át meghaladó arányban. Sikertelenségének okát a szakirodalom több tényezőben jelölte meg: hiányzott a társadalmi igény a jogintézmény bevezetésére³⁴, a koncepció szemben állt az anyagi igazság követelményével, a jogalkalmazók a legalitás elvét vették és veszik alapul, valódi anyagi jogi kedvezményben nem részesült a terhelt, illetve kiszámíthatatlan és részben ellentmondásos volt az eljárás. Az egyezséggel kapcsolatban is hasonló sikertelenséget könyvelhetünk el, amelynek okai megegyeznek a lemondás a tárgyalásról intézményének okaival.

A magyar vádalku eddigi története alapján belátható, hogy az intézmény gyakori módosítása, bírói gyakorlata sem vezetett eredményre. Álláspontom szerint a

³³ Előzmény: T/17438 sz. törvényjavaslat.

³⁴ Czédli-Deák 2005. 15.

sikertelenségre az anyagi igazsághoz való ragaszkodás nem szolgálhat okként, mivel más gyorsító intézmények – így a büntetővégezés és az előkészítő ülés – sikeresek, továbbá a gyorsított eljárásban történő beismerés nem egyenlő az anyagi igazság elengedésével. Ugyanezzel indokolható a közvetlenség, a szóbeliség és a nyilvánosság elve is: mindaddig, amíg a többi gyorsító jogintézmény népszerű, az egyezség sikertelensége nem vezethető vissza az alapelvekre. Ugyanakkor egy alapvető hiányosság mégis megfigyelhető: hasonlóan a német büntető eljárásjoghoz, a magyar büntető eljárásból is hiányzik a konszenzus elve, mint legitimáló alapelv. Érdemes lenne megvizsgálni, hogy a konszenzus elvének bevezetése milyen eredményre vezetne. Emellett fontos szempont lenne a különböző gyorsító intézmények egymáshoz viszonyított vizsgálata is, azaz milyen ügycsoportokra és hogyan alkalmazzák azokat. Feltehető, hogy az eljárás gyorsításának célja, más egyszerűsítő megoldásokkal könnyebben, a hatóság számára kényelmesebben valósítható meg.

Felhasznált irodalom

Antali Dániel: Az ésszerű időn belüli tárgyaláshoz való jog és az új büntetőeljárás törvény külön eljárásai. *Eljárásjogi Szemle* 2018/3., 22-29.

Balla Péter: Vádalku helyett büntetőparancs. *Magyar Jog* 11, 1992, 669-671.

Békés Ádám: *Az egyezség közéről. Tanulmányok Bánáti János születésnapjának tiszteletére.* HVG-Orac Budapest 2019, 18-31.

Bérces Viktor: A büntetőeljárás reformja és a bizonyítás alapkérdései. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2021, 360.

Bolcsik Zoltán: *Vádalku. Tanulmányok Bánáti János születésnapjának tiszteletére.* HVG-Orac Budapest, 2019, 32-50.

Czéldli-Deák Andrea: A beismerő vallomás szerepének változása. *De iurisprudentia et iure publico.* IX. évf. 2015/1, 2-16.

Czine Ágnes: Tükörkép a bírói függetlenségről és pártatlanságról az Alkotmánybíróság gyakorlatában. *Alkotmánybírósági Szemle*, 2018/2, 2-8.

Csontos Laura: Egyezség és előkészítő ülés a módosító novella tükrében. *Kriminológiai Közlemények* 82., 11-20.

Csontos Laura: Vádalku az Egyesült Államokban és Magyarországon. *Jogi tanulmányok* 2021, 207-221.

Erdei Árpád: A trónfosztott királynő uralkodása, avagy a bizonyításelmélet szent tehene. *Magyar Jog* 1991/3., 210.

Erdei Árpád: Kodifikációs megfontolások a büntető eljárás elvei ürügyén. *Magyar Jog*, 37. évf. 1990/3, 215-225.

Kádár András Kristóf: A tisztességes eljáráshoz és a védelemhez való jog húsz éve Magyarországon. *Fundamentum*, 2009/4, 69-87.

Kántás Péter: Egy egyszerűsítési kísérlet kérdőjelei. *Magyar Jog* 8., 1992, 481-483.

Miskolcziné Juhász Boglárka: Gondolatok a tárgyalásról lemondás intézményéről. *Büntetőjogi Szemle*, 2017/1, 63-68.

Molnárné Mészáros Noémi: Gondolatok a tárgyalás mellőzéséről. *Büntetőjogi Szemle*, 2014/1, 20-30.

Pápai-Tarr Ágnes: A vádalku - az amerikai és a magyar valóság. Elérhető a *Jogelméleti Szemle* honlapján: <http://jesz.ajk.elte.hu/papai45.html>, 2011 (2022.06.04.).

Polt Péter: Az egyezség. *Magyar Tudomány* 181 (2020) 5. Elérhető a MeRSZ honlapján: https://mersz.hu/hivatkozas/matud_f41570#matud_f41570., 2020 (2022.06.18.) DOI: <https://doi.org/10.1556/2065.181.2020.5.6>

Szilvágyi Attila: Vádalku jellegű jogintézmények a büntetőeljárásban. *Büntetőjogi Tanulmányok* IV, 2004., 103.

THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE HUNGARIAN PLEA BARGAIN

The new Criminal Procedure Code entered into force on 1 July 2018. Based on the experience of the last four years, the settlement has not been popular, but confession at the preparatory meeting has become favoured. The Hungarian literature considers the settlement to be the institution closest to the American plea bargain. In addition to the two new legal institutions, the Criminal Procedure Code contains several simplifier options. Both the previous and the current Criminal Procedure Code provide successful simplifier tools (e.g., penal order), however, neither the settlement nor its predecessor – the waiver of trial – could break through. In my PhD dissertation, I am looking for the answer to why the Hungarian plea bargain cannot break through, for which I examine the antecedents of the settlement from a historical point of view. A fundamental shortcoming can be observed: similarly to German criminal procedure law, the principle of consensus as a legitimizing principle is missing from Hungarian criminal procedure. It would be worthwhile to examine the results that the introduction of the consensus principle would lead to. In addition, it would be important to examine the different simplifier institutions in relation to each other, ie to which groups of cases and how they are applied. It is possible that the aim of speeding up the procedures may be reached more convenient for the authorities by other simplifier solutions.

HEZAM LEILA MELINDA

Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

Témavezető: Koósné dr. Mohácsi Barbara PhD, egyetemi adjunktus

DOI: 10.56966/2022.6.Hazam

**A VITARENDEZÉS ÚJ PERSPEKTÍVÁI A HAZAI BÜNTETŐ
IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS RENDSZERÉBEN
A közvetítői eljárás lehetőségei a reintegrációban**

*„Az ember (...) dönthet saját létezése tartalmáról,
élete következő pillanatáról, ennek megfelelően
minden egyes emberi lény szabadságában áll
egyik pillanatról a másikra megváltozni.”
/Viktor E. Frankl/*

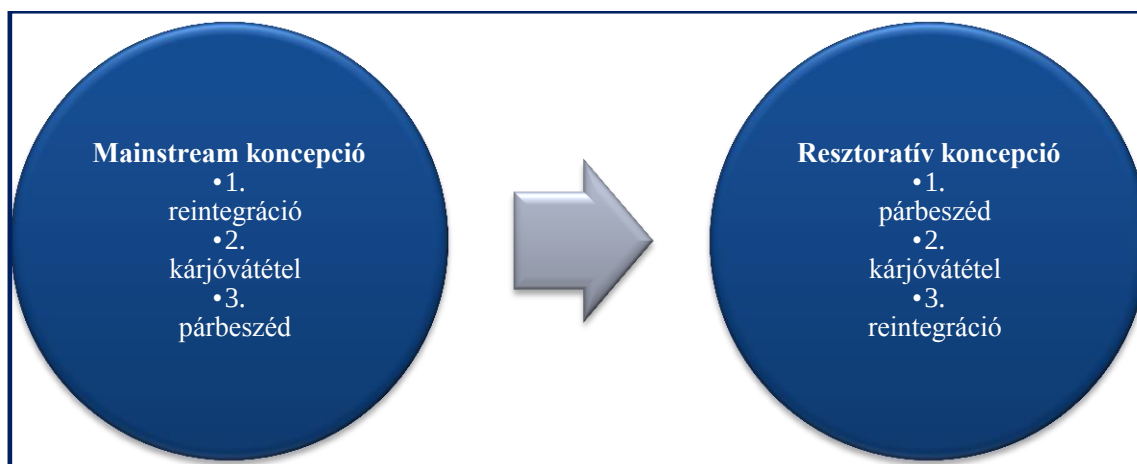
1. Reintegrációs stratégia a hazai büntető-igazságszolgáltatásban

Egy jól működő társadalom igazságszolgáltatási rendszerében a jogállami büntetőjog a büntetés és a reintegráció koncepciójára egyaránt épít. Az így kialakult többpólusú igazságszolgáltatási rendszerben a mainstream reintegrációs politika egyre inkább meghaladottá válik. Mindez olyan új alapokon nyugvó büntetőügyi szemlélet kialakítását hívta életre, amely már nem áll meg a hagyományos kompetenciafejlesztésre irányuló büntetés-végrehajtási tevékenységek (oktatás, munkavállalás) horizontján. Az új alapokon nyugvó szemlélet kibontakozásával a reintegráció fókuszja egyre inkább eltolódik az inter-és multidiszciplináris tudományok, így a kriminálpszichológia, a szociálpszichológia, vagy a kriminálpedagógia által támogatott személyiségfejlődés folyamatai felé, horizontja pedig egyre markánsabban kiterjed a társadalmi kapcsolatok rendszerére. A társadalmi visszaülleszkedés hosszú távú eredményességéhez nélkülözhetetlen a büntetés-végrehajtási intézetek (a továbbiakban: bv. intézet) reintegrációs szemléletének kiszélesítése, a jelenlegi stratégia újragondolása, a társadalmi kötődést segítő programok hatékonyabb beépítése a bűnmegelőzési programokba, valamint a fogvatartottak részvételi szándékának motiválása. Noha a témában releváns hazai büntetőügyi tanulmányok csaknem mindegyike foglalkozik a reintegráció lehetséges eszközeinek elemzésével – és teszik ezt egyre bővülő eszköztár bevonásával – a személyiségfejlődésre fókuszáló stratégia mégsem terjedt el széleskörűen. Éppen ezért szükség van a reintegrációs eszközrendszer alternatív dimenzióinak és gyakorlati hasznosíthatóságuknak mélyreható

tanulmányozására, különös tekintettel a mediációra, amely a kapcsolati rehabilitáció útján jelentős reintegrációs hatásokkal bírhat.

A személyiség fejlődésére koncentráló, több tudományterület által támogatott reintegrációs koncepciók jelenleg is fellelhetők a hazai szakirodalmakban, az állam és a társadalom oldalán egyaránt megjelenő reintegrációs igény az elméletek gyakorlati integrálására és a módszerek folyamatos innovációjára készíti a bv. intézeteket. Teszik ezt azzal a céllal, hogy prosperáló eredményekkel támogassák a fogvatartottak társadalomba való visszavezetését. Ezeknek a módszereknek a komplex, stratégiai szintű alkalmazása, és szisztematikus elemzése azonban még várat magára. Felvetődhet a kérdés, hogy miért ilyen fontos a reintegráció interdiszciplináris szemlélete. A válasz a módszerek személyiség-transzformáló hatásában keresendő, mivel a jól kialakított reintegrációs folyamat az elkövetőből bűnbánót, az áldozatból túlélőt, a konfliktusból pedig közösséget alakíthat ki. A hazai bv. intézetek reintegrációs paradigmaváltásának kedvez a Nemzeti Bünmegelőzési Tanács 2023-ig terjedő stratégiájának megalkotása, amely Magyarországon a szabadságvesztés alatt innovatív programok alkalmazását szorgalmazza. A stratégia egyediségét az adja, hogy a személyes kompetencia és a szociális képességeinek fejlesztésével irányozza elő a bűnismétlés visszaszorítását. A jelenleg alkalmazott reintegrációs direktívák minőségi javítása mellett azonban szükség van az új, alternatív eszközök felé való nyitásra és a resztoratív szemlélet bevezetésére. A resztoratív (helyreállító) szemlélet abban tér el a mainstream reintegrációtól, hogy kiindulópontja a bűncselekmények újra értelmezése, amelyben a bűncselekmény olyan interperszonális konfliktust jelent, amely kárt okoz az emberi kapcsolatokban (Christie, 1977). A resztoratív jelző a szemlélet elsődleges céljára irányul, amely nem más, mint a megsértett társadalmi és kapcsolati rend visszaállítása (Barabás, 2020).

1. ábra: Paradigmaváltás a mainstream és a helyreállító igazságszolgáltatásban

Forrás: Kerezi 2011. alapján, a szerző szerkesztése

A mainstream koncepcióhoz képest a paradigmaváltás előnye abban áll, hogy az előre sorolt párbeszédnek a sikeres reintegráció természetes következménye lehet. A felek közötti párbeszéd és a reintegráció közötti összefüggést pedig a mediáció indukálta személyiségtranszformáló tényezők teremthetik meg. Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy egy társadalmi párbeszédre épülő program, jelen esetben a mediáció jelentős mértékben támogathatja az eredményes reintegrációs keretrendszer hosszú távú fenntartását (Duff, 2001).

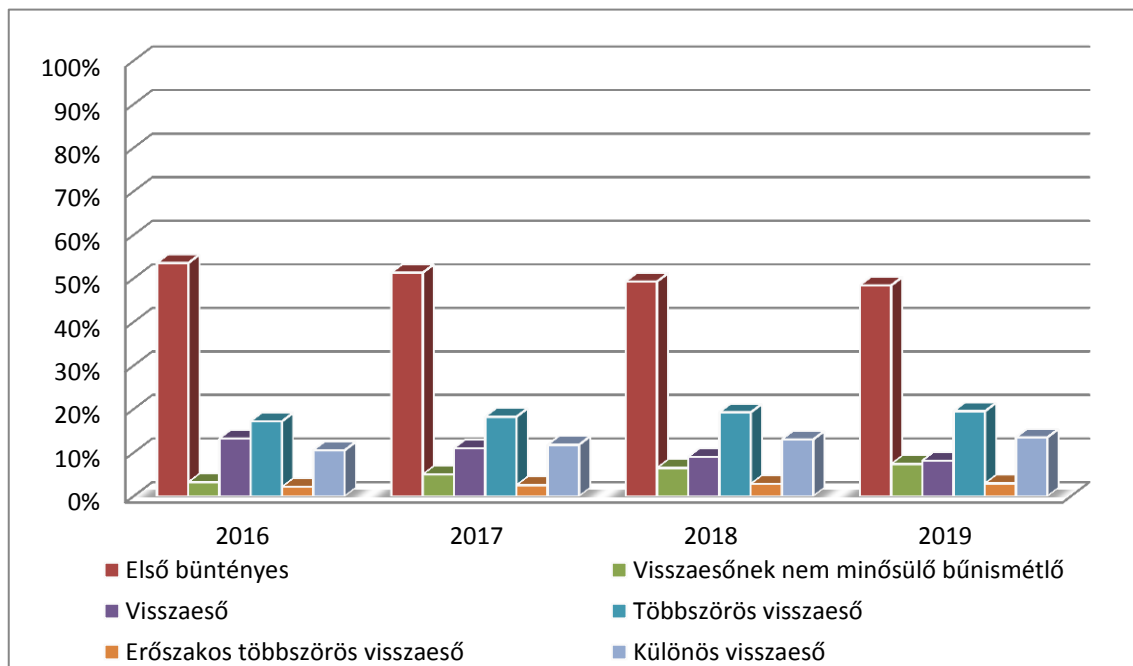
2. Reintegrációs helyzetkép Magyarországon, különös tekintettel a mainstream reintegrációra

A hazai bv. intézetekben átlagosan 7.400 fő fogvatartott tölti szabadságvesztés-büntetését börtön végrehajtási fokozatban (ez az átlagos fogvatartotti állomány 55%-a). Ezzel szemben a büntetésüket fegyház fokozatban töltők aránya mintegy 34%, azaz átlagosan a fogvatartottak 34%-a van kitéve a szigorúbb végrehajtási fokozat destruktív hatásainak, a markánsabb társadalmi elszigetelődésnek. Kedvezőnek tekinthető ugyanakkor, hogy miközben a 2020. évben a megelőző évhez képest mintegy 3%-kal emelkedett a fogvatartotti összállomány, a fegyház fokozatban büntetésüket töltők száma éppen ennyivel csökkent (a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának tájékoztatása alapján)¹. A fogvatartottak – különös tekintettel a hosszúítéletes büntetésű fogvatartottakra, akik büntetésüket fegyház fokozatban töltik – reintegrációs szempontból folyamatos és komoly kihívást jelentenek a hazai bv. intézetek számára, hiszen esetükben a szabadságtól való megfosztottság, a környezettől való izoláció, a kapcsolatok hiánya, valamint egyéb deprivációs hatások fokozottan érvényesülnek. Mindez pedig hátrányosan befolyásolhatja a fogvatartott személyiségét. A párbeszédre, a megbánásra és morális szembesülésre épülő közvetítői eljárás azonban alkalmas eszköze lehet ezeknek a negatív hatásoknak a mérséklésére, még abban az esetben is, ha a mediációs eljárás igénybevétele nem jár a szabadságvesztés büntetés azonnali felfüggesztésével, vagy a fogvatartottak által egyébként kívánt körülmények javításával.

A társadalmi visszailleszkedést célzó módszerek és reintegrációs modellek esetében különös figyelmet kell fordítani arra, hogy a fogvatartás okozta személyiség-és magatartás problémákra a bv. intézetek megfelelően reagáljanak. A hosszú tartamú szabadságvesztés okozta visszailleszkedés küzdelmét igazolja a visszaesők aránya.

¹ https://bv.gov.hu/sites/default/files/Bortonstatisztikai_Szemle_2020.pdf

2. ábra: Első büntényes elkövetők és visszaesők megoszlása a teljes fogvatartotti állományhoz viszonyítva (%)

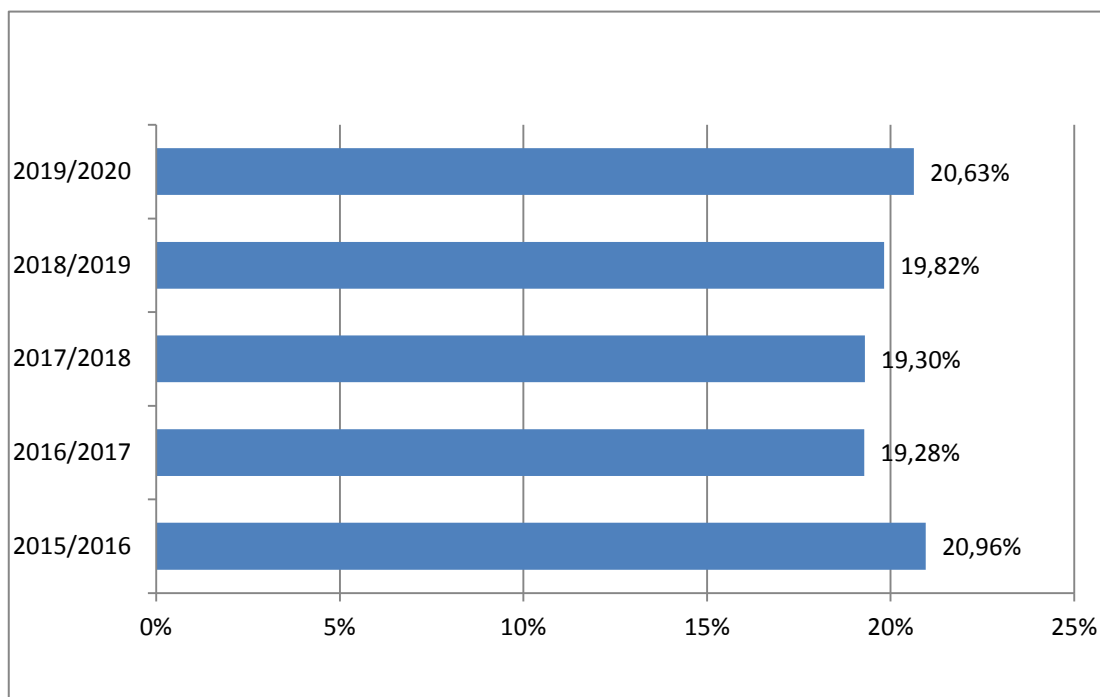

Forrás: Börtönstatistikai Szemle 2016-2020. évi szám, a szerző szerkesztése

A fogvatartottnak több mint 51%-a első büntényes elkövetőnek számít a vizsgált években, a visszaesők aránya pedig csökkenő tendenciát mutat. Az első pillantásra meggyőző statisztikát azonban érdemes tovább vizsgálni, a különös visszaesők aránya ugyanis tendenciaszerűen növekszik. Hasonlóképpen alakul a többszörös visszaesők aránya². Kijelenthetjük tehát, hogy a bűncselekmény elkövetésének visszaszorítására irányuló kriminálpolitikai törekvések feltételezhetően nem eredménytelenek, azonban az újabb bűncselekmény elkövetésének szignifikáns mértékű visszaszorítását, és annak stabilizálását a jelenlegi büntetvégrahajtási intézkedések nem eredményezik. A bv. intézeti reintegráció jelenlegi modelljében az oktatás és a munkavállalás dominál, amely arra enged következtetni, hogy a bv. intézetek elsősorban a munkaerőpiacra való belépés sikerének előmozdításában látják a társadalmi kötődés kialakulását (Schmehl, 2015). A reintegráció ezen formáitól várt eredményeket támasztja alá az oktatásban és munkavállalásban részt vett fogvatartottak adatai is.

² <https://bv.gov.hu/sites/default/files/Bortonstatistikai%20Szemle%202018%201.pdf>

3. ábra: Oktatásban résztvevő fogvatartottak aránya (%)

Forrás: Börtönstatisztikai Szemle 2020. szám, a szerző szerkesztése

A teljes fogvatartotti állományhoz viszonyított oktatásban részt vett fogvatartottak arányában a 2016/2017. tanévtől egészen a 2019/2020. tanévig permanens emelkedés figyelhető meg. A képzés jellegét tekintve a fogvatartottak jellemzően elsősorban középiskolai képzésben (40%), valamint szakképzésben vesznek részt (30%). Általános iskolai képzés (29%) és felsőfokú képzés (1%) folytatásában csekély mértékben érdekeltek a fogvatartottak³.

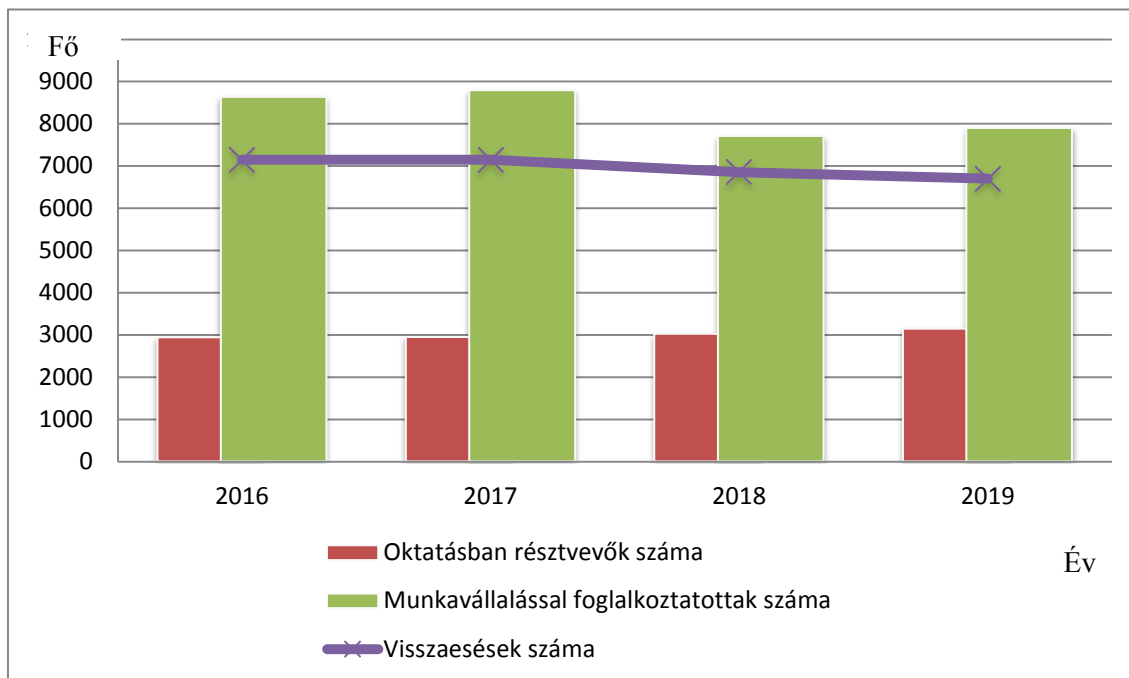
A mainstream-reintegráció körében a bv. intézetek a munkavállalás kedvező hozadékára éppúgy építenek, mint az oktatásra. Éppen ezért az intézeteknek folyamatosan törekedniük kell arra, hogy a megfelelő számú munkáltató, az elérhető legtöbb álláshely biztosításával álljon rendelkezésre (Szakolczai, 2015). Ezt erre a célra létrehozott – elsősorban ipari és mezőgazdasági profillal rendelkező – gazdasági társaságokkal, bv. intézeti foglalkoztatással, és ún. public-private partnership (PPP) típusú munkáltatással, azaz az állam és a magánszféra közötti partnerség útján biztosítják a bv. intézetek. Annak megállapítása érdekében, hogy az mainstream reintegrációs modell hatékony-e, célszerű megvizsgálni az oktatásban és a munkavállalásban résztvevők, valamint a visszaesők számának korrelációját.

Megjegyzendő azonban, hogy a visszaesés és a fogvatartotti létszám alakulásában meghatározó tényező lehet a szigorító büntetőpolitika, amivel a kilátásba helyezett

³ https://bv.gov.hu/sites/default/files/Bortonstatisztikai_Szemle_2020.pdf

jogalkotói cél, hogy visszatartó erejű büntetési tételekkel megelőzhetővé váljon a bűncselekmény elkövetése.

4. ábra: Mainstream reintegráció és visszaesés közötti összefüggés

Forrás: Börtönstatisztikai Szemle 2020. szám, a szerző szerkesztése

Amíg az oktatásban résztvevő fogvatartottak száma, enyhe, de folyamatos emelkedést mutat, a fogvatartottaknak pedig átlagosan több mint a fele vállal munkát, addig a visszaesés – beleértve a visszaesőket, a különös visszaesőket és a többszörös visszaesőket is – üteme jóval csekélyebb intenzitású (átlagosan 3 %), a korreláció tehát gyenge. A jelenlegi reintegrációs modellben alkalmazott programok hatékonyságának növelési igényét tehát megfelelően igazolják a statisztikai eredmények. A reintegrációs politikának a mediáció elemével való kibővítése azonban megfelelően támogathatja a hazai kriminálpolitikai célokat rövid-, közép- és hosszú távon egyaránt.

3. A mainstream reintegráció kihívásai

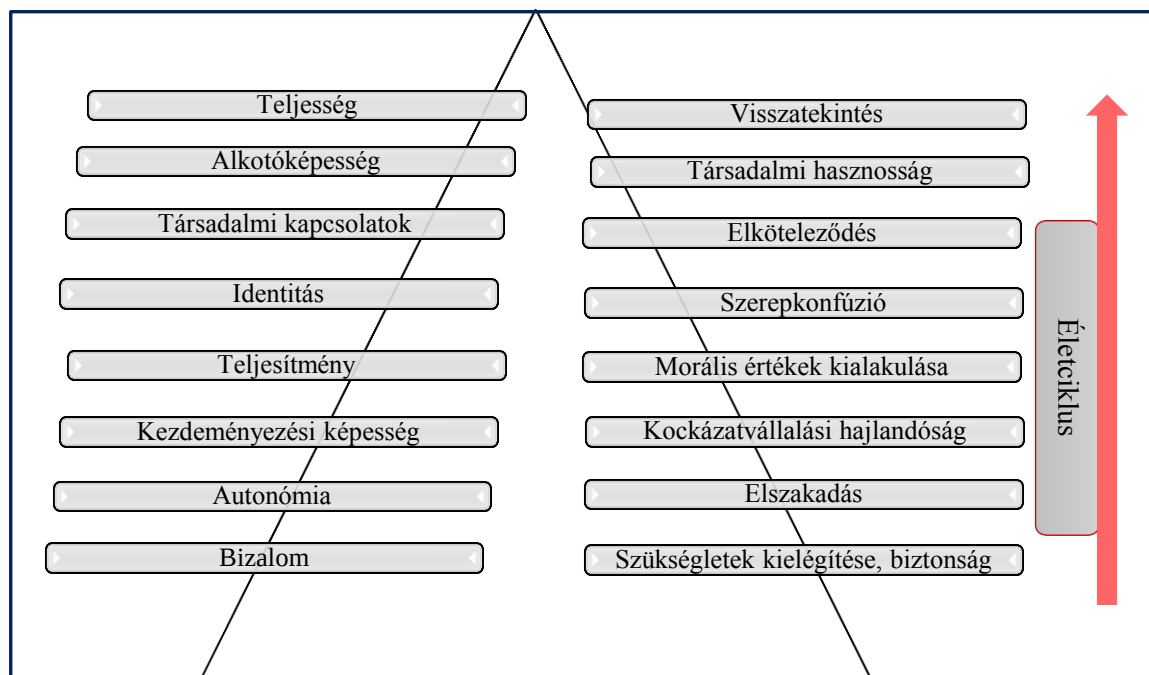
Az elkövetői magatartással kapcsolatos kutatások szerint a bűncselekmény elszenvedése, valamint az áldozattá válás után, a kezeletlen trauma hatására az érintett fél jellemzően szorong, a kapcsolatai megszakadnak és az életminősége fokozatosan romlik. Ez természetesen kumulálódik a súlyosabb, illetve erőszakos bűncselekmények elkövetői és áldozatai esetében, de éppúgy bekövetkezhet a kisebb súlyú bűncselekmény körében is (Barabás, 2020). Éppen ezért rendkívül fontos a keletkezett

trauma megfelelő kezelése akár a folyamatban lévő büntetőeljárás szakaszában, akár a jogerős ítélethirdetést követően a szabadságvesztés alatt.

Az eredményes reintegrációt számos tényező gátolhatja. A fogvatartottak szempontjából a totális intézmény egyértelműen nehézséget jelent. További gátló tényező, hogy a szigorodó büntetőpolitika dacára, ha a jogkövető magatartás nem válik a személyiség részévé, azaz nem internalizálódik a jogkövető magatartás, a büntetést állandóan alkalmazni kell, hogy legyen visszatartó ereje. Folyamatosan szükség van tehát külső formáló erőre, mivel a társadalmilag elfogadott viselkedés nem vált saját meggyőződéssé (Zimbardo et al., 2017). A büntetés viselkedésmódosító ereje pedig el fog illanni akkor, ha a büntetéstől való fenyegetettség megszűnik létezni (Skinner, 1953). A büntetés hatékonyságát hátráltató tényező a feltételezett jutalom csábítása, azaz, ha a jutalom ígérete olyan nagy, hogy képes felülmúlni a lehetséges büntetés révén fizetendő árat (Lewitt-Dubner, 2005). A viselkedést büntetéssel szabályozó rendszer tehát akkor fog elbukni, ha a jutalmat nem tudjuk kontrollálni. Gyakran felmerülő jelenség továbbá a hazai büntetés-végrehajtásban, hogy a büntetés azért lesz kontraproduktív, mert a börtönkörnyezet agressziót vált ki. Végül nem hagyható figyelmen kívül a félelem jelensége sem, ami szintén megakadályozhatja a kívánt viselkedésmód elsajátítását (Zimbardo et al., 2017).

A kriminalitás társadalmi kontrolljának követői számára nem csak a kriminogén cselekmények terjedésének megakadályozása, hanem a rendészet látókörébe kerülő deviancia minden formájának megfékezése és megelőzése egyaránt fontos (MacKenzie, 2006). Az ún. Erikson-tézis ebben nyújt segítséget. Erikson pszichoszociális fejlődésméleteiben az ember társadalmi szocializációjának folyamatát az emberi élet nyolc szakaszára osztotta, minden életszakaszhoz saját krízist társítva. Konceptiójában, amennyiben a kríziseken való túljutás nem sikerül, a személyiség torzul, deformálódik, egészen addig, amíg a krízis feloldására sor nem kerül (N. Kollár-Szabó, 2004). A kríziseket értékválság előzi meg, amely szükségszerűen deviáns magatartást eredményez (Antalóczy, 2014).

5. ábra: Erikson pszichoszociális fejlődésmodellje

Forrás: N. Kollár-Szabó 2004. alapján, a szerző szerkesztése

Erikson a személyiségfejlődés folyamatában az egészséges személyiség kialakulásához elengedhetetlen ismérveket (bizalom, a függetlenségre való képesség, azaz autonómia, kezdeményezési képesség, stb.) differenciálta oly módon, hogy meghatározta az egyes életszakaszokra jellemző optimális eredményeket (biztonságérzet, elszakadás képessége, kockázatvállalási hajlandóság, stb.). A modell szerinti eredmények elmaradása pedig a személyiség kríziséhez vezethet. A fogvatartotti reintegráció során ezek a krízisek potenciális beavatkozási pontnak tekinthetők. A beavatkozási pontok feltérképezésének szükségességét támasztja alá Gendreau kutatása, amely rögzíti, hogy a bűnelkövetési hajlandósággal szoros kapcsolatot mutat az antiszociális attitűd, a deviáns társadalmi kapcsolat, a korábbi antiszociális viselkedésformák, valamint a rossz családi és szülői kapcsolat.

A fentiekből következően a kibővített látókörű büntetőjogi mediációnak (azaz az alternatív reintegrációnak) a személyiség e területeit is figyelembe kell vennie (Gendreau, et al. 1992). A deviáns magatartást feltérképezését célzó Erikson-féle elmélet alkalmazásával kialakított módszertan a fentebb említett alternatív reintegrációs eljárás releváns alprogramjaként segítheti a fogvatartottak társadalmi visszailleszkedését. A társadalmi visszailleszkedést elősegítő és a visszaesést csökkentő eredményességéhez tehát az elítélt körülményeihez, személyiségéhez, valamint egyéni szükségleteihez igazodó programok is szükségesek a hazai büntetés-végrehajtásban. Mindez igazolja a szociológiai, pszichológiai és egyéb interdiszciplináris társadalomtudományok, de a hitélet bv. intézetekben való gyakorlásának létjogosultságát is (Dowden-Andrews, 1999).

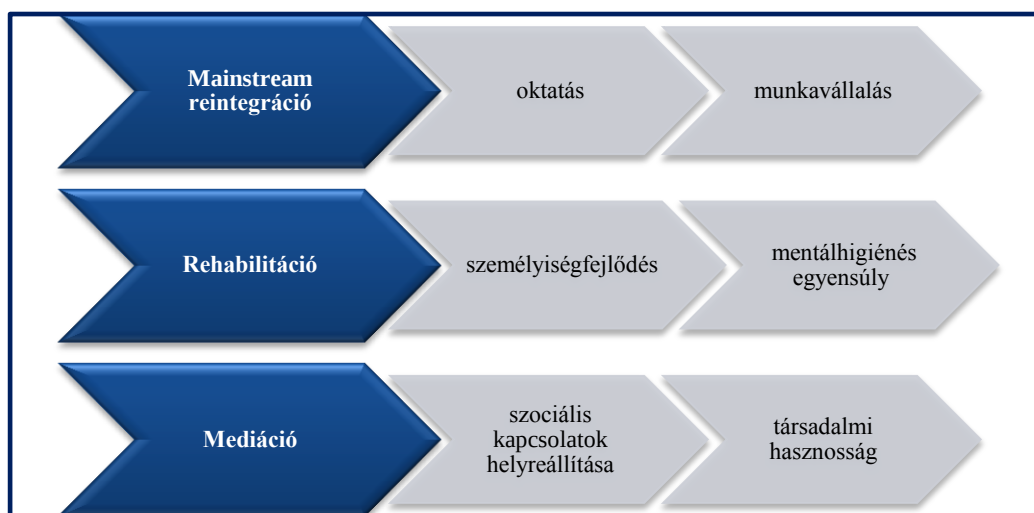
4. A mediáció gyakorlati alkalmazásának kiszélesítése, paradigmaváltás igénye a hazai büntetés-végrehajtásban

Magyarországon 2007. január 1-je óta van lehetősége a jogalkalmazó szerveknek a büntetőügyi mediációra, 2014. január 1-jétől pedig már a társadalomra kevésbé veszélyes cselekmények, azaz a szabálysértések esetében is lehetővé vált a mediáció alkalmazása. Természetesen közvetítői eljárás igénybevételére nem kizárólag büntetőügyekben van lehetőség, a polgári perekben már ezt megelőzően is lehetséges volt a jogintézmény alkalmazása (Barabás, 2020). A büntetőjogi mediáció jelenleg a személy- és vagyon elleni, valamint a közlekedési bűncselekmények körében igénybevehető jogintézmény, feltétele az elkövető beismerő vallomása, valamint, hogy a legfeljebb 3 évi szabadságvesztéssel büntethető, bűncselekménnyel összefüggésben keletkezett kárt a közvetítői eljárás keretében az elkövető megtérítse. A jogalkotó megteremtette a továbbá a lehetőségét a büntetés korlátlan enyhítésének, akkor, ha a törvény a bűncselekményt nem fenyegeti 5 évnél hosszabb szabadságvesztéssel. A bűncselekménnyel okozott kár megtérítése, vagy annak más módon történő jóvátétele ez esetben is a büntetőjogi mediáció feltétele. A büntetőjogi mediáció nagy ígérete alapvetően abban rejlik, hogy segít a feleknek új szemszögből szemlélni a konfliktust, a saját és a másik személy viselkedését, valamint segít meglátnia háttérben meghúzódó szükségleteket és érdekeket. Ez a büntetőjogi mediáció legnagyobb ereje: a felek képesek egymással beszélni, kommunikálni (Kertész, 2010). Fontos azonban megjegyezni, hogy az eljárások alkalmazói elsősorban az áldozatot helyezik a figyelem középpontjába, ők segítik sérelmei feldolgozásában. Noha a büntetőeljárás nélkülözhetetlen eleme az áldozat támogatása, nem hagyható figyelmen kívül, hogy az elkövető számára éppolyan segítséget nyújthat a mediáció a társadalmi visszailleszkedéshez, mivel hozzájárulhat a bűncselekménnyel való szembenézés, a felelősségvállalás, és a morális ítéletalkotás kialakulásához. Az új jogintézmény bevezetését az tette lehetővé, hogy a 2006. évi LI. törvény a büntetőeljárás törvénybe büntethetőséget megszüntető okként iktatta be az ún. tevékeny megbánást, amely a mediációs eljárás szerves része (Barabás, 2020). A mediációs eljárás kiszélesítését jelenti a Büntetés-végrehajtási Kódexben való megjelenése. A Kódex 171. §-a kiterjesztette a mediációs eljárás alkalmazását a fogvatartottak egymás közötti sérelmeik rendezésére. E szerint a fegyelmi jogkör gyakorlója az elítélt másik elítélt sérelmére megvalósított fegyelemsértése miatt indult eljárást megszüntetheti, illetve a fenytés végrehajtását felfüggesztheti, ha az elítélt közvetítői eljárásban vesz részt.

A pedagógiai optimizmus alkalmazása továbbra sem garantálja a bűnismétlés elkerülését, de segítheti azt (Lőrincz, 2018). Átformálhatja a helytelenül rögzült gondolkodásmódot és segíti a társadalomba való visszavezetést, képes továbbá a „személyiség mélyéig hatolni”, de akár képes hozzájárulni pro-kriminális attitűd csökkentéséhez is. A hazai bv. intézetekben szükséges reintegrációs paradigmaváltást, azaz a mediáció reintegrációs eszközként való bevezetését indokolja továbbá a mediáció

számos előnye. Ilyen előnye, hogy a felek annyi időt fordítanak a konfliktus megoldására, amennyire valóban szükségük van. A felek számára tehát adott a lehetőség, hogy innovatív megoldásokkal kezeljék az érdeksérelmet. Az eljárás rugalmas, amely sajátosság segíti a konfliktus valamennyi dimenziójának kezelését, és megerősíti a felek között kialakítani kívánt megállapodás fenntarthatóságát. A mediáció utat nyit továbbá az egyéni rehabilitáció, azaz az elkövető személyiségének, helytelen magatartási mintázatainak helyreállításához, s így végső soron a társadalmi visszailleszkedés sikeréhez (Colson, 2021). A hazai bv. intézeti paradigmaváltással tehát megvalósíthatóvá válna mindaz, amelyre a formális igazságszolgáltatási rendszer nem képes, megteremti az elkövető és az áldozat közötti konfliktus feloldásának lehetőségét. Az átélt bűncselekmény közös feldolgozása pedig kétségkívül hozzájárulhat a visszailleszkedéshez (Resch, 2014). Éppen ezek a pozitív hatások igazolják, hogy a mediáció szabadságvesztés ideje alatti alkalmazása új fordulatot hozhatna a visszaesési statisztikában. A társadalmi visszafogadás ugyanis többirányú erőfeszítéseket kíván, így fontos a börtönből szabaduló személy megfelelő hozzáállása (bűnismétlés elkerülése iránti igény, megbánás, stb.), de éppúgy elengedhetetlen a környezet visszafogadó, megbocsájtó reakciója is (Kerezsi, 2011). Azzal azonban, hogy az állam a felek között fennálló, és a büntetés-végrehajtás látószögébe került konfliktust kivonta a társadalom hatóköréből, elvonta a közösségtől annak lehetőségét is, hogy a megbillent jogrendet maga állítsa helyre, a sértett pedig elvesztette annak lehetőségét, hogy részt vegyen a konfliktus feloldásában (Christie, 1991). Ebben rejlik a büntetés-végrehajtás preventív funkciója, tehát nemcsak a már megtörtént, hanem a jövőbeni bűncselekményektől is védenie kell a társadalmat (Koósné, 2015).

6. ábra: Társadalmi visszailleszkedés garanciális tényezői

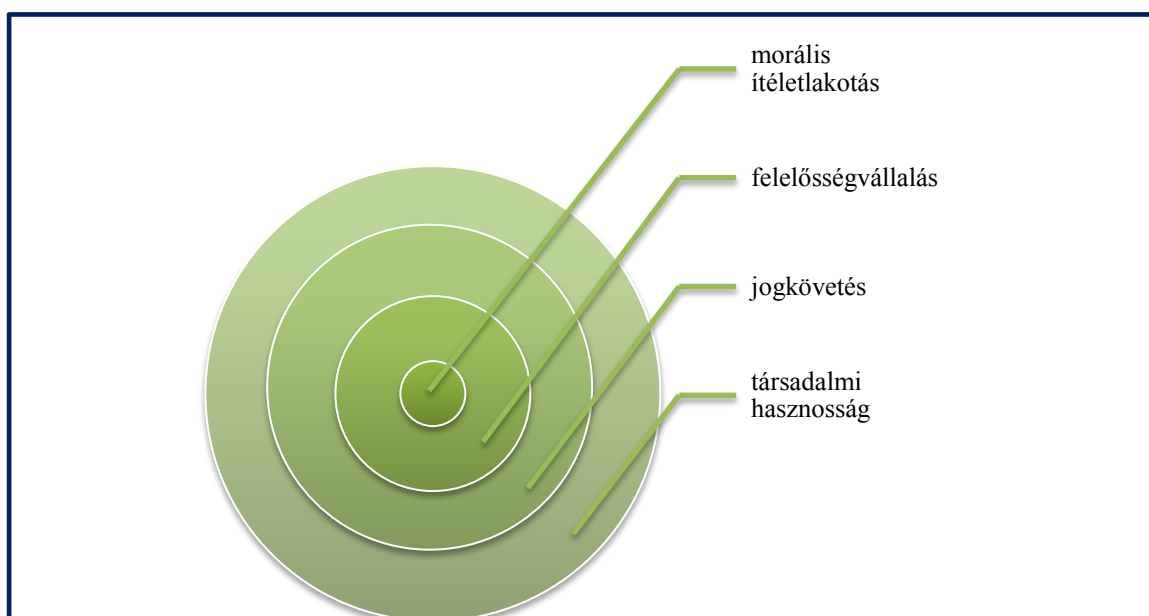
Forrás: a szerző szerkesztése

A társadalmi visszailleszkedést támogató programok szükségszerűen sokrétűek, hiszen az egyéni kvalitásokra, az elkövető személyiségére, és a társadalmi kapcsolatok helyreállítására is kell fókuszálni. Ebből következően fontos megjegyezni, hogy a 6.

ábra szerint szorgalmazott intézkedéseknek egyidejűleg, egymás mellett működve kell segíteni a társadalmi visszavezetést. A folyamat azonban kizárólag akkor lehet hosszú távon is sikeres, ha az elsajátított elvek kilépve az ideológia mezejéből, internalizáció útján belső meggyőződéssé válnak. A közvetítői eljárás meglehetősen diverzifikált, így több figyelemreméltó módszerrel támogathatná az internalizációs folyamatot.

Magyarországon az Igazságügyi Minisztérium statisztikai közleménye szerint 2007 és 2018 között közel 60.000 büntetőügyben rendeltek el közvetítői eljárást, a befejezett ügyek átlagosan 85%-ában kötnek a felek megállapodást, míg a megkötött megállapodások közel 90%-át teljesítették. Szabálysértési ügyekben 2014 és 2018 között mintegy 11.000 esetben került sor közvetítői eljárás elrendelésére. Szabálysértési mediációban a befejezett ügyek 50-60%-ában kötnek megállapodást a felek és a megállapodások több mint 85%-át teljesítik⁴. A bemutatott statisztikai eredmények a büntetőügyi mediáció alkalmazásának széleskörű létjogosultságát igazolják, eredményessége pedig ezek alapján prognosztizálható a büntetés-végrehajtási szakban is.

7. ábra: Közvetítői eljárás várható társadalmi hatásai

Forrás: a szerző szerkesztése

⁴ <https://igazsagugyiinformaciok.kormany.hu/kozvetitoi-eljaras-bunteto-es-szabalysertesi-ugyekben>

5. A bővített hatókörű mediáció alkalmazása és módszertana a magyarországi multidiszciplináris kutatások alapján

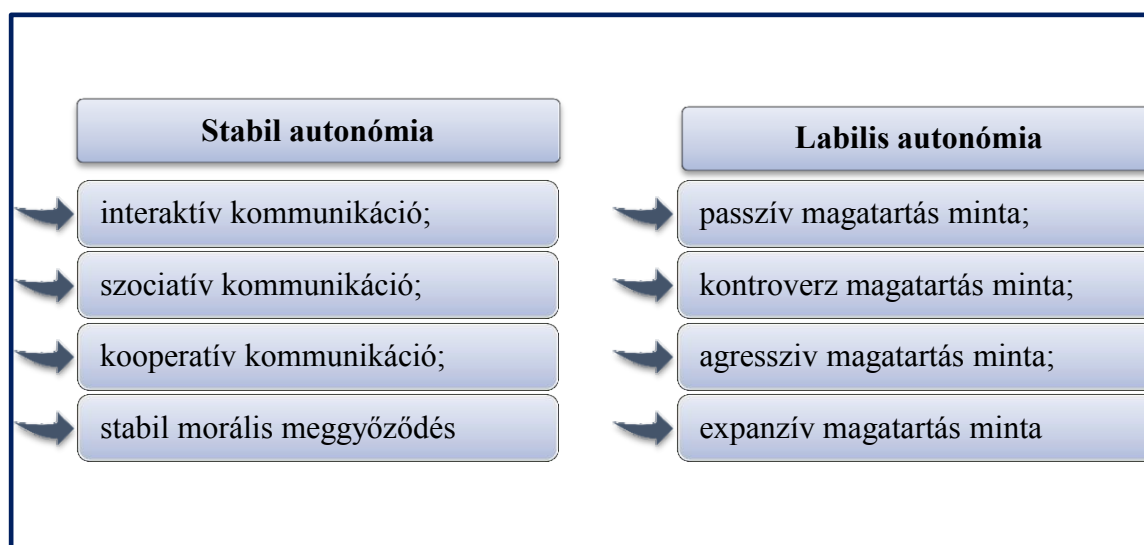
Hecker-Réz Róbert, a keresztény alapokon nyugvó vezetéselmélet, pasztorálpszichológia, valamint mediáció tudományterületének jeles hazai képviselője, az ún. autokeirikus terápiás módszer gyakorlati hasznosíthatóságát emeli ki a 2021-ben megjelent munkáiban. A keresztény szemléletre építő autokeirikus terápiás módszer olyan pszichopedagógiai látásmód, amelyben a helytelenül rögzült kommunikációs minta elhagyása annak érdekében szükséges, hogy a felek közös céljának megvalósulását segítő interakció elkezdődhessen. A mediáció kontextusában interpretálva az autokeirikus módszert, a mediáció az egészséges önértélemzés, valamint a másik fél megértésének képessége a kommunikációs eszköztár fejlesztésének segítségével. Az autokeirikus módszer tehát a már dedikált társadalomtudományi gondolatok új, multidiszciplináris környezetbe való átültetése, amelynek célja a felek közötti kommunikációs koordinátarendszer keretein belül történő olyan beavatkozási pontok kijelölése, ahol a felek egymástól való elzárkózása együttműködéssé alakul át. Ebből következően a mediáció során kulcsfontosságú a rosszul rögzült kommunikációs hagyományok strukturális felülvizsgálata, azaz annak feltárása, hogy mely területeken követnek az eljárásban részt vevő felek olyan viselkedésmintákat, amely nem egyéni, azaz belső meggyőződésből, hanem valamely tanult szerepből vagy azt alakító körülményekből származnak (Hecker-Réz, 2021).

A belső meggyőződés az egyéni döntésekben tetten érhető jelenség, amely a személyiség integráns részeként éppen azt fejezi ki, ahogyan az érintett fél adott helyzetben gondolkodik, mérlegel, kommunikál. Az ilyen lelkiismereti alapokon nyugvó döntési mechanizmusok alakításával tehát a felek közötti kommunikáció fejleszthető, a mediációs eljárás eredményessége pedig kedvező irányba terelhető. Ebből következően a büntetés-végrehajtás területén alkalmazott mediáció nem csak rövid távon lehet eredményes, hiszen támogatja a felek közötti sérelem helyreállítását, de hosszú távon is érvényesülhetnek előnyei, tekintettel arra, hogy segíti a felekben kialakult, jogsérelem okozta szorongás és félelem feloldását. Mindemellett a fogvatartott számára a társadalmi értékekre épülő lelkiismereti döntéshozatal fejlesztését is segíti, amely végső soron hozzájárul a jogkövető magatartáshoz (Hecker-Réz, 2021). A fogvatartott reintegrációs törekvéseit segíti a mediáció továbbá azzal, hogy a kooperatív és fegyelmezett magatartást igénylő folyamat során az érintett együttműködési hajlandósága, az empatikus készsége, valamint a problémamegoldó készsége is fejlődhet, mely készségek a társadalmi visszailleszkedés sikerének rendkívül fontos alkotóelemei (Feuer, 2008). A fentiekből következően a büntetés-végrehajtás alatti mediáció nem csak korrektív, de preventív jellegű módszerként is értelmezhető. Fontos azonban megemlíteni a mediáció – vagyoni kár megtérítésén és a nem vagyoni kár okozta sérelem feldolgozásán túlmutató – sértett számára is előnyös hatásait. Erikson, a szociális fejlődéselmélet megalkotója, az ember fejlődését nyolc szakaszra

osztva állapította meg az egyes életszakaszokra jellemző ún. alapkönfliktusokat (Erikson, 1991). Tézise szerint az egyén a fejlődési folyamatából úgy kerül ki egészségesen, hogy egyéni értékrendje és ítézőképessége megerősödik.

A jól megoldott konfliktus eredményeként kialakulhat az egyénben a bizalom, az autonómia, a kezdeményezőkézség, valamint a kompetencia, amely a jövőbeli konfliktusok megoldásában megfelelően hasznosítható. Jóllehet Erikson a személyiségről ír, a személyközi kapcsolatokra éppúgy érvényesíthetőek a megállapításai (Lovas-Herczog, 2019). A mediáció éppen ennek a szociális fejlődési folyamatnak az elakadásaira világíthat rá. A reintegrációs hatásfokkal is rendelkező mediációs eljárás során tehát döntő jelentőséggel bír a kommunikációs csatorna hatékonysága. Fontos megjegyezni, hogy utóbbi sikerét azonban jelentős mértékben determinálhatja az érintett felek személyisége, azaz az eljárásban részvevő személyek autonómítása. Az autonóm személyt dialogizálásában értékrendszere irányítja, amely alapján állást foglal, döntéseiért felelősséget vállal (Maier-Wrana, 2008).

8. ábra: Eredményességet determináló személyiségtípusok kommunikációs ismérvei

Forrás: Hecker-Réz 2021. alapján a szerző szerkesztése

Amíg a stabil autonómiával rendelkező személy rendelkezik az eredményes (azaz a megegyezéssel záruló, valamint a konfliktus feloldását eredményező) mediációhoz szükséges kommunikációs kompetenciákkal, addig a labilis autonómiával bíró személy esetében a kommunikációs folyamat számos nehézséget rejt magában. A labilis autonómiával rendelkező személy ugyanis interaktív, együttműködő és szociatív vonásait egyre inkább elveszítő egyén.

A labilis autonómiával bíró, mediációban részt vevő személyek jellemzően négy modellben leírható kommunikációs mintával rendelkeznek. A passzív magatartási

modellben az érintett személy önmagát leértékelő, az egyéni kezdeményezésről lemondó viselkedésszempontokkal rendelkezik, ebből következően a másik fél magatartását eltűri, az együttműködés lehetőségéről pedig lemond. Ezzel szemben a kontroverz magatartásmintát követő személy a nézeteltérést kereső, provokáló kommunikációval rendelkezik, a felek közötti megközelítések közötti szakadék növelésére törekszik. A kontroverz magatartáshoz hasonlító agresszív viselkedésmintát folytató személy kommunikációs ismérve az ellenséges, erőszakos viselkedés, mivel a vele kapcsolatban lévőben riválist lát, így nem csak az együttműködésre, de a másik látásmódjának megértésére sem képes. Végül az expanzív-típusú kommunikációs stratégiát alkalmazó személy kapcsolataiban a másik fél bekebelezésére való törekvés, valamint az ún. kommunikációs egyeduradalomra törekvő viselkedés érvényesül (Hecker-Réz, 2021). Tekintettel arra, hogy a büntetés-végrehajtásban felmerülő sérelmek jellegéből következően a sérelmek rendezéséhez nem csak egy kívülálló harmadik személy, azaz a mediátor működése szükséges, hanem kiemelt figyelmet érdemes fordítani a kommunikációra, valamint a felek által tanúsított magatartásmintára – mivel ezek a mediáció sikerét meghatározó tényezők – a kommunikációs kompetenciák azonosítása és azok szükség szerinti fejlesztése rendkívül fontos feladat. Éppen ezért, kiterjesztett hatókörű mediációval, azaz a multidiszciplináris tudományterületek által támogatott társadalomtudományi módszerekkel (így a kommunikáció fejlesztésével) növelhető lenne az eljárás hatékonysága.

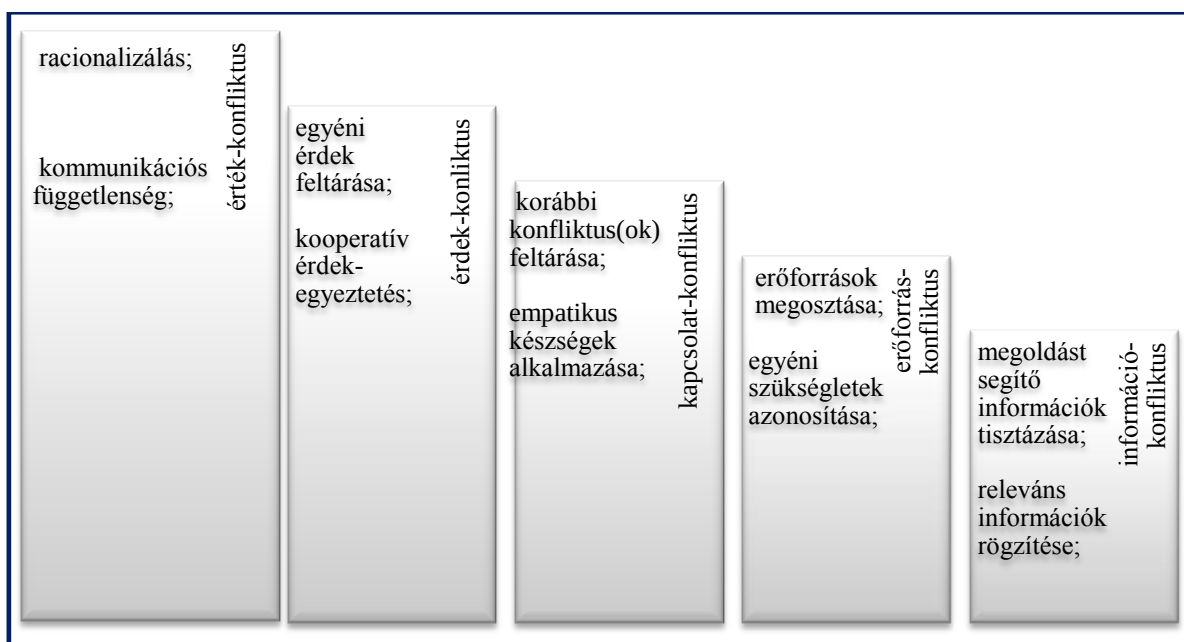
Az egyéni kommunikációs stratégia korrekciója mellett a tárgyalási folyamatban részt vevő személyek megfelelő pozicionálása is kulcsfontosságú tényező. A pozicionálási folyamat létjogosultságát igazolja, hogy a mediáció során a felek az egyéni szinten már megszokott, jellemzően kontroverz kommunikációs stratégiáikat, módszereiket használják. Az innovatív alapokon nyugvó mediáció azonban a pozicionálási tárgyalást érdek- és értékalapú tárgyalássá transzformálja. Ebben a folyamatban van döntő szerepe a mediátornak. Amennyiben az érdek- és értékalapú kommunikáció folyamatában a felek érdekei és szükségletei tisztázódnak, megváltozhat a felek közötti kommunikáció minősége, amelyben előtérbe kerül a felek megoldás irányába tett erőfeszítése. A mediációban részvevő felek által megfogalmazott érdekek és érzelmi szükségletek mentén pedig közösen tudnak haladni a konfliktus megoldása, és a trauma közös feldolgozása felé vezető úton (Deák, 2020).

6. A büntetés-végrehajtásban hasznosítható mediáció gyakorlati alkalmazásának alappillérei

Egy társadalmat, egy közösséget és a benne élő embereket jól jellemzi, hogy vitás kérdéseiket, kríziseiket hogyan rendezik, milyen konfliktuskezelési eljárásokat alkalmaznak (Lovas-Herczog, 2019). A mediáció éppen a társadalom kríziskezelési állapotának leírására alkalmas eszköz, sőt a megfelelő beavatkozási pontok azonosítását

követően a konfliktuskezelési mechanizmusok fejleszthetőek is. Thomas és Kilmann a személyközi konfliktusok kezelési módszereit a krízist kiváltó okok alapján különböztette meg, egyúttal rávilágítottak a konfliktuskezelési folyamatban együttesen jelen lévő kettős dimenzióra, azaz az önérvényesítés és az másik fél szükségleteire való odafigyelés feladatára (Thomas–Kilmann,1974). Ennek megfelelően a büntetés-végrehajtásban hasznosítható mediáció első alappillére – a fentiekben részletezett kommunikációs stratégia felülvizsgálata és kommunikációs mechanizmusok egyéni korrekcióján túlmenően – a kialakult konfliktus típusának azonosítása és a jogsértést előidéző motivációk tisztázása.

9. ábra: Konfliktus-típusok és sajátosságai

Forrás: Lovas-Herczog 2019. alapján a szerző szerkesztése

A mediáció folyamatának második alappillére a felek közös érdekének megtalálása, amelynek pozitív hozadéka, hogy a felekben fejlődhetnek a konfliktus megoldását segítő kooperatív készségek. Jóllehet, az érintett felek különböző érdeke gyakran olyan látszólagos érdekellentétet feltételez, amely a közöttük húzódó konfliktus megoldhatatlanságának irányába mutat, számos esetben éppen a pártatlan harmadik fél, a mediátor tudja kimozdítani a feleket pozíciójukból és segíti őket a közös érdek megtalálásában (Lovas–Herczog, 2019).

Az oktatásra és foglalkoztatásra építő hagyományos reintegrációs programok léte a társadalmi visszailleszkedés szükséges, de nem elégséges alkotóelemei, hiszen önmagukban nem alkalmasak a visszailleszkedés szempontjából kritikus kriminogén tényezők megszüntetésére. Utóbbiban a mediáció hatékony eszköz lehet a büntetés letöltése alatti időszakban is, hiszen elősegítheti az elkövető saját cselekményével való szembesülését, a párbeszéd pedig a társadalom rendszerén belül tartja az elkövetőt,

mérsékelve ezzel az izolációs hatásokat. A megbánás és a jóvátétel csak attól várható el, aki még tartozik valahová, éppen ezért rendkívül fontos az elkövető társadalmon belül tartása (Gönczöl, 2005).

Fontos felismerni, hogy a büntetőigazságszolgáltatási rendszerbe integrált kreatív, együttműködő, a szükségletekre építő megoldások hozzájárulhatnak a társadalmi visszailleszkedés sikeréhez és általuk kedvezőbb visszaesési eredmények lennének elérhetőek. A sikeres társadalmi visszailleszkedés többértékű intézkedést igényel. A hazai bv. intézeteket jelenleg a hagyományos reintegrációs vonalak szinten tartása, valamint ezen direktívák folyamatos innovációs igénye jellemzi, az újítások pedig egyre markánsabban beépülnek a reintegrációs módszertanba. Ez az üdvözlendő folyamat jelentős mértékben köszönhető azoknak az paradigmaváltást sürgető szakembereknek, de éppúgy az egyházi szervezeteknek is, amelyek kitartóan hisznek az egyén formálhatóságában.

Felhasznált irodalom

Antalóczy Péter: A vallás szerepe a fogvatartottak reszocializációjában. *Börtönügyi Szemle*, 33. évfolyam, 2014/4. 19-27.

Colson, Aurélien: *ESSEC Business School, Negotiation, Mediation and Conflict Resolution Specialization.*, Instructor's Note, France, Cergy 2021.

Barabás A. Tünde: *A mediáció alkalmazásának szélesedése a jog és a gyakorlat alapján a resztoratív elvek érvényesülése az igazságszolgáltatásban.* In: Hollán Mikolós, Mezei Kitti: *A büntetőjog hazai rendszere megújításának koncepcionális céljai*, Társadalomtudományi Kutatóközpont kiadvány, Budapest, 2020. 39-47.

Christie Nils: *A fájdalom korlátai.* Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1991. 149.

Christie Nils: *Conflicts as property.* British Journal of Criminology, 1977/1. 1–15.
DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.bjc.a046783>

Deák Éva: *Mediáció, az egyeségteremtés művészete.* Partners Hungary Alapítvány Kiadó, 2020. 20-25.

Erikson, E.: *Az életciklus: az identitás epigenezise.* In: Erikson, E.: *A fiatal Luther és más írások.* Budapest, Gondolat Kiadó 1991.

Feuer Mária: *A családsegítés elmélete és gyakorlata.* Akadémia Kiadó, Budapest, 2008.

Gönczöl Katalin: *A szolgáltatott igazság. Élet és Irodalom XLIX. Évfolyam, 40. szám* 2005.

Hecker-Réz Róbert: *Az érzelmi intelligencia természetrajza, fejlesztésének módszertana: Az autokeirikus iskola rendszerében.* Mondat Kft. Kiadó, Budapest, 2021.

Kerecsi Klára: *Konfrontációs és kiegyezés, a helyreállító igazságszolgáltatás szerepe a közpolitikában*. Budapest, Akadémiai Doktori Értekezés, 103. 2011.

Kertész Tibor: *Mediáció a gyakorlatban*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2010. 259-260.

Koósné Mohácsi Barbara: *A szabadságelvönés határai. Helyettesítő intézmények és alternatív szankciók a magyar és a német jog összehasonlításának tükrében*. ELTE Eötvös Kiadó Kft., Budapest, 2015. 243.

Lewitt, S. D. – Dubner, S. J.: *Freakonomics: A rogue economist explores the hidden side of everything*. New York, HarperCollins, 2005. 242.

Lovas Zsuzsa – Herczog Mária: *A mediáció, avagy a fájdalommentes konfliktuskezelés*. Wolters Kluwer Hungary Kft. Kiadó, Budapest, 2019. DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632959337>

Lőrincz József: A büntetés-végrehajtási tudomány fejlődésvázlata hazánkban. *Börtönügyi Szemle* 2018/1., 28.

MacKenzie L. Doris: *What Works in Corrections: Reducing the Criminal Activities of Offenders and Delinquents*. Cambridge University Press, Cambridge, 2006. 220-222. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511499470>

N. Kollár Katalin – Szabó Éva: *Pszichológia pedagógusoknak*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 29-39.

Maier Christiana, Wraná Reinhard-Daniel: *Autonomie und Struktur in Selbstlernarchitekturen, Empirische Untersuchung zur Dynamik von Selbstlernprozessen, Beiträge der Schweizer Bildungsforschung*. Budrich Unipress, 2008. DOI: <https://doi.org/10.3224/94075506>

Schmehl János: A neveléstől a reintegrációig: a fejlődés útja a legjobb gyakorlatok tükrében. *Börtönügyi Szemle* 2015/1., 1-4.

Resch Katharina: Facilitating the Sycamore Tree Programme, Programme by Prison Fellowship for restorative justice in prisons, Building Bridges. *Criminal Justice Programme of the European Union*, JUST/2013/JPEN/AG/4479, 2014. 17-20.

Skinner, B.F: *Some contributions of an experimental analysis of behavior to psychology as a whole*, *American Psychologists*. 8, 1953. 69-78. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0054118>

Szokolczai Lóránt: A bv. gazdasági társaságok társadalmi elfogadtatása, egysége és annak arculati megjelenítése. *Börtönügyi Szemle*, 2015/1. 42-50.

Zimbardo Philip – Robert Johnson – Vivian McCann: *Pszichológia mindenkinek*. Libri Kiadó. Budapest, 2017. 32-38.

NEW PERSPECTIVES ON DISPUTE RESOLUTION IN THE DOMESTIC CRIMINAL JUSTICE SYSTEM

Possibilities of mediation in reintegration

The legal regulation of the Hungarian mediation procedure has undergone changes in the last few years, on the basis of which we can rightly conclude that the extension of the mediation procedure is the legislative goal to be enforced in Hungary. This is confirmed by the fact that criminal mediation can be used even if the crime in question is not threatened by the law with a penalty of loss of liberty of more than 5 years. In this case, the penalty can be reduced indefinitely. However, criminal mediation is excluded in the current domestic legislation if the offender is a backslider, but it cannot be used even if the recidivist is serving a prison sentence with a final judicial judgment. Mediation, therefore, despite the constant need for extension, is still a narrowly applied institution, its positive benefits, such as the joint processing of the trauma experienced by the victim and the perpetrator, the provision of the possibility of reparations, or even the promotion of the repository attachment are not fully integrated into the reintegration policy of the penitentiary institutions. Correctional institutions use the toolkit of mainstream reintegration, with a particular focus on employment involving education.

Mellékletek

M.1. – Visszaeső elkövetők és az összes elítélt száma

Év	2016	2017	2018	2019
Első büntényes	8863	8411	7649	7351
Visszaesőnek nem minősülő bűnismétlő	535	822	1012	1127
Visszaeső	2194	1804	1399	1239
Többszörös visszaeső	2851	2992	2989	2963
Erőszakos többszörös visszaeső	362	419	442	449
Különös visszaeső	1746	1938	2022	2051
Összesen	16551	16386	15513	15180

M.2. – Oktatásban résztvevő fogvatartottak száma a képzés jellege szerint

<i>Tanév</i>	<i>Általános iskola (fő)</i>	<i>Középiskola (fő)</i>	<i>Szakképzés (fő)</i>	<i>Felsőfokú (fő)</i>	<i>Összesen (fő)</i>
2015/2016	1016	967	1156	56	3195
2016/2017	909	1218	770	43	2940
2017/2018	821	1252	828	42	2943
2018/2019	831	1193	969	29	3022
2019/2020	856	1242	1024	24	3146

M.3. – A kiemelt reintegrációs programokban való részvétel és a visszaeső elkövetők számának alakulása

<i>Év</i>	2016	2017	2018	2019	2016
<i>Oktatásban résztvevők száma</i>	2940	2943	3022	3146	2940
<i>Munkavállalással foglalkoztatottak száma</i>	8631	8794	7709	7897	8631
<i>Visszaesések száma</i>	7153	7153	6852	6702	7153

BÜNTETŐJOGI SZEKCIÓ

beszivárognak a legális gazdaságba és a közintézményekbe, ezáltal gyengítve a jogállamiságot és az alapvető jogokat. Az EU kilenc fő bűnözői piacán a bűncselekményekből származó jövedelem 2019-ben 139 milliárd EUR-t tett ki. 2020-ban főként az Europol és az Eurojust támogatásával az EncroChat – titkosított telefonhálózat – felszámolása céljából folytatott közös nyomozás keretében fény derült a bűnszervezetek üzleti modelljének összetettségére. Az EncroChat ügye eddig több mint 1800 letartóztatáshoz vezetett és több mint 1500 új nyomozást eredményezett. Emellett azt is megmutatta, hogy milyen mértéket ölt a bűnszervezetek transznacionális és online működése hálózati környezetben. 2021 márciusában a Sky ECC – rejtett hálózat – feltörését követő másik közös műveletben hasonló eredményeket értek el. Magyar érintettsége is van annak az ügynek, amelyben tavaly nyáron az FBI, a holland és a svéd rendőrség, illetve a DEA 16 másik országgal együttműködve – az Europol támogatásával – az egyik legnagyobb és legkifinomultabb bűnüldözési műveletet hajtott végre a titkosított bűncselekmények elleni küzdelemben. 2021. április végén a FBI tájékoztatta a Készenléti Rendőrség Nemzeti Nyomozó Irodát (KR NNI), hogy korábban kifejlesztettek egy saját titkosított platformot, az Anom-ot, amit úgy mutattak be a piacon, hogy az egy új, kifinomult eszköz, amely a bűnüldöző szervek számára hozzáférhetetlen és lenyomozhatatlan. Az FBI az Europollal közösen egy munkacsoportot hozott létre, amelyhez csatlakozott a KR NNI is, és összehangolt globális akciót tartottak, amelyben összesen 275 rendőr vett részt.³

Az Európai Parlament (EP) és a Tanács egyaránt hangsúlyozta, hogy a szervezett bűnözés hatalmas károkat okoz, valamint kiemelte a szervezett bűnözés valamennyi formája elleni határozott uniós fellépés fontosságát. A terrorista csoportok és a szervezett bűnözői csoportok széles körű, határokon átnyúló bűnözői tevékenységet folytatnak. Tekintettel arra, hogy a bűnözői hálózatok tevékenységeik folytatása érdekében kihasználják az EU belső határainál az ellenőrzések hiányát, a határokon átnyúló hatékony operatív bűnüldözési együttműködés szükségessé teszi az alkalmazkodást. A belső határellenőrzések nélküli térségben nem engedhető meg, hogy az elkövetők megszökhessenek, vagy elrejtőzzenek a rendőrség látóköréből pusztán azért, hogy egyik tagállamból a másikba átmennek. Ezért a rendőröknek képesnek kell lenniük arra, hogy szisztematikusan együttműködjenek az EU egész területén, továbbá hozzáféréssel kell rendelkezniük a más tagállamokbeli kollégáik rendelkezésére álló információkhoz. Az elmúlt években sor került néhány intézkedés meghozatalára az uniós adatbázisok interoperabilitásának megvalósítására, illetőleg az Europol megbízatásának megerősítésére vonatkozóan. Az EB 2021 decemberében a rendőrségi együttműködés javítását célzó intézkedéscsomag keretében nyújtott be javaslatokat.

³ <https://www.police.hu/hu/hirek-es-informaciok/legfrissebb-hireink/bunugyek/fbi-europol-kr-nni-anom-adatok-alapjan-szamoltak>, illetve <https://www.europol.europa.eu/media-press/newsroom/news/800-criminals-arrested-in-biggest-ever-law-enforcement-operation-against-encrypted-communication> (2022.06.17.)

Ami a téma aktualitását illeti, az elmúlt hetekben egyrészt elfogadták az Europol rendelet módosítását, másrészt az új ún. rendőri együttműködési kódex valamennyi eleme átment a Tanácson, az operatív rendőri együttműködésről szóló ajánlással együtt. Jelen kutatásomban a rendőri együttműködés legfrissebb öt komponensének releváns elemeit vázolom fel, néhány felmerülő jogkérdésekkel együtt.

1. a Tanács (EU) 2022/915 ajánlása (2022. június 9.) az operatív bűnüldözési együttműködésről⁴,
2. javaslat, az Európai Parlament és a Tanács rendelete a rendőrségi együttműködés céljából történő automatizált adatcseréről („Prüm II”), valamint a 2008/615/IB és a 2008/616/IB tanácsi határozat, továbbá az (EU) 2018/1726, az (EU) 2019/817 és az (EU) 2019/818 európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról⁵,
3. az információcseréről szóló irányelvjavaslat⁶,
4. az Europol rendelet módosítása⁷,
5. Schengeni határellenőrzési kódex módosítására irányuló javaslat^{8,9,10}

Ylva Johansson az EB belügyi biztosa úgy nyilatkozott, hogy „...előterjesztett javaslataink nagyon gyakorlati, határokon átnyúló problémákat oldanak meg... A rendőröknek jelenleg eltérő és összetett nemzeti szabályokat kell alkalmazniuk, javaslataink azonban egyértelmű európai keretet biztosítanak számukra.”¹¹

Évente kb. 200 operatív akcióra kerül sor a szervezett bűnözés és súlyos bűncselekmények leküzdésére az EMPACT¹² (Európai Multidiszciplináris Platform a

⁴ 2022.6.13., L 158/53 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022H0915&qid=1655141779753&from=EN> (2022. 06.16.)

⁵ 2021/0410(COD) 2022.05.31. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CONSIL:ST_9544_2022_INIT&qid=1655141779753&from=EN (2022. 06.16.)

⁶ Javaslat, az EP és a Tanács irányelve a tagállamok bűnüldöző hatóságai közötti információcseréről és a 2006/960/IB tanácsi kerethatározat hatályon kívül helyezéséről, Brüsszel, 2021.12.8. COM(2021) 782 final 2021/0411 (COD), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021PC0782&from=EN> (2022.06.17.)

⁷ 2020/0349 (COD) LEX 2166, Strasbourg, 2022. június 8. javaslat; az EP és a Tanács rendelete az (Eu) 2016/794 rendeletnek az Europol magánfelekkel folytatott együttműködése, a személyes adatoknak az Europol által a bűnügyi nyomozások támogatása érdekében végzett kezelése, valamint az Europol kutatásban és innovációban betöltött szerepe tekintetében történő módosításáról, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/PE-8-2022-INIT/en/pdf> (2022.06.15.)

⁸ Strasbourg, 2021.12.14. COM (2021) 891 final 2021/0428 (COD) Javaslat, az EP és a Tanács rendelete a személyek határátlépésére irányadó szabályok uniós kódexéről szóló (EU) 2016/399 rendelet módosításáról, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021PC0891&from=EN> (2022.06.17.)

⁹ Strasbourg, 2021.12.14. COM (2021) 890 final 2021/0427 (COD) Javaslat az EP és a Tanács rendelete a migráció és a menekültügy területével kapcsolatos instrumentalizálás helyzeteinek kezeléséről.

¹⁰ Strasbourg, 2021.12.14. COM (2021) 891 final 2021/0428 (COD) Javaslat, az EP és a Tanács rendelete a személyek határátlépésére irányadó szabályok uniós kódexéről szóló (EU) 2016/399 rendelet módosításáról, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021PC0891&from=EN> (2022.06.16.)

¹¹ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/IP_21_6645 (2022.06.17.)

¹² Az EMPACT egy multidiszciplináris, a hírszerzésre és a bizonyítékokra támaszkodó uniós kezdeményezés, amelynek célja az EU-t érintő legfontosabb bűnügyi fenyegetések kezelése.

Bűnügyi Fenyyegetettség Ellen) keretében.¹³ Az Europol 2021-es értékelése szerint¹⁴ a bűnhálózatok csaknem 70%-a több mint három tagállamban tevékenykedik, és ezeknek körülbelül 65%-a több nemzetiségű tagokból áll. Ezek a határokon átnyúló bűncselekmények főbb típusaiban vesznek részt. 2021. május 26-án a szervezett bűnözés elleni küzdelem területén a Tanács tíz prioritást jelölt meg a következő négy évre, valamint következtetéseket fogadott el, amelyben meghatározta a 2022 és 2025 közötti főbb uniós szempontokat.¹⁵ Ezek között első helyen szerepel a nagy kockázatot jelentő bűnözői hálózatok, különös tekintettel azokra, amelyek korrupcióban vesznek részt, erőszakos cselekményeket követnek el, tűzfegyvereket használnak, illetve illegális pénzügyi rendszereken keresztül mossák tisztára bevételeiket.¹⁶ Mindezidáig az EU-ban az információcserére és a rendőrségi együttműködésre vonatkozó szabályok nem bizonyultak kellően egyértelműnek, amely a tagállamok eltérő gyakorlatához és az együttműködés akadályaihoz vezetett. Ebből következően szükséges egy világosabb, tisztább és egységes jogi keret a nemzeti gyakorlatok konvergenciájának és az információcsere hatékonyságának biztosítása, továbbá a hatékonyabb, eredményesebb és szisztematikusabb együttműködésért.

A Schengeni Megállapodás végrehajtásáról szóló egyezmény¹⁷ több szabályt határoz meg a határokon átnyúló üldözések és a határokon átnyúló megfigyelési műveletek végrehajtására vonatkozóan. A rendelkezések azonban nem mindig pontosak, lehetővé téve a tagállamok számára annak eldöntését, hogy meghatároznak-e távolságkorlátozást, ha területükön üldözésre kerül sor. Ez bizonytalanságot okoz azzal kapcsolatban, hogy a rendőröknek milyen szabályokat kell követniük, amikor egy másik tagállamban beavatkoznak.

A 2006. évi tanácsi kerethatározat¹⁸ a bűnüldöző hatóságok közötti információcsere egyszerűsítéséről ugyancsak előírásokat állapít meg az információk tagállamok közötti cseréjére a bűnügyi nyomozások vagy bűnüldözési operatív műveletek során. A határozat végrehajtása azonban nehézkes, az előírások és gyakorlatok nemzeti szinten eltérőek, amely akadály

<https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2021/05/26/fight-against-organised-crime-council-sets-out-10-priorities-for-the-next-4-years/> (2022.06.17.)

¹³ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_21_6647 (2022.06.17.)

¹⁴ Europol súlyos és szervezett bűnözés általi fenyyegetettség 2021. évi európai uniós értékelése (EU SOCTA), 2021. április 12.

https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/socta2021_1.pdf
<https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/socta-report> (2022. 06.17.)

¹⁵ <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8665-2021-INIT/hu/pdf> (2022.06.17.)

¹⁶ <https://www.consilium.europa.eu/hu/press/press-releases/2021/05/26/fight-against-organised-crime-council-sets-out-10-priorities-for-the-next-4-years/> (2022. 06.17.)

¹⁷ [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:42000A0922\(02\)&from=HU](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:42000A0922(02)&from=HU) (2022. 06.17.)

¹⁸ A Tanács 2006/960/IB kerethatározata (2006. dec.18.) az EU tagállamainak bűnüldöző hatóságai közötti, információ és bűnüldözési operatív információ cseréjének leegyszerűsítéséről, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32006F0960&from=ES> (2022. 06.16.)

a hatékony információáramlásnak. A tagállamok közötti operatív rendőrségi együttműködés a nemzeti jog szerint is megvalósul, figyelembe véve a Tanács nem kötelező erejű iránymutatásait, például az információcsere kapcsolattartó pontjainak felállításáról. A tagállamok legalább 60 két- és többoldalú együttműködési megállapodást kötöttek egymás között, amelyek mindegyike különbözik egymástól. Ez bár lehetővé teszi a tagállamok számára, hogy figyelembe vegyék a regionális sajátosságokat, ugyanakkor széttagoltsághoz és az együttműködés akadályaihoz is vezetett. Így például a kisebb vagy tengerparttal nem rendelkező országokban a rendfenntartóknak akár hét különböző szabályrendszert is be kell tartaniuk, amikor a szomszédos országokban hajtanak végre üldözést. Ráadásul a különböző tagállamok között használt biztonságos kommunikációs eszközök sem mindig kompatibilisek egymással. Egy másik országban üldözést folytató rendőr nem tud kommunikálni a saját országából vagy a szomszédos országból érkező kollégáival, miután átléptek a határon. A tagállamok ezenkívül nem mindig rendelkeznek a más uniós államokkal való hatékony információcseréhez szükséges struktúrákkal vagy erőforrásokkal. Egyetlen közös csatorna hiányában az információcsere megkettőződő kérésekhez, indokolatlan késedelemhez és információvesztéshez vezet. A „találat” utáni nyomon követésre vonatkozó nemzeti előírások és eljárások eltérései szintén jelentős késedelmet okozhatnak az információcserében.

Az Unió pilléres szerkezete megszűnt, a korábbi szabályok alapján megalkotott kerethatározatok az elérendő eredmény tekintetében kötelezték a tagállamokat, de a megvalósítás formáját és módját a nemzeti hatóságokra bízták. Ennyiben a kerethatározat az irányelvvel azonos természetű volt. Ugyanakkor az Európai Unióról szóló szerződés kifejezetten kimondta a belső jogi hatás hiányát, a kerethatározatoknak nincsen közvetlen hatályuk. Ez a normaszöveg azt zárta ki, hogy a kerethatározatoknak az Európai Unió Bírósága gyakorlatában közvetlen hatályt tulajdonítson. További különbség, hogy a kerethatározat az EUSZ szövege szerint a jogközelítést szolgálja, amíg az irányelv nem pusztán jogharmonizációs célú lehet.¹⁹

¹⁹ Kende-Szücs-Jeney 2017. 478.

2. A Tanács (EU) 2022/915 ajánlása az operatív bűnüldözési együttműködésről

Az ajánlás közös normákat állapít meg a közös járőrszolgálatokban részt vevő és egy másik tagállam területén eljáró rendőrök közötti együttműködésre vonatkozóan. Ez magában foglalja azon bűncselekmények közös listáját,²⁰ amelyek esetében lehetőség van határon átnyúló üldözésre, valamint biztonságos üzenettovábbító eszközöket biztosít a rendőrök számára a más uniós országokban végzett műveletek során. Bár a rendőrségi műveletek és a bűnügyi nyomozások továbbra is tagállami hatáskörbe tartoznak, ezek a közös normák megkönnyítik a rendőrök számára, hogy más tagállamban dolgozzanak. Az ajánlás a közös uniós rendfenntartási kultúrát is elő fogja mozdítani közös képzések, többek között nyelvtanfolyamok, illetve csereprogramok révén.

Célja a bűnüldöző hatóságok közötti operatív bűnüldözési együttműködés megerősítése, és olyan helyzetekre terjed ki, amikor egy tagállam bűnüldöző hatóságai egy másik tagállam területén két vagy több tagállam közötti határokon átnyúló és egyéb transznacionális fellépések keretében tevékenykednek, például határokon átnyúló forró nyomon üldözés, határokon átnyúló megfigyelés, közös járőrözés vagy egyéb közös műveletek során, vagy a turisztikai szezonhoz vagy tömegrendezvényekhez kapcsolódóan. A határokon átnyúló bűnüldözési együttműködés alapvetően fontos a schengeni térség biztonsági fenyegetéseinek kezeléséhez és a megfelelő működésének biztosításához, az operatív bűnüldözési együttműködés elengedhetetlen eszköze. Az egyes tagállamok igazságügyi hatóságainak hatásköreit tiszteletben tartva ki kell igazítani a határokon átnyúló bűnüldözési műveletekre vonatkozó szabályokat annak érdekében, hogy a személyeket a határon átnyúló megfigyelés, a határon átnyúló üldözések és a közös műveletek során nyomon lehessen követni, és le lehessen tartóztatni. Állandó közös járőrszolgálatokat és egyéb közös műveleti képességeket (capabilities) kell létrehozni. A rendőrségi és vámügyi együttműködési központoknak alkalmasnak kell lenniük közös kockázatelemzés és igényfelmérés alapján közös

²⁰ A melléklet alapján például a bűnszervezetben való részvétel; terrorizmus, emberkereskedelem; gyermekek szexuális kizsákmányolása és gyermekpornográfia; kábítószeres és pszichotrop anyagok tiltott kereskedelme; korrupció; kiberbűnözés; környezeti bűnözés; szexuális kényszerítés; a Nemzetközi Büntetőbíróság joghatósága alá tartozó bűncselekmények.

járőrszolgálatokat és egyéb közös műveleteket támogatni. Ajánlott, hogy a tagállamok éves adatokat gyűjtsenek és statisztikákat állítsanak össze az operatív bűnüldözési együttműködésükről, és az említett statisztikákról jelentést tegyenek. Lehetővé kell tenni az ajánlások végrehajtását az EMPACT viszonylatában. Javasolt egy páneurópai dimenzióval rendelkező támogatási platform létrehozása. Ezen keresztül a tagállamok megoszthatnák egymással a szükségleteikre vonatkozó információkat. Tanácsos, hogy a tagállamok lehetővé tegyék a bűnüldöző szervek más tagállamban tevékenykedő tagjai számára, hogy mobil megoldások – például hordozható eszközök vagy járműbe szerelt bűnüldözési számítógépek – révén valós idejű hozzáféréssel rendelkezzenek az uniós információs rendszerekben tárolt információkhoz az európai keresőportálon (ESP) keresztül, valamint a vonatkozó nemzeti adatbázisaikhoz. Javasolt továbbá, hogy a tagállamok biztosítsanak olyan megbízható és biztonságos, valós idejű, összekapcsolható mobil kommunikációs eszközöket, például azonnali üzenetküldő eszközöket, amelyek lehetővé teszik legalább a valós idejű mobil kommunikációs eszközök biztonságos használatát, valamint a bűnüldöző szervek tagjai által használt bűnüldözési járművek földrajzi helymeghatározását, például GPS-nyomkövetés vagy drónok révén. Javallott, hogy az Europol, különösen innovációs laboratóriumának tanácsára, valamint a belső biztonság európai innovációs központja vonatkozó munkájából és projektjeiből származó technikai megoldásokat vegyenek igénybe. Szakmai alapképzésekkel, csereprogramokkal, folyamatos szakmai továbbképzésekkel az Európai Unió Bűnüldözési Képzési Ügynökségével (CEPOL) együttműködve kell törekedni kurzusok kialakítására vagy kiigazítására. A Tanács illetékes munkacsoportjának állandó napirendi pontként kell foglalkoznia a határokon átnyúló operatív bűnüldözési együttműködéssel. Ez az ajánlás nem érinti a szolgálati fegyverek tartására és használatára vonatkozó szabályokat, a közúti közlekedési jogosultságok alkalmazását, a határon átnyúló megfigyelések végzéséhez szükséges műszaki eszközök használatát, vagy a személyazonosság-ellenőrzések végzését és az ilyen ellenőrzéseket elkerülni próbáló személyek őrizetbe vételét. Nem érintheti azokat a szabályokat sem, amelyek meghatározzák, hogy mi tartozik az igazságügyi együttműködés hatálya alá, vagy mi teszi szükségessé az igazságügyi hatóság engedélyét.

A következetesség biztosítása érdekében az ezen ajánlásban szereplő fogalommeghatározásoknak és garanciáknak adott esetben az alkalmazandó uniós jogon – a Schengeni Megállapodás végrehajtásáról szóló egyezményen (SMVE), különösen annak 39-46. cikkén, és prűmi határozatokon, különösen a 2008/615/IB határozat 17-19. cikkén – kell alapulniuk, és azzal összhangban kell értelmezni őket. Ugyanez vonatkozik a nemzeti jog tiszteletben tartásának szükségességére való hivatkozásokra is, amennyiben az uniós jog már hivatkozik nemzeti előírásokra. Az ajánlások jogalapja az Európai Unió működéséről szóló szerződés,²¹ és különösen annak 87. cikke (3) bekezdése és 89. cikke, összefüggésben a 292. cikkel. Az ajánlások nem kötelezőek a

²¹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=HU> (2022. 06.16.)

tagállamok számára. Az Európai Bizottságnak legkésőbb két évvel ezen ajánlás elfogadása után értékelnie kell az elért eredményeket, és a tagállamokkal folytatott konzultációt követően jelentést kell benyújtania, annak érdekében, hogy az Európai Bizottság jogilag kötelező erejű uniós jogi aktusokra vonatkozó javaslatot nyújtson be, ha ilyen jogi aktusokra szükség van. Az ajánlás tehát a schengeni joganyagra épül, a tagállami részvételek is ezen az összefüggésen alapulnak. Az ajánlás nem értelmezhető úgy, hogy az olyan nemzeti szabályokat érintene, amelyek olyan hatásköröket, szerepeket, korlátozásokat, biztosítékokat vagy feltételeket írnak elő, amelyekkel az ajánlás nem foglalkozik külön, és amelyek a vonatkozó határokon átnyúló operatív bűnüldözési együttműködési tevékenységekre vonatkoznak a jogilag kötelező erejű uniós jogi aktusok – *köztük a SMVE és a prümi határozatok* – és az uniós joggal összhangban lévő nemzeti jog alapján.

3. A Prüm II rendelet

A prümi keretrendszerben már több mint tíz éve lehetőség van a bűnüldöző hatóságok számára az információcserére az egész EU-ban. A 2008-ban elfogadott prümi határozatok előírják meghatározott adatok (DNS-profilok, ujjlenyomatok és gépjárműnyilvántartási adatok) automatizált cseréjét a bűncselekmények megelőzéséért, felderítéséért és kivizsgálásáért felelős szervek között. Sikeresen hozzájárul a bűnözés és a terrorizmus elleni küzdelemhez az EU-ban, de az információcsere területén még mindig vannak hiányosságok, a lekérdezések műszaki specifikációira, a biztonsági intézkedésekre és a kommunikációra vonatkozó regulák némelyike elavulttá vált.

A Prüm II a meglévő keretrendszerre épül, megerősíti és korszerűsíti azt, és lehetővé teszi az interoperabilitást más uniós információs rendszerekkel. Biztosítani kívánja, hogy a tagállamok bűnüldöző hatóságai számára rendelkezésre álló valamennyi releváns adatot más uniós országok is felhasználhassák, továbbá, hogy az Europol támogatást nyújthasson a tagállamoknak. Ez a kezdeményezés olyan új architektúra létrehozását írja elő, amely lehetővé teszi a tagállamok közötti könnyebb és gyorsabb adatcserét, és amely biztosítja az alapvető jogok magas szintű védelmét. Lehetővé teszi a hatóságok számára, hogy lekérdezzék egy vagy több tagállam nemzeti adatbázisait, és hogy ezekből találat/nincs találat („hit/no hit”) jellegű eredményeket kapjanak. A bűnüldöző szervek ezt követően bekérhetik a vonatkozó adatokat. A jövőben az információcserét

más adatkategóriákra is kiterjesztik, így például az arcképmásokra, a gyanúsítottak és az elítéltek rendőrségi nyilvántartási adataira, valamint a vezetői engedélyekre.

Az egyik tagállam bűnügyi helyszínén talált ujjlenyomatokat automatizált módon össze lehet hasonlítani más tagállamok adatbázisaiban tárolt profilokkal. Ha bármely adat egyezik, a kérelmező értesítést kap. Ez az értesítés nem tartalmaz olyan adatokat, amelyek lehetővé teszik az alany azonosítását. Az egyező adatkészletek szakértő általi ellenőrzését követően a megkereső tagállam további információkat kérhet, beleértve az érintett személy azonosítását lehetővé tevő adatokat is. Gépjármű-nyilvántartási adatok esetén a kiegészítő adatokat azonnali találattal adják meg. A tagállamoknak biztosítaniuk kell a más uniós országokban működő rendőrök számára a távoli és biztonságos hozzáférést a saját és az uniós adatbázisaikhoz, valamint biztonságos üzenetküldő eszközöket, hogy közvetlenül kommunikáljanak kollégáikkal a fogadó tagállamban. Mindemellett közös tervezés és kockázatelemzés is megvalósul, a meglévő rendőrségi vámügyi együttműködési központoknak közös rendőrörsökké kell válniuk, amelyek nemcsak információcserére, hanem közös kockázatelemzésen alapuló közös műveletek tervezésére, támogatására és koordinálására is képesek lesznek.

A felülvizsgált szabályok javítják, megkönnyítik és felgyorsítják az adatcserét. Az egyszerűsített csatorna révén az információ egy központi útválasztón (routeren) keresztül megy át, amelyhez a nemzeti adatbázisok csatlakozhatnak, felváltva az egyes nemzeti adatbázisok közötti számos kapcsolatot. Ez tehát majd valamennyi adatbázist összekapcsolja. Ennek következtében a rendszer hatékonyabb és eredményesebb lesz, ami lehetővé teszi majd, hogy a hatóságok könnyebben tudjanak majd több adatbázist is lekérdezni. A központi router viszont nem tárol semmilyen adatot, csak üzenetközvetítőként működik. A tagállamok megtartják adataik tulajdonjogát és ellenőrzését. A hatékony információcsere érdekében a határidő tekintetében rögzítik, hogy a lekérdezést követő egyezés esetén a tagállamoknak 24 órán belül meg kell osztaniuk a terheltebb azonosítására szolgáló információkat, beleértve a nevét, állampolgárságát és születési idejét is.

Azért volt szükséges több adatkategóriát bevonni, mert azok jelentősen növelik a bűnözők azonosításának és a büntetőügyek megoldásának lehetőségeit. Az arcképek és a rendőrségi nyilvántartások tekintetében ez tagállamok közötti jelenleg manuálisan történik, egyelőre nincs hatékony eljárás az arcképek és a más tagállamok adatbázisaiban tárolt képek összehasonlítására, vagy annak kiderítésére, hogy léteznek-e releváns információk a rendőrségi nyilvántartásokban egy másik tagállam adatbázisában. A bűnügyi nyomozások során gyakran az elkövetőről készült kép (például egy közeli biztonsági kamerából) az egyetlen elérhető információ az elkövetés helyéről. Ennek a képnek nemcsak a nemzeti adatbázisokban, hanem más tagállamok adatbázisaiban tárolt képekkel való összehasonlítása is jelentősen megnöveli a

tettes azonosításának lehetőségeit, felfedheti az ugyanazon személy által más tagállamokban használt különböző személyazonosságokat vagy különböző bűncselekményeket is. Hasonlóképpen a rendőrségi nyilvántartások automatizált adatcseréhez való hozzáadása további információkhoz juttatná a bűnüldöző hatóságokat, amelyek hozzájárulhatnak a büntetőügyek sikeres megoldásához. Cél tehát a más uniós információs rendszerekkel való interoperabilitás lehetővé tétele, gyors és ellenőrzött hozzáférés biztosítása azokhoz az információkhoz, amelyekre a bűnüldöző szervezeteknek szükségük van feladataik ellátásához, és amelyekhez hozzáférési joguk van.

Az Europol a prűmi rendszerbe történő integrálása következtében, annak szerves részévé válik. A tagállamok automatikusan ellenőrizhetik az Europolnál tárolt, EU-n kívüli országokból származó biometrikus adatokat, az Europol pedig a nem uniós országokból származó adatokat a tagállami adatbázisok alapján kontrollálhatja. Az Europol tehát hatékonyabban tudja támogatni a tagállamokat azáltal, hogy ellenőrzi a nem uniós országokból származó adatokat a tagállami adatbázisokban, és ezáltal segíti az unión kívüli államok által ismert bűnözők azonosítását. Ezen kívül az Europolnak – néhány kivétellel – minden információcsere esetében a másolatot kell kapnia. Ez lehetővé teszi az EU-n kívüli országok által ismert bűnözők potenciális azonosítását, és garantálhatja, hogy az adatok tekintetében ne legyen hiányosság.

Azt, hogy az automatizált adatcsere-keretrendszer korábban hogyan segített jól példázza az az eset, amikor a 2019. november 29-i hágai késes támadást követően az elkövető elmenekült, három embert megsebesített a tömegben. A támadás helyszínén talált késen, DNS nyomokat találtak. A nemzeti DNS-profilok automatizált adatbázisainak lekérdezése egyezést mutatott ki a francia adatbázisban található DNS- profillal, amely lehetővé tette a tettes letartóztatását.

22

4. Az információcseréről szóló irányelvjavaslat

Biztosítja, hogy a rendőrök a vonatkozó információkat elérhetővé tegyék más tagállamokban dolgozó kollégáik számára. Az információkhoz egyenértékű hozzáférést biztosítanak, azaz, ha egy tagállamban bűncselekményre vonatkozóan információ áll rendelkezésre, azt főszabályként ugyanazokkal a feltételekkel más tagállamok bűnüldöző hatóságai számára is hozzáférhetővé kell tenni. Az egyedüli kapcsolattartó pont és egyértelmű határidők tekintetében a tagállamoknak létre kell hozniuk „egyablakos ügyintézési pontot”, amely a hét minden napján, 0-24 órában működik. Sürgős esetekben a kért információt 8 órán belül rendelkezésre kell bocsátani, ha az az egyedüli kapcsolattartó pontnál közvetlenül hozzáférhető, illetve 3 napon belül, ha az egyedüli kapcsolattartó pont azt hatóságoktól vagy magánfelektől be tudja szerezni. Minden egyéb kérelem esetében az információt 7 napon belül kell megadni. A megkeresést elutasítani, akkor lehet, ha az információ veszélyeztetné egy folyamatban lévő nyomozás sikerét, sértené egy személy létfontosságú érdekeit, ellentétes lenne a tagállam alapvető biztonsági érdekeivel, vagy ha a szükséges bírósági engedélyt megtagadják.

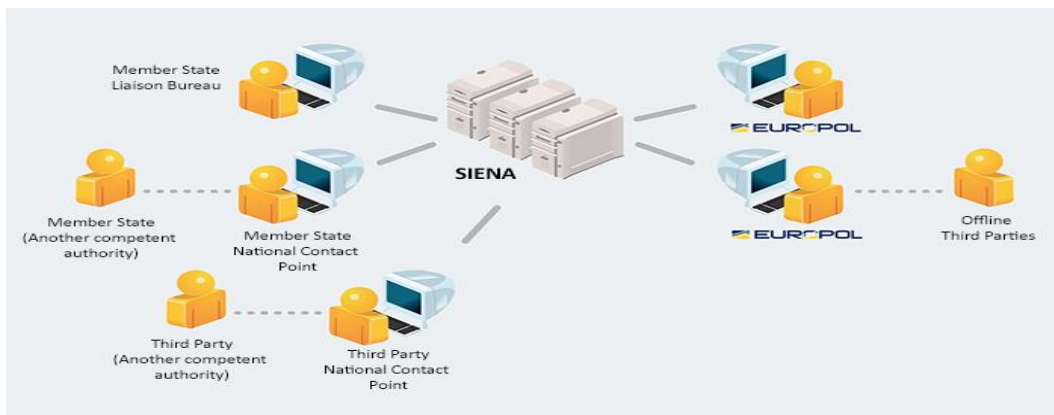
Az információcseréhez az egyetlen, az alapértelmezett kommunikációs csatornává az Europol által kezelt Secure Information Exchange Network Application (SIENA) válik. Az irányelvjavaslat kötelezi a tagállamokat, hogy ezt használják alapértelmezett kommunikációs csatornaként az ügynökség hatáskörébe tartozó ügyekben. A 2009-ben elindított SIENA az érzékeny és korlátozott adatok biztonságos továbbítását biztosító megbízható platform. Az operatív rendőrségi együttműködést illetően a tanácsi ajánlásra irányuló javaslat felkéri a tagállamokat, hogy az Europollal és az EB-vel közösen hozzanak létre egy koordinációs platformot a közös járőrözések és egyéb közös műveletek jobb

²² Az infografika a https://edps.europa.eu/data-protection/our-work/subjects/police-cooperation_en weboldaltól letöltve (2022.06.17.)

támogatása érdekében. Lényegesen megnőtt az Europol feladatainak operatív jelentősége. Az EU bűnügyi információs központjaként részt kell vennie a megbízatása körébe tartozó bűncselekményekkel kapcsolatos cserékben.

Az Európai Unió bíróságának Balogh ügyben hozott ítéletéből az következik, hogy egyes határozatok elismerése automatikus, és nem tehető függővé különleges, erre irányuló eljárástól. Egy másik tagállamban hozott büntetőítélet az ECRIS-en keresztül megküldött adatok alapján válhat az elítélt állampolgársága szerinti állam bűnügyi nyilvántarásának részévé, és annak elismerése nem köthető külön eljáráshoz. (C.25-15 Balogh, EU:C2016:423,43-55.)²³

A SIENA működésének ábrája²⁴

Az arcképek tekintetében felmerülő alapvető jogi biztosítékok kérdése, az adatvédelem és a magánélet védelmének garantálása

Az arcképek hozzáadása nem vezet új adatkategóriák tárolásához, mivel a tagállamok a nemzeti jog szerint már gyűjtik ezeket az adatokat, és nemzeti adatbázisokban tárolják, ezek új adatfeldolgozást jelentenek. A cél eléréséhez szükséges mértékre korlátozódhatnak, és csak eseti helyzetekben válnak lehetővé az adatok összehasonlítása. Minden rendelkezése a 2016. évi bűnüldözési

²³ Blutman 2020. 690.

²⁴ A felhasznált ábra a <https://www.europol.europa.eu/operations-services-and-innovation/services-support/information-exchange/secure-information-exchange-network-application-siena> oldalról származik (2022. 06.16.)

irányelvben²⁵ meghatározott uniós adatvédelmi jogszabályok hatálya alá tartozik. A terhelt azonosítására szolgáló adatokat csak akkor osztanak meg, ha egy lekérdezést követően egyezés található. A bűncselekményhez kapcsolódó ismeretlen személy képét (például térfigyelő kamerából) lefuttatják egy bűnüldözési adatbázisban, amely ismert személyek arcképét tartalmazza. A keresés eredménye a jelöltek listája lesz, amelyet azután a kérelmező tagállam humán operátora felülvizsgál, és dönt a lehetséges egyezésről. Csak gyanúsítottak vagy az elítéltek arcképei cserélhetők, és az arcképek nem egyeztethetők össze a lakossággal. A keresés eredményét visszaküldik a kérelmező tagállamnak, amely megkezdí ezen eredmények ellenőrzését, és az egyezés esetleges megerősítését. A rendelet nem javasolja a rendőrség arcképeinek központosított adatbázisának létrehozását. Csak azt teszi lehetővé, hogy a tagállamok egymás adatbázisaiban keressenek a gyanúsítottak és az elítéltek arcképei között. A keresés retrospektív, a javaslat tehát nem foglalja magában az élő arcfelismerést vagy a személyek nagy csoportjainak távoli biometrikus azonosítását nyilvános tereken. A javasolt rendelet értelmében nem tervezik mesterséges intelligencia használatát az arcképek összehasonlítására. Én a magam részéről csak remélni tudom, hogy hazánkban és az EU-ban nem valósul majd meg hasonló modus operandi, mint például a távoli Kínai Népköztársaságban.²⁶

A javaslatokra a 2016-ban meghatározott szigorú adatvédelmi szabályok és eljárások vonatkoznak. A bűnüldözési adatvédelmi irányelv elősegíti az EU személyes adatok védelmére vonatkozó szabályaival való teljes összhang biztosítását.²⁷²⁸ A javaslatok a beépített és az alapértelmezett adatvédelem elvén alapulnak. Az adatkezelés a bűncselekmények megelőzése és felderítése, valamint a nyomozás lefolytatása érdekében szükséges esetre korlátozódik. Az adatokhoz való hozzáférés kizárólag a megfelelően felhatalmazott személyzet számára van fenntartva, a “need to know”, azaz „szükséges tudni” alapon. A

²⁵ Az EP és a Tanács (EU) 2016/680 irányelve, a személyes adatoknak az illetékes hatóságok által a bűncselekmények megelőzése, nyomozása, felderítése, a vádeljárás lefolytatása vagy büntetőjogi szankciók végrehajtása céljából végzett kezelése tekintetében a természetes személyek védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 2008/977/IB tanácsi kerethatározat hatályon kívül helyezéséről. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016L0680&from=EL> (2022.06.17.)

²⁶ Kínában az algoritmusok szüntelenül dolgoznak a közterületeken használt arcfelismerő rendszerekben. Több országban is bevetnek mesterséges intelligenciával támogatott felügyeleti eszközöket a lakosok megfigyelésére biztonsági okokból, melyek közül az automatizált arcfelismerés az egyik legvitatottabb eljárás. A nyugati országok is használnak ilyen eszközöket, és a nemzetközi exportok kapcsán is egyre sürgetőbb a fékeket és gátakat szabó jogi környezet kialakítása. <https://www.hwsz.hu/hirek/64517/surveillance-arcfelismeres-tomeges-kina-export-megfigyeles-jog.html> (2022. 06.16.)

²⁷ Az EP és a Tanács (EU) 2016/680 irányelve (2016. április 27.), ld. 25. lj.

²⁸ További szabályozó a 2021/0411 (COD) javaslat, az EP és a Tanács irányelve a tagállamok bűnüldözési hatóságai közötti információcseréről és a 2006/960/IB tanácsi kerethatározat hatályon kívül helyezéséről, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021PC0782&from=EN> (2022.06.17.)

rendőrségi együttműködés céljára szolgáló automatizált adatcseréről szóló rendelet konkrét rendelkezéseket tartalmaz az eu-LISA-tól²⁹ és a tagállami hatóságoktól megkövetelt intézkedésekről az adatfeldolgozás biztonságának, a biztonsági incidensek megfelelő kezelésének, valamint az érintettek jogainak garantálása érdekében. Ezen kívül a SIENA a személyes adatok feldolgozó rendszerek biztonságát és az esetleges visszaélésekkel szembeni általános védelmét is fokozza.

A tagállamok számára a javasolt változtatások végrehajtásához rendelkezésre áll pénzügyi segítség is a Belső Biztonsági Alap keretében.

5. Az Europol rendelet módosítása

Az adatkészletek feldolgozása során Európa képes lesz nagy és összetett adatkészletek feldolgozására, hogy támogassa a tagállamokat a súlyos bűnözés és a terrorizmus elleni küzdelemben, az alapvető jogok kellő tiszteletben tartása mellett, beleértve a magánélethez való jogot is. A magánfelek egyre nagyobb mennyiségű személyes adatot birtokolnak, amelyek relevánsak lehetnek a bűnügyi nyomozás szempontjából. Az Europol közvetlenül kaphat majd adatokat, hogy uniós szintű kapcsolattartó pontot biztosítson a több joghatóságra kiterjedő adatkészletek jogszerű megosztására. A harmadik országokkal történő együttműködés körében magában foglalja a személyes adatok olyan országokkal való cseréjének lehetőségét is, ahol megfelelő biztosítékok léteznek. Az Europolnak szorosan együtt kell működnie az Európai Ügyészséggel azáltal, hogy az utóbbi kérésére támogatja nyomozásait, és haladéktalanul értesíti a hatáskörébe tartozó bűncselekményekről. A Schengeni Információs Rendszerben (SIS) figyelmeztető jelzések terén támogatni fogja a tagállamokat a harmadik országok vagy nemzetközi szervezetek által továbbított adatok feldolgozásában, és javasolhatja a tagállamoknak, hogy vigyenek be információs figyelmeztető jelzéseket a SIS-be. Saját kezdeményezésű vizsgálatok útján az Europol ügyvezető igazgatója nemzeti vizsgálat

²⁹ Az eu-LISA a Szabadságon, a Biztonságon és a Jog Érvényesülésén Alapuló Térség Nagyméretű IT-rendszereinek Üzemeltetési Igazgatását Végző Európai Ügynökség, ez felel a SIS II, a VIS és az EURODAC üzemeltetési igazgatásáért. https://epso.europa.eu/job-opportunities/institutions-and-agencies/2212-eu-lisa-european-agency-operational-management_hu (2022. 06.16.)

indítását javasolhatja olyan, nem határokon átnyúló bűncselekmények ügyében, amelyek valamely uniós politika hatálya alá tartozó közös érdeket érintenek. A nemzeti hatóságok feladata lesz viszont eldönteni, hogy teljesítik-e ezt a kérést.³⁰ Segíti majd a tagállamokat a feltörekvő technológiák használatában, új megközelítések feltárásában és közös technológiai megoldások kidolgozásában, ideértve a mesterséges intelligencián alapuló megoldásokat is, amelyeket az alapvető jogok védelme tekintetében mindig szigorú biztosítékoknak kell alávetni. Elgondolkodtató viszont, hogy a Prüm II rendelet esetében viszont úgy fogalmazott a javaslat, hogy nem tervezik mesterséges intelligencia használatát az arcképek összehasonlítására.

6. A Schengeni határellenőrzési kódex módosítására irányuló javaslat dióhéjban³¹

A Schengeni övezet több mint 420 millió embernek ad otthont 26 országban. Az Európai Bizottság javaslata alapján a Schengeni Határellenőrzési Kódex frissítése az EU összehangoltabb igazgatása érdekében történt meg. Az operatív rendőrségi együttműködés és az alternatív intézkedések támogatása ennek belső biztosítására

³⁰ <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/05/24/europol-le-conseil-adopte-une-legislation-confiant-de-nouvelles-taches-a-l-agence/#:~:text=11%3A40-.Europol%3A%20Council%20adopts%20legislation%20entrusting%20new%20tasks%20to%20the%20agency,crucial%20role%20in%20police%20cooperation> (2022.06.15.)

³¹ Amint azt „a teljeskörűen működő és reziliens schengeni térség kialakítására vonatkozó stratégia” című, 2021. júniusi bizottsági közlemény tartalmazza, COM (2021) 277 final, 2021.6.2. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0277&from=EN> (2022.06.16.)

valósul meg, a határellenőrzés pedig a végső megoldás marad. Az új rendőrségi együttműködési kódexnek megfelelően fokozott és operatívabb rendőri ellenőrzések jöhetnek létre, strukturáltabb eljárás válik szükségessé a belső határellenőrzések visszaállításhoz, és többlet biztosítékok lesznek szükségesek bármilyen meghosszabbítás esetére.

7. Zárógondolatok

Az EU-nak megalakulása óta szüksége van az időben rendelkezésre álló, megbízható információkra, ahhoz, hogy a szükséges politikai-katonai döntéseket képes legyen időben meghozni. Az unió hírszerzési rendszere sem tökéletes, folyamatos fejlesztésre szorul, előrelépés az Egységes Hírszerző Elemző Képesség létrejötte, valamint a katonai és polgári hírszerzés közelítése, esetleges jövőbeni egyesülése.³²

Véleményem szerint a jó operatív együttműködés egyik akadálya, és ez főként a titkosszolgálatoknál, azok nemzetközi együttműködéseik során megmutatkozik meg a legjellemzőbben, hogy mindig érdekek versenyeznek és ütköznek egymással, ezáltal válik kooperációjuk nehézkessé, és így az összefogásuk hatékonyságának lehetősége is elveszik. Ezért számomra nagy kérdés, vajon beváltják-e a hozzáfűzött reményeket a fentebb ismertetett ideák, intézmények az együttműködés új dimenziói tekintetében. Két év múlva egy része kiderül.

Felhasznált irodalom

Boda József: Szigorúan Titkos. Nemzetbiztonsági almanach. Zrínyi kiadó, 2016.

Blutman László: Az Európai Unió joga a gyakorlatban – a Brexit után. HVG-ORAC, 2020.

Kende Tamás – Szűcs Tamás – Jeney Petra (szerk.): Európai közjog és politika, Wolters Kluwer Kft., 2017.

³² Boda 2016. 165., 169.

OPERATIONAL LAW ENFORCEMENT COOPERATION IN THE EUROPEAN UNION

As crime has become more international, we need closer cross-border cooperation and more joint operations involving authorities of different EU countries. Almost 70% of criminal networks are active in more than 3 Member States and around 65% of the criminal networks active in the EU are composed of members of multiple nationalities. Without a good level of cooperation between police forces in Member States, criminals would continue to operate across Member States, taking advantage of the different national jurisdictions. This is why a clearer and coherent legal framework is needed to ensure convergence of national practices and effectiveness of information exchange. The level of operational police cooperation between Member States still varies greatly. The current EU legal framework creates uncertainty and lack of clarity as to which rules police officers must follow when intervening in another Member State. The proposal for a Council Recommendation on operational police cooperation will make it easier for police officers to work in other EU countries. It will create common standards for better cooperation between police officers participating in joint operations and acting in the territory of another Member State. The proposal for a Directive on information exchange will ensure police officers make relevant information available to their counterparts in other Member States. The revised rules on the automated exchange of data under the Prüm framework will improve, facilitate and accelerate data exchange. Hopefully, the proposals will solve very practical cross-border problems that police officers in Europe face every day.

GUBIS PHILIP

Büntetőjogi Tanszék

Témavezető: dr. Ambrus István habil. egyetemi docens

DOI: 10.56966/2022.8.Gubis

A BÜNTETŐJOGI TÉVEDÉS JOGTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

1. Bevezetés

Jelen tanulmány célja, hogy a büntetőjogi tévedés jogintézményének jogtörténeti fejlődését bemutassa. Ennek során kronológiai sorrendben haladva ismertetem azt, hogy az egyes jogtörténeti korszakok mennyiben foglalkoztak a tévedéssel akár a joggyakorlat, akár a tudomány szintjén. Ezt követően a jogintézmény hazai jogunk kodifikált produktumaiban való szabályozását tekintem át néhány fontosabb értelmezési magyarázattal és példával szemlélítve. Mindezek által betekintést kapunk abba a történeti háttérbe, amely a tévedés jogintézményét mai szabályozásához és gyakorlatához juttatta.

2. A tévedés az ókori keleti jogrendszerekben

Az ókori keleti jogrendszerek a büntetőjogi tévedés tekintetében kevés segítséget nyújtanak az intézmény jogtörténeti fejlődésének bemutatásához, ugyanis e rendszerekben a büntetőjog általános része is csak elvi kifejtésben merült ki. Így leginkább egyes utalások tekinthetők a büntetőjogi tévedés megnyilvánulásának a korban.¹ Bernolák Nándor monográfiájában mutatta be a mózesi jog azon példáját, amely szerint mentő hatályt tulajdonítottak azon férfi ténytévedésének, aki férjezett, vagy közeli nő rokonával kötött házasságot, anélkül, hogy tudott volna a nő férjezettségéről vagy a hozzá fűződő rokoni viszonyáról. A jogtévedéssel kapcsolatban pedig kiemelte, hogy egyes esetekben kizárhatta a bűnösséget, mivel a mózesi törvények megismerhetőségéről gondoskodtak – a jog nemtudásának elkerülése érdekében –, azonban az egyszerű nép tagját csak akkor lehetett büntetni, ha ekképpen már tudomást szerzett a törvény rendelkezéséről.² E mellett Hammurabi törvényei között olvasható azon példa, mely szerint az az orvos, aki egy rabszolgáról eltávolítja a szolgaság jeleit az ura beleegyezése nélkül, szigorúan büntetendő, azonban

¹ Bernolák 1910. 19-20.

² Uo. 20-21.

megtévesztés esetén nem büntethették, ha azt hitte jogosan jár el.³ Nyilvánvalóan látszik, hogy ezen szabályok inkább esetileg foglalkoztak a tévedés büntethetőségre gyakorolt hatásával és egységes szabályozás nyomai nem mutathatók ki.

3. A tévedés a római jogban

Ugyan a római jog a büntetőjogot a magánjoghoz képest kevésbé cizellálta, a büntetőjogi tévedés kapcsán mégis sokat hagyományozott az utókorra. Ahogy a büntetőjogi felelősség folyamatosan szubjektivizálódott, vele együtt jelentek meg a büntethetőség akadályai, így a vétőképes személyeknél tipikusan a tévedés zárhatta ki a felelősségre vonást.⁴ A rómaiaknak köszönhető a jogbeli és ténybeli tévedések elhatárolása, ahogyan fogalmazott Paulus: a jogbeli tévedés árt, a ténybeli tévedés nem árt a tévedőnek. (D. 22,6,9 pr. Paul.: „*Regula est iuris quidem ignorantiam cuique nocere, facti vero ignorantiam non nocere.*”)⁵

E regula egyúttal az „*Error iuris nocet, facti non nocet.*” elv jogban történő meghonosítását is magával hozta, melyet a büntetőjogban is alkalmaztak. Ebből következik az is, hogy a jogbeli és ténybeli tévedések között különbséget tettek.⁶ Ami a ténybeli tévedésekre vonatkozik, kiemelendő, hogy elhatárolták a lényeges (releváns) és lényegtelen (irreleváns) tévedéseket. A Digestából kiváló példa lehet a lényeges tévedésre a stellionatus bűncselekménye, ami általában úgy valósult meg, hogy más dolgát kötötte le zálogul az elkövető, állítva, hogy az övé. Ebben az esetben, ha nem tudta, hogy másé, vagy hogy zálogjog áll fenn rajta, Paulus szerint nem valósult meg bűncselekmény.⁷ Szintén a Digestában olvasni a furtum kapcsán azt a példát a lényegtelen tévedésre, amikor arany helyett tévedésből rezeset lop az elkövető, mely esetben természetesen megállapításra került az elkövető felelőssége.⁸ Az esetkör nyilván a ma ismert error in objecto nevesített esetére is jó példa, melyet a tévedéstan tárgyalásának általános didaktikája szerint is az irreleváns tévedések között tartanak számon.⁹ A jogtévedésre senki sem hivatkozhatott az erkölcsileg színezett, természetjogi szabályok megszegése esetén, míg a jogi tévedések általában a nőket mentesíthették a felelősség alól.¹⁰ Így például a vérfertőzés kapcsán Paulus úgy írta, hogy az a férfi, aki vérrokonát veszi feleségül a lex Iulia de adulteriis et coercendis

³ Uo. 21.

⁴ Sály 2011. 185.

⁵ Idézi Uo. 185.

⁶ Sály 2011. 200.

⁷ D. 13,7,16,1 Paul. idézi Uo. 188.

⁸ D. 47,2,21,2 Paul. idézi Uo. 192.

⁹ A ténybeli tévedések kidolgozott nevesített eseteiről lásd Gubis 2019. 93-102.

¹⁰ Sály 2011. 200. E mellett a rusticitas, kiskorúak vagy a katonák között az újoncok jogtévedéseinek bizonyos menthető esetei mellett a jogtévedés enyhítő körülményként történő értékelésének esetét is kimutatta Bernolák a források alapján. Az erkölcsileg színezett bűncselekményekkel kapcsolatban már a velünk született jogérzet (*delicta iuris gentium, iuris naturalis*) miatt is lényegtelennek tekintették a tévedést. Bernolák 1910. 26-27.

értelmében házasságtörés büntettét követte el, a nő viszont mentesült jogbeli tévedés miatt.¹¹ Látható tehát, hogy a római jog igen sokrétű értékelése a tévedés megítélése és szabályszerendszere kapcsán a modern büntetőjogok alapjait is lefektette.

4. A tévedés az egyházjogban

Az egyházjog továbbfejlesztette a római jogi tévedéstant. Bár ismerte az „*Ignorantia facti, non iuris excusat.*” tételét, azt a római jogi befolyás mellett inkább átvett jelszóként alkalmazta, de nem következetesen, e helyett nagyobb hangsúlyt kapott a tévedések menthető vagy nem menthető mivolta. A jelentősége ennek abban állt, hogy csak a menthető ténybeli tévedés zárhatta ki a bűnösséget.¹² Ezzel szemben állhattak, a tévedések ma már nem is ilyen formában használt fajtái, így például az önálló terminus technikussal jelölt olyan fogalmak, mint vaskos vagy hanyag tudatlanságból (*ignorantia crassa vel supina*) vagy szándékos tudatlanságból (*ignorantia affectata*) fakadó tévedés.¹³ A jogtévedések kapcsán egyébként ez szintén igaz volt, e mellett nem a büntetést kellett ismernie az elkövetőnek, hanem a cselekménynek a tilalmazottságát. A tilalmazottság eredete pedig szintén kiemelt fontossággal bírt, hiszen különbséget tettek isteni, természeti és egyetemes jellegű, másrészt egyházi és partikuláris jogi tévedések között, nyilvánvalóan pedig ezek alapján különbség volt a jogtévedés legyőzhetetlenségében, így főszabály szerint isteni eredetű jogban, illetve tilalomban történő tévedés esetén a menthetőség kizárt volt. A római jog kazuisztikus szabályaival ellentétben meghatározóvá vált a bírói mérlegelés, a bíró esetről esetre állapította meg az elkövető jogban jártasságát, míg a római jogban egyes csoportokra volt szabva a jogtévedés mentesítő hatálya.¹⁴

5. A tévedés a középkorban

A középkor magánjogiasan közelítette meg a büntetőjogot, így vajmi keveset foglalkozott a büntetőjogi tévedéssel. A középkor bírása esetleg csak egyes ténytévedéseknek tulajdonított enyhítő szerepet.¹⁵ Ekképpen általánosan elfogadott szabályokról, következetes jogelvekről a korban nem lehet beszélni, így a forrásadatok mennyisége az ókori keleti jogrendszerek esetileg megtalálható szabályaihoz hasonlóan kevés konklúzió levonására alkalmas.

¹¹ Coll. 6,3,3 Paul. idézi Sáy 2011. 197.

¹² Bernolák 1910. 28-30.

¹³ Erdő 2003. 75.

¹⁴ Bernolák 1910. 30-32.

¹⁵ Mezey 2007. 288.

A glosszátorok és posztglosszátorok voltak az elsők, akik a római és kánonjogi eredményekre támaszkodva, az alanyi bűnösség feltételeit és akadályait kezdték el vizsgálni, melyen belül foglalkoztak a tudás és nem tudás jelentőségével. A jogtévedés kapcsán a jogszabály természete kapott hangsúlyt, így főként a természetjogi (*error iuris naturalis*) és az állami jellegű pozitív jogszabályokban (*error iuris civilis*) megkülönböztetést alkalmazták, előbbi kizárhatta, míg utóbbi nem volt hatással a büntetőjogi felelősségre. A ténytévedéseknek a szándékosságot kizáró, esetenként enyhítő szerepet tulajdonítottak, míg a gondatlanságból fakadó tévedésnek legfeljebb enyhítő hatása volt a büntetésre, vagy egyáltalán nem hatott ki rá. A kor jogtudósai továbbá terjedelmesen foglalkoztak a személyben és tárgyban való tévedéssel, valamint az elvétéssel is.¹⁶

6. A tévedés az újkorban

Az újkorba lépve a bűnösség elemei között rendre a tudatosságot kezdték emlegetni. Ebből lehet eredetезtetni a tévedés szabályait is. Ennek ellenére a kodifikáció termékei közül sokáig nem utaltak efféle szabályokra, így például a nagyhatású Constitutio Criminalis Carolina sem. Átfogóbb jogalkotási produktumokban, elsők között a Codex Juris Bavarici és Mária Terézia büntetőtörvénykönyvében találunk a tévedés kapcsán rendelkezéseket, utóbbinak a magyar joggyakorlatra is hatása volt. A Constitutio Criminalis Theresiana ténytévedés szabályozása szerint az kizárta a bűnösséget, ám önhiba esetén csupán enyhítette, míg a jogtévedés – hasonlatosan a glosszátorok és posztglosszátorok eredményeihez – a belső természeténél fogva rossz és büntetésre méltó tilalom esetében nem ismert hatást a büntethetőségre, azonban a törvényi tilalom kapcsán menthető tévedés enyhébb büntetést vonhatott maga után.¹⁷ Ekkori szokásjogi gyakorlatunkból Werbőczy István *Tripartituma* eligazítást ad a jogtévedéssel kapcsolatban, melyben a 2. könyv 5. cím 5. § így rendelkezett: „[a] bentlakókra nézve pedig bárminő rendűek, méltóságúak és rangúak legyenek, a statutumok közzé tételének ideje elégséges. És ilyen módon sem a belföldiek sem az idegenek magukat nem menthetik, mert: »a ki Rómában van, annak római szokások szerint kell élnie«”. Mindebből tehát kiviláglik, hogy feltehetően a tételes jogi szabályok ismerete megkövetelt volt a belföldiektől, azaz a jogtévedés valószínűsíthetően nem volt menthető a törvényekben történő tévedések esetén. A kor városi jogszabályaiból Bernolák említette Ung megye 1656-ban született, a kettős házasságot büntetni rendelő statútumát, mely kifejezetten akkor rendelte büntetni a cselekményt, ha a tényálladáki tényeket ismerte az elkövető.¹⁸ Ebből a rendelkezésből kiolvasható tehát, hogy a ténybeli tény – azaz a másik fél családi állapotának ténye – relevánsnak számít az

¹⁶ Bernolák 1910. 37-41.

¹⁷ Uo. 41-43.

¹⁸ Uo. 45-46.

elkövető büntethetősége szempontjából, és annak nem tudása esetén nem lehetett megállapítani bűnösségét.

7. A tévedés hazai megjelenése XVIII. század végén és a XIX. század elején

A XVIII. század végén és a XIX. század elején hazai jogtudósaink követték a római jogi kétágú tévedésfelosztást, és a tévedést az *ignorantia* szóval jelölték. Főszabályként elmondható, hogy a jogtévedés nem mentesített senkit a felelősség alól, bár a bírói gyakorlat kivételt tehetett, ha az elkövető a hazai jogot nem ismerhette, vagy a kihirdetett jogszabály nem volt hozzáférhető. A ténybeli tévedés körében fő kérdésként a tévedés legyőzhető vagy legyőzhetetlen voltának vizsgálata jelent meg, legyőzhetetlen tévedés esetében a bűnösség kizárt volt. Eltérték azonban a vélemények a legyőzhető tévedés bűnfelelősségre gyakorolt hatása kapcsán. Míg példának okáért Bodó Mátyás a büntetés „csökkentésében”, addig mások, például Szlemenics Pál a szándék kizárásában és a cselekmény gondatlanná változtatásában látta a menthető tévedés hatását. Fontos perjogi szabályként jelent meg, hogy a tények tudását az elkövetővel szemben kellett bizonyítani, míg a jogtévedés esetében a vádlottnak kellett a jog nem tudását bizonyítania.¹⁹

II. József törvénykönyve a „tévelygés” szót használta, mely kizárta az elkövető felelősségét a „főben járó vétkek” esetében. A Közönséges törvény a vétkekről és azoknak büntetéseikről címet viselő törvénykönyv első részének első fejezetében („*A' főben-járó vétkekről általlyában*”) az 5. §. f) pontja így fogalmazott: „*A' kiben szabad akarát nintsen, főben járó vétket annak nem lehet tulajdonítani. Megtörténik ez a' következő esetekben. [...] Ha egy olyan tévelygés jött közbe, mellyet a' Tévelygőnek vétekül tulajdonítani nem lehet és ő egyébaránt, ha közbe nem jött volna a' tévelygés, szabad, és törvényes tselekedetet vitt volna végbe.*”

Ehhez képest az 1791. évi javaslat mindkét tévedés kategóriájával foglalkozott, az általános elveken túl a tévedés legyőzhetőségére helyezte a hangsúlyt (és nem a tény- illetve jogtévedések megkülönböztetésére), egyes esetekben kizáró, máskor enyhítő hatással a felelősségre. Egységesen utalt, hogy a törvény vagy a tény nem ismeretének legyőzhetetlenségét a bíróság szabad belátása szerint állapítja meg, így azt is, hogy kizárja-e a tévedés a bűnösséget. A jogtévedés legyőzhetetlenségét tipikusan a pozitív jog esetében tartotta megállapíthatónak, míg a ténybeli tévedés esetén a tévedéssel félrevezetve, öntudatlanul, azaz szabad akarát hiányában követte el az elkövető a cselekményt, amely kizárta a beszámítást.²⁰ Utóbbival kapcsolatban megjegyzendő, hogy II. József törvénykönyvének fent idézett passzusához hasonló elvi megfontoláson nyugszik.

¹⁹ Mónusné Kiss 2005. 2.

²⁰ Bernolák 1910. 54-55.

Az 1825-27. évi Országgyűlés által kidolgozott javaslat visszalépést jelentett a tévedés szabályozása kapcsán, mivel az, az 1791. évi javaslat szerinti megkülönböztetést elhagyta. Az el nem hárítható tévedés – függetlenül, hogy jogra vagy tényre vonatkozott –, kizárta a beszámítást, egyéb jogtévedéseknek enyhítő hatása lehetett.²¹

8. A tévedés az 1843. évi Deák-féle javaslatban (a továbbiakban: 1843-as Javaslat)

Az 1843-as Javaslat tételesen nem rendelkezett a ténybeli tévedésről, bár igaz, hogy A) első részének („*A büntettekről és büntetésekről*”) III. fejezetének („*A szándékosságról és vétlen vigyázatlanságról.*”) 37. §-a megállapította, hogy „*A büntető törvények olyan megszegése, melly a megszegőnek sem szándékosság, sem vétkes vigyázatlanság tekintetéből be nem számítható, – büntetés alá nem vonathatik.*” A tévedés szempontjából ez azért fontos, mert a szándékosság és vétlen vigyázatlanság fennállásának vizsgálata esetében a tudomány segítségével a bíró levezethette azt, hogy bizonyos tényállási elemek ismeretének hiányában nem is beszélhetünk ezekről. Azaz a bűnösség fogalmából levezetve így is lehetősége volt a judikatúrának arra, hogy a ténybeli tévedés szabályát közvetett módon alkalmazza. Az azonban mindenképp érdekes, hogy míg a ténybeli tévedés szabályáról nem emlékezett meg, addig az A) első részének („*A büntettekről és büntetésekről*”) III. fejezetében („*A szándékosságról és vétlen vigyázatlanságról.*”) a 40. §-a így fogalmazott: „*Ha valamely a törvény által tiltott szándékos cselekvés véletlenül vagy tévedésből más személyt vagy tárgyat ért, s nem azt, mellyre a cselekvőnek célzata irányozva volt, szándékosnak tekintik a bekövetkezett eredmény; de csak annyiban, a mennyiben az a sértett személynek vagy tárgynak tekintetéből súlyosabb büntettet nem foglal magában, mint az lett volna, melly a cselekvőnek célzatában volt.*” Mai definícióink szerint ez nyilvánvalóan az *aberratio ictus* esetkörének kodifikálandó kifejtése lett volna, bár kétségtelenül érdekes megoldásnak tűnik a nevesített eset részletes beemelése. A teljességhez az is hozzátartozik, hogy az 1843-as Javaslat az *aberratio ictus* és *error in personat/objectot* egyébként egy besorolás alá helyezte, amely abban a korban elfogadott nézett volt.²² A mai jogirodalmunkban és gyakorlatunkban is élesen elkülönített két esetkör tehát együttesen került tárgyalásra, mai szemléletünkkel ez bármilyen furcsának is tűnik.

Ami a jogtévedést illeti, az 1843-as Javaslat A) első részének („*A büntettekről és büntetésekről*”) VI. fejezetében („*A beszámításról.*”) a 85 §. adott eligazítást: „*A büntető törvények rendeletének nem tudása, senkit a büntetés alól fel nem ment.*” Ez a rendelkezés tehát arra utalt, hogy a jogtévedésnek nincs mentő hatálya, azonban csak a

²¹ Uo. 55-56.

²² Erre az álláspontra lásd például: Pauler 1869. 81-82. vagy Schnierer 1888. 126.

büntetőjogi jogszabályokban történő tévedés esetén. Így a más jogági tévedések megítélésére ez a rendelkezés nem lett volna alkalmazható.

9. A tévedés a Csemegi-kódexben²³

A Csemegi-kódex már igen koherensen igyekezett megoldani a tévedés szabályozását a VII. fejezetében, a beszámítást kizáró és enyhítő okok között. El kell oszlatni azonban azt a téves következtetést, hogy a tévedés ebből kifolyólag ekkoriban a *beszámítást* zárta volna ki. Finkey Ferenc például így írta: „*A beszámítás a felelősség tényleges elvének alkalmazása az egyes felmerült esetekben a bíró által, vagyis a cselekmény beszámítása a cselekvő (büntetett) terhére*”²⁴ Ebből következik, hogy a korban csupán grammatikailag azonosították a beszámítást magával – a mai értelemben vett – büntethetőséggel.²⁵ Ennek okán már a korabeli jogtudomány is kialakított alcsoportokat, azonban ahány nagy büntetőjogász, annyi kidolgozott variáció jelent meg, mivel maga a Csemegi-kódex nem adott külön instrukciókat, így például egyesek a beszámítási képesség kizárásával szemben a cselekmény jogtalanságát kizáró okok halmazában helyezték el a tévedést.

A Csemegi-kódex sorrendiségében először a jogtévedést rendezte a 81. §-ban, amely szerint „*A büntetőtörvény nem-tudása vagy téves felfogása a beszámítást nem zárja ki.*” Lényegében az 1843-as Javaslatához hasonlóan fogalmazta meg a jogtévedésre irányadó rendelkezést, azaz a büntetőjogszabályi rendelkezésekben történő tévedésnek nem ismerte mentő hatályát. Ezen rendelkezés érdekessége az volt, hogy nem kollektíve vonatkoztatta a jogszabályok nem ismeretére a tévedést, hanem azt csak a büntetőjogi szabályok nem ismeretére értette.²⁶ Így egy korabeli esetben felmentették a vádlottat, aki a birtokában levő föld termését – mely a telekkönyv szerinti panaszost illette –, sajátjaként betakarította és a learatatlan állapotban lefoglalt gabonát learatás után betakarította és felhasználta.²⁷ Mindezekből az a következtetés vonható le, hogy a büntetőjogi tényállás kapcsán felmerülő más jogágbeli előkérdés esetében nem alkalmazták az „*ignorantia iuris non excusat*”, azaz a törvény nem ismerete nem mentesít elvet. Kiemelendő azonban az az Angyal Pál – Isaák Gyula szerzőpáros által kimutatott joggyakorlat, miszerint a büntetőjogi keretrendelkezést kitöltő más jogszabályra is alkalmazni kellett a 81. §. rendelkezését, így „*a rendelet tehát, mely a törvényt, annak alkalmazhatásának feltételét megszabva kitölti, a törvénnyel szervesen annyira összefügg, hogy azt mint ebben a rendeltetésében vele egygyé olvadót, a büntetőtörvénnyel egy elbírálás alá esőnek kell tekinteni.*”²⁸ Abban az esetben pedig,

²³ 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőkönyv a büntettekéről és vétségekről

²⁴ Finkey 1909. 151.

²⁵ Mezey 2007. 334.

²⁶ Schnierer 1888. 111-113.

²⁷ A B.J. T. II. 348. sz. döntést hivatkozza Edvi Illés 1915. 137.

²⁸ K. 4996/1932., B.J. LXXXV. 48., B. XXVI. 35., Jhd. II. 20., J. H. VII. 166., a döntéseket hivatkozza

ha más jogágbeli tévedést kellett a büntetőügyben értékelni, akkor azt a ténybeli tévedés szabályai szerint ítélték meg.²⁹ Felhívom továbbá a figyelmet arra a korban kialakult gyakorlatra, hogy a vélt jogos védelmet a ténybeli tévedés szabályával oldották meg.³⁰

A Csemegi-kódex 82. §-a szerint: „*Nem számíthatók be a büntettnak vagy a vétségnek tényálladékhhoz tartozó, vagy annak súlyosabb beszámítását okozó ténykörülmények, ha az elkövető, a cselekmény elkövetésekor, azokról nem birt tudomással. A gondatlanságból elkövetett cselekményekre ezen szabály csak az esetben alkalmazható, ha az érintett körülmények nem tudása már magában nem képez gondatlanságot.*” Látható tehát, hogy a ténybeli tévedés akkor jött szóba mint releváns tévedés, ha a „*tényálladékhhoz tartozó ténykörülmenyre*” vonatkozott, melyek egyrészt lehettek általánosak, másrészt különösek. Előbbi a Csemegi-kódex általános rendelkezéseit foglalja magában (például szándékosság, eszköz, tárgy, stb.), míg utóbbi a konkrét tényállásban szereplő tényállási elemet (például lopásnál a dolog idegensége).³¹ A súlyosabb beszámítást okozó ténykörülmenyben történő tévedés azt jelentette, hogy adott esetben súlyosabb megítélésű bűncselekménnyel kapcsolatos releváns tévedés esetén az enyhébb súlyú kerülhet megállapításra. Ez megnyilvánulhat abban, hogy minősített eset megállapítása helyett csak alapesetért, súlyosabb minősítés helyett enyhébben minősülő esetért, vagy adott esetben más, enyhébb megítélésű bűncselekményért vonják csak felelősségre az elkövetőt a súlyosabb helyett. E szabály alkalmazásával a Magyar Királyi Curia egy esetben csak megfertőztetésért (Csemegi-kódex 236. §) és nem erőszakos nemi közöszlésért ítélte el azt a férfit, aki tizenkettő éven aluli leánnyal közöszlött, azonban a leány előadása alapján és testi fejlettsége okán azt hihette, hogy már tizennegyedik életévében van.³² Tisztázást érdemel továbbá azon kérdés, hogy milyen szintű tudomással kell bírnia az elkövetőnek az adott tényről. A Csemegi-kódex azt említette, hogy „*nem birt tudomással*” a tényről az elkövető ténybeli tévedés esetén, így az a tény, amelyről az elkövető nem tudott az elkövetéskor, az nem volt „*beszámítható*”. Egyúttal a létező ténykörülmények „*beszámításához*” nem volt szükséges határozott tudás, azaz „*scire*”, elég a „*cogitare*”, azaz lehetségesnek tartani a tény fennállását. Erre Angyal azt a példát hozta, hogy a megfertőztetés esetén nem kell apodiktikus tudás a leány 14 éven aluli és tisztességes voltáról, elég ezt gyanítania az elkövetőnek.³³ Megjegyzem, hogy e tételnek vice versa logikus adódnia, mivel jelen példa esetében az életkorral mint ténnyel kapcsolatos ismeret, tudomás bizonyossági szintjét illetően sosem várható el az elkövetőtől megcáfолhatatlanság, hiszen, ha fordított esetben (tehát akkor, ha az elkövető nem 14 éven alulinak hiszi a lányt) apodiktikus tudást várnánk el az elkövetőtől, akkor a tévedés jogintézménye szükségtelen volna. Ennek oka, hogy ha logikailag apodiktikus tudása lenne a

Angyal – Isaák 1941. 74.

²⁹ K. 4072/1912., B. H. T. V. 484., K. 2270/1930., Jhd. II. 20., J. H. IV. 1454., a döntéseket hivatkozva Angyal – Isaák 1941. 76-77.

³⁰ K. 1405/1939., Bj. XCII. 51., J. H. XIII. 1019., a döntéseket hivatkozva Angyal – Isaák 1941. 72.

³¹ Angyal 1909. 423.

³² Uo. 424.

³³ Uo. 425.

tévedett tény kapcsán az elkövetőnek, akkor annak ellenpárja nem állhat fenn semmiképp, tehát az elkövető elméjében apodiktikus ténnyel szemben a valóságban nem állhatna fenn a nem tévedett tény. Ebből pedig az következik, hogy az elkövető ismeretei mind a fennálló, mind a tévedett tények kapcsán vagy problematikusak vagy asszertorikusak ebben a csoportosításban.

Szükséges még foglalkozni a Csemegi-kódex 82. §. második mondatával, mely arra utalt, hogy a gondatlanság szintjét elérő tévedés esetében a cselekmény nem volt büntetendő, már ha a Csemegi-kódex a bűncselekmény gondatlan alakzatát is pőnalizálta: *„A gondatlanságból elkövetett cselekményekre ezen szabály csak az esetben alkalmazható, ha az érintett körülmények nem tudása már magában nem képez gondatlanságot.”* Tehát aki kellő gondossággal járt el, az gondatlan bűncselekmények esetében is ki tudta menteni magát a ténytévedés fenti szabályával.

10. A tévedés a büntetőtörvénykönyv általános részéről szóló 1950. évi II. törvényben (a továbbiakban: Bt.)

A kodifikáció következő terméke – ami egyúttal kifejezte a gazdasági, politikai és társadalmi változásokat hazánkban³⁴ – a Bt., amely félkódexként az általános részi szabályokat tartalmazta. A tévedés szabályozása kapcsán alaposan megváltoztatta a Csemegi-kódex rendelkezéseit, a büntetőjogi tévedésre vonatkozó szabályt már nem tartalmazta, megjelent a társadalomra veszélyességben való tévedés és emellett továbbélt a ténybeli tévedés esete.

Didaktikailag a 13. § (1) bekezdése korábban szabályozza a ténybeli tévedés esetét a társadalomra veszélyességben való tévedéshez képest, ezért először ezt tárgyalom. A Bt. 13. § (1) bekezdése alapján: *„Nem róható az elkövető terhére az olyan tény, amelyről az elkövetéskor nem volt tudomása (tévedés).”* Lényegét tekintve ez a rendelkezés megfelelt a Csemegi-kódex ténybeli tévedésre vonatkozó szabályozásának. A lényeges tévedés vonatkozhatott nemcsak általános részi, hanem természetesen az adott deliktum tényállási ismérveire, a keretrendelkezést kitöltő szabályra, de adott esetben a tényállással távolabbi összefüggésben álló okra is. A Bt. 13. § (2) bekezdése szerint *„Ha az elkövető tévedését az okozta, hogy nem fejtette ki a tőle elvárható figyelmet vagy körültekintést és cselekménye gondatlan elkövetés esetén is büntetendő, a büntethetőség a gondatlan bűncselekmény tekintetében a tévedés ellenére is fennáll.”* Tehát a ténybeli tévedés gondatlanságból eredő mivoltáért, az elkövető büntethetősége akkor állhatott fenn, ha volt a bűncselekmény gondatlan alakzatának pőnalizált változata.

³⁴ Arról, hogy a társadalmi jelenségek, változások és kihívások milyen problémákat vetnek fel és milyen hatást gyakorolnak a büntetőjogi jogalkotásra lásd: Ambrus 2021. 79–163.; Ambrus – Orosz 2020. 1-12.; Hodula 2021a. 65-80., továbbá Hodula 2021b. 1-32., míg a jogalkalmazásra lásd: Orosz 2021. 125-139.

A Btá. bűncselekményszűkekedési fogalma hangsúlyozta, hogy annak társadalomra veszélyesnek kell lennie (Btá. 1. §). A társadalomra veszélyességben való tévedés tehát úgy jelent meg új tévedéscsoportként, hogy az elkövető lényegében a bűncselekmény egyik fogalmi elemét értékeli tévesen, amelyet így fejezett ki a Btá. 14. § (1) bekezdése: *„Az elkövető nem büntethető, ha a cselekményt abban a téves feltevésben hajtotta végre, hogy az a társadalomra nem veszélyes, és erre feltevésre alapos oka volt.”* E mellett, a Btá. 14. § (2) bekezdés szerint, ha *„A téves feltevésre nem volt ugyan alapos ok, de azt méltányolható körülmény idézte elő (...)”* akkor lehetősége nyílt a bírónak korlátlan enyhítésre. Példákkal szemléltetve Hollán Miklós idézi Kádár Miklóstól előzőre azon esetet, amikor *„az elárúsító téves hatósági felvilágosítást nyert valamely árucikk árától és ennek hatása alatt lépi túl a maximális árat”*, míg utóbbira azon példát, melynél *„az elárúsító több egyéként megbízható szaktársánál érdeklődött az árszabályozás iránt, de kapott felvilágosítás téves volt”*.³⁵ A rendelkezésekből kiviláglik, hogy a társadalomra veszélyességben való tévedés méltányos körülményből fakadása esetében ugyanúgy szándékos bűncselekményért vonták felelősségre az elkövetőt. Viszont annyi mérlegelést az ilyen esetekre a Btá. megengedett, hogy a bíró alkalmazhatta a korlátlan enyhítést, ha alapos ok nincs is, de a társadalomra veszélyesség téves feltevésére az elkövetőnek méltányolható oka volt. Viski ennek kapcsán írta, hogy szándékosság esetén megelégszik a Btá. a társadalomra veszélyesség tudatának lehetőségével, így a társadalomra veszélyességben való gondatlan tévedés („méltányolható körülmény”) esetén is a szándékos büntetettre rendelt maximális büntetés alkalmazható a Schuldtheorie szellemében, azzal, hogy korlátlan enyhítés lehetséges.³⁶ Amennyiben elfogadjuk a Btá. kapcsán azt a következtetést mindezekből, hogy a társadalomra veszélyességben való tévedés nem alapos okból, de méltányolható körülményből származása fogalmilag egybeesik a társadalomra veszélyességben való gondatlan tévedés esetkörével, akkor ennek folyománya az is, hogy a ténybeli tévedés és társadalomra veszélyességben való tévedés megítélése gondatlanság esetén másként alakul. Ahogy fentebb láttuk a ténybeli tévedés gondatlanságból származása esetén gondatlan bűncselekményért vonják felelősségre az elkövetőt, hasonlóan a Csemegi-kódex szabályozásához. Ehhez képest a társadalomra veszélyességben való gondatlan tévedés esetében a bűncselekmény szándékos marad. Mindebből az is levonható, hogy a Csemegi-kódexhez képest a jogtévedéseket a társadalomra veszélyességben lehetett értékelni, azzal, hogy itt már nem történt meg a büntetőjogi és más jogági rendelkezésekben történő tévedés kétágú különbségtétele. (Hiszen a Csemegi-kódex a büntetőjogi tévedés menthetőségét kizárta, míg a más jogági tévedést a ténybeli tévedés szabályai szerint kellett megítélni.)

³⁵ Kádár 1955. 181., idézi Hollán 2019. 53.

³⁶ Viski 1959. 266., idézi Hollán 2019. 54.

11. A tévedés a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvényben (a továbbiakban: 1961. évi Btk.)

Az 1961. évi Btk. a tévedés szabályozása kapcsán eszközölt néhány újítást, amelyeket alapvetően a további büntetőkódexeink is átvettek. A ténybeli tévedés rendelkezése szinte megegyezett a Btá. releváns rendelkezésével, az 1961. évi Btk. 24. § (1) bekezdése szerint *„Nem róható az elkövető terhére az olyan tény, amelyről az elkövetéskor nem volt tudomása.”* A korábban kifejtettek így lényegében e rendelkezésekre is igazak. A társadalomra veszélyességben való tévedés meghatározása is szinte megegyezett a Btá.-val, hiszen az 1961. évi Btk. 24. § (2) bekezdése úgy rendelkezett, hogy *„Nem büntethető, aki a cselekményt abban a téves feltevésben vitte véghez, hogy az a társadalomra nem veszélyes, és erre a feltevésre alapos oka volt.”* Az ekkori jogirodalomban már többen is részletezték a társadalomra veszélyességben való tévedés tartalmát, így például Békés Imre három forrást különített el a társadalomra veszélyesség tudatának közvetítésére: a jogellenesség tudata, az erkölcsellenesség tudata és a veszély felismerése.³⁷ Ebből fakadóan e három ismérvnek konjunktíve kell ahhoz hiányozni, hogy az elkövető sikerrel hivatkozhasson a tévedés e szabályára, hiszen bármelyik fennállta alkalmas arra, hogy az elkövető felismerje cselekménye társadalomra veszélyességét, ezzel pedig a bűncselekmény elkövetését. Kivülálgik továbbá az is mindebből, hogy expressis verbis a jogtévedés nem jelent meg a büntetőtörvényben, hanem a társadalomra veszélyességben való tévedésbe becsatornázva vált értékelhetővé.³⁸

A fontos nómum az 1961. évi Btk.-ban, hogy a gondatlan tévedés esetköreit már nem külön szabályozta a ténybeli és társadalomra veszélyességben való tévedés kapcsán, hanem az ezzel kapcsolatos rendelkezést mindkettő tévedéstípusra alkalmazhatóvá tette: *„Ha a tévedést gondatlanság okozta, az elkövető e gondatlanságért a törvényben megállapított felelősséggel tartozik.”* – állt az 1961. évi Btk. 24. § (3) bekezdésében. Ez utóbbi megoldás, amely egyenesen szakított a Btá. módszerével e téren, a törvényszerkesztési logikából is következik, hiszen a tévedés szabályai egy paragrafus alá vonta. Ebből kifolyólag a jogi sorsa is markáns eltérést mutatott a gondatlan esetkörnek a Btá.-hoz képest, hiszen ott gondatlanságból fakadó társadalomra veszélyességben való tévedés esetében szándékos bűncselekményért vonták felelősségre az elkövetőt, azonban az 1961. évi Btk. megoldása alapján a gondatlan ténybeli és gondatlan társadalomra veszélyességben való tévedés esetében ugyanazon végkimenetel adódik: ha a szóban forgó bűncselekménynek gondatlan alakzatát a törvény büntetni rendelte, akkor gondatlan deliktumért vonták felelősségre az elkövetőt. Így a másik újdonsága az 1961. évi Btk.-ban már folyománya ezen új formulának: a nem alapos okból fakadó társadalomra veszélyességben tévedés esetén a korlátlan enyhítés lehetősége már nem került be a törvénybe.

³⁷ Békés 1973. 215-216.

³⁸ Gubis 2020. 23-27.

12. A tévedés a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvényben (továbbiakban: régi Btk.) és a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényben (a továbbiakban: Btk.)

A régi Btk. 27. §-a alig változtatott a tévedésnek az 1961. évi Btk.-beli szabályozásán. A ténybeli tévedést a régi Btk. 27. § (1) bekezdése szabályozta, amely szerint nem volt büntethető „*az elkövető olyan tény miatt, amelyről az elkövetéskor nem tudott.*” A társadalomra veszélyességben való tévedés régi Btk. 27. § (2) bekezdésében megfogalmazott szabálya szerint pedig az nem volt büntethető, „*aki a cselekményt abban a téves feltevésben követi el, hogy az a társadalomra nem veszélyes, és erre a feltevésre alapos oka van.*” A gondatlan tévedési esetörök leszabályozása hasonlóan alakult a régi Btk. elődjéhez, hiszen „*A tévedés nem zárja ki a büntethetőséget, ha gondatlanság okozza, és a törvény a gondatlanságból eredő elkövetést is bünteti.*” [Régi Btk. 27. § (3) bekezdés].

A Btk. tévedéssel kapcsolatos szabályai is árnyalatnyi eltérést mutatnak elődjéhez képest, inkább grammatikai, formális változtatás történt csupán. A Btk. szabályozása szerint „*Nem büntethető az elkövető olyan tény miatt, amelyről az elkövetéskor nem tudott.*” továbbá „*Nem büntethető, aki a büntetendő cselekményt abban a téves feltevésben követi el, hogy az a társadalomra nem veszélyes, és erre a feltevésre alapos oka van.*” [Btk. 20. § (1)-(2) bekezdés]. A gondatlan tévedéssel kapcsolatban pedig a Btk. 20. § (3) bekezdése úgy rendelkezik, hogy „*Nem zárja ki a büntethetőséget a tévedés, ha azt gondatlanság okozza, és e törvény a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli.*”

A ténybeli tévedés kapcsán továbbra is irányadó, hogy „*az elkövető tudatának a bűncselekmény tényállásának tárgyi oldali ismérveit kell átfognia a tévedéshez, és nyilvánvalóan ez a tévedés nemcsak általános részi, hanem különös részi rendelkezésre is vonatkozhat.*”³⁹ Mint azt a bírói gyakorlat kifejti: „*A szándékos bűnösség megállapításának feltétele, hogy az elkövető tudata átfogja a bűncselekmény tárgyának és tárgyi oldalának lényeges ismérveit. Ha ezek tekintetében az elkövető tévedésben van – függetlenül attól, hogy más ejtette-e tévedésbe, vagy pedig a körülmények gondos figyelembevételének az elmulasztása folytán nem ismeri fel a valóságnak megfelelően a tényeket – a tévedésre vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni, és a szándékos bűncselekmény megállapítása szóba sem kerülhet.*”⁴⁰

A társadalomra veszélyességben való tévedés eseteire kapcsán a joggyakorlatban a kerettényállást kitöltő részletszabályozásban való tévedés és a hatósági félretájékoztatások okozta tévedés fordulhat elő, bár újabban a sikeres felhívása ennek a jogintézménynek megjelent az ügyvédi tanács okozta tévedés esetében is, amely egyre

³⁹ Gubis 2021. 24.

⁴⁰ BH 1983. 142.

kiterjesztőbb értelmezési tendenciára utal.⁴¹ A vélt büntethetőséget kizáró okok fennforgásának téves feltételezése esetén a tévedés jogintézményével oldható fel a probléma, azonban megosztott a tudomány, hogy ekkor melyik tévedéstípus áll fenn. Míg a gyakorlat és a szakirodalom szélesebb körben támogatta a társadalomra veszélyességben való tévedés megállapítását ilyen esetben, ma már egyre népesebb azon szerzők tábora, akik szerint a ténybeli tévedés szabályát kell ekkor alkalmazni. Újabban a Gellér Balázs – Ambrus István szerzőpáros képviseli ezt az álláspontot,⁴² véleményem szerint is helyesebb dogmatikai szempontból ez a megoldás, mivel a putatív büntethetőségi kizáró okok esetében elsősorban a tény helyes felismerése nem történik meg, így például a vélt jogos védelemnél a támadás tényében téved az elkövető.

13. Összegzés

A jogtörténeti korszakokat tekintve láthatjuk, hogy az ókori keleti jogrendszerekben a tévedésre utalás sporadikus módon jelent meg, ehhez képest a római jog máig ható elveket dolgozott ki, mint az „*Error iuris nocet, facti non nocet.*”, továbbá elhatárolta a jogi és ténybeli tévedéseket, utóbbinál a releváns és irreleváns tévedéseket. Az egyházjog továbbfejlesztette a római jogi tévedéstant és az új tévedésfajták mellett a bírói mérlegelés kapott hangsúlyt. A középkorban elhanyagolt jogintézménnyé vált, míg az újkorban újra megjelent már írott jogszabályokban is. A XVIII. század végén és a XIX. század elején hazánkban az ignorantia szóval jelölték tévedést, a jogtévedés senkit sem mentesített néhány kivételtől eltekintve, a ténytévedésnél annak legyőzhetősége volt szignifikáns, így az 1791. évi Javaslatban is. Az 1843-as Javaslat a ténytévedést egzaktan nem, de az aberratio ictus esetkörét tartalmazta, míg a jogtévedés mentő hatályát kizárta a büntetőjogi szabályban történő tévedés esetén. Utóbbi a Csemegi-kódexben is így élt tovább, míg a más jogági tévedést ténybeli tévedésként kellett értelmezni, amelyet szintén kodifikált a törvényt, e mellett a gondatlan ténybeli tévedés esetében gondatlan bűncselekményért felelősségre lehetett vonni az elkövetőt. A Btá. a ténybeli tévedés mellé bevezette a társadalomra veszélyességben való tévedést, amely, ha nem alapos okból eredt, akkor méltányolható körülmény esetén korlátlan enyhítéssel élhetett a bíró. Így utóbbi esetben a gondatlan tévedés esetében is szándékos bűncselekmény került megállapításra. Az 1961. évi Btk. ehhez képest a gondatlan tévedés esetköreit mindkettő tévedéstípusra alkalmazhatóvá tette, azaz dogmatikailag gondatlan társadalomra veszélyességben való tévedés esetén is gondatlan bűncselekmény került megállapításra. A régi Btk. és a Btk. a tévedés szabályozása kapcsán csak formai változtatásokat eszközölt az 1961. évi Btk.-hoz képest.

⁴¹ BH2018. 216. Vö: Gubis 2020. 21-28.

⁴² Gellér – Ambrus 2019. 316.

Felhasznált irodalom

- Angyal Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve*. 2. kiadás. Athenaeum, Budapest, 1909.
- Angyal Pál – Isaák Gyula (szerk.): *Büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről. 1878: V. törvénycikk. Jegyzetekkel, utalásokkal és joggyakorlatokkal*. IV. kiadás. Grill, Budapest, 1941.
- Ambrus István: *Digitalizáció és büntetőjog*. Wolters Kluwer, Budapest, 2021.
- Ambrus István – Orosz Noémi: Száguldó elektromos rollerek és segway-ek nyomában: a 21. századi közlekedési eszközök egyes szabályozási problémái. *Magyar Jog*, 2020/1.
- Bernolák Nándor: *A tévedés tana a büntetőjogban*. Szent Erzsébet Nyomda, Kassa, 1910.
- Békés Imre: *Magyar Büntetőjog I. Általános Rész*. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1973.
- Edvi Illés Károly: *Az anyagi büntető törvények és a sajtótörvény: a büntető novellával, az összes melléktörvényekkel, rendeletekkel, utasításokkal és a felsőbbbíróóságok határozataival kiegészítve*. Grill, Budapest, 1915.
- Erdő Péter: *Egyházjog*. Harmadik, átdolgozott kiadás. Szent István Társulat, Esztergom, 2003.
- Finkey Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*. 3. kiadás. Grill, Budapest, 1909.
- Geller Balázs - Ambrus István: *A magyar büntetőjog általános tanai I*. 2. kiadás. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2019.
- Gubis Philip: A büntetőjogi tévedés nevesített eseteiről. In Nagy Marianna (szerk.): *Válogatott tanulmányok. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar tudományos diákköreinek a XXXIV. OTDK-ra nevezett dolgozataiból*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2019.
- Gubis Philip: Az elkövetési tárgyban való tévedés a kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények körében. *Ügyészek Lapja*, 2021/6. <http://ugyeszeklapja.hu/?p=3683> (letöltve: 2022.07.05.).
- Gubis Philip: A Kúria felülvizsgálati végzése a társadalomra veszélyességben való tévedésről. *Jogesetek Magyarázata*, 2020/3–4.
- Hodula Máté: Büntető jogalkotás a COVID-19-járvány alatt, nemzetközi kitekintéssel. In: Ambrus István (szerk.) *COVID-19 és büntetőjog: Az emberi egészség, a köznyugalom és más jogtárgyak védelme járvány idején*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2021.

Hodula Máté: Az autonóm járművek hatása a közlekedési büntetőjog fejlődésére. *MTA Law Working Papers*, 2021/7.

Hollán Miklós: A kerettényállásokkal kapcsolatos tévedés. *Jog – Állam – Politika*, 2019/1.

Kádár Miklós: *Magyar Büntetőjog. Általános rész*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1955.

Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. 4., átdolgozott kiadás. Osiris, Budapest, 2007.

Mónusné Kiss Katalin: A tévedés jogtörténeti fejlődésének egyes állomásai, különös tekintettel Bernolák Nándor tévedés tanára. *Debreceni Jogi Műhely*, 2005/3.

Orosz Noémi: A COVID-19 hatása a büntető igazságszolgáltatásra. In: Ambrus István (szerk.) *COVID-19 és büntetőjog: Az emberi egészség, a köznyugalom és más jogtárgyak védelme járvány idején*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2021.

Pauler Tivadar: *Büntetőjogtan*. Pfeifer Ferdinánd, Pest, 1869.

Sáry Pál: A tévedés értékelése a római büntetőjogban. In: Jakab Éva (szerk.): *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára*. Szeged, 2011.

Schnierer Aladár: *A büntetőjog általános tanai*. 2. kiadás. Franklin-Társulat, Budapest, 1888.

Viski László: *Szándékosság és társadalomra veszélyesség*. KJK, Budapest, 1959.

REVIEW OF THE LEGAL HISTORY OF MISTAKE IN THE CRIMINAL LAW

On review of the juristic history, we can see that references to mistake were sporadic in legal systems of the ancient Near East. In comparison, in Roman Law, principles were developed such as „*Error iuris nocet, facti non nocet*.”, mistake of law and mistake of fact were separated, like the relevant and irrelevant mistakes. The ecclesiastical law improved the doctrine of mistake and judicial discretion became accentuated about this. In the Middle Ages the legal institution was neglected, then, in the modern era it was rekindled. In our country mistake was known as „*ignorantia*”, and ignorance of the law was no defence with few exceptions, the question about the mistake of fact was if it was invincible or not. There was no rule for the latter in the 1843 Proposal, but „*aberratio ictus*” appeared. Mistake of criminal law was no defence, which was codified in the so called Csemegi Code (Act V of 1878), but the mistake of other branches of law was interpreted as a mistake of fact, which was also codified besides the mistake of fact

caused by negligence. Act II of 1950 on the Criminal Code abolished mistake of criminal law and introduced mistake that an act is not harmful to society, and who had reasonable grounds for this presumption shall not be prosecuted. The next Criminal Codes also codified the latter besides mistake of fact and the negligent cases.

HODULA MÁTÉ

Büntetőjogi Tanszék

Témavezető: dr. Ambrus István habil. egyetemi docens

DOI: 10.56966/2022.9.Hodula

AZ ABSZTRAKT TÉNYÁLLÁS ALANYI OLDALÁNAK INTERDISZCIPLINÁRIS VIZSGÁLATA

A bűnösség és a szabad akarat modern kérdései

„[a] magzat agyában, miután létrejön egy bizonyos számú idegsejt [...] és azután nagyon hamar megjelennek a sémák [...] És – jön a klasszikus szónoki fogás – 'még nagyon a kezdetén vagyunk a jelenség megértésének' [...] És amint a gépek, az áramkörökből felépülő, ember által teremtett entitások elérnek a fejlődésük egy bizonyos fokára, náluk is meg fog jelenni a tudat – és erre is fel kell készülnünk.

A tudat, a „fantom a gépezetben”, ahogy a neurofiziológia egyes teoretikusai nevezik.”

Részlet Michel Houellebecq francia író Bernard-Henri Lévy francia filozófusnak 2008. április 10-én írt leveléből¹

A PhD kutatásom fő vizsgálati köre a bűnösség – azon belül kiemelt tekintettel a szándékosság – a kérdéseinek, a bűncselekmény tudományos fogalmán belül elfoglalt helyének és a kapcsolódó interdiszciplináris problémafelvetések a vizsgálata. A választott mottó is ezt a kettősséget tükrözi – az emberi gondolkodás megismerését és a szembenézést azzal, hogy hamarosan a mesterséges intelligencia tudata is egy létező problémává válik a science fiction világából. A konferencián megtartott előadás során a szabad akarat kérdésköre és annak a büntetőjogi felelősségre gyakorolt hatását vizsgáltam, mely probléma átvezet a mesterséges intelligencia vizsgálatának kérdéskörére is.

1. A büntetőjogi felelősség és a szabad akarat

A mesterséges intelligencia nem az egyetlen interdiszciplináris kérdés, amely az elmúlt évek kutatásai alapján meghatározó lehet az anyagi büntetőjog – vagy tágabban, az egyes felelősségtani kérdések – szempontjából. A kérdés pedig az évezredek óta

¹ Michel Houellebecq – Bernard-Henri Lévy: *Közellenségek*. Magvető, Budapest, 2019, fordította: Tóthfalusi Ágnes

számtalan irányból vizsgált probléma: *mennyire szabad akaratából dönt az ember? Az indeterminista iskola szerint az ember teljesen ura cselekedetének, magatartása független más tényezőktől – ezzel szemben a determinista álláspont irreálisnak tartja, hogy „indeterminált szigetként létezzünk egy egyébként szigorúan determinizmus szabályozta univerzumban.”*²

A modern büntetőjog a klasszikus iskola indeterminista tanait követve a (szándékos) elkövetőt tudatos cselekvőként írta le, aki a büntetést (illetve a büntetés esélyét) költségként kezelte, ennek függvényében döntött cselekménye hasznáról. Amennyiben kedvező az összkép, tehát a bűncselekmény haszonnal jár, elköveti a tettet. Ezzel szemben álltak a determinista elméletek, ezek azonban sokszor társadalmi, nem pedig pszichológiai okokon alapultak,³ a kérdés pedig meghatározta a filozófiát, újabban pedig a természettudományokat is.

2. A bennünk élő Leontinosz

Az emberi tudat számos filozófiai és társadalomtudományi mű egyik központi kérdése. Az ember ereje saját cselekvése felett már az antik filozófusokat is megfogta, és a kérdés rendkívüli komplexitása már a korai művekben is egyértelműen megmutatkozik. Ennek példaként érdemes megvizsgálni az Államban Szókratész és Glaukón párbeszédében az alábbi történetet:

„Leontinosz, Aglaion fia Peiraioszból visszajövet hullákat látott a hóhérnál, és szerette volna megszemlélni őket, viszont ugyanakkor irtózott és elfordult tőlük; majd darab ideig tusakodott magában, elfödte arcát, de végül mégis leigázta a vágy: szemét kimeresztve, odaszaladt a hullákhoz, mondván: »Íme, hitványak, töltekezzetek el e szépséges látvánnyal!«”⁴

Leontinosz a holttestek megtekintése iránt érzett vágya tehát győzedelmeskedett cselekvéseire vonatkozó akarata felett, mindezek ellenére felismerte tudatának ezt a vereségét. Ugyan a fenti példálózás a vágy és a harag szembenállása, mint az emberi lélek alkotóelemeinek vizsgálata kapcsán merül fel a műben. Platón a Phaidrosz⁵ c. művében fejti ki a lélek felépítését a fogathajtó példával; a lélek ezen részei két lóhoz hasonlatosak, amely felett a gondolkodó én igyekszik uralkodni – azonban az emberi „fogatok” nem kormányozhatók tökéletesen, a hibák pedig leontinoszi magatartást eredményeznek, így késztetve az embert szándéka elleni cselekvésekre.

² Stuckenberg, Carl-Friedrich, 2014, 481.

³ Pl. a klasszikus kriminológiai iskola, mely gazdasági hatásokra vezette vissza a bűnözést; ld. Pomogyi László, 2012, 245.

⁴ Platón: *Az Állam* (ford.: Jánosy István), MEK.OSZK., [online] elérhető: <https://mek.oszk.hu/03600/03629/03629.pdf> 108. o., utolsó letöltés: 2022.07.03.

⁵ Platón: *Phaidrosz* (ford.: Kövendi Dénes, Simon Attila), 2005.

A fogathajtó metafora az elmúlt kétezer-ötszáz éven keresztül lényegében töretlenül élt a társadalomtudományban; jelen tanulmány keretein azonban túlmutat ennek részletes bemutatása. Az emberi természet visszatérő kérdés volt számos szerzőnél, kezdve pl. Arisztotelész *thümosz* fogalmával, vagy megjelenik Hobbes, Locke, illetve Hegel munkásságában is,⁶ azonban a legutóbbi kutatások, kiemelt tekintettel az idegtudományok és a pszichológia területére, már megcáfolják Platón feltevését.⁷ Tekintettel arra, hogy a későbbi fejezetek is a legújabb neurobiológiai felfedezésekről szólnak, munkám során törekedtem arra, hogy a kérdéshez szorosan kapcsolódó recens filozófiai munkákat mutatom be részletesen.

David Hodgson tanulmányában⁸ erre vonatkozóan három elméletet különböztet meg.⁹ Az első felfogás szerint a korábban használt kritériumrendszer továbbra is fikcióként szolgálhat a büntetőjogi dogmatikán belül, azaz a szabad akarat illúzióját nem feltétlenül kell eldobnia a büntetőjognak. A második álláspont a determinizmust és a szabad akaratot összeegyeztethetőnek tartja. Ugyan választási lehetőségeink és vágyaink determináltak, racionális lényként cselekedhetünk, szabadon dönthetünk a lehetőségek között. A harmadik megközelítés szerint pedig rendelkezünk olyan szintű szabad akarral, amely összeegyeztethetetlen a determinizmussal; Hodgson ezt a tartja a legritkábbnak, azonban ő is ezt fogadja el. Ennek a részletesebb ismertetéséhez azonban szükséges a filozófia irányából is megközelíteni a kérdést.

Hodgson elméletének bemutatásához először röviden be kell mutatni Galon Strawson, recens angol filozófus gondolatait. Strawson alaptételeit¹⁰ az alábbiakban foglalhatjuk össze:¹¹

- Cselekedeteink a személyiségünkől, az énünkől fakadnak. Ezt meghatározhatja pl. a genetika, neveltetésünk, stb.
- Cselekedeteinkért tehát akkor tartozunk felelősséggel (URD)¹², ha saját személyiségünkért is.
- Ha teszünk valami konkrétat („A”-t) t_1 idején, azt meghatározza mindenkori személyiségünk („N”).
- Tehát N kapcsán is fenn kell állnia az URD-nek ahhoz, hogy „A” miatt felelősek legyünk.

⁶ Ezen kérdéskör alapos összefoglaláshoz ld. Fukuyama 2014. 251-357.

⁷ Wright 2019. 153.

⁸ Hodgson 2009. 227-24.

⁹ Hasonló felosztást azonban más szakkönyvek is alkalmaznak; ld. Kane 2011.

¹⁰ Strawson 2011. 441-460.

¹¹ Strawson munkájában négy különféle logikai megközelítést is alkalmaz, azonban a fő tézis végig ugyanaz marad. Az általam bemutatott sorrend az első két verziónál részletesebb, azonban a 3. és a 4. elemeket némiképp összefoglalóan tartalmazza.

¹² Strawson megfogalmazásában URD, azaz ultimately [truly and and without qualification] responsible and deserving [for praise, reward, blame or punishment]

- Ahhoz azonban, hogy t_1 idején már „N” állapotban legyünk, egy priori t_0 időpontban is már kellett, hogy legyen egy adott személyiségünk, ami mentén cselekedtünk.
- Ebben az esetben a fentiekhez hasonlóan már szándékosan kellett kialakítanunk személyiségünket t_0 idejére.
- Így viszont kell lennie egy kiindulópontnak, ami azonban lényegében meghatározhatatlan. Így személyiségünkért (N) nem vagyunk felelősek.
- Tehát cselekedeteinkért sem tartozunk URD-vel.

Strawson szerint azonban a determinizmus fogalma független a szabad akarattól. Ez alatt lényegében azt értjük, hogy a történelem előre meghatározott mederben halad, és minden esemény csak egyféleképp történhet.¹³ (Például, ha visszapörgetjük az idő kerekét tízszer egymás után, a gyilkos minden egyes alkalommal ölné és ugyanazt a fegyvert használná.) Ez azonban független a szabad akarattól. Ha determinizmus nem is létezik, véletlen változók ugyanúgy meghatározhatnak minket, és juthatunk így a szabad akarat kapcsán ugyanoda, mintha a világ folyása teljesen determinált lenne, ez azonban a fenti gondolatmenetet nem befolyásolja. Ha visszapörgetjük az idő kerekét tízszer egymás után a gyilkos egyszer nem öli meg áldozatát, de azt nem szabad akarata miatt nem teszi, hanem egy véletlen eseménysorozat miatt.¹⁴ A determinizmus Hodgson tanulmányában tágabb értelmet kap, lényegében a cselekedetek feletti szabadság ellentétjeként tűnik ki (noha ő maga nem definiálja a fogalmat). Ezt csupán Hodgson elmélete kapcsán tartottam fontosnak tisztázni, a két elméletnek azonban nem immanens eleme.

Visszatérve Hodgson álláspontjához, szerinte Strawson alaptézise szintetizálható akként, hogy ugyan személyiségünk valóban meghatározza a cselekedeteket, és ugyan ez valóban jelentős megkötés, ez csupán alternatívák körére vonatkozik, amelyek közül szabadon választhatunk. Választásunkat pedig nem gátolják más, további faktorok, így azokért felelősséggel tartozunk. Hodgson saját álláspontjának bemutatásához szintén a filozófia területéről emel át példákat.

Idézi John Martin Fischert, aki a (Strawson elméletét is kritizáló¹⁵) tanulmányának összefoglalójában a rendkívül szemléletes kártyajáték metaforát használja (amely alapjait maga is Derk Pereboomtól¹⁶ vette át): a viselkedésünk kártyalapokból áll, amelyet játékosként nekünk kell játszani. Nem mi találtuk ki a szabályokat, nem mi készítettük a lapokat; de szabadságunk megmarad, bár ez se több, se kevesebb, mint egy játékosé, aki az osztó által kapott lapok közül már szabadon választhat.¹⁷ Természetesen a kártyajáték elmélet sem kritika nélküli, így Hodgson beemeli Kip Werking

¹³ Uo. 441.

¹⁴ Uo. 449.

¹⁵ A tanulmány Strawson-kritikája röviden az alábbi: számos faktor van, amelyről az ember nem tehet; mégis ezeknek tulajdonítani a szabadság hiányát abból fakadó túlzó és megalapozatlan következtetés, hogy minden cselekvésünk elindítóit mi magunk vagyunk.

¹⁶ Pereboom 2001.

¹⁷ Fischer, 129.

észrevételét, miszerint a fenti példa azt a látszatot kelti, hogy van egy játékos. Werking szerint az embert a fenti példában maguk a kártyák jelentik, az osztó pedig a biológia és az embereket körülvevő környezet. Hodgson elfogadja Werking tételét, annyival tompítva, hogy a kártyák között szerepel egy joker lap is. A joker lesz a tudatos döntéshozatal, és amíg a többi kártya reagál a különféle hatásokra, a folyamat végét, ha nem is dönti el a joker, mindenképp egy kívánt irányba terelheti a folyamatot.

Természetesen ezen problémafelvetésekre a válasz nem kereshető pusztán a jogtudományban. Mindenképp erősítik a modern természettudományok és a társadalomtudományok közötti szükségszerű összefonódást, amelyet a jogtudomány sem hagyhat figyelmen kívül. Természetesen a fent bemutatott példák egymással sem feltétlenül korreálnak. Pl. Aronson hivatkozik Alan Wicker negyven darab, az attitűdök¹⁸ és a viselkedések kapcsolatával foglalkozó kutatására, amelyben Wicker kimutatta, hogy „kis mértékben támasztható alá az a hipotézis, miszerint az attitűdök előre jelzik a viselkedést.”¹⁹ Álláspontom szerint ez a kutatási eredmény összegyeztethetetlen Strawson tételével, amely szerint attitűdjeink összessége határozza meg cselekvéseinket, amiért viszont nem tartozunk felelősséggel.

3. A neurobiológiai álláspontja?

Cesare Lombroso 1876-os művében tett megállapításai, miszerint a bűnelkövetés öröklődő és külső vonások alapján felismerhető külső vonások, ún. stigmák alapján is meghatározható lenne,²⁰ mára kétséget kizáróan meghaladottá vált gondolat.²¹ Azonban ebből nem helyes levonni azt a következtetést, miszerint nem kereshető kapcsolat a bűnelkövetés és az elkövető biológiai adottságai között. Ez alatt nem a kóros elmeállapot kérdését értem, hanem számos más olyan körülményt, mely ugyan lehetővé teszi a következmények felismerését és az e szerinti cselekvést, mégis hatással van a konkrét tette és annak okaira.

Az egyik eklatáns példa annak a középkorú amerikai férfi esetéről készült tanulmány, aki ugyan fokozott érdeklődést érzett a pornográfia iránt, ezen körülmény élete jelentős részében nem érintette a házasságát. 2000-ben, negyvenéves korát követően azonban egyre kevésbé tudta kontrollálni szexuális igényeit, prostituáltakat látogatott, és a fiatalabb lányok, majd a gyermekek iránt is egyre intenzívebb érdeklődést érzett, gyermekpornográfia fogyasztója lett. Büntetőeljárás indult ellene,

¹⁸ Aronson megfogalmazásában az attitűd „a hiedelemnek az a fajtája, amely érzelmi és értékelő komponenseket is tartalmaz” Aronson 2001. 145.

¹⁹ Uo. 165.

²⁰ Inzelt 2016. 67.

²¹ A pozitívista iskola képviselői némiképp finomítottak Lombroso elméletén – pl. Charles Goring 1913-as *The English Convict* c. munkájában is kiemelte, hogy nem létezik antropológiai irányából meghatározható bűnöző típus – ettől függetlenül Goring munkája is a pozitívista iskola egyértelmű hatásait tükrözi. Newburn 2017. 137.

amely során a bíróság ítéletében lehetőséget adott neki, ha egy reintegrációs programon sikeresen vesz részt, elkerülheti a szabadságvesztés-büntetést. Noha a börtönt igyekezett minden erejével elkerülni, nem tudta leküzdeni szexuális kényszerét, és a rehabilitációs program munkatársait is rendszeresen zaklatta. Végül kínzó fejfájásai miatt végzett MRI vizsgálat kimutatta, hogy egy daganat elmozdította a homloklebenyen belül az orbitofrontalis kérget. Miután egy műtéttel ezt eltávolították (és a Sexaholics Anonymus programot sikerrel teljesítette), 2001 nyarán családjához is hazatérhetett. 2001 októberében ismét fejfájások kezdtek gyötörni, és ismét pornográf tartalmak gyűjtésébe kezdett. Egy MRI vizsgálat ismét hasonló tumort mutatott ki, amely eltávolításával szexuális igényei ismét visszatértek a normális mederbe. Az esettanulmány is rögzíti, hogy a frontális lebeny terhelése nem a morális értékelést, hanem az impulzusok feletti uralmat kontrollálja.²²

A bűnözés mögötti biológiai adottságok kérdéskörét már vizsgálta a hazai szakirodalom is. Korinek László összefoglaló munkája szerint „*azok a szenzációhajhász kijelentések, hogy valamiféle gyilkos gén létezne, teljesen megalapozatlanok. [...] A biológiai adottságok/fogyatékoságok predisponálhatnak (hajlamosíthatnak) bűncselekmények elkövetésére, és ahhoz, hogy ezek a biológiailag lehetséges folyamatok működésbe lépjenek, még számtalan, főleg társadalmi meghatározottságú feltételnek is teljesülnie kell*”.²³ Ilyen feltétel pedig számtalan van. Robert Sapolsky szemléletes példájával élve „*létezik egy génvariáns, az ún. MAOA, és akiben ez megvan, nagyobb valószínűséggel követ el antiszociális erőszakot, ha gyermekkorában bántalmazták, de csak akkor. A gének és a környezet hatnak egymásra, és az a perc, ami megelőzte a ravasz meghúzását, az egész gén-környezet kölcsönhatásos élettörténetünket tükrözi vissza*”.²⁴ Ezen megállapítást a gyakorlatban számos kutatás igazolta.²⁵

A modern kriminológia, azon belül a bioszociális kriminológia már vizsgálja a biológiai irányultságú elméleteket – amint az elnevezés is mutatja –, ezen irányzat szerint genetikai, élettani tényezők nem önmagukban, hanem a környezeti tényezőkkel kölcsönhatásban eredményezhetik a bűncselekmények elkövetését.²⁶ Ezen belül a hazai szakirodalom is kiemeli, hogy az agyi képalkotó eljárások (pl. CT és MRI) lehetővé teszik az agy szerkezetének felépítését és a rendellenességek azonosítását.²⁷ Számos közelmúltbeli kutatás eredményeként vetül fel a kérdés, hogy valóban csak a rendellenességek határozhatják meg a bűnelkövetést?

A közelmúltban azonban számos olyan kutatás látott napvilágot, amely kifejezetten az agyi működésre összpontosított, nem pedig általánosan az emberi tudat mögötti biológiai hatásokra. Ezekre hívta fel a figyelmet Nagy Marianna is nemrég megjelent

²² Burns & Swerdlow 2003. 437–440.

²³ Korinek 2006. 71-151.

²⁴ Sapolsky 2017. 07:56

²⁵ Mobbs et al. 2009, 248.

²⁶ Szabó 2016. 82.

²⁷ Uo. 86.

cikkében. A döntéshozatal során az agyban fellépő folyamatok a modern természettudományos mérésekkel a korábbiaknál lényegesen alaposabban vizsgálhatóak, erre pedig a szerző szerint is elengedhetetlen a társadalomtudományok reakciója. Nagy Marianna a szándékos jogsértések kapcsán kifejti, hogy ezeket „a jogi felelősségi konstrukciók mindig külön csoportként kezelik, és azzal a hipotézissel élnek, hogy a címzettek a jogszabályban foglalt parancsot kognitív eszközökkel feldolgozzák, és annak megfelelően cselekednek. Ebben a hipotézisben a szándék nem egyszerűen időben előzi meg a cselekvést, hanem annak egyenesen előfeltétele, a jogsértő szabad akaratából választja a jogsértést.”²⁸ Ezt a modellt a közgazdaság-tudomány nyomán racionális döntésméletként (rational decision theory, RDE) is szokás emlegetni, amelyre a szerző a büntetőjogból a három csapás példáját hozza, mint a költségeket jelentős mértékben növelő tényezőt, amely mégsem növelte a jogkövetés arányát. A cikk végén Nagy Marianna a részletesen ismertetett kísérletek alapján azonban arra az első hallásra megdöbbentőnek ható megállapításra jut, hogy az ember „a szándék tudatos megjelenése a cselekvés kiválasztása után jelenik meg, vagyis a szándék élménye független a cselekvés kiválasztásától!”²⁹ Ehhez hasonló eredményeket más kísérletek során is kimutattak. A Taylor és McCloskey szerzőpáros a '90-es években végzett kísérletei szerint különféle stimulációkkal mérték az alanyok reakcióidejét. Az alanyokban lejátszódó sorrend nem a stimuláció–érzékelés–válasz volt, hanem épp ellenkezőleg, stimuláció–válasz–érzékelés.³⁰

További, a cselekvésre vonatkozó kísérletek közül lényeges kiemelni Roger Sperry, majd később Michael Gazzaniga kísérleteit. Ezen kísérletek lényege, hogy a két agyféltekét egymástól elvágják, jellemzően súlyos epilepsziát, rohamokat gyógyítva így. A beavatkozás után a páciensek teljes életet élhetnek, nem érik őket nehézségek a hétköznapi élet során, azonban a két agyfélteke közötti kapocs hiánya miatt a részvételükkel folytatott kísérletek fontos eredményekre vezethetnek. Gazzaniga „tolmács elmélete” (interpreter theory) a bal agyfélteke utólag talál post hoc válaszokat egy olyan szituációra is, amelyért egyébként a jobb agyfélteke felel. Gazzaniga egyik kísérletében a hasított agyú páciense jobb agyféltekéjének a „mosoly”, míg a balnak az „arc” szót vetítette, majd megkérte, hogy rajzolja le a látottakat. A páciens jobb kezével (melyért a bal agyfélteke felel) egy mosolygós arcot rajzolt. A feltett kérdésre, hogy miért adott érzelmeket a rajzolt arcnak, azt felelte, hogy egy szomorú arcot senki sem akar látni. Gazzaniga ennek kapcsán megjegyezte, hogy a bal agyfélteke szűri a beáramló információkat és teremt narratívákat, hogy értelmet adjon a cselekedeteinknek.³¹

Gazzaniga kísérleteit azonban hasított agyú embereken végezte, de más, nem hasított agyú páciensekkel végeznek kísérletek is hasonló eredményeket igazolnak. E körben az

²⁸ Nagy 2019. 1057.

²⁹ Uo. 1058.

³⁰ Hallet 2009. 132-133.

³¹ Wolman 2012. 262.

egyik leghíresebb Benjamin Libet kísérlete, amely során adott választási helyzetek előtt lévő emberek agyát monitorozták – a kutatási eredmények szerint az agy hamarabb kezdeményezi a választási funkciót, mint hogy az alany a tudatában megjelent volna az elhatározás.³²

4. Tehát szabad-e az akarat?

A kérdés évezredek óta foglalkoztatja az emberiséget, és máig nem született rá megfelelő válasz. Ugyan fentebb főként az emberi cselekvések és a tudatos döntések közötti eddig feltételezett szoros kapcsolat gyengébb mivoltára vonatkozó elméleteket és kutatásokat mutattam be, ebből nem vonható le az a következtetés, hogy szabad akaratról sem beszélhetünk. A kérdés megválaszolására tett kísérleteknél azonban figyelembe kell venni, hogy mit határozunk meg szabad akaratként; minél magasra tesszük ennek a mércéjét, annál inkább tűnhet a szabad akarat illúziónak. A kutatási eredmények alapján kijelenthető, hogy neurobiológia és a környezeti hatások mind befolyásolhatják a döntéshozatalt; ez azonban csak a legtágabban megfogalmazott feltételrendszer szerinti szabad akarat hiányát mutathatja be.³³

A témában publikáló szerzők álláspontja is eltérő. Egyes nézetek a pszichológia és a neurobiológia új felfedezéseinek következményeként a klasszikus büntetőjogi elméletek végnapjaiként élik meg, amely felelősséggel kapcsolatos felfogásait már meghaladja a modern tudomány, ezzel szemben mások a korábbi fogalomkészletet fenntarthatónak tartják.³⁴ Amennyiben bebizonyosodik, hogy az emberi döntések valóban determináltak, még számos választ adhatnak a felelősségelméletek. Ebből azonban nem juthatunk arra a következtetésre, hogy a korábbi felelősségelméleti munkák figyelmen kívül hagyhatók, és alapjaitól szükséges újra gondolni a jogrendszert.

A kérdésben hatalmas előretörés várható a közeljövőben, így csak az állapítható meg, hogy a folyamatos vizsgálat elengedhetetlen. Ennek során a dogmatikai tudomány sem maradhat tétlen, feladatunk marad jelenlegi ismereteink átfogó és folyamatos kutatása is. Amint Hart is megjegyezte a fent már hivatkozott kérdésekkel kapcsolatosan, amíg nem érzékeljük a büntetés témakörének komplexitását, nem értékelhetjük az emberi elmével kapcsolatos újabb kutatások ezen intézményre jelentette erodáló hatását vagy átdolgozási igényét.³⁵ A témával foglalkozó empirikus kutatások sem várják, hogy valamely tudományos áttörés vagy rendkívül részletes képalkotás egzakt módon tudná behatárolni a bűnelkövetési hajlamot. Ahogy Gazzaniga is megfogalmazta, „*az agyban egy pixel sem lesz képes megmutatni a felelősséget vagy annak hiányát.*”³⁶

³² Wright 2019. 105.

³³ Mele 2014. 89.

³⁴ Hodgson 2009. 224.

³⁵ Hart 2008. 3.

³⁶ Mobbs et al. 2009. 248.

A neurotudományok fejlődése azonban vitathatatlanul kihatással lesz a felelősségelméletekre és a gyakorlatokra is. Hasonló felhasználhatóságuk képzelhető el a szakértő szerepének növekedésében, valamint a pontosabb szakvélemények adásában. A töretlen (és álláspontom szerint továbbra is fenntartandó) bírósági gyakorlatban az elmeállapot is jogkérdés (melynek alapja azonban szakértő által vizsgálendő ténykérdés),³⁷ a szakértők szerepét az eljárásban már a Btk. is felértékelte az 1978-as Btk.-hoz képest. Köhalmi László emelte ki, hogy „*az új szabályozás tehát előrevetíti azt, hogy felértékelődik az igazságügyi elmeorvos szakértők szerepe a büntetőeljárásban*”.³⁸ Ezzel szemben más szerzők továbbra is szkeptikusak a szabad akarat mítoszának „megdöntésére” irányuló kutatások felelősségelméletekre gyakorolt hatásaival kapcsolatosan. Alfred Mele azzal zárja a szabad akarral foglalkozó könyvét, hogy álláspontja szerint a tág értelemben vett szabad akarat vizsgálata még eldöntésre vár; ha ez nem is állna fenn a jövőben, a szűkebb értelemben vett szabad akarat (amely esetén még morális felelősséggel tartozunk) még mindig ott lesz.³⁹ Ehhez idézi Gazzaniga (fenti idézettel is egybevető) kijelentését, miszerint nincs tudományos bizonyíték annak, hogy ne tartsunk valakit felelősnek.⁴⁰

Részemről nem tekintem az embereket teljesen szabad döntéseik szerint cselekvő, biológiai vagy más faktoroktól mentes, befolyás nélküli személyeknek, a területen elért eredmények mindenképp jobb rálátást adhatnak a bűncselekményekhez közvetlenül és közvetetten vezető folyamatokra. E körben emelem ki Mészáros Ádám megállapítását, aki az indeterminista koncepció jelentőségét hangsúlyozta. Érvelése szerint „*[a]mennyiben ugyanis a determinista koncepciót fogadjuk el, akkor az a probléma merül fel, hogy mi alapján büntetjük meg azt az elkövetőt, aki nem cselekedhetett másként, mint ahogy cselekedett. Ezen álláspont érvényesítésével pedig, mivel hiányzik a felróhatóság alapja, így a büntetőjogi felelősség alapja is – legalábbis jelentős mértékben – megkérdőjeleződik maga a büntetőjog, de akár az egész jogrendszer is talaját vesztheti*”.⁴¹ Hasonló kritikát fogalmaz meg Saferling, aki hozzáteszi: a szabadság tudata egy társadalmi konstrukció, és ez a vélelem adja a jogrendszerünk alapját. Ennek hiányában a büntetőjog pusztán preventív-biztonsági rendszerré derogálna, amely egyetlen célja a társadalom békéjének megőrzése a veszélyes egyének kiszűrésével.⁴² Amíg a kérdésben egyértelmű választ nem kapunk, támaszkodhatunk Fukuyama frappáns válaszára: „*akár létezik az igazán szabad akarat, akár nem, lényegében mindenki úgy tesz, mintha létezne, s annak az alapján értékeli a többieket, hogy képesek-e az általuk valódinak hitt morális döntésekre*”.⁴³

³⁷ Kúria Bfv.385/2012/10.

³⁸ Köhalmi 2012. 35.

³⁹ Mele 2014. 91.

⁴⁰ Uo., 89.

⁴¹ Mészáros 2007. 35.

⁴² Saferling 2014. 658.

⁴³ Fukuyama 2014. 266.

5. A mesterséges intelligencia és az emberi gondolkodás - Mit értünk mesterséges intelligencia alatt?

Ahhoz, hogy a mesterséges intelligencia felelősségét részletesen megvizsgálhassuk, részletesen kell vizsgálni annak összetett fogalmát is. Ambrus István a mesterséges intelligenciával foglalkozó tanulmányában kiemeli, hogy *„mindenekelőtt az erős és gyenge MI kategóriáinak megkülönböztetése, a lényegi jellemzők közül pedig a gépi tanulásra való képesség, és ennek nyomán az egyszerűen automata és a valódi autonóm cselekvés, valamint a determinizmus vagy az indeterminizmus talaján álló robotok közötti distinkció tekinthető a leginkább jelentősnek.”*⁴⁴

A nemzetközi jogi jogalkotásban sem jelent még meg egyértelmű normatív fogalom; a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról szóló, az Európai Parlament 2017. február 16-i állásfoglalása 1. pontjában a Parlament felszólította a Bizottságot, hogy tegyen javaslatot a kiberfizikai rendszerek, az autonóm rendszerek, az intelligens autonóm robotok és alkategóriáik közös uniós fogalommeghatározásaira, az intelligens robotok alábbi jellemzőinek figyelembevételével:

- autonómia elérése érzékelők révén és/vagy a környezettel folytatott adatcsere (összekapcsolhatóság), illetve ezen adatok cseréje és elemzése révén;
- önálló tanulás tapasztalás és interakció útján (opcionális kritérium);
- legalább kisméretű fizikai megjelenés;
- magatartása és cselekedetei környezethez történő igazítása;
- a biológiai értelemben vett élet hiánya.

A mesterséges intelligenciát az Európai Parlament egy évvel később, a 2018. április 25-i COM(2018)0237 közleményében már definiálta, amely definíció a mesterséges intelligencia, a robotika és a kapcsolódó technológiák etikai szempontjainak keretéről szóló, az Európai Parlament 2020. október 20-i állásfoglalásában is megjelenik. E szerint a mesterséges intelligencia *„szoftveralapú vagy hardvereszközökbe beágyazott rendszer, amely intelligens viselkedést mutat többek között adatgyűjtés, környezetének feldolgozása, elemzése és értelmezése, valamint azáltal, hogy konkrét célok elérése érdekében – bizonyos mértékben autonóm módon – cselekszik.”* Amint látható, már nem definíciós elem a legalább kisméretű fizikai megjelenés, azonban jelentősen kibővítésre került az önálló tanulás kritériuma és a magatartás környezethez történő igazítása is.⁴⁵

A jogtudományi munkák is jellemzően tartalmazznak egy adott munkadefiníciót vagy megfogalmazott ismérveket a mesterséges intelligencia kapcsán. Eszteri Dániel

⁴⁴ Ambrus 2021. 166.

⁴⁵ Ezzel kapcsolatban érdemes kiemelni, hogy egyes Európai Parlament által kiadott dokumentumok nem definiálják a mesterséges intelligenciát. Vagy korábbi közleményekre és fogalommeghatározásokra reagálnak, vagy a mesterséges intelligencia szerepére a preambulumban utalnak. Ld. pl. COM(2019)0168, *„Az emberközpontú mesterséges intelligencia iránti bizalom növelése”* című, 2019. április 8-i bizottsági közleményt.

tanulmánya⁴⁶ idézi Stuart Russel és Peter Norvig felosztását, amely szerint megkülönböztethetünk emberi módon illetve racionálisan gondolkodó illetve cselekvő rendszereket, ahol a racionális gondolkodás és cselekvés az emberinél valamely értelemben tökéletesebb.⁴⁷ Szintén Eszteri Dániel emeli ki, hogy további megkülönböztetési lehetőség a gyenge és az erős MI, az előbbi nem rendelkezik elmével, míg az utóbbi valóban önálló tudatú rendszerekre értendő, létrehozhatósága pedig filozófiai kérdés.

Más munkák a mesterséges intelligencia fogalma köré egyes jellemző tevékenységeket csoportosítanak. Ide tartozik pl. a szűk értelemben vett mesterséges intelligencia (napi szintű feladatok automatikus ellátása), a machine learning (ML), a natural language processing (NLP, azaz a mindennapokban használt nyelven kapott parancsok értelmezése) és a deep learning.^{48,49}

A recens jogtudományi munkák jelentős része a „gyenge MI-t” veszi alapul (ideértve az egyes algoritmusok, önvezető autók, hasonló fejlettségű MI kérdéskörét). Amennyiben azonban az „erős MI” felelősségét is felvetnénk, felmerült a kérdés, hogy utóbbi kapcsán mit értünk emberi (vagy pontosabban: emberként) gondolkodás alatt, és milyen kritériumrendszert támasztanánk az „erős MI” irányába.

Az MI kapcsán gyakran ismételt teszt az ún. „Turing-teszt”, amely azonban nem képes a felelősségtani vizsgálatok szempontjából az erős MI gondolkodását meghatározni. Alan Turing 1950-ben megjelent⁵⁰ tesztje szerint *„egy kérdező személy billentyűzet és monitor segítségével kérdéseket tesz fel két tesztalanyra, akik közül az egyik ember, a másik gép. A kérdező bármit kérdezhet, és ha öt perc beszélgetés után sem tudja megállapítani, hogy a másik két alany közül melyik az ember és melyik a gép, akkor a gép átmegy a teszten.”*⁵¹ Ugyan a teszt koránt sem egyértelmű, és – amint azt Keserű Barna Arnold is kiemeli *„a tesztet sok kritika éri, elsősorban azért, mert legfeljebb a nyelvi intelligencia mérésére lehet alkalmas, de inkább csak érdekes elméletnek tekinthető, mintsem tudományos mérési módszernek”*⁵² – a tesztet kifejezetten Popper szemszögéből megvizsgáló tanulmányok⁵³ is arra jutnak, hogy a teszt Popper értelmezése szerint nem tekinthető tudományosnak, mert Turing figyelmen kívül hagyta a „gondolkodás” fogalmának megfoghatatlanságát.⁵⁴ Így a tesztet nem

⁴⁶ Eszteri 2015.

⁴⁷ Eszteri 2015. 1-2.

⁴⁸ Ambrus szavaival élve: *„a strukturálatlan adatokból történő, az ember által sem feltétlenül kiszámítható eredmények produkálása”* – Ambrus, 2021. 169.

⁴⁹ Espinosa 2021. 294.

⁵⁰ Turing 1950.

⁵¹ Keserű 2020. 41.

⁵² Uo.

⁵³ Li Jia 2021. 46-49.

⁵⁴ Turing a „gondolkodás” fogalmát nem definiálta 1950-es írásában; illetve egy 1952-es rádióinterjúban azt fejtette ki, hogy *„Nevezheti egy tesztnek, ami eldönti, hogy a gép képes-e gondolkodni, de ezt célszerű elkerülni, és azt mondani, hogy az a gép, ami átmegy, legyen A típusú [...] Természetesen nem azt mondom, hogy jelenleg a gépek ténylegesen átmennének-e a teszten vagy sem. A javaslatom csupán annyi, hogy ezeket a kérdéseket kell megvitatnunk. Ez nem ugyanaz, hogy »gondolkodnak-e a*

tartom megfelelő vizsgálati kritériumnak egy MI emberkénti gondolkodásának vizsgálatához. Mindezek mellett fontos kiemelni, hogy Eszteri Dániel mutat rá, hogy a kognitív tudományok feltevése szerint az emberi intelligencia különböző számításokon alapul, így egy számítógépes program képes modellezni az emberi elmét, ezzel szemben a XX. század második felének filozófusai az intelligenciát és Turing kritériumait nem tartották összeegyeztethetőnek.⁵⁵

A mesterséges intelligencia problémaköre (akár csak a gyenge MI-t vizsgálva) számtalan további kérdést vet fel – ilyen pl. a mesterséges intelligencia hatása a tényállás tárgyi és az alanyi oldalára (pl. okozatoság ill. az MI cselekedeteinek „szándékossága”); az egyes különös részi tényállások kapcsán az egyik részletesen vizsgált elem az önvezető autók okozta balesetek felelőssége⁵⁶, de álláspontom szerint jelentős szerepe lesz az MI-ben bízva eljáró személy tévedésének a megítélése is.⁵⁷

6. Összegzés

A résztanulmány első felében a büntetőjogi felelősséggel, azon belül pedig a szándékossággal kapcsolatos interdiszciplináris kutatások és elméletek elemzése során kijelenthető, hogy nem kerültünk közelebb az akarat szabadságával kapcsolatos ősi kérdés megválaszolásához. Tekintettel a jogi felelősség és a büntetőjog társadalmon belül betöltött szerepére, egyértelműen hátrányosnak érezném a jelenleg alkalmazott fogalmak és mércék helyett merően újakat alkalmazni. Amint arra számos tanulmány is rámutatott, én is helyesnek érzem az indeterminizmushoz közelebbi megközelítésre társadalmi konstrukcióként vagy akár vélelemként tekinteni.

Amennyiben egy kutatási eredmény (vagy eredmények) kétséget kizáróan tudja (tudják) igazolni, hogy az emberi tudat működése merőben eltér az eddig tapasztaltaktól, készen kell állnunk a felelősséggel kapcsolatosan eddig alkalmazott elvek újragondolásához, de amíg ezekkel nem rendelkezünk, addig elhamarkodott lenne ezek jelentős mérvű átalakítása.

Amint arra a bevezetőben idézett Houellebecq levélrészlettel is utaltam, jelenleg nem csak a tudat megismerése, hanem ennek gépekbe-szoftverekbe történő átültetése jelenti a felelősséggel kapcsolatos legújabb kérdéseket. A két problémakör természetesen jelentős mértékben összefügg, még ha a mesterséges intelligenciáknak nem is célja az emberével megegyező gondolkodási módszer tökéletes reprodukálása.

gépek, de elég közelinek tűnik a jelen céljainkhoz, és hasonló kihívásokat is támaszt.” Moor, James H., 2003, 6-7.

⁵⁵ Eszteri 2015. 2-3.

⁵⁶ A témával kapcsolatos álláspontomat részletesen ld. pl. Hodula 2021.

⁵⁷ A téma egyik legutóbbi feldolgozásához ld. Gubis 2020.

Felhasznált irodalom

- Ambrus István: *Digitalizáció és büntetőjog*. Wolters Kluwer, Budapest, 2021.
- Ambrus István – Gellér Balázs: *A magyar büntetőjog általános tanai I.* ELTE Eötvös Kiadó, 2019.,
- Aronson, Elliot: *A társas lény*. Ford. Erős Ferenc, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft, Budapest, 2001
- Batts, Shelley: Brain Lesions and their Implications in Criminal Responsibility. *Behavioral Sciences and the Law* Behav. 2009, Sci. Law 27: 261–272, DOI: <https://doi.org/10.1002/bsl.857>
- Burgoyne, Alexander P. et al.: The relationship between cognitive ability and chess skill: A comprehensive meta-analysis. *Intelligence*, Volume 59/2016, 72-83. o. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.intell.2016.08.002>
- Burns, J., & Swerdlow, R.: Right orbitofrontal tumor with pedophilia symptom and constructionalapraxia sign. *Archives of Neurology*, 2003, 60, 437–440. o. DOI: <https://doi.org/10.1001/archneur.60.3.437>
- Czabán Samu: Freud és Adam Smith harca a jogi gondolkodásért. <https://arsboni.hu/freud-es-adam-smith-harca-a-jogi-gondolkodasert-2/> 2020. utolsó letöltés: 2020.09.27.
- Eszteri Dániel: A mesterséges intelligencia fejlesztésének és üzemeltetésének egyes felelősségi kérdései. *Infokommunikáció és Jog*, 2015/2–3. sz.
- Espinosa, Alejandra Morán: Responsabilidad penal de la Inteligencia Artificial (IA). ¿La próxima frontera? *Revista del Instituto de Ciencias Jurídicas de Puebla*, México, Nueva Época vol. 15, No. 48. 2021. pp. 289-323 DOI: <https://doi.org/10.35487/rius.v15i48.2021.706>
- Fischer, John Martin: The cards that are dealt to you. *The Journal of Ethics* Vol. 10, No. 1/2 (Jan. 2006), 107-129. DOI <https://doi.org/10.1007/s10892-005-4594-6>
- Fukuyama, Francis: *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014.
- Greene, Joshua D.: Solving the Trolley Problem. In: Justin Sytsma – Wesley Buckwalter (szerk.): *A Companion to Experimental Philosophy*. John Wiley & Sons, Chichester, 2016. DOI DOI: <https://doi.org/10.1002/9781118661666.ch11>
- Gubis Philip: A Kúria felülvizsgálati végzése a társadalomra veszélyességben való tévedésről. *Jogesetek Magyarázata*, 2020/3–4. 21-28.
- Hallet, Mark: Physiology of Volition. In: *Downward Causation and the Neurobiology of Free Will*; Nancy Murphy, Timothy O'Connor, George Ellis, Springer-

Verlag, 2009, Heidelberg 2009, 131-150. DOI https://doi.org/10.1007/978-3-642-03205-9_7

Hart, Herbert L. A.: *Punishment and Responsibility – Essays in the philosophy of law*. Second ed. Oxford University Press, 2008, Oxford, 3. o. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199534777.001.0001>

Hodgson, David: *Criminal Responsibility, Free Will, and Neuroscience*. In: *Downward Causation and the Neurobiology of Free Will*; Nancy Murphy, Timothy O'Connor, George Ellis, 227-241., Springer-Verlag, 2009, Heidelberg DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-642-03205-9_14

Hodula Máté: Az autonóm járművek hatása a közlekedési büntetőjog fejlődésére, 2021., *MTA Law Working Papers* 2021/7. <https://jog.tk.hu/mtalwp/az-autonom-jarmuvek-hatasa-a-kozlekedesi-buntetojog-fejlodesere> utolsó letöltés: 2022. 04. 10.

Inzelt Éva: A kriminológiai gondolkodás kezdetei. In: *Kriminológia*. (szerk: Borbíró Andrea, Gönczöl Katalin, Kerecsi Klára, Lévy Miklós), Wolters Kluwer, Budapest, 2016, DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632956275>

Jia, Li: Science or Pseudoscience: A Popperian Analysis of Turing Test, *Quest Journals. Journal of Research in Humanities and Social Science*, Volume 9 ~ Issue 7, 2021

Kane, Robert: *The Oxford Handbook of Free Will. Second Edition*, Oxford University Press, 2011, Oxford, DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195399691.001.0001>

Korinek László: A XX. század kriminológiai elméletei. In: *Kriminológia-Szakkriminológia* (szerk.: Gönczöl et al.), Complex Kiadó, Budapest, 2006, 71-151.

Kőhalmi László: A kóros elmeállapot és a beszámítási képesség büntetőjogi szabályozása. *Büntetőjogi Szemle* 2012/3. szám

Mele, Alfred R.: *Free – Why Science Hasn't Proved Free Will*. Oxford University Press, 2014, Oxford DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:osobl/9780199371624.001.0001>

Mészáros Ádám: *A bűncselekmény elkövetői – elméleti és gyakorlati alapkérdések*. Ad Librum, Budapest, 2008. 217–241.

Mészáros Ádám: *A bűncselekmény fogalmának alapkérdései*. OKRI, Budapest, 2020

Mészáros Ádám: A jog eredetének és a büntetés jogának egyes jogfilozófiai alapkérdései. *De Iurisprudentia et Iuris Publico*, I. évfolyam 2007/1-2. szám

Moor, James H.: *The Turing Test – The Elusive Standard of Artificial Intelligence*. Springer Science+Business Media Dordrecht, 2003 DOI: <https://doi.org/10.1007/978-94-010-0105-2>

Mobbs, Dean et al.: Law, Responsibility, and the Brain. In: *Downward Causation and the Neurobiology of Free Will*; Nancy Murphy, Timothy O'Connor, George Ellis, 243-261., Springer-Verlag, 2009, Heidelberg, 243-260 DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-642-03205-9>

Nagy Marianna: A jogi felelősség kihívásai a 21. században. *Magyar Tudomány*, 180., 2019, 7., 1054–1063. DOI: <https://doi.org/10.1556/2065.180.2019.7.12>

Newburn, Tim: *Criminology*. Routledge, Third Edition, New York, 2017 DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315629513>

Pereboom, Derk: *Living Without Free Will*. Cambridge University Press, 2001, Cambridge DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511498824>

Strawson, Galon: *The Bounds of Freedom: The Oxford Handbook on Free Will*. ed. R. Kane (Oxford: Oxford University Press), 2011, 441-460. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195399691.001.0001>

Szabó Judit: Biológiai és pszichológiai bűnözésmagyarázatok. In: *Kriminológia*. (szerk: Borbíró Andrea et al.) Wolters Kluwer, Budapest, 2016 DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632956275>

Szathmáry Zoltán: A mesterséges intelligencia hatása a büntetőjogi felelősségre. *Ügyészek Lapja*, 2019. év 3. lapszám

Turing, Alan M.: Computing Machinery and Intelligence. *Mind*, 1950,49: 433-460. DOI: <https://doi.org/10.1093/mind/LIX.236.433>

Wolman, David: A Tale of Two Halves. *Nature*, vol. 483. (2012), 260-263. DOI: <https://doi.org/10.1038/483260a>

Wright, Robert: *A buddhizmus élő igazsága*. (ford.: Mester Yvonne) Partvonal Könyvkiadó, Budapest, 2019.

Zaibert, Leo: Philosophy. In: *Oxford Handbook of Criminal Law*. edited by: Dubber, Markus D., Hörnle, Tatjana, Oxford University Press, 2014, Oxford. 131-151. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199673599.001.0001>

EXAMINING THE SUBJECTIVE ELEMENT OF A CRIMINAL OFFENCE FROM AN INTERDISCIPLINARY STANDPOINT

My research examines the issues in connection with criminal liability. Many monographs and articles exploring this topic review the question of the indeterminism-

determinism argument, usually mentioning that recent tests and results may suggest that the method of human thinking (or the human will) is not involuntary per se – while the level of determinism may be interpreted variously. However, if one presumes that we as humans are not entirely completely rational beings who carefully calculate every pro and contra of their actions, then the modern theories of legal liability (including criminal liability) may be ill-founded.

As the main topic of my research is criminal liability and the mens rea, I have decided that the above issues need to be explored in greater detail than the usual scope of doctrinal research. To summarize my findings, many of those who have examined this topic believe that we are not truly indeterministic, however, this does not mean that the current idea of legal (criminal) liability is up for change. Our system may be flawed, but it is flawed for everyone, and we also have to keep in mind that criminal law shall not devolve into a pure administrative-preemptive part of our legal environment.

Finally, I have included a part which explores the connection between human thinking and another modern field of legal research, the liability of artificial intelligence. As we differentiate between „soft” and „hard” AI, I consider if an android-like level of intelligence needs to be the same as a human, and what it means for the various further researches on its criminal liability

KOMPORDAY-OROSZ NOÉMI

Büntetőjogi Tanszék

Témavezető: Dr. Ambrus István habil. egyetemi docens

DOI: 10.56966/2022.10.Korompay

OKOZATOSSÁG A BÜNTETŐJOGBAN ÉS A MAGÁNJOGBAN

Ok, főnév (tudományos) A valóságban végbemenő valamely mozgásnak, változásnak, történésnek az előidézője; az az előzmény, amelynek szükségszerű – vele kölcsönhatásban levő – következménye van. (ritka, tudományos) A gondolati tartalmak összefüggésének igazoló alapja, érvényének logikai feltétele, támasztéka; érv.
Okozat, főnév (tudományos) Valamely ok működésének következménye, eredménye.

1. Természetes és jogi okozatosság

Az okozatosságot lehetetlen kizárólag jogi szempontból vizsgálni és annak eszközeivel feltérképezni, hiszen filozófiai, ontológiai és természettudományos kategória is.¹ Kant úgy gondolta, hogy az okozatosság nem létező kategória, hanem gondolkodásunk szüleménye. Békés Imre szerint külön jogi okság elismerésével szükségtelen feszültséget létrehozni a filozófia és a jogtudomány között. Ezzel szemben Györgyi Kálmán szerint a valóságos oksági kapcsolatot kell vizsgálni, és azon belül rámutatni a jogilag jelentős összefüggésekre.

Mindezek alapján tehát két elméleti sík vizsgálata szükséges. Egyrészt természettudományi megközelítések, másrészt a polgári jogi vagy büntetőjogi felelősség megállapításánál elengedhetetlen jogi okozatosság-elmélet(ek).

A természettudományok területén az okozatosság *logikai elmélete* vált uralkodóvá, amely szerint az ok a következmény, az okozat elidézője. Oknak kell elfogadni minden olyan feltételt, amely nélkül a következmény nem állott volna be. Mindezt a jogtudományra vetítve láthatjuk az ekvivalencia elmélet alapját, vagyis azt, hogy minden egyes feltétel szükséges, egyenértékű szerepet tölt be.

A jogi okozatosság a XIX. század második felétől képezte jogtudományi vizsgálódások alapját, méghozzá a büntető és polgári jogi felelősség fogalmának pontos meghatározása céljából. A felelősséget megalapozó okozati összefüggést nevezhetjük jogi okozatosságnak. A büntetőjog területén az eredménybűncselekményeknél, míg a magánjog területén a kártérítési felelősség körében kap szerepet.

¹ Heisenberg és Einstein is szólt a kauzalitásról

Ezt mondta ki Blutman László is, aki szerint a jog legtöbb területén, a jogi felelősség megállapításánál alapvető szerepet játszik az okozatosság kérdése, valamely körülmény, magatartás és az azzal összefüggésben lévő hátrányos eredmény viszonylatában.²

Az okozatosság egyes kérdéseit számos nézőpontból vizsgálhatjuk és elemezhetjük. A (büntető és polgári jogi) dogmatikában, eltérő okozatossági elméletek léteznek, ezek eltérően – és bizonyos esetekben eltérő tartalommal – érvényesülnek a kontinentális és az angolszász területeken.

Fontos megjegyezni, hogy ezen elméletek nem jogszabályi szinten kerültek szabályozásra, hanem ontológiai, filozófiai és nem utolsó sorban dogmatikai alapokon nyugszanak, ezáltal nem feltétlenül közvetlenül érvényesülnek, hanem inkább iránymutatásként, direktívaként szolgálnak a joggyakorlat és az egyes jogalkalmazó szervek, személyek részére. Ilyen okozatossági elmélet például a feltételek egyenértékűsége, az adekvát kauzalitás, az objektív beszámítási elmélet stb. Blutman ugyanakkor – álláspontom szerint helytállóan – vetette fel azt, hogy az okozatossági elméletek nem szolgáltatnak megfelelő modelleket, példákat a gyakorlatban használt okozatossági érveléseknél.³ Szerinte a kérdés nem pusztán elvi jelentőségű, ugyanis a bírói gyakorlat sem konzekvens ebben a tekintetben és jelentős hiányosságok észlelhetők

Noha vannak átfedések a polgári jogi és büntetőjogi okozatosság között, véleményem szerint mégis külön érdemes kezelni és elemezni őket, amely – nem teljes körű – elemzéseket az alábbiak szerint végeztem el.

2. Magánjogi okozatossági elméletek

A polgári jogi felelősségi rendszerben az okozatosság a kár definíciójának nélkülözhetetlen doktrínája, a felelősségre vonás egyik elmaradhatatlan eleme, melynek hiánya a felelősség kizárását eredményezi. Az okozatosság tehát szükséges és elfogadott általános felelősségi kritérium, felelősséget megalapozó jellege egyik jogrendszerben sem vitatott.

A polgári jogi okozatosság tekintetében a *conditio sine qua non* az okozati összefüggés szükséges, de nem elégséges feltétele. Ez azt jelenti, hogy a kár mint okozat a károkozó magatartás nélkül nem következett volna be, ugyanakkor látnunk kell, hogy ezen tézis elfogadásával a károkozót minden olyan kárért felelőssé kellene tennünk, amely a magatartása nélkül nem következett volna be.

Érvényesül az adekvát kauzalitás is, ugyanis a károkozó csak azon károkért vonható felelősségre, amely magatartásának rendszerinti következménye, amely egy adott

² Blutman László: Okozatosság, oksági mércék és a magyar bírói gyakorlat. *Jogtudományi Közlöny*, 2011. június 309.

³ Uo.

károkozó magatartás szokásos következményeként várható. Szükséges megemlíteni továbbá a Ptk 6:521. § szerinti előreláthatósági klauzulát is, amely szerint nem állapítható meg az okozati összefüggés azzal a kárral kapcsolatban, amelyet a károkozó nem látott előre, és nem is kellett előre látnia. A fentiek tükrében tehát az okozott kárért elvben csak az lesz felelősségre vonható, aki azt valójában okozta.⁴ A törvény azonban egyes meghatározott esetekben az ún. mások magatartásáért való felelősség kivételét állítja fel.

A kártérítési jog intézményrendszerében az okozati összefüggés azt a funkciót tölti be, hogy a kártérítési perben a bekövetkezett kár okozójának felelős személye sikeres megállapítást nyerjen; a bíróság az eljárás során megállapítsa azokat az egyén(ek)e)t, aki a kárért felelős, mivel okozott kárt, vagy a kár létrejöttéhez saját magatartásával, vagy kötelessége elmulasztásával járult-e hozzá.

Az okozati összefüggést mind aktív – tehát tevőleges magatartás –, mind pedig passzív magatartás – azaz mulasztás – is megalapozhatja. Az okozati összefüggés a kár, valamint a károkozó magatartás között fennállhat egyszerű, közvetlen kapcsolatként, de megvalósulhat közvetett⁵ módon is. Egy adott magatartás és egy káresemény közötti okozatosság tényleges kapcsolata szükséges ahhoz, hogy a cselekvő személye felelősségre vonható legyen. Nem állapítható meg az oksági kapcsolat, ha a kár az adott magatartás nélkül is bekövetkezett volna, vagyis, ha nem a jogellenesen elkövetett cselekmény váltotta ki a károsodást. Azonban a kárfelelősség megállapításához önmagában az okozati összefüggés fennállása nem elegendő.

Az oksági láncolat megállapítása során szükséges továbbá az időben való elhatárolódás, vagyis, hogy mennyire van távol az eredeti károkozástól az azt kiváltó magatartás, továbbá figyelembe kell venni, hogy mennyire szerves a kapcsolat az ok és az okozat között, végül pedig a károkozó belátási képességeit is. Az első két esetben azt kell megállapítani, hogy az oksági kapcsolat releváns-e, az utolsó feltétel vizsgálatánál azt kell szemügyre venni, hogy a károkozó előre láthatta-e, hogy a magatartása milyen következményekkel fog járni.⁶

Az oksági viszony relevánsnak tekintendő, ha az események rendszerinti lefolyása mellett, alkalmas az eredmény létrehozására. Ez tulajdonképpen megfelel az adekvát kauzalitás fogalmának. Ennek alapján a kárkövetkezmények köréből ki kell „venni” azokat, amelyeknek előfordulása csak kivételes, vagy abnormálisak, másképpen megfogalmazva: csak a normális következmények válhatnak ki kárfelelősséget. Az elmélet alapja tehát a rendszerintiség.

Bár egy-egy káresemény több körülmény együttes összhatásából jön létre, mégis, ha számos azonos eredménnyel járó tényállást vizsgálunk meg, akkor megállapíthatjuk,

⁴ De vö. a polgári jogban fellelhető objektív felelősségi alakzatokkal, például veszélyes üzemi felelősség (Ptk 6:535. §) vagy veszélyes állathoz kapcsolódó felelősség (Ptk. 6:562. §).

⁵ Közvetett okozati kapcsolat áll fenn például: károkozó magatartásból származó sérülés folytán szükségszerűen kialakuló megbetegedéset.

⁶ Petrik Ferenc: *Kártérítési jog*, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., (2002.) 64.

hogy melyek azok a körülmények, amelyek által rendszerint azonos, vagy legalább hasonló eredmény következik be. Mindezek alapján már könnyen meg tudjuk határozni a releváns okokat.

Olykor az ok-okozati kapcsolat távolsága is kizárhatja bizonyos esetekben azt, hogy adekvát kauzalitásról beszélhessünk,⁷ illetve a releváns tények szempontjából figyelembe vett tényállás tartamát befolyásolja, hogy a károkozásra vezető eseménysor elindítója tisztában volt-e azzal, hogy magatartásának milyen következményei lehetnek: a magatartás tanúsításakor előrelátható volt-e az okozatként bekövetkező eredmény.

Látható tehát, hogy az okozatosság megítélése a belátási képességgel szoros összefüggésben van.⁸ Ez azt is jelenti, hogy nem állapítható meg a károkozó személy felelőssége, ha nem látta előre, hogy magatartásának eredményeként kár fog bekövetkezni. A károkozónak csak a releváns tényekkel összefüggésben okozott kárt kell előre látnia. Az a károsodás, amely rendkívüli, tehát nem normális körülmények hatására következtek be, nem minősíthetők relevánsnak.

Ha az oksági kapcsolat vizsgálata során a káreset tényállásánál több személy magatartásának eredménye is megállapítható, több olyan magatartás is szerepelhet, amikor ezek közül bármelyik elegendő lett volna a kár előidézéséhez. Ilyen esetben a felelősségi és kárelosztási nézőpontok egyaránt az egyetemleges felelősségi szabályok alkalmazását indokolják. Amennyiben több személy együttes károkozása esetén is egyértelműen megállapítható, hogy mely személy magatartásával hozható okozati összefüggésbe a kár egy-egy meghatározott eredménye, akkor a károkozók külön-külön való felelőssége megállapítható.

Néhány felelősségi forma esetében az okozati összefüggés nem állapítható meg (hiányzik),⁹ vagy legalábbis nem közvetlen (távolabbi)¹⁰ kapcsolaton alapszik.¹¹

3. Büntetőjogi okozatossági elméletek

A büntetőjogi okozatosság – ok-okozati összefüggés – tudatunktól függetlenül a külvilágban lezajló történések közötti összefüggés. Materiális bűncselekmények tekintetében a tényállás esszenciális részét képezi, hiányában az adott bűncselekmény nem valósul meg és a tényállás alanyi oldala nem vizsgálendő. Ez azt jelenti, hogy az eredmény okozásának szándékossága, gondatlansága vagy vétlensége a törvényi

⁷ Például: Irreleváns, hogy az ittasan kárt okozó ember, hol fogyasztotta el a károkozáshoz a kellő mennyiségű alkoholt.

⁸ Gubis Philip: A Kúria felülvizsgálati végzése a társadalomra veszélyességben való tévedésről. *Jogesetek Magyarázata*, 2020/3–4. 21-28.

⁹ Például: Veszélyes üzemi felelősség, több üzembetartó esetén mindegyik üzembetartó felel, attól függetlenül, hogy valamelyikük esetlegesen egyáltalán nem vett részt a károkozásban.

¹⁰ Például: A vétőképtelen károkozása esetén a közvetlen és tényleges károkozó helyett gondozója, vagy felügyeletre köteles gondozója felel, vagy egyetemleges a felelősségük.

¹¹ Petrik: *Kártérítési jog*. 67-71.

tényállás alanyi oldalához tartozik, az okozati összefüggés fennállása önmagában nem dönti el a büntetőjogi felelősséget.

Büntetőjogi szempontból számos okozatossági elmélet született a jogtudományban. Elsődlegesen a kiindulópont itt is a *conditio sine qua non* elmélete. Itt egy hipotetikus elimináció elvégzése szükséges: a magatartás akkor oka az eredménynek, ha nélküle nem következett volna be úgy és akkor az eredmény, mint ahogyan és amikor bekövetkezett. A cselekmény ezért az eredmény *conditio sine qua non*-ja.¹² A *conditio sine qua non* formulája tulajdonképpen megegyezik az ekvivalencia elmélettel. Az elmélet kritikája az, hogy tulajdonképpen objektív okozatosságot kreál, az okokat végtelenné teszi.¹³ Éppen ezért a büntetőjogilag releváns okok kiválasztása szükséges.¹⁴

Az adekvát kauzalitásból három további, modifikált, továbbfejlesztett oksági elmélet alakult ki: a felróhatósági elmélet, az objektív felróhatósági elmélet és az eljárási elmélet.

Az adekvát kauzalitás szerint az tekinthető oknak, amelynek általában, tipikusan az adott eredmény a következménye, tehát a kiindulópont a tipikusan fennálló ok-okozati kapcsolat, ugyanakkor szükséges az együtttható körülmények vizsgálata.

A felróhatósági elmélet szerint azok a körülmények relevánsak, amelyeket az elkövető ismert vagy ismernie kellett volna. Az objektív felróhatósági elmélet szerint azon okok relevánsak, amelyeket az elkövető ismert, ismernie kellett volna, és amelyeket az átlagember ismert volna az adott szituációban. Ez kvázi zsinórmérték, a *diligens pater familias/reasonable man* követelménye. Az eljárási elmélet szerint ugyanakkor minden feltárt körülményt figyelembe kell venni.

Az objektív beszámítás tana szerint a kauzalitáson túlmenően olyan kritériumok számbavételéről van szó, amelyek az okozatossághoz kapcsolódóan a magatartás objektív beszámítását (relevanciáját) *pro* vagy *contra* eldöntik. Egyrészt a *conditio sine qua non* alapján meghatározza az okokat, másrészt az elkövető magatartása az adott veszély/sérelem létrejöttének megakadályozását célzó norma megszegését is megvalósította, vagy ez a norma nem a veszély/sérelem elhárítását célozta.¹⁵

A relevanciaelmélet¹⁶ szerint különbséget kell tenni az okozati összefüggés megléte és annak büntetőjogi relevanciája között. Mindezek alapján tehát a *conditio sine qua non* alkalmazásával meghatározza az okokat, majd ezek közül kiválasztja a

¹² Szekularizált jogrendszerben a metafizikai elképzelések nem alapozhatnak meg okozati összefüggést, így annak természettudományosan bizonyítható kauzalitáson kell alapulnia. Ez a gyakorlatban a szakértők jelentőségét jelzi, például, noha egy fejlövés, szívszűrés esetén egyértelmű, de a halál okát ekkor is szakértő állapítja meg.

¹³ Okozatosság végtelen: emberölés oka az lenne, hogy a szülők megismerkedtek és gyermekük született.

¹⁴ Ez nem jelenti azt, hogy egyetlen okra kellene redukálni, több együtttható ok is lehet (pl. többek által elkövetett testi sértés, közlekedési bűncselekmények)

¹⁵ Lásd: a forgalmi engedély nélkül vezető és a féktávolságon belül elütött gyalogos példáját

¹⁶ Viski az objektív beszámítás tanát és a relevanciaelméletet kvázi szinonimaként használta.

büntetőjogilag relevánsakat. A bírói gyakorlat azt választja ki, amelyekre az elkövető bűnössége kiterjedt.

A mulasztás okozatossága tekintetében elmondható, hogy tiszta mulasztásos bűncselekményeknél nem vizsgálendő, kizárólag vegyes mulasztásos bűncselekményeknél. A vegyes mulasztásos bűncselekményeknél vizsgálendő, hogy kauzális jellegű-e a mulasztás, s ha igen, miben nyilvánul meg az okozatosság?¹⁷

A mulasztás okozatosságát elfogadó irányzatokat képviselte például Irk és Heller. Egyesek szerint ez az eset a másrt tevés elmélete, amely szerint a mulasztás okozatossága a cselekvési kötelezettség teljesítése helyett tanúsított aktív magatartásból vezethető le. Eszerint mind a tevés, mind a mulasztás esetén a tettes másrt cselekszik, mint amit a törvény előír. Mások mulasztást az eredmény bekövetkezéséhez szükséges negatív feltételnek, így okozatosnak tekintik. Binding interferencia-elmélete szerint az okozatosság alapja magában a mulasztásban van.

A mulasztási okozatosság bírálói közé tartozik Losonczy, Angyal és Gellér is. Szerintük a mulasztás nem ontológiai tényező, ezáltal nem is lehet tagja egy ontológiai eseménysornak. Az okozatosság ezekben az esetekben jogi fikció.

4. Az okozatosság határai és problematikája

Az okozatosság kérdéskörében – legyen szó akár polgári, akár büntetőügyről – elsődlegesen azt szükséges górcső alá venni, hogy tulajdonképpen mit is vizsgál a bíróság?

Elsődlegesen vizsgálja, hogy az adott tényállásban melyek azok a tények, amelyeket okként lehet azonosítani, és milyen bizonyítékok szolgálnak a megállapított okok igazolására. Ezen tevékenység az okok azonosítása. Okszűrő tevékenysége körében meg kell határozni azokat a szűrési megoldásokat, amelyek segítségével valamennyi fennálló ok közül a releváns ok(ok) kiválasztásra kerülnek. Mindezek mellett, szükséges elbírálni több potenciális ok egymáshoz való kapcsolatát a felelősség nézőpontjából.¹⁸

Az okozatosság körében felmerülő gyakorlati problémák az alábbiak szerint foglalhatók össze. Elsődlegesen azt szükséges tisztázni, hogy hol kell megállni egy okozat előzményeinek visszafejtésében? Oka-e a gyermeket iskolába küldő szülő annak, hogy a gyermekét később baleset éri? Milyen összefüggés tekinthető okozati összefüggésnek? Mulasztás lehet-e oka valamely hátrányos eredménynek? Mi

¹⁷ Gubis Philip: A mulasztásos bűncselekmények tipizálásáról új dogmatikai megközelítésben. *Magyar Jog*, 2021/3. 164-174.

¹⁸ Az okok többségét érintő elméleteket jelen tanulmány keretében terjedelmi korlátok miatt nem elemzem, ugyanakkor e körben szükséges megemlíteni az alternatív okozatosság, a kumulatív okozatosság, az atipikus okozatosság kategóriákat, a novus actus interveniens elméletet. Ide tartozik továbbá: a hipotetikus, az elragadott, valamint az osztott okozatosság. Előbbiek a büntetőjog, utóbbiak a magánjog területén jutnak jelentőséghez.

szükséges ahhoz, hogy egy tényező egy okozat okává váljon? A sértett abnormálisan vékony koponyacsontja egyik oka-e egy kisebb ütés következtében megvalósuló törésnek?

Talán az egyik legfontosabb eldöntendő kérdés az okozatosság körében, hogy egy körülmény az eredmény bekövetkeztével összefüggésben lévő, abban szerepet játszó egyszerű körülmény vagy az eredményt okozó körülmény, azaz ok. Ebben nyújthatnak segítséget és kiindulópontot az okozonosító és okszűrő mércék.¹⁹

Ahogy korábban utaltam rá, az ismert okozatossági elméletek már nem szolgáltatnak megfelelő modelleket a joggyakorlatban használt oksági érvelések elemzéséhez, értékeléséhez. Az elméletek fogalomrendszerét nehéz a gyakorlatban hasznosítani. Például, az egyes elméleteknek többféle változata fordulhat elő, így bizonytalan, hogy a használt megnevezés melyikre vonatkozik. Ezen túlmenően már az alaptételek megfogalmazásában is eltérések mutatkoznak, például abban, hogy ki mit tulajdonít egy elmélet tartalmának, jellemzőjének.²⁰

Egyes büntetőjogi és magánjogi szerzők, például Fuglinszky, az eredmény objektív valószínűségének növekedéséhez köti az adekvát okot, amely különbözik az objektív előreláthatóságtól és a regularitástól is.

5. Oksági mércék a büntető joggyakorlatban

A Kúria által általánosan elfogadott mérce a feltételek egyenértékűsége (*conditio sine qua non*),²¹ tehát minden szükségszerű feltétel egyenértékű és oknak tekinthető. Ugyanakkor az egyéb felelősségi feltételek (bűnösség, felróhatóság) leszűkítik a jogilag értékelhető okok körét, és ezáltal nincs szükség önálló okszűrő mércékre, ugyanakkor nincs olyan okszűrő mérce, amely alkalmazása kizárt lenne. Előfordult, hogy más okozonosító mércét alkalmazott a bíróság, ilyen például a szakértői vélemények bizonyítékként értékelése is, amely a regularitáson, valószínűségi mércén, szakmai és tudományos tapasztalatokon, tudományos tételeken nyugszik.²² A magatartás hatásosságát is vizsgálta már, például abban a körben, hogy a felbujtás esetében oka-e a bűncselekmény elkövetésének a felbujtó magatartás.²³

(Gyakran) előfordul ugyanakkor az is, hogy nem derül ki, milyen okozonosító mércét alkalmazott a bíróság. Elmondható, hogy a joggyakorlat nem egységes abban, hogy mely okkiválasztó elméletet, okszűrő, okozonosító mércét válassza, tehát nincs

¹⁹ Ezek: szükségszerűségi mérce, hatóerő mércéje, valószínűségi mércék, objektív előreláthatósági mérce, kockázat növekedésén alapuló mérce, megsértett norma védelmi körén alapuló mérce, következmény közvetlenségének mércéje, okok rendhagyó jellegén alapuló mérce,

²⁰ Például az adekvát kauzalitás lényege Földvári és Békés szerint az objektív előreláthatósághoz köthető, míg Nagy Ferenc a magatartás és az eredmény közti tipikus kapcsolatban látta.

²¹ BH. 1993.7.

²² Pl. BH 1987.299.

²³ Pl. LB Bfv.III.572/2009/6.

általános, következetes módszer. Bizonytalanságok merülnek fel például az eredményelkerülhetőség gyakorlatában. A bíróságok ritkán indokolják, hogy milyen módszerrel jutottak következtetésre az okozatosság kérdésében, az okazonosítás és okszűrés nem különül el. Elmondható továbbá, hogy az oksági fogalomrendszer heterogén, például az igen gyakran használt adekvát, releváns jelzők mögött eltérő jelentéstartalmak húzódnak.

6. Rövid esettanulmány: a BH 2020.70. jelentősége

Jóllehet a bírósági határozat polgári jogi – közelebbről kártérítési felelősségi – tárgyban született, mégis szoros összefüggéseket mutat a hozzá kapcsolódó büntetőeljárás megállapításaival. Erre tekintettel, ha röviden is, de szükséges kitérni az ügy büntetőjogi aspektusára, így az ott megállapított tényállásra és a (büntető)jogi konzekvenciákra is. Ezen eseti döntés kiemelkedően példázza a két jogterület – a büntetőjog és a magánjog – kölcsönös összefüggéseit.

A jogeset elemzéséhez nyilvánvalóan gyakorlati oldalról szükséges közelíteni, a gyakorlati megoldás mentén azonban jelentős dogmatikai következtetések vonhatók le. Álláspontom szerint kijelenthető, hogy az ok-okozati összefüggés kérdése mindkét jogterület, a büntetőjog és a polgári (kártérítési) jog vonatkozásában is számos problémát vethet fel.²⁴ A korábban kifejtettek szerint az okozatosság több jogterületen is felmerülő és releváns kategória, mellyel a gyakorlat is rendszeresen foglalkozik.²⁵ Nehezen megfogható, kimondottan absztrakt intézményről van ugyanis szó, amelynek kezeléséhez elsődlegesen azt szükséges felismerni, hogy lényegében nem kizárólag jogi, hanem inkább ontológiai, filozófiai, természettudományi szempontból értelmezendő kategóriáról is van szó.²⁶

Figyelemmel arra, hogy a jogeset egyidejűleg büntetőjogi és kártérítési vonulattal is rendelkezik, a releváns ítéleti tényállást is két szempontból szükséges megközelíteni. A történeti tényállás ugyan mindkét esetben egyező, azt azonban észlelnünk kell, hogy más-más tényállási elemek, körülmények kerülnek előtérbe, illetve bírnak nagyobb jelentőséggel büntetőjogi, illetve kártérítési szempontból.

Elsődlegesen – a tisztánlátás végett – mindkét eljárás szempontjából indokolt rögzíteni az eljárásokban résztvevő szereplőket. Az I., II., III. és IV. rendű alperesek azok a személyek, akiknek a büntetőjogi felelőssége halálos tömegszerencsétlenséget okozó foglalkozás körében elkövetett gondatlan veszélyeztetés vétsége miatt megállapításra került, így az I–IV. rendű alperesek személye megegyezik a büntetőeljárásban szereplő I–IV. rendű vádlottakkal. Az I., II. és III. rendű

²⁴ Vö. Györgyi Kálmán: A büntetőjogi okozatosság kérdéséhez. *Jogtudományi Közlöny* 1968/7–8. 361–370.

²⁵ Gyakorlati példaként ld. BH1985. 102., BH2010. 184.; EBH 2008. 102.

²⁶ Gellér Balázs – Ambrus István: *A magyar büntetőjog általános tanai. I. kötet* (Budapest: ELTE Eötvös 2019) 219.

alperesek/vádlottak a rendezvények szervezőinek tekinthetők, IV. rendű alperes pedig a rendezvény biztonságaért felelős személyként, biztonsági őrként vett részt a rendezvényen.

Az V. és VI. rendű alperesek gazdasági társaságok, melyek a tragédia helyszínéül szolgáló szórakozóhely üzemeltetésével, valamint egyéb zenés-táncos rendezvények szervezésével foglalkoztak. Az I. rendű alperes/vádlott ezen gazdasági társaságok ügyvezetője volt.

A Kúria a Pfv.III.21.266/2018/9. számú (BH2020. 3.70.) döntésében (a továbbiakban: Kártérítési felülvizsgálati ítélet) kiindulásként rögzítette, hogy az I. rendű alperes bűnösségét a régi Btk. 171. § (1) bekezdésébe ütköző és a (2) bekezdés c) pontja szerint minősülő, halálos tömegszerencsétlenséget okozó, foglalkozás körében elkövetett gondatlan veszélyeztetés vétsége miatt állapították meg. A bűncselekmény minősített esetét az a személy valósítja meg, aki foglalkozása szabályainak megszegésével más vagy mások életét, testi épségét vagy egészségét gondatlanságból közvetlen veszélynek teszi ki és ezzel halálos tömegszerencsétlenséget okoz.

A foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés bűncselekményért fennálló büntetőjogi felelősség megállapításához a foglalkozási szabályok megszegésének tényén túl az is szükséges, hogy a szabályszegés és a bekövetkezett eredmény – jelen esetben más személy halála – között az okozati összefüggés fennálljon.²⁷ Az okozatosság kérdését a büntetőügyben eljáró bíróságnak vizsgálnia kellett, továbbá a büntetőjogi felelősség megállapításához igenlő választ kellett rá adnia, ellenkező esetben az I. rendű alperes felmentéséről kellett volna határoznia.

Szükséges kiemelni, hogy a polgári perben eljáró bíróságot a bűncselekmény elkövetését megállapító büntetőügyben hozott határozat bizonyos mértékben köti. E kötöttség nem korlátlan: pusztán annyit jelent, hogy a polgári ügyben eljáró bíróság nem térhet el a bűnösség megállapításától, azaz nem juthat olyan következtetésre, mely szerint a büntetőügyben jogerősen elítélt személy a terhére rótt bűncselekményt nem követte el.

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a polgári bíróság a kártérítési kötelezettség körében nem állapíthat meg eltérő tényállást.²⁸ Ami kiemelten hangsúlyozandó: polgári bíróság bűnösség kérdésére is kiható, a büntető ítélettel ellentétes megállapítást nem tehet. Ez a feltétel nem merül ki annyiban, hogy a polgári bíróság *expressis verbis* nem rögzítheti, hogy az adott bűncselekményt nem követte el az elítélt, hanem olyan megállapítást sem tehet, amely logikailag ezt jelentheti.

A Kúria teljes mértékben osztotta és átvette a másodfokú bíróság azon megállapítását, amely azt deklarálja, hogy amennyiben az elítélt bűnösségét olyan

²⁷ EBH2007. 1680.

²⁸ Ez azt jelenti, hogy a polgári bíróság a büntetőbíróságtól eltérően megállapíthatja saját tényállását – bizonyos keretek között persze – belátása szerint mérlegelhet, sőt akár alkalmazhat kármegosztást is, ha ennek lehetőségei fennállnak.

bűncselekményben állapították meg, amelynek tényállási eleme az elkövetési magatartás és a bekövetkezett eredmény közötti okozati összefüggés megléte – tehát büntetőjogi terminológiát használva eredmény-, más szóval materiális bűncselekményről van szó –, a polgári perben a jogellenes magatartás és a beállt eredmény közötti okozati összefüggés fennállása már nem vitatható, hiszen ezzel a polgári bíró azt deklarálná, hogy a jogerősen megállapított bűncselekmény nem volt tényállásszerű.

A Kúria arra is kitért, hogy a kártérítési felelősség (ezen belül továbbá az okozatosság) szempontjából nem volt jelentősége annak, hogy az épület milyen adottságú, állagú volt, valamint az sem releváns, hogy az I. rendű alperest megtevesztették-e, illetve feladatát ügyvezető vagy esetlegesen más minőségben látta el

A kártérítési felelősség tekintetében annak a körülménynek sincs semmiféle jelentősége, hogy az I. rendű alperes a büntetését letöltötte, vagy hogy a jogerős büntetőjogi felelősségre vonását továbbra sem tartja megalapozottnak.

A Kúria megjegyezte, hogy amennyiben a felülvizsgálati kérelemmel érintett körülményeket bármely polgári bíróság érdemben vizsgálná, vagy értékelési körébe vonná, úgy megsértené a Pp. 4. § (2) bekezdését, hiszen az I. rendű alperes büntetőjogi felelőssége körében volna le következtetéseket.

Álláspontom szerint a Kúria érvelése teljes mértékben helytálló, a testület megfelelően alkalmazta a régi Pp. 4. § (2) bekezdését. A polgári ügyben eljáró másodfokú bíróság és a felülvizsgálati eljárás során a Kúria is észlelte azt, hogy egy eredmény-bűncselekmény miatt folyamatban lévő büntetőeljárás, és e büntetőeljárás nyomán indult kártérítési ügyben az okozatosság kérdése szükségszerűen összefonódik.

Mindenekelőtt rögzíteni szükséges, hogy a polgári jogban a kárfelelősség kérdése és az ezzel összefüggő okozatosság, illetve a büntetőjogban az eredmény, és az ok-okozati összefüggés, illetve a kapcsolódó *concausa* vagy *conditio sine qua non* problematikája „örökzöld” probléma. Ahogyan korábban utaltunk rá, az ok-okozati összefüggés ontológiai kategória, a meglétének vizsgálata nem büntetőjog-specifikus, ebből adódóan más jogterületeken is szükséges lehet e vizsgálat elvégzése. Elöljáróban rögzíthető, hogy ehelyütt – figyelemmel arra, hogy jelen ügyben a polgári bíróságnak a büntetőbíróság döntését kötelező jelleggel szükséges figyelembe vennie – elegendő a büntetőjogi okozatosság problematikájáról szólni, a polgári jogi okozatosság témakörét tehát nem bontjuk ki részletesen.

Györgyi Kálmán az okozatosság kérdésével²⁹ több tanulmányában foglalkozott.³⁰ Szerinte az okozatosságot három tézis elfogadásával lehet megfelelően meghatározni.

²⁹ Mely kérdéskört ugyan a büntetőjogra vetítve vizsgálta, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy álláspontja szerint nem létezik külön büntetőjogi okozatosság; vö. Györgyi 1988. 369.

³⁰ Györgyi Kálmán: Az okozati összefüggésről. In: Wiener A. Imre (szerk.): *Büntetendőség-büntethetőség. Büntetőjogi tanulmányok* (Budapest: KJK – MTA 1997) 223–238.; Györgyi Kálmán: Tokaji Géza felfogása az okozati összefüggésről és újabb fejlemények az okozatossági tanban. *Acta*

Az első, hogy „az okozati összefüggés a jelenségek egyetemes, törvényszerű összefüggésének egyik formája, objektív kategória, amely a szemlélő tudatától függetlenül létezik”. A második, hogy „[a]z okozati összefüggés az anyagi világban érvényesülő általános kölcsönhatásoknak csak izolált mozzanata, ezért relatív fogalom. Valamely folyamat kauzalitásának vizsgálatához ezt az egyetemes összefüggésből ki kell emelnünk, mesterségesen el kell szigetelnünk”. És végül a harmadik, „[m]ivel valamely kiragadott folyamatban az anyag különböző mozgásformái hatnak, különböző szintű és fajtájú kauzális összefüggések tárhatók fel anélkül, hogy erőszakot tennénk a valóságon. Alapvetően tehát az anyag különböző mozgásformáinak egyidejű jelenléte az egyes folyamatokban engedi meg az ontológiailag azonos folyamat különböző szempontú vizsgálatát”.³¹

A büntetőjogi értelemben vett okozati összefüggésről elmondható, hogy a (materiális) bűncselekmény tárgyi oldalának szükségszerű, esszenciális eleme, hiszen bűncselekmény eredménye csak az lehet, amelyet az elkövetési magatartás okoz. Ahhoz, hogy az ok-okozati összefüggést értelmezni tudjuk, szükséges, hogy meghatározzuk, mi az eredmény-bűncselekmény (materiális bűncselekmény), ehhez pedig tisztázni kell az eredmény, mint tényállási elem definícióját.³²

Gellér Balázs és Ambrus István megfogalmazása szerint „[a]z eredmény a törvényi tényállásban megfogalmazott, elkövetési magatartás következtében, az elkövetőtől elkülönült külvilágban bekövetkező változás”.³³

Fontos rögzíteni, hogy az eredmény nem esszenciális tényállási elem, számos bűncselekmény vonatkozásában felmerül ugyan következmény a bűncselekmény elkövetésével kapcsolatban, azonban az nem a tényállás része. Akkor beszélhetünk tehát eredményről, ha az valamilyen formában, vagy az alap-, vagy a minősített eset körében a Büntető Törvénykönyvben rögzítésre került. Mindennek alapján az okozati összefüggést nem minden bűncselekmény esetén tudjuk – és nem is szükséges – vizsgálni. Éppen a fentiekből vonható le az a következtetés, hogy az immateriális bűncselekmények esetén az elemzett esetben megválaszolt dogmatikai probléma fel sem merülhet, így ilyen esetekben a kártérítési ügyben eljáró bíróságot valóban csak a büntető ítélet rendelkező része, illetve az abban megállapított büntetőjogi felelősség köti, és az indokolást is csak e körben kell figyelembe vennie.

Sajátos problémát vethet fel az okozatosság körében az a tény is, hogy az eredmény több típusú lehet: megkülönböztetünk materiális sértő bűncselekményeket, ahol valamilyen sérelem következik be, illetve beszélhetünk materiális veszélyeztető bűncselekményekről, ahol az eredmény veszélyhelyzetként³⁴ jelenik meg. A (büntető)ítélet alapjául is szolgáló bűncselekmény, a foglalkozás körében elkövetett

Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica 1996/1–20. 85–100.

³¹ Györgyi 1968. 361.

³² A Büntető Törvénykönyv az eredmény dogmatikai kategóriájához nem fűz törvényi meghatározást.

³³ Gellér-Ambrus 215.

³⁴ Közvetlen vagy közvetett veszélyhelyzet.

veszélyeztetés e körben különleges, ugyanis az alaptényállás egyidejűleg tartalmaz sértő és veszélyeztető eredményt is.³⁵

Amint a fentiekből láthatjuk, eredmény-bűncselekmények tekintetében az okozatosság hiánya esetén a bűncselekmény nem valósul meg, így ez a büntetőjogi felelősség megállapíthatóságának akadályát képezi. Amennyiben engednénk annak a felfogásnak, mely szerint ilyen esetekben az ok-okozati összefüggés a büntetőeljárás befejezése alapján indult polgári kártérítési ügyben vitatható lenne, úgy az a régi Pp. 4. § (2) bekezdésében foglalt követelményt teljes mértékben kiüresítené.

Az uralkodó magánjogi szakirodalom alapján megállapítható, hogy napjainkban a polgári jogi kárfelelősség alappillérei közül leghangsúlyosabban a jogellenesség-felróhatóság kérdése, és maga a kár körvonalazódik, az okozatosság kérdése gyakorta háttérbe szorul.³⁶

Az okozatosság vonatkozásában Eörsi Gyula ezzel ellentétes álláspontra helyezkedik, mely szerint a kárfelelősség elemeinek esszenciális sajátossága az, hogy nem vizsgálhatóak szeparáltan, „hanem egymással való összefüggésükben válnak relevánssá”.³⁷ Mind közül kiemelkedik azonban az okozatiság, amely tulajdonképpen „egységbe rendezi a felelősség szempontjából az összes többi feltételt”.³⁸

Noha e kúriai határozat az eredmény-bűncselekmények vonatkozásában feloldja az ellentmondást a büntetőjog és a magánjog erre a kérdésre irányuló dogmatikai felfogása között, ennek ellenére a két jogterület fogalmainak és terminológiájának további egységesítését is érdemes lehet fontolóra venni.

A Kártérítési felülvizsgálati ítélet gyakorlati jelentősége több szempontból is kiemelkedő. Egyértelműen kijelenthető, hogy az elemzés tárgyát képező határozat az ok-okozati összefüggés problematikája körében egy neuralgikus pontot – dogmatikailag helyes és megnyugtató módon – zárt le.

Kétségtől eltekintve a határozat javára írandó körülmény, hogy észlelte és helyén kezelte a büntetőjog és a magánjog közötti összefüggést,³⁹ képes volt meglátni az elvileg más dogmatikai alapokon nyugvó felelősségi rendszer egységes értelmezésének fontosságát. Az ítélet ugyan polgári (kártérítési) ügyben született, azonban az eljáró bíróságok a büntetőjogi kategóriákat és fogalmakat megfelelő tartalommal emelték át és alkalmazták a polgári jogvita elbírálása során.

³⁵ Lásd 1978. évi Btk. 165. § (1) bekezdés

³⁶ Lásd részletesebben: Fézer Tamás: *A nem vagyoni (erkölcsi) sérelmek megítélése a polgári jogban* (Budapest: HVG-ORAC 2011) 181. o.

³⁷ Eörsi Gyula: *A polgári jogi kártérítési felelősség kézkönyve* (Budapest: KJK 1966) 129.

³⁸ Uo. 130. o

³⁹ Ehhez lásd Ambrus István: Polgári jogi elemek a büntető anyagi jogban. *Polgári Jog* 2017/3. Az egyes jogterületek egymáshoz való közeledését jól példázza, hogy a büntetőjog más jogterületekhez, így például a szabálysértési joghoz is egyre erősebben kapcsolódik, vö. Ambrus István: Az ismételt bevezetett érték-egybefoglalásról és az ezzel kapcsolatos egyes elméleti és gyakorlati problémákról. *Magyar Jog* 2010/5. 274– 281.

E jogeset és annak elbírálási története, tökéletesen példázza, milyen dogmatikai anomáliákat képes okozni, ha az egyes jogterületek fogalmait nem egymásra figyelemmel értelmezzük. Jogalkalmazási és jogalkotási szempontból is helytelennek tartjuk tehát, hogy e két jogterület jelentős eltérést mutat egymástól, és bizonyos esetekben azonos fogalmakhoz teljesen más jelentéstartalmat társít.

Álláspontom szerint végül a jogbiztonság és a legalitás szempontjából is visszaszálló helyzetet teremtene egy olyan gyakorlat kialakulása, amely feljogosítaná a polgári bíróságot arra, hogy ugyanazon ügy kapcsán negligálja a büntetőjogi felelősséget és a halálos vagy egyéb sértő eredmények vonatkozásában az okozati összefüggést megállapító büntetőbírói döntést.

Felhasznált irodalom

- Ambrus István: Polgári jogi elemek a büntető anyagi jogban. *Polgári Jog*, 2017/3.
- Ambrus István: Az ismételten bevezetett érték-egybefoglalásról és az ezzel kapcsolatos egyes elméleti és gyakorlati problémákról. *Magyar Jog*, 2010/5.
- Angyal Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, Athenaeum, 1920.
- Blutman László: Okozatosság, oksági mércék és a magyar bírói gyakorlat. *Jogtudományi Közlöny*, 2011. június
- Blutman László: Okozatosság a jogban: több ok együttes megítélése. *Acta Universitatis Szegediensis: forum: acta juridica et politica*, 2011.
- Eörsi Gyula: *A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve*. Budapest, KJK 1966.
- Fézer Tamás: *A nem vagyoni (erkölcsi) sérelmek megítélése a polgári jogban*. Budapest, HVG-ORAC 2011
- Gellér Balázs – Ambrus István: *A magyar büntetőjog általános tanai. I. kötet*. ELTE Eötvös Kiadó, 2019.
- Gubis Philip: A Kúria felülvizsgálati végzése a társadalomra veszélyességben való tévedésről. *Jogesetek Magyarázata*, 2020/3–4.
- Gubis Philip: A mulasztásos bűncselekmények tipizálásáról új dogmatikai megközelítésben. *Magyar Jog*, 2021/3.
- Györgyi Kálmán: A büntetőjogi okozatosság kérdéséhez. *Jogtudományi Közlöny* 1968/7–8. 361–370.
- Györgyi Kálmán: Az okozati összefüggésről. In: Wiener A. Imre (szerk.): *Büntetendőség–büntethetőség. Büntetőjogi tanulmányok* (Budapest: KJK – MTA 1997)

Györgyi Kálmán: Tokaji Géza felfogása az okozati összefüggésről és újabb fejlemények az okozatossági tanban. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica* 1996/1–20.

Heller Erik: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Szeged, Szent István Társulat, 1931.

Irk Albert: *A magyar anyagi büntetőjog*. Pécs, Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1928.

Petrik Ferenc: *Kártérítési jog*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2002.

Joggyakorlat:

BH. 1993.7.

BH 1987.299.

LB Bfv.III.572/2009/6.

BH1985. 102.

BH2010. 184.

EBH 2008. 102.

EBH2007. 1680.

CAUSALITY IN THE CRIMINAL AND THE PRIVATE LAW

In this paper the author explored and assessed the mutual relations between criminal law and private law in the light of causality.

The article examines specific issues of causality, seeks to identify the differences between natural and legal causality, furthermore, analyzes certain theoretical and practical issues of criminal and private causality. This analysis is based both on legal-historical, dogmatic, and teleological considerations.

The author has examined the jurisprudential views, as well as the past and current judicial practice on the topic, also tried to explain whether the different interpretations of causality in the field of criminal and civil law are necessary, or these should be similar, or perhaps the same.

Of particular importance from the current judicial practice is decision no. BH 2020.70. which, although was delivered in a civil law case, more specifically on the subject of liability for damages, is closely related to the findings of the related criminal proceedings, especially on the issue of causality. This decision has been analyzed in detail by the author, who has also set out his views on this decision and its practical importance.

SZABÓ ZSOLT TIBOR

Büntetőjogi Tanszék

Témavezető: Dr. Gellér Balázs József tanszékvezető egyetemi tanár

DOI: 10.56966/2022.11.Szabo

A BEFOLYÁSSAL ÜZÉRKEDEÉS ÚJ ALAPESETE

A magát hivatalos személynek kiadó és ezen színlelt működésével kapcsolatban jogtalan előnyt kérő vagy elfogadó cselekményének értékelése

I. Bevezetés

A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényt (a továbbiakban: Btk.) 2020. január 1-je óta három jelentős módosítás érintette a korrupciós bűncselekmények tekintetében.

Elsőként, 2021. január 1. napjától kezdve a magyar jogrendszerből elvileg kivezették a hálapénz intézményét. Emellett, 2022. március 1. napjától az adott korrupciós deliktumnál kizárt a büntetés enyhítésének, különös méltánylást érdemlő esetben a büntetés mellőzésének a lehetősége, amennyiben a büntettet az elkövető bűnszervezetben követte el, jóllehet alaposnak tekinthető az a jogirodalmi állásfoglalás, amely szerint az említett tilalom a korábbi jogszabályi berendezkedés mellett is vonatkozott a bűnszervezet tagjaira is.¹ Végül pedig, 2021. január 1. napjával a befolyással üzérkedés (299. §) kiegészült egy bekezdéssel, a miniszteri indokolás szerint egy új alapesettel.²

A tanulmány a befolyással üzérkedés ezen új, a Btk. 299. § (2a) bekezdésének vizsgálatát célozza. Annak érdekében, hogy hipotézisem – mely szerint a (2a) bekezdés szerinti bűncselekmény nem más, mint egy jogalkotási hiba –, alátámasztásra kerüljön, röviden a befolyás vásárlása büntetnének elemzése is nélkülözhetetlen.

A teljesség érdekében már itt kell rögzíteni azt is, hogy mi a korrupciós bűncselekmények egyik sajátos jellemzője: az aktív (illetve passzív) oldali elkövetésnek, a cselekménynek (lehet az akár alap-, akár [ha a logika azt megköveteli] minősített eset) a passzív (illetve aktív) oldalon mindig megvan a maga tükörkép-

¹ Ehhez legújabbán ld. Ambrus 2022. 29-32.

² 299. § (2a) A (2) bekezdés szerint büntetendő, aki magát hivatalos személynek kiadva e színlelt működésével kapcsolatban jogtalan előnyt kér, a jogtalan előnyt vagy ennek ígéretét elfogadja.

bűncselekménye. (Vesztegetés-vesztegetés elfogadása, hivatali vesztegetés-hivatali vesztegetés elfogadása, befolyás vásárlása-befolyással üzérkedés).

A jogalkotási kronológiából értelmet nyer ennek jelentősége. Amennyiben a jogalkotó módosítja – maradványként a tanulmány tárgyát képező bűncselekményeknél – a Btk. 298. §-t, módosítania kell a Btk. 299. §-t is (és fordítva), azért, hogy ne maradjon büntetőjogilag értéketlenül olyan cselekmény, amely cselekmény az „egyoldalú” módosítás után kriminalizálásra kerül.

Kimutatható tehát, hogy egy korrupciós aktív vagy passzív oldali törvényi tényállás módosítás mindenképpen megköveteli a „tükör-bűncselekmény” módosítását is, és ez leginkább a befolyással üzérkedés és a befolyás vásárlása büntetteinél érhető tetten.

Talán ennek a megkülönböztetésnek tudható be az, hogy a befolyás vásárlása büntette eddig mindig utólag került korrigálásra, utólag lett hozzáigazítva a befolyással üzérkedés büntetétéhez. Ebből a tényből pedig egyenesen következik az a megállapítás, hogy 2021. január 1-je óta a két deliktum megint nincs szinkronban.

II. Jogalkotási kronológia

A Btk. hatályba lépésekor – 2013. július 1. napján – a befolyással üzérkedés minősített esetei a következők voltak: az alapeseti bűncselekmény *üzletszerű* elkövetése, annak állítása, hogy a tettes *a hivatalos személyt nem (jogellenesen) befolyásolja, hanem egyenesen megvesztegeti*, végül pedig szintén minősített esetről beszéltünk, és beszélünk most is, amennyiben *az üzér azt állítja, vagy azt a látszatot kelti, hogy hivatalos személyt veszteget*.

Fontos hangsúlyozni, hogy a (2) bekezdés b) pontjának tényállásszerűsége egyrészt feltételezheti azt, hogy a magát hivatalos személynek kiadó befolyással üzérkedőnek nincs is szándékában hivatalos személyt befolyásolni (nincs hivatalos személy, ezáltal nem is beszélhetünk hivatalos eljárásról),³ azonban jelentheti azt is, hogy a befolyással üzérkedő csupán azért adja ki magát hivatalos személynek, hogy ezen minőségben való megtévesztéssel (tévedésbe ejtéssel) a befolyás vásárlótól még nagyobb összegű vagy értékű jogtalan előnyt tudjon kérni, megszerezni. Azaz, valójában tudná jogellenesen befolyásolni (és befolyásolja is) az eljárást, (mert pl. a barátja, a felesége, a régi évfolyamtársa az ügyben eljáró hivatalos személy, vagy csak éppenséggel hivatali kapcsolati tőkével bír), a befolyás vásárlót kizárólag a nem létező (saját) hivatali minőségével ejti tévedésbe, vagy tartja tévedésben.⁴ Kárról, és különösen sértetről mindazonáltal egyáltalán nem beszélhetünk, hiszen a megtévesztett személy is a

³ Hollán 2015a. 41.

⁴ Ezt igazolja a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény (a továbbiakban: 1961. évi Btk.) 153. § (2) bekezdésének b) pontja: a befolyással üzérkedő a cselekmény elkövetésekor vagy befolyásának érvényesítésekor hivatalos személynek adta ki magát.

jogtalanság talaján áll. Alapvetően az a jogalkotói szándék, hogy ne helyezzünk egy olyan személyt sértetti pozícióba, aki maga is bűncselekményt követ el.

Fenti kérdésben már most állást kell foglalni, hogy értelmet nyerjen a később tárgyalandó (2a) bekezdés tartalma. Azt kell vizsgálni, hogy van-e hivatalos személy és van-e, vagy lesz-e hozzá kapcsolódó hivatalos eljárás, vagy egyáltalán nincs hivatalos személy, ezáltal nincs hivatalos eljárás sem.⁵

Az alább idézett miniszteri indokolás szerint 2015. július 1. napjáig a befolyás vásárló (aktív oldali) azon cselekménye értéketlenül maradt, amikor is a befolyással üzérkedő csak hivatalos személynek adta ki magát. Ezen a fennálló jogi helyzeten az egyes büntetőjogi tárgyú törvények módosításáról szóló 2015. évi LXXVI. törvény változtatott, amelynek 27. § (1) bekezdés beiktatta a 298. § (1a) bekezdését.⁶ Ez a szakasz pontosan azt rendeli büntetni, aki magát hivatalos személynek kiadó személy részére (...) jogtalan előnyt ad vagy ígér.⁷

A módosítás lényegét a miniszteri indokolás úgy foglalta össze, hogy „a befolyással üzérkedés alapesete, amikor az elkövető arra hivatkozik, hogy hivatalos személyt befolyásol, és ezért a maga vagy más számára jogtalan előnyt kér, vagy az ilyen előny ígérését elfogadja. Minősített esetet képez, ha az elkövető magát hivatalos személynek adja ki. Ezzel szemben az aktív oldali elkövetést jelentő befolyás vásárlása korrupciós bűncselekményként csak azt bünteti, aki olyan személynek vagy rá tekintettel másnak ad, vagy ígér jogtalan előnyt, aki arra hivatkozik, hogy hivatalos személyt befolyásol. A befolyás vásárlása nem állapítható meg akkor, ha a jogtalan előnyt olyan személynek adják vagy ígérik, aki magát hivatalos személynek adja ki, miközben ennek a cselekménynek a passzív oldala a fent írtak szerint a befolyással üzérkedés súlyosabban minősülő esete”.

A miniszteri indokolásban írtakat alapul véve azt a következtetést kell levonnunk, hogy a befolyással üzérkedő a magát hivatalos személynek történő kiadása cselekményével a befolyás vásárló terhére a csalás vétségét, vagy büntettét nem követte (követhette) el, még a befolyással üzérkedés büntetével valóságos alaki halmazatban sem.

A miniszteri indokolásból látható, hogy a jogalkotó a „befolyás vásárlót” egyáltalán nem ismerte el sértettként, azaz a minősített eset b) pontja (hivatalos személynek adja ki magát) nem rokonítható a minősített eset a) pontjának 2. fordulatával (azt a látszatot

⁵ Balláné 2017. 9.

⁶ Hollán utalt arra, hogy szükséges ennek a tényállásnak a megalkotása, ugyanakkor tanulmányában kérdésként felvette, hogy ennek nem biztosan korrupciós bűncselekménynek kell lennie. Hollán 2015b. 15.

⁷ Kérdésként felmerülhet, miért nem büntetendő még súlyosabban, ha a magát hivatalos személynek kiadó személy azt állítja, vagy azt a látszatot kelti, hogy hivatalos személyt veszteget? Miért nem büntetendő még súlyosabban, ha a befolyás vásárló olyan személynek ad vagy ígér jogtalan előnyt, aki arra hivatkozik, hogy hivatalos személyt veszteget? Előbbi cselekmény nyilván a büntetés kiszabása során nyerme értékelést, hiszen az ítéletben az szerepelne, hogy a cselekmény a 299. § (2) bekezdésének a) és b) pontja szerint is minősül, viszont előbbi cselekményre ez nem igaz.

kelti, hogy hivatalos személyt veszteget). Persze a valamilyen személynek történő kiadás (ld. máshol pl. magánlaksértés egyik elkövetési módja: „*hivatalos eljárás színlelésével*”) magában rejt egy csalási jellegű magatartást, de ez nem ad okot arra, hogy a bűncselekmény csalásnak, vagy csalásnak is minősüljön.

Az tehát tény, hogy 2015. július 1-jét megelőzően a befolyás vásárló büntetlenül maradt, ha magát hivatalos személynek kiadó részére adott vagy ígért jogtalan előnyt, ugyanakkor a befolyással üzérkedés új, (2a) bekezdéséhez fűzött miniszteri indokolás sem enged arra következtetni (bármennyire is úgy tűnhet), hogy az (1a) bekezdés törvénybe iktatása előtt a befolyás vásárló sértetti pozícióba került volna.

A büntetőeljárásról szóló törvény és más kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2020. évi XLIII. törvény 51. §-a szerint „*a Btk. 299. § új (2a) bekezdésének beiktatását a jogalkalmazók részéről jelzett azon igény indokolja, hogy jelenleg a korrupciós bűncselekmények keretei között nem értékelhető annak a személynek a magatartása, aki magát hivatalos személynek kiadva, ezen állított működésével kapcsolatban kér vagy fogad el jogtalan előnyt. Ezt a magatartást a gyakorlati szakemberek jelenleg csak csalásként tudják értékelni, amelynek „sértettje” a jogtalan előnyt nyújtó személy, ő viszont korrupciós bűncselekményért felel*”.

Saját álláspontomtól eltérően a jogalkotó azt szerette volna elérni, hogy a 2021. január 1. napját megelőző befolyást vásárló kvázi sértetti („sértetti”) pozíciója megszűnjön, mindezt úgy, hogy már egy 2009-es döntés is kimondta: a jogtalan előnyt adó polgári jogi igényt nem terjeszthet elő, mivel nem sértett.⁸

A befolyással üzérkedő azon cselekményét pedig, amely most már teljes egészében, vitathatatlanul beleillik a csalás bűncselekményének törvényi tényállásába, a törvényhozó az életidegen Btk. XXVII. Fejezet alá helyezte el.

A jogalkotó aggodalma kissé eltúlzott, hiszen rendkívül elvétve találni olyan eseti döntést, amelyben a jogerős döntést meghozó bíróság sértettként elismerte volna 2015. július 1-jét megelőzően a becsapott ügyfelet. A kutatás során tapasztalható, hogy egyedül a befolyással üzérkedés és a csalás kollíziójának feloldása a „legkézenfekvőbb”: a csalás sosem állhat valóságos alaki halmazatban a befolyással üzérkedéssel. Ugyan kissé bátortalanul kijelenthető, hogy a halmazati elvhez való ragaszkodást inkább az indokolta, hogy ezzel kizárható az ügyfél sértetti minőségének elismerése.

Kimondható az is, hogy a befolyással üzérkedés új esetével a két bűncselekmény egymáshoz mérten – ismételten – aszinkronba került.

Megválaszolva fenti kardinális dogmatikai kérdést, megállapítható, hogy a Btk. 299.§ (2) bekezdés b) pontjának kifejtésekor a befolyással üzérkedő csupán azért adja ki magát hivatalos személynek, hogy ebben a minőségben való megtévesztéssel (tévedésbe ejtéssel) a befolyás vásárlótól még nagyobb összegű vagy értékű jogtalan előnyt tudjon

⁸ BH 2009.75.

kérni, megszerezni.⁹ Pontosan azért, mert a (2a) bekezdés egy további tényállási elemet hordoz: hivatalos személynek adja ki magát és csak színleli hivatali működését, azaz, a színlelt hivatali működés mint a (2) bekezdés b) pontjában meg nem található többlettényállási elem jelzi azt az esszenciális különbséget, hogy hol kezdődik a tisztán csalás bűncselekménye, és hol ér véget ez a sajátos csalási jellegű deliktum.

Hangsúlyozom, hogy a jelen tanulmányban írtak kizárólag a Btk. 299. § (2) bekezdésének b) pontjával összefüggésben igazak.¹⁰

Amennyiben elfogadjuk, hogy a két deliktum között valóban fennáll a specialitás viszonya (azaz egyáltalán felhívható ez a halmazati rendező elv), továbbra is az az álláspontom, hogy a csalás és a befolyással üzérkedés 299. § (2) bekezdésének a) pontja szerinti minősített esete, de akár a befolyással üzérkedés alapesete (nincs befolyás, vagy a befolyás megléte ellenére nincs befolyásolás, nincs hivatalos eljárás, vagy van hivatalos eljárás, de nincs vesztegetés, csak annak látszata) egymással valódi alaki halmazatot alkothatnak.¹¹

A helyes jogi minősítés nem könnyű feladat, hiszen igaz az az állítás, amely szerint a megtevesztést a befolyással üzérkedés nem közvetlenül, *expressis verbis* tartalmazza, hanem csak magában rejt. ¹² Ugyanígy, a bűncselekmény sokszor a csaláshoz van közelebb, mint magához a vesztegetéshez.¹³

Az sem könnyíti meg a helyzetet, hogy az ügyészség gyakorlata szerint a befolyás vásárlása kizárólag akkor állapítható meg, ha a jogtalan előnyt nyújtó a jogtalan előny hivatalos személynek történő továbbadása nélkül kívánja, hogy a befolyással üzérkedő érvényesítse befolyását (jogellenesen).

III. A szakirodalomban kialakult nézetek

A szakirodalomban két felfogás alakult ki. Egyes szerzők maradéktalanul átveszik azt a több évtizedes jogalkalmazói gyakorlatot, amelynek értelmében nincs valóságos alaki halmazat a tárgyalt vagyon elleni és a tárgyalt korrupciós bűncselekmények között, a specialitás elve miatt.¹⁴ Nehéz lenne vitába szállni ezekkel a tanulmányokkal, hiszen a bírósági határozatok hivatkozásán túl érdemi indokolást nemigen tartalmaznak.

Egyes szerzők pedig úgy gondolják, hogy valójában semmi akadálya nem lenne a halmazat megállapításának.

⁹ Ezzel ellentétes nézet szerint ez az eset csalásként és a befolyással üzérkedés minősített esete halmazataként értékelendő. In. *Magyar jogszabályok kommentárjai* 2013. 169.

¹⁰ Ehhez ld. Hollán 2013. 155.

¹¹ Szabó 2019. 221-228.

¹² Tóth 2001. 28.

¹³ Gál 2021. 31.

¹⁴ A specialitásról részletesen ld. Ambrus 2014. 240-245.

Tóth Mihály a csalás és az adócsalás példáját hozza fel. Meggyőződése szerint „*a specialitás csak akkor zárhatja ki a valódi alaki halmazatot, ha a konkrét tett esetében egyaránt megállapíthatók a csalás és az adócsalás elemei is*”. Hozzáteszi, akkor sincs szó specialitásról, ha „*a csalásszerű magatartás nélkülözi a csalás valamely nélkülözhetetlen összetevőjét, pl. a célzatot, vagy az eredményt stb.*”.¹⁵

A vagyon elleni és a korrupciós bűncselekmény kifejezetten sok elemben eltér egymástól.¹⁶ Leglényegesebb, hogy eltérőek a védett jogi tárgyak, a csalás materiális bűncselekmény, befejezettségéhez szükség kár okozása, míg a befolyással üzérkedés immateriális bűncselekmény.¹⁷

Tóth egy későbbi művében¹⁸ erőteljesebben bírálja a joggyakorlatot. Utal arra, hogy adott esetben a terhelt még jobban is járhat a minősítéssel, hiszen a különösen jelentős kárt okozó csalás súlyosabb büntetési tétellel fenyeget, mint a befolyással üzérkedés minősített esete. Egy kommentár is foglalkozik ezzel a kérdéssel, eltérve Tóthtól és kimondva, hogy nem osztja azt az álláspontot, „*amely szerint a specialitás szabálya alól kivétel, ha a cselekményt csalásként minősítve az a befolyással üzérkedés minősített eseténél súlyosabban büntetendő (BH 2009.346.), minthogy ez az álláspont – kifogásolhatóan – a terhelt terhére oldja fel a tényállás-kollízióból (látszólagos halmazatból) adódó értékelési problémát (in dubio mitius)*”.¹⁹

Egy 2022-es tanulmányban a szerző szerint csalás csak akkor állapítható meg a befolyással üzérkedés helyett, ha az üzér intézett ajánlata teljesen abszurd (azaz, nem lehet komolyan venni a befolyásolási képességet és/vagy a befolyásolási készséget). Példaként a pénzhamisítást hozza fel, amely bűncselekmény esetlegesen tényállásszerűség hiányában nem lenne megállapítható (a csalás viszont igen), ha az elkövetési tárgy, nevezetesen a pénz minősége nevetségesen rossz (fekete-fehér, egyoldalú nyomtatással készített húszezres), azonban a forgalomban résztvevő megtevesztésére alkalmas lehet (színesben nyomtatott hamis euró).²⁰

Habár olyan tanulmány nem található, amely azzal a kérdéskörrel foglalkozik, hogy lehet-e egyben sértett a korrupciós bűncselekményt elkövető, zárójelben érdemes megjegyezni a következőket.²¹

A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény 50. §-a értelmében „*a sértett az a természetes vagy nem természetes személy, akinek vagy amelynek a jogát vagy a jogos*

¹⁵ Tóth 2001. 29.

¹⁶ Legfrissebben: Kúria Bfv.538/2021/7. sz. döntése [66]-[70].

¹⁷ A 2019-es tanulmányomban részletesen foglalkozom ezzel a kérdéskörrel, azokat nem kívánom megismételni.

¹⁸ Tóth 2006. 201-202.

¹⁹ Mezölaki 2021.

²⁰ Steiner 2021. 90.

²¹ Nem új keletű kijelentés, hogy lopni a tolvajtól is lehet: „*aki a tolvajtól, eltulajdonítási céllal, jogtalanul elveszi a lopott dolgot, az maga is lopást követ el. Függetlenül attól, hogy a „második” tolvaj tudja-e ki a dolog valódi tulajdonosa. Csupán azt kell tudnia, hogy a dolog számára idegen, amelynek elvételére nem jogosult*”. Gellér – Hollán – Kis 2006. 1224-1225. Arról azonban ez a kommentár sem szól, hogy a tolvaj ebben az esetben sértett is egyben.

érdekét a bűncselekmény közvetlenül sértette vagy veszélyeztette”. Csak ezt a szakaszt alapul véve nem lenne akadálya annak, hogy nem létező ügyben, nem létező befolyásolásért, nem létező vesztegetésért az aktív oldali felet sértettként ismerjük el. Ha mégis büntetni kívánjuk őt, személy szerint egyetértek azzal a megállapítással, amelynek értelmében ebben az esetben magát a korrupciós hajlamot pönalizáljuk,²² hiszen valójában még távoli jogtárgysértés sincs.

A távoli jogtárgysértés hiánya különösen akkor „látványos”, amikor a befolyással üzérkedő a bűnös kapcsolat kezdeményezője. Az üzér tesz ajánlatot az ügy jogellenes elintézésére, vagy eleve arra hivatkozik, hogy ez az egyetlen járható út. Ezért talán érdemes lenne megfontolóra venni az 1961. évi Btk. szabályozását. Ennek a törvénynek ugyanis a 296. § (2) bekezdésének b) pontja csalásként büntette azt, aki a csalást hivatalos személyként, e jelleg felhasználásával, avagy hatósági megbízatás vagy jelleg színlelésével követte el.

Ezt a magatartást az 1961. évi Btk. megalkotója vagyon elleni bűncselekményként nevesítette, ami egyúttal magával von egy más védett jogi tárgyat is. A tanulmánynak az egyik konkretizált tézise pontosan az, hogy a (2a) bekezdés szerinti bűncselekmény a Btk. rendszerében rossz helyen lett elhelyezve. Ez az eset távolról sem nevezhető korrupciós bűncselekménynek, ez tisztán vagyon elleni bűncselekmény, ráadásul nem is új keletű.

IV. A jogalkalmazói gyakorlatban kialakult nézetek

A bírói gyakorlat töretlenül és makacsul kitart azon álláspontja mellett, amely szerint a két bűncselekmény a specialitás viszonyában áll, kizárólag a generális tényálláshoz képest az ismérvekben gazdagabb bűncselekmény minősítése helyes. Korábban²³ azt képezte a vizsgálat tárgyát, hogy a két deliktum adott szempontok miatt miért nem áll a specialitás viszonyában, ma már viszont az a kérdés, hogy egyáltalán halmazati rendező el lehet-e a specialitás a két deliktum tekintetében.²⁴ A gyakorlat annak ellenére több évtizede kiforrott, hogy a hivatali visszaélés és a csalás, valamint a (hivatali) vesztegetés és a csalás halmazati elbírálásának kérdése hosszabb ideig bizonytalan volt, és talán most sem sziklaszilárd.

1. A hivatali visszaélés és a csalás kollíziója

A nem létező büntetőeljárásban történő, az adott ügyben ezáltal nem létező hivatalos személy megvesztegetését egy 2009-es döntés a hivatali visszaélés és a csalás

²² Fejes 2017. 57.

²³ Szabó 2019.

²⁴ Ennek a kérdésnek a megválaszolása bőven meghaladná jelen dolgozat kereteit, így a vizsgálatot a doktori disszertáció fogja tartalmazni.

kísérletének minősítette,²⁵ kimondva, hogy a hivatali visszaélés nem a csalás speciális esete, így (alaki) halmazatuk lehet valóságos.²⁶ Egy szerző szerint magának a bűnösségnek a kimondása is az ügyész jogfejlesztő tevékenységnek köszönhető.²⁷

A Debreceni Ítéltábla 2012-ben utalt arra, hogy a hivatali visszaélés és a csalás halmazati viszonyának megítélése nem egységes a gyakorlatban, a jogirodalomban pedig nincs egység abban a kérdésben, hogy a specialitás vagy a konzumpció érvényesülhet-e, vagy valódi a halmazat.²⁸

2013-ban a Kúria úgy foglalt állást, hogy *„nem hivatali vesztegetést vagy hivatali visszaélést, hanem csalást valósít meg az a rutinellenőrzési munkakört betöltő adóhatósági munkatárs, aki a hivatalosság látszatát keltve az általa kiszemelt vállalkozónak a valóságtól eltérően azt állítja, hogy ellene a tervek szerint belátható időn belül vagyonosodási vizsgálatot fognak lefolytatni, és e vizsgálat elhárítása fejében tőle anyagi ellenszolgáltatást kér és vesz fel jogtalanul”*.²⁹ A jogi minősítés megváltoztatása mellett a Kúria megerősítette, hogy a csaláshoz képest nem speciális törvényi tényállás a hivatali visszaélés.

Az eset azért is érdekes, mert a Kúria úgy fogadta el a becsapott vállalkozók sértetti minőségét, hogy *„a tényállás 1-9. pontjában rögzítettek szerint a megjelölt időben fiktív adóhatósági idézést küldtek 12 vállalkozónak. Azokban az esetekben, amikor a fiktív idézéssel megtévesztett e személyek igényelték, pénz ellenében az adóeljárás lezárását igazoló fiktív jegyzőkönyvet is átadtak részükre. A tényállás rögzíti az egyes terheltek konkrét cselekményeit, a vállalkozóktól kapott pénzeszegeket és azt, hogy az egyes terheltek az anyagi juttatásból miként részesedtek”*. A csalás megállapítása nyitott utat a sértetti minőség elismeréséhez.

A Kúria továbbá kimondta, hogy a hivatali visszaélés és a csalás nem állhat egymással valódi alaki halmazatban, kizárólag a csalás, mint speciális tényállás állapítható meg.³⁰ Az előnyt nyújtók cselekménye vesztegetésnek nem minősülhet (hiányzik a hivatalos személy működésével kapcsolatban tényállási elem), a befolyással üzérkedés helyett pedig csalásról beszélünk.³¹

A két deliktum viszonyával foglalkozó bírósági döntés 2014 óta nem született. Fenti határozatok természetesen történeti tényállásukban különböznek egymástól, azonban ezeket a megállapításokat a Kúria elvi szinten, általános érvényben tette, elvonatkoztatva az adott ügytől.

²⁵ A bűnösségét annak a hivatalos személynek mondták ki, aki azt állította a sértettnek, hogy vele szemben nyomozás folyik, az eljárás kedvező kimenetele érdekében pedig egyik barátjának kétmillió forintot kell fizetnie. A hivatali visszaélés helyett a vesztegetés az egyik tényállási elem (működésével kapcsolatban) hiánya miatt nem volt megállapítható.

²⁶ Legfelsőbb Bíróság Bfv.49/2009/9. számú határozata.

²⁷ Mátrai 2020. 19.

²⁸ Debreceni Ítéltábla Bf.II.56/2012/57. sz. döntése.

²⁹ BH 2014.4.100.

³⁰ Ehhez ld. Gellér 2011.

³¹ Fejes 2017. 55.

2. A (hivatali) vesztegetés és a csalás kollíziója

Ennek a két bűncselekménynek a találkozása viszonylag ritka, hiszen a hivatali vesztegetés helyett többnyire a befolyással üzérkedés kerül előtérbe, ilyenkor pedig visszatérünk az eredeti, fent tárgyalt kérdéskörre.

A Kúria friss döntésében kimondta, hogy a hivatali vesztegetés vagyon elleni és más bűncselekménnyel is valóságos alaki halmazatot képezhet,³² holott korábban a Debreceni Ítéltáblának a már hivatkozott indokolása értelmében a vesztegetés a csaláshoz képest speciális tényállás.

A Fővárosi Ítéltábla szintén nem állapította meg a csalás (sem a hűtlen kezelés) halmazatát a nemzetközi kapcsolatban elkövetett vesztegetéssel.³³ Az indokolás szerint az elkövető „a 2008. évre vonatkozó üzleti tervben nem tüntette fel a vesztegetésre szánt 10 millió euro kifizetését, beszámolójában nem tájékoztatta a részvényeseket erről a kifizetésről, az éves közgyűlésen is elmulasztotta őket erről tájékoztatni, ezzel tévedésben tartotta őket és kárt okozott a részvényeseknek (csalás)”. Mivel a vádlott a csalást és a hűtlen kezelést a vesztegetés elkövetési magatartásával valósította meg, létrejött a látszólagos alaki halmazat. Az Ítéltábla szerint a halmazat kizárása azért is indokolt, mert a vádlott a csalás el nem követésével önfeljelentés veszélyének tette volna ki magát, ami pedig ellentétes az önvádra kötelezés tilalmával.

3. A befolyással üzérkedés és a csalás kollíziója

Annak ellenére, hogy mint láthatjuk, a hivatali visszaélés és a csalás, továbbá a (hivatali) vesztegetés és a csalás minősítése – nem nevezhető következetesnek, néhol követhetetlen az indokolás mögötti dogmatika, sőt, a döntések évről-évre egymást bírálják felül, olykor még a különböző szervezeti szinten elhelyezkedő bíróságok is ellentmondanak egymásnak, a befolyással üzérkedés és a csalás kollíziója tekintetében a gyakorlat több évtizede valóban változatlan.

Az ügyészség szerint nem létező ügyben, ténylegesen befolyásolható hivatalos személy hiányában a jogtalan előnyt nyújtó hivatali vesztegetést követ el, ha a jogtalan előny hivatalos személy részére történő eljuttatásával hivatalos személy befolyásolása a célja, akkor is, ha a befolyással üzérkedőnek mint közvetítőnek adott jogtalan előnyt a hivatalos személynek történő továbbadással nyújtotta, még úgy is, hogy a közvetítő üzér csak színlelte a hivatalos személy megvesztegetését.³⁴ Már itt látszik, hogy ez a tétel nem egyezik meg a 2014.4.100. számú precedens értékű felülvizsgálati eljárásban hozott döntéssel.

³² BH 2022.5.119. [53].

³³ Fővárosi Ítéltábla Bf.275/2014/7. sz. döntése.

³⁴ Legfőbb Ügyészség BF.271/2016/15-I. és KSB.6519/2016/2. számú iránymutatásai (2016. december 23.) 3.

Annyi bizonyos, hogy az ügyészség gyakorlata a már hatálytalan BK. 31. számú kollégiumi véleményére alapul. Egészen 2013. július 8. napjáig a Legfelsőbb Bíróság BK 31. számú (BKv 13.) kollégiumi állásfoglalása úgy rendelkezett, hogy hivatali vesztegetésben kell kimondani a bűnösségét annak a személynek, aki az előnyt az üzérnek azért adja, hogy az (mint közvetítő, beékelődött személy) eljuttassa a hivatalos személynek az ügyfél ügyének kedvező elintézése céljából. Az ügyfél akkor is elkövette a hivatali vesztegetés büntettét, ha az üzér csupán állította, vagy azt a látszatot keltette, hogy hivatalos személyt fog megvesztegetni.³⁵ A befolyással üzérkedő pedig mindkét bűncselekményt elkövette, ha a hivatalos személyt meg is vesztegette utóbb.³⁶

A kollégiumi állásfoglalás az akkor hatályos Kódex hiányosságai miatt egyáltalán nem foglalkozott azzal a cselekménnyel, amikor az ügyfél a befolyással üzérkedő befolyását akarta megvenni azért, mert tévedésből azt hitte, hogy ő maga hivatalos személy, aki hivatalos személyt befolyásol. A jogszabályváltozás miatt pedig az ügyfél (befolyás vásárló) cselekménye most már biztosan a Btk. 298. § (1a) bekezdése szerint minősül, hivatali vesztegetés büntetében nem lehet kimondani bűnösségét, és – ezen van a hangsúly – a befolyással üzérkedő pedig a Btk. 299. § (2a) bekezdése szerinti bűncselekmény elkövetője.

A Legfelsőbb Bíróság a kollégiumi vélemény hatályon kívül helyezését megelőzően, egy 2009-es döntésében rögzítette, hogy a hivatali befolyással üzérkedés minősített esetét (azt állítja, vagy azt a látszatot kelti, hogy hivatalos személyt veszteget) csak akkor lehet megállapítani, ha a cselekmény csalásként minősítve nem fenyeget súlyosabb büntetési tétellel.³⁷ Ezzel a Kúria – úgy tűnik – újonnan szakított, hiszen egy néhány évvel ezelőtti határozatában már egyáltalán nem foglalkozott a büntetési tételek súlyosságának kérdésével, ezt nem tekintette mérvadó szempontnak.³⁸

Összefoglalóan, az új (2a) bekezdés szerinti eset felborította a magabiztosnak egyáltalán nem nevezhető elvi tételeket.

V. Megállapítások

A befolyás vásárlása és a befolyással üzérkedés büntetteinek (1a) és (2a) bekezdései csupán a hivatali aktív és passzív oldali elkövetésre vonatkoznak, hiszen nem igényel sok vizsgálódást annak megállapítása, hogy a jogalkotó a gazdasági életre nem terjesztette ki azokat az eseteket, amelyek magukban hordozzák – indirekt módon – ezeket a bizonyos csalásos jellegű elkövetési magatartásokat, illetve a csalás deliktumának egyéb tényállási elemeit.³⁹

³⁵ Hollán 2018. 38.

³⁶ Legfelsőbb Bíróság Bf.V.2723/2000. szám alatt ügyben született ítélete (HGY 395.).

³⁷ BH 2009.12.346.

³⁸ Kúria Bfv.744/2016/7. sz. határozata.

³⁹ A gazdasági befolyással üzérkedés és a gazdasági befolyás vásárlása büntettei egy-egy utaló normát

Egy újabb kérdés merülhet fel erre figyelemmel: csak alapesetben mondható ki annak az elkövetőnek a bűnössége, aki azt állítja, vagy azt a látszatot kelti, hogy gazdálkodó szervezet részére vagy érdekében tevékenységet végző személyt veszteget, vagy ilyen személynek adja ki magát? Ugyanígy, a terhelt egyáltalán felelősségre vonható, ha magát gazdálkodó szervezet részére vagy érdekében tevékenységet végző személy részére ad vagy ígér jogtalan előnyt?

Meglátásom szerint csak alapesetben mondható ki a bűnösség, utóbbi esetben pedig nem beszélhetünk az ügyfél részéről bűncselekményről, hiszen, amennyiben a jogalkotó élni kívánt volt a pönalizálás lehetőségével, úgy a szükséges utaló normával ellátta volna a tényállásokat. Előbbi mondattal kapcsolatban igaz az az állítás, hogy ez privilegizált esetként szolgálhat.⁴⁰

A kérdés másik aspektusból megválaszolható. A befolyással üzérkedés megvalósulása tekintetében nem azt kell vizsgálni, hogy az előnyt nyújtó vagy ígérő tudattartalma mit fogott át,⁴¹ a védett jogi tárgy sérelmét már önmagában az előidézi, hogy az üzér részéről elhangzik a hivatalos személy befolyásolására, vagy megvesztegetésére történő hivatkozás, utalás vagy állítás.⁴² Itt hozzá kell tenni, hogy a Pécsi Ítéltábla szerint a befolyással üzérkedés alapesete csak akkor tényállásszerű, ha a jogtalan előny kérése vagy elfogadása (is) megvalósul. Ha az elkövetési magatartást nem fejtik ki, úgy a bűncselekménynek az lesz a sértettje, akinek kárt okoztak ok-okozati összefüggésben a hivatalos személy befolyásolására való hivatkozásban történő megtevesztéssel.⁴³

A jogalkotó elébe ment a részletezett bizonytalanságnak, és az új „alapesettel” végeredményben pontot kívánt tenni a kérdés végére. Ezzel a megoldással a befolyás vásárló valóban sosem kerülhet még kvázi sértetti pozícióba sem, azonban magatartásával mégiscsak olyan szélhámost akar jogtalanul befolyásolni vagy akár megvesztegetni, akiről azt hiszi, hogy hivatalos személy, akinek ráhatása van vagy lehet az ügyére.

Meggyőződésem szerint ezért a befolyással üzérkedés új (2a) bekezdésének a vagyon elleni bűncselekmények fejezet alatt lenne helye, a csalás egyik minősített eseteként.

Abban is biztos vagyok, hogy a befolyás vásárlása (1a) bekezdése nem a befolyással üzérkedés (2a) bekezdésének tükör-bűncselekménye, így az új „alapeset” legfeljebb akkor nyerne értelmet, ha a befolyás vásárló oldalán megjelenne ennek a magatartásnak

tartalmaznak, mégpedig az alapeseti bűncselekményekre történő visszaütalást.

⁴⁰ Gál 2021. 32. és Elek 2014. 65.

⁴¹ Érdekességgént, Wiener A. Imre törvényszerkesztési sajátosságának aposztrofálja azt a megoldást, hogy a korrupciós bűncselekmények egyoldalú kezdeményezéssel is befejezettek, holott ismeretes volt olyan szabályozás, amelyek csak a létrejött bűnös megállapodást minősítették befejezett alakzatnak, megállapodás hiányában csak kísérletről, vagy előkészületről szóltak. In. Wiener 1963. 212.

⁴² Steiner 2021. 90.

⁴³ ÍH 2010.100.

a tükörképe, így: (...) szerint büntetendő, aki magát hivatalos személynek kiadó, működést színlelve folytató személynek (...) jogtalan előnyt ad vagy ígér.

Felhasznált irodalom

Ambrus István: A Kúria határozata a bünszervezetben elkövetett költségvetési csalásról. *Jogesetek Magyarázata*, 2022/1.

Ambrus István: *Egység és halmazat – régi dogmatikai kérdés, új megközelítésben*. SZTE-ÁJK, Szeged, 2014.

Balláné Szentpáli Edit: A csalás és a vesztegetési jellegű bűncselekmények elhatárolása. *Büntetőjogi Szemle*, 2017/1.

Elek László: A korrupciós bűncselekmények rendszere a 2012. évi C. törvényben. *Profectus in litteris*, 2014/6.

Fejes Péter: Kételyek a befolyással üzérkedő ügyfelének rendszeres büntethetőségét illetően. *Ügyészeti Szemle*, 2017/1.

Gál István László: A befolyással üzérkedés, mint speciális csalás néhány aktuális elméleti és gyakorlati problémaköre. *Büntetőjogi Szemle*, 2021/2.

Geller Balázs – Hollán Miklós – Kis Norbert: *A büntető törvénykönyv magyarázata. III. kötet, Különös Rész (2)*, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2006.

Geller Balázs: Gondolatok a kettős értékelés tilalmáról és a látszólagos alaki halmazat feloldására szolgáló elvekről. In.: Gál István László (szerk.): *Tanulmányok Tóth Mihály professzor 60. születésnapja tiszteletére*, PTE-ÁJK, Pécs, 2011.

Hollán Miklós: A korrupció elleni büntetőjogi szabályozás legújabb módosításáról. *Iustum Aequum Salutare*, 2015/4.

Hollán Miklós: A korrupciós bűncselekmények szabályozási újdonságai – egy törvényjavaslat margójára. *MTA Law Working Papers*, 2015/16.

Hollán Miklós: *Korrupciós bűncselekmények alapvető kérdései integritás tanácsadók számára*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018.

Hollán Miklós: Valótlan állítások jelentősége a hivatali korrupciós bűncselekmények minősítésénél. In.: Gál Andor – Karsai Krisztina (szerk.): *Ad valorem: Ünnepi tanulmányok Vida Mihály 80. születésnapjára*, Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2013.

Magyar jogszabályok kommentárjai. V. kötet, Opten Kft., Budapest, 2013.

Mátrai József István: *A hivatali korrupciós bűncselekmények elhatárolási kérdései a befolyás vásárlása hatálybalépésének tükrében*. Kozma Sándor pályázat III. díjazott dolgozata, 2020.

Mezőlaki Erik: A korrupciós bűncselekmények. A 299. §-hoz fűzött kommentár. In.: Gál Andor – Hegedűs István – Juhász Zsuzsanna - Karsai Krisztina – Katona Tibor – Mezőlaki Erik – Szomora Zsolt – Törő Sándor: *Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez*. Wolters Kluwer Complex Jogtár – internetes jogi adatbázis, elektronikus kiadvány (Budapest, 2021).

Steiner Gábor: A befolyással üzérkedéssel kapcsolatosan felmerülő kérdések a jogalkalmazásban. *Büntetőjogi Szemle*, 2021/2.

Szabó Zsolt Tibor: Lehet-e a csaló egyben a befolyással üzérkedés tettese is? – Halmazati és elhatárolási kérdések a vagyon elleni és a korrupciós bűncselekmények találkozásakor. *Magyar Jog*, 2019/4.

Tóth Mihály: A befolyással üzérkedés a vagyon elleni bűnözés, a korrupció és a lobbizás határán. In.: Nagy Ferenc (szerk.): *Bűnügyi Mozaik. Tanulmányok Vida Mihály 80. születésnapjára*, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2006.

Tóth Mihály: A csalás formáinak és büntetőjogi értékelésének változásai. *Belügyi Szemle*, 2001/4.

Wiener A. Imre: A hivatali büntettek tárgyról. *Jogtudományi Közlöny*, 1963/4.

THE NEW BASIC CASE OF INFLUENCE PEDDLING

Evaluation of the act of a person pretending to be a public official and requesting or accepting an unlawful advantage in connection with this sham operation

On the 1st of January 2021, the Section 299 of the Act C of 2012 on the Criminal Code (Criminal Code), namely the offence of influence peddling, was supplemented with a new basic case based on the Ministerial Justification. According to the Section 299, Paragraph 2a, "any person who – impersonating a public official – requests an unlawful advantage in connection with this operation, accepts the unlawful advantage or the promise of such an advantage" is punishable.

In my view, this new provision will overturn the dogmatics of the criminal substantive law, which could never be called uniform or coherent regarding official bribery, influence peddling and fraud.

In my study I support the above thesis, proving that the legislator should not have placed this new basic case under Chapter XXVII of the Criminal Code, but also proving that the legal system did not really need this new provision.

In my essay, I will also discuss what kind of act this new provision intends to punish.

VARGA JÓZSEF

Büntetőjogi Tanszék

Témavezető: dr. Filó Mihály egyetemi adjunktus

DOI: 10.56966/2022.12.Varga

A NEVELÉSI ALAPELV HANYATLÁSA ÉS A NEUROLAW KÍNÁLTA LEHETŐSÉGEK A FIATALKORÚAK BÜNTETŐJOGÁBAN

1. Bevezetés

A fiatalkorú bűnelkövetőkkel szembeni fellépés a mai napig kihívás elé állítja az egyes országok jogrendszereit. Ez a korosztály kiemelt figyelemben részesül, hiszen ők jelentik a társadalom jövőjét. Éppen ezért fontos, hogy megakadályozzuk, hogy a fiatalok a bűnözői életvitelt felnőtt korukban is folytassák. A fiatalkorúak büntetőjogának legnagyobb jelentősége talán abban áll, hogy ezt a leginkább formálható generációt a megfelelő beavatkozással a helyes irányba terelje.¹

Fontos tehát, hogy a jelenlegi fiatal bűnelkövetőkre olyan szabályok vonatkozzanak, amelyek alkalmazása lehetővé teszi számukra a társadalomba történő reintegrációt, és adott legyen annak a lehetősége, hogy felnőve majd tisztességes állampolgárként éljék az életüket, ne pedig visszaeső bűnözőként. Ez azonban nem könnyű feladat, hiszen „a siker egyik legfontosabb feltétele a kriminalitás feltételeinek, okainak számbavétele, sokoldalú elemzése és osztályozása. S éppen ez az a kérdés, amely a legélesebb viták tárgya szerte a világon”.²

Tanulmányomban megvizsgálom a fiatalkorú bűnelkövetőkkel szembeni fellépés szabályozásának történetét, a hatályos szabályozással kapcsolatos problémákat, és a megoldást kutatva egy új terület, a neurolaw kínálta lehetőségekbe is betekintek.

¹ Rosta Andrea: A fiatalkorú bűnözés kriminológiája és szociológiája, L'Harmattan: Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest, 2014. 19.

² Dr. Huszár Tibor: Fiatalkorú bűnözők, Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 1964. 5.

2. „Hanyatlás” – A fiatalkorú bűnelkövetőkkel szembeni fellépés története a magyar büntetőjogban.

2.1. A fiatalkorú bűnelkövetők a Csemegi-kódexben (1878. évi V. törvénycikk)

Az első olyan büntetőjogi kódex, amely a fiatalkorú bűnelkövetőket az adott kor társadalmi és intézményi rendszerének megfelelően kezelte, a Csemegi-kódex volt.³

A Csemegi-kódex elsősorban az ún. klasszikus büntetőjog elveire épült, vagyis a fiatalkorúak sajátos helyzetét figyelembe vevő rendelkezéseket nem tartalmazott. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a fiatalkorúak teljesen azonos elbírálás alá estek volna, mint a felnőttek. A törvény értelmében, aki a tizenkettedik életévét nem töltötte be, bűnvád alá nem volt vonható. Külön szabályozás vonatkozik a tizenkettő és tizenhat év közötti fiatalokra. Ez a korosztály a felnőtteknél jóval enyhébb szankciók hatálya alá tartozott. Talán a leglényegesebb rendelkezés az volt, hogy a bíróság – az elkövető fiatalságára tekintettel – dönthetett úgy is, hogy a hathónapos felfüggesztés helyett a huszadik életévét még be nem töltött személyt javítóintézetbe utalja. Ha a bíróság mégis börtön vagy fogházbüntetést választott, akkor azt a fiatalkorú elkövetőnek magánzárkában kellett letöltenie. Fontos megemlíteni, hogy a javítóintézeti nevelés a Csemegi-kódex által létrehozott új, fiatalkorúakat érintő büntetőjogi intézmény volt.⁴ A törvény azt is rögzítette, hogy aki a huszadik életévét még nem töltötte be, halállal vagy életfogytig tartó szabadságvesztéssel nem volt büntethető.

A Csemegi-kódex nagy hangsúlyt fektetett a beszámíthatóság vizsgálatára: a 12-16 év közötti fiatalok esetén a bírálónak mérlegelnie kellett, hogy az elkövető rendelkezett-e a cselekmény elkövetésekor annak bűnössége felismeréséhez szükséges belátási képességgel, vagyis képes volt-e tettének a kriminális jellegét felfogni. A Csemegi-kódexben a beszámítás jogi, és nem erkölcsi beszámíthatóságot jelentett, vagyis azt, hogy az egyén cselekedetében benne legyen a választási lehetőség, magatartása irányításának képessége, és az, hogy a cselekedet a tettes akaratára legyen vonatkoztatható.⁵

2.2. A fiatalkorú bűnelkövetők az 1900-as évek első felének büntetőjogában

A Csemegi-kódex után 30 évvel lépett hatályba az 1908. évi XXXVI. törvény (I. Büntetőnovella). Az I. Büntetőnovella már a reformgondolkodás szellemében született,

³ Dr. Bory Noémi: A fiatalkorúak szabadságelvonással járó szankciói és végrehajtásuk Spanyolországban és Magyarországon, Budapest, 2016. 33.

⁴ Uo. 34.

⁵ Rosta Andrea: A fiatalkorú bűnözés kriminológiája és szociológiája, L'Harmattan: Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest, 2014. 79-80.

így szakított az addigi hagyományos büntetőjogi elvekkal, és vezéreszméi között szerepelt az egyénesítés, a védelem, oltalom és a nevelés.⁶

A Novella meghagyta a tizenkét éves alsó büntethetőségi korhatárt. A fiatalkorúság felső határát azonban 18. életévre emelte. Ezen rendelkezések mellett a javítóintézeti neveléshez kötődő korhatárt 21. életévre emelte. Ami a szankciókat illeti, ez a törvény négy féle intézkedést tett lehetővé a fiatalkorú bűnelkövetőkkel szemben: dorgálás, próbára bocsátás, javító nevelés, valamint fogház- vagy államfogházbüntetés. A dorgálás alkalmazásával a bíróság nyilvános tárgyaláson az elítélthez ünnepélyes komoly intelmet intézett, és figyelmeztette őt, hogy újabb büntett vagy vétség esetén szigorúbb büntetést fog alkalmazni. A próbára bocsátás során a bíróság a fiatalkorút ítélethozatal nélkül, megfelelő figyelmeztetés után egy évi próbaidőre, szigorú szabályokhoz kötött felügyelet mellett, feltételesen szabadlábon hagyta. Javító nevelést akkor rendelt el a bíróság, ha a fiatalkorú eddigi környezetében a romlás veszélyének volt kitéve, züllésnek indult, vagy értelmi és erkölcsi fejlődése érdekében a javító nevelés más okból szükségesnek mutatkozott. Ha szigorúbb intézkedésre volt szükség, a bíróság a fiatalkorút a törvény szerint halállal, fegyházzal, börtönnel vagy fogházzal büntetendő cselekmény miatt fogházbüntetésre, államfogházzal büntetendő cselekmény miatt államfogházbüntetésre ítélte.⁷

Az I. Büntetőnovella szelleme és szabályai a fiatalkorúak szabadságvesztés-büntetésének a reformjában érték el a leglátványosabb eredményeket. A reformtörekvések arra irányultak, hogy a szabadságvesztés időtartama nyújtson lehetőséget a fiatalkorúak átalakítására, tartama pedig növelje a társadalomba történő beilleszkedés jövőbeli lehetőségeit, elsősorban a munkás életmódra szoktatás és a szakmai felkészítés hangsúlyozásával. A Novella a külön felállítandó fiatalkorúak fogháza létrehozásával maradéktalanul teljesítette a fenti követeléseket (vö.:27.§). Ezzel a rendelkezéssel gyakorlatilag is szétválasztotta a fiatalkorúak szabadságvesztésének végrehajtását a felnőttekétől, megteremtve ezzel a lehetőséget egy sajátos végrehajtási rend kialakítására.⁸

Amíg a Csemegi-kódexben foglalt beszámítási képességet mint büntethetőségi előfeltételt felváltotta az I. Büntetőnovellában szereplő értelmi és erkölcsi fejlettség. Ezutóbbi fogalmát azonban a törvény nem határozta meg, így megfelelő jogi háttér hiányában ezen új jogi kategória tartalmi kibontása a jogalkalmazás feladata lett.⁹

Az I. Büntetőnovella fogház-koncepciója azonban a gyakorlatban nem volt végrehajtható, ezért az igazságügy-miniszter 1913 elején arról rendelkezett, hogy azok a fiatalkorúak, akiket egy évnél hosszabb tartamra ítélték el, egy országos fogházban legyenek összevontan elhelyezve. Ennek következtében 1913 nyarától – jobb megoldás

⁶ Uo. 81.

⁷ 1908. évi XXXVI. törvénycikk a büntetőtörvénykönyvek és a bűnvádi perrendtartás kiegészítéséről és módosításáról, 15-26. §

⁸ Bory 2016. 41.

⁹ Rosta 2014. 83.

hiányában – a fiatalkorúakat a budapesti gyűjtőfogházban helyezték el. Ezzel a megoldással azonban fel kellett adni a fiatalkorúak önálló fogházának elképzelését, a gyűjtőfogház ugyanis nagyszámú felnőtt elítélt elhelyezését is biztosította. A miniszter megszüntette továbbá az elítéltek csoportba sorolását, egyszerűsítette az osztályrendszert és a büntetés szakokra történő osztályozását.¹⁰

Az igazságügyi kormányzat a fiatalkorúak bíróságainak létesítésével próbálta megvalósítani a rövid tartalmú fogházbüntetések arányának jelentős csökkentését. Ennek jegyében jött létre az 1913. évi VII. törvénycikk a fiatalkorúak bíróságáról (Fb.), amely 1914-től minden büntető hatáskörrel rendelkező törvényszéken létrehozta a fiatalkorúak önálló büntetőbíróságát.¹¹

Az Fb. alapgondolata a nevelés, a fiatalkorúak megmentése, és a megelőzés volt: „Amikor tehát törvényhozásunk mindenkép a fiatalkorúak megmentésének célját szolgálja, fenntartja a bűnösség, az erkölcsi felelősség, az igazságosság és a büntetés régi fogalmait is és bizonyos megszorításokkal nevelési érdekből helyt ad a szorosabb értelemben vett büntetés alkalmazásának. Az igazságosság eszméje, a rossznak a tudata a gyermeklélekben is él. A társadalmi szokások, a családi és az iskolai nevelés, a valláserkölcsi oktatás mind beleneveli az igazságosság és az erkölcsi felelősség érzetét; az állam minden intézményének arra is kell törekednie, hogy ezek az erkölcsi értékek minél erőteljesebben kialakuljanak. Mi lenne különben a gyermekből férfi korában erkölcsi felelősségérzete és az igazságosság szeretete nélkül?”¹²

Összességében tehát elmondható, hogy az I. Büntetőnovella megvalósította a fiatalkorúak eltérő elbírását és teljes mértékben történő önálló büntetőjogi kezelését, az Fb. pedig szabályozta a fiatalkorúak ügyében eljáró büntetőbíróságokat. Önálló törvényhely azonban a fiatalkorúak számára nem jött létre.¹³

2.3. A fiatalkorú bűnelkövetők az 1900-as évek második felének büntetőjogában

A fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó szabályozás következő állomása az 1950-es évekre datálható. Ekkortájt a megváltozott hatalmi, társadalmi, gazdasági viszonyok változása következtében sor került a Csemegi-kódex felváltására, a büntetőjog jelentős részét szovjet mintájúra formálták. Így született meg az 1950. évi II. törvény a büntető törvénykönyv általános részéről (Bt.).¹⁴

¹⁰ Bory 2016. 44.

¹¹ Bory 2016. 44-45.

¹² 1913. évi VII. törvénycikk indoklása a fiatalkorúak bíróságáról, Általános indoklás

¹³ Rosta 2014. 86.

¹⁴ Uo.

A Btá. nem tartalmazott külön szabályokat a fiatalkorúakra vonatkozóan, egyedül annyit fogalmazott meg, hogy „nem büntethető, aki a büntett elkövetésekor tizenkettedik életévét még nem töltötte be.”¹⁵

Az 1951. évi 34. tvr. a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi és büntető eljárási rendelkezésekről (Ftvr.) hatályon kívül helyezte az I. Büntetőnovellát, valamint a fiatalkorúak bíróságáról szóló szabályokat, és új szabályozást vezetett be. Az anyagi jogi felelősség előfeltételeként eltörölte a büntethetőséghez szükséges értelmi és erkölcsi fejlettség követelményét. Lehetővé tette azonban, hogy a büntetőeljárást mellőzzék, megszüntessék, illetve felmentő ítéletet hozzanak abban az esetben, ha a fiatalkorú – értelmi fejlettsége hiányában – nem ismerhette fel cselekménye veszélyességét a társadalomra. A javító nevelés mellett, az értelmileg fogyatékos fiatalkorúak számára megteremtette a gyógypedagógiai nevelés intézményét, a büntetések körében pedig a fogház és az államfogház helyébe a börtönt léptette, azzal az előírással, hogy azt rendszerint a fiatalkorúak börtönében kell végrehajtani.¹⁶

A fiatalkor büntetőjogi meghatározásában lényeges változást jelentett az 1954. évi 23. számú törvényerejű rendelet a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi rendelkezések módosításáról, amely módosította az Ftvr.-t, létrehozva egy dualista jogkövetkezményi rendszert: a fiatalkorúak korosztályát 12-14, illetve 14-18 évesekre osztotta, és a két kategória különböző elbírálás alá esett. A 12-14 évesekkel szemben csak bírói megrovás, próbára bocsátás, javító-nevelés, valamint az új elemként megjelenő gyógypedagógiai nevelés, mint intézkedés volt alkalmazható. Ezzel szemben a 14-18 éveseknél főszabályként büntetést kellett kiszabni, és csak bírói mérlegeléssel, a nevelés érdekében dönthettek a nevelő intézkedések mellett. Megjegyzendő, hogy a kiszabható büntetés kisebb mértékű volt, mint a felnőttek esetében, de nagyobb mértékű, mint az I. Büntetőnovella esetén.¹⁷

A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény és az azt életbe léptető 1962. évi 10. törvényerejű rendelet hatályon kívül helyezte az Ftvr.-t. A törvény Általános Részében külön fejezetet kapott a fiatalkorúak büntetőjoga, aminek következtében megszűnt a fiatalkorúak büntetőjogi önállósága, és helyébe a viszonylagos önállósággal rendelkező fiatalkorúak büntetőjoga lépett, amelyet a törvény önálló fejezete, konkrétan a VI. fejezet szabályozott.¹⁸

Az 1961. évi V. törvény a büntetőjogi felelősség minimális életkori kritériumát felemelte 14. életévre. A 12-14 évesek büntetésével való foglalkozást áthelyezte az iskolai, iskolán kívüli és a családi nevelés illetékességi körébe. A törvényalkotó kategorikus jellegű vélelme az volt, hogy a 14. életvének betöltése előtt senki nem rendelkezik büntetőjogi beszámítási képességgel, a 14. életév után azonban – ellenkező

¹⁵ 1950. évi II. törvény a büntetőtörvénykönyv általános részéről 9. §

¹⁶ Dr. Ligeti Katalin: A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási törvényének koncepciója, Büntetőjogi kodifikáció 2006. 2. szám, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, Budapest, 4.

¹⁷ Rosta 2014. 87.

¹⁸ Rosta 2014. 88.

bizonyítás hiányában – ez a képesség mindenkinél adott. A törvény miniszteri indoklása világosan megfogalmazta, hogy a fiatalkorúak esetében is az általános büntetőjogi szabályokat kívánja maradéktalanul érvényesíteni azoknak a körülményeknek a figyelembevételével, amelyek a fiatalkorúak társadalmi helyzetét, értelmi-pszichikai sajátosságát jellemzik.¹⁹

Az 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről jelentette a fiatalkorúak büntetőjogi szabályozásának következő állomását. Ezen törvény VII. fejezetében foglaltak helyet a fiatalkorúakra vonatkozó külön rendelkezések. A felnőttekre irányadó Btk. szabályait a fiatalkorúakra is alkalmazni kellett a jelzett eltérések, külön rendelkezések figyelembevételével. Az 1978-as Btk. lényegében az 1961-es kódex megoldásait követte, mind a felelősségre vonás rendszerében, mind pedig az életkor vonatkozásában.²⁰

Az 1978-as Btk. a büntethetőségi korhatárt 14 évben állapította meg. A törvény a 14 év alatti személyeket nevezte gyermekkorúaknak, náluk a büntető-igazságszolgáltatás alkalmazása ki volt zárva. Ennek indoka többek között az volt, hogy a hazai oktatási rendszerünkben általában tizennegyedik életévükben fejezik be a gyerekek az általános iskolai tanulmányaikat, és ekkor szerzik meg a társadalmi együttéléshez szükséges alapismereteket és értékelési képességet. A fiatalkor felső határa változatlanul a 18. életév betöltésénél helyezkedett el.²¹

Az 1978. évi Btk. értelmében a fiatalkorúakkal szemben a következő intézkedések voltak alkalmazhatók: megrovás, próbára bocsátás, kényszergyógykezelés, alkoholisták kényszergyógyítása, elkobzás, pártfogó felügyelet, javítóintézeti nevelés. Főbüntetésként szabadságvesztés, javítónevelő munka és pénzbüntetés volt kiszabható, mellékbüntetésként pedig a közügyektől eltiltást, foglalkozástól eltiltást, járművezetéstől eltiltást, kitiltást, kiutasítást, valamint pénzbüntetést határozta meg a törvény.²²

3. A fiatalkorú bűnelkövetőkkel szembeni fellépés a hatályos büntetőjogban

A hatályos Btk. 106. §-a értelmében a fiatalkorúakkal szemben kiszabott büntetés vagy alkalmazott intézkedés elsődleges célja a nevelés, vagyis az, hogy a fiatalkorú helyes irányba fejlődjön, és a társadalom hasznos tagjává váljon. Büntetést csak akkor kell kiszabni, ha az intézkedés alkalmazása nem célravezető. Azzal a fiatalkorúval szemben, aki az elkövetéskor a tizennegyedik életévét nem töltötte be, csak intézkedés

¹⁹ Ligeti 2006. 5.

²⁰ Rosta 2014. 89.

²¹ Rosta 2014. 90.

²² Bory 2016. 75.

alkalmazható. Szabadságelvonnással járó intézkedést alkalmazni, vagy büntetést kiszabni is csak akkor lehet, ha az intézkedés vagy büntetés célja más módon nem érhető el.²³

A Btk. lehetővé teszi, hogy a fiatalkorúakkal szemben intézkedésként javítóintézeti nevelést alkalmazzanak, ez mellett azonban nem szabható ki szabadságvesztés, elzárás, vagy közérdekű munka. A kizárólag fiatalkorúakkal szemben alkalmazható javítóintézeti nevelés egy szabadságelvonnással járó szankció, amelynek alkalmazási sorrendisége a Btk. rendelkezései alapján – összhangban a Gyermekek jogairól szóló Egyezményrel – elméleti szinten a következő:

1. szabadságelvonnással nem járó intézkedés,
2. szabadságelvonnással nem járó büntetés,
3. szabadságelvonnással járó intézkedés (itt szerepel a javítóintézeti nevelés),
4. szabadságelvonnással járó büntetés.²⁴

A gyakorlatban azonban nem ez a tendencia figyelhető meg. Számos nemzetközi kritika született arra vonatkozóan, hogy Magyarországon indokolatlanul sok fiatalt sújtanak szabadságelvonnással járó szankcióval.

Mindemellett, ha megnézzük a felnőttekkel, valamint a fiatalkorúakkal szemben kiszabható büntetések és intézkedések körét, jól látható, hogy a szankciók jellegét tekintve érdemi eltérés nincs a két korosztályra vonatkozó szabályok között.

1. táblázat

BÜNTETÉSEK	
Általános szabályok	Fiatalkorúakra vonatkozó eltérő szabályok
Szabadságvesztés: 30-45. § - életfogytig tartó - határozott ideig tartó	Szabadságvesztés: 109-110. § - csak határozott ideig tartó - eltérő tartamok - eltérő végrehajtási fokozatok
Elzárás: 46. §	Elzárás: 111. § – eltérő tartam
Közérdekű munka: 47-49. §	Közérdekű munka: 112. § - ha az ítélethozatalkor a 16. életévét betöltötte
Pénzbüntetés: 50-51. §	Pénzbüntetés: 113. § - ha önálló keresete, jövedelme vagy megfelelő vagyona van - alacsonyabb mérték - behajthatatlanság esetén kell közérdekű munkára vagy szabadságvesztésre átváltoztatni
Foglalkozástól eltiltás: 52-54. §	Nincs eltérő szabály - 52. § (3) bekezdés különös méltányolást érdemlő esetben mellőzhető
Járművezetéstől eltiltás: 55-56. §	Nincs eltérő szabály

²³ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 106. §

²⁴ Csemáné Váradi Erika, Görgényi Ilona, Gula József, Jacsó Judit, Lévy Miklós, Sántha Ferenc: *Magyar büntetőjog, Általános részi ismeretek*, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2017, 230.

Kitiltás: 57. §	Kitiltás: 118. § - a megfelelő családi környezettel rendelkező fiatalkorú nem tiltható ki arról a településről, amelyben családja él
Sportrendezvények látogatásától való eltiltás: 58. §	Nincs eltérő szabály
Kiutasítás: 59-60. §	Kiutasítás: 114. § - fiatalkorúval szemben tízévi vagy azt meghaladó szabadságvesztést szabtak ki, az országban tartózkodása a közbiztonságot jelentősen veszélyezteti, és nem sérül a családi élet tiszteletben tartásához való joga

Forrás: Csemáné Váradi Erika, Görgényi Ilona, Gula József, Jacsó Judit, Lévy Miklós, Sántha Ferenc: Magyar büntetőjog, Általános részi ismeretek, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2017, 233.

2. táblázat

INTÉZKEDÉSEK	
Általános szabályok	Fiatalkorúakra vonatkozó eltérő rendelkezések
Megrovás: 64. §	Nincs eltérő szabály
Próbára bocsátás: 65-66. §	Próbára bocsátás: 116. §
Jóvátételi munka: 67-68. §	Jóvátételi munka: 117. § - Akkor írható el, ha az ítélet meghozatalakor a tizenhatodik életévét betöltötte
Pártfogó felügyelet: 69-71. §	Pártfogó felügyelet: 119. §
Elkobzás: 72-73. §	Nincs eltérő szabály
Vagyonekobzás: 75-76. §	Nincs eltérő szabály
Elektronikus adat végleges hozzáférhetetlenné tétele: 77. §	Nincs eltérő szabály
Kényszergyógykezelés: 78. §	Nincs eltérő szabály
	Javítóintézeti nevelés: 118. §

Forrás: Csemáné Váradi Erika, Görgényi Ilona, Gula József, Jacsó Judit, Lévy Miklós, Sántha Ferenc: Magyar büntetőjog, Általános részi ismeretek, Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2017, 238.)

4. A hatályos magyar szabályozással kapcsolatos aggályok

A gyermekek jogairól szóló Egyezményt az ENSZ Közgyűlése 1989. november 20-án fogadta el. Magyarország az Egyezményt az 1991. évi LXIV. törvény útján tette a hazai joganyag részévé, kötelezően alkalmazandóvá téve azt. Az Egyezmény végrehajtását

ellenőrzik, a meghatározott időszakonként történő országjelentések, valamint az azokra tett bizottsági észrevételek útján.²⁵

A fiatalkorúak büntetőjoga szempontjából a 37. cikk, valamint a 40. cikk bír kiemelkedő relevanciával. A 37. cikk értelmében a részes államok többek között kötelesek gondoskodni arról, hogy gyermeket ne lehessen kínzásnak, embertelen bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni. Azok a személyek, akik a bűncselekmény elkövetésekor a 18. életévüket nem töltötték be, nem ítélték halálra, és velük szemben szabadsábra helyezés lehetőségét kizáró életfogytig tartó szabadságvesztést nem lehet kiszabni. A gyermekek őrizetben tartása, letartóztatása, vagy velük szemben szabadságvesztés-büntetés kiszabása csak a legvégsőbb eszközként alkalmazható, a lehető legrövidebb időtartammal. Különös-képpen kell figyelni arra, hogy a gyermeket a felnőttektől a szabadságvesztés tartama alatt különítsék el, kivéve, ha a gyermek mindenképp felett álló érdekében ennek ellenkezője látszik indokoltnak. Fontos, hogy a szabadságától megfosztott gyermeknek legyen joga kapcsolatban maradni a családjával, valamint ahhoz, hogy az illetékes hatóságokhoz fordulhasson jogsegély vagy jogorvoslat okán, és ügyében sürgősen döntsenek.²⁶

A 40. cikk alapján a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított, vádolt, vagy abban bűnösnek nyilvánított gyermeknek olyan bánásmódot kell biztosítani, amely „előmozdítja a személyiség méltósága és értéke iránti érzékének fejlesztését, erősíti a mások emberi jogai és alapvető szabadságai iránti tiszteletét, és amely figyelembe veszi korát, valamint a társadalomba való beilleszkedése és abban építő jellegű részvétele elősegítésének szükségességét.”²⁷ Ezen cél megvalósítása érdekében az Egyezmény számos garanciát, és kötelezettséget tartalmaz, többek között annak előírását, hogy az Egyezményben részes államok olyan legalacsonyabb életkort állapítsanak meg a büntethetőség tekintetében, amely alatt a gyermekkel szemben kizárt a bűncselekmény elkövetésének vétele.²⁸

Ami Magyarországot illeti, a Gyermek Jogainak Bizottsága 1998. május 19-én és 20-án értékelte a Magyar Köztársaság első jelentését a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó szabályozás tekintetében.²⁹ Ebben az értékelésben Bizottság aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy Magyarország fiatalkorúakra vonatkozó igazságszolgáltatása összhangban van-e az Egyezmény 37. 40. és 39. cikkével, valamint más, erre vonatkozó szabályokkal. Különösen aggasztónak találta a fogdában, börtönben, javítóintézetben lévő gyermekekkel való rossz bánásmódot, a gyermekek legsérülékenyebb

²⁵ Vaskuti András: A nemzetközi dokumentumokban megfogalmazott ajánlások érvényesülése a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásában, Budapest, 2016. 80-81.

²⁶ A Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény, 37. cikk

²⁷ Uo. 40. cikk 1. bekezdés

²⁸ Uo. 40. cikk 3. bekezdés a) pont

²⁹ Vaskuti 2016. 85.

csoportjainak megbélyegzését, valamint azt, hogy nem csak kivételes intézkedésként, a legvégső esetben alkalmazzák a szabadságtól való megfosztást.³⁰

Az ENSZ Gyermek Jogainak Bizottsága 2014. szeptember 19-én tartott ülésén – amelyen a Magyarországról szóló harmadik, negyedik és ötödik összevont időszakos jelentést tárgyalták – a fiatalkorúak igazságszolgáltatását illetően továbbra is aggodalmát fejezte ki az országgal szemben. A Bizottság az aggodalmaira tekintettel hat követelményt fogalmazott meg Magyarország számára:

1. Állítsa vissza a fiatalkorúak külön képzésben részesített bírák vezetésével működő bíróságait.
2. Tegyen intézkedést a büntethetőségi korhatár 12 évről 14 évre történő visszaállítása érdekében, még akkor is, ha a legsúlyosabb bűncselekmények elkövetéséről van szó.
3. Biztosítsa, hogy a gyermekkel szemben szabadságelvonással járó szankció alkalmazására csak a legvégső esetben és a lehető legrövidebb időtartamban kerüljön sor.
4. Szüntesse meg azt a gyakorlatot, hogy szabálysértés esetén is börtönbüntetést szabjanak ki a fiatalkorú elkövetővel szemben, különös tekintettel a pénzbüntetések börtönbüntetésre történő átválthatóságára.
5. Tegyen intézkedéseket a helyreállító igazságszolgáltatás széles körű alkalmazásának biztosítása érdekében a fiatalkorú bűnelkövetőkkel szemben.
6. Növelje az elérhető pszichológusok számát a törvénnyel összetűzésbe került gyermekek számára, valamint – tekintettel a gyermekek egyéni igényeire – biztosítsa megfelelően a társadalomba történő visszailleszkedést szolgáló intézkedéseket.

A Bizottság által megfogalmazottak tükrében kijelenthető, hogy Magyarországon a fiatalkorú bűnelkövetőkkel szembeni fellépéssel kapcsolatos problémák többsége a mai napig fennáll.

Mindezekre tekintettel megállapítható, hogy annak ellenére, hogy az ENSZ Gyermekjogi Egyezménye az egyetlen olyan nemzetközi norma, ami Magyarországon törvényi szinten kötelező, a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásának hazai rendszere számos ponton napjainkig ellentétes az Egyezménnyel.³¹

5. Egy alternatív megoldás: A neurolaw

Vajon létezik bűnügyi értelemben „erőszakos agy”? Van értelme az „erőszak neurobiológiájáról”, vagy a „bűnözés pszichopatológiájáról” beszélni? Lehetséges

³⁰ A Magyar Köztársaság Jelentésének vitája a Gyermek Jogainak Bizottsága előtt 1998. május 19-20., 23. pont

³¹ Vaskuti 2016. 90-91.

fiziológiai szinten megválaszolni azt a kérdést, mi készíteti az embereket bűnözői erőszakra, és hasonló körülmények között mások miért nem cselekednek ugyanígy?³²

Az idegtudomány és a jog kereszteződése egy új ágazat születését eredményezte: ez a neurolaw. A kölcsönhatás a jog és az idegtudomány között rendkívül sokrétű, hiszen e két terület elméleti és gyakorlati szinten is képes egymással kommunikálni. Elméleti szinten az agyterületekkel kapcsolatos, a mentális funkciókat és a viselkedést megalapozó idegtudományi felfedezések egyre erősebb jelenléte képes kétségbe vonni az egyes jogi doktrínák alapjául szolgáló társadalmi feltételezések megfelelőségét. Bizonyos idegtudományi beszámolók alkalmasak arra, hogy rámutassanak egy-egy ilyen társadalmi feltételezés helytelenségére, vagy arra, hogy valamilyen jogi doktrínát meg kell reformálni. Ami pedig a gyakorlati szinten történő kölcsönhatást illeti, az egyre pontosabb idegtudományi technikák – például elektroencephalográfia, funkcionális mágneses rezonancia – fontos szerepet játszanak többek között a büntetőügyek elbírálásánál, illetve a hazugságfelderítésnél.³³

A neurolaw büntetőjogi szabályozást érintő fontosabb kérdései közé tartozik, hogy vajon a sérült agyú bűnözők valóban felelősek-e a bűncselekményeikért, valamint az idegtudomány támogathatja-e az alternatív, és kevésbé büntető jellegű reakciókat a bűnözésre. Ezen terület tanulmányozásával egyre több büntetőjogász foglalkozik, köztük a kolumbiai Federica Coppola, az idegtudomány jelentős tudósa is. Coppola gondolatait idézve, az új idegtudományi technológiák, technikák már beléptek a jogrendszerbe, de komoly kérdések merülnek fel az agyalapú bizonyítékok szerepével kapcsolatban a büntetőjogi felelősség, az ítélethozatal, és az egyén rehabilitációs képességének meghatározását illetően. Érdeemes külön szót ejteni az elszigeteltségről is. Itt utalhatunk arra a vizsgálatra, mely során az izoláltan elhelyezett egerek súlyos strukturális és funkcionális agyi változásokon mentek keresztül, amelyek magas szintű agresszióhoz, és a környezetüktől való elszakadáshoz vezettek. Tekintettel arra, hogy a túlzott mértékű szabadságelvonással járó szankciók a fiatalkorú bűnelkövetőknél is súlyos probléma, egyetértek Coppola azon álláspontjával, miszerint az ilyen típusú idegi alapú kutatások eredményeit fel lehetne használni egyes jogintézmények megreformálásához.³⁴

Az utóbbi néhány évtizedben az idegtudomány technológiájában elért új felfedezések és fejlődés eredményeként egyre jobban megértjük az emberi agy működését. Ezen ténynek kiemelkedő jelentősége van, hiszen az emberi agy működésének egyre részletesebb ismerete jelentős hatást gyakorol a fiatalkorúak büntetőjogára, különösen a serdülők viselkedésével és az impulzív reakciók elemzésével kapcsolatban.

³² Amanda C. Pustilnik: Violence on the brain: A critique of neuroscience in criminal law. Wake Forest law review, 2009. 184.

³³ <https://www.unipv-lawtech.eu/lang1/neuro---law.html> (2022.06.16.)

³⁴ <https://news.columbia.edu/news/can-brain-science-make-criminal-justice-more-humane> (2022.06.16.)

A fiatal kort fizikai, lelki és közösségi változások egyaránt jellemzik. Az életkor és a kriminalitás összefüggése eddig sem volt ismeretlen terület, azonban a modern agykutatás új kapukat nyit meg előttünk.³⁵

Számos idegtudományi tanulmány bebizonyította, hogy a serdülők nem azonos kognitív képességgel rendelkeznek, mint egy felnőtt. Különösen arra érdemes tekintettel lenni, hogy a frontális lebeny – amelynek funkciói közé tartozik az egyes impulzusok és kockázatok ellenőrzése és megítélése, valamint a jövőbeli következmények előrejelzése – fiatal felnőttkorig folytatja fejlődését. Ebből pedig az következik, hogy a serdülőknél jellemző hátrányos döntéshozatal és a kockázatokkal teli magatartás összefüggésben áll a lassabban fejlődő prefrontális kéreggel.³⁶ Ezen folyamat eredményeként a fiatalok jutalom iránti igénye nagy, a veszélyérzetük viszont hiányzik. Ez a hatás fontos szerepet játszik ugyan a szülőktől való elszakadás és az önállósodás vonatkozásában, azonban a kockázatkereső magatartás számos veszélyt rejt magában, például nem kívánt terhességet, drog- és alkoholfüggőséget, sőt, akár bűnözést is.³⁷

Napjainkra nyert biológiai szempontból bizonyítást az a tény is, hogy a serdülők az agy fejlődésének sajátosságai miatt átlagosan több szorongást és félelmet tapasztalnak, és nem csak a felnőtteknél, de a gyerekeknél is nehezebben tudják megtanulni, hogy ne féljenek. Ennek magyarázata, hogy a korábban említett prefrontális kéreg korábban fejlődik, mint ahogy az érvelés és a végrehajtó kontroll teljesen kialakulna, és ez okozza azt, hogy a serdülők agya fokozottabb félelem- és szorongóképességgel van „bekötve”, ezzel szemben igencsak fejletlen, ha nyugodt elemzésről van szó.³⁸

Nem megkerülhető annak vizsgálata sem, mely környezeti hatások, milyen körülmények eredményezhetik azt, hogy egy fiatalkorú bűncselekmény elkövetéséhez folyamodjon. Ezen rizikófaktorokat a modern agresszió kutatások már igen széles spektrumban képesek vizsgálni. A rizikófaktorokat vizsgálva beszélhetünk statikus és dinamikus elemekről. Statikusak az állandó, nem képlékeny jegyek (például életkor, elszenvedett erőszak), dinamikusak pedig a változásra képes érzelmi, kapcsolati, vagy biológiai folyamatok. A nemzetközi szakirodalomban számos módon csoportosítják az egyes rizikófaktorokat. Ezek közül a legmodernebbnek és a leginkább alkalmazottnak a Farrington-féle csoportosítás számít, amely az egyes rizikófaktorok biológiai, családi, kortársi, szocioökonómiai, környezeti, szituatív hatásait, és a különböző élethelyzetek hatásait foglalja magában. Farrington nevéhez köthető az ún. integrált kognitív antiszociális potenciál (ICAP), mely azt az állapothalmazt jelenti, amely antiszociális viselkedéshez, erőszakhoz vezet, és amely hosszú távon kriminális személyiség szerkezet kialakítására képes.³⁹

³⁵ Tamási Erzsébet: *Békésebb világ – fiatal gyilkosokkal, Különös kegyetlenséggel...; Fiatalkorú és fiatal felnőtt emberölést elkövetők kriminológiai vizsgálata*, Országos Kriminológiai Intézet, 2015. 27.

³⁶ <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2020.00302/full> (2022.06.16.)

³⁷ Tamási 2015. 27.

³⁸ <https://clbb.mgh.harvard.edu/why-teenagers-act-crazy/> (2022.06.16.)

³⁹ Tamási 2015. 30.

Az idegtudomány számtalan módon járulhat tehát hozzá a büntetőjog fejlődéséhez, az érzelem és a viselkedés általános modelljeitől kezdve az egyes büntetések és rehabilitációs stratégiák konkrét elemzéséig. A mai modern világban közel lehetetlen lenne megjósolni az agy- illetve idegkutatások összes lehetséges útját, de számos ilyen vizsgálat előrelépést jelenthet a bűnözői magatartás megelőzése, az általános és a speciális büntetések megalapozottabb megtervezése, valamint az elkövetők rehabilitációja vonatkozásában. Érdeemes külön figyelemmel lenni az erőszakhoz vezető patológiás tényezőkre, mint például a bezártság és a csalódás. Bizonyított tény, hogy vannak olyan helyzetek, olyan struktúrák, amelyek kiszámíthatóan olyan szintű stresszt okoznak az embereknek, ami az önkontrolláló képességeiken túlmutat. Ha még jobban képesek lennénk megérteni az agressziót kiváltó általános feltételeket, akkor képesek lennénk tervezni olyan rendszereket, amelyek segítségével minimalizálni lehetne az agressziót kiváltó tényezőket. A modern idegtudományban léteznek olyan módszerek – például idegképzéskorrekció –, amelyek segítségével lehetséges az erőszakhoz vezető magatartást vagy meggyőződést megváltoztatni, átalakítani. Itt szükséges rátérni a „kioltásra”, ami lényegében azt foglalja magában, hogy egyes ingerekre történő választ „megtanítanak” elfelejteni. De vajon milyen neurobiológiai tényezők teszik bizonyos viselkedésmódokat, vagy meggyőződéseket könnyebben vagy nehezebben kioltathatóvá? Hogyan változhatnak ezek a tényezők például a motiváció alapján? Létezhet-e olyan viselkedésmód, amely bármilyen mértékben képes ellenállni ezen változásnak? E kérdések megválaszolása komoly előrejelző értékkel bírhat többek között a visszaesők körében, hiszen jól láthatóvá tenné, hogy melyik elkövetőnek lenne szükséges a leginkább részesülnie az egyes rehabilitációs stratégiákban.⁴⁰

Kifejezetten a fiatalkorúakkal kapcsolatos igazságszolgáltatással kapcsolatban érdemes lehet egymás mellé állítani az egyes bírói gyakorlatokat és kutatási eredményeket. A Roper kontra Simmons ügyben az Egyesült Államok Felsőbb Bírósága alkotmányellenesnek nyilvánította azt a gyakorlatot, hogy a fiatalkorú bűnelkövetőket halálbüntetéssel sújtsák⁴¹. Emellett mondják ki azt a kutatások, hogy az agy különböző részei különböző életkorban érnek meg. Amíg tehát a Bíróság a „fiatalkorúak bűnösségének csökkentésére” összpontosított – és meglátásom szerint a mai napig ez a szellemiség hatja át az igazságszolgáltatást e téren –, ezek a kutatások azzal a kérdéssel is foglalkoznak, hogy vajon a fiatalkorúak alkalmasabbak-e a rehabilitációra, mint a felnőttek? Ha a válasz e kérdésre „igen”, akkor a fiatalkorúak büntetőjogának rendszerében szükséges átgondolni a fiatalkorú bűnelkövetőkkel szembeni büntetőjogi fellépés módszereit, hangsúlyos pontjait. Mindezeket túl a modern idegtudomány azt is lehetővé teszi, hogy neurológiai szinten modellezzék az egyes büntetések fiatalkorúakra gyakorolt hatását. Ezen hatások vizsgálata során ugyancsak érdemes nyomon követni a fiatalkorúak és a felnőttek agyában lezajló reakciókat.⁴²

⁴⁰ Pustilnik 236.

⁴¹ Roper v. Simmons, 543, US 551 (2005)

⁴² Amanda C. Pustilnik 236-237.

Felhasznált irodalom

Amanda C. Pustilnik: Violence on the brain: A critique of neuroscience in criminal law. *Wake Forest law review*, 2009

Csemáné Váradi Erika, Görgényi Ilona, Gula József, Jacsó Judit, Lévy Miklós, Sántha Ferenc: *Magyar büntetőjog, Általános részi ismeretek*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó 2017.

Dr. Bory Noémi: *A fiatalkorúak szabadságelvonással járó szankciói és végrehajtásuk Spanyolországban és Magyarországon*. Budapest, 2016, DOI: <https://doi.org/10.15774/PPKE.JAK.2016.001>

Dr. Filó Mihály: A megbízhatósági vizsgálat és az akaratszabadság. Gondolatok a büntetőjog emberképéről (In.: *Jó kormányzás és büntetőjog. Ünnepi tanulmányok Kis Norbert egyetemi tanár 50. születésnapjára*. szerk.: Koltay András és Gellér Balázs, Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2022)

Dr. Filó Mihály: Gyermekkorúak, fiatalkorúak, fiatal felnőttek a német büntetőjogban. *Magyar Jog*, 2005/4.

Dr. Huszár Tibor: *Fiatalkorú bűnözők*. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest, 1964

Dr. Ligeti Katalin: A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási törvényének koncepciója. *Büntetőjogi kodifikáció* 2006/2. , HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, Budapest

Rosta Andrea: *A fiatalkorú bűnözés kriminológiája és szociológiája*. L'Harmattan: Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány, Budapest, 2014. DOI: <https://doi.org/10.38146/BSZ.2015.9.9>

Tamási Erzsébet: *Békésebb világ – fiatal gyilkosokkal, Különös kegyetlenséggel...; Fiatalkorú és fiatal felnőtt emberölést elkövetők kriminológiai vizsgálata*. Országos Kriminológiai Intézet, 2015.

Vaskuti András: *A nemzetközi dokumentumokban megfogalmazott ajánlások érvényesülése a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásában*, Budapest, 2016, DOI: <https://doi.org/10.15476/ELTE.2015.037>

Egyéb források

1. <https://www.unipv-lawtech.eu/lang1/neuro---law.html> (2022.06.16.)
2. <https://news.columbia.edu/news/can-brain-science-make-criminal-justice-more-humane> (2022.06.16.)
3. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2020.00302/full> (2022.06.16.)

4. <https://clbb.mgh.harvard.edu/why-teenagers-act-crazy/> (2022.06.16.)

6. A Magyar Köztársaság Jelentésének vitája a Gyermek Jogainak Bizottsága előtt 1998. május 19-20.

7. Roper v. Simmons, 543, US 551 (2005)

THE DECLINE OF THE BASIC PRINCIPLE OF EDUCATION AND THE OPPORTUNITIES OFFERED BY NEUROLAW IN THE CRIMINAL LAW OF JUVENILES

Action against juvenile criminals has always been a serious challenge for the Hungarian legal system. The heart of the juvenile criminal law is the principle of education, the essence of which is that the primary goal of the sanction imposed on the juvenile is to steer the juvenile in the right direction and prevent him from becoming a recidivist criminal as an adult. This study presents the decline of the basic principle of education during the history of the Hungarian juvenile criminal law, as well as highlights the problems related to the current Hungarian regulations. As an alternative solution, it provides an insight into the world of neurolaw, which is the newest branch emerging from the intersection of law and neuroscience. To what extent can neuroscientific research and results be used for the development of criminal law? If they can be used, how can they contribute to a stronger enforcement of the principle of education in juvenile criminal law? Therefore, the thesis presents the decline of the basic principle of education, the problems related to the current regulations, and outlines the neurolaw as a possible solution in relation to the criminal law of juveniles.

JOGTÖRTÉNETI SZEKCIÓ

PAP PÉTER

Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék

Témavezető: Bódiné dr. Beliznai Kinga tanszékvezető habil. egyetemi docens

DOI: 10.56966/2022.13.Pap

VÉGREHAJTÓI PRAKTIKÁK A VÉGREHAJTÁSI KÖLTSÉGEKKEL A JELENBEN ÉS A SZÁZADFORDULÓN

1. Végrehajtói költségek és praktikák az 1920-as években

Tanulmányomban a Bonyhádi, a Dombóvári és a Tamási Királyi Járásbíróság előtt lefolytatott végrehajtási ügyeket vizsgálom abból a szempontból, milyen gyakorlat figyelhető meg a végrehajtónak járó költségeket illetően, és hogy ez mennyiben mutat hasonlóságot vagy éppen eltérést az országos gyakorlattól az elsőfokú bíróság, illetve a másodfokon eljáró Szekszárdi Királyi Törvényszék végzéseiben. Vizsgálom azt is, hogy a végrehajtók kialakítottak-e olyan gyakorlatot, amely azt célozta, hogy a jogszabály alapján járó bevételeiket növeljék, adott esetben akár azon az áron is, hogy egyes költségfelszámításaik jogszabályba ütköztek. Hogy minél pontosabb képet kapjak, feldolgoztam olyan jogeseteket is, amelyekben a bíróság költségmegállapítását valamelyik fél jogorvoslattal támadta meg, így az másodfokon felülbírálatra került.

2. Történeti előzmények

A bírósági végrehajtói intézmény szervezetrendszerét a bírósági végrehajtókról szóló 1871. évi LI. tc. teremtette meg. A polgári törvénykezési rendtartás tárgyában hozott 1868. évi LIV. tc. a nyolcadik cím alatt még magában foglalta a polgári per mellett a végrehajtási szabályokat is mintegy százharminc paragrafus terjedelemben.

Mivel a törvénykezési rendtartás hatályba lépésekor még nem léteztek területileg illetékes bírósági végrehajtók, a végrehajtás elrendelésekor az azt elrendelő bíró gondoskodott a végrehajtást foganatosító személyéről. Ez a személy volt a bírói kiküldött, akinek a végrehajtási eljárást le kellett folytatnia.¹ Ilyen feladatot általában a törvényszéki személyzet tagjai láttak el a törvényszék illetékességi területén.

¹ 1868. évi LIV. tc. 350–352. §

Községekben ez munkakör a bíróra vagy a jegyzőkönyvvezetőjére hárult, illetve hasonló megoldással éltek a szolgabírói járásokban is, csak ott a jegyzőkönyvvezető helyett az esküdtet ruházta fel a törvény ezzel a jogkörrel.

3. A végrehajtók szerepe a bírósági végrehajtásban

A végrehajtási eljárásról szóló 1881. évi LX. tc. (Vht.) által szabályozott eljárás sok tekintetben mutat hasonlóságot a mai végrehajtási eljárással. A 19. század második felében is két szakaszra oszlott a végrehajtás: az elrendelésre és a foganatosításra. Az elrendelő bíróság határozott magáról a végrehajtási kérelemről, arról, hogy egyáltalán megindítható-e az adott feltételekkel az eljárás. Az elrendelő bíróság főszabály szerint egybeesett a végrehajtandó határozatot hozó bírósággal. Már ebben a szakaszban felmerültek költségek: egyrészt a végrehajtató (végrehajtást kérő) oldalán a kezdeményezéssel, másrészt a bíróság oldalán az elrendeléssel kapcsolatban. Ezt követően a végrehajtást szenvedő (adós) vagyonának fekvése szerinti járásbírósághoz került az ügy, ez lett a foganatosító bíróság. A Vht. értelmében végrehajtási eljárás lehetett folyamatban egyszerre több foganatosító bíróság előtt ugyanarra a követelésre, ha a végrehajtást szenvedőnek több járásbíróság illetékességi területén volt vagyona, ebben az esetben a végrehajtató felelőssége volt, hogy a párhuzamos eljárások során ne kerüljön behajtásra nagyobb összeg, mint maga a követelés, ha pedig mégis „túlfoglaltak”, akkor a végrehajtást szenvedő kérelmére a bíróság a végrehajtatót marasztalta a költségek viselésében.²

A foganatosító bíróság az érkezett ügyeket kiosztotta a területén szolgálatot teljesítő bírósági végrehajtók között, de szükség esetén a bíróság alkalmazásában lévő személyt is kiküldhetett a végrehajtási cselekmények foganatosítására, ha az intézkedés nem tűrt halasztást.³ A foganatosító bíróság területén fekvő ingatlanok tekintetében a járásbíróságon belül működő telekkönyvi hatóság járt el a foglalásnál és az árverésnél, tehát a végrehajtók tevékenysége ezeken kívülre szorult. Az eljárás bírósági hatáskörbe tartozott: a végrehajtó a megtett cselekményekről jelentést nyújtott be, amelyben szerepelt, hogy az adott ügyben mikor és hol végzett valamilyen tevékenységet, történt-e sikeres ingófoglalás, milyen ingóságokat írt össze, talált-e más, ingatlannak nem minősülő vagyonelemet. Ezen információk alapján döntött a bíróság a következő lépésről: ha szükséges volt, további eljárás végett visszaadta az ügyet a végrehajtónak, akár azért, hogy tartson ingóárverést, vagy folytassa a vagyonkutatást. A lefoglalt vagy befolyt pénzek kiutalásáról szintén a bíróság rendelkezett, ha azokat bírósági letétbe kellett helyezni. Erre akkor került sor, hogy a helyszíni eljárás alkalmával nem lehetett átadni a jogosultnak a pénzt. Ha egy vagyontárgy több követelés fejében lett lefoglalva, majd elárverezték, de a befolyt összeg nem fedezte valamennyi követelés kielégítését,

² Vht. 44. §

³ Vht. 19. § utolsó bek.

akkor sorrendi tárgyaláson felosztották az összeget az elsőbbséget élvező követeléssel kezdve. Ugyanígy jártak el, ha a lefoglalt vagyontárgyon harmadik személynek zálogjoga volt és az igényét bejelentette.

Megállapítható, hogy a korabeli végrehajtási eljárás a bíróságon és nem a bírósági végrehajtón keresztül zajlott, ő csak az eljárás egy részében látott el feladatokat, tevékenysége nagyban függött a foganatosító bíróság döntéseitől, és a bíróság felé jelentéstételi kötelezettség terhelte.

4. Díjak és költségek

A végrehajtóknak járó díjak két csoportra oszlottak attól függően, hogy végrehajtási eljárásról vagy valamilyen határozat kézbesítéséhez fűződő feladatokról volt-e szó. Kézbesítés alatt a bírósági peres és nemperes ügyekben keletkezett iratok címzettnek való eljuttatását értjük. Ezt a végrehajtói intézményt megteremtő törvény még megosztva szabályozta: a bíróság székhelyén hivatalból a végrehajtón keresztül történt a kézbesítés, míg más helyekre csak a fél kérelmére történhetett, amennyiben a költségét megfizette, vagy akkor, ha nem volt költséghatékonyabb mód. Ugyanakkor ez a szabályozás elégtelennek bizonyult, mert pár évvel később a módosító törvény már akként rendelkezett, hogy teljes egészében az érdekelt fél kérelmétől függött ennek a kézbesítési módnak az alkalmazása, továbbá ennek költségeit véglegesen a kérelmezőre terhelte azáltal, hogy megtiltotta annak felszámítását az ellenérdekű féllel szemben.⁴ Ez a gyakorlat változatlanul fennmaradt a polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. tc. hatálya alatt is.⁵ A kézbesítésre más díjazási szabályok vonatkoztak, ugyanakkor ezek nem képezik jelen tanulmány tárgyát, mert a vizsgált levéltári források végrehajtási eljárásban felmerült költségekkel kapcsolatosak, így a kézbesítési díjszabáshoz nem kapcsolódnak.

Végrehajtási eljárás esetén – akár kielégítési, akár biztosítási végrehajtásról beszélünk –, az eljáró végrehajtó jogosult volt a jogszabályban megállapított díjazására. Ez három fő csoportból tevődött össze: eljárási díj, napidíj és utazási költség. Az eljárási díj tovább bomlott végrehajtási cselekmények foganatosításáért járó díjakra, nevezetesen, mint a foglalás, az összeírás, az árverés, a leltározás díja.⁶ A díj nagysága a lefoglalt, összeírt vagyon becsértékétől függött. Ez lépcsőzetes kialakítású volt, meghatároztak egy tartományt ügyérték szerint, mi az a legkisebb érték, ami már, és mi a legnagyobb, ami még beletartozik. Ha egy ügy e két érték közé esett, fix összegű díj illette a végrehajtót. Tehát egy konkrét esetben, ha 100 pengő értékben írt össze ingóságokat a végrehajtó, akkor 1 pengő eljárási díj illette meg, ha az eljárás nem tartott tovább egy napnál. Ha a

⁴ A bírósági végrehajtókról szóló 1871. évi LI. tc. módosításáról szóló 1875. évi IX. tc. 3. §

⁵ Pp. 151. § Az érdekelt fél kívánatára és költségére a kézbesítéssel bírósági végrehajtót kell megbízni.

⁶ 1871. évi LI. tc. 24. §

foglalás a következő napon folytatni kellett, akkor a megkezdett félnapért 50 fillér járt, a rendes eljárási díj fele.

Az 1890-es években némileg változott a szabályozás, és ezt a szabályozási logikát követték a későbbi díjrendeletek is.⁷ A háború alatt, illetve az azt követő időszakban, amit a korona nagymértékű értékvesztése jellemzett, megszorodtak az egymást követő rendeletek, amelyek a szabályozás rendszerét tekintve újítást nem igazán tartalmaztak – eltekintve a díjpótlék bevezetésétől –, pusztán a pénzromlást igyekeztek kompenzálni.⁸ Az 1925. évi VIII. tc. 37. §-ának értelmében pedig az igazságügy-miniszter hatáskörébe került a végrehajtói díjak teljes körű megállapítása, akár törvénytől eltérően is, így gyakorlatilag jelentőségét veszítették az 1871. évi LI. tc. és módosításainak költségeket érintő rendelkezései.

Ezzel a változtatással egyrészt bővítették azoknak a cselekményeknek a körét, amelyek után eljárási díjat lehetett felszámolni, ilyen volt például az árverési vevő részére az ingatlan birtokának átadása, az árverezendő ingatlan átadása a kinevezett zárgondnoknak. Az 1920-as évekre a korábbiakkal együtt összesen tizenegyre nőtt az eljárási díjjal érintett cselekmények száma. A díj számítási alapját sem kizárólag a becsérték képezte már, hanem a végrehajtandó követelés nagyságát is figyelembe kellett venni. A kettő közül pedig az alacsonyabbat kellett alkalmazni a számításnál.⁹ Változott a költségek számítása is, míg kezdetben, a jogintézmény bevezetésekor 300 forint becsérték után járt 1 forint, 300 és 1000 forint között 2 forint, 1000 forint felett pedig 3 forint eljárási díj,¹⁰ addig a húszas években 100 pengő értékig járt 1 pengő, majd minden megkezdett 20 pengő 10 fillérrel emelte az eljárás díját egészen 600 pengőig. 600 pengő felett minden 50 megkezdett pengőért járt 10 fillér növekmény 2000 pengőig, afölött 100 pengő volt ez a küszöb. Ugyanakkor 60 pengőnél magasabb eljárási díj nem járhatott.¹¹ Azt az esetet is rendezte a szabályozás, amikor az eljárás sikertelenül zárult, vagyis a végrehajtó megjelent a helyszínen, de rajta kívül álló okok miatt nem tudott cselekményeket foganatosítani. Ilyenkor a végrehajtási összeg képezte a számítási alapot, és a harmada járt annak a díjnak, ami sikeres eljárás esetén illette volna a végrehajtót.¹²

⁷ Vö. A bírósági végrehajtót az 1871: LI. törvénycikkben nem említett egyes cselekményekért megillető díjak szabályozása tárgyában kiadott 31.158/1891. IM rendelet és A bírósági végrehajtót megillető díjak szabályozása tárgyában kiadott 63.500/1926. IM rendelet

⁸ Ezek voltak a bírósági végrehajtók napidíj- és fuvardíjpótlékáról szóló 1.998/1916 ME rendelet; A bírósági végrehajtók eljárási díj-, napidíj- és fuvardíj-pótlékáról szóló 2.633/1917 ME rendelet; A bírósági végrehajtók díjazására vonatkozó 31.158/1891. IM rendelet módosításáról szóló 40.000/1917 IM rendelet; A bírósági végrehajtók eljárási díj-, napidíj- és fuvardíjpótlékának újabb szabályozásáról szóló 1.762/1919 ME rendelet; A bírósági végrehajtók díjainak újabb felemeléséről szóló 6.614/1920 ME rendelet, 2782/1922 ME rendelet; 9580/1922 ME rendelet; A bírósági végrehajtót megillető díjak és díjpótlékok újabb szabályozásáról szóló 7.780/1923 ME rendelet

⁹ 63.500/1926. IM rendelet 2. §

¹⁰ 1871. évi. LI. tc. 24. § c) pont

¹¹ A bírósági végrehajtót megillető díjak szabályozásáról szóló 63.500/1926. IM számú rendelet egyes rendelkezéseinek módosítása tárgyában kiadott 39.300/1927. IM rendelet 1. §

¹² 63.500/1926. IM. rendelet 4. §

Ezen felül a székhelyen kívül foganatosított cselekményekért járt a végrehajtónak napidíj, tehát ez egy eshetőleges költség volt. Akkor minősült székhelyen kívülinek egy cselekmény, ha a foganatosítás a végrehajtó székhelyéül szolgáló város belső határától legalább két kilométer távolságra esett. Kezdetben egységesen 2 forint volt a napidíj, de ezzel a szabályozási koncepcióval szakítottak a világháború után, a végrehajtók a napidíjszámításánál a bírósági díjnyelvényekkel estek egy kategóriába, az ő díjszabásukat kellett alkalmazniuk.¹³ Ez azt is jelentette, hogy több község területén lefolytatott különböző eljárásokért, ha azok ugyanazon napon történtek, akkor a napidíj egyenlően terhelte a végrehajtást szenvedőket.¹⁴

Az utazási költségeket decentralizáltan kezelte a jogalkotó, remélve, hogy a helyi viszonyoknak sokkal inkább megfelelő szabályozás alakítható ki. A törvényszék elnökének volt a feladata,¹⁵ hogy elkészítsen egy olyan díjszabályzatot az utazási költségekről, amely pontosan tartalmazta, hogy a székhelytől milyen távolságra eső helyekre történő utazásért mekkora összeg számítható fel. Viszont az eljárásban részt vevő fél felajánlhatott szállítóeszközt, amit el kellett fogadni, ebben az esetben pedig nem járt útiköltség.¹⁶ Akárcsak a napidíj tekintetében, az utazási költségeket is meg kellett osztani azon végrehajtási ügyek között, amelyekben az adott napon a végrehajtó különböző községekben eljár.¹⁷ A fuvardíj szabályozása sikeresnek tekinthető, ugyanis az 1930-as években is ez a fajta decentralizált megoldás volt érvényben.¹⁸

Abból, hogy már 1878-ban az igazságügy-miniszter rendeletben hívta fel a végrehajtókat, hogy bizonyos postaköltségeket nem számíthatnak fel, mert az általuk feladott küldemények díjmentesek voltak,¹⁹ arra következtethetünk, hogy ebből a díjrendszerből hiányoztak elemek, és az ebből fakadó elégtelen bevételek arra sarkallták a végrehajtókat, hogy olyan mértékben éljenek vissza a helyzettel, hogy arra a jogalkotásreagált.

Feltehetően emiatt is született rendelet azokról a díjakról és költségekről, amelyeket a végrehajtókról szóló törvények nem szabályoztak. Itt taxatívan felsorolták és beárazták azokat a cselekményeket, amelyek nem estek sem az eljárási díj, sem a többi korábban említett kategóriába. Ennek az 1920-as években kialakult az összefoglaló neve: irodai munkálatokért járó díjak.²⁰ Ilyen volt az igénykereset beadására történő felhívás, az árverési hirdetmény kibocsátása, a készpénz és értékpapír bírói letétbe helyezése stb.

Az ismertetett szabályozásból arra következtethetünk, hogy a végrehajtói díjak és költségek rendszere szerteágazó szabályozást alkotott, ami az évek során jelentős

¹³ 63.500/1926. IM. rendelet 5. §

¹⁴ Vincenti 1930. 81.

¹⁵ 1875. évi IX. tc. 5. §

¹⁶ 1875. évi IX. tc. 4. § utolsó bekezdés

¹⁷ Borsodi 1915. 44.

¹⁸ A bírósági végrehajtót megillető díjak szabályozása tárgyában kiadott 17.100/1936. IM. r.15.§

¹⁹ A bírósági végrehajtók díjfelszámításának ellenőrzése tárgyában kiadott 25.151/1878. IM rendelet

²⁰ 63.500/1926. IM rendelet 8-9. §

változásokon ment keresztül. A legnagyobb változást 1891-ben hozta meg az igazságügyminiszter, ekkortól sok tevékenységet lehetett költségként elszámolni, tehát a végrehajtónak ettől kezdve bevételt jelentett. Ezt követően a szabályozás nem új megoldások bevezetése felé mozdult, hanem a kialakított kereteket cizellálta minimális strukturális változtatások mellett. Ugyanakkor ezt a rendszert már a végrehajtási törvény első módosításakor kritikával illette a szakmai közönség, alapvető problémának tartották, hogy mivel az egyes cselekmények megtétele után járnak a díjak, a végrehajtó abban érdekelt, hogy minél több ilyen cselekményt végezzen, és nem az eljárás gyors és hatékony befejezésében. Már ekkor felmerült javaslatként, hogy állami alkalmazásban álló hivatalnokokká váljanak a szakma képviselői.²¹

5. A költségek megállapítása és viselése

A végrehajtási költségeket főszabály szerint a marasztalt fél viselte (Vht. 27. §). Ennek oka az volt, hogy az önkéntes teljesítés elmaradása miatt méltánytalan lett volna, ha az így okozott költségeket nem fizette volna ki az adós.²² Az eljárás szakaszokra tagoltsága miatt az egyes szakaszok lezárásaként – amikor a kiküldött beszámolt a foganatosító bíróságnak a tevékenységéről –, a bíróság rendelkezett az adott szakaszban felmerült költségek viseléséről. A gyakorlat viszont csak olyan költségeket ismert el, amelyek célravezetőek voltak a követelés behajtása tekintetében. Fontos különbséget tennia célravezető és az eredménytelen cselekmény között, utóbbi ugyanis teljesen jogszerű cselekménynek számított, költségét az adós viselte.²³ Így például, ha a végrehajtató az eljárás megindulása után kifejezetten kérte, hogy valamely cselekményre ne kerüljön sor, akkor ennek az előkészületi költségeit nem terhelhette az adósra.²⁴ Ugyanez igaz volt a végrehajtóra is, ha ő tett felesleges cselekményeket, azoknak a költségét nem igényelhetette egyik féltől sem, ilyen volt például, amikor kérelem hiányában tett közzé árverési hirdetményt, holott erre csak a végrehajtató kérelmének birtokában lett volna joga.²⁵ A végrehajtónak arra is ügyelnie kellett, hogy hivatalos utazásai során a kevésbé költséges eszközt vegye igénybe, és ne terhelje a szükségesnél jobban a feleket.²⁶

Minden cselekmény megtétele után három napon belül a kiküldött végrehajtó az iratokat beterjesztette a foganatosító bírósághoz, amely elvégezte a költségmegállapítást és végzésben értesítette a feleket. Kivételes eseteket leszámítva a foglalási jegyzőkönyvet hivatalból felülbírálni nem lehetett, tehát az abban foglalt cselekmények külön bírósági aktus (jóváhagyás) nélkül váltak jogerőssé.²⁷ Ily módon egy adott

²¹ Márkus 1906. 110.

²² Imling 1905. 74.

²³ Sárffy 1938. 83.

²⁴ Imling 1905. 74.

²⁵ Borsodi 1931. 51.

²⁶ Borsodi 1915. 43.

²⁷ Imling 1905. 211.

cselekmény után csak akkor nem számolt a bíróság költséget, ha azt sikeresen megtámadták. Annak felülbírálatára, hogy mely jogszerű cselekményekért mekkora költség illette a végrehajtót, azt követően is a bíróság hatásköre maradt, hogy az 1930. évi XXXIV. tc. a költségek megállapítását a végrehajtók hatáskörébe utalta. Ez alapján már nem kellett 3 napon belül a bírósághoz benyújtani az iratokat, hogy az határozzon a költségekről, ezt megtette a végrehajtó. Viszont, amikor a végrehajtó visszaadta az eljárás anyagát a bíróságnak a következő cselekmény megtétele céljából, ez a felülvizsgálati jog is megnyílt.²⁸

A díjak és költségek előlegezését a végrehajtatónak kellett megtennie, különben a végrehajtó nem volt köteles eljárni, és elvégezni az ügyben teendő cselekményeket. Ez alól kivételt képeztek a nemzetközi végrehajtási eljárások és azok, ahol a végrehajtató szegényjogos volt, így az előleget az állam fizette.²⁹

6. A bírósági gyakorlat a vizsgált járásokban

Az eredménytelen eljárások gyakran vezettek ellentétbe a végrehajtó és a végrehajtató között. A legtöbbször a felek és joggyakorlat értelmezési különbsége vezetett ahhoz, hogy a végrehajtnak járó költségeket valamelyik fél vitatta az eljárás során.

Egy, a Bonyhádi Királyi Járásbíróság előtt 1930-ban zajlott ügyben³⁰ egy ingóárverés maradt el, amelyet a bonyhádi járás területén kellett volna egy községben megtartani. A végrehajtó azonban nem tartotta meg az árverést, mert nem előlegezték meg az utazási költségeit. Erre megvolt a jogszabályi lehetősége. Viszont az árverés előkészületének költségeiről a fogatosító bíróságnak döntenie kellett. A tényállásból arra a következtetésre jutott a bíróság, hogy a sikertelen árveréssel felmerült költségeket a végrehajtató viselje. Ennek alapját az képezte, hogy a nem hivatalból fogatosítandó ügyekben előlegezés hiányában a kiküldött végrehajtó nem volt köteles eljárni, ezt pedig ugyanúgy fel kellett tüntetnie, amikor az ügy iratait visszaadta a bíróságnak. Mivel itt azt jelölte meg, hogy fuvar költség-előleg megfizetésének hiánya miatt nem tartotta meg az árverést, ezért szükségessé vált második árverés tartása, amire különben nem lett volna szükség. Az így okozott többletköltség a végrehajtást szenvedőre nem volt terhelhető, mivel megállapítható volt a végrehajtató mulasztása, így neki kellett viselnie a felmerült költségeket.

A végrehajtató felfolyamodással élt a végzés ellen, amelyben előadta, hogy ilyesfajta felhívás a kiküldött végrehajtó részéről nem érkezett, így annak a kérésnek nem is tudott eleget tenni, miszerint előlegezze az árverés helyszínére eljutáshoz szükséges fuvardíjat.

²⁸ Sárffy 1938. 239.

²⁹ Sárffy 1938. 70.

³⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 2. a. Bonyhádi Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 3211/1930

A másodfokon eljáró Szekszárdi Királyi Törvényszék megváltoztatta az első fokon eljáró bíróság végzését, és felmentette végrehajtatót a korábban megállapított költségek viselése alól. Indokolásában a törvényszék kifejtette, hogy a végrehajtás hivatalból volt foganatosítandó, tehát nem a végrehajtó mulasztott, lévén nem is volt kötelezettsége bármilyen fuvardíjról gondoskodni. A kiküldött végrehajtó pedig úgy nyilatkozott, hogy nem intézett olyan tartalmú felhívást a végrehajtó felé, amelyben a költségeinek előlegezését kérte volna.

A törvényszék a tényállás megítélésében vétett hibát javított ezzel, mert a hivatalból foganatosítást az iratokból a járásbírósnak is meg kellett volna tudnia állapítani, ugyanakkor ki is egészítette a tényállást a végrehajtó nyilatkozatával. A döntés ugyanakkor nem felel meg maradéktalanul a költségviselés szabályainak, mert csak mentesítette a végrehajtatót, ugyanakkor nem kötelezte a végrehajtást szenvedőt a költségek viselésére, pedig erről is rendelkeznie kellett volna, vagy az alsóbb bíróságot kellett volna utasítania új eljárásra, hogy az állapítsa meg, kinek kell viselnie a költségeket.

Ugyancsak a Bonyhádi Királyi Járásbíróság tárgyalta azt az ügyet, amelyben szintén sikertelenség miatt támadt ellentét a végrehajtó és a végrehajtató között.³¹ Ebben az esetben az ingóárverést ugyan megtartották, de az árverezők hiányában eredménytelen maradt. A végrehajtató, a bírósági kiküldött itt nem a végrehajtó költségeinek mérséklését kérte. Az indokok között előadta, hogy ő kifejezetten úgy rendelkezett, hogy csak abban az esetben tartsanak árverést, ha gondoskodnak az árverezőkről is, ugyanis a helyszíniül szolgáló községben kevesen élnek, még kevesebb az érdeklődő, így szerinte már az árverés előtt biztosan lehetett tudni, hogy az sikertelen lesz. Ha pedig alappal lehetett számítani az árverés sikertelenségére, akkor az eljáró végrehajtó hibázott, és emiatt az okozott költségek megtérítésére kell kötelezni.

Az érvelés annyiban helyes, hogy a végrehajtó a mulasztásával okozott költségekre nem tarthatott igényt. Az, hogy nem a végrehajtó, hanem a bíróság alkalmazottja volt a helyszínen, még nem alapozza meg a kimentést, mert szabályosan intézkedhet a bíróság alkalmazottja is a végrehajtó helyett, munkájuk összehangolása az ő felelősségük. Ami ellenben felmentő ok, hogy egy árverés esetén biztosan tudni, hogy eleve sikertelen lesz, alig hihető, és ez a fajta megközelítés nagyon szubjektív döntésekre vezetne, ha ez alapján tűznének ki árverést vagy épp halasztanak el azt. Ezen érvek alapján nem is volt sikeres a felfolyamodás, a megállapított költségeken nem változtattak.

A Dombóvári Királyi Járásbíróság 1920-ban egy, az előbbihez hasonló helyzetet idéző ügyet tárgyalta, amelyben egy kilakoltatásról volt szó.³² Ebben az ügyben a végrehajtató az első határnapot önhibából elmulasztotta, nem jelent meg, ezért csak a második helyszíni kilakoltatás járt sikerrel. Emiatt a bíróság az első sikertelen helyszíni

³¹ Magyar Nemzeti Levéltár Tolna megyei Levéltára VII. 2. a. Bonyhádi királyi járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 3315/1929

³² Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 3. a. Dombóvári Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 2118/1920

eljárás költségét és ezen felül a végrehajtató képviselőjének közbenjárási díját is a végrehajtató terhére állapította meg, és csak a második eljárás költségeit róta fel a végrehajtást szenvedőnek.

A végrehajtató felfolyamodással élt a végzés ellen. Elmondása szerint, mivel az első eljárás az ő hibája miatt nem került foganatosításra, a végrehajtó költségeket nem is számolhatott volna fel, ellenben elismerte, hogy a képviselője költségeit magának kell fizetnie. Ebből kifolyólag a második eljárás volt így az első, amelyet ténylegesen foganatosítottak, és az itt felmerülő költségek már a végrehajtást szenvedőt kellett volna, hogy terheljék.

Itt is az volt a kiindulópont, hogy eredménytelen eljárás költségeit ne számíthassák fel a végrehajtónak. Azt ugyanakkor nem kifogásolta, hogy a végrehajtást szenvedőnek kellene viselnie ezeket, mint aki általánosan köteles a költségeket megfizetni.

A Szekszárdi Királyi Törvényszék megváltoztatta a bíróság végzését. Az első, sikertelen árverés végrehajtót illető költségeit a végrehajtást szenvedőnek kellett megfizetnie a döntés szerint, míg a végrehajtató képviselőjének díját, ahogy azt el is ismerte, a végrehajtónak kellett viselnie.

Ugyanígy sikertelen volt az eredménytelenségre hivatkozás akkor, amikor a tamási járás területén a bírósági végrehajtó kiutazott a helyszínre ingókatartás és ingófoglalás miatt.³³ A helyszínen azonban kiderült, hogy a végrehajtást szenvedő Bonyhád lakik, ennél fogva az eljárást a Tamási Királyi Járásbíróság nem foganatosíthatta, azt át kellett tenni. Az áttétel mellett a felmerült költségekről azonban rendelkezni kellett, amit a végrehajtónak kellett megfizetnie.

1920-ban a Dombóvári Királyi Járásbíróság rendelte el és foganatosította azt a végrehajtási ügyet, amelyben Szakcs község területén kellett ingófoglalást eszközölni.³⁴ A végrehajtató képviselője is részt vett ezen a cselekményen, ő szintén Dombóvárról utazott a helyszínre, akárcsak a végrehajtó. Maga az ingóösszeírás megtörtént, azonban a végrehajtást szenvedő sérelmezte az eljárás – meglátása szerint – eltúlzott költségeit. Támadta a kiküldött végrehajtónak járó fuvardíjat, mert a gyaloglási díj eltúlzott mértékű volt, állítása szerint a tanúknak járó díjat sem lehetett volna felszámolni, mert a tanúknak ténylegesen nem fizették ki a díját. Az is a kifogás tárgyát képezte, hogy a végrehajtató képviselője kocsival tette meg a teljes utat, mert az ő értelmezése szerint a költségkímélőbb megoldást kellett volna választania, vagyis ameddig lehetett, vonaton kellett volna utaznia, és csak utána lovaskocsival. Erre mód is volt, egy közeli településig Dombóvárról el lehetett jutni vonattal, és onnan 6 km-re volt Szakcs.

A végrehajtó az észrevételeiben rámutatott, hogy nem gyaloglási díjat számolt fel, hanem határfuvar-díjat, amely a szakcsi községhezától a helyszínig történő eljutás díja

³³ Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 6. a. Tamási Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 2359/1928

³⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 3. a. Dombóvári Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek. Pk. 2457/1920

volt, valamint utalt arra is, hogy a tanúk díjait szabályszerűen kifizették. A végrehajtató kérelmében a járásbíróóság végzésének helybenhagyását kérte.

A másodfokú bíróság részben megváltoztatta a végzést: a végrehajtó díjait mérsékelte, a végrehajtató díjait helybenhagyta. A végrehajtató oldalán a megjelent tanú kifizetését bizonyítottanak találta a bíróság, tehát a költség felszámításának helye volt, így annak viselésében a végrehajtást szenvedőt marasztalták. Jogszerű és a helyi fuvardíjszabásnak megfelelő volt az utazási költség mértéke is. A Szekszárdi Királyi Törvényszék kifejtette, hogy nem volt kötelező a végrehajtató képviselőjének a vonatközlekedést használnia, mivel közvetlenül nem lehetett eljutni Szakcsra vonattal. Akkor kellett volna így eljárni, ha a végrehajtást szenvedő gondoskodik fuvarról, azonban ilyen nem történt.

A végrehajtó díját azért csökkentette, mert az tényleg nem felelt meg a helyi rendelkezéseknek. Mivel alig több, mint 2 km-t tett meg a község központjától, a törvényszék nem találta megalapozottnak a felszámított összeget, ezért mérsékelte azt, így végül kevesebb díj járt a végrehajtónak.

A Dombóvári Királyi Járásbíróóság tárgyalta azt az ügyet, amelyben férj és feleség volt a két fél, a feleség indított végrehajtást a férje ellen.³⁵ A végrehajtó helyszíni ingófoglalást hajtott végre az egyik Dombóvárhoz tartozó kistelepülésen. A foglalás eredményeképp összeírtak egy dunyhát, egy párnát, egy rétesnyújtó abroszt és egy ágyterítőt. Ehhez a végrehajtó becsüs közreműködését vette igénybe, aki a faluőr volt az adott településen, ennek díját természetesen felszámította a végrehajtó.

A bíróság végzésében mellőzte a becsüs költségeinek megítélését, mivel álláspontja szerint annak alkalmazása indokolatlan volt. Nem látta okát, hogy a faluőrnek tanúdíjat ítéljen meg, mert a végrehajtást szenvedő a helyszínen volt, az eljárásban részt vett, ezért nem volt szükség tanú alkalmazására sem.

A végrehajtó nyújtott be felfolyamodást a végzés ellen. Meglátása szerint bármikor jogosan vehet igénybe becsüst, mert a foglalás bizonytalansága miatt nem tudható előre, hogy ténylegesen szükség lesz-e rá. Ezenfelül a községi őr más funkciót is betöltött az eljárásban: ő vezette oda a végrehajtót, ahol a végrehajtást szenvedő lakott, illetve segített az ingóságok elszállításában, mert ingóságok kiadására szólt a végrehajtás. Azt is érvként hozta fel, hogy a saját biztonsága érdekében is ajánlott volt, hogy valakit becsüsként vagy tanúként alkalmazzon.

A Szekszárdi Királyi Törvényszék nem osztotta a végrehajtó érveit, kifejtette, hogy a talált ingóságok egyike sem minősül olyan dolognak, amelynek az értékét csak speciális szaktudás birtokában lehet megbecsülni. Ezért a becsüs alkalmazása indokolatlan volt, a végrehajtónak kellett volna az ingóságok becsértékét megállapítania. A tanúdij

³⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 3. a. Dombóvári Királyi Járásbíróóság iratai, polgári perek. Pk. 2357/1920

felszámítására szintén nem volt lehetőség azon okoknál fogva, amelyeket a járásbíróság is kifejtett.

7. Összegzés

A jogeseteket áttekintve megállapítható, hogy általánosan érvényesült az a szabály, miszerint a végrehajtást szenvedő fizeti a végrehajtás költségeit. Ez alól nagyon ritkán tettek kivételt a bíróságok. A lakáskiürítés esetében fordult elő, hogy a járásbíróság több költséget is a jogosult terhére rótt, azonban ezt a másodfokon eljáró törvényszék enyhítette, és a végrehajtói költségeket végül az adósnak kellett viselnie. Szintén mentesítette a fizetési kötelezettség alól a törvényszék a végrehajtatót, amikor önhibáján kívül nem előlegezett utazási költséget.

Ezekben az esetekben a foganatosító bíróság részéről szigorúbb hozzáállás figyelhető meg a végrehajtást kérők felé, ugyanakkor nem jelenthető ki, hogy következetesen az országos gyakorlatnál szigorúbb mércével kezelték volna a végrehajtatók jogait és kötelezettségeit.

Teljes mértékben az országos gyakorlatot követte a sikertelen végrehajtási cselekmények díjainak felszámítása. A legtöbb esetben ezt kifogásolták a felek, és sokszor nem is a végrehajtást szenvedő volt az, aki jogorvoslással élt az ilyen végzések ellen, hanem a jogosult, akinek az érdekében folyt az eljárás. Az ilyen tartalmú felfolyamodások következetesen sikertelenek maradtak, a járásbíróságok is érvényesítették azt a gyakorlatot, hogy az eljárás eredményességétől nem függték a végrehajtó díjai: az eljárási díj, a napidíj, a fuvardíj egyike sem tartalmazott olyan elemet, amely alapján egy sikertelen eljárás miatt azok nem lettek volna felszámíthatóak. Ez azt is mutatja, hogy a korabeli végrehajtás nem ösztönözte a végrehajtókat abban, hogy eljárásuk minél sikeresebb legyen, minél nagyobb részét hajtsák be a követelésnek, mert nem volt olyan díjuk, amely kifejezetten az eredményesség arányában járt volna.

Ha pedig a végrehajtókat nem voltak jogszabályban motiválva az eredményes behajtásra, akkor felmerül a kérdés, hogy volt-e más módja annak, hogy egy ügyben az ügyérték alapján járó díjakon felül plusz bevételhez jussanak.

Erre egyértelműen kimutatható, visszaélésszerű gyakorlatot a vizsgált esetekben nem találtam. A legtöbb esetben a felek jogértelmezése az eredményességet mint feltételt támadta a díjfelszámításban, azonban ez téves értelmezés volt. Abban a két esetben, amikor valóban változtatott a bíróság a felszámított költségeken, egyszer a becsüs díján, egyszer pedig az utazási költségeken, ott elmondható, hogy ezek a költségek szorosan kapcsolódnak a konkrét tényálláshoz.

Mind a becsüs alkalmazása, mind az utazási költségek esetlegesek, valamilyen speciális többletkörülmény teszi őket indokolttá. Ez a többletkörülmény pedig

legtöbbször ott helyben, a foganatosító bíróságtól messze, adott esetben csak a végrehajtó megítélése szerint merül fel, kvázi diszkrecionális döntési helyzetet teremtve. Ez nem jelenti azt, hogy az ilyen helyzetek rendszeresen felmerültek, de létező probléma volt, hogy nem valós végrehajtói költségek kerültek felszámításra, amit, ha a felek nem támadtak meg, akkor jogerőssé vált a megállapító végzés és valakinek, többnyire az adósnak, viselnie kellett.

Ez rámutat arra a problémára, amikor a hatósági eljárásban éppen a hatóság közege válik gazdaságilag érdekeltté, és ezzel mintegy harmadik érdekeltként jelenik meg a felek mellett. Ebben az esetben, főleg, hogy ha a költségeket mindkét félre rá lehet terhelni, jelentősen romolhat a hatékonyság, amelynek a felek látják kárát, közülük is a jogosultat éri nagyobb veszteség, mert célját tekintve az eljárás éppen az ő jogainak érvényre juttatásáról szól.

Felhasznált irodalom

Borsodi Miklós: *A végrehajtási eljárás zsebkönyve*. Franklin-Társulat, Budapest, 1915.

Borsodi Miklós: *A végrehajtási eljárás zsebkönyve*. Franklin-Társulat, Budapest, 1931.

Imling Konrád: *A végrehajtási törvény magyarázata*. Franklin-Társulat, Budapest, 1905.

Márkus Dezső: A végrehajtási törvény reformja. In: Szladits Károly (szerk.): *Magyar Jogászegyleti értekezések 36. kötet*. Budapest, 1907.

Sárffy Andor: *A végrehajtási eljárás jogszabályainak magyarázata*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1938.

Vincenti Gusztáv (szerk.): *Végrehajtási eljárás. Törvények, rendeletek, joggyakorlat*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1930.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 2. a. Bonyhádi Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek.

Pk. 3315/1929

Pk. 3211/1930

Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 3. Dombóvári Királyi Járásbíróság iratai, polgári perek.

Pk. 2118/1920

Pk. 2357/1920

Pk. 2457/1920

Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára VII. 6. a. Tamási Királyi
Járásbíróság iratai, polgári perek.

Pk. 2359/1928

BAILIFF COSTS AND PRACTICES IN THE 1920s

The subject of the study revolves around the costs to be paid to bailiffs in court enforcement proceedings. Bailiffs supported themselves from court fees and did not receive a salary like other court employees. There were several types of fees: a procedural fee, which was paid in all cases, and contingency fees: per diem and travel expenses. In addition, fees could have been charged for office work. This essay focuses on the practice regarding the costs to be paid to the bailiff, and to what extent is it similar or different from the national practice in the judgments of the court of first instance and the Royal Court of Szekszárd, which was the court of appeal in Tolna County. I will also examine whether the bailiffs have developed a practice aimed at increasing their statutory income, even at the cost of the fact that some of their cost calculations were unlawful.

To examine this, I researched archival sources and evaluated the orders in individual cases in the light of national practice.

INFOKOMMUNIKÁCIÓS JOGI SEKCIÓ

KOVÁCS ANDREA

Magyar Állam- és Jegtörténeti Tanszék

Témavezető: dr. Gosztanyi Gergely habil. egyetemi docens

DOI: 10.56966/2022.14.Kovacs

BOTOK, AUTOMATIZÁLT FIÓKOK A KÖZÖSSÉGI MÉDIÁBAN

1. Bevezetés

Amikor a közösségi média szabályozásáról – és annak kifejezetten a szólásszabadsággal kapcsolatos aspektusairól – beszélünk, figyelembe kell vennünk, hogy nem csak olyan fiókokat szabályozunk, amelyet közvetlenül emberek vagy ember csoportok irányítanak, hanem olyanokat is, amelyek közvetlen emberi beavatkozás nélkül, automatizálva végeznek bizonyos tevékenységeket. Ezek az automatizált fiókok elsősorban akkor kerülnek a figyelem középpontjába, amikor felmerül a gyanú, hogy hamis híreket, politikai propagandát terjesztenek vagy választásokba avatkoznak be.¹ A közelmúltban Elon Musk kapcsán kaptak nagyobb figyelmet, amikor a Twitter felvásárlásában érdekelt vállalkozó kijelentette, hogy meg kívánja szüntetni a spambotok működését. Ezt követően került sor egy auditra, amely – az érdekeltek számára is meglepő módon – megállapította, hogy Musk követőinek jelentős része is „kamu profil” lehet.²

Mielőtt azonban gyors következtetésre jutnánk, hogy a közösségi médiafiókok mindenfajta automatizálása káros és tiltani kellene,³ meg kell említenünk, hogy ez a módszer kifejezetten hasznos is lehet. A fiókok automatizálása elterjedt eszköz a marketing,⁴ illetve a botokkal interakcióba lépő felhasználók támogatása esetén (például chatbotok alkalmazása egyszerűbb – first-level support – feladatok ellátására vagy automatikus üzenetküldés potenciális vevők számára).⁵

A tanulmány az automatizált fiókok meghatározásával, tipizálásával, és legjellemzőbb tevékenységeik bemutatását végzi el, valamint érinti az e tevékenységekre adott szabályozói válaszokat is.

2. A botok fogalmi meghatározása és csoportosításuk

¹ Lásd bővebben pl.: (Woolley, 2016) (Calvo, Cano-Orón, & Abengozar, 2020)

² (hvg.hu, 2022)

³ Bár a szakirodalom leginkább a rossz szándékú botokkal foglalkozik. (Stieglitz, Brachten, Ross, & Jung, 2017) 7.

⁴ Lásd pl.: (Verizon, 2015) (SureSwift Capital, n.d.) (O'Brian, 2020)

⁵ Lásd pl.: (Simpson, 2021) (Twitter, 2017) (Office of Cyber and Infrastructure Analysis, 2018)

2.1. Botok, automatizált fiókok vagy közösségi média (social) botok? – fogalmi meghatározás

Ahhoz, hogy szabályozni lehessen az automatizált fiókok működését, meg kell határozni a szabályozás tárgyát. Botokkal nem csak az interneten vagy a közösségi média világában találkozhatunk, hanem az informatika bármely területén.⁶ A bot kifejezésnek (amely a robot rövidítése) számtalan definíciója ismert, összefoglalóan azt lehet állítani, hogy a bot egy automatizált szoftver, ami csinál valamit.⁷ A szakirodalomban a leggyakoribb definíciós elemként a programozottság, az automatizáltság, illetve az emberi viselkedés utánzása jelenik meg.⁸ Néhány definíció ezen felül plusz elemként tartalmazza, hogy elsősorban egyszerű, repetitív feladatok ellátására szolgálnak.⁹ Ennek megfelelően, ha egy közösségi média platformon regisztrált fiókkal automatizáltan, közvetlen emberi beavatkozás végzünk legalább egyfajta műveletet (például tetszés kifejezése, más fiók által közzétett tartalom automatikus megosztása), akkor – legalább részben – automatizált fiókról beszélhetünk.¹⁰ Harmadik definíciós meghatározásként kiemelhető, hogy a közösségi média botok olyan automatizált fiókok,¹¹ entitások, amelyek olyan egyszerű feladatokat hajtanak végre, mint például az információgyűjtés¹² vagy hírek, információk terjesztése,¹³ céljuk pedig gyakran az emberi viselkedés befolyásolása, megváltoztatása.¹⁴ Mindezek alapján jelen tanulmány az „automatizált fiók” és a „bot” kifejezéseket szinonimáknak tekinti.¹⁵ Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a szakirodalomban elkülöníthetők a social media bot-ok, illetve a social bot-ok attól függően, hogy bot használatának célja-e az emberi felhasználók viselkedésének, véleményének befolyásolása.¹⁶

2.2. A közösségi médiában használt botok csoportosítása

A közösségi médiában történő automatizált fiókhasználat hatásának, illetve tevékenységük nyomán kialakuló viták eredménye, hogy a szakirodalom kiemelte a botok közül a közösségi média botokat, illetve azokat mintegy árnyalva tovább differenciálhatók akár az automatizálás

⁶ (Woolley, 2016) csak azokat a botokat nevezi közösségi média botnak, amelyeknek nem célja az információgyűjtés.

⁷ (Lamo, 2018)

⁸ Lásd pl.: (Calvo, Cano-Orón, & Abengozar, 2020), (Cantini, Marozzo, Talia, & Trunfio, 2022) 1.,

⁹ (Woolley & Howard, 2017) 6.

¹⁰ A részben automatizált fiókok a kiborgok vagy hibrid fiókok. (Gorwa & Guilbeault, 2018) 11.

¹¹ (Martini, Samula, Keller, & Klinger, 2021) 1., (Twitter, 2022a) (Chen, Pacheco, Yang, & Menczer, 2022) 3.

¹² Az információgyűjtés automatizálásával és a botok ebben játszott szerepével jelen tanulmány nem foglalkozik bővebben.

¹³ (Woolley & Howard, 2017) 6.

¹⁴ (Cantini, Marozzo, Talia, & Trunfio, 2022) 1. (Cloudflare, 2022)

¹⁵ Jelen tanulmány keretei között nem foglalkozunk azzal a kérdéskörrel, hogy az automatizáltság milyen fokától érdemes botként hivatkoznunk egyes fiókokra. Pl.: pusztán a tartalom közzététele ütemezésének automatizálásánál nem tartjuk célszerűen a „bot” kifejezés használatát.

¹⁶ (Gorwa & Guilbeault, 2018) 16.

mértéke, akár az emberi tevékenységhez való hasonlóságuk alapján, de csoportosíthatóak pusztán a tevékenységük alapján is.

A közösségi média botok csoportosítása ugyanakkor nem kihívást jelentő feladat. A szakirodalom különös jelentőséget tulajdonít politikai botoknak, mivel ezek – vélt vagy valós – hatást gyakorolnak a demokráciára, befolyásolhatják az emberek viselkedését, politikai véleményét és akár a választások eredménye is összefüggésben lehet a tevékenységükkel.¹⁷ A politikai botok esetében a cél meghatározott, az automatizálás módja, mértéke azonban nem, ezért jelen tanulmány úgy kezeli, hogy bármely, az alábbi csoportosításokban szereplő bot válhat politikai bottá.

2.2.1. A közösségi média botok tipológiája

A botok tevékenysége igen sokszínű, az online világban végzett összes művelet automatizálható. Az alábbiakban Gorwa és Guilbeault tipológiája kerül bemutatásra,¹⁸ amely az eredetileg az online közegben működő botokat ismerteti és konkrét példákkal illusztrálva mutatják be tevékenységüket a közösségi média világában. Napjaink gyors technológiai fejlődésének köszönhetően ugyanakkor ki kell emelni, hogy a tipológia a szerzők szerint sem teljeskörű, inkább példálózó jellegű,¹⁹ az egyes botok definíciói között átfedés lehet, az adott bot egyszerre több kategóriába is tartozhat.²⁰

- Adatgyűjtő botok (crawlers and scrapers): ezek a botok eredetileg archiválási és indexálási célokat szolgáltak – részben hasonló módon mint a webböngészők. Ma már gyakori, hogy rosszindulatú adatgyűjtést folytatnak,²¹ akár a közösségi médiában, azonban ki kell emelni, hogy mivel jellemzően közvetlenül nem lépnek kapcsolatba a felhasználókkal, így eltérnek az automatizált fiókoktól.²²
- Chatbotok (chatbots): a chatbot az ember és a számítógép között folytatott dialógus egy formája, létezésük célja lehet például a gyakran ismételt kérdések megválaszolása, esetleg a szervezés.²³ A szerzők elválasztják a chatbotot a tipikus közösségi média botoktól,²⁴ ugyanakkor kiemelendő, hogy a Facebook automatizációra vonatkozó szabályozásának középpontjában a chatbotok állnak.²⁵
- Spambotok (spambots): a „spam” eredetileg az angol „spiced pork and ham” (lönchús) kifejezésből ered, és a Monty Pythonnak köszönhetően kapta „kéretlen” jelentését.²⁶ A spambotok kérelten üzenetek milliárdjait képesek elküldeni, közzétenni vagy megjeleníteni a komment szekciókban, amely üzenet lehet akár reklám, akár rosszindulatú szoftver (malware). Ugyanakkor a szerzők a spambotokat inkább az

¹⁷ (Gorwa & Guilbeault, 2018) 15-16.

¹⁸ (Gorwa & Guilbeault, 2018) 4-11.

¹⁹ (Gorwa & Guilbeault, 2018) 5.

²⁰ Például a politikai botot a közösségi média bot alkategóriájaként határozzák meg, ugyanakkor politikai tevékenységet folytathatnak a báb fiókok, trollok, kiborgok és hibrid fiókok is.

²¹ (Datadome, 2021)

²² (Instagram, 2022) (Gorwa & Guilbeault, 2018) 5-6.

²³ (Gorwa & Guilbeault, 2018) 6.

²⁴ (Gorwa & Guilbeault, 2018) 6-7.

²⁵ Lásd a jelen tanulmány 3.1.2-es pontjában

²⁶ (IT Cikkek, 2017)

adatgyűjtő botokhoz tekintik hasonlóknak, bár elismerik, hogy ez ma már nem teljesen egyértelmű.²⁷

- „Socialbot” és „social bot”: a szerzők megkülönböztetik azokat a közösségi média botokat (socialbot, egybe írva), amelyek behatolnak a valódi hálózatokba, és ott terjesztenek reklámokat vagy rosszindulatú linkeket, illetve az olyan közösségi média botokat (social bot, külön írva), amelyek tartalmat gyártanak vagy felhasználókkal lépnek kapcsolatba a közösségi médiában. Ez utóbbi alkategóriája a politika bot.²⁸
- Báb fiókok (sockpuppet) és trollok: A báb fiókok gyakran nem valós felhasználókat²⁹ takarnak, amelyek kapcsolatba kerülnek a felhasználókkal. Bár a kifejezés feltételezi, hogy a báb fiókot közvetlenül ember irányítja, de gyakran a fogalom alatt értendők az automatizált fiókok is. A báb fiókokat, különösen ha koordinált, kormány által irányított hálózatról van szó, trolloknak is nevezik.³⁰ A trollhálózatok talán leghírhedtebb példája az orosz kormányhoz köthető Internet Research Agency, amely – automatizált fiókok használatával együtt - fizetett bloggerek százait alkalmazta, hogy az orosz narratívát népszerűsítésük hamis profilok segítségével.³¹
- Kiborgok és hibrid fiókok (Cyborgs and Hybrid Accounts): a kiborg- illetve hibrid fiókok részben automatizált, részben ember által vezérelt fiókok. Politikai tevékenység tekintetében felmerül a kérdés, hogy ebbe a körbe tartoznak-e azok a felhasználók, akik valós fiókjukat ajánlják fel automatizált politikai tevékenységhez, vagy a „clickworkerek”, akik pont annyi emberi tevékenységet végeznek a fiókokkal, hogy elkerüljék a spamszűrőket vagy botkereső algoritmusokat.³²

A botok sokfélesége és a lehetséges átfedések miatt a szerzők a szabályozás alapjaként nem a fenti, általuk felállított tipológiát javasolják, hanem három kérdéskör megvizsgálását, amely lehetővé teszi, hogy a fent vázolt botok tipológiájuktól függetlenül legyenek szabályozhatóak:

- A bot struktúráját: milyen környezetben működik (értendő ezalatt, hogy közösségi média platformon működik-e és ha igen, akkor melyeken); programozó által speciálisan egy célra megírt bot vagy nyilvánosan elérhető automatizált eszköz, esetleg tartalommenedzsment szoftver; teljes mértékben automatizált vagy hibrid fiók, vagy botnak tűnő, de ember által irányított fiók;³³

²⁷ (Gorwa & Guilbeault, 2018) 7-8.

²⁸ (Gorwa & Guilbeault, 2018) 8-9.

²⁹ Jelen tanulmány keretei között nem valós felhasználó alatt értendő minden olyan felhasználó, aki a fiókot nem a saját, személyes élményei, meggyőződése közvetítésére használja, hanem valamilyen más célt tart szem előtt, például politikai ideológia terjesztése, reklám közzététele, követőtábor felduzzasztása.

³⁰ Azt ugyanakkor a szerzők is elismerik, hogy a „troll” kifejezés többféle értelemben használható. (Gorwa & Guilbeault, 2018) -9-10. A „trollkodás” jelentése a Merriam-Webster szótár szerint mások idegesítése sértő, irreleváns vagy bántó kommentek vagy más zavaró tartalom közzétételével. (Merriam-Webster, n.d.)

³¹ (Gorwa & Guilbeault, 2018) 10.

³² (Gorwa & Guilbeault, 2018) 11.

³³ (Gorwa & Guilbeault, 2018) 12-13.

- A bot funkciója: feladata-e fiók működtetése; önmagát botként határozza meg vagy embert személyesít meg, és ha igen, akkor az meggyőző-e; részt vesz tényleges kommunikációban vagy csak tömeges üzenetküldésben.³⁴
- A bot felhasználása: hogyan és milyen céllal kerül sor a bot használatára. Ehhez szükség van etikai és normatív szabályokra, hogy melyek a pozitív, elfogadható viselkedésformák a közösségi médiában, ugyanis botok esetén is látható, hogy mind pozitív,³⁵ mind negatív célra felhasználhatók.³⁶

2.2.2. A közösségi média botok cél és viselkedés alapú csoportosítás

A botok különbözhetnek funkcionalitásuk, képességeik és designjuk alapján, és használhatók akár jó, akár rossz célokra.³⁷

Találkozhatunk olyan megfogalmazással is, hogy a botokat olyan automatizált fiókok, amelyek embernek mutatják magukat,³⁸ azonban az emberi cselekvés utánzása lehet akár a közösségi média bot (social bot, külön írva) egyedi jellemzője a többi bothoz képest.³⁹

Stieglitz et al. vázolta fel a közösségi média botok csoportosítását a céljuk (jó, semleges, ártalmas) és az emberi viselkedés utánzásának szintje (magas, alacsony) alapján.⁴⁰ Az alábbi táblázatuk (Ábra1) konkrét példákkal szemlélteti, hogy egy-egy bot viszonylag könnyen besorolható a hat kategória valamelyikébe.

Stieglitz et al. kategorizálása – szemben Gorwa & Guilbeault javaslataival – nem veszi figyelembe a bot struktúráját, azonban feltételezi, hogy akár egyoldalúan egyféle üzenet közvetítésével (értendő ezalatt egyféle kéretlen tartalom közzététele vagy figyelmeztetés földrengésre), de részt vesz emberi kommunikációban. A hangsúlyt ebben a kategorizálásban a bot felhasználásának módjára helyezik.

Azt a szerzők is elismerik, hogy a pozitív vagy semleges célú közösségi média botokkal a szakirodalom aránylag ritkán foglalkozik.⁴¹ A platformok saját szabályozása is leginkább az automatizálás felhasználására, céljára, illetve hatására koncentrál, amelyek elemzése jelen tanulmány következő fejezetében található.

³⁴ (Gorwa & Guilbeault, 2018) 13-14.

³⁵ (Office of Cyber and Infrastructure Analysis, 2018); Konkrét pozitív cél lehet a botok használata a béke promotálásában, illetve a szélsőséges tartalmak visszaszorításában. (Blasiak, Risius, & Martook, 2021) 3-4.

³⁶ (Gorwa & Guilbeault, 2018) 14-16.

³⁷ (Office of Cyber and Infrastructure Analysis, 2018)

³⁸ (DiResta, 2018), (Calvo, Cano-Orón, & Abengozar, 2020)

³⁹ Boshmaf et al. szerint ez jelenti a lényegi különbséget a közösségi média botok és más botok között. A megfogalmazása alapján használja Stieglitz et al. az emberi viselkedéshez való hasonlóságot, mint a kategorizálás második dimenzióját. (Stieglitz, Brachten, Ross, & Jung, 2017) 4.

⁴⁰ (Stieglitz, Brachten, Ross, & Jung, 2017) 4.

⁴¹ (Stieglitz, Brachten, Ross, & Jung, 2017) 7.

1. ábra

Intent (Ferrara et al. 2016)			
	Malicious	Neutral	Benign
Imitation of human behaviour (Boshmaf et al. 2013)	High: <i>Social</i> bots • Astroturfing bot (Ratkiewicz et al. 2011) • Social botnets in political conflicts (Abokhodair et al. 2015) • Infiltration of an organisation (Elyashar et al. 2015) • Influence bots (Subrahmanian et al. 2016) • Sybils (Alarifi et al. 2016; Goga et al. 2015) • Doppelgänger bots (Goga et al. 2015)	• Humoristic bots (Veale et al. 2015)	• Chat bots (Salto Martínez & Jacques García 2012)
	Low to none • Spam bots (Wang 2010) • Fake accounts used for botnet command & control (Sebastian et al. 2014) • Pay bots (Subrahmanian et al. 2016)	• Nonsense bots (Wilkie et al. 2015)	• News bots (Lokot & Diakopoulos 2016) • Recruitment bots (Flores-Saviaga et al. 2016) • Public Dissemination Account (Yin et al. 2014) • Earthquake warning bots (Haustein et al. 2016) • Editing Bots, Anti-Vandalism Bots on Wikipedia (Tsvetkova et al. 2017)

Forrás: (Stieglitz, Brachten, Ross, & Jung, 2017) 7.

3. A közösségi média botok szabályozása

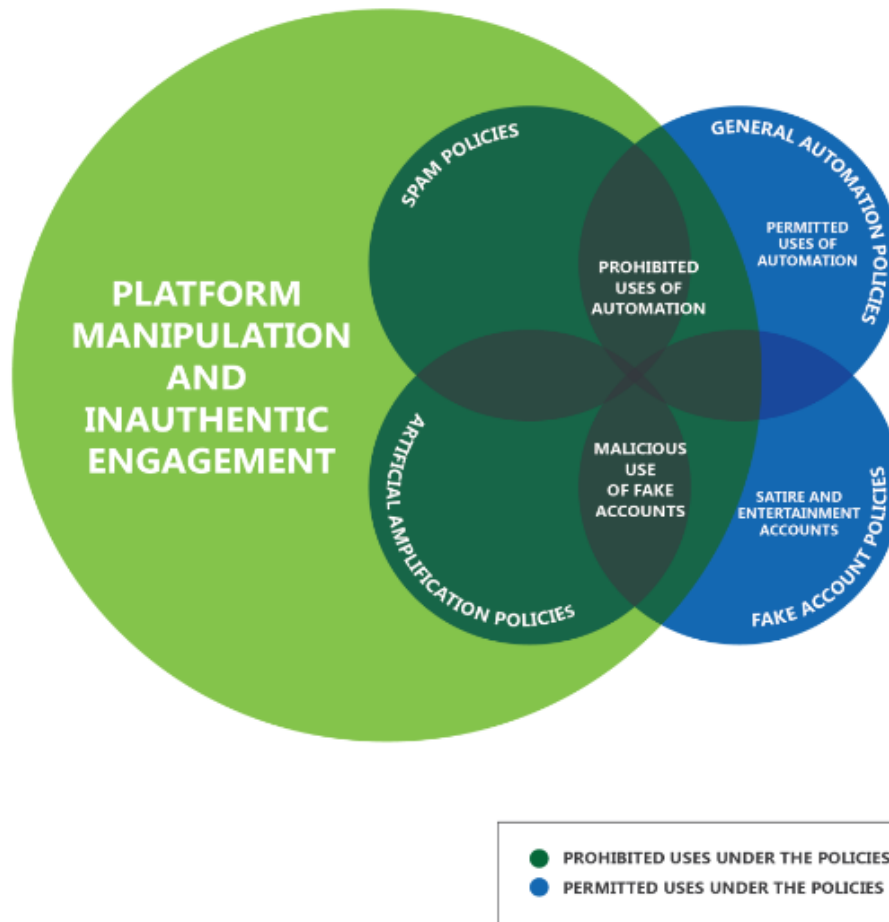
3.1. Automatizált fiókok, botok szabályozása Twitteren és a Meta alkalmazások közösségi irányelveiben

Az automatizált fiókok létét a Twitter és a Meta is tudomásul veszi, a botok a platformok mindennapi működésének részei. Mindkét platform esetében alkalmazandók a közösségi irányelvek, ugyanis a botok szabályozását leginkább a– sokszor tiltott – tevékenységük alapján próbálják szabályozni.⁴²

⁴² (Stricklin & McBride, 2020) ii

2. ábra

Figure 1. The web of platform policies relevant to social media bots

Source: CNA.

Forrás: (Stricklin & McBride, 2020) 16.

A fenti ábrából is látható, hogy a kifejezetten botokra vonatkozó és alkalmazható szabályok jelentős része a platformmanipuláció megakadályozását szolgálja, amely alatt értendők a spammelés illetve a mesterséges felerősítés tiltására vonatkozó szabályok. A mesterséges felerősítés ugyanakkor nem csak aktív (témák, bejegyzések folyamatos lájkolása) tevékenységet jelent, hanem az első aktivitást (oldal követése) követően a bot fiókok passzív léte is elegendő egy személy vagy oldal népszerűbbnek mutatásához (lásd a bevezetőben szereplő esetet). Néhány bot célja, hogy átlagos polgárnak tűnjön és erről viselkedésével meggyőzze a vele interakcióba lépőket vagy tevékenységét figyelőket, így hozzájárulnak a

hamis hallgatóság kialakulásához,⁴³ troll fiókokként használva pedig hamis konszenzus látszatát kelthetik, megosztható tartalmat propagálhatnak a választások előtt különböző célcsoportoknak, demoralizálhatják és ronthatják a jelöltek hitelét, marginalizálhatnak valós szereplőket, valamint elvonhatják a közönség figyelmét egyéb negatív hatások mellett.⁴⁴

Az alábbiakban röviden ismertetjük a Twitter automatizálásra vonatkozó szabályait, illetve a Meta fejlesztőkre vonatkozó irányelvei közül azokat, amelyek nevesítve említik a botokat.

3.2. Automatizált fiókok a Twitteren

A Twitter külön szabályrendszer szerint engedélyezi az automatizált fiókok használatát. A közösségi oldal üzemeltetői, tulajdonosai belátták, hogy igenis szükség lehet botok használatára például természeti katasztrófák előrejelzésénél.⁴⁵ Ugyanakkor ezeket a fiókokat a Twitter idővel címkézni szeretné, azaz a célja, hogy a felhasználó számára egyértelmű legyen, hogy emberi vagy automatizált fiókkal kerül interakcióba. Mindenképpen érdemes kiemelni, hogy a rendszer egyelőre nem lesz kötelező.⁴⁶

Jelenleg a Twitter kizárólag Twitter API-okon⁴⁷ keresztül engedélyezi az automatizálást, más formában nem.⁴⁸ Engedélyezett bármilyen automatizálás, amennyiben hasznos információt közvetít a felhasználók felé, automatikusan válaszol a felhasználók megkeresésére vagy közvetlen üzeneteire vagy általánosságban olyan új megoldás, amely segíti az embereket (a Twitter egyéb szabályainak betartása mellett).⁴⁹ A szabályzat szerint tilos bármilyen Twitter szabályzat megsértése, az API nem megfelelő használata vagy az API korlátozásainak megkerülése, a Twitter API-tól eltérő automatizálás (amely akár végleges tiltást is vonhat maga után), illetve a spammelés, valamint a felhasználók zaklatása kéréstlen üzenetekkel.⁵⁰

Kifejezetten tiltott minden olyan tevékenységnek, amely spammelésnek minősül, ezek közül kiemelten:

- valamely népszerű témáról (trending topic) történő automatikus bejegyzéskészítés és bejegyzés-közzététel, ha annak célja a népszerű témák befolyásolása vagy manipulálása, vagy
- duplikált vagy lényegében hasonló bejegyzések közzététele egy vagy több, ugyanazon felhasználó által üzemeltetett fiók segítségével.⁵¹

⁴³ (Delwiche, 2020)105-108.

⁴⁴ (Delwiche, 2020) 109.

⁴⁵ (Twitter, 2022a)

⁴⁶ (Clayton, 2021)

⁴⁷ A Twitter különböző API-okat kínál a felhasználóknak többek között automatizálásra, adatgyűjtésre és akadémiai kutatásokra ingyenesen, azonban ez regisztrációhoz kötött. (Twitter, 2022b)

⁴⁸ (Twitter, 2017)

⁴⁹ (Twitter, 2017)

⁵⁰ (Twitter, 2017)

⁵¹ (Twitter, 2017)

Tilos a fiókok duplikálása vagy lényegében azonos fiókok létrehozása ugyanarra a felhasználásra, ugyanakkor a hasonló, de nem duplikált fiókok automatizálása megengedett.⁵²

A fenti szabályok alapján nehezen értelmezhető, hogy mit jelent tulajdonképpen a duplikálás vagy lényegében azonos célú fiók létrehozása. Fontos kiemelni, hogy amennyiben a duplikálás a retweet gomb használatával vagy saját tartalommal kombinálva történik, úgy a Twitter nem lép fel, amennyiben a fenti feltételek mellett a duplikálás nem spammelő, hiteles tevékenységnek tekinthető módon történik.⁵³ Az automatikus retweetelés célja szórakoztatás, informálás vagy újdonság lehet.⁵⁴

A Twitter kifejezetten spammelésre vonatkozó szabályzata is több esetet tartalmaz, amely szintén kiemeli az automatizált duplikációt, mint tiltott tevékenységet több, egy személy (legyen az természetes vagy jogi személy) által üzemeltetett fiók között.⁵⁵ A platformon tilos továbbá az automatizált lájkolás, a Twitter fiókok nagy mennyiségű, agresszív vagy nem megválogatott követése vagy kikövetése – ideértve az olyan applikációkat, amely felhasználói követések növelését célozza, illetve tilos a felhasználók listához vagy tweetek gyűjteményekhez hozzáadása nagy mennyiségben vagy válogatás nélkül.⁵⁶

3.3. A Meta és az automatizáció

A Meta esetében nem beszélhetünk a Twitterhez hasonló, kifejezetten automatizálásra és az automatizált fiókokra vonatkozó irányelvekről, a botokra vonatkozó szabályokat a fejlesztőknek szánt iránymutatások között kell keresnünk.⁵⁷ A Meta szabályozása egyértelműen applikáció központú,⁵⁸ a legtöbb iránymutatás chatbot esetén értelmezhető.⁵⁹

A botok kifejezetten nevesítve megjelennek néhány helyen a szabályozásban, például a fejlesztő köteles a bot leírását és kategorizálását naprakészen tartani,⁶⁰ illetve tilos a spammelés,⁶¹ amibe beleértendő a botok nagyon gyakori létrehozatala akár manuális, akár automatikus módon.⁶²

⁵² (Twitter, 2017)

⁵³ (Twitter, 2022c)

⁵⁴ (Twitter, 2017)

⁵⁵ (Twitter, 2022d)

⁵⁶ (Twitter, 2017)

⁵⁷ Ez a helyzet 2016 óta nem változott, lásd: (Marechal, 2016) 5026-5027.

⁵⁸ Appnak tekintendő minden olyan technikai integráció a Platformmal (Meta felületekkel, mint a Facebook, Instagram, Messenger – a szerk.), amihez tartozik egy App azonosító szám. Bármilyen kód, API, SDK, eszköz, plugin, bot, weboldal, applikáció, specifikáció és más technológia, amit a fejlesztő maga vagy a fejlesztő érdekében elérhetővé tesznek a Platformmal kapcsolatban az App részének minősül. (Meta, 2020) 12. pont a.

⁵⁹ (Marechal, 2016) 5026.

⁶⁰ (Meta, 2020a)b 1. pont 5.

⁶¹ Spammelés alatt értendő a Facebook Közösségi irányelvei alapján “Tartalom közzététele, megosztása, arra való reagálás, valamint fiókok, csoportok, oldalak, események vagy más objektumok létrehozása manuálisan vagy automatikusan, rendkívül nagy gyakorisággal.” (Meta, 2022). Az Instagram Közösségi Irányelvei nem határozzák meg a spammelést, magyar fordításban mindössze kéretlen tartalom küldése szerepel. (Instagram, 2022) A Facebook esetében bizonyos mutatók meghaladása esetén plusz feltételeket szabhat a platform, azonban

Üzenetküldő szolgáltatások esetében a Meta előírja, hogy csak megfelelő hozzájárulás esetén léphet kapcsolatba egy alkalmazás (vagy bot) a felhasználóval és azonnal tiszteletben kell tartani, ha egy felhasználó úgy dönt, hogy blokkolja az üzenetküldést, nem folytatja a szolgáltatás használatát vagy egyéb módon él az opt-out lehetőségével.⁶³

Az Instagram esetében külön kikötés, hogy amennyiben az Instagram üzenetküldő szolgáltatása esetében az automatizált üzenetküldést alkalmazónak lehetővé kell tennie, hogy az összes üzenethez emberi operátor is hozzáférhessen.⁶⁴

3.4. A közösségi média botok szabályozásának egyes jogi aspektusai az Európai Unióban

Amikor a botok szabályozásáról beszélünk nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a botok emberek és emberek csoportjainak véleményét közvetítik mások felé. Így tehát amikor botok tevékenységét kívánjuk szabályozni, figyelembe kell vennünk annak a véleménynyilvánítás szabadságára gyakorolt hatásait – mind a beszélők oldalán az üzenet közvetítésének korlátozásaként, mind a hallgatóság oldalán, mint az információhoz jutás jogaként.⁶⁵ A jogalkotók egyelőre óatosan járnak el, az alább ismertetett szabályozás tervezetek tartalomalapúak és hatásközpontúak, a szabályozási tervezetek célja a hamis hírek terjesztésének megakadályozása és a választások tisztaságának megőrzése.

Az Európai Unióban 2018-ban elfogadtak egy gyakorlati kódexet a hamis hírek terjedésének megakadályozásáról,⁶⁶ amelyet 2022 júniusában már megerősítve is elfogadtak és magukra nézve kötelezőnek ismertek el a nagyobb közösségi média platformok.⁶⁷ Ezen kódex rendelkezései között szerepel a megfelelő szabályzatok implementálása és monitorozása a hamis fiókok létrehozásának és a botok által történő felerősítés visszaszorításának érdekében, ezáltal is megakadályozva a platformon lévő információk manipulációját.⁶⁸ Az Európai bizottság elé került egy olyan javaslat, amely szerint a mesterséges intelligencia rendszerek esetében az emberekkel történő interakció, illetve tartalom létrehozás különleges kockázatot jelent, így amennyiben már létező személyekre, helyekre vagy eseményekre a megtévesztésig hasonló audiovizuális tartalmat állítanak elő vagy manipulálnak, a tartalmakat címkézni kell.⁶⁹ A javaslat indokai és céljai között azonban

ezekhez a feltételekhez a Developer Policy nem tartalmaz linket. (Meta, 2020a) 5. pont 2.

⁶² (Meta, 2020a)b 8. pont 8/2 b. pont

⁶³ (Meta, 2020a) 8. pont 8/3 b. pont

⁶⁴ (Meta, 2020a)b 8. pont 9/b

⁶⁵ Emberi Jogok Európai Egyezménye 10.cikk 1.

⁶⁶ (Európai Bizottság, 2018)

⁶⁷ (European Commission, 2022) Az aláírók között szerepel a Google, a Meta, a Twitter és a TikTok is. (European Commission, 2022)

⁶⁸ (European Commission, 2022) Commitment 14.

⁶⁹ Az Európai Parlament és Tanács rendelete a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok (a mesterséges intelligenciáról szóló jogszabály) megállapításáról és egyes uniós jogalkotási aktusok módosításáról szóló javaslata COM(2021) 206 final (70)

kiemelik, hogy csevegőrobotok és deepfake-ek használata esetén csak minimális átláthatóság javasolt.⁷⁰

A digitális szolgáltatásokra vonatkozó jogszabálytervezet (a továbbiakban DSA) már tartalmaz javaslatokat a botok kezelésére. Jelenlegi státuszában – a mesterséges intelligenciára vonatkozó tervezettel összhangban – tartalmazza, hogy kifejezetten jelezni kell a felhasználónak, ha chatbottal kommunikál.⁷¹ Emellett az aktív fogadó felek fogalmához fűzött indoklásban szerepel, hogy ahol a szolgáltatást nyújtó le tudja vonni az automatizált felhasználók – többek között a botok – számát további személyes adat feldolgozása nélkül, akkor ezt megteheti.⁷² Továbbá tartalmazza, hogy a nagyon nagy platformok és keresőmotorok esetében kiemelt kockázatot jelentenek a dezinformációs kampányok, különösen a közegészségügy, a kiskorúak védelme, a mentális jólét és a nemi alapú erőszak esetében. Ezek nevesített esetei a hamis fiókok, illetve botok használata, így az ezen témakörök kapcsán a kockázatelemzést kell végezniük és felül kell vizsgálniuk a szolgáltatásaikat.⁷³ Mindemellett előírja, hogy a Bizottság támogassa különböző kódexek (codes of conduct) megszületését egyes közérdekű problémákra, amelyekhez a szolgáltatók önkéntesen csatlakozhatnak.⁷⁴ Kifejezetten ilyen közérdekű cél a botok általi hamis információk terjesztésének visszaszorítása,⁷⁵ amely már a DSA előtt megszületett. Ugyanakkor ki kell emelni, hogy pusztán a kódexek aláírása nem jelenti automatikusan a DSA-nak való megfelelést.⁷⁶

A DSA érdekessége, hogy a fenti példák mind kizárólag az indokolásból származnak, a „bot” szó nem szerepel a rendelkező rész szövegében, azaz a jogalkotó azonosítja a botok lehetséges szerepeit a közösségi média platformokon, azonban a szabályozásnak mindössze közvetett tárgyai, nem konkrétan a botokat, hanem az általuk generált torzító, káros hatásokat kívánja csökkenteni.

Szabályozási példaként említendő a német tartományközi média egyezmény (Medienstaatsvertrag, a továbbiakban: MStV), amely 2020-ban lépett hatályba. Az MStV alapján amennyiben a tartalmat vagy üzenetet számítógépes program automatikusan hozta létre, akkor a felhasználó(kat) értesíteni kell a fiók automatizált voltáról.⁷⁷ Az MStV a DSA-tól szigorúbb előrást tartalmaz, amely nem csak a chatbotokra alkalmazandó.

⁷⁰ Az Európai Parlament és Tanács rendelete a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok (a mesterséges intelligenciáról szóló jogszabály) megállapításáról és egyes uniós jogalkotási aktusok módosításáról szóló javaslata COM(2021) 206 final 4.
https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/plmrep/COMMITTEES/IMCO/DV/2022/06-15/DSA_2020_0361COD_EN.pdf letöltés dátuma: 2022.07.04.

⁷¹ DSA (36a)

⁷² DSA (54)

⁷³ DSA (57c)-(57d)

⁷⁴ DSA (67)

⁷⁵ DSA (68)

⁷⁶ DSA (68)

⁷⁷ Medienstaatsvertrag § 18. (3) Az MStV nem alkalmazandó, amennyiben a felhasználók átlagos száma 6 hónapon belül nem haladja meg az egymilliót, ha árukra vagy szolgáltatásokra specializálódott és azokról aggregált, válogatott tartalmat tesz közzé vagy ezeket prezentálja, illetve ha kizárólag üzleti vagy családi célú. §91.

4. Összefoglalás

Összességében elmondható, hogy a közösségi média platformokon számtalan funkcióval és céllal rendelkező bot működik, amelyek tartalmakat tesznek közzé, osztanak meg és lépnek interakcióba emberi felhasználókkal. Tevékenységükre ugyanazok a szabályok vonatkoznak, mint az emberek által közvetlenül irányított fiókokra, amelyet az automatizálásra, illetve a fejlesztésekre vonatkozó szabályzatok egészítenek ki (leírás elérhetővé tétele, opt-out lehetőség). Kifejezetten tiltott a használatuk a platformmanipulációra, spammelésre és másolásra vonatkozó szabályok szerint.

A teljes tiltás nem jelent megoldás, sőt, vannak kifejezetten hasznos botok, amelyek akár életet menthetnek az információk gyors és nagy mennyiségű közzétételével. Elsőre jó megoldásnak tűnik az automatizált fiókok és az általuk előállított üzenetek, tartalmak címkézése, így minden felhasználó számára egyértelművé tehető, hogy mikor lát nem ember által előállított vagy küldött tartalmat. A betarthatósága azonban ezeknek a szabályozásoknak kérdéses. Az önkéntesség a kifejezetten hasznos botok esetében járható út, azonban a rosszindulatú botok esetében a kötelező címkézés eredményessége is kérdéses, különösen amikor olyan fiókok címkézése a tét, amelyek esetében minimális emberi tevékenység van éppen a botszűrő algoritmusok kikerülésére.

Felhasznált irodalom

Blasiak, Kevin M., Risius, Marten, and Matook, Sabine (2021). "Social Bots for Peace": A Dual-Process Perspective to Counter Online Extremist Messaging. International Conference on Information Systems, Online, 12-15 December 2021. Atlanta, GA United States: Association for Information Systems.

Calvo, D., Cano-Orón, L. & E. Abengozar, A. (2020). Materials and assessment of literacy level for the recognition of social bots in political misinformation contexts, *Icono 14, 18* (2), 111-136. DOI: 10.7195/ri14.v18i1.1515; letöltés dátuma: 2022. 06.01

Cantini, R.; Marozzo, F.; Talia, D.; Tunfio P. Analyzing Political Polarization on Social Media by Deleting Bot Spamming. *Big Data Cogn. Comput.* 2022, 6, 3. <https://doi.org/10.3390/bdcc6010003> DOI: 10.3390/bdcc6010003; letöltés dátuma: 2022. 07. 04.

Chen, W., Pacheco, D., Yang, KC. *et al.* Publisher Correction: Neutral bots probe political bias on social media. *Nat Commun* 13, 264 (2022). <https://doi.org/10.1038/s41467-021-25738-6>, published online 22 September 2021.; letöltés dátuma: 2022. 06.06.

Clayton, J. (2021. 09 10). Twitter to label 'good' bot accounts. Letöltés dátuma: 2022. 06 06, forrás: [bbc.com: https://www.bbc.com/news/technology-58510594](https://www.bbc.com/news/technology-58510594)

Cloudflare. (2022. 06 05). What is a social media bot? Social media bot definition. Letöltés dátuma: 2022. 07.04. Forrás: cloudflare.com: <https://www.cloudflare.com/learning/bots/what-is-a-social-media-bot/>

Datadome. (2021. 10 15). Web scraping protection: How to protect your website against crawler and scraper bots. Letöltés dátuma: 2022. 06 27, forrás: datadome.co: <https://datadome.co/learning-center/scraper-crawler-bots-how-to-protect-your-website-against-intensive-scraping/>

Delwiche, A. (2020). Computational Propaganda and the Rise of the Fake Audience. In P. Baines, N. O'Shaughnessy, & N. Snow, The SAGE Handbook of Propaganda (old.: 105-125). <https://dx.doi.org/10.4135/9781526477170>

DiResta, R. „Computational Propaganda – Public relations in a high-tech age” The Yale Review Vol 106 (4), <https://yalereview.org/article/computational-propaganda> letöltés dátuma: 2022. 06.02.

Európai Bizottság. (2018). A dezinformáció visszaszorítását célzó uniós gyakorlati kódex.

European Commission. (2022. 06 16). Signatories of the 2022 Strengthened Code of Practice on Disinformation. Forrás: Digital-Strategy.ec.europa.eu: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/signatories-2022-strengthened-code-practice-disinformation>

European Commission. (2022). The Strengthened Code of Practice on Disinformation, Letöltés dátuma: 2022. 07. 04. Forrás: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2022-strengthened-code-practice-disinformation>

Gorwa, Robert & Guilbeault, Douglas. (2018). Unpacking the Social Media Bot: A Typology to Guide Research and Policy: Unpacking the Social Media Bot. Policy & Internet. 12. Forrás: <https://arxiv.org/abs/1801.06863> Letöltés dátuma: 2022.07.04. doi: [10.1002/poi3.184](https://doi.org/10.1002/poi3.184).

hvg.hu (2022. 05 04). Elon Musk twitteres követőinek fele kamu profil lehet. Letöltés dátuma: 2022. 05 21, forrás: [hvg.hu: https://hvg.hu/tudomany/20220504_elon_musk_twitter_felvasarlas_kamu_kovetok](https://hvg.hu/tudomany/20220504_elon_musk_twitter_felvasarlas_kamu_kovetok)

Instagram. (2022). Közösségi irányelvek. Letöltés dátuma: 2022. 06 24, forrás: [facebook.com: https://www.facebook.com/help/instagram/477434105621119/?cms_id=477434105621119&maybe_redirect_pol=true](https://www.facebook.com/help/instagram/477434105621119/?cms_id=477434105621119&maybe_redirect_pol=true)

IT Cikk. (2017. 06 05). Mindent a spame-ekről, hasznos tanácsokkal. Letöltés dátuma: 2022. 06 27, forrás: [itcikkek.hu: https://itcikkek.hu/tag/spamszurol/](https://itcikkek.hu/tag/spamszurol/)

Lamo, M. (2018. 08 09). Regulation Bots on Social Media Is Easier Said Than Done. Letöltés dátuma: 2022. 06 06, forrás: [Slate.com: https://slate.com/technology/2018/08/to-regulate-bots-we-have-to-define-them.html](https://slate.com/technology/2018/08/to-regulate-bots-we-have-to-define-them.html)

Marechal, N. (2016) When Bots Tweet: Toward a Normative Framework for Bots on Social Networking Sites. *International Journal of Communication* 10(2016), Feature 5022-5031

Martini F, Samula P, Keller TR, Klinger U. Bot, or not? Comparing three methods for detecting social bots in five political discourses. *Big Data & Society*. July 2021. DOI:10.1177/205395172111033566 letöltés dátuma: 2022. 05.29

Meta. (2020. 08 31). Developer Policies. Letöltés dátuma: 2022. 06 24, forrás: developers.facebook.com: <https://developers.facebook.com/devpolicy>

Meta. (2020. 08 31). Meta Platform Terms. Letöltés dátuma: 2022. 06 24, forrás: developers.facebook.com: https://developers.facebook.com/terms/dfc_platform_terms/

Meta. (2022). Kéretlen tartalom. Forrás: transparency.fb.com: <https://transparency.fb.com/hu-hu/policies/community-standards/spam/>

O'Brian, G. (2020. 02 26). Social media automation: good, bad or somewhere in between? Letöltés dátuma: 2022. 06 06, forrás: articulatemarketing.com: <https://www.articulatemarketing.com/blog/social-media-automation>

Office of Cyber and Infrastructure Analysis. (2018. 05). Social Media Bots Overview. Letöltés dátuma: 2022. 06 02, forrás: https://niccs.cisa.gov/sites/default/files/documents/pdf/ncsam_socialmediabotsoverview_508.pdf?trackDocs=ncsam_socialmediabotsoverview_508.pdf

Simpson, M. (2021. 03 19). Social Media Bots: How They Work and How to Use Them. Letöltés dátuma: 2022. 06 06, forrás: Meltwater.com: <https://www.meltwater.com/en/blog/social-media-bots>

Stieglitz, S., Brachten, F., Ross, B., & Jung, A. K. (2017). Do social bots dream of electric sheep? A categorisation of social media bot accounts. arXiv preprint arXiv:1710.04044. *Australasian Conference on Information Systems*. Hobart, Australia. Letöltés dátuma: 2022. 05. 29. Forrás: <https://arxiv.org/abs/1710.04044>

Stricklin, K., & McBride, M. (2020). Social Media Bots: Laws, Regulations and Platform Policies. Washington: CNA. Forrás: <https://www.cna.org/reports/2020/10/DIM-2020-U-028193-Final.pdf> Letöltés dátuma: 2022. 05. 29.

SureSwift Capital. (dátum nélk.). Understanding Social Media - A Skeptic's Guide. Letöltés dátuma: 2022. 06 06, forrás: meet Edgar.com: <https://meet Edgar.com/social-media-guides/skeptics-guide-social-media-automation/introduction/>

Twitter. (2017. 11 01). Automation rules. Letöltés dátuma: 2022. 06 06, forrás: help.twitter.com: <https://help.twitter.com/en/rules-and-policies/twitter-automation>

Twitter. (2022a). FAQ. Letöltés dátuma: 2022. 06 06, forrás: Twitter: <https://help.twitter.com/en/using-twitter/automated-account-labels>

Twitter. (2022b). Getting started (Twitter API). Letöltés dátuma: 2022. 06 06, forrás: developer.twitter.com: <https://developer.twitter.com/en/docs/twitter-api/getting-started/about-twitter-api#item0>

Twitter. (2022c. 05). Copypasta and duplicate content policy. Letöltés dátuma: 2022. 06 06, forrás: help.twitter.com: <https://help.twitter.com/en/rules-and-policies/copypasta-duplicate-content>

Twitter. (2022d. 04). Platform manipulation and spam policy. Letöltés dátuma: 2022. 06 06, forrás: help.twitter.com: <https://help.twitter.com/en/rules-and-policies/platform-manipulation>

Verizon. (2015). Why You Should Get Serious About Social Media Automation. Letöltés dátuma: 2022. 06 06, forrás: Verizon.com: <https://www.verizon.com/business/small-business-essentials/resources/dont-you-wish-you-had-a-few-extra-hours-in-your-day/>

Wooley, S., & Howard, P. (2017). Computational Propaganda Worldwide: Executive Summary Working Paper 2017.11. Oxford, UK. Letöltés dátuma: 2022. 06 01, forrás: Oxford University Press: <https://demotech.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/89/2017/06/Casestudies-ExecutiveSummary.pdf>

Woolley, S. C. (2016). Automating power: Social bot interference in global politics. First Monday, 21(4). <https://doi.org/10.5210/fm.v21i4.6161>

BOTS, AUTOMATED ACCOUNTS ON SOCIAL MEDIA PLATFORMS

Social media platforms are inhabited by humans and bots. Bots are in the centre of attention when they cause harm such as manipulate elections, spread fake news or just spam users with unwanted content. However, there are useful bots as well. This study aims to define bots and automated accounts and briefly introduce two possible typologies of bots, then shortly describes how bots and automation appears in Twitter's and Meta's guidelines and policies. Finally, the European Union's regulative attempts regarding bots are presented.

KÖZIGAZGATÁSI ÉS PÉNZÜGYI JOGI SEKCIÓ

KÁRÁSZ MARCELL

Közigazgatási Jogi Tanszék

Témavezető: Dr. Hoffman István egyetemi tanár

DOI: 10.56966/2022.15.Karasz

A SZAKMAI KAMARÁK NORMATÍV AKTUSAI FELETTI KÖZIGAZGATÁSI BÍRÓI KONTROLL EGYES PERJOGI KÉRDÉSEI

1. Bevezetés

Az életnek alig van olyan területe, ahol ne találkoznánk valamilyen formában a szakmai kamarák vagy azok tagjainak tevékenységével. Mégis, a hazai jogtudomány eddig kevés figyelmet szentelt e szervtípus jogi sajátosságainak elemzésének. A következőkben, e hiátus részleges pótlására törekedve, a szakmai kamarák által alkotott normatív közigazgatási aktusokkal szembeni bírói jogvédelem egyes aktuális perjogi kérdéseit mutatom be. A témának különös aktualitást ad, hogy a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény (Kp.) hatályba lépését követően annak 2019. évi módosítása komoly változásokat hozott e tekintetben. A dolgozat elsődleges célja ennél fogva e módosítások bemutatása és elemzése.

2. A szakmai kamarák és azok szabályozó jogköre

A szakmai kamarák a köztestületek egyik típusaként klasszifikálhatóak. A köztestület „*az azonos tevékenységet folytatók vagy abban érdekeltek tagsági viszonyán alapuló, közhatalmi aktussal létesített, jogi személyiséggel bírói személyegyesülés, mely saját önkormányzatával, de állami felügyelet alatt, közhatalmi jogok birtokában, a tagságát vagy a tagsága tevékenységét érintő közfeladatokat végez.*”¹

A szakmai kamara az egy adott szellemi szabadfoglalkozást űző személyeket tömörítő köztestület. A szellemi szabadfoglalkozás olyan hivatásokat takar, amelyek keretén belül a hivatásgyakorlók olyan szakmai szolgáltatásokat nyújtanak ügyfelek számára, amelyek magas színvonalának biztosításához – a szolgáltatás közjóság jellege, alapjogi érintettség vagy éppen a bizalmi jelleg folytán – közérdek is fűződik.² Ide tartoznak például az ügyvédi, orvosi, mérnöki vagy könyvvizsgálói hivatásrendek. Az állam pedig éppen a közérdek érvényre juttatása céljából fokozott kontrollt gyakorol e hivatásrendek között.

¹ Fazekas 2008. 181.

² Bókai 1991. 39-41.; Fazekas 2008. 20-21.

A jogalkotó ugyanakkor felismerte azt, hogy ennek a fokozott kontrollnak a megvalósítását – a funkcionális decentralizáció jegyében³ – érdemes magukra az érdekeltekre, a hivatásgyakorlókra bízni önkormányzati szervek létrehozásával, amelyeknek valamennyi hivatásgyakorló kötelezően a tagja, és amelyek révén a hivatásgyakorlók saját maguk határozathatják meg, és érvényesíthetik a tevékenységükre irányadó szakmai szabályokat. A normaalkotásban és döntéshozatalban való tagi részvétel biztosítása ugyanis növelheti a normakövetés arányát,⁴ illetve tehermentesíti az államigazgatást is. Ezen megfontolások mentén hozta létre a jogalkotó a szakmai kamarákat, amelyek – az önkormányzatiság jogával és autonómiával felruházott szervként – saját ügyintéző tagságukon keresztül,⁵ az állam(igazgatás) irányítási, érdemi befolyásolási lehetőségének kizárásával látják el a tagságukkal összefüggő közfeladataikat. Az állam(igazgatás) mindössze a törvényességi felügyelet és ellenőrzés (a továbbiakban együtt: törvényességi kontroll) útján gyakorolhat kontrollt a szakmai kamarák felett, ez azonban szigorúan a kamara működésének jogszerűségére korlátozódik, illetve a köztestületi autonómiát leginkább sértő intézkedések foganatosítására (pl. aktusmegsemmisítés) is csak a bíróság jogosult.⁶

A szakmai kamarák által ellátott legfontosabb közfeladat éppen a hivatásgyakorlók szakmai tevékenysége felett gyakorolt közellenőrzés.⁷ A kamarai közellenőrzés keretein belül a kamara különböző normatív aktusokban (pl. etikai szabályzatokban) meghatározza a hivatásgyakorlás szakmai szabályait, és ellenőrzi ezeknek a betartását. Ha észleli ezek megsértését, etikai vagy fegyelmi eljárást indít a tag ellen, amely – jogsértés megállapítása esetén – közhatalmi erejű szankcionáló döntéssel végződik. A szankció pedig akár a tagság felfüggesztése vagy a kamarából való kizárás is lehet, amely – a kötelező tagságra figyelemmel – a hivatásgyakorlás ellehetetlenülését eredményezi.

A szakmai kamarák egyik legfontosabb önkormányzati jogosultsága a szabályozó jogkör megléte,⁸ amelynél fogva törvény által meghatározott tárgykörökben jogosultak normatív közigazgatási cselekmények (aktusok) kibocsátására. A normatív közigazgatási aktusok legfontosabb jellemzője, hogy nyitott címzetti körrel rendelkeznek, tehát a jogalanyokat, címzetteket leíró halmaz nyitott, annak az aktus módosítása nélkül is lehetnek új elemei.⁹ A szabályozó jogkör megléte azt eredményezi, hogy a kamara belső szervezetére és működésére, illetve a tagok szakmai tevékenységére vonatkozó szabályokat nem az államigazgatás írja elő jogszabályi formában, hanem maga a kamara kap lehetőséget ezeknek – a tagság többségi akaratának megfelelő tartalommal történő¹⁰ – megalkotására, az önszabályozásra. A kamara által alkotott normatív aktusok (normák) ugyanakkor nem jogszabályok, hanem a jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény 24. § (3) bekezdése értelmében az ún. „más jogi eszköz” kategóriájába esnek, jogszabályokkal azonban nem lehetnek ellentétesek.

³ Berényi 2003. 396-397.

⁴ Kirste 2017. 305-308.

⁵ Fazekas 1993. 207.

⁶ Erre ld. Péter-Delbó 2021. 151-210.

⁷ Fazekas 2008. 47-57.

⁸ Fazekas 1993. 210-211., 21/1998. (V. 27.) AB hat. II.2.2.; 1926/B/1991. AB hat. II.

⁹ Jakab 2007. 40-41.

¹⁰ 942/B/2001. AB hat. III.5.

3. A szakmai kamarák normái feletti bírói kontrollról általánosságban

A kamarai normákkal szemben – a közigazgatás joghoz kötöttségének elvéből is fakadóan¹¹ – biztosítani kell valamilyen jogvédelmi mechanizmust, hiszen az azokban foglaltak a kamara tagjaira kötelező erővel bírnak, sőt akár harmadik személyek (például a szolgáltatást igénybe vevő ügyfél) jogait és kötelezettségeit is érinthetik. Különösen fontos ez a hivatásgyakorlás szakmai szabályai esetében, amelyek a kamarai tagfelvételi határozat mellékrendelkezéseiként funkcionálnak,¹² hiszen azok megsértése esetén a kamara – a közellenőrzés keretén belül – szankciókat alkalmazhat a taggal szemben, amely akár a kamarából való kizárásban is megnyilvánulhat.

A szakmai kamarák önkormányzati státuszából és autonómiájából fakadóan e jogvédelmi feladatot hazánkban a közigazgatási bíróságok látják el. Az általuk gyakorolt jogszerűségi kontrollnak két funkciója van a kamarai normák vonatkozásában is.¹³ Az egyik az ún. szubjektív jogvédelmi funkció, amely azt célozza, hogy a jogsértő kamarai normatív aktus által okozott egyéni, alanyi jogsérelem orvosolásra kerüljön. A másik az ún. objektív jogvédelmi funkció, amely arra irányul, hogy a jogrendszerben ne maradhasson fenn jogszabályba, tárgyi jogba ütköző kamarai norma. E két követelmény a gyakorlatban egymásba fonódik, épp ezért lényeges, hogy azoknak együttesen, és nem egymás rovására kell érvényesülniük.¹⁴

A kamarai normák feletti bírói kontrollt attól függetlenül kell biztosítani, hogy az adott norma hogyan fejt ki joghatásait. A normatív aktusok ugyanis bizonyos esetekben közvetlen joghatással bírnak a jogalanyokra nézve, azaz közvetlenül keletkeztetnek jogokat és kötelezettségeket. Alapesetben ide tartoznak például az etikai szabályzatok, hiszen a tagok abban foglalt magatartási szabályokat külön egyedi döntés nélkül kötelesek betartani. Más esetekben azonban a kamarai normák közvetett joghatással bírnak, azaz közbeékelődő egyedi aktusok „közvetítik” azok tartalmát a jogalany felé. E körbe tartozik azon eset, amikor a kamara az etikai szabályzatban foglaltak megsértése miatt szankciót alkalmaz a taggal szemben. Lényeges azonban, hogy a bírói jogvédelemnek mindkét esetben adottnak kell lennie.

4. A Kp.-t megelőző helyzet és a Kp. eredeti szabályozási modellje

Sajnálatos módon azonban a Kp. hatályba lépését megelőzően jogrendszerünk gyakorlatilag nem biztosította a kamarai normák bírósági felülvizsgálatának lehetőségét, hiába hangsúlyozta ennek szükségességét a jogirodalom.¹⁵ A polgári perrendtartásról szóló 1952.

¹¹ Rácz 1990. 13-18.; 56/1991. (XI. 8.) AB hat. III.1.; 2/2000. (II. 25.) AB hat. II.1. A kamarák kontextusában ld. 39/1997. (VII. 1.) AB hat. III.1., értékelésére ld. Patyi 2002. 149-153.

¹² F. Rozsnyai 2018. 65.

¹³ Bővebben ld. F. Rozsnyai 2010. 13-20.; Sente 2017. 7-8.; Küpper 2014. 19-20.

¹⁴ F. Rozsnyai 2018. 26-30.

¹⁵ Ld. pl. Ádám 1993. 263.; Fazekas 1993. 216.; F. Rozsnyai 2010. 65-66.

évi III. törvény (régi Pp.) értelmében ugyanis az alanyi jogaikban érintett személyek nem támadhatták a kamarai normatív aktusokat, erre – ágazati törvények alapján – kizárólag a törvényességi felügyeleti vagy ellenőrzési szervnek volt lehetősége.¹⁶ Az egyedi kamarai aktusok felülvizsgálata iránti perekben a bíróság legfeljebb annyit tehetett, hogy a jogsértőnek tartott kamarai normát „félretéve” bírálta el a jogvitát,¹⁷ ezzel biztosítván valamilyen szintű szubjektív jogvédelmet. A régi Pp. egyedi hatósági ügyekre szabott szabályrendszere szintén számos perjogi kérdést vetett fel a kamarai normák kontrollja kapcsán, különös tekintettel az ötletszerű ágazati jogalkotásra.¹⁸

Épp ezért volt kiemelkedő jelentősége a Kp. 2018. évi hatályba lépésének. A Kp. ugyanis a közigazgatási jogvita 4. §-ban foglalt generálklauzulája útján egységesen közigazgatási bírói útra utalta az összes köztestületi (kamarai) jogvitát.¹⁹ A generálklauzula útján – az általános hatályú rendelkezések²⁰ fogalmán keresztül –, valamint a köztestületi anyagi jogi szabályozás módosításával²¹ a szakmai kamarák valamennyi normatív aktusa is általános jelleggel megtámadhatóvá vált a közigazgatási bíróságok előtt.²² A Kp. 4. § (5) bekezdése folytán ráadásul a megtámadhatóság lehetősége nem függött attól sem, hogy az adott norma közvetlen vagy közvetett módon fejtette ki joghatását. Az eljárástípusokat tekintve a kódex egy kétpilléres modellt vezetett be. Egyfelől, a kamarai normák nyomán alanyi jogsérelmet szenvedett személyek az általános megtámadási perben vitathatták azok jogszerűségét szubjektív jogvédelmi céllal, de a bíróság – az objektív jogvédelem érdekében – a Kp. 89. §-a értelmében ekkor is gyakorolhatta megsemmisítési jogkörét. A kódex nem nevesítette ugyan, de a bírói gyakorlat továbbra is alkalmazta a jogsértő kamarai norma egyedi ügyben való „félretételét” is mint jogkövetkezményt.²³ Másfelől, a Kp. intézményesítette a törvényességi felügyeleti vagy ellenőrzési szerv által megindítható köztestületi felügyeleti pert, amely kizárólag az objektív jogvédelem célját szolgálja.

E szabályozási modell megfelelő helyzetbe hozta az objektív és szubjektív jogvédelmi funkciókat, és mindkét szempontból hatékony jogvédelmet biztosított a kamarai normákkal szemben.

5. A Kp. 2019 utáni szabályozási modellje

Sajnálatos módon azonban e szabályozást a jogalkotó az egyes törvényeknek az egyfokú járási hivatali eljárások megteremtésével összefüggő módosításáról szóló 2019. évi CXXVII. törvény elfogadásával (Ejhet.) lerontotta.²⁴

¹⁶ Hoffman – Rozsnyai 2014- 29; Legfelsőbb Bíróság Kfv. 37.146/2008/4.; Fővárosi Bíróság K. 34.517/2009/2.; Legfelsőbb Bíróság Kfv. 37.531/2010/7.; Kúria Kfv. 37.811/2012/6.

¹⁷ Barabás 2014. 61.

¹⁸ Ezek kifejtésére ld. Fazekas 2008. 88-92., 186-187.; Szalai 1996. 145-146.

¹⁹ Fazekas 2017. 459-460.

²⁰ Erre ld. Barabás Gergely: 4. § [A közigazgatási jogvita] In Barabás – F. Rozsnyai – Kovács 2018. 83-84.

²¹ Ld. az az államháztartásról szóló 1992. évi XXXVIII. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2006. évi LXV. törvény 8/A. § (6) bekezdését.

²² Hoffman 2017. 342.

²³ Kúria Kfv.37.983/2019/10.; Kúria Kpkf.37.318/2019/2.

²⁴ Elemzésére ld. F. Rozsnyai 2020. 84-92.

Az Ejhet. módosításai két témakört érintettek. Egyfelől módosításra került a keresetindítási jogot szabályozó Kp. 4. § (5) bekezdése, másrészt a bíróság által alkalmazható jogkövetkezményeket meghatározó Kp. 89. § is.

5.1. A keresetindítás – a szubjektív jogvédelem korlátozása

A Kp. 4. § (5) bekezdésének módosítása nyomán a közvetlen joghatású kamarai normák érintettek általi megtámadására már nincs lehetőség. Ezek kizárólag akkor válhatnak közigazgatási jogvita tárgyává, ha a törvényességi felügyeletet vagy ellenőrzést gyakorló szerv, ennek hiányában az ügyész ezt indítványozza. E módosítás azt eredményezi, hogy a közvetlen joghatású kamarai normák által okozott jogsérelmet az alanyi jogaikban érintett személyek már nem tudják peresíteni.

A törvény ugyanakkor megengedi, hogy ilyen esetben a törvényességi kontrollszerv vagy ügyész „indítványára” a norma mégis közigazgatási jogvita tárgyává válhasson. Nem világos azonban, hogy mit is jelent az „indítványozás” kifejezés. Az Ejhet. beiktatott a felperesi jogállást szabályozó Kp. 17. §-ába egy f) pontot, amely külön, privilegizált felperesként nevesíti e szerveket, ha normatív aktus megsemmisítését indítványozzák. Ebből arra következtethetünk, hogy az „indítványozás” keresetindítási jogosultságot jelent. Ugyanakkor a kódex ugyanezen szervek objektív jogvédelmi célú perindítási jogosultságát külön, a Kp. 17. § b) pontjában már szabályozza,²⁵ ezért kérdésként vetődik fel, hogy mi volt az értelme az f) pont beiktatásának?

Az egyik értelmezés szerint a Kp. 17. § f) pontja egy „egyszerű” kodifikációs hiba, hiszen – a többen benne van a kevesebb elve alapján – a b) pont magába foglalja az f) pontot is. Azaz a törvényességi kontrollszerv és az ügyész valójában a Kp. 17. § b) pontja alapján jogosult a jogsértő kamarai normák köztestületi felügyeleti perben való megtámadására, ha a törvényességi felhívás eredménytelen. Az így megindított perben e szervek értelemszerűen jogosultak a megsemmisítést is indítványozni.

Ugyanakkor az Alaptörvény 28. cikkének azon vélelme alapján, amely szerint a jogszabályok a józan észnek megfelelő célt szolgálnak, felmerül egy másik értelmezési lehetőség is. Eszerint a szóban forgó szabály feljogosítja az említett szerveket a kamarai normák köztestületi felügyeleti peren kívül, megtámadási perben történő megtámadására is. Ezt támasztja alá, hogy a Kp. 17. § f) pontja – ellentétben a b) ponttal – nem minősíti a törvényességi felhívás eredménytelenségét perindítási feltételnek, holott ennek teljesülését a bíróságnak a felügyeleti perben a Kp. 136. § (1) bekezdése alapján vizsgálnia kellene. Ha ez valóban így van, akkor felmerül a kérdés, hogy mi értelme van a köztestületi felügyeleti per külön szabályozásának? Az sem világos, hogy miért egy eljárási jogszabály biztosít ilyen jellegű keresetindítási jogot e szerveknek.

E módosítás erősen korlátozza a kamarai normákkal szembeni szubjektív jogvédelmet. Az érintett személy jogsérelmének orvosolhatósága ugyanis ilyen esetben nem a saját keresetindítási elhatározásától függ, hanem egy külső, eredetileg perben sem álló szerv

²⁵ Szegedi László: 17. § [Felperes] In Barabás – F. Rozsnyai – Kovács 2018. 209-210.

diszkrécionális döntésétől. A jogsérelmet szenvedett személynek nincs semmilyen eszköze arra, hogy kikényszerítse a törvényességi kontrollszervtől vagy ügyészségtől a keresetindítást.²⁶ Élhet ugyan közérdekű bejelentéssel, ugyanakkor ez sem bír kötelező erővel az említett szervekre, azok ugyanis az opportunitás elve alapján saját maguk dönthetnek arról, hogy milyen jogsértéseket tartanak megállapíthatónak.²⁷ Mindez felveti a perbeli önrendelkezési jog²⁸ sérelmét is.

Ráadásul mind a törvényességi kontrollnak, mind az ügyészi fellépésnek objektív jogvédelmi, közérdekvédelmi funkciója van,²⁹ így e szervek hatásköre csak a kamarai normák *objektív* jogszerűségére, nem pedig az azok által okozott egyedi jogsérelmekre terjed ki.³⁰ Erre utal az ügyészségről szóló 2011. évi CLXIII. törvény (Ütv.) 27. § (6) bekezdése, amely szerint az ügyész perindítási jogosultsága esetén az eljárás *közérdekűségét* vélelmezni kell. Az ágazati jogszabályok szintén kimondják, hogy a törvényességi felügyelet nem terjed ki az olyan ügyekre, amelyekben egyedi bírósági eljárásnak van helye. Ennek tükrében kérdéses, hogy e szervek mennyiben alkalmasak arra, hogy egyéni jogsérelmeket peresíthessenek az érintett személyek „nevében.” Márpedig, ha e szervek nem élnek keresetindítási jogukkal, akkor a közvetlenül joghatással bíró norma által okozott alanyi jogsérelem orvosolatlanul marad.

A jogsérelmet szenvedett személy ilyen esetben egyetlen módon vitathatja a közvetlen joghatású norma, például egy etikai kódex jogszerűségét, mégpedig, ha szándékosan megsérti azt, kiprovokálván ezzel egy szankciót, amely – egyedi döntésként – már megtámadható a bíróság előtt az alapul fekvő normatív aktussal együtt. E megoldás azonban súlyos aggályokat vet fel, hiszen a kényszertagsággal működő kamarák esetében a tag csak a hivatás gyakorlásából való kizárást vagy más szankciót kockáztatva érheti el a kamarai norma felülvizsgálatát.

Nem világos az sem, hogy milyen szerepet szán az Ejhet. módosítása az ügyészségnek a kamarai normák kapcsán. A Kp. 4. § (5) bekezdése ugyanis úgy fogalmaz, hogy a közvetlen joghatású kamarai norma akkor válhat közigazgatási jogvita tárgyává, ha „*azt a törvényességi felügyeletet vagy törvényességi ellenőrzést gyakorló szerv, ennek hiányában az ügyész indítványozza.*” Ez nyelvtanilag, illetve a miniszteri indokolás szerint is azt jelenti, hogy az ügyésznek indítványozási (keresetindítási) joga csak akkor van, ha az adott kamarának nincs törvényességi felügyeleti vagy ellenőrzési szerve.³¹ Jelenlegi jogrendszerünkben azonban az összes szakmai kamarának van törvényességi felügyeleti szerve, a hatáskörrel rendelkező miniszter,³² így ezek esetében ügyészi keresetindítás lehetősége fel sem merülhet. E szabálynak az Ütv.-vel és az ágazati jogszabályokkal való összhangja is kérdéses. Az Ütv. 26. § (1) bekezdése szerint ugyanis az ügyész számára közérdekvédelmi hatáskört kizárólag maga az Ütv. vagy külön törvény állapíthat meg. Ugyanakkor sem az Ütv., sem pedig a kamarai

²⁶ F. Rozsnyai 2018. 65.

²⁷ Barabás 2014. 61-62.o.

²⁸ 1/1994. (I. 7.) AB hat.

²⁹ Az ügyészség kapcsán ld. Varga 2012. 201-204.

³⁰ Ld. az ügyészség kapcsán a 2/2012. KMPJE határozatot, ill. a 2/2000. (II. 25.) AB hat. II.1. pontját.

³¹ Részletes indokolás a T/8016. sz. törvényjavaslathoz, 196-197. §§ (a továbbiakban: Indokolás)

³² Péter-Delbó 2020. 201-202.

törvények nem biztosítanak az ügyész számára a normatív aktusok esetében fellépési, perindítási jogosultságot. Ilyen jogosultságot az ügyészség kizárólag azon nem kamarai köztestületek esetében gyakorolhat, amelyek felett törvényességi ellenőrzési jogköre van. Önmagában pedig a Kp. szabályai nem értelmezhetők úgy, hogy azok – anyagi jogszabályi rendelkezés nélkül – általános keresetindítási jogot adnának az ügyész számára. Ez ellentétes lenne az Ütv. szabályozási logikájával is, amely szakítani kívánt az ügyészséget általános törvényességi felügyeleti szervként értelmező felfogással, ehelyett jogszabályban rögzített konkrét hatáskörök biztosításával kívánta meghatározni a közérdekvédelmi feladatokat.³³

Sokatmondó, hogy az Ejhet. indokolása sem tartalmaz egyetlen érvet e módosítás mellett. Az indokolás szerint az „*általános hatályú rendelkezést csak a törvényességi felügyeletet gyakorló kifogásolhat a bíróság előtt, ha ilyen nincs, akkor az ügyész.*”³⁴ Az indokolás e része – azon felül, hogy a módosítás szükségességét egyáltalán nem indokolja –, a normaszöveggel is ellentétes, hiszen a közvetett joghatású általános hatályú rendelkezések továbbra is megtámadhatóak az érintettek által is az arra alapított egyedi döntéssel együtt. Az indokolás leszögezi azt is, hogy „*2018 előtt is rendelkeztek a törvényességi felügyeletet ellátó szervek efféle indítványozási joggal.*”³⁵ E ponton az indokolás – dogmatikai tévedéssel – összemosza az alanyi jogsérelmet szenvedett személyek általi szubjektív jogvédelmi célú keresetindítást a törvényességi kontrollszervek általi objektív jogvédelmi célú keresetindítással.

5.2. Az eljárástípusok – szakítás a kétpilléres modellel

Az Ejhet. módosításainak hatására a Kp. korábbi, világos logikán alapuló kétpilléres szabályozási modellje is elenyészni látszik.

A közvetlen joghatású kamarai normák ugyanis kizárólag a törvényességi kontrollszerv vagy ügyész keresetindítása esetén válhatnak közigazgatási jogvita tárgyává, azonban a Kp. 17. § f) pontja alapján arra következtethetünk, hogy az ilyen eljárás az általános megtámadási per szabályai szerint zajlik. Ha pedig egy kamarai normatív aktus közigazgatási jogvita tárgyává válik, annak megsemmisítésére szintén csak az említett szervek indítványára kerülhet sor, ennek megtételére pedig csak akkor van lehetőség, ha az adott szerv valamilyen pozícióban részt vesz az általános szabályok szerint zajló perben.

E módosításokkal tehát a jogalkotó „belekényszeríti” a törvényességi kontrollszerveket az általános megtámadási perekbe, amellyel gyakorlatilag kiüresíti a köztestületi felügyeleti per intézményét. A bíróság ráadásul a Kp. 137. § (3) bekezdése értelmében – erre irányuló indítvány esetében – a megtámadási perben is alkalmazhatja a törvényességi felügyeleti per speciális jogkövetkezményeit.

Így felvetődik a kérdés, hogy mi értelme maradt a köztestületi felügyeleti per külön szabályozásának, ha az annak megindítására jogosult szervek megtámadási pert is indíthatnak, amely során indítványozhatják a speciális jogkövetkezmények alkalmazását is? A hatályos

³³ Erre ld. Varga 2012. 199-204.

³⁴ Indokolás, 196-197. §§

³⁵ Uo.

megoldásban ráadásul e szerveknek a megtámadási perekben való fellépése nem csak lehetőség, hanem egyenes szükségszerűség: a közvetlen joghatású normák csak így válhatnak közigazgatási jogvita tárgyává, a kasszatórius jogkör gyakorlásának pedig szintén ez a feltétele.

Persze a kamarák egyéb, nem normatív aktusokat érintő jogsértéseinek törvényességi kontrollszerv általi peresítésére most is csak a köztisztviselési felügyeleti perben kerülhet sor, így az feltehetően nem fog teljesen elenyészni, ugyanakkor mégis bizonytalan helyzet alakult ki a két pertípus funkciója kapcsán.

5.3. Az alkalmazható jogkövetkezmények – a bíróság kezének megkötése

Az Ejh. a Kp. 89. § (4) bekezdését akként módosította, hogy a kamarai normatív aktusok jogsértő rendelkezéseinek megsemmisítésére kizárólag akkor kerülhet sor, ha a törvényességi felügyeleti vagy ellenőrzési szerv, ennek hiányában ügyész ezt indítványozza. Ennek hiányában a bíróság csak a jogsértőnek minősített normatív aktus egyedi ügyben való alkalmazását zárhatja ki, amely jogkövetkezményt a Kp. 89. § (1) bekezdése immáron kifejezetten nevesít.

A jogalkotó tehát szakított azzal a megoldással, amely szerint a bíróság a szubjektív jogvédelmi céllal indult megtámadási perben is saját döntése alapján jogosult a kasszatórius jogkör gyakorlására, hiszen a hatályos szabályozásban ennek az összes, kamarai normák felülvizsgálatára irányuló pertípusban feltétele a „megsemmisítési indítvány”.

Önmagában már az is komoly változás, hogy a kódex immáron kifejezetten nevesíti az egyedi ügyben való alkalmazás kizárását, mint jogkövetkezményt. A bírói gyakorlat e jogkövetkezményt – mint láttuk – már a régi Pp., sőt a Kp. korábbi szövegváltozata idején is alkalmazta, azon az elvi alapon, hogy „az általános hatályú rendelkezések nem jogszabályok, tehát ha jogsértőek, a bíróság ennek kimondása nélkül is mellőzi [...] az alkalmazásukat.”³⁶

Mindezek fényében kérdés, hogy a felperesnek kell-e külön kérnie az ügyben való alkalmazás kizárását keresetében, avagy a kamarai norma jogsértő mivoltát a bíróságnak hivatalból kell észlelnie, és hivatalból kell rendelkeznie az alkalmazás kizárásáról is. Ez azért is fontos, mivel a Kp. ítéleti rendelkezésekre vonatkozó szabályait a kereseti kérelem fajtáira vonatkozó szabályokkal együttesen kell értelmezni.³⁷ A korábbi bírói gyakorlat egyértelműen a hivatalbóliság elve mellett foglalt állást. Az azonban, hogy az ügyben való alkalmazás kizárását a Kp. 89. § (1) bekezdése a helyt adó ítélet eseteként, a megsemmisítéssel egyenrangú jogkövetkezményként szabályozza, azt mutatja, hogy a felperesnek keresetében a hivatkozni kell a kamarai normatív aktus jogsértő mivoltára is.

Az ugyanakkor nem világos, hogy a felperesnek milyen kereseti kérelmet kell előterjesztenie, ha az ügyben való alkalmazás kizárását kívánja a bíróságtól. A megtámadási keresetet szabályozó Kp. 38. § (1) bekezdés a) pontja ugyanis nem utal arra, hogy a felperes –

³⁶ Kovács András György: 89. § [A keresetnek helyt adó ítélet] In Barabás – F. Rozsnyai – Kovács 2020.

³⁷ Részletes indokolás a T/12234. sz. törvényjavaslatához, 38. §

a megsemmisítéshez hasonlóan – kérhetné kifejezetten a norma alkalmazásának kizárását. Ez a kodifikációs következetlenség ugyanakkor a gyakorlatban nem fog problémákat okozni, mivel a bírói gyakorlat szerint a bíróság nincs kötve az alkalmazni kért jogkövetkezményekhez, tehát a bíróság akkor is dönthet az alkalmazás kizárása felől, ha a felperes kizárólag megsemmisítést kért.³⁸

Ennél komolyabb probléma, hogy a jogalkotó e módosítással egy külső feltételhez, a törvényességi kontrollszerv vagy ügyész indítványához kötötte a kasszatórius jogkör bíróság általi gyakorolhatóságát. Ez ahhoz az abszurd helyzethez vezethet, hogy a jogrendszerben fennmaradhat egy olyan kamarai norma, amelynek a jogsértő mivoltát a bíróság megállapította, de indítvány hiányában megsemmisíteni nem tudta. Ezáltal a bíróságok által a szubjektív jogvédelmi céllal indult perekben gyakorolható objektív jogvédelmi funkció ellehetetlenül, de legalábbis nehézkessé válik.

Ha ugyanis a bíróság észleli egy kamarai norma tárgyi jogba ütközését és annak megsemmisítésének szükségességét, az alábbi, igen bonyolult eljárást kell lefolytatnia. Először a Kp. 20. § (4) bekezdése alapján értesítenie kell a törvényességi kontrollszervet vagy ügyészt a felperesi érdekeltként történő perbelépés lehetőségéről, vagy pedig – ha úgy ítéli meg, hogy ezek perben állása a jogvita rendezése érdekében szükséges –, a Kp. 20. § (6) bekezdése alapján felperesi érdekeltként perbe is állíthatja azokat. Ezt követően az említett szerveknek meg kell vizsgálnia a normát, döntenie kell arról, hogy az álláspontja szerint jogsértő-e, végül pedig arról is határoznia kell, hogy szükségesnek tartja-e a megsemmisítés indítványozását.

Felvethető az is, hogy e szervek nem felperesi érdekeltként, hanem felperesként vegyenek részt a megtámadási perekben. Ebben a felállásban az alanyi jogaiban megsértett I. rendű felperes mellett a megsemmisítési indítvány megtételére jogosult szerv II. rendű felperesként vesz részt, amellyel a Kp. 19. § (1) bekezdése szerinti kényszerű és egységes pertársaság jönne létre. A kényszerű (felperesi) pertársaság létrehozásának ugyanakkor feltétele, hogy a jogvita tárgyát egy olyan közös jog vagy kötelezettség képezze, amely csak egységesen dönthető el. Az ilyen perekben ugyanakkor álláspontom szerint nem azonosítható közös jog vagy kötelezettség, hiszen az alanyi jogaiban sértett felperes és a törvényességi kontrollszerv eltérő céllal indít pert, sőt utóbbi nem is a saját jogai érvényesítése, hanem a közérdek érvényre juttatása céljából lép fel. További probléma a kényszerű pertársaság kapcsán, hogy a Kp. – ellentétben az érdekeltre vonatkozó szabályokkal – nem ad lehetőséget a bíróság számára a felperesként történő hivatalbóli perbeállítására, a pert indító felperes általi kötelező perbevonás elmulasztásának pedig nincs szankciója.³⁹ Mindezekre tekintettel az érdekelti státusz alkalmasabb e cél megvalósítására.⁴⁰

E megoldás ugyanakkor számos problémát vet fel. Egyfelől kérdéses, hogy a perbelépésre történő felhívás vagy perbe állítás hosszadalmas folyamata mennyiben van összhangban a Kp. 2. § (2) bekezdése és 3. § (1) bekezdése által nevesített perkoncentráció céljával. Az is

³⁸ Barabás Gergely: 38. § [A kereseti kérelem fajtái és a keresethalmazat] In Barabás – F. Rozsnyai – Kovács 2018. 296.; Fővárosi Törvényszék K.707.595/2020/8.

³⁹ F. Rozsnyai Krisztina: 19. § [Pertársaság] In Barabás – F. Rozsnyai – Kovács 2018. 221.

⁴⁰ Az érdekelték és a pertársaságok perjogi helyzetére ld. F. Rozsnyai 2018. 125-130.

problémás, hogy a perbeállítást követően sincs semmilyen biztosítéka annak, hogy a perbe állított szerv valóban ilyen tartalmú indítványt fog tenni. Az indítvány megtétele ebben az esetben is attól függ, hogy a felügyeleti szerv milyen jogsértéseket tart megállapíthatónak,⁴¹ így, ha az adott normatív aktust nem tartja jogsértőnek, a bíróság nem gyakorolhat megsemmisítési jogkört.

További kérdéseket vet fel, hogy a bíróság döntési jogkörének effajta korlátozása hogyan hozható összhangba a Kp. 85. § (3) bekezdésében foglalt azonban szabállyal, amely értelmében a bíróságnak bizonyos aktushibákat – mint például a kamarai norma semmisségét vagy más érvénytelenségi okát – hivatalból kell észlelnie. A kérdés az, hogy megsemmisítheti-e a bíróság a kamarai normatív aktust a törvényességi kontrollszerv indítványának hiányában akkor, ha az hivatalból figyelembe veendő aktushibában szenved?

A hivatalbóli vizsgálat rendeltetése a megtámadási perekben érvényesülő kérelemhez kötöttség és rendelkezési elv áttörése az objektív jogvédelem érvényre juttatásának céljával.⁴² Ez azt jelenti, hogy a bíróságnak a Kp. 85. § (3) bekezdésében foglalt aktushibákat hivatalból, erre irányuló felperesi (vagy felperesi érdekelti) jogsérelem-állítás hiányában is észlelnie kell, és hivatalból, erre irányuló felperesi (vagy felperesi érdekelti) kérelem hiányában is gyakorolnia kell kasszatórius jogkörét. Itt olyan súlyú aktushibákról van szó, amelyeket a jogalkotó a közérdek érvényesítése céljából orvosolhatatlannak minősít, tehát a bíróság egyetlen jogszerű lehetősége az aktus megsemmisítése.⁴³ Következésképp, ha egy kamarai normatív aktus szenved ilyen hibában, akkor a törvényességi kontrollszerv megsemmisítési indítványának megkövetelése teljesen felesleges, hiszen a bíróságnak „alaphelyzetben”, erre irányuló indítvány hiányában is gyakorolnia kellene kasszatórius jogkörét. Ha ilyen esetben is a kasszatórius jogkör gyakorolásának feltételül szabnánk a megsemmisítési indítványát, azzal gyakorlatilag „leminősítenénk” ezeket a súlyos aktushibákat, és ezzel kiüresítenénk például a semmisség fogalmát.⁴⁴

Mindezekon túl itt is felmerül az ügyész szerepének tisztázatlansága. Az Ütv. és az ágazati jogszabályok ugyanis a kamarai norma megsemmisítésére irányuló indítvány megtétele céljából sem biztosítanak fellépési, perbelépési jogosultságot az ügyészség számára, így a Kp. 89. § (4) bekezdésének az ügyészt külön nevesítő rendelkezése ellenére a megsemmisítési indítvány megtételére kizárólag a törvényességi kontrollszervek jogosultak.

A bíróság döntési jogkörének ilyen megkötése az objektív jogvédelmi funkció sérelmét eredményezi. A kamarai norma egyedi ügyben való alkalmazásának kizárása a szubjektív jogvédelem szempontjából elégséges, hiszen ilyen esetben azt a felperessel szemben a bíróság, valamint – a Kp. 97. § (4) bekezdésére tekintettel – az esetleges megismételt

⁴¹ Barabás 2014. 61-62.

⁴² Kozma 2019. 801-802.; F. Rozsnyai 2018. 176-178.

⁴³ Madarász 1989. 361-364.; Barabás Gergely: 123. § [A semmisség általános szabályai] In: Barabás – Baranyi – Fazekas 2018. 735.; BH2021. 350.

⁴⁴ Megjegyzem, hogy vannak olyan kamarai törvények, amely a kamarai normák valamennyi (!) aktushibáját semmisségi oknak tekintik (ld. az igazságügyi szakértőkről szóló 2016. évi XXIX. törvény 134. § (6) bek. vagy a tervező- és szakértő mérnökök, valamint építészek szakmai kamaráiról szóló 1996. évi LVIII. törvény 39. § (3) bek.). Ez – az egyébként súlyos dogmatikai tévedés – azt eredményezi, hogy e kamarák jogsértő („semmis”) normáit a bíróságok továbbra is szabadon megsemmisíthetik.

eljárásban a kamara már nem alkalmazhatja. Ez azonban a más ügyekben való alkalmazás lehetőségét nem érinti, ilyen hatása csak a megsemmisítésről rendelkező jogerős ítéletnek lenne, hiszen a megsemmisítés révén a normatív aktus megszűnik létezni a jogrendszerben, így az egyetlen jogalannyal szemben sem alkalmazható a továbbiakban.⁴⁵ Ez különösen problémás az etikai-fegyelmi ügyekben, hiszen ha a bíróság például egy etikai vétség tényállásának törvénysértő mivoltát állapítja meg, és kizárja annak az *egyedi ügyben* való alkalmazását, a kamara e tényállást más tagokkal szemben továbbra is szabadon alkalmazhatja, ez pedig további jogsértő egyedi döntéseket és peres eljárásokat generálhat.

Nem világos, hogy a jogalkotó miért döntött a bíróság kasszatórius jogkörének korlátozása mellett. Az Ejhet. indokolása e körben mindössze annyit szögez le, hogy „*konkrét ügyben általános hatályú rendelkezésnek csak az érintettel szembeni alkalmazhatatlanságát mondhatja ki a bíróság.*”⁴⁶ Jogalkotói célként felmerülhet az objektív jogvédelem szintjének növelése a törvényességi kontrollszervek és az ügyész jogköreinek erősítése révén, amely – bár legitim célkitűzés – nem a felügyeleti szerveknek a szubjektív jogvédelmi céllal indított megtámadási perekbe való „beleerőltetésével”, hanem az ügyben eljáró bíró autonóm jogértelmezésén alapuló, szabad, külső befolyástól mentes döntési jogkörének biztosításával érthető el. Az egyedi ügyben eljáró bíró ugyanis – az ügy összes körülményét ismerve – megalapozott döntést tud hozni arról, hogy szükséges-e a közérdek védelmének céljából a támadott kamarai norma megsemmisítése, avagy elegendő az egyedi ügyben való alkalmazás kizárása. Ennek megítéléséhez nincs szükség a törvényességi kontrollszerv vagy az ügyész indítványára. Az objektív jogvédelem kiteljesedése tehát nem a bíró kezének megkötésétől,⁴⁷ hanem az egyedi ügyben végzett, autonóm jogértelmezés nyomán megszülető döntéstől, valamint az objektív jogvédelem célját szolgáló, officialitást tükröző perjogi szabályok megtámadási perekben való alkalmazásától várható. Nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy ha a törvényességi kontrollszerv észleli egy kamarai normatív aktus jogsértő mivoltát, akkor – az egyéb felügyeleti eszközök sikertelensége esetén – saját jogon is megindíthatja a köztestületi felügyeleti pert. A törvényességi felügyeleti szabályrendszer továbbfejlesztése tehát szintén járható út lehet az objektív jogvédelem erősítése érdekében.

A kasszatórius jogkör gyakorlásának korlátozása indokolható lehetne azzal is, hogy ha a bíróságok tömegesen semmisítenének meg kamarai normákat, hiszen ilyen esetben a címzettek számára idővel áttekinthetetlenné válhatna, hogy mely szabályokat kell követniük. A normatív aktusok tömeges megsemmisítése valóban veszélyes lehet a jogbiztonságra,⁴⁸ azonban ezen érv jelen esetben nem áll meg. Az Ejhet. hatályba lépéséig eltelt két évben ugyanis a kamarai normák megtámadásának alig alakult ki gyakorlata, így ettől a helyzettől igen távol vagyunk. Másfelől vitatható az is, hogy önmagában a jogbiztonság potenciális sérelme indokolná-e a jogvédelem szintjének csökkentését, hiszen a joggyakorlat egysége más, a döntési jogkör direkt korlátozásával nem járó perjogi eszközökkel is biztosítható.⁴⁹

⁴⁵ Kovács András György: 96. § [Anyagi jogerőhatás] In: Barabás – F. Rozsnyai – Kovács 2020.

⁴⁶ Indokolás, 215. §, 196-197. §§

⁴⁷ A döntési jogkör korlátozása nyilvánult meg a reformatórius jogkör kapcsán is, ld. F. Rozsnyai 2020. 91.

⁴⁸ Erre ld. Balogh 2015. 209-212.

⁴⁹ Ld. pl. a felülvizsgálati eljárást: Kovács 2017. 405-406.; vagy akár a jogegységi panaszeljárást.

6. Összegzés

Összességében elmondható, hogy a Kp. 2018. évi hatályba lépése komoly előrelépés volt a szakmai kamarák tevékenysége feletti bírói kontroll terén. A jogalkotó felismerte, hogy a szakmai kamarák közfeladatok ellátása érdekében, közhatalom birtokában kibocsátott aktusainak felülvizsgálata – ideértve a normatív aktusokat is – közigazgatási bírói útra tartozik. A kódex eredeti szabályrendszere pedig összességében hatékony szubjektív és objektív jogvédelmet biztosított ezen aktusokkal szemben. A Kp. 2019. évi módosításai ugyanakkor sem a szubjektív, sem az objektív jogvédelem szintjét nem növelték, sőt épp ellenkezőleg. Az érdemben nem is indokolt módosítások komoly visszalépést jelentettek a jogvédelem szintjét tekintve. Ez pedig alapvetően arra vezethető vissza, hogy a jogalkotó nem vette figyelembe, hogy a kétfajta jogvédelemnek nem egymás rovására, hanem együttesen, egymást erősítve kell érvényesülnie.

Szerencsére azonban az ismertetett problémák, hiányosságok a Kp. eredeti szabályozási modelljéhez való visszatéréssel könnyedén orvosolhatóak lennének. Egyfelől, biztosítani kell, hogy valamennyi kamarai normatív aktus megtámadható legyen a jogaikban, jogos érdekeikben érintettek által, függetlenül attól, hogy milyen módon fejt ki joghatását. Másfelől pedig biztosítani kell azt is, hogy a bíróságok az egyedi ügy összes körülményének mérlegelését követően szabadon gyakorolhassák kasszátorius jogkörüket. Csak e perjogi szabályok útján lehetne biztosítani, hogy a kamarai normatív aktusok feletti bírói kontroll valóban hatékony legyen – mind szubjektív, mind pedig objektív értelemben.

Felhasznált irodalom

Ádám Antal: A végrehajtó hatalom és az autonóm közjogi intézmények jogalkotásáról. *Magyar Közigazgatás*, 1993/5.

Balogh Zsolt: Normakontroll eljárás, mint különleges pertípus. Gerencsér Balázs – Berkes Lilla – Varga Zs. András: *A hazai és az uniós közigazgatási eljárásjog aktuális kérdései*. Budapest, 2015, Pázmány Press.

Barabás Gergely: A Kúria ítélete a Magyar Orvosi Kamara tagdíjszabályzatában foglalt regisztrációs díjfizetési kötelezettséget előíró szabály hatályon kívül helyezéséről. *Jogesetek Magyarázata*, 2014/4.

Barabás Gergely – Baranyi Bertold – Fazekas Marianna: *Kommentár az általános közigazgatási rendtartásról szóló törvényhez*. Budapest, 2018, Wolters Kluwer.

Barabás Gergely – F. Rozsnyai Krisztina – Kovács András György: *Kommentár a közigazgatási perrendtartásról szóló törvényhez*. Budapest, 2018, Wolters Kluwer.

Berényi Sándor: *Az európai közigazgatási rendszerek intézményei*. Autonómiák és önkormányzatok, Budapest, 2003, Rejtjel.

Bókai Judit: Elnyerhetik-e a szellemi szabadfoglalkozások nagykorúságukat? *Magyar Jog*, 1991/1.

Fazekas Marianna: *A köztestületek szabályozásának egyes kérdései*. Budapest, 2008, Rejtjel.

Fazekas Marianna: A köztestületekről II. *Magyar Közigazgatás*, 1993/4.

Fazekas Marianna: Hatósági ügy – közigazgatási jogvita. *Jogtudományi Közlöny*, 2017/10.

F. Rozsnyai Krisztina: *Hatékony jogvédelem a közigazgatási perben*. Budapest, 2018, ELTE Eötvös.

F. Rozsnyai Krisztina: *Közigazgatási bíráskodás Prokrusztész-ágyban*. Budapest, 2010, ELTE Eötvös.

F. Rozsnyai Krisztina: Variációk egy témára: a közigazgatási ügyben eljáró bíróságok és hatásköreik. *Jogtudományi Közlöny*, 2020/2.

Hoffman István: Néhány gondolat a normakontroll eljárásoknak a Közigazgatási perrendtartásban történő szabályozásáról. *Jogtudományi Közlöny*, 2017/7-8.

Hoffman István – Rozsnyai Krisztina: Önkormányzatiság és normakontroll. *Közjogi Szemle*, 2014/1.

Jakab András: *A magyar jogrendszer szerkezete*. Budapest-Pécs, 2007, Dialóg Campus.

Kirste, Stephan: *Theorie der Körperschaft des öffentlichen Rechts*. Salzburg, 2017, Universitäts-Bibliothek Heidelberg.

Kovács András György: A Kúria megváltozott szerepköre a közigazgatási perrendtartás rendszerében. *Jogtudományi Közlöny*, 2017/9.

Kozma György: A közigazgatási bíráskodással kapcsolatos törvények margójára. *Kúriai Döntések*, 2019/6.

Küpper, Herbert: Magyarország átalakuló közigazgatási bíráskodása. *MTA Law Working Papers*, 2014/59.

Madarász Tibor: *A magyar államigazgatási jog alapjai*. Budapest, 1989, Tankönyvkiadó.

Patyi András: *Közigazgatási bíráskodásunk modelljei*. Budapest, 2002, Logod.

Péter-Delbó Márta: *Kell-e egységesség a sokféleségben? A helyi önkormányzatok valamint a köztestületek feletti törvényességi felügyelet és törvényességi ellenőrzés szabályozási kérdései*. Budapest, 2021, Doktori értekezés.

Rác Attila: *Törvényesség és közigazgatás*. Budapest, 1990, Akadémiai Kiadó.

Szalai Éva: A közigazgatási jogorvoslati rendszer továbbfejlesztése. *Magyar Közigazgatás*, 1996/3.

Szente Zoltán: Conceptualising the principle of effective legal protection in administrative law. Szente Zoltán – Lachmayer, Konrad (eds.): *The Principle of Effective Legal Protection in*

Administrative Law. London – New York, 2017, Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315553979>

Varga Zs. András: *Ombudsman, ügyész, magánjogi felelősség. Alternatív közigazgatási kontroll Magyarországon.* Budapest, 2012, Pázmány Press.

JUDICIAL REVIEW OF PROFESSIONAL BODIES' REGULATIONS IN LIGHT OF THE NEW HUNGARIAN CODE OF ADMINISTRATIVE COURT PROCEDURE

The introduction of judicial review of professional bodies' normative administrative acts was long overdue in the Hungarian legal system. Prior to 2018, no subjective or objective legal protection was allowed against these acts, which resulted in a number of anomalies, especially considering that professional bodies operate with compulsory membership. This issue was recognized by the legislature as well, which endeavored to rectify this hiatus by adopting the Code of Administrative Court Procedure. However, the progressive rules of the Code regarding the judicial review of normative acts of professional bodies have never been put into practice, as a mere two years later it was altered in a way that reflected a reversion to the regulatory framework prior to the adoption of the Code. The aim of this paper is to examine the original regulatory framework as well as the new amended rules of the Code from the perspective of the twofold function of administrative justice: protecting individual rights, while also controlling the legality of administration.

MOLNÁR CSABA

Közigazgatási Jogi Tanszék

Témavezetők: Dr. Hoffman István egyetemi tanár

Dr. Rozsnyai Krisztina egyetemi tanár

DOI: 10.56966/2022.16.Molnar

A JOGOS ELVÁRÁS ELVÉNEK KÉRDÉSEI

Mozaikok az alkotmányjog és a közigazgatási jog területéből

1. A kutatási téma megjelölése

Doktoranduszi tanulmányaim során az állam tájékoztatási felelősségét kutatom, azon belül is azt, hogy a közjogi szervek (ideértve a központi, területi, önkormányzati és köztisztviselői közigazgatás szerveit) által nyújtott formális vagy informális tájékoztatás milyen jogkövetkezményekkel rendelkezik. A tágabb értelemben vett közigazgatási jogi¹ jogviszony ügyfelei akár a hatósági, akár a bírósági jogorvoslati szakban milyen mértékben hivatkozhatnak a korábban kapott tájékoztatásra, végezetül a jogorvoslati szerv – egy megalapozott és kellően alátámasztott jog- vagy érdeksérelem esetén – milyen jogkövetkezményeket alkalmazhat a megtámadott közigazgatási cselekménnyel szemben.

A kutatásban felvetett kérdésre a jogos elvárás elve válaszol, azon belül is a jogos elvárás elvének közigazgatási jogi vetületének tájékoztatási felelősségi köre, amely a közjogi szervek által formális vagy informális úton adott tájékoztatások jogi kötőerejét rendezi. Azonban azt is látni szükséges, hogy a jogos elvárás elve általános jogelvnek tekinthető, így az nemcsak a közigazgatási jog, hanem más jogág, így az alkotmányjog területén is alkalmazandó, így megkerülhetetlen, hogy a kutatásom során – ha röviden is –, ne térjek ki a jogelv tájékoztatási (közigazgatási jogi) vetületén túl annak alkotmányjogi aspektusára is.

A hazai joggyakorlat a jogos elvárás elvének alkalmazhatósági szabályait az alkotmányjog területén sokkal részletesebben dolgozta ki, mint a közigazgatási jog viszonylatában, azon belül a közjogi szervek tájékoztatásainak joghatásai kapcsán, így – álláspontom szerint – a jogelv hazai jogrendszerbe történő teljes és általános átültetése még várat magára.

2. Tájékoztatás kérése az államtól

¹ Tágabb értelemben vett közigazgatási jog alatt értem a klasszikus közigazgatási jogi hatósági ügyek szabályozását, valamint a pénzügyi jog által szabályozott hatósági ügyfajtákat (pl. adóhatósági eljárás).

A modern állam tájékoztatási feladata több irányban is fennáll, mivel az megközelíthető az államszervezetten belüli viszonyok, valamint az állam és állampolgárok közötti reláció tekintetében.

Egyfelől bizonyos ügyek elintézése érdekében a közjogi szervek együttműködnek egymással (pl. szervek közötti megkeresések), másrészt az állampolgárok (ügyfelek) egyéni, jövőbeli hivatalos ügyük elintézését elősegítve segítséget, illetve tájékoztatást kérhetnek a közjogi szervektől.

Magyary Zoltánnal egyetértve, a közigazgatás feladata – amellet, hogy megvalósítja a központi hatalom célkitűzéseit – a közösségi igények kiszolgálása. Azaz, a közigazgatási apparátus nem gördíthet áthatolhatatlan akadályokat az állampolgárok és a leendő ügyfelek jogérvényesítése és kérelmük teljesítése elé, ugyanis ez a gyakorlat nézeteltéréseket okozna az állam és a társadalom között, amely a mindenkori kormányzatba vetett bizalmi index drasztikus csökkenését vonná maga után. Vagyis, el kell ismernünk, hogy egy állam csak akkor tudja megvalósítani a jó közigazgatás eszméjét, ha – többek között – magának vallja azt az elvet, amely szerint a „közigazgatás nem vitatkozás, hanem akarat és tett.”²

Kérdés, hogy abban az esetben, amikor a jogkereső, a jogban nem jártas állampolgár a közjogi szervhez egy konkrét kérdést intéz hatósági eljárás megindítása nélkül, az így kapott válasza (tájékoztatásra) a fél a későbbiekben (pl. hatósági eljárás) érdemben hivatkozhat-e, továbbá a tájékoztatás és a későbbi, közvetlen joghatást kiváltó hatósági cselekmény (pl. döntés) közötti tartalmi különbség megalapozhatja-e a jogorvoslati eljárás érdemi lefolytatását.

Ugyanakkor a témának az is érdekes aspektusa, hogy a közjogi szervek Magyarországon kötelesek-e megválaszolni a csupán tájékoztatásra, illetve jogértelmezésre irányuló informális állampolgári megkereséseket. Álláspontom szerint a magyar jogrendszer nem tartalmaz olyan általános rendelkezést, amely alapján az ilyen jellegű megkeresések következtében válaszadási kötelezettség állna fel a közjogi szervek oldalán. Egyedüli általános érvényű válaszadási kötelezettséget csupán a Panasztörvény³ állít fel, azonban annak tárgyi hatálya nem egyezik az általam vizsgált kérdéskörrel, mivel az az egyéni, vagy közösségi érdek-, illetve jogsérelmek elhárítását öleli fel (panasz, közérdekű bejelentés).

Úgy gondolom, hogy a jogos elvárás elvének tájékoztatási vetülete csak akkor tudna Magyarországon hathatósan érvényesülni, ha az elv alkalmazhatóságát lehetővé tevő, az informális állampolgári megkeresések megválaszolását általános jelleggel előíró, a közjogi szervek számára kötelezettségként megjelenő szabályozás létezne a magyar jogrendszerben. Addig, amíg ilyen irányú szabályozás nem létezik, álláspontom szerint a jogalkalmazó és a jogorvoslati szervek nincsenek rákényszerítve arra, hogy a közjogi szervek által nyújtott tájékoztatásokat és jogértelmezéseket az esetleges jogorvoslati eljárásokban érdemben

² Magyary 1942. 137-138.

³ A panaszokról és a közérdekű bejelentésekről szóló 2013. évi CLXV. törvény

figyelembe vegyék, és akár azokra is alapítva megállapítsák a jogorvoslati szerv előtt vitatott közigazgatási cselekmény jogszerűtlenségét, esetleg érvénytelenségét.⁴

3. A jóhiszeműen szerzett és gyakorolt jogok védelmének és a jogos elvárás védelmének elhatárolása

A jogos elvárás elvét azokban az országokban, ahol az elv széleskörűen elfogadottá és alkalmazhatóvá vált, a jogbiztonság alkotmányos elvéből vezették le, továbbá a jogos elvárás elvét gyakran párhuzamba állítják a szerzett jogok védelmének elvével.⁵ A két jogelv annak ellenére, hogy első látszatra magasfokú rokonságot mutat egymással, más jogvédelmi cél elérésére irányul.

Míg a jóhiszeműen szerzett és gyakorolt jogok védelme kizárólagosan az anyagi jogra, addig a jogos elvárás védelmének elve az anyagi jogi vetületen túl az eljárásjogra egyaránt vonatkozik. Különbözik a jogvédelem időbeli iránya is, mivel előbbi a múltban meghozott, jogerős (végleges) döntésekre, addig utóbbi egy folyamatban lévő vagy jövőbeli ügy kimenetelére is irányul. Azt is látni szükséges, hogy a jóhiszeműen szerzett és gyakorolt jogok védelme a jogorvoslati kérelemben csak a meglévő jogosultságra történő hivatkozással, valamint a kérelmező jóhiszeműségének fennálltakor alkalmazható, addig a jogos elvárás védelmének elve a kérelmező jóhiszeműségének fennálltakor jogra és kötelezettségre történő hivatkozással is használható.

A két jogelv közötti különbségeket és azonosságokat az alábbi táblázat foglalja össze.⁶

1. táblázat

	Jóhiszeműen szerzett és gyakorolt jogok védelme	A jogos elvárás védelmének elve
Az eljárásjog és az anyagi jog helyzete	Anyagi jog	Eljárásjog és anyagi jog
Jogvédelem iránya	Múlt (jogerős, végleges döntések)	Jövő (folyamatban lévő, jövőbeli ügy kimenetele)
Jog vagy kötelezettség hivatkozhatósága	Jog	Jog és kötelezettség
Jóhiszeműség fennállta	Szükséges	Szükséges

Forrás: a szerző saját szerkesztése

A fentieket másképp megfogalmazva, a jóhiszeműen szerzett és gyakorolt jogok védelme nem oldja meg azt a kérdést, amikor az ügyfélnek a megfelelő feladat- és hatáskörrel rendelkező közjogi szerv akár egy folyamatban lévő hatósági eljárásán belül, vagy azon kívül

⁴ Bővebben: Molnár 2020. 19-23.

⁵ Kalas 2001. 318.

⁶ Bővebben: Molnár 2019. 54-55.

(azt megelőzve) nyújt formális vagy informális tájékoztatást egy adott ügyre nézve, azonban ugyanazon hatóság később – a jogszabályi környezet változatlansága mellett – a korábban adott tájékoztatás tartalmával nem egyező módon végez cselekményt, amely az ügyfélnek érdek-, illetve jogsérelmet okoz. A jóhiszeműen szerzett és gyakorolt jogokra hivatkozva a jogvita nem, az csupán a jogos elvárás védelmének elv alapján oldható meg.

4. A jogos elvárás védelmének alkotmányjogi vetülete

Nem kerülhetem meg, hogy a készülő doktori disszertációban ne foglalkozzak a jogos elvárás elvének alkotmányjogi vetületével, mivel a kutatásaim során és különböző konferenciákon többször tapasztalhattam, hogy a jogelvnek ez a része is, ha nem is az egyik központi, de a témámhoz szorosan kapcsolódó, járulékos elemének tekinthető.

Az állam nemcsak az állampolgári megkeresések során nyújthat tájékoztatást, hanem a normák, a jogszabályok útján is informálja az állampolgárokat, azaz az adott jogszabály alanyi hatálya alá tartozó személyeket. A normáknak három fő funkcióját különböztethetjük meg: az emberi magatartások befolyásolása; a magatartások értékelésének mércéje; és a magatartások tendenciaszerű előrejelzése,⁷ vagyis a jogszabályok információt nyújtanak a jognak megfelelő magatartás tanúsításának keretszabályaira, a jogszerűség és a jogszerűtlenség elhatárolására, és az esetleges jogsértések alkalmazható jogkövetkezményeire.

Több szerző és az Európai Unió Bírósága is egyetért abban, hogy a jogi szabályozás viszonylagos kiszámíthatósága védelmet élvez, így abban az esetben, ha a jogalkotó megfelelő átmeneti szabályok alkalmazása nélkül teremt merően új szabályozási környezetet, az a jogalkotó részéről kompenzációfizetési kötelezettséget, vagy akár a sérelmezett jogalkotói aktus érvénytelenségét is maga után vonhatja.⁸

Az Alkotmánybíróság már több határozatában is figyelemmel volt a jogos elvárás elvének alkotmányjogi vetületére, amelyet a testület következetes gyakorlata a bizalomvédelem névvel illet. Az Alkotmánybíróság gyakorlata e tekintetben két időszakra osztható, ugyanis az Alkotmányt⁹ 2012-ben felváltó Alaptörvény kimondja, hogy az Alaptörvény hatálybalépése előtt meghozott alkotmánybírósági határozatok hatályukat veszítik,¹⁰ azok csak akkor hivatkozhatók, ha az Alkotmánybíróság a 2012. január 1-jét követő eljárásokban megerősít.

a) Az Alkotmánybíróság 2012 előtti joggyakorlata

Az Alkotmánybíróság vonatkozó gyakorlatának 2012 előtti időszakát a 43/1995. (VI. 30.) AB határozatban tett megállapítások határozták meg. Papp Imre értékelése szerint az akkori

⁷ Tóth 2019. 15.

⁸ Blutman 2021. 264.; Molnár T. 2020. 368.; Papp 2012. 332.; ECLI:EU:C:2008:726

⁹ 1949. évi XX. törvény

¹⁰ Alaptörvény Záró és vegyesrendelkezések 5. pontja

időszakot a jogbiztonság követelményének vizsgálatakor meghatározta a normavilágosság, a kellő felkészülési idő követelménye, a visszaható hatályú jogalkotás tilalma, a jóhiszeműen szerzett és gyakorolt jogok védelme, valamint a bizalomvédelem. Utóbbival kapcsolatban megjegyzendő, hogy a bizalomvédelem elve nem került a kitüntetett figyelem középpontjába, bár az Alkotmánybíróság több határozatában is rámutatott, hogy a bizalomvédelem a jogbiztonság elv egyik részelemének tekintendő.¹¹

A testület – még nem tudva, hogy az Alaptörvény hatálybalépését megelőzően, a 2012 előtti időszak tekintetében, a bizalomvédelem kapcsán a jogtudomány számára milyen hasznos szolgáltatást tesz – a 142/2010. (VII. 14.) AB határozatban foglalta össze a bizalomvédelemmel összefüggő gyakorlatát.

Az Alkotmánybíróság rávilágított, hogy a bizalomvédelem kérdésével az 1990 és 2010 közötti időszakban számos alkotmánybírói határozat foglalkozott.¹² Azok nagy része mind a 43/1995. (VI. 30.) AB határozat (a továbbiakban: Abh1.) megállapításait veszik alapul. Az említett határozat a Bokros-csomagnak¹³ az anyák és a gyermeket nevelő családok szociális ellátására vonatkozó rendelkezései bevezetéséről, hatálybaléptetéséről szóló rendelkezéseit semmisítette meg.

Az Abh1. különbséget tett az anyasági és gyermektámogatási rendszerbe tartozó, hosszú időtartamra (családi pótlék) és a rövid, meghatározott időtartamra szóló (GYES, GYED, GYET) szolgáltatások között. Az Abh1. értelmében a leggyengébb alkotmányos védelmet a hosszú időre szóló, biztosítási elem nélküli ellátás élvezi, ugyanis ilyenkor a törvényalkotó jogosult a támogatás egész jogi szabályozását a jogosultság jogalapjára és előfeltételeire is kiható módon akként megváltoztatni, hogy a változtatás azokra is kihat, akik a támogatásra már jogot szereztek. Ebben az esetben – az Abh1. szerint – az új rendszerre való áttérésnek a jogbiztonsággal összefüggő alkotmányos követelménye az érintettek számára olyan felkészülési idő biztosítása, amely szükséges a megváltozott rendelkezésekhez való alkalmazkodáshoz, és a család gazdálkodásának az új feltételekhez igazodó megszervezéséhez. A rövid és meghatározott időre szóló szolgáltatások nemcsak a tárgyak, hanem a rövid, belátható bizalmi idő miatt is fokozott védelmet élveznek, így idő előtti megszüntetésük a jogbiztonságot jelentő szerzett jogokat sérti meg, ezért alkotmányellenes.

Az Alkotmánybíróság a határozott időre szóló beruházási adókedvezmények védelmét vizsgáló 16/1996. (V. 3.) AB határozatot (a továbbiakban: Abh2.) is kiemelőnek tartotta.

Az Abh2. lényege, hogy az Alkotmánybíróság az Alkotmány 2. § (1) bekezdése¹⁴ alapján ítélte alkotmányellenesnek a már megszerzett, határozott időre szóló adókedvezményeknek a határidő lejártát megelőző csökkentését vagy megvonását. A testület akkor kifejtette, hogy a már megszerzett, határozott időre szóló adókedvezményeknek a határidő lejártát megelőző csökkentése, illetve megvonása – a jogalkotói ígérethez jogosan fűződő várakozásból, a tartós adójogviszonyban ily módon értelemszerűen benne rejlő bizalmi elemből következően – az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében foglalt jogállamiság, és az ebből adódó jogbiztonság

¹¹ Papp 2012. 336.

¹² 142/2010. (VII. 14.) AB határozat, Indokolás IV. rész 2. pontja

¹³ A gazdasági stabilizációt szolgáló egyes törvénymódosításokról szóló 1995. évi XLVIII. törvény

¹⁴ A Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam.

követelménye alapján általában alkotmányellenes. Az Abh2. hozzátette azt is, hogy a kedvezményeket tevékenységük megkezdése révén már megszerzett adóalanyoknak az Alkotmány 2. § (1) bekezdése alapján a jogbiztonság alkotmányos követelményére figyelemmel jogos várományuk van az adórendszer ezen részére vonatkozó állandóságára. Ilyen időtartamra figyelemmel ez az igény nem jelent feltétlen (abszolút), mindössze viszonylagos állandóság iránti igényt, amely a jogbiztonság fogalmában alkotmányossági követelményként benne foglaltatik. A testület az Abh2.-ben úgy gondolta, hogy a gazdasági élet szereplőinek a beruházási döntések közgazdasági feltételrendszere viszonylagos állandóságához alkotmányos igénye fűződik, vagyis a már megszerzett, viszonylag rövidebb időtartamra vonatkozó adókedvez-mények az Alkotmány 2. § (1) bekezdésének védelme, a bizalomvédelem hatálya alatt állnak.

A 142/2010. (VII. 14.) AB határozat fontosnak tartotta kiemelni a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjének csökkentését vizsgáló 28/1994. (V. 20.) AB határozatot (a továbbiakban: Abh3.) is.

Az Abh3. értelmében az adott jogvédelmi szint garantálásának az alanyi jogok vonatkozásában többféle módja ismeretes, például a szerzett jogok védelme vagy a bizalomvédelem. Ezeknek az Alkotmánybíróság gyakorlatában is számos példája van. Így a társadalmi szervek kezelői jogának alkotmányos megszüntetése nem hagyhatja védtelenül a korábbi jogosultakat. Csak a *clausula rebus sic stantibus* olyan feltételeivel lehet korábbi szerződéseket jogszabállyal megváltoztatni, amelyeket a polgári bíróság is elismerne. Előzetes alanyi jogosultság, illetve bárminemű előzetes állami kötelezettség nélkül, csupán gazdaságpolitikai célból adott kedvezményeket is csak akkor lehet rövid határidővel szűkíteni vagy visszavonni, ha az államot erre a jogszabály kibocsátása óta eltelt hosszabb idő alatt bekövetkezett jelentős változások kényszerítették. Ilyen kényszer nélkül – az Abh3.-ban megfogalmazott követelmény alapján – az érintetteknek hosszabb alkalmazkodási időt kell biztosítani.

A fent idézett alkotmánybírósági határozatok a jogos elvárás elv alkotmányjogi vetülete – a bizalomvédelem terén – nem állítottak fel általános, a bizalomvédelmi elv mindenkor alapulvétele során alkalmazandó tesztet, mivel a fenti döntések csupán eseti jelleggel, az adott – főképp állami támogatási – jogszabályi rendelkezések kapcsán mondtak ki szűkebb körben alkalmazandó általános jellegű megállapításokat.¹⁵

b) Az Alkotmánybíróság 2012 utáni joggyakorlata

Az Alkotmánybíróság elé az Alaptörvény 2012-es hatálybalépését követően is kerültek olyan ügyek, amelyekben az indítványozók az alkotmányjogi értelemben vett jogos elvárás

¹⁵ Megjegyzem, hogy a hivatkozott alkotmánybírósági határozatokat Papp Imre is hasonlóan értékelte, amikor rögzítette, hogy „[a]z Alkotmánybíróság eddigi gyakorlata tehát három területet kivéve (az anyák és a gyermeket nevelő családok szociális ellátására vonatkozó rendelkezések, a társadalombiztosítási ellátások és a határozott időre szóló beruházási adókedvezmények) nem adott egyértelmű eligazítást arról, hogy milyen szempontokat kell figyelembe venni, amikor az az általános kérdés merül fel, hogy a jog állandóságába vetett bizakodás a jogbiztonság alapján mikor kap védelmet.” Papp 2012. 338-339.

(bizalomvédelem) védelmének elvére hivatkozva kérték bizonyos jogszabályi rendelkezések megsemmisítését.

Álláspontom szerint az Alkotmánybíróság más jogértelmezési alapon álló, de általánosabb megközelítésben alkalmazza a bizalomvédelem elvét, mivel a felsőoktatási törvény hallgatói jogviszonyra vonatkozó egyes szabályait vizsgálva a 3061/2017. (III. 31.) AB határozatban (a továbbiakban: Abh4.) a testület kimondta, hogy a jogalkotó fennálló, tartós jogviszonyokba való beavatkozásának korlátot szabhat a jogbiztonsághoz kapcsolódó bizalomvédelem követelménye, így egy általános teszt alkalmazása döntheti a bizalomvédelem elv megsértésének tényét.

Az Abh4. szerint a bizalomvédelem egy jogszabály változatlan fennmaradásához (hatályban maradásához) fűzött megalapozott, a jog által védett várakozás. Esetről esetre szükséges mérlegelni, hogy hol húzódik a határ a jogalkotó szabadsága és a címzetteknek a jogi szabályozás állandóságához, kiszámíthatóságához fűződő érdeke között, vizsgálva, hogy a jogi szabályozás változása következtében a jogalanyokat ért hátrány indokolja-e a jogbiztonság sérelme alapján az alaptörvény-ellenesség megállapítását.

A meghatározott jogviszonyból eredő jogok jövőre szóló megszüntetése kapcsán az Abh4. figyelembe vette azt a körülményt, hogy a fennálló jogi helyzet viszonylagos változatlanságában a felek bizakodhattak-e vagy sem, illetve a szabályozás változatlansága észszerűen elvárható volt-e. A testület szerint szükséges a bizalomvédelem a jogbiztonság részét képező kellő felkészülési idő követelményének a már meglevő jogosultságokra történő vonatkoztatása, meglevő jogosultság hiányában pedig az Alkotmánybíróság csak a norma megismeréséhez szükséges időt kérheti számon a jogalkotáson.

Mindezek alapján – álláspontom szerint – az Alkotmánybíróság a jogos elvárás alkotmányjogi vetületének vizsgálata során három elemből álló tesztet állított fel, amelynek elemei a következők:

- i. Fennálló jogi helyzet viszonylagos változatlanságába vetett bizakodás vizsgálata.
- ii. Szabályozás változatlanságába vetett bizakodás észszerűségének vizsgálata.
- iii. Kellő felkészülési idő biztosításának vizsgálata.

Az Abh4. utaló jelleggel, a fent ismertetett teszt elemeire vonatkoztatva összefoglalta a bizalomvédelem tekintetében a jelenleg mérőöldkönek számító alkotmánybírósági határozatokat¹⁶ az alábbiak szerint.

Az Abh4. a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvénnyel összefüggő egyes rendelkezésekről és átmeneti szabályokról szóló 2013. évi CCXII. törvény 108. §-ával kapcsolatos mulasztásban megnyilvánuló alaptörvény-ellenesség megállapításáról szóló 25/2015. (VII. 21.) AB határozatot (a továbbiakban: Abh5.) a teszt első eleme (jogi helyzet változatlanságába vetett bizalom) tekintetében hivatkozta.

Az Abh5. annak kapcsán született, hogy az Országgyűlés a 2013. évi CCXII. törvény (a továbbiakban: Fétv.) 108. § bekezdésével a 2014. április 30-án fennálló, határozatlan időre

¹⁶ Abh4. Indokolás [13]

vagy 2014. április 30-a után lejáró, határozott időtartamra nem közeli hozzátartozók között szerződéssel alapított használat joga 2014. május 1-jén a törvény erejénél fogva megszűnik, valamint a haszonélvezeti jog jogosultja által a föld használati jogosultságának átengedéséről szóló szerződés 2014. szeptember 1-jén a törvény erejénél fogva megszűnik. Másképp szólva a Fétv. hatálya alá tartozó személyek tekintetében a Fétv. a fennálló használati, illetve földhaszonélvezeti jogokat ex lege megszüntette, amely szabályozást az Alkotmánybíróság előtt több érintett és az alapvető jogok biztosa is megtámadta – többek között – a bizalomvédelem elv megsértésére hivatkozva.

Az Alkotmánybíróság a bizalomvédelem elv kapcsán kimondta, hogy az Alkotmánybíróságnak az indítványban hivatkozott – és a tanulmány előző alfejezetében ismertetett – 142/2010. (VII. 14.) AB határozatában az Alkotmány jogállami klauzulájáról szóló értelmezés a bizalomvédelmet illetően nem alkalmazható. Az Abh5. szerint az indítványok a bizalomvédelemmel és szerzett jogokkal összefüggésben nem megalapozottak, mert a fennálló jogi helyzet viszonylagos változatlanságában a felek nem bizakodhattak. A testület kifejtette, hogy a használati viszonyok szabályozása a 2014. május 1-jén lejárt termőföldszerzési moratóriumhoz tapad, amelynek jogi következményei várhatóak voltak. Az Abh5. szerint körültekintő és megfontolt gazdasági szereplőként nem lehetett a korábbi szabályozás viszonylagos változatlanságára számítani. Mindezek mellett a testület arra is kitért, hogy az Alkotmánybíróságnak a korábbi Alkotmány hatálya alatt hozott 142/2010. (VII. 14.) AB határozata azért nem alkalmazható, mert a jogszerzés bizonyosan megváltozó jogi környezet kockázatával történt. Mindezek alapján az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a Fétv. 108. §-a nem ellentétes az Alaptörvény B) (jogállamisági) cikkével.¹⁷

Az Abh4. a szabályozás változatlanságába vetett bizakodás észszerűségének vizsgálata kapcsán a szerencsejáték szervezéséről szóló 1991. évi XXXIV. törvény egyes rendelkezései alaptörvény-ellenességének vizsgálatát elvégző 26/2013. (X. 4.) AB határozatot (a továbbiakban: Abh6.) hívta fel jelentős példaként. Egy 2012-ben hatálya lépő törvénymódosítás következtében,¹⁸ 2012. október 10-ét követően pénznyerő automata kizárólag játékkaszinóban, gazdasági társaság által üzemeltethető. Tekintettel arra, hogy az indítványozók a pénznyerő automatákat nem játékkaszinóban, hanem játéktértermekben üzemeltették, ezért ezen tevékenységük folytatására a törvénymódosítás követően már nem voltak jogosultak. Az indítványozók álláspontja szerint a törvénymódosítás a jogbiztonság elvén keresztül – többek között – a bizalomvédelmüket sértette.

Az Abh6. alapján a bizalomvédelem – az Alkotmánybíróság szerint – egy jogszabály változatlan fennmaradásához (hatályban maradásához) fűzött megalapozott, jogilag védett várakozás. A testület kimondta, hogy a vizsgált esetben erről nem lehet szó, mivel a szerencsejáték-iparban észszerűen nem várható el a szabályozás változatlansága, és erre a visszamenőleg vizsgált jogalkotói szándék sem ad alapot. Az Alkotmánybíróság ezt az érvelését arra alapozta, hogy a szerencsejáték-iparban a nyerőgépek technikai fejlődése folyamatosan megy végbe, amely maga után vonja a szabályozási környezet dinamikus

¹⁷ Abh5. Indokolás [71]-[72], lásd még: Varga 2019. 15.

¹⁸ A szerencsejáték szervezéséről szóló 1991. évi XXXIV. törvény módosításáról szóló 2012. évi CXLIV. törvény

fejlődését, változását is. Erre tekintettel is az Alkotmánybíróság elutasította az indítványának azt a részét, amely a bizalomvédelem elvére hivatkozással állította a jogállamiság elvének a sérelmét.¹⁹

Végezetül az Abh4. a kellő felkészülési idő biztosításának vizsgálata kapcsán a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól és egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXCI. törvény egyes rendelkezéseit vizsgáló 40/2012. (XII. 6.) AB határozatot (a továbbiakban: Abh7.) hozta fel hivatkozandó példaként.

Az indítvány szerint az Alaptörvény XV. cikk (4) bekezdésében foglalt esélyegyenlőségi klauzulát sérti, hogy az 2011. évi CXCI. törvény 7. § (4) bekezdése nem tette lehetővé a rehabilitációs pénzbeli ellátás folyósítását abban az időszakban, amikor az ellátott keresőtevékenységet végez, közfoglalkoztatásban vesz részt vagy keresőképtelen. Az indítvány szerint ez a szabály a rendkívül alacsony összegű támogatás mellett, a kereset összegétől függetlenül zárja ki a munkavállalás lehetőségét. Emellett az indítvány azt is sérelmezte, hogy a jogalkotó nem alkotott megfelelő átmeneti szabályokat, amelyek az új szabályozási környezetre való kellő felkészülési időt teremtetné volna meg, emiatt a törvénymódosítás – többek között – nem tett eleget az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdéséből fakadó bizalomvédelem követelményének.

Az Abh7. kimondta, hogy a rokkantsági nyugellátásra való jog az Alkotmánybíróság értelmezésében nem alanyi alkotmányos jog, hanem meghatározott feltételek esetén az aktív korúak számára egészségkárosodásuk következtében elszenvedett munkaképesség-csökkenés miatt kiesett jövedelem pótlására szolgáló, vegyesen társadalombiztosítási és szociális ellátás. A testület szerint mindezekből az következik, hogy a biztosítási elemet („vásárolt jogi jelleget”) nem tartalmazó szociális ellátások esetében a jogállamiságból következő garanciákat (bizalomvédelem, kellő felkészülési idő) kell figyelembe venni alkotmányossági mérceként. A testület döntése szerint a bizalomvédelem a jogbiztonság részét képező kellő felkészülési idő követelményének a már meglevő jogosultságokra történő vonatkoztatása. Meglevő jogosultság hiányában az Alkotmánybíróság csak a norma megismeréséhez szükséges időt kérheti számon a jogalkotáson. A két esetben tulajdonképpen a bizakodás alapja erősségének a különbségéről van szó.

Bár az indítványozó azt kérte, hogy az Alkotmánybíróság az átmeneti szabályok hiányára való tekintettel mulasztásban megnyilvánuló alaptörvény-ellenességet állapítson meg, azonban az Abh7. kimondta, hogy a törvénymódosítás tartalmazott átmeneti szabályokat, amelyek időközben teljesedésbe mentek, ugyanis a jogalkalmazó szervek végrehajtották kifogásolt rendelkezéseket, így az Alkotmánybíróság utólag nem látta indokoltnak az átmeneti szabályok hiánya miatti mulasztásban megnyilvánuló alkotmányértés megállapítását. Bár az Alkotmánybíróság a bizalomvédelem elvének megsértését nem találta megalapozottnak, azonban más alkotmányos jogalapon [Alaptörvény XV. cikk (4) és (5) bekezdéseinek jogbiztonság szempontjából történő értelmezése] az indítványban kifogásolt rendelkezést megsemmisítette.²⁰

¹⁹ Abh6. Indokolás [154]-[156], a döntés értékeléséről lásd bővebben: Vincze 2014.

²⁰ Abh7. Indokolás [4], [29], [32], [47], [65] és [66], lásd még Hoffman 2018. 26.

A jogos elvárás elvének alkotmányjogi vetülete (bizalomvédelem) szempontjából bemutatott 2012-t követő alkotmánybíróági gyakorlat alapján – álláspontom szerint – az alkotmányjogi értelemben vett jogos elvárás elvének vizsgálatakor egyfajta általános szabályszerűség, „eljárásrend” fedezhető fel, mivel a testület a fent ismertetett három lépcsős tesztet következetesen alkalmazni rendeli. Ugyanakkor az is megjegyzendő, hogy az Alkotmánybíróság által az Abh4.-ben hivatkozott döntésekben egyetlen egy esetben sem állapította meg a kifogásolt rendelkezés alaptörvény-ellenességét a bizalomvédelem elv megsértése alapján.

5. A jogos elvárás védelmének közigazgatási jogi vetülete

A 2012 előtti és az Alaptörvény hatálybalépését követő alkotmánybíróági gyakorlatból kitűnik, hogy az alkotmányjogi értelemben vett jogos elvárás védelmének elve (bizalomvédelem) többször megfordult az Alkotmánybíróság testülete előtt, azonban a doktori kutatásomban vizsgált aspektusa, a közjogi szervek tájékoztatása esetleges joghatásainak bíróság vagy alkotmánybíróóság általi megvizsgálása még nem rendelkezik gazdag, következetes és kristálytiszt joggyakorlattal.

a) A visszaható hatályú jogalkalmazás

Ugyanakkor látni kell, hogy az Alkotmánybíróság a 3069/2021. (II. 24.) AB határozatban utal arra, hogy a jogelv alkalmazhatósága a közigazgatási jogban is megjelenik: „Az Alkotmánybíróság már azt is rögzítette, hogy 'a hátrányt okozó visszaható hatály tilalma elsősorban a normaalkotással szemben megfogalmazott elvárás [...]. Az Alkotmánybíróság megállapította azonban azt is, hogy alaptörvény-ellenesség nemcsak a jogalkotással, hanem a visszaható hatályú szabályalkalmazással összefüggésben is felvethető, ha a jogviszony vagy a jogvita létrejöttékor még nem létező – vagy nem hatályos – előírás alapján bírálnak el egy ügyet. [...]’ Az Alkotmánybíróság következetesen érvényesíti gyakorlatában a visszaható hatály tilalmát a jogalkalmazással szemben is.”²¹ Azonban az idézetekből az is kitűnik, hogy az Alkotmánybíróság által azonosított és tartalommal feltöltött jogelv nem rendezi a közjogi szervek által nyújtott tájékoztatások és az abból eredő esetleges jogvita kérdések jogkövetkezményeinek kérdéskörét.

A 3051/2016. (III. 22.) AB határozatban az Alkotmánybíróság kimondta, hogy a jogalanyok helyzetét nehezítő visszaható hatály tilalma elsősorban a normaalkotással szemben megfogalmazott elvárás, mivel a jogbiztonság elvéből vezethető le a visszaható hatályú jogalkotás tilalma is, amelynek magját a jogalkotási törvényben is megfogalmazott tilalom adja, miszerint a jogszabály a kihirdetését megelőző időre nem állapíthat meg kötelezettséget és nem nyilváníthat valamely magatartást jogellenessé. A testület ugyanakkor azt is kifejtette, hogy alaptörvény-ellenesnek minősül a jogszabály emellett akkor is, ha maga

²¹ 3069/2021. (II. 24.) AB határozat, Indokolás [44]

a hatálybaléptetés ugyan nem visszamenőlegesen történt, de a jogszabály rendelkezéseit – erre irányuló kifejezett rendelkezés szerint – a jogszabály hatálybalépése előtt létrejött jogviszonyokra is alkalmazni kell (kvázi-retroaktív hatály).²² Az Alkotmánybíróság szükségesnek tartotta azt is megjegyezni, hogy a jogalkalmazást érintően alaptörvény-ellenesség csak a visszaható hatályú szabályalkalmazással összefüggésben vethető fel, tehát akkor, ha a jogvitára okot adó eseménykor még nem létező – vagy nem hatályos – előírás alapján bírálnak el egy ügyet. Önmagában azonban a jogvitáknak az irányadó jogszabályi rendelkezések alapján történő eldöntése – akkor is, ha a bíróság esetleg tévesen értelmezte az alkalmazott előírást – a visszaható hatály Alaptörvényből levezetett tilalmával nem hozható összefüggésbe.²³

Például egy 2021-ben született alkotmánybírósági határozat alapjául szolgáló ügyben az eljáró rendesbíróságok tévesen visszamenőleges hatályt tulajdonítottak a jogvita alapjául szolgáló eljárás ideje alatt hatályba lépett jogszabályi rendelkezésnek, emiatt – a fenti alkotmánybírósági megállapításokra való figyelemmel – az Alkotmánybíróság az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdésére, valamint az Alaptörvény 28. cikkében megfogalmazott kötelezettségre való tekintettel, a kifogásolt bírósági döntést alaptörvény-ellenesnek minősítette és megsemmisítette.²⁴

b) Hatósági döntés anyagi jog és eljárásjogi visszavonása, illetve visszavétele

A jogos elvárás elvének általam vizsgált közigazgatási jogi vetületéhez (közjogi szervek tájékoztatási felelőssége) szorosan kapcsolódik a hatósági jogalkalmazás azon területe is, amely a hatósági döntések eljárásjogi vagy anyagi jogi alapon történő visszavonásáról, illetve visszavételével foglalkozik, így jelen tanulmányban szükségesnek tartom az e részre való rövid kitérés megtételét is.

Rozsnyai Krisztina még a jelenleg hatályos közigazgatási eljárásjogi kódex²⁵ hatálybalépése előtt egyik tanulmányában felvetette, hogy a jogos elvárás védelmének elvét alapul véve jogdogmatikai szempontból szükséges lenne rendezni a hatósági döntések visszavonására, illetve visszavételére vonatkozó kodifikált, illetve egységesen írásba nem foglalt szabályokat. A szerző szerint a magyar jogdogmatikában – a német közigazgatási jogdogmatikát alapul véve²⁶ – bevezetné és élesen elhatárolná egymástól a visszavétel és a visszavonás közigazgatási jogi fogalmakat. Mint ahogy írja „[v]isszavételről akkor beszélünk, amikor az eredetileg jogszerű döntésekben megadott jogot vonja el a hatóság valamilyen – általában a határozatban előre jelzett – okból vagy jogszabályváltozásból kifolyólag. Az eljárásjogi visszavonás, amelyet a Ket. szabályoz a hivatalbéli döntés-felülvizsgálati

²² Chronowski-Petrétei 2003. 8.

²³ 3051/2016. (III. 22.) AB határozat, Indokolás [15]-[16], lásd továbbá: 3043/2021. (II. 19.) AB határozat, Indokolás [33]-[35]

²⁴ 3043/2021. (II. 19.) AB határozat és a 3164/2021. (IV. 22.) AB végzés együttes olvasata

²⁵ Az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény (Ákr.)

²⁶ Knack 2000. 876-880.

eljárások keretei között, az eleve jogszerűtlen aktusok visszavonását, megsemmisítését (vagy módosítását, megváltoztatását) jelenti.”²⁷

c) A jogos elvárás védelmének tájékoztatási vetülete

A fentiekben bemutatott alkotmánybíróági gyakorlat alapján látható, hogy a magyar alkotmányjog és joggyakorlat teljeskörűen még nem rendezi azt a kérdéskört, amikor a közjogi szervek által nyújtott tájékoztatásokból eredő esetleges jogviták rendezését szolgálnák. Ugyanakkor kiemelek két érdekes esetet: egyet, ami egy európai uniós joganyag félrefordításából és egy másikat, ami egy adóhatósági tájékoztatás utólagos helytelenségéből ered.

A Kúria 2015-ből származó egyik vámügyi ítéletében – az Európai Unió Bíróságának egyik korábbi ítéletét alapul véve – kimondta, hogy nem méltányolható a felperes érdeksérelme abban esetben, ha az európai uniós joganyag magyarra történő téves fordítása következtében (üvegszövet, üvegszál szítaszövet) a felperesre nézve a magyar vámhatóság nem azt a jogkövetkezményt alkalmazta, mint amire a felperes – a téves fordítás alapján – számított.²⁸ A Kúria az Európai Unió Bíróságának egyik korábbi döntését hivatkozási alapul hívta, amelyben az EUB kimondta, hogy *„az a körülmény, hogy az alapügybeli vámárnyilatkozatban szereplő termék, amely teljesen megfelel [...] az e termékre dömpingellenes vámot kivető rendeletekben foglalt jellemzőknek, de nem felel meg annak az elnevezésnek, amely e termék vonatkozásában a bejelentő illetősége szerinti tagállam nyelvén közzétett kódban és rendeletekben szerepel, amelyekre a bejelentő kizárólagosan támaszkodott a nyilatkozatában, nem eredményezheti az említett termék e kód alá történő tarifális besorolásának hatályon kívül helyezését, amely besorolást a vámhatóságok ugyanezen kód és az említett rendeletek valamennyi más nyelvi változata alapján végeztek el”*.²⁹

Mindezek alapján a Kúria kifejtette, hogy a felperes kereskedő nyilvánvalóan hanyag volt figyelemmel az irányadó vámjogi szabályozás bonyolultságára, a saját szakmai tapasztalatára és gondosságára, így a felperes keresetét elutasította.

A másik ügyben a felperes egy adóhatósági tájékoztatás helyességében bízva gazdasági tevékenysége után nem fizetett áfát, azonban egy későbbi adóhatósági ellenőrzés következtében – a korábbi tájékoztatással azonos jogszabályi környezet mellett – az adóhatóság az áfafizetési kötelezettség megszegésére hivatkozva jelentős pénzbírságot és adóhiányt szabott ki és állapított meg a felperessel szemben arra hivatkozva, hogy idő közben az EUB előzetes döntéshozatali eljárás keretében pontosította a vonatkozó uniós joganyag értelmezését. A felperes a hatósági és bírósági határozatokat az Alkotmánybíróság előtt megtámadta, hivatkozva a korábbi adóhatósági tájékoztatásra.

Az Alkotmánybíróság – elvi síkon teret engedve a jogos elvárás elvének általam kutatott vetületére (tájékoztatási felelősség) – rögzítette, hogy *„[n]em hagyható figyelmen kívül [...],*

²⁷ F. Rozsnyai 2017. 646.

²⁸ Kúria Kfv. 35.294/2015/3. számú ítélete

²⁹ ECLI:EU:C:2014:243

hogy figyelemmel az állam valamely szervének korábbi állásfoglalására, az érintett magán- vagy jogi személy alappal bizott-e az adott norma eltérő értelmezésében, mely nem csupán az uniós jogból, hanem az Alaptörvény 28. cikkéből is fakadó kötelezettség, és melynek megsértése kivételes esetekben akár az alaptörvény-ellenesség szintjét is elérheti.” Ugyanakkor azt is megjegyezte, hogy amikor az EUB előzetes döntéshozatali eljárás keretében az uniós jog valamely szabályát értelmezi, a norma azon jelentését tárja fel, amely „benne rejtett” az adott szabályban, azaz ahogyan az adott normát mindig is értelmezni kellett volna, így a vitatott hatósági és bírósági döntések alaptörvény-ellenességét nem állapította meg.³⁰

6. Összegzés

A jogos elvárás elvének alkotmányjogi vetülete a rendszerváltás óta megjelenik az Alkotmánybíróság következetes gyakorlatában, bár 2012-től a jogelv alkalmazásának jogértelmezési jogalapja tekintetében változás állt be.

A jogos elvárás elvének közigazgatási jogi vetületét nem teljesen, de a kúriai és az alkotmánybírósági joggyakorlat ismeri, azonban a tájékoztatási felelősség kérdéskörét a magyar kodifikált joganyag és joggyakorlat általános jelleggel még nem rendezi. Bár partikuláris jelleggel egyes jogági rendelkezések a közjogi szervek tájékoztatásához bizonyos esetekben jogkövetkezményeket rendelnek alkalmazni,³¹ azonban a kérdés általános és alkotmányos szintű rendezése még várat magára.

Ameddig a jogalkotó nem karolja fel a jogfejlődés ezen területét, addig a jogtudományra hárul az a nemes feladat, hogy tudományos kutatásokkal, tanulmányokkal és konferencia-előadásokkal felhívja a jogalkalmazás figyelmét a jogos elvárás közigazgatási jogon belüli tájékoztatási felelősségének aktuális kérdéseire és lehetséges megoldási javaslataira.

Felhasznált irodalom

Blutman László: A jogállamiság követelménye az Európai Unió jogában: felújítás alatt. *Jogtudományi Közlöny*, 2021/6.

Chronowski Nóra – Petrétei József: Észrevételek az "új" jogalkotási törvény koncepciójához. *JURA*, 2003/2.

F. Rozsnyai Krisztina: Az uniós közigazgatási eljárásjog általános szabályozására tett javaslatok egyes kérdései. *Magyar Jog* 2017/10.

Hans Joachim Knack (szerk.): *Verwaltungsverfahrensgesetz Kommentar*. 2000. München, Carl Heymanns Verlag KG, Köln, Berlin, Bonn

³⁰ 3325/2020. (VIII. 5.) AB határozat, Indokolás [23] és [27]. Bővebben: Molnár 2021. 45.

³¹ Pl. az adózás rendjéről szóló 2017. évi CL. törvény 247. §

Hoffman István: Szociális jog és az alaptörvény. Az államcél és annak teljesülése, *Közjogi Szemle*, 2018/3.

Kalas Tibor: Egyes jogelvek szerepe az Európai Bíróság ítélkezési gyakorlatában. *Jogtudományi Közlöny*, 2001/7-8.

Magyary Zoltán: *Magyar Közigazgatás*. 1942. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda

Molnár Csaba: Az írott szó ereje. *Közjogi Szemle*, 2021. XIV. évf. 1. szám

Molnár Csaba: Ember kérdez, állam válaszol. *Fontes Iuris*, 2020. 6. évfolyam 1. szám

Molnár Csaba: Új jogintézmény születik: Jogos elvárás a közigazgatási jogban. *Közjogi Szemle*, 2019. XII. évf. 2. szám

Molnár Tamás: Az Európai Unió Bírósága esetjogának és az Európai Unió szerződéskötési gyakorlatának hozzájárulása a nemzetközi szerződések jogának fejlődéséhez. *Jogtudományi Közlöny*, 2020/9.

Papp Imre: *Az időbeli hatály ikergyermekai: a kellő felkészülési idő és a visszamenőleges jogalkotás tilalma. Avagy „jogbiztonsági” szemle az alkotmánybírósági esetjog tükrében.* Doktori értekezés, 2012

Tóth J. Zoltán: A jog statikája – elméleti és dogmatikai alapok (a jog alapfogalmai) In: Tóth J. Zoltán (szerk.): *Jogalkotástan. Jogdogmatikai és jogszabályszerkesztési ismeretek*. 2019. Budapest, Dialog Campus Kiadó

Varga Zoltán: Adalékok a földforgalmi törvények bírói gyakorlatához. A földforgalmi AB határozatok megjelenése a bírósági ítéletekben. *Magyar Jog*, 2019/1.

Vincze Attila: Az Alkotmánybíróság határozata a pénznyerő gépek betiltásáról. *Jogesetek Magyarázata*, 2014/1.

QUESTIONS OF THE PRINCIPLE OF LEGITIMATE EXPECTATIONS

Mosaics from the field of Constitutional Law and Administrative Law

My doctoral research area is the enforcement of the Principle of Legitimate Expectations in the field of Administration law. Given that the Principle of Legitimate Expectations is considered a general legal principle derived from the constitutional legal principles of the Rule of Law and Legal Certainty, in this study I present both the constitutional and administrative legal aspects of the legal principle.

During my research, I used a number of Hungarian Constitutional Court, Curia (Supreme Court) and decisions of the Court of Justice of the European Union, as well as studies published in Hungarian and related foreign literature.

The study covers the constitutional requirements of the protection of trust in legislation, the prohibition of retroactive application of the law, as well as the not yet generally resolved domestic regulation of the information responsibility of public law bodies.

TOMBOR CSABA

Pénzügyi Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Kecő Gábor PhD, egyetemi adjunktus

DOI: 10.56966/2022.17.Tombor

AZ ADÓ MEGFIZETÉSÉRE KÖTELEZÉS A NÉMET JOGRENDszerben

I. Bevezetés

Doktori kutatásom témája az adó megfizetésére kötelezés. Ennek részletes feldolgozásához viszont elengedhetetlenül szükségesnek tartom a jogösszehasonlítást. Választásom a német szabályozási környezet áttekintésére esett. Meglátásom szerint a rendszerváltást követően a hazai jogalkotás számára számos esetben a német (osztrák) szabályozás jelentette a kiindulási pontot, ezért találtam indokoltnak az adó megfizetésére kötelezés területén is ennek alapos megvizsgálását.

A jelen tanulmány célja, hogy a német szabályozási környezet főbb vonalakban, strukturális jellemzők mentén bemutassam. Ennek során a helytállásra kötelezés jogintézményének szabályozását, működését kívánom részletesebben ismertetni. A német szabályozás megismerése az első lépés, amit követően egy másik tanulmányban vállalkozok majd a teljes értékű jogösszehasonlításra.

Mindezek alapján tanulmányomban elsőként az *Abgabenordnung*gal (a továbbiakban: AO) foglalkozom, amely során érintem annak jellemzőit, szerkezetét. Ezen belül hangsúlyosan foglalkozom annak „adókötelezési jog” részével, amely a helytállásra kötelezés szempontjából kiemelt fontosságú rendelkezéseket tartalmaz. Másodikként a helytállásra kötelezés jogintézményét, így anyagi és eljárásjogi oldalának lényeges rendelkezéseit ismertetem. Végül röviden, nagy vonalakban összevetem a német és magyar rendszer hasonlóságait és különbségeit.

II. Az *Abgabenordnung* rendszere

II. 1. Az *Abgabenordnung*ról általában

Az AO a Német Szövetségi Köztársaságban 1977. január 1-jével lépett hatályba és alkalmazandó azóta is. Az „új” szabályozás az addig alkalmazott, 1919. december 23. óta hatályban volt *Reichsabgabenordnung* (a továbbiakban: RAO) váltotta fel.

Megjegyzendő, hogy a RAO törvényjavaslatért és a normaszövegéért egy alapvetően civilisztikai ügyszakos bíró, Enno Becker felelt, akinek e munkát mindössze néhány hónap alatt kellett elvégeznie.¹ Az AO nem szakított a RAO dogmatikai alapjaival. E körülménynek azért van jelentősége, mert az AO jelenleg hatályos számos rendelkezéséből, strukturális szemléletéből is tükröződik a polgári jogi, elsősorban kötelmi jogi szemlélet. Így például az AO második része az adókötelezési jogviszonyból (*Steuerschuldverhältnis*) származó követeléseket igényként, azaz a kötelmi jogviszonyok alapvető elemét képező szolgáltatásnyújtás követelésére vonatkozó jogként tünteti fel. Szintén civiljogi terminológiákat használnak bizonyos jogintézmények, így az esedékesség (*Fälligkeit*), a törlés (*Erlöschen*), a megfizetés (*Zahlung*), a beszámítás (*Aufrechnung*), az elengedés (*Erläss*), valamint az elévülés (*Verjährung*) tekintetében is.²

Az AO, mint az adójog területén legfontosabb jogszabály megalkotása azt a célt szolgálta, hogy a részkodifikáció eredményeként egyfajta „kabáttörvény”-ként (*Mantelgesetz*) funkcionáljon. E fogalom azt jelenti, hogy azon anyagi jogi és eljárásjogi rendelkezéseket, amelyek valamennyi ágazati adótörvényben előfordulnak, azok ismétlésének mellőzése végett kizárólag egy általánosan alkalmazandó törvényben szabályozzák. Az AO egyebekben azon jogalkotói célt is szolgálja, hogy az ágazati jogszabályok esetlegesen egymásnak ellentmondó rendelkezéseit kiküszöbölje.³

Szükséges rögzíteni azt is, hogy az AO adójog területén betöltött kiemelkedő szerepe ellenére nem minősül egyfajta „adó-alaptörvény”-nek. Ennek több oka is van. Egyfelől az alapvető adóeljárás normák a *Grundgesetz*-ből (a továbbiakban: GG) következnek. Ez fekteti le ugyanis például, hogy az adójogi jogviszonyoknak ki a jogosítottja, így mely szintek azok (*Bund-Länder-Gemeinden*), amelyeket megilletnek az adott adónemből származó bevételek és a jogalkotási, illetve igazgatási hatáskörök.⁴ Másfelől az AO csupán töredékesen tartalmazza az adóztatási folyamatra vonatkozó jogállami alapelveket.⁵

Kiemelendő, hogy az AO jelentős részben eljárásjogi szabályokat tartalmaz, viszont meghatároz fontos anyagi jogi rendelkezéseket is. Ez a jogszabály szerkezeti felépítéséből is tükröződik.

II. 2. Az AO szerkezete

Az AO összesen kilenc részből áll. Az egyes részekben alapvetően dogmatikailag jól elkülöníthető szerkezeti egységeket tartalmaz, így a jogszabály megfelelően

¹ Tipke-Lang 2018. 19. és Helmschrott-Schaeberle-Scheel 2016. 1.

² E fogalmak kiindulási pontját jelentő polgári jogi rendelkezések az 1896-os *Bürgerliches Gesetzbuch*-ban találhatók. Tipke-Lang 2018. 22.

³ Tipke-Lang 2018. 18. és Koenig 2014. 3.

⁴ A GG *Finanzwesen* fejezete 105-108. cikkeihez ld.: Tombor 2018. 49-54.

⁵ Tipke-Lang 2018. 18.

strukturáltnak mondható. Seer szerint ennek némileg ellentmond, hogy az „adókötelezési jog” részen belül például bizonyos anyagi jogi és eljárásjogi rendelkezéseket indokolatlanul összekeverték, illetve egyes eljárásjogi alapelvek csupán az adóellenőrzések konkrét rendelkezéseit követően kerültek rögzítésre.⁶

a) Bevezető rendelkezések (1-32. §)

E rész alapvetően az egész AO vonatkozásában lényeges definíciókat (adók, adózási mellékkötelezettségek fogalma), alapelveket (mérlegelés gyakorlásának szabályai), valamint kiemelkedően fontos eljárási szabályokat (adóhatóságok illetékessége) tartalmazza.

b) Adókötelezési jog (33-77. §)

A második rész alapvetően az adófizetés követeléséhez kapcsolódó adókötelezési jogot (*Steuerschuldrecht*) érintő anyagi jogi rendelkezéseket tartalmaz. Ezek közül hangsúlyosak „az adózó” (*Steuerpflichtiger*), az „adókötelezési jogviszony” (*Steuerschuldverhältnis*), illetve a „helytállásra kötelezés” (*Haftung*) fejezetek. Ezek bírnak ugyanis kiemelt jelentőséggel a helytállásra kötelezés jogintézmény anyagi jogi szabályait érintően is.

c) Általános eljárási rendelkezések (78-133. §)

Az AO ezen rendelkezései lényegében az adóigazgatási eljárás, ezen belül is az ellenőrzések alapvető szabályait, résztvevőit, legfontosabb fogalmait, alapelveit, bizonyítási szabályait határozzák meg.

d) Adóztatás folyamata (134.-217. §)

A negyedik részben a jogalkotó többek között számos adókötelezettséget nevesít. Ezek között kiemelten foglalkozik az adómegállapítással, illetve annak folyamatával. Fontos megjegyezni, hogy a német rendszerben az önadózás kisebb jelentőséggel bír, mint a hazaiban, azaz jóval több adónem, így a személyi jövedelemadó (*Einkommensteuer*) és a társasági adó (*Kapitalsteuer*) esetén is hatósági adó kivételről beszélhetünk. Szükséges viszont rögzíteni, hogy e hatósági adómegállapítási mód esetén elválik az adó megállapítása (*Festsetzung*) és az adó megfizetésére kötelezés. Ez a kétmozzanatos folyamat jellemző fő szabály szerint a helyállási kötelezettségre vonatkozó igények érvényesítése kapcsán is. E rész tartalmazza egyebekben a helytállásra kötelező, azaz a jogalapot megállapító döntés meghozatalára vonatkozó szabályokat.

e) Behajtási eljárás (218-248. §)

Az adó megállapításának második mozzanatára, az adó megfizetésre kötelezésre e rész rendelkezései alapján kerül sor. Az adóhatóság ezt alapvetően a teljesítési utasítás felhívás (*Leistungsgebot*) útján érvényesíti. Megjegyzendő, hogy a helytállásra kötelezés második lépését, a fizetési felhívás intézményét szintén itt nevesítik.

⁶ Tipke-Lang 2018. 19.

f) Végrehajtás (249-346. §)

E rész határozza meg az adókötelezési jogviszonyokból származó kötelezettségek önkéntes teljesítésének elmulasztása esetén alkalmazandó végrehajtási szabályokat. A végrehajtás foganatosítása, lefolytathatósága a helytállásra kötelezés részét képező fizetési felszólítás meghozatalához kapcsolódóan kiemelt jelentőséggel bír.

g) Bíróságon kívüli jogorvoslati eljárások (347-368. §)

Az AO jogorvoslatokat érintő külön részébe az egyetlen hatósági rendes jogorvoslat, az ellentmondás (*Einspruch*) részletes szabályai, így annak benyújtására, elbírálására vonatkozó rendelkezések kerültek.

h) Büntető-és bírságrendeletek, eljárások (369-412. §)

Az adózást érintő anyagi és eljárási szabályok mellett az AO magyar szemmel nézve meglepő módon büntetőjogi tényállásokat is tartalmaz. Ebben nevesítették mind az adócsalás (*Steuerhinterziehung*), mind az adóorgazdaság (*Steuerhehlerei*) tényállását, illetve az ezekhez kapcsolódó eljárásjogi normákat is. Ezek azért is érdekesek a tanulmány szempontjából, mivel az elkövetők az AO 71. §-a szerint helytállásra kötelezetteként is szóba jöhetnek.

i) Záró rendelkezések

A záró rendelkezések körében a jogalkotó többek között eleget tett a GG-ben nevesített, ún. „hivatkozási kötelezettség” (*Zitiergebot*) követelményének, így megjelölte azt, hogy mely alapjogok korlátozhatók az AO alapján.

Amint a II.2.b) pontban már említettem, a helytállásra kötelezés jogintézménye szempontjából az „adókötelezési jog” részben definiáltak bírnak kiemelt jelentőséggel. A következő pontban ezért az abban foglalt releváns rendelkezéseket veszem górcső alá.

II.3. Az adókötelezési jog

Az AO-ban az adókötelezési jogra vonatkozó rész alapvetően az adókötelezési jogviszonyokból származó jogokat, anyagi jogi igényeket és annak kötelezettjeit határozza meg.⁷ Fontos megjegyezni, hogy az „adókötelezési jog” rész, amint arra II.1. pontban már utaltam, jelentős részben támaszkodik a polgári jogi fogalomhasználatra.⁸ A következőkben az említett rész két, a tanulmány szempontjából

⁷ Az érvényesítéshez szükséges eljárásjogi rendelkezéseket az „általános eljárási rendelkezések” részen belül definiálták.

⁸ A német „Schuldrecht” például a „kötelmi jogot” jelenti. Megjegyzendő, hogy a jelenkori hazai adójogi jogviszonyokat érintő dogmatikus személettől távol esik a civilisztikai szempontú megközelítés, azonban ez nem mindig volt így. Takács György – utalva Ernst Blumensteinre – már a múlt század közepén hangsúlyozta, hogy az adóügyi jogviszonyok kötelmi jogi jellegének felismerése kiemelkedő jelentőségű. Takács 1959. 105. és 110.

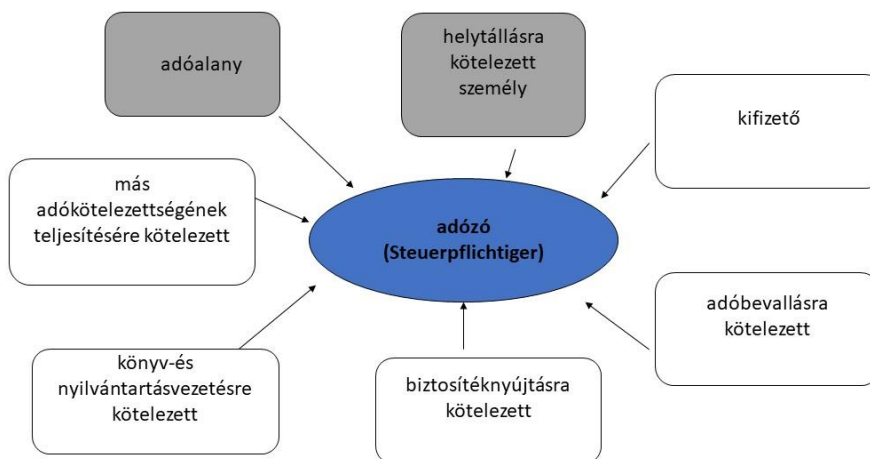
legjelentősebb fejezetére, az adózókra, valamint az adókötelezési jogviszonyra térík ki részletesen.

II.3.1. Az adózó

Mindenekelőtt rögzítendő, hogy a jogalkotó az adózó fogalmát nem taxatív módon, hanem egy példálózó jellegű, adott kötelezettség teljesítéséhez kapcsolódó felsorolás útján határozta meg az AO 33. § (1) bekezdésében.⁹ A német jogelméletben vita van arról, hogy az AO-n belül megfelelő helyre került-e az adózó fogalma. Egyesek szerint, mivel a fogalom alapvetően definíciószerű meghatározás, és már az AO „bevezető rendelkezések” részében is használták”, ezért az értelmezéshez már ott is rendelkezésre kellene állnia. Mások pedig azon az állásponton vannak, hogy az anyagi jogi igényre vonatkozó szabályok mellett az általános eljárási rendelkezésekre vonatkozó résznél, az eljárási résztvevők között is el kellene helyezni az adózó fogalmát, illetve a kötelezettségek mellett a jogosultságait is fel kellene tüntetni.

A német szabályozásban az adózó fogalma kevert, abba egyaránt beleértendők az anyagi jogi igények, illetve az adóeljárási kötelezettségek kötelezettjei is.

10. ábra: az adózók köre az AO-ban¹⁰

Magyarázat: Az 1. ábrán fehér háttérrel tüntettem fel az eljárási, szürkével az anyagi jogi kötelezettségek címzettjeit.

⁹ Koenig 2014. 244.

¹⁰ Saját szerkesztés az AO 33. § (1) bekezdése alapján.

Adóalanynak (*Steuerschuldner*) minősül az az adózó, aki ellen az adókötelezési viszonyok fő igénye, az adófizetésre vonatkozó igény irányul.¹¹ Az adóalanyok körét nem az AO vagy a GG, hanem az egyes adótörvények határozzák meg.

A helytállásra kötelezett személy (*Haftungsschuldner*) az adóalanyt, mint az adófizetési főkötelezettet terhelő fizetési kötelezettség önkéntes teljesítésének elmaradása esetén merülhet fel, a számára idegen kötelezettségért másodlagos kötelezettként. A helytállásra kötelezés jogintézményét a III. pontban tárgyalom részletesen.

A fentiek szerint megállapítható, hogy az adóalanyt és a helytállásra kötelezett személyt azonos státuszban, anyagi jogi kötelezettként definiálja az AO rendszere. Ennek megfelelően amennyiben az AO az adózókra vonatkozóan tartalmaz rendelkezéseket, azok mind az adóalanyra, mind a helytállásra kötelezetre vonatkoznak. Amennyiben a jogalkotó külön-külön eljárási szabályokat kívánt alkotni az adózók e két anyagi jogi kategóriájára, akkor azokra saját rendelkezéseket határozott meg.¹²

Az adózókat érintően szükséges még utalnom az „egyetemleges kötelezett” (*Gesamtschuldner*) intézményére is. Az AO 44. § (1) bekezdése szerint azok a személyek, akik egymás mellett az adott adókötelezési jogviszonyból származó ugyanazon fizetési kötelezettség teljesítésére kötelezettek vagy helytállásra kötelezettek, vagy rájuk együttesen került kivetésre az adó, egyetemleges kötelezettnek számítanak. E rendelkezés szerint tehát az adókövetelésre jogosult bármelyik egyetemleges kötelezettől (adóalany-adóalany, helytállásra kötelezett-helytállásra kötelezett viszonyában) követelheti az adótartozás teljesítését. A megfelelő adózó kiválasztása az adóhatóság mérlegelési jogkörébe tartozik.¹³

Az adóalany-helytállásra kötelezett viszonyát érintően szükséges rögzíteni, hogy esetükben alapvetően nem beszélhetünk valódi egyetemleges kötelezett viszonyról. Ennek okát az „egymás mellettség”, az azonos pozíció elfoglalásának hiánya jelenti. A helytállásra kötelezett ugyanis a szubszidiaritás elvéből fakadóan fő szabály szerint másodlagos kötelezettként jelenhet meg az adókötelezési jogviszonyokban.¹⁴ Meglátásom szerint viszont amennyiben a helytállásra kötelezett már az adó megfizetésének kötelezésre kerül, akkor valódi egyetemleges kötelezett viszonyról beszélhetünk és nem érvényesül korlátok nélkül az ún. párhuzamos végrehajtás tilalma.¹⁵

¹¹ Tipke-Lang 2018. 250.

¹² Vö.: AO 169. § és 191. §

¹³ Helmschrott-Schaeberle-Scheel 2016. 25.

¹⁴ Klein 2014. 272.

¹⁵ A párhuzamos végrehajtás tilalmánál ld.: Kecő 2019. 116.

II.3.2. Az adókötelezési jogviszony

Az „adókötelezési jog” rész másik jelentős fejezete az „adókötelezési jogviszony”. E jogviszonyok vagyont érintő adójogviszonyok, azaz olyanok, amelyek fizetési kötelezettséggel járnak.¹⁶ Más nézőpontból: az adókötelezési jogviszonyok az adójogviszony részeként az anyagi jogi adójogviszonyt testesítik meg, amelyek megvalósulásához kapcsolódnak az AO általános eljárásjogi rendelkezései, amelyek az eljárási adójogviszony részét képezik.¹⁷

Az adókötelezési jogviszony alanyai az adófizetés követelésére jogosult, azaz az adóhitelező (*Steuergläubiger*) és az adókötelezett (*Steuerschuldner*).¹⁸ Az adófizetés követelésére jogosultak alapvetően a GG-ben meghatározott, adóbevételekre jogosult szervek, így a szövetségi állam, a tartományok és a területi, valamint települési önkormányzatok. Az adókötelezettek körét az igények jelentős részében az egyes adózók jelentik. Fontos megjegyezni viszont, hogy a főszabálytól vannak eltérő esetek is, amikor valójában a közhatalom gyakorlója jogosult válik kötelezetté, meghatározott adózók pedig jogosulttá.¹⁹

Az AO 37. § (1) bekezdése az adókötelezési viszonyok taxatív felsorolását tartalmazza, amely összesen öt ún. igényt (*Anspruch*) határoz meg.²⁰ Az adóbevételek biztosítása szempontjából legfontosabb „főigény” az *adófizetésre vonatkozó igény* (*Steueranspruch*). Az adóhitelezőnek ezen jogviszony alapján keletkezik jogosultsága az adókötelezettel szemben az AO 3. § (1) bekezdésében definiált pénzteljesítés követelésére.

A *helytállásra kötelezésre vonatkozó igény* (*Haftungsanspruch*) esetén az adóhitelező adókötelezettel szemben fennálló igényéért törvényben meghatározottak szerint a helytállásra kötelezett kezekedik a saját vagyonából.

Amint arra már korábban utaltam, bizonyos esetekben nem az adózóknak, hanem a költségvetésnek keletkezik kötelezettsége az adó visszafizetésére. Az *adóvisszaigénylésre vonatkozó igény* esetén az adózók bizonyos csoportjának visszaigénylési joga áll fenn meghatározott adótörvényi rendelkezések alapján.²¹ Ezzel szemben az érintett adózóknak *adó megtérítésére vonatkozó igénye* abban az esetben keletkezik, amennyiben korábban jogalap nélkül követeltek tőlük és teljesítettek befizetést a költségvetés részére.

¹⁶ Koenig 2014. 242.

¹⁷ Tipke-Lang 2018. 249.

¹⁸ Koenig 2014. 271.

¹⁹ Így például az adóvisszaigénylés (*Steuervergütungsanspruch*) és az adóvisszatérítés (*Erstattungsanspruch*) esetén az adózók egy csoportja jelenik meg jogosultként, az alapvetően jogosultnak számító hatóságok pedig kötelezettként.

²⁰ Az igények rövid bemutatásához Koenig 2014. 271-272. vettem alapul.

²¹ Erre példa az általános forgalmi adó (*Umsatzsteuer*) esetén az előzetesen felszámított adó levonhatóságának esete.

Az adójogi mellékkötelezettségre vonatkozó igény keretében az adókötelezettől az AO 3. § (4) bekezdésében nevesített jogcímenek (késedelmi pótlék, kamat, bírság) követelhető teljesítés.

A tanulmány szempontjából a helytállásra kötelezésre vonatkozó igény bír kiemelt jelentőséggel, ezért a következő pontban az ennek alapjául szolgáló jogintézményt mutatom be részletesen.

III. A helytállásra kötelezés intézménye

III.1. Az intézmény általános jellemzői

Az adófizetésre vonatkozó igények esetén az adóalanynak alapvető kötelezettsége áll fenn az abból származó fizetési kötelezettség teljesítésére. Ebből következően az őt terhelő kötelezettségéért saját, fő szabály szerint teljes vagyonával köteles helytállni (*Eigenhaftung*). Bizonyos esetekben azonban fennáll annak a veszélye, hogy az adóalany várhatóan nem tesz eleget az őt terhelő adófizetési kötelezettségének. Az államnak viszont az a célja, hogy a kieső, vagy várhatóan kieső adóbevételeket pótolja, így a költségvetési bevételeket biztosítsa. Ezért amennyiben a törvényben meghatározott tényállás megvalósul, akkor harmadik személy az adóalany ezen fennálló adófizetési kötelezettségért, amely vonatkozásában idegen vagyonért való helytállásnak minősül, helytállásra kötelezhető. (*Fremdhaftung*)²² E csoportba tartozó adózókat nevezi az AO helytállásra kötelezett személyeknek.²³

Rögzítendő, hogy az adófizetésre vonatkozó kötelezés keletkezése és fennállása hiányában helytállásra kötelezésre nem kerülhet sor.²⁴ Amennyiben az adókötelmet törlik, az egyben a helytállásra kötelezésre vonatkozó igény elenyészéséhez is vezet. A jogintézmény ezért az adófizetésre vonatkozó igényt illetően járulékosnak minősül.²⁵

A jogintézmény másik alapvető jellemzőjének a járulékosággal „kéz a kézben” járó szubszidiárius jelleg számít. Eszerint, amennyiben meg is állapítják a helytállásra kötelezés fennállását, a helytállásra kötelezett „tényleges igénybevételére”, azaz a megfizetésre kötelezésére kizárólag abban az esetben kerülhet sor, amennyiben az adóalannyal szemben folytatott végrehajtás nem járt, vagy várhatóan nem járna eredménnyel.

²² Tipke-Lang 2018. 263.

²³ Kimondható, hogy a helytállásra kötelezésnek egyfajta kártérítési karaktere van, és a helytállásra kötelezettnek alapvetően azért az adóbevétel kiesésért kell felelnie, amelyet a vétkes magatartása okozott. Koenig 2014. 500.

²⁴ Lényeges viszont, hogy ez nem jelenti azt, hogy az adóhatóságnak az elsődleges jogviszonyról feltétlenül külön hatósági határozattal kellene rendelkeznie. Az adófizetésre vonatkozó igény fennállása az elengedhetetlen feltétel, és ez akár az adóalany bevallásával is megvalósulhat. Koenig 2014. 1140.

²⁵ Helmschrott-Schaeberle-Scheel 2016. 25.

Az adóhatóság elméletileg fakultatív módon dönt a helytállásra kötelezés igénybevételéről. E döntési szabadság viszont meghatározott korlátokkal érvényesül: közérdek fűződik ugyanis ahhoz, hogy az adóbevételek ne essenek ki, illetve a megállapított közterhek behajtásra kerüljenek. Ebből következően, amennyiben fennáll annak az esélye, hogy a határozattal megállapított adó csekély mértékben teljesül, akkor az adóhatóságnak a helytállásra kötelezésre vonatkozó igényt érvényesítenie kell.²⁶

A helytállásra kötelezés terjedelme alapvetően korlátlan, azaz a helytállásra kötelezett személy az adó összegéig, amelynek nem teljesítéséhez maga is hozzájárult, a teljes vagyonával felel. A terjedelem viszont több esetben is korlátozott.²⁷

A helytállásra kötelezésnek két fajtáját ismeri a német rendszer: a törvényen és a szerződésen alapulót. Utóbbit az különbözteti meg az előbbtől, hogy annak érvényesítése nem hatósági döntés útján, hanem polgári eljárási szabályok alkalmazásával történik.²⁸ Ebből következően az igény érvényesítésére a polgári bíróság előtt előterjesztett keresetlevéllel van lehetőség, illetve a végrehajtásnál sem az adóvégrehajtásra vonatkozó rendelkezések lesznek irányadók.²⁹ Az AO szerint kizárólag akkor lehetséges valakit adóigazgatási eljárás keretében adófizetési kötelezettséget érintő helytállásra kötelezni, amennyiben az törvényen alapul.³⁰ A jogintézmény esetén e törvényi tényállások jelentik az anyagi jogi oldalt, és ezek megvalósításhoz kapcsolódnak majd a releváns AO rendelkezések eljárásjogi oldalként.

III.2. Anyagi jogi oldal – a helytállásra kötelezett személyek

A törvényen alapuló egyes tényállások meghatározzák, hogy bizonyos feltételek fennállása esetén mely személyek vehetők figyelembe helytállásra kötelezetteként. Az egyes tényállások a német jogrendszerben „szétszórtan” találhatók meg, így többek között az AO, az egyes adótörvények, illetve civiljogi tárgyú törvények is tartalmazznak helytállási kötelezési tényállásokat.

²⁶ Klein 2014. 1169. és Koenig 2014. 1443.

²⁷ Ilyen például az AO 74. §-ában foglalt eset, amelynél a vállalkozás használatában lévő vagyontárgy tulajdonosa mindössze e vagyontárggyal (és értékével) köteles helytállni a vállalkozási adókért. Koenig 2014. 251.

²⁸ AO. 192. §

²⁹ Koenig 2014. 1460.

³⁰ AO 191. § (1) bekezdés

1. táblázat: helytállásra kötelezett személyek a német rendszerben³¹

AO		egyes adótörvények (példázó)		polgári jogi törvények (példázó)	
adóügyi segédszemélyek (törvényes képviselő, ügyvezető...) adókötelezettségük megszűnésekor	69. §	munkáltatói felelősség a személyi jövedelemadó előlegért	EStG 42. §	helytállás a megszerzett üzleti tevékenységért	HGB 25. §
képviselt adóalany a segédszemély által elkövetett büntetőjogi tényállások esetén	70. §	tőkenyereségi adó esetén a kifizetők helytállási kötelezettsége	EStG 44. § (5)	helytállás az örökség útján megszerzett üzleti tevékenységért	HGB 27. §
adócsalás és adóorgazdaság elkövetője megrövidített adóért és pótlékért	71. §	az örökségből ingyenesen megajándékozottak az ajándék erejéig	ErbStG 20. § (5)	tagi felelősség a gazdasági társaságok tartozásaiért (HGB, BGB)	HGB 128. §; 161. § (2); 171. §
folyószámla valódisági követelményt megsértő személy az ebből eredő károkért	72. §	a haszonélvezeti joggal rendelkezők az ingatlanadóért	GrStG 11. §		
leányvállalat az anyavállalat csoportos adóalanyisághoz kapcsolódó tartozásaiért	73. §				
vállalkozás használatában lévő vagyontárgy tulajdonosa e vagyontárggyal a vállalkozási adókért	74. §				
üzem átvevőjének helytállási kötelezettsége a vállalkozási adókért és az általános forgalmi adóért	75. §				
tárgyi felelősség a fogyasztási adókért	76. §				

Terjedelmi okok miatt két helytállásra kötelezhető személyt, illetve a hozzájuk kapcsolódó tényállást emelek ki.

Az AO 69. §-a szerint az AO 34-35. §-aiban meghatározott képviselőre jogosult személyek³² helytállásra kötelezettek, amennyiben az adófizetési kötelezettségre vonatkozó igény az őket terhelő kötelezettség szándékos vagy súlyos gondatlan megsértésének eredményeként nem, vagy nem határidőben kerül megállapításra, teljesítésre, illetve ennek eredményeként jogszerűtlenül kerül sor az adóvisszaigénylésre, adómegettérítésre. E helytállásra kötelezett személy nevesítésével a jogalkotó célja egyértelműen az volt, hogy a kieső adóbevételt a vétkes kárt okozó által megtérítse, azaz érvényesítse a költségvetés kártérítési jellegű igényét.³³ A képviselőre jogosult személy igénybevételének az AO 69. §-a értelmében két feltétele van: az őt

³¹ Az 1. táblázat a Helmschrott-Schaeberle-Scheel 2016. 295. oldalon található táblázat alapul vételével készült. Az EStG. az 1934-es személyi jövedelemadó törvényt (*Einkommensteuergesetz*), az ErbStG az 1974-es örökösödési-és ajándékozási adó törvényt (*Erbschaftsteuer-und Schenkungssteuergesetz*), a GrStG az 1973-as ingatlanadó törvényt (*Grundsteuergesetz*), a HGB az 1897-es kereskedelmi törvénykönyvet (*Handelsgesetzbuch*) jelöli.

³² Többek között ide tartoznak a törvényes képviselők (szülő, gyám, korlátolt felelősségű társaság ügyvezetője, részvénytársaság igazgatótanácsa), a felszámolóbiztos, az adózó vagyona felett rendelkezésre jogosult személy. Helmschrott-Schaeberle-Scheel 2016. 296.

³³ Klein 2014. 387.

terhelő kötelezettség szándékos vagy súlyosan gondatlan megszegése és az ennek következményeként megjelenő, költségvetést érő kár. A kötelezettségszegést illetően rögzítendő, hogy ezek az AO-ban meghatározott kötelezettségek megsértését jelentik.³⁴

Az AO 71. §-a szerint az adócsalás, illetve az adóorgazdaság elkövetője, résztvevője e cselekményével okozott megrövidített adóért, illetve jogtalan adóelőnyökért felel.³⁵ Amint arra már a II.2.h) pontjában utaltam, a büntetőjogi tényállásokat és eljárási szabályokat nem büntetőjogi jogszabályok, hanem maga az AO tartalmazza.³⁶ Fontos viszont rögzíteni, hogy az adóhatóságnak a helytállásra kötelezéshez nem jelent elengedhetetlen feltételt a büntető ügyekben eljáró bíróság jogerős ítélete. A bűncselekmény objektív és szubjektív feltételeinek fennállását az adóhatóságnak a saját hatáskörében szükséges vizsgálnia, mérlegelnie és döntenie róla. Ezt kizárólag adóigazgatási eljárási keretek között teheti meg, büntetőjogi szabályok nem alkalmazhatók.³⁷

III.3. Eljárási feltételek - a helytállásra kötelezés folyamata

A helytállásra kötelezés fő szabály szerint egy kétmozzanatos folyamat eredménye: az adóhatóság a helytállási kötelezettséget megállapító döntésével (*Haftungsbescheid*) elsőként megállapítja a helytállási kötelezettség fennállását, azaz a jogalapot. Ezt követően, amennyiben az AO-ban nevesített feltételek fennállnak, egy önálló közigazgatási döntéssel, az ún. fizetési felszólítással (*Zahlungsaufforderung*) az adótartozás tényleges megfizetésére kötelezi a *Haftungsbescheid*-ben nevesített helytállásra kötelezett személyt. Megjegyzendő viszont, hogy amennyiben a *Zahlungsaufforderung* kibocsátásnak feltételei már a *Haftungsbescheid* meghozatalakor is fennállnak, akkor egybefoglalt döntés hozható.³⁸

III.3.1. A Haftungsbescheid

Az AO 191. § (1) bekezdése értelmében, aki törvény erejénél fogva helytállásra köteleztként az adóért felel, az *Haftungsbescheid* segítségével vehető figyelembe. Az AO e rendelkezéséből megállapítható, hogy helytállásra kötelezésre vonatkozó, már létrejött anyagi jogi viszony érvényesítéséhez a *Haftungsbescheid*, mint közigazgatási döntés elengedhetetlenül szükséges. Ebből következik viszont, hogy ez „csupán”

³⁴ Ide sorolhatók példálózó jelleggel a következők: felvilágosításadási kötelezettség (93. §), bejelentési kötelezettség (137. §), könyvvizetési kötelezettség (140. §), bevallási kötelezettség (149. §). Helmschrott-Schaeberle-Scheel 2016. 296.

³⁵ Látható, hogy nem csupán az elkövető, hanem valamennyi részes személy, így a bűnsegéd és a társtettes is figyelembe vehető helytállásra köteleztként. Koenig 2014. 520.

³⁶ Az adócsalás a 370. §-ban, az adóorgazdaság a 374. §-ban került definiálásra.

³⁷ Koenig 2014. 520. és Tipke-Lang 2018. 265.

³⁸ Klein 2014. 1289. és Koenig 2014. 1572.

eljárásjogi aktus, mivel ez mindössze konkretizálja a már fennálló anyagi jogi igényt.³⁹ Az írásbeliség e döntés meghozatalánál nélkülözhetetlen feltétel.⁴⁰ A szabályozást illetően szükséges még rögzíteni, hogy alapvetően az AO önállóan szabályozza a *Haftungsbescheidet*, azaz az adómegállapítást tartalmazó határozat (*Steuerbescheid*) szabályai annyiban alkalmazandók, amennyiben nincsenek attól eltérő szabályok.⁴¹

A *Haftungsbescheid* kétszintű döntés eredménye.⁴² Elsőként az adóhatóságnak tisztán jogi vizsgálat keretében azt kell eldöntenie, hogy a potenciálisan szóba jövő helytállásra kötelezett személy tekintetében a rá vonatkozó tényállási feltételek valóban teljesülnek-e.

Az adóhatóságnak a második szinten a jogintézmény igénybevételét érintően két körülményt kell mérlegelnie: egyfelől azt, hogy indokolt-e a jogintézmény szubszidiaritása okán, a helytállásra kötelezett személyt igénybe venni az adóalany mellett, vagy sem, illetve a figyelembevétele egyáltalán eredményre vezethet-e. (*Entschließungsermessen*)

Másfelől, amennyiben a helytállásra kötelezett személy figyelembe vétele indokolt, az adóhatóságnak több helytállásra kötelezhető személy esetén azt szükséges mérlegelnie, hogy közülük melyiket indokolt igénybe venni.⁴³ (*Auswahlermessen*) Fő szabály szerint egy helytállásra kötelezett személy kiválasztása indokolt, azonban több személyt, akár eltérő jogcímen is kötelezhetnek, ha fennáll annak a veszélye, hogy egy helytállásra kötelezett személy egyedül az adófizetési kötelezésnek teljeskörűen nem tudna eleget tenni. Az adóhatóságnak a kiválasztás során arra kell törekednie, hogy az kerüljön igénybevételre, akitől a leggyorsabban, legkönnyebben, legbiztosabban várható az adóbevételek teljesítése.⁴⁴

A *Haftungsbescheid*nek megfelelő indokolással kell rendelkeznie. Ennek megfelelően a kibocsátó adóhatóságnak, a helytállásra kötelezett személynek, illetve az elsődleges adó adónem és időszak szerint megjelölt összegének hiánya e döntés semmisségét eredményezi.⁴⁵ Az adóhatóság indokolási kötelezettségek kiterjed továbbá a döntés során alkalmazott jogszabályok megjelölésére, az egyedi körülményekre, amelyek miatt helytállásra kötelezésre került sor, illetve az alapul szolgáló adótartozás

³⁹ Arra is utalni kell, hogy a *Haftungsbescheid* akkor is meghozható, amennyiben a helytállási kötelezettség alapjául szolgáló adóhatósági döntés jogorvoslattal érintett, és még nem emelkedett jogerőre. Koenig 2014. 1439-1440.

⁴⁰ AO 191. § (1) bekezdés

⁴¹ Koenig 2014. 1446.

⁴² A „kétszintű döntés” klauzuláját a *Bundesfinanzhof* dolgozta ki. Ennek ismertetéséhez a *Bundessteuerblatt* 2004, 579. 10. bekezdésében foglaltakat veszem alapul.

⁴³ Szükséges rögzíteni, hogy e mérlegelési kötelezettség értelemszerűen akkor áll fenn, amennyiben több helytállásra kötelezettként figyelembe vehető személy van. Fontos továbbá azt is megjegyezni, hogy az egyes helytállásra kötelezettek figyelembevétele tekintetében alapvetően nincs kötelező sorrend. Koenig 2014. 1445.

⁴⁴ Klein 2014. 1174.

⁴⁵ Koenig 2014. 1447.

keletkezésének körülményeire.⁴⁶ Az indokolás ezen elemei viszont nem semmisségi, csupán megtámadhatósági okok.

A helytállásra kötelezett a *Haftungsbescheid*dal szemben az AO hetedik részében meghatározott ellentmondás (*Einspruch*) útján élhet jogorvoslattal.⁴⁷ Terjedelme teljes körűnek nevezhető, azaz többek között vitathatja, hogy a *Haftungsbescheid* formai hibában szenved; igénybevételére a mérlegelési szabályok megsértésével került sor; a helytállásra kötelezési tényállást valójában nem teljesítette; annak terjedelme és fajtája helytelenül lett megállapítva, vagy az igény alapjául szolgáló adót már törölték elévülés vagy teljesítés okán.⁴⁸ A teljes körű kifogásolhatóság magában foglalja tehát az adóalany adó megfizetésére vonatkozó igényével szembeni vitathatósági jogát is. Ez alól mindössze az AO 166. §-ában definiált eset képez kivételt, amikor a helytállásra kötelezett személynek már az adóalany képviselőjeként, meghatalmazottjaként lehetősége lett volna az adófizetési kötelezettség tartalmi vitatására. (*Drittwirkung der Steuerfestsetzung*) Ekkor a kiindulási pontot képező döntés jogereje már nem törhető át.⁴⁹

III.3.2. A Zahlungsaufforderung

A helytállásra kötelezés folyamatának második mozzanata a *Zahlungsaufforderung* meghozatala. E közigazgatási aktussal történik a helytállásra kötelezett személy tényleges igénybevétele. Alkalmazásának szigorú feltételei vannak: a helytállásra kötelezés jogalapjának fennállása esetén is kizárólag akkor lehet a helytállásra kötelezettet az adótartozás megfizetésére kötelezni, amennyiben az adóalany ingó vagyontárgyaira folytatott végrehajtás eredménytelen maradt, vagy feltehető, hogy a végrehajtás eredménytelen lenne.⁵⁰

A *Zahlungsaufforderung* szabályaiból megállapítható, hogy a helytállásra kötelezés alapvetően szubszidiárius jogintézmény az elsődleges adókötelezési jogviszonyhoz képest. Ez alól viszont maga az AO nevesít szűk körben kivételt. Az AO 219. § második mondata szerint ugyanis korlátok nélkül, azaz az adóalanyt érintő végrehajtás lefolytatásának hiányában is, azonnal fizetésre kötelezhetők az adócsalást vagy adóorgazdaságot elkövetők, illetve az adó levonására kötelezett kifizetők is.⁵¹

⁴⁶ A részletes indokolásra azért van szükséges, hogy a helytállásra kötelezett személy olyan helyzetbe kerüljön, hogy a rá vonatkozó döntést megértse. Az elsődleges adót érintő körülmények bemutatására azért van szükséges, mert így biztosítható a helytállásra kötelezett személy jogorvoslati joga. Koenig 2014. 1449.

⁴⁷ Az ellentmondás a magyar adóigazgatási eljárások rendszerében a fellebbezés jogintézményének feleltethető meg.

⁴⁸ Helmschrott-Schaeberle-Scheel 2016. 310.

⁴⁹ Koenig 2014. 1456.

⁵⁰ AO 219. §

⁵¹ Ennek oka az, hogy ezek a személyek kizárólagosan vagy túlnyomó mértékben hozzájárultak az alapul szolgáló adótartozás keletkezéséhez. Klein 2014. 1290.

A végrehajtás eredménytelenségének megállapításához elengedhetetlen lefolytatni az adóalannyal szemben az ingóvégrehajtást. Ebből következően ingatlanvagyonra nem szükséges végrehajtási cselekményt foganatosítani. Ennek ellenére a bírósági joggyakorlat alapján mérlegelési hibásnak minősül a *Zahlungsaufforderung*, ha az adóalany az adó megfizetésére jelentős értékben áll rendelkezésre ingatlanvagyon.⁵²

Az eredménytelen végrehajtás vélelme mérlegelés útján abban az esetben állapítható meg, amennyiben az adóhatóságnak konkrét, időben aktuális információi és adatai vannak arról, hogy az adóalany ingóságaira vezetett végrehajtás eredménytelen lenne, ezért a végrehajtási eljárás lefolytatása szükségtelen válik.⁵³

A *Zahlungsaufforderung*gal szemben előterjeszthető ellentmondás terjedelme már igen korlátozott. Azzal ugyanis kizárt többek között a *Haftungsbescheid*ban foglaltak, így az anyagi jogi alapok, illetve adó mértékének vitatása is.⁵⁴ Az ellentmondásban ezért lényegében a *Zahlungsaufforderung* kibocsátásnak jogszerűsége vitatható.

IV. Összefoglalás helyett: a német és a magyar rendszer összevetése

A tanulmányban bemutatottak alapján kijelenthető, hogy a német rendszerben a helytállásra kötelezés az elsődleges adófizetési kötelezettség mellett járulékos jogintézmény, amely az adóbevételek biztosítására a helytállásra kötelezett személy terhére alapvetően szubszidiárius módon vehető igénybe. A következőkben a német rendszer áttekintését úgy végzem el, hogy néhány szempont mentén összevetem a hatályos hazai szabályozással.

IV.1. A jogintézmények jellemzői

A magyar és a német nemzeti szabályozásban is helytálló az a megállapítás, hogy a jogintézmény célja az adóbevételek biztosítása. Jelentős különbség áll fenn viszont a strukturális elhelyezésüket illetően. A német rendszerben a helytállásra kötelezés egyértelműen anyagi jogi igény, amelynek érvényesítéséhez az AO későbbi, másik részében található rendelkezései kapcsolnak eljárási rendelkezéseket. Ezzel szemben a magyar szabályozásban az adó megfizetésére kötelezés az adókötelezettségek, azon belül is az adófizetés körében található, amely így alapvetően eljárási kategóriának tűnik.⁵⁵

⁵² Koenig 2014. 1571.

⁵³ Koenig 2014. 1571.

⁵⁴ Klein 2014. 1290.

⁵⁵ Átgondolandó, hogy az adózás rendjéről szóló 2017. évi CL. törvényben (a továbbiakban: Art.)

A két rendszer között azonosságot jelent a jogintézmény fő szabály szerint fakultatív, mérlegelésen alapuló alkalmazhatósága. Viszont mindkét esetben elmondható, hogy a közbevételek biztosításának szükségessége, illetve a közpénzekkel való felelős gazdálkodás elve komoly „nyomást” jelent az igénybevételnél.⁵⁶

Szintén hasonlóságot jelent két rendszerben, hogy a helytállásra kötelezés mind törvényi rendelkezésen, mind felek közötti szerződésen alapulhat. A „fajtaazonosság-hoz” képest viszont jelentős eltérés mutatkozik a két csoport érvényesítésekor. Amíg ugyanis a német rendszerben a szerződésen nyugvó helytállási kötelezettséget az adóhatóság polgári peres úton érvényesítheti, addig a magyarban erre kizárólag adóigazgatási eljárás keretében van lehetőség.⁵⁷

IV.2. Anyagi jogi szabályok

Az egyes helytállásra kötelezési tényállásoknál megállapítható, hogy azok a hazai szabályozásban kizárólag az Art.-ben, azaz zárt és taxatív módon jelennek meg. A német rendszerben szintén domináns szerepe van az AO-nak, számos tényállást tartalmaz, viszont a rendszer nyitottnak számít, mivel egyéb adójogi és civiljogi törvények több mögöttes felelősségi szabályt is nevesítenek.

Rögzítendő, hogy eltérően alakul az adóhatóságok mérlegelési jogának terjedelme az AO-ban és az Art.-ben hasonló tartalommal szabályozott tényállásoknál. A magyar rendszerben egyértelmű jogállamisági garancia, hogy a gazdasági társaságban korlátozott felelősségű tag vagy bűncselekmény elkövetőjének felelőssége kizárólag polgári, valamint büntetőügyekben eljáró bíróság határozatával „törhető át”. Ezzel szemben e követelmény a német szabályozásban nem érvényesül, mivel valamennyi polgári jogi tárgyú törvényben meghatározott felelősségi tényállás, illetve az AO-ban definiált büntetőjogi tényállás esetén is az adóhatóság lesz jogosult és kötelezett is arra, hogy ezen tényállások megvalósulását kimerítően megvizsgálja és megindokolja ahhoz, hogy a helytállásra kötelezésre sor kerülhessen.

A két rendszerben szintén jelentősen különbözik a helytállásra kötelezhető személyek státusza. Amíg ugyanis a magyar rendszerben az adó megfizetésére kötelezett személy nem adózó, attól elvileg élesen elválnak,⁵⁸ addig a német jogban

meghatározott alanyi feltételek a hozzájuk kapcsolódó speciális rendelkezésekkel együtt valójában anyagi jogi rendelkezéseknek minősülnek. Vö.: AO 37. § (1) bekezdése, 69-76. §-ai és Art. 59.-60. §-ai

⁵⁶ A hazai szabályozásban ráadásul van példa a kötelező alkalmazásra az örökös által kapott örökrésszel való helytállás esetében. Tombor 2021. 367.

⁵⁷ Vö.: AO 192. § és Art. 59. § (1) bekezdés c) pont és 61. §

⁵⁸ Bár azt is tartalmazza a magyar adójog, hogy az adó megfizetésére kötelezett gyakorolhatja az adózó jogait.

adózonak minősül, és csak akkor terhelik eltérő jogok és kötelezettségek az adóalanyhoz képest, amennyiben erről az AO külön rendelkezik.⁵⁹

IV.3. Eljárásjogi szabályok

A jogintézmény igénybevitelénél szintén komoly különbség mutatkozik a két rendszer működése között. A magyar szabályozás alapján az adóhatóság az adó megfizetésére kötelezett helytállási kötelezettségének fennállását és az adótartozás megfizetésére kötelezését egy döntésben rendezi. A német adóhatóság viszont fő szabály szerint a helytállásra kötelezés jogalapját és a már helytállásra kötelezett személy tényleges fizetésre kötelezését külön-külön határozatban állapítja meg.⁶⁰ Ezért a német adójogi terminológia (helytállásra kötelezés és adó megfizetésére kötelezés) lényeges tartalmi különbséget fejez ki.

Végül megjegyzendő, hogy az alapvető hasonlóságok ellenére a helytállásra kötelezésre vonatkozó döntésekkel kapcsolatos jogorvoslati jogok terjedelménél is eltérés mutatkozik. A német rendszerben a helytállásra kötelezett személyt fő szabály szerint teljes körű jogorvoslati jog illeti meg, még az adóalanyt érintően tett megállapításokat illetően is. Korlátok a *Zahlungsaufforderung* tartalma vitathatóságával kapcsolatban jelennek meg. A jelenleg hatályos magyar szabályozás, amelynél alkotmányossági aggályok merülnek fel a hatékony jogorvoslat szempontjából, az adó megfizetésére kötelezett személy számára meghatározott esetekben bizonyos korlátokkal biztosít teljes körű vitathatóságot.⁶¹

Felhasznált irodalom

Helmschrott, Hans – Schaeberle, Jürgen – Scheel Thomas (szerk.): *Abgabenordnung*. (Stuttgart: Schäffer-Poeschel 2016)

Kecső Gábor: Az adó megfizetésére kötelezett személy jogállása alapjogi szempontból vizsgálva – státusváltás!? *Iustum Aequum Salutare* 2019/4. 113-126.

Klein, Franz (szerk.): *Abgabenordnung – einschließlich Steuerstrafrecht*. (München: C.H. Beck 2014)

Koenig, Ulrich (szerk.): *Abgabenordnung*. München, C.H. Beck 2014

⁵⁹ Vö.: az adóigazgatási rendtartásról szóló 2017. évi CLI. törvény 11. § (1) és (3) bekezdései és AO 33. § (1) bekezdés

⁶⁰ A magyar rendszerben ráadásul a jogalap megállapításának feltétele az adóznál lefolytatandó eredménytelen végrehajtás is, amely a német szabályozásban kizárólag a *Zahlungsaufforderung* kibocsátásához kapcsolódik. Vö.: AO 191. §, 219. § és Art. 59. § (1) bekezdés

⁶¹ A szabályozási problémánál ld.: Kecső 2019. 124.-126. és Tombor 2021. 361.

Takács György: Adóügyi jogviszony. In: Szentes Tamás (szerk.): *Az adózás alapkérdései*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959, 101-116.

Tipke, Klaus – Lang, Joachim (szerk.): *Steuerrecht*. Köln, dr. Otto Schmidt 2018.

Tombor Csaba: A német helyi adók rendszere I. Alkotmányos alapok és a helyi iparűzési adó. *Themis* 2019/2. 46-76.
https://www.ajk.elte.hu/media/c2/4c/854641d00f5f1265b0b1a2a4a99ff2346961e83dfc21981f3033a57fc559/THEMIS_2019_dec.pdf

Tombor Csaba: Az adó megfizetésére kötelezés – a jogintézmény alapjainak és fogalmi összetevőinek fejlődése az Alkotmánybíróság és a Kúria döntéseiben. In: Fazekas Marianna (szerk.): *Jogi Tanulmányok 2021* Budapest, ELTE ÁJK 2021, 360-373.

<https://www.ajk.elte.hu/media/40/98/60646312f01ad8eddd2a42efabe5abf0a2d8e99011b5ea544b5bbedd70a8/jogitanulmanyok2021.pdf>

THE LIABILITY TO PAY THE TAX IN THE GERMAN LEGAL SYSTEM

The topic of my doctoral research is the functioning of institution of liability to pay the tax, including the question of the legal status of a person liable to pay the tax. In order to get acquainted with it in details, it is essential to get to know other national regulations and then to compare them with the domestic system. My choice was to review the functioning of the German system in the field of liability to pay the tax.

The goal of my paper is to present the German regulatory environment in general terms, along structural features. In doing so, I would like to describe in more detail the regulation and functioning of the legal institution of the liability to pay the tax.

My paper is structured as follows: firstly, I deal with the *Abgabenordnung*, during which I also concern its characteristics and structure. Within that, I focus on the part of the 'right to tax' (*Steuerschuldrecht*) which contains key importance provisions for the liability to pay the tax. Secondly, I describe the legal institution of the liability to pay the tax, including the essential provisions of its substantive and procedural law as well. Finally, I briefly compare the similarities and differences between the German and Hungarian systems.

KRIMINOLÓGIA SEKCIÓ

BÁLINT RÉKA

Kriminológia Tanszék

Témavezető: Dr. Lévy Miklós egyetemi tanár

DOI: 10.56966/2022.18.Balint

EMBERKERESKEDELEM MAGYARORSZÁGON

1. Bevezetés

„Az emberkereskedelem komoly bűncselekmény és súlyosan sérti az Emberi Jogokat. Minden évben több ezer nő, gyermek és férfi esik áldozatul az emberkereskedőknek a saját országukban vagy akár külföldön. A világ országainak többsége érintett a problémában, mint származási-, tranzit-, vagy célország.”¹

Egyre több nemzetközi és hazai kutatás, statisztikai adat, jelentés bizonyítja, hogy az emberkereskedelem Magyarországon rendkívül jelentős probléma, melynek teljes feltérképezéséhez, valamint visszaszorításához további erőfeszítésekre lenne szükség. Windt Szandra szerint a fő problémát az jelenti, hogy azzal, hogy statisztikailag kevesebb ember él rabszolga körülmények között a világon, illetve, hogy ezeknek a körülményeknek megváltozott a jellege a 18. századbeli gyarmatosításkor tapasztaltakhoz képest, sok ország úgy érzi, hogy túlzóak az emberkereskedelemre vonatkozó számok és nem is olyan nagy, meghatározó probléma, mint ami igazából lenne.² A probléma fontosságának elmélyítésében kiemelt szerepe lenne a médiának és figyelemfelhívó kampányoknak, azonban sokszor a hiteles tájékoztatás, valamint a probléma teljes körű bemutatása elvész az elsődleges cél, a közvélemény érzékenyítése mellett.

Jelen tanulmányban az emberkereskedelem főbb fogalmi kérdéseit és elméleti megközelítéseit kívánom bemutatni, kitérve a hazai szabályozást meghatározó nemzetközi dokumentumokra, a Büntető Törvénykönyv (a továbbiakban: Btk.) tényállásra, valamint olyan fontos kapcsolódó fogalmakra, mint a modern rabszolgaság vagy az emberkereskedelem, mint transznacionális szervezett bűnözés értelmezése. Részletesen kitérek az áldozatokra és elkövetőkre vonatkozó statisztikai adatokra, továbbá bemutatom az úgynevezett „ideális áldozat” tipológia mentén az

¹ United Nations Office on Drugs and Crime: <https://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking/what-is-human-trafficking.html>. Letöltve: 2017.05.10.

² Windt 2021. 25-27.

emberkereskedelem hazai aktuális helyzetét, hangsúlyozva ezáltal a probléma összetettségét és a meglévő kihívásokat.

2. Az emberkereskedelem fogalma

Az ENSZ – Magyarországon a 2006. évi CI. törvénnyel kihirdetett – Palermói Egyezménye³ határozta meg először az emberkereskedelem modern fogalmát, ezen felül pedig lefekteti az emberkereskedelem elleni küzdelem anyagi és eljárásjogi intézményrendszerének alapjait. A dokumentum szerint „[A]z emberkereskedelem: személyek toborzását, szállítását, eladását, elrejtését vagy átvételét jelenti fenyegetés, erőszak vagy a kényszer más formáinak alkalmazásával, rablás, csalás, megtévesztés, hatalommal vagy a védekezésre képtelen állapottal való visszaélés vagy anyagi ellenszolgáltatás vagy előnyök adásával vagy elfogadásával annak érdekében, hogy kizsákmányolás céljából elnyerjék egy olyan személy beleegyezését, aki más személy felett hatalommal rendelkezik. A kihasználásnak magában kell foglalnia legalább a mások prostituálásának kihasználását, vagy a szexuális kizsákmányolás más formáit, kényszermunkát vagy szolgáltatásokat, rabszolgatartást vagy a rabszolgatartáshoz hasonló gyakorlatot, mások leigázását vagy emberi test szerveinek tiltott felhasználását”.⁴

Egy másik, meghatározó emberkereskedelemről szóló fogalom a 2002. szeptember 20-án elfogadott Brüsszeli Nyilatkozatban⁵ olvasható: „[A]z emberkereskedelem olyan elfogadhatatlan és nyugtalanító jelenség, amely magában foglalja a szolgálattal határos körülmények között kikényszerített szexuális kizsákmányolását, a munkaerő kizsákmányolását, a bérkoldulást, a fiatalkori bűnözést, valamint a háztartási rabszolgamunkát. Ezek a cselekmények súlyosan sértik az áldozatoknak a nemzetközi jog által, továbbá az Alapvető Jogok Európai Kartájában előírt emberi jogait. A konferencia megállapítása szerint az emberkereskedelem olyan bűnös tevékenység, amelybe mind nagyobb mértékben behatol a határon átnyúló szervezett bűnözés, amiből nagy mennyiségű tiltott jövedelme származik, amit a pénzmosás nyomán gyakran törvényes piaci viszonyok között forgatnak vissza a büntetőeljárás és az elkobzás meglehetősen csekély kockázata mellett.”⁶

³ 2006. évi CII. törvény az Egyesült Nemzetek keretében, Palermóban, 2000. december 14-én létrejött, a nemzetközi szervezett bűnözés elleni Egyezménynek az emberkereskedelem, különösen a nők és gyermekek kereskedelme megelőzéséről, visszaszorításáról és büntetéséről szóló Jegyzőkönyve kihirdetéséről 3. cikk.

⁴ Az Egyezmény ismertett részét idézi: Czine 2011. 39-40.

⁵ Brussels Declaration on Preventing and Combating Trafficking in Human Beings 18-20. September, 2002: <https://www.refworld.org/docid/4693ac222.html> Letöltve: 2021.07.26.

⁶ Uo.

Európai szempontjából fontos nemzetközi egyezmény a 2008. február 1-jén hatályba lépett Európa Tanács (ET) Egyezménye az Emberkereskedelem Elleni Fellépésről,⁷ amelynek célja az áldozatok védelme és az elkövetők üldözése. Jelen egyezmény „az emberkereskedelem összes formájára (legyen az nemzeti vagy nemzeteken átívelő, szervezett bűnözéshez kapcsolódó vagy attól független) és áldozatára (férfiak, nők és gyermekek), valamint a kizsákmányolás minden formájára kiterjed. Az Egyezmény a civil társadalommal fennálló partnerség és a nemzetközi együttműködés előmozdítását is célozza”. A Palermói Egyezményhez képest az ET egyezmény fő hozzáadott értéke az, hogy középpontba állítja az áldozatok védelmét. Az egyezmény az emberkereskedelmet emberi jogi sértésként, valamint az emberi méltóság és tisztesség elleni támadásként határozza meg. Tehát az egyezmény értelmében a ratifikáló nemzeti hatóságok felelőssé tehetőek, ha nem lépnek fel kellőképpen az emberkereskedelem megelőzésének és üldözésének érdekében. Ezért az ET létrehozta Az Emberkereskedelem Elleni Fellépés Szakértői Csoportját (GRETA), melynek feladata a ratifikáló országok emberkereskedelem elleni fellépésének monitorozása.

Magyarországon, a Btk.⁸ 192. §-a (Emberkereskedelem és kényszermunka) tartalmazza az emberkereskedelemmel kapcsolatos tényállást, melyet legutóbb a 2020. évi V. törvény⁹ módosított. A törvény indoklása szerint a módosítás egyrészt a fiatalok védelmében volt szükséges, így a módosítás hatályba lépésétől a 18. életévüket be nem töltött szexuális szolgáltatást nyújtó személyek nem tekinthetők bűnelkövetőknek, kizárólag áldozatnak. Továbbá a módosítás kivette a tényállás szövegéből a nemzetközi egyezményekben kiemelkedően hangsúlyos „kizsákmányolási” célzatot.

3. Az emberkereskedelem, mint társadalmi probléma kutatás szempontjából fontos értelmezési keretei

3.1. Modern rabszolgaság

Az emberkereskedelem, mint rabszolgaság értelmezése Nagy-Britanniában már a 19. század elején megjelent (Abolition of the Slave Trade Act, 1807). Azonban míg a rabszolgakereskedelem hagyományos értelemben vett formája a demokratikus államokban teljesen eltűnt, az emberkereskedelem, amely esetében az elkövetők ugyanúgy képesek egy másik ember fizikai és mentális kontrollálására, továbbra is virágzik. Kevin Bale, az elmélet megalkotója szerint, a modern rabszolgaság, nem jogi

⁷ Európa Tanács Emberkereskedelem Elleni Fellépéséről Szóló Egyezménye: <https://rm.coe.int/16805d58bf> Letöltve: 2017.03.28.

⁸ 2012. évi C törvény a Büntető Törvénykönyvről

⁹ 2020. évi V. törvény: Az emberkereskedelem áldozatainak kizsákmányolása elleni fellépés érdekében szükséges egyes törvények módosításáról

értelemben vett tulajdont takar, hanem gazdasági kizsákmányolás céljából történő teljes kontrollt jelenti egy ember felett, melyet az elkövető erőszakkal vagy erőszakkal való fenyegetéssel ér el.¹⁰ A modern rabszolgaság tehát, egy illegális, szabályozatlan gazdaság része, melyben az embereket nem másnak, csak a pénzszerzésért teljesen felcserélhető eszközöknek tekintik. Azon teoretikusok, akik ragaszkodnak a „modern rabszolgaság” kifejezéshez úgy tartják, hogy a megfogalmazás figyelmeztet minket a probléma súlyosságára, egyúttal nagyobb nyilvánosságot és támogatást garantál az ellene folyó harcnak.¹¹ Egyre több nemzetközi szervezet, intézmény használja a „modern rabszolgaság” kifejezést a probléma megnevezésére, azzal a céllal, hogy az emberkereskedelem-fogalom, mely alatt napjainkban sokszor már csak a szexuális célú emberkereskedelmet értik, a munkájukban kizsákmányolt áldozatokat is integrálja az emberkereskedelem ellenes diskurzusba.¹² Érdekesség, hogy a jelenség napjaink egyik meghatározó hazai kutatója Windt Szandra szerint, a modern rabszolgaság szó használata nem megfelelő a magyar emberkereskedelemmel kapcsolatos diskurzussal összefüggésben, mert a rabszolgaság kifejezés szemantikájában a gyarmatosítás, és az az által leigázott népek szolgáskorba kényszerítésének képe jelenik meg, mellyel itthon, tekintettel arra, hogy Magyarország történelmileg nem tartozott a gyarmatosító államok közé, nagy mértékben eltávolítjuk magunktól az adott problémakört. Ezzel szemben, mint ahogy arra a későbbiekben is kitérek, magyar viszonylatban kifejezetten jelentős problémáról van szó, mely mielőbbi interdiszciplináris fellépést igényelne.¹³

3.2. Emberkereskedelem, mint a transznacionális szervezett bűnözés egyik megjelenési formája

Szervezett bűnözői csoportok egyre nagyobb arányban vesznek részt az emberkereskedelemben a lelepleződés alacsony kockázata, valamint az esetleges letartóztatásokkal járó relatíve alacsony büntetések miatt. Az alacsony kockázaton felül, még két fontos tényezőt határozhatunk meg, melyek főleg a szexuális célú emberkereskedelem vonatkozásában segítik elő a területen folyó bűnözői aktivitás növekedését: elsőként, hogy a prostitúciós emberkereskedelem egy meglehetősen jövedelmező iparág, másrészt pedig, hogy a szexuális kizsákmányolás céljából folyó emberkereskedelem gyakran arra a prostitúcióért felelős lokális alvilágra épül, melyben eleve otthonosan mozognak a szervezett bűnözői csoportok.¹⁴ Salt tanulmánya szerint a szervezett emberkereskedelem nagyban támaszkodik a szervezeti tagok szakértelmére egy bizonyos területen (mint például szállítás stb.), és legtöbb esetben egy kriminális és egy kvázi legális vállalkozás összefonódásán alapul. A kvázi legális vállalkozások

¹⁰ Bale 2006. 2.

¹¹ Lee 2012. 21-22.

¹² Broad-Turnbull 2019. 120.

¹³ Windt 2021. 12-13.

¹⁴ Monzini 2001. 3.

szerepe, hogy az illegális profitot tisztára mossák, azzal a céllal, hogy ha a konspiráció lelepleződik, a profit rejtve maradjon. Véleménye szerint leginkább ott találkozhatunk ilyen szervezett csoportokkal, ahol a törvények végrehajtási ereje gyenge, illetve magas a korrupció mértéke.¹⁵ Monzini tanulmányában azt fogalmazza meg, hogy az emberkereskedők különböző utakon keresztül léphetnek kapcsolatba az alvilági szervezetekkel. Néhányuk toborzóként csatlakozik egy eleve létező, kizsákmányolásra szakosodott hálózathoz, mások önálló csoportosulásokat hoznak létre. A világszerte növekvő emberkereskedelem nem minden esetben kötődik komplex szervezett bűnözői csoportokhoz, független emberkereskedők és kisebb erre szakosodott vállalkozások is kiemelkedően aktívak a területen. Általánosságban azonban elmondhatjuk, hogy méretüket tekintve, valamint figyelembe véve a prostitúciós alvilágba vagy a legális szférába való beágyazottságukat, az emberkereskedelemmel kapcsolatosan három különböző szervezett bűnözői csoportosulást különíthetünk el: (1) kisméretű és alacsony mértékben kötődő szervezett bűnözői csoportok; (2) közepesen szervezett bűnözői csoportok; (3) komplex szervezett bűnözői csoportok.¹⁶ A szervezett emberkereskedelemre szakosodott csoportosulásokra korábban a hierarchikus felépítés volt jellemző (olasz maffia, japán Yakuza és kínai triádok is aktívak voltak a területen), azonban mára a trend elmozdult a hálózati struktúrák felé. Az emberkereskedők jellemzően rendkívül rugalmasak, akik képesek alkalmazkodni a különböző piaci feltételekhez és működésüket a változó kockázati feltételekhez igazítani.¹⁷

Sokan vitatják azonban, hogy az emberkereskedelem feltétlenül szervezett bűnözés keretében valósulna meg, arra hivatkozva, hogy empirikus bizonyíték van arra, hogy sok emberkereskedelemre szakosodott csoportosulás esetleges, dezorganizált és működését tekintve improvizál. Mások pedig a kontextus hatalmi értelmezésével nem értenek egyet, hangsúlyozva, hogy bizonyos kormányok a szervezett bűnözés globális veszélyére hivatkozva, korlátozó és antidemokratikus rendészeti intézkedéseket foganatosítanak a társadalom egészével szemben.¹⁸

3.3. Az emberkereskedelem és az embercsempészet fogalmi elkülönítése

A mai napig problémát jelent az emberkereskedelem és a valóban a migrációs törvényeket sértő embercsempészet fogalmi elhatárolása. Ennek legfőbb oka, hogy az emberkereskedelem büntetőjogi fogalma sok országban tartalmazta, vagy akár a mai napig tartalmazza a sértettek határokon átvitelő szállítását. Emellett az is szerepet játszik benne, hogy sok szervezett bűnözői csoport tevékenységében mindkét bűncselekmény együttesen van jelen.¹⁹ Az embercsempészet elsősorban a migrációs törvények

¹⁵ Salt 2000. 44.

¹⁶ Monzini 2001. 3.

¹⁷ Surtees 2008. 48.

¹⁸ Lee 2012. 90-92.

¹⁹ Fehér 2008. 151.

megsértése, mely az elkövető és az illegális migráns közötti megállapodáson alapszik. A kliens a húzó és visszatartó faktorok alapján racionális döntést hoz, hogy megéri-e neki az illegális migráció, és ha igen, akkor igénybe veszi a csempészek szolgáltatását. A kliens és a csempész sokszor ugyanazzal az etnikai háttérrel rendelkezik.²⁰ Az embercsempészet mindig határokon keresztül, profitszerzési célzattal történik, ami ugyan lehet életveszélyes a kliens számára, ha a csempészési mód veszélyes, azonban ez semmiképpen sem általános.²¹ A médiában sokszor a klienseket áldozatokként, a csempészeket pedig kegyetlen elkövetőkként tüntetik fel, azonban a témával foglalkozó kutatók szerint ez nem teljesen helytálló, ugyanis csak abban az esetben igaz a felvetés, ha a csempészek erőszakot is alkalmaznak.²² Ezzel ellentétben, az emberkereskedelemben nem szükséges a határátlépés, illetve, ha történik is, az nem feltétlenül illegális, hiszen az áldozatok rendelkeznek a szükséges dokumentumokkal. Fontos elem az áldozat kizsákmányolása, hiszen az emberkereskedők a profitot úgy szerzik meg, hogy megfélemlítéssel, fenyegetéssel elveszik az áldozat keresetének jelentős részét. Az áldozatokat majdnem minden esetben becsapták, még akkor is, ha tudták, hogy például szexuális munkára vállalkoznak, hiszen ez esetben is kizsákmányolják őket.²³ Míg az embercsempészet főként migrációs törvényeket sért, az emberkereskedelem súlyos emberi jogi sérelmeket jelent. Ezen bűncselekmény a nemzetközi szervezett bűnözés kiemelkedően magas jövedelmet hozó üzletága, hiszen alacsony a kockázat, és ha le is lepleződik, a profit rejtve marad.²⁴

3.4. Az „ideális áldozat” koncepciója

A média, de még sokszor az emberkereskedelem problémájára rávilágító és a közvélemény érzékenyítésére hivatott kampányok is hajlamosak az áldozatok csupán bizonyos, jól körülhatárolható csoportjára fókuszálni, és sokszor kizárnak olyan áldozati csoportokat, akik valamilyen szempontból nem illenek a kiválasztott narratívába. Tehát, hiába tesznek meg mindent az áldozatok ügyének pártfogolásáért, vagy, hogy kiemeljék ezen emberi jogi sértéseket kialakító szociális és politikai egyenlőtlenségeket, egy állandósult kirekesztő gyakorlatot követnek, a tipikus, ún. „ideális áldozat” képének fenntartásával.²⁵ Ebből következik, hogy a média sok esetben éppenhogy negatív hatással van a probléma elleni küzdelemre, melyre az egyik legszemléletesebb példa Nils Christie (1986) „ideális áldozat” tipológiáján alapszik. Ennek lényege, hogy a problémával foglalkozó média megjelenések meghatározó része az emberkereskedelem

²⁰ Kleemans 2014. 32-35.

²¹ Fehér 2008. 151.

²² Kleemans-Smit 2014. 381-4.

²³ Kleemans 2014. 36.

²⁴ Fehér 2008. 151.

²⁵ O'Brien 2013. 315-317.

áldozatainak egy olyan „szemléletes” megfogalmazását preferálják, melyek várhatóan biztosan kivívják a közvélemény szimpátiáját.²⁶

Az emberkereskedelemre vonatkozóan a tipikus áldozat tipológiája a szakirodalom alapján a következő:

– *Az emberkereskedelem tipikus áldozatának kizsákmányolása szexuális célból történik.* A média általában előnyben részesíti a szexuális célú emberkereskedelem ábrázolását. A szexuális célú emberkereskedelem áldozatainak médiában való ábrázolásai arra engedhet következtetni, hogy az emberkereskedelem kifejezetten a szexiparhoz kapcsolódik és úgy értelmezhető, hogy az emberkereskedelem áldozatait tipikusan prostitúcióra kényszerítik.²⁷ Ez azért is nagyon aggályos, mert az ENSZ Nemzetközi Munkaügyi Szervezete (International Labour Organization /ILO/) 2016-os adatai alapján: „24,9 millió ember él folytonos kényszerszolgálat helyzetben, amiből 16 millió ember a privát szektor (csicskáztatás, építkezés, mezőgazdaság), míg ehhez képest sokkal kevesebb 4,8 millió ember tekinthető a szexipar áldozatának”.²⁸ Erre lépésként egyre több nemzetközi szervezet, intézmény használja a modern rabszolgaság kifejezést a probléma megnevezésére, melynek célja a munkájukban kizsákmányolt áldozatok integrálása az emberkereskedelem elleni diskurzusba.²⁹

– *Az áldozatok általában fiatal nők vagy kislányok.* Christie szerint az ideális áldozatot általában gyengének és a támadásokkal szemben védtelennek tartják. A médiában megjelenő cikkek gyakran építenek erre a felvetésre, hiszen sokszor utalnak a fiatalabb áldozatok korára és nemére, kihasználva, hogy őket a társadalom nemükből és korukból kifolyólag gyengébbnek tartja. Ezzel azonban az emberkereskedelem felnőtt férfi áldozatai láthatatlanná válnak, és egyúttal erősíti azt a vélekedést, hogy egy erős férfi nem válhat áldozattá, csak egy gyenge, sebezhető nő. A valóságban azonban az áldozatok fizikai állapota teljesen irreleváns, a férfiak feltételezett fizikai erőfölénye nem menti meg őket attól, hogy emberkereskedelem áldozataivá váljanak.³⁰

– *Az áldozatoknak kötelezően sérülékenyeknek és megkérdőjelezhetetlenül ártatlannak kell lenniük.* A média az áldozatok bemutatásakor előtérbe helyezik azokat a történeteket, ahol nők egy jobb élet reményében tisztességes munkát akartak vállalni (fodrász, felszolgáló), azokkal szemben, akik tudták, hogy a szexiparban fognak dolgozni, annak ellenére, hogy végül, mind a két csoport áldozattá és kizsákmányolttá válik. Ennek következményeként a prostitúció hordozta társadalmi stigma – még az olyan közösségekben is, ahol legális – megfertőzi az összes olyan áldozatot, akik útjuk elején tudatosan vándoroltak ki prostitúciós munkára. Már az arra vonatkozó szándék is, hogy olyan iparban dolgoznának, melyet a társadalom kellemetlennek és veszélyesnek

²⁶ O'Brien 2013. 316.

²⁷ O'Brien 2013. 318-319.

²⁸ ILO 2017.

²⁹ Broad-Turnbull 2019. 120.

³⁰ O'Brien 2013. 320-322.

tart, ráerősít a társadalom „igazságos világba vetett hitére”, és valahogy kisebbsíti az áldozatok által elszenvedett kizsákmányolás tényét, és kevésbé tartják őket érdemesnek az emberkereskedelem áldozati státuszára.³¹

4. Az emberkereskedelem háttere és folyamata

A származási országokat alapul véve azt állapíthatjuk meg, hogy az emberkereskedelem általában olyan országokban virágzik, ahol instabil a gazdasági és politikai helyzet. Ezen országokon belül is a probléma legjobban a hátrányos helyzetben lévő társadalmi és etnikai csoportokat érinti. Sok kutatás bizonyítja, hogy van összefüggés egy ország korrupciós helyzete és a határain belül folyó, valamint az országból kiinduló emberkereskedelem között: a legtöbb származási ország magas pontot ér el a Transparency International korrupciós indexén. Más kutatások pedig azt bizonyították, hogy az 1994 és 2003 között vizsgált emberkereskedelemmel kapcsolatos ügyek 71%-ánál kimutatható volt valamilyenfajta kapcsolat korrupcióval. A másik meghatározó ok az áldozatok személyes helyzete. Az áldozatokat vizsgálva kiderül, hogy a legtöbb esetben maguk is hátrányos helyzetű erőszaktól sem mentes családból származnak. Előfordulhat, hogy éppen családjuk kényszeríti őket ebbe a kiszolgáltatott helyzetbe.³²

Az emberkereskedelem teljes folyamata három fő részre osztható: az áldozatok "toborzása", a szállítás, valamint maga a kizsákmányolás. A toborzás alapjául nem más szolgál, mint a későbbi áldozatok migrációs hajlama egy olyan országba, ahol jól fizető állást tudnak betölteni. A legtöbb emberkereskedő tehát a szegénységből fakadó frusztrációt használja ki.³³ Sokszor legálisnak látszó szerződéseket is aláíratnak velük, hogy megelőzzék a gyanakvást. Fontos megjegyezni, hogy az áldozatok többségét nem elrabolják, hanem általában személyes kapcsolataik révén kerülnek az emberkereskedők csapdjába. Az esetek 25%-ában a toborzók a későbbi áldozatok barátai, rokonai vagy éppen élettársai. A másik toborzási technika a "lover-boy" metódus, melyet tipikusan a szexuális célú emberkereskedelemben használnak: az úgy nevezett lover boy-ok érzelmileg közel kerülnek a későbbi áldozatokhoz, és romantikus kapcsolatot, házasságot ígérve ráveszik őket, hogy hagyják el az országukat azzal a céllal, hogy eladják őket prostituáltként.³⁴ Az elmúlt 2-3 évben a koronavírus járvány és az emiatt alkalmazott lezárások megváltoztatták a toborzás folyamatát is, majdnem teljes egészében áthelyezve azt az online térbe.³⁵ Az emberkereskedők számára a szállítás a folyamat legegyszerűbb része, hiszen az áldozatok többsége legális úton (munkavállalási papír, házasság, családegyesítés), saját dokumentumaikat (útlevél,

³¹ O'Brien 2013. 322-324.

³² Kleemans-Smit 2014. 385.

³³ Surtees 2008. 50-52.

³⁴ Kleemans-Smit 2014. 385-6; Surtees 2008. 50-52.

³⁵ SOCTA 2021.13.

vízum) használva kerülnek a célországba. Pontosan amiatt, hogy az áldozatok legálisan lépnek be az adott országba, a hatóságoknak nagyon nehéz felfedezni a transznacionális emberkereskedelem cselekményét a határon, és később is megnehezíti a bizonyítást.³⁶

Az emberkereskedők többféle eszközzel is rendelkeznek az áldozatok kontroll alatt tartására. Az első a diszlokáció, mely az áldozatok folyamatos mozgásban tartását, akár többszöri eladását jelenti, és célja, hogy az áldozatok nehezebben tudjanak segítséget kérni. Ezt a módszert általában a prostitúciós emberkereskedelemben alkalmazzák. A kontroll megtartására továbbá hatásos eszköznek bizonyul a folytonos felügyelet, a fenyegetés vagy akár a nyílt erőszak alkalmazása, mely kiegészülhet azzal, hogy az elkövetők az áldozatokat folyamatosan kábítószer hatása alatt tartják. Az elmúlt időszakban egy új kontrollforma jelent meg, melyben az áldozatok hűségért cserébe – hogy ne lépjenek kapcsolatba a hatóságokkal –, részesülnek a bevétel egy csekély részéből. Az emberkereskedők ezen felül egy perverz, szoros személyes kapcsolat fenntartására is törekszenek a kontroll és a kizsákmányoló állapot fenntartása érdekében. Az utóbb említett eszköz, vagyis a szoros személyes kapcsolat az elkövető és az áldozat között, adhat választ arra a kérdésre, hogy sok áldozat miért nem fordul segítségért, vagy miért válik ismételten áldozattá.³⁷

5. Emberkereskedelem Magyarországon a számok tükrében

Ahogy azt Windt Szandra is kifejti a *Láthatatlan emberek* című monográfiájában, a statisztikai adatok tekintetében „*nagyon nehéz dolga van a kutatónak*”, ugyanis „*a magas látencia és az alacsony esetszám miatt nehéz „valós” képet vázolni*” a jelenségről.³⁸ A hazai emberkereskedelem számszerűsíthető adatait egyrészt az EUROSTAT két évente megjelenő jelentéseiből, valamint a hazai ENYÜBS³⁹ rendszerből ismerhetjük meg. Az EUROSTAT jelenleg legújabb, 2020-as (2017-18-ra vonatkozó) jelentése alapján Magyarország emberkereskedelem szempontjából egyaránt kiinduló- és tranzit ország az Európai Unión belül. Ezzel kapcsolatban fontos megjegyeznünk, hogy az elmúlt években Magyarország kiinduló ország jellege egyre jobban erősödik (2017-ben 559, 2018-ban 691 jelentett áldozat). Az Unión belül az emberkereskedelem áldozatainak nagy százaléka magyar állampolgárságú, ami egyben azt jelenti, hogy hazánk a konkrét számokat tekintve a harmadik legjellemzőbb kiinduló ország Románia és az Egyesült Királyság után, míg lakosságárányosan az első.⁴⁰ Emellett az uniós adatok azt is megmutatják, hogy a magyar áldozatok többsége nő

³⁶ Kleemans-Smit 2014 386.

³⁷ Kleemans-Smit 2014. 386-7.

³⁸ Windt 2021. 61.

³⁹ Egységes Nyomozóhatósági és Ügyészeti Bűnügyi Statisztika

⁴⁰ EUROSTAT 2020. 10-34.

vagy lány, akik szexuális célú emberkereskedelem áldozatai.⁴¹ Az ENYÜBS adatai alapján, arra a megállapításra juthatunk, hogy az európai adatokhoz viszonyítva, rendkívül alacsony a regisztrált esetek száma. Ennek oka főként abban keresendő, hogy többfajta, de emberkereskedelemre visszavezethető bűncselekmény típust különböztet meg a Btk., az egyértelmű 192.§ Emberkereskedelem és Kényszermunka mellett, melyekbe sokszor beleesnek az emberkereskedelemmel kapcsolatos esetek is.⁴² Az ENYÜBS rendszerben az áldozatokra vonatkozóan („sértettek”) 2018 második felétől érhetőek el adatok, nem és életkor tekintetében. Ebből az látszik, hogy a Magyarországon regisztrált áldozatok többsége nő vagy kiskorú lány, férfiak vagy kiskorú fiúk az esetek mindösszesen 12%-ában kerültek be a statisztikába.⁴³ Az elkövetőkre vonatkozó adatokat tekintve fontos megjegyeznünk, hogy a nőknek az összes regisztrált bűncselekményekkel összefüggésben mért arányukhoz képest az emberkereskedelemben sokkal magasabb az arányuk (34%).⁴⁴ Bár általánosságban az emberkereskedelem estében a nőket az áldozati szereppel azonosítják (amit természetesen igazol az is, hogy Magyarországon a regisztrált áldozatok többsége nő vagy fiatal lány), gyakran vállalnak szerepet az emberkereskedelem folyamatának különböző szakaszaiban is. Sokszor volt áldozatok válnak toborzókká, mellyel lehetőségük nyílik kilépni a kizsákmányolt szerepből, vagy legalábbis kedvezőbb feltételeket tudnak kialakítani maguknak ezáltal. Másrészt pedig jellemző, hogy az elkövetők valamilyen rokoni kapcsolatban állnak egymással és együtt követik el a bűncselekményt.⁴⁵ A 2021-ben végzett médiakutatásom eredményei is megerősítik az utóbbi indokot, ugyanis az általam elemzett médiatartalmak sokszor hivatkoztak az elkövetőkre, mint házas- vagy élettársak, akik főként szexuális célú emberkereskedelemben voltak aktívak.⁴⁶

6. Az emberkereskedelem aktuális helyzete és kihívásai Magyarországon, és az ideális áldozat koncepciója

A magyarországi emberkereskedelem áldozatainak vizsgálatakor feltehetjük azt a kérdést, hogy mennyiben befolyásolja a jelenségről való gondolkodást a fentebb bemutatott ideális áldozat koncepciója. Véleményem szerint, bár a média hajlamos a koncepció előtérbe helyezésére, Magyarország esetében nem feltétlenül mondhatjuk ki, hogy maga a tipológia kiemelt használata ellentétes lenne az aktuális helyzettel és ezáltal szembe menne a hiteles tájékoztatással.

⁴¹ EUROSTAT 2020. 10-34; Windt 2021. 63-70.

⁴² Windt 2021. 71.

⁴³ ENYÜBS 2022.

⁴⁴ ENYÜBS 2022.

⁴⁵ Kleemans-Smit 2014. 387-8

⁴⁶ Bálint 2021.

Mint ahogy a bemutatott statisztikai adatok jelzik, az áldozatok 88%-a nő, így valószínűsíthető, hogy a szexuális célú kizsákmányolás az első számú emberkereskedelmi forma hazánkban. Erre reflektálnak a hazai média megjelenések is, miszerint a legtöbb (általam vizsgált) bemutatott áldozat, szexuális célú kizsákmányolás áldozata volt, akik illettek az ideális áldozati koncepcióba. Az elemzés során nem találtam olyan cikket, melyben tetten érhető lett volna valamilyen áldozathibáztatás, a szerzők inkább igyekeztek teljesen ártatlannak bemutatni az áldozatokat és kidomborítani azok tipikus áldozati koncepcióba illő tulajdonságait (pl. fiatal, kislány, kényszerítették stb.).⁴⁷ Emellett számos hazai és nemzetközi jelentés hangsúlyozza, hogy hazánkban jellemző, hogy a roma nők felülreprezentáltak a prostitúciós emberkereskedelemben. Sok áldozat gyermekotthonokból vagy javítóintézetekből kerül ki, és sokuk még kiskorúként kerül az emberkereskedők hálójába.⁴⁸

A médiához hasonlóan, az azon keresztül terjesztett figyelemfelhívó kampányok fókuszja is szexuális kizsákmányolás női áldozatain van. Habár a jelenleg futó kampányok, mint az IOM a Magyar Rendőrség és a Trauma Központ „*Ne hagyd, ne tedd!*”⁴⁹ elnevezésű kampánya – mely elsősorban iskolákban tart felvilágosító képzéseket –, igyekszik az emberkereskedelem minden formájára felhívni a figyelmet, a kampány-anyagaikban továbbra is egy lány látható a képen. Emellett indult egy kormányzati kampány is KAPCSOLJ EGYBŐL!⁵⁰ elnevezéssel, mely több, általában női áldozatokat érintő bűncselekmény, mint a kapcsolati és családon belüli erőszak, az emberkereskedelem, vagy egyéb mentális bántalmazások egyszerű bejelentésére fejlesztett ki egy mindenki által könnyen letölthető mobil applikációt. Bár az emberkereskedelmet érintő leírásban a kampány a szexuális célú kizsákmányolás mellett a munka célú kizsákmányolást is említi, illetve, kifejezetten leírja, hogy a kapcsolati erőszaknak lehetnek férfi áldozatai is, maga az applikáció véleményem szerint inkább a nőket célozza, melyre egyrészt a narancssárga-pink színek kombináció, másrészt pedig a kampányanyag képen látható fiatal lány is utal. Végezetül meg kell említeni, hogy történt fontos erőfeszítés a munka célú kizsákmányolás férfi áldozatainak feltérképezésére is, melyre a Belügyminisztérium SIMPACT pályázata nyújtott lehetőséget. A pályázat eredményeként megtudhattuk, hogy a munka célú kizsákmányolás férfi áldozatai jellemzően két csoportba oszthatóak. Az első csoportba tartoznak a házi rabszolgaság (csicskáztatás) áldozatai, akikről általánosságban elmondható, hogy 50 évnél idősebb, leromlott egészségi és mentális állapotban lévő férfiak. Míg a másik csoportba azon fiatalabb, általában valamilyen szakképesítéssel

⁴⁷ ENYÜBS 2022; Bálint 2021.

⁴⁸ IOM 2017.

⁴⁹ Magyar Rendőrség <https://www.police.hu/hu/hirek-es-informaciok/bunmegelozes/aktualis/ne-hagyd-ne-tedd> Letöltve: 2022.06.10.

⁵⁰ Családbarát Magyarország Központ <https://www.kapcsoljegybol.hu/> Letöltve: 2022.06.10.

rendelkező férfiak tartoznak, akik jellemzően külföldön kerültek kizsákmányolt helyzetbe.⁵¹

Emellett indokoltnak tartom kitérni az emberkereskedelem hazai aktualitásait befolyásoló jelenlegi kihívásokra. Az első ilyen kihívás lényegében nem mondható újnak, azonban úgy ahogy Európában, Magyarországon is megnőtt a gyermekkereskedelem előfordulási aránya és magának a jelenségnek a volumene. Csak 2021-re vonatkozóan az Europol 92 gyermekáldozatot azonosított az Európai Unión belül, de már az EUROSTAT 2020-as jelentésében is 9 százalékpontos növekedés volt látható a 2018-as jelentésben lévő adatokhoz képest.⁵² Az Európai Unión belül a gyermekáldozatok legtöbbször a szüleik vagy rokonaik révén kerülnek az emberkereskedelembé (unióon kívül embercsempészek, valamint felnőtt kísérők révén, akik a gyermekek szüleinek, törvényes gyámjainak adják ki magukat), valamint körükben kiemelten használt toborzási eszköz a lover-boy metódus, mellyel főleg a kevés vagy rossz minőségű családi kapcsolatokkal rendelkező, ezáltal kiszolgáltatott helyzetben lévő fiatal lányokat célozzák meg. Ezt tovább rontotta a COVID-19 járvány, ugyanis a korlátozásokra reagálva a bűnszervezetek a toborzást majdnem teljes egészében áttették az online térbe, mely abból a szempontból is negatív fejlemény, hogy az Europol már a 2018-as jelentésében kiemelte, hogy a gyermekek interneten történő szexuális kizsákmányolása a kiberbűnözés egyik legaggasztóbb aspektusa. Emiatt sajnálatos módon valószínűsíthető, hogy a gyermekek kitettsége az emberkereskedelemben tovább nőhet.⁵³ Gyermekek esetében még nagyobb kihívásokat rejt az áldozatok normális életbe való reintegrációja, tekintettel arra, hogy már fiatal kortól kezdve kábítószerfüggőséggel és az áldozati pozícióból fakadó mentális problémákkal küzdenek, melyek hosszútávon kihatnak a gyermekáldozatok életminőségére.⁵⁴

Az elmúlt hónapokban Oroszország Ukrajnával szembeni inváziója is nagy kihívás elé állította az Ukrajnával szomszédos országokat, így Magyarországot is, tekintettel arra, hogy az Ukrajnából a háború elől menekülők nagy része nő vagy gyermek, akik rendkívül kiszolgáltatottak az emberkereskedő hálózatoknak. A kiszolgáltatott helyzetet tovább növeli, hogy bizonyos szervezett bűnözői csoportok eleve aktívak a kelet-európai régióban, ráadásul Ukrajna a konfliktus kitörése előtt is jelentős kibocsátó országnak számított.⁵⁵

⁵¹ Berkes 2022. 364-7.

⁵² SOCTA 2021. 73-5; EUROSTAT 2020. 10-34.

⁵³ SOCTA 2021. 13; Windt 2021. 160.

⁵⁴ SOCTA 2021. 73-5

⁵⁵ EUROPOL 2022.

7. Összegzés

A kari doktorandusz konferencián elhangzott előadásom és az annak alapján írt tanulmányom elsődleges célja az emberkereskedelem hazai aktualitásainak és kihívásainak ismertetése volt. A problémakör részletes bemutatása érdekében ismertettem az emberkereskedelemmel összefüggő fontosabb fogalmi meghatározásokat, valamint kitértem a kutatási témám szempontjából fontos, az emberkereskedelem fogalmához szorosan kapcsolódó értelmezési keretekre. A jelenleg elérhető hazai és nemzetközi kutatások, jelentések és főleg statisztikai adatokat vizsgálva az a végkövetkeztetés vonható le, hogy az emberkereskedelem jelentős probléma hazánkban, mely ellen hatékony, interdiszciplináris kutatásokon alapuló fellépésre lenne szükség. Bár mind a civil, mind pedig a kormányzati szférában tetten érhetők a helyzet valós feltérképezésére irányuló törekvések, valamint az áldozattá válás megelőzésére, a statisztikai adatok alapján még mindig rendkívül kevés, a jelenség volumenéhez képest eltörpülő emberkereskedelemmel kapcsolatos eset jut a hatóságok és még annál is kevesebb a közvélemény tudomására.

Emellett úgy gondolom, hogy a figyelemfelhívó kampányoknak kiemelt szerepe van egyrészt a közvélemény tájékoztatásában, másrészt pedig az áldozattá válás megelőzésében, ezért fontos lenne, hogy a jövőben újabb országos kampányok valósuljanak meg, a célzottan, bizonyos társadalmi csoportokat célzó kampányok, ismeretterjesztő előadások mellett. Végezetül nem mehetünk el amellett a tény mellett sem, hogy az emberkereskedelem minden szempontból komoly emberi jogokat tipró bűncselekmény, ezért fontos, hogy minél több esetet azonosítsanak a hatóságok, ugyanis az áldozatok csak így juthatnak megfelelő segítséghez.

Felhasznált irodalom

Bale, Kevin (2006): Testing a Theory of modern Slavery. http://lastradainternational.org/Isidocs/bales_test_theory_0607.pdf Letöltve: 2020.02.25.

Bálint Réka: Médiakutatás: Az emberkereskedelem magyar vonatkozásai *Kriminológiai Közlemények* 82.sz. (2022) – megjelenés alatt.

Berkes Márton: Kutatások az emberkereskedelem ellen. *Belügyi Szemle* 2022/2. 2022, 363-370. DOI: <https://doi.org/10.38146/BSZ.2022.2.8>

Broad, Rose – Turnbull, Nick: From Human Trafficking to Modern Slavery: The Development of Anti-Trafficking Policy in the UK. *European Journal on Criminal Policy and Research* 25- (2) 2019,119-133. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10610-018-9375-4>

Brüsszeli Nyilatkozat: Az emberkereskedelem megelőzéséről és az ellene folytatott harcról. Brussels Declaration on Preventing and Combating Trafficking in Human Beings 18-20. September, 2002: <https://www.refworld.org/docid/4693ac222.html> Letöltve: 2021.07.26.

Christie, Nils (1986): 'The Ideal Victim' in: Fattah EA (szerk.), In: *From Crime Policy to Victim Policy*. (Palgrave MacMillan, Basingstoke) 17-30. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-349-08305-3_2

Családbarát Magyarország Központ (2022): KAPCSOLJ EGYBŐL! <https://www.kapcsoljegybol.hu/> Letöltve: 2022.06.10.

Czine Ágnes (2011): *Az emberkereskedelem, mint a szervezett bűnözés egyik megjelenési formája*. <http://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15593/czine-agnes-phd-2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Letöltve: 2017.02.24

ENYÜBS (2022): Bűncselekményi adatok – Emberkereskedelem <https://bsr.bm.hu/> Letöltve: 2022.06.10.

Európa Tanács Emberkereskedelem Elleni Fellépéséről Szóló Egyezménye (2008): <https://rm.coe.int/16805d58bf> Letöltve: 2017.03.28.

Európai Parlament és a Tanács 2011/36/EU irányelve az emberkereskedelem megelőzéséről, és az ellene folytatott küzdelemről, az áldozatok védelméről, valamint a 2002/629/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról: (2011), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:32011L0036> Letöltve: 2020.02.21. ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2011/36/oj>

Europol (2021): Serious and Organized Crime Threat Assessment (SOCTA) https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/socta2021_1.pdf Letöltve: 2021.11.28. DOI: <https://doi.org/10.2813/346806>

Europol (2022): Early Warning Notification: War in Ukraine – refugees arriving to the EU from Ukraine at risk of exploitation as part of THB https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/Early_Warning_Notification_War_in_Ukraine_%E2%80%93_refugees_arriving_to_the_EU_from_Ukraine_at_risk_of_exploitation_as_part_of_THB.pdf Letöltve: 2022.06.10.

Eurostat, (2020): Data collection on trafficking in human beings in the EU (Publications Office of the European Union, Luxemburg, 2020): <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/5b93c49f-12a0-11eb-9a54-01aa75ed71a1> Letöltve: 2022.05.14. DOI: <https://data.europa.eu/doi/10.2837/45442>

Fehér Lenke: Nemzetközi Migráció, Embercsempészet, Emberkereskedelem. In: Póczik Sz., Dunavölgyi Sz. (szerk.): *Nemzetközi migráció – Nemzetközi kockázatok* HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, Budapest, 2008, 147-176.

International Labour Organization (2017): Forced labour, modern slavery and human trafficking: <https://www.ilo.org/global/topics/forced-labour/lang--en/index.htm>
Letöltve: 2019.11.09.

Kleemans, Edward: Theoretical Perspectives on Organized Crime. In: Paoli, L. (szerk.), (2014): *Oxford Handbook on Organized Crime*. Oxford University Press, Oxford, 2014, 32-52. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199730445.013.005>

Kleemans, Edward – Smit, Monika: Human Smuggling, Human Trafficking and Exploitation in the Sex Industry. In: Paoli, L. (szerk.): *Oxford Handbook on Organized Crime*. Oxford University Press, Oxford, 2014, 381-401. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199730445.013.011>

Lee, Maggy: *Trafficking and Global Crime Control*. Sage, London. 2012. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781446269152>

Magyar Rendőrség (2021): NE HAGYD, NE TEDD! <https://www.police.hu/hu/hirek-es-informaciok/bunmegelozes/aktualis/ne-hagyd-ne-tedd> Letöltve:2022.06.10.

Monzini, Paola: *Trafficking in Women and Girls and the Involvement of Organized Crime, with Reference to the Situation in Central and Eastern Europe* c. előadás. First Annual Conference of the European Society of Criminology, 2001. September 6-8. Az előadás publikált változata: <https://doi.org/10.1177%2F026975800401100105>

O'Brien, Erin: Ideal Victims in Trafficking Awareness Campaigns. In: Carrington, K.; Ball, M.; O'Brien, E.; Tauri, J. (szerk.): *Crime, Justice and Social Democracy*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2013, 315-326. DOI: http://dx.doi.org/10.1057/9781137008695_21

Salt, John: Trafficking and Human Smuggling: A European Perspective. *International Migration*, Special Issue, 2000/1. 31-56. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-2435.00114>

Sanford, Rachealle - Martinez, Daniel - Weitzer, Ronald: Framing Human Trafficking: A Content Analysis of Recent U.S. Newspaper Articles. *Journal of Human Trafficking*, 2016. VOL 2; NO. 2: 139-155. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/23322705.2015.1107341>

Surtees, Rebecca: Traffickers and Trafficking in Southern and Eastern Europe: Considering the Other Side of Human Trafficking. *European Journal of Criminology* 5 (1), 39-68. DOI: <https://doi.org/10.1177/1477370807084224>

UNODC: Human Trafficking: <https://www.unodc.org/unodc/en/human-trafficking/what-is-human-trafficking.html> Letöltve: 2017.05.10.

Windt Szandra: *A láthatatlan emberek. Az emberkereskedelem jelensége Magyarországon*. Országos Kriminológiai Intézet, 2021.

HUMAN TRAFFICKING IN HUNGARY

More and more international and national research, statistical data, and reports prove that human trafficking is an extremely significant problem in Hungary, which would require additional efforts to fully understand and reduce its volume. In deepening the importance of the problem, the media and the public awareness campaigns would have a special role however, often the credible information and the full presentation of the problem are lost in the way to reach the primary goal, which is to make the public empathetic towards the victims.

In this paper, my main aim is to provide an overview on the current situation regarding human trafficking in Hungary. Therefore, I would like to present the main conceptual issues and theoretical approaches concerning human trafficking including important related concepts such as modern slavery or human trafficking as transnational organized crime, with a special focus on the international and domestic documents on the issue. I will also elaborate on the statistical data on victims and the perpetrators, and to emphasize the complexity of the problem and also the existing and future challenges I will also present the current situation of human trafficking in Hungary based on the so-called "ideal victim" concept.

BREZOVSZKI ANNA LUCA

Kriminológiai Tanszék

Témavezető: Lévay Miklós egyetemi tanár

DOI: 10.56966/2022.19.Brezovszki

A MEGELŐZŐ PÁRTFOGÁS NÓGRÁD MEGYÉBEN

Hat év gyakorlata számokban

1. A tanulmány és a tanulmány alapját jelentő kutatás célja; a kutatási kérdések és módszerek

Tanulmányomban a 2015. január 1-jén hatályba lépett megelőző pártfogás Nógrád megyei gyakorlatát vizsgálom, különös tekintettel arra, hogy a jogintézmény beváltotta-e a bevezetése kapcsán megfogalmazott elvárásokat, illetve, hogy a korai koncepció milyen módon manifesztálódott a gyakorlatban. A jogintézmény vizsgálatát azért is fontosnak gondolom, mert meggyőződésem, hogy a gyermekeket vagy fiatalkorúakat érintő bármilyen jogalkotói döntés kiemelkedően fontos nem csupán a hivatásuk kapcsán érdekeltek, de az egész társadalom számára, mert az, hogy egy ország a jogszabályai és bizonyos szakpolitikák útján hogyan bánik gyermekeivel az a jelenen jóval túlmutató jelentőséggel bír. Munkám során a hangsúlyt a megelőző pártfogás statisztikai adataira és a jogintézmény hatálya alá vont fiatalkorúak aktáiból kinyerhető információkra helyeztem, de érintem a megelőző pártfogás kriminálpolitikai aspektusát is.

A kutatást illető motivációm alapvetően három forrásból táplálkozott. Egyfelől szerettem volna elmélyíteni, illetve más oldaláról megvilágítani egy korábbi, szintén a tárgykörben született írásomat.¹ Másfelől Kó József, egy a Nemzeti Bünmegelőzési Stratégia keretein belül írt empirikus tanulmánya² is felkeltette kutatói érdeklődésem. Végül pedig úgy határoztam, hogy Nógrád megyére koncentrálok kutatásomat. Ennek magyarázata, hogy Nógrád megyei lakosként leginkább az ottani helyzet, adatok és az azokból levonható konzekvenciák foglalkoztattak.

Két, egymásra épülő módszert alkalmaztam kutatásom során. Egyfelől dokumentum-elemzést végeztem, mely felölelte a megelőző pártfogás kriminálpolitikai, illetve gyermek-védelmi indokainak és az intézmény jogi szabályozásának elemzését.

¹ A tárgykörben született „A megelőző pártfogásról és gyakorlatáról” című OTDK dolgozatom.

² Kó 2016. 60-86.

Kutatásom gerincét pedig az aktakutatás jelentette. 39 aktát néztem át, kezdve a fiataikorúval kapcsolatos rendőri jelzéstől a kockázatértékelő dokumentumon át egészen a megelőző pártfogást megszüntető gyámhatósági döntésig. Kutatást nehezítő faktorként rögzítem, hogy bár a Nógrád Megyei Kormányhivatal és főleg a hivatal Gyámügyi és Igazságügyi Főosztályának szakemberei minden előzetes várakozásomat felülmúlták segítőkészségükkel, sajnos azonban volt olyan eljárás, ahonnan többszöri megkeresésemre sem kaptam választ, így az ottani aktákat sajnos nem volt módon átnézni. Ennek következtében kutatásom nem reprezentatív.

A kutatás során kiemelt figyelmet fordítottam kilenc faktorra, melyek a következők:

- a megelőző pártfogás elrendelésének éve,
- a megelőző pártfogás alá vett fiataikorú születési éve, illetve életkora,
- a megelőző pártfogás alá vett fiataikorú neme,
- a megelőző pártfogás alá vett fiatalról rendőri jelzés oka,
- a megelőző pártfogás alá vett fiataikorú gyermekvédelmi múltja,
- a megelőző pártfogás alá vett fiataikorú veszélyeztetettségének foka,
- a megelőző pártfogás alá vett fiatal személyisége, főbb jellemvonásai,
- a megelőző pártfogás alá vett fiatal családjának főbb jellemzői,
- a megelőző pártfogás megszüntetésének oka.

Kutatásom etikai aspektusa kapcsán jegyezném meg, hogy természetesen figyeltem arra, hogy a fiataikorúak anonimitását megőrizsem, hogy az esetek címszavakban történő rögzítése során ne legyenek beazonosíthatóak a személyek.³

Két kutatási kérdést fogalmaztam meg a kutatásom kezdetekor:

1. Melyek a megelőző pártfogás gyakorlatának megyei jellemzői?
2. Mit tükröznek ezek a jellemzők a megelőző pártfogás bevezetésének indokaiból, céljaiból?

2. A megelőző pártfogás intézményéről

Tanulmányomnak nem célja, hogy a megelőző pártfogást teljeskörűen bemutassa, ezért a továbbiakban a jogintézmény azon aspektusaira térnek ki, melyek kutatásom során felmerültek.

A megelőző pártfogás, mint a gyermekvédelem rendszerébe illesztendő jogintézmény már 2013 novemberétől az Országgyűlés napirendjén volt. Akkor zajlott az egyes törvényeknek a gyermekek védelme érdekében történő módosításáról szóló törvényjavaslat (T/13091. szám) általános vitája. Dr. Gáva Krisztián a KIM helyettes államtitkára a megelőző pártfogás bevezetésének indokolása során rámutatott arra, hogy egy régóta érő gondolatiság gyakorlati megvalósulásaként, a pártfogó nemcsak a bűnösség megállapítása okán, a büntetőeljárás eredményeképp kiszabott szankció

³ Babbie 2003. 531-554.

mellett jelenne meg, hanem azon esetekben is, „[a]mikor az életkor folytán a gyermek (...) még büntetőjogilag nem vétőképes, vagyis őt nem lehet elítélni, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy bűnöző környezetbe, bűncselekmény közelébe került”.⁴ A kijelentés előrevetíti, hogy jelentősen kibővül azon esetek köre, ahol beavatkozhat a pártfogó. Mindez tartalmasabb pártfogó-pártfogolt együttműködésre is lehetőséget nyújthat, hiszen a szakember sokkal korábban kapcsolatba kerül a fiatallal, mint az általános, járulékos jellegű pártfogás esetén. A megelőző pártfogás – ha a kriminológia tudományterületén keresztül vizsgáljuk –, egyszerre érinti és kívánja befolyásolni a gyermekkori - fiatalkori bűnözést, és megelőzni a visszaesést a bűnelkövetés tekintetében úgy, hogy a szociokulturális háttér minőségi javítását is célozza. Emellett illetékesnek érzi magát a szubkultúrák vonatkozásában is, miközben konformmá kíván formálni nemcsak egy személyt, hanem egy egész közösséget, méghozzá kontrollt is alkalmazva.

„Közel 10 százalékos (...) a fiatalkorú bűnelkövetők bűnismétlési aránya (...)”⁵ – mindez Balatoni Mónika KIM államtitkár érvelésében hangzott el, melyben kiállt a devianciakontrollt szolgáló intézkedések, például a megelőző pártfogás szükségessége mellett. Ha az elmúlt két évtized bűnügyi statisztikáira pillantunk – és elfeledkezünk annak korlátairól –, igazolását kaphatjuk annak, hogy csökken az elkövetői oldalon a bűnözés, ám növekvő arányt mutatnak az ún. „új belépők” /első büntényesek a bűnelkövetők között.⁶ Az elmúlt évek adatai szerint lényegében folyamatosan csökken a regisztrált gyermek- és fiatalkorú elkövetők és a jogerősen elítélt fiatalkorúak száma is.⁷

A megelőző pártfogás bevezetésének indokaként két további tényező is szerepelt az előterjesztésben. Egyfelől, a jogalkotó felismerte a védelembe vétel korlátait, szembenézett a gyakorlatban dolgozó szakemberek által hangoztatott hibáival és hiányosságaival.

„A (...) bevezetendő jogintézmény célja a szocializáció elősegítése, a bűnismétlés megelőzése, minél korábbi szakaszban. (...) az alapproblémát egyrészt az jelenti, hogy az elhúzódo büntetőeljárások⁸ során a fiatalkorú terheltek nem kapják meg a szükséges segítséget és támogatást a visszaesés megakadályozása, a társadalomba való beilleszkedés érdekében, másrészt az, hogy a gyermekkori elkövetőkkel sem tud adekvát módon foglalkozni a gyermekjóléti alap- és szakellátás.”⁹ Domináns rész jutott az érvelésben annak is, hogy az elkövetett büntetendő cselekmény és az ítélet közötti időszakban legyen a fiatalkorú mellett olyan személy, aki támogathatja őt, miközben

⁴ <https://www.parlament.hu/documents/static/biz39/bizjvk39/HOB/1311251.pdf> (2022. 06. 30.)

⁵ [Országgyűlési napló ciklusonkénti adatai - Országgyűlés \(parlament.hu\)](#) (2022. 06. 30.)

⁶ Kerecsi 2019. 696.

⁷ [Bűnözés és igazságszolgáltatás leporcello.indd \(ugyesszeg.hu\)](#) (2022. 06. 30.)

⁸ Kerecsi és Kó kutatása rámutatott arra, hogy a fiatalkorúakat érintő ügyek döntő többsége 1 év alatt eljut a vádemelésig, azonban olyan extrém esetekről is tudósítottak, ahol 2 évnél is többet kellett várni arra, hogy mindez megtörténjen. Kerecsi – Kó 2008. 146.

⁹ [Országgyűlési napló ciklusonkénti adatai - Országgyűlés \(parlament.hu\)](#) (2022. 06. 30.)

magatartási szabályokkal tudatosítja benne, hogy tette a többségi társadalom normáival ellentétes és elítélendő.

A 2013. évi CCXLV. törvény indoklása több rendelkezést is tartalmaz a megelőző pártfogásról, annak céljairól, gyakorlati megvalósításáról, személyi hatályáról.¹⁰ Az intézkedés elrendelésének alapvető kritériumáról a kiegészített Gyvt. 68/D. (1) bek. szól: „A gyámhatóság a bűncselekmény vagy az elzárással is sújtható szabálysértés elkövetése miatt indult védelembe vétel iránti eljárásban, vagy a már fennálló védelembe vétel mellett...” rendelhető el. Védelembe vétel tehát létezik megelőző pártfogás nélkül, ugyanakkor megelőző pártfogás nem jöhet létre a védelembe vétel intézkedése nélkül. A megelőző pártfogást, mint a gyermekvédelmi gondoskodás rendszerébe illesztett hatósági intézkedést a Pártfogó Felügyeleti Szolgálat tevékenységéről szóló 8/2013. (IV.29.) KIM rendelet tartalmazza.¹¹

A gyermekvédelmi jogintézmény elrendelését egyfelől a bűncselekmény/elzárással is büntethető szabálysértés elkövetése, másfelől pedig a fiatalkorú ellen induló büntetőeljárás/szabálysértési eljárás indokolja.¹² Ez azt jelenti, hogy nem csupán a tényállászerű magatartás bizonyított megvalósítása okán indulhat meg a megelőző pártfogásba vétel eljárása, hanem annak gyanúja esetén is. A megelőző pártfogás elrendelése közepes vagy magas fokú veszélyeztetettség esetén indokolt azzal a plusz kitétellel, hogy a háromfokú skálát illetően az előbbinél van lehetőség a mérlegelésre, míg utóbbinál nincs. Fontos megjegyzés, hogy a pártfogó felügyelet alkalmazása minden esetben felülírja a megelőző pártfogást. A bűnmegelőzési szempontú veszélyeztetettségi szint felmérését, illetve a kockázatértékelés feladatát a pártfogó felügyelői szolgálat szakembere¹³ látja el.

Bár tanulmányomban kevésbé érintem a tárgykört, mégis mindenképp szólni kell arról a tényről, hogy a megelőző pártfogásba vételnek hiányzik az alsó életkori határa.¹⁴ Alapvetően tehát a betöltött 14. életév ténye (vagy a kilenc, külön nevesített tényállás esetén a betöltött 12. életév)¹⁵ kevésbé tűnik mérvadónak, hisz a jogintézmény látókörébe akár gyermekkorúak is bekerülhetnek. A rendőrségi eljárás esetükben életkoruk okán – minthogy ez büntethetőséget kizáró ok – természetesen mindig megszűnik, de alapvető problémának gondolom, hogy akár óvodáskorú gyermek esetén is „előzönlik” a szakemberek a családi otthont, még ha a gyermek tette nem is volt több, mint egy arckrém vagy egy tubus fogkrém kinyomkodása a drogériában. Ide kíváncszó érdekesség, hogy a Nógrád megyei szakemberek elsőként jelezték ezt a törvény által ki nem töltött rést az Igazságügyi Hivatal szakembereinek, ám akkor azt a választ kapták,

¹⁰ 9-19. §

¹¹ <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK13110.pdf> (2022. 06. 30.)

¹² Velez 2019. 10.

¹³ Lásd: Gyvt. 68/D. § (1) bekezdés

¹⁴ „0–18 éves korú gyermekek esetében áll fenn a megelőző pártfogás elrendelésének lehetősége.” Velez 2019. 10.

¹⁵ Btk. 16. §

hogy aggodalmuk felesleges, hisz szinte kizárt, hogy gyermekkorúak kapcsán is felmerüljön a megelőző pártfogás.

A megelőző pártfogásnak, a hatósági intézkedést életre hívó szellemiségnek kulcsszava a bűnmegelőzés,¹⁶ különös tekintettel a speciálprevencióra. A megelőző pártfogás, mint a speciális gyermekvédelem tagja a harmadlagos prevenció eszközrendszerébe sorolható,¹⁷ hisz a súlyos veszélyeztetettség már fennáll, tehát reflektálni kell rá. A megelőző pártfogás mindezt az előírható magatartási szabályokkal,¹⁸ és a fiatalok életvitele feletti – ámde nem kirekesztő jellegű – kontrollal igyekszik elősegíteni.¹⁹ A megelőző pártfogás válaszolt azon meglátásokra, melyek helytelenítették a pártfogó felügyelő késői beavatkozását, hogy csupán az ítélet kihirdetése után kerül kapcsolatba a fiatalal. Az intézkedés lényege éppen abban van, hogy a szakember egy igen szenzitív időszakban tudja a fiatalkorút támogatni.

A jogintézmény jellegéből kifolyólag csak a védelembe vétel²⁰ intézkedése mellett valósulhat meg. Az intézkedések együttes alkalmazása rámutat arra, hogy a gyermek problémája nem hasítható ki nukleáris közegéből, hogy azt együtt kell orvosolni a család diszfunkcionális mivoltával, az elsőszámú szocializációs közeg esetleges hibáival, hiányosságaival. A bűnelkövetés minden esetben az adott fiatal extrém veszélyeztetettségére hívja fel a figyelmet, melynek alapos és megértő értelmezéséhez a családi háttér ismerete is szükséges.

A fentiek ismeretében a bevezetés kriminálpolitikai indokait három pontban lehet összefoglalni.

I. Megfogalmazódott, hogy már a vádemelés előtt legyen – segítő funkciót betöltő – szakember a fiatal életében. Mindez – véleményem szerint – jelenthet monitorozást, kontroll terhe alatt történő normaátadást, de valós támogatást is pártfogói részről.

II. A regisztrált fiatalok bűnelkövetők száma évről évre csökken.²¹ E tendencia kezdete – mely többek között demográfiai folyamatokra vezethető vissza –, megelőzte a jogintézmény koncepciójának rögzítését, így a célkitűzés inkább devianciakontrollként értelmezhető mely sokkal inkább a fiatalokra jellemző szabálysértéseket, társadalom által elfogadott normák elleni magatartásokat igyekszik visszaszorítani, továbbá legitimálja a korai

¹⁶ 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozat / Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkóztatási Stratégia II.

¹⁷ Kerezsi 2019. 925.

¹⁸ Gyvt. 68/D. § (4) bekezdés a) pont ac) alpontja, illetve b) pontja

¹⁹ Herke-Fábos 2018. 43.

²⁰ 4 A védelembe vétel a gyermekvédelmi alapellátás része, a legenyhébb beavatkozással járó hatósági intézkedés, mely alacsony szintű veszélyeztetettség esetén indokolt, például olyan státuszcselekmények esetén, mint az 50 órát meghaladó iskolai hiányzás. Jogszabályi háttérét az 1997 óta hatályban lévő Gyvt. adja. Balogh et al. 2019. 35.

²¹ [11.1.1.4. Regisztrált elkövetők, elkövetések \(ksh.hu\)](#) (2022. 06. 30)

beavatkozást.²² Az indok értelmezhető a kriminális karrier megkezdésének gátja- vagy késleltetéseként.

III. A védelembé vétellel kapcsolatban megfogalmazódott, hogy jelenlegi gyakorlatával eszköztelen a kriminogén szinten veszélyeztetett fiatalokat illetően. Ha a fejlődéskriminológia bűnözésmagyarázata felől közelítjük meg a témát,²³ akkor kijelenthetjük, hogy képtelen volt érdemben válaszolni a kockázati tényezők meglétére, a protektív tényezőket pedig nem tudta olyan szintre emelni, hogy kiegyenlítették volna a rizikófaktorokat vagy védelmet nyújthattak volna velük szemben.

3. A megelőző pártfogás gyakorlata Nógrád megyében

3.1. Statisztikai adatok és azok konzekvenciái

Alább mind a Nógrád megyei megelőző pártfogás, mind a védelembé vétel elrendelési számait közlöm 2015-től – a megelőző pártfogás jogintézményének bevezetésétől – kezdődően.

1. sz. táblázat: A megelőző pártfogás elrendelési adatai

Megelőző pártfogások elrendelése	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Országosan	312	392	388	375	325	428	364
Nógrád megye	4 (81 KT ²⁴ készült)	16 (92 KT készült)	8 (117 KT készült)	3 (120 KT készült)	4 (110 KT készült)	10 (102 KT készült)	2 (91 KT készült)

Forrás: KSH, OSAP, saját szerkesztés

2. sz. táblázat: A védelembé vétel elrendelési számai

Védelembé vett kiskorú	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Országosan	23 321	25 423	28 307	29 014	28 830	27 143
Nógrád megye	706	853	1 092	1 033	902	918

Forrás: KSH, OSAP, saját szerkesztés

²² A korai beavatkozás domináns eleme a kockázati szemlélet. Az alapvető cél az egyénben és az őt körülvevő környezetben lévő rizikófaktorok minél korábbi beazonosítása, majd szakemberi beavatkozással történő kezelése. Borbíró 2019. 832.

²³ Lásd bővebben; Szabó 2019. 100.

²⁴ KT= pártfogó felügyelői kockázatértékelés

A védelemben vétel számait azért gondoltam fontosnak rögzíteni, mert ahogyan arról a korábbiakban már írtam, nincsen megelőző pártfogás védelemben vétel nélkül, másfelől pedig Nógrád megye kapcsán egy 2019-ben megjelent, 2017-es adatokat összesítő kutatás²⁵ úgy találta, hogy országos szinten az adott megyében a legmagasabb a védelemben vett gyermekek ezer azonos korúra jutó aránya. Mivel a megelőző pártfogás elrendelésének kulcsszava a veszélyeztetettség, ezért érdekesnek tartottam összevetni, hogy a védelemben vételt indokoló veszélyeztetettség vajon a megelőző pártfogást is elrendelésre hívja-e.

Az elrendelési számok alapján megállapítható, hogy:

- Hét év alatt 47 esetben rendelték el a megelőző pártfogást Nógrád megyében.
- Az országos adat szerint hét év alatt 2584 esetben rendelték el a megelőző pártfogást.
- Összesítve tehát, hét év alatt a Nógrád megyei fiatalok 1,82%-át tették ki az országos elrendelési számnak.
- A hét év alatt Nógrád megyében a pártfogók 713 kockázatértékelést készítettek a megelőző pártfogás kapcsán.
- A kockázatértékelések mindössze 6,6%-ból lett végül elrendelés. A kockázatértékelést illető munkateherre a tanulmányom záró részében még visszatérek.

A regisztrált elkövetők esetében figyelembe vettem 2015 előtti adatokat is a statisztikák tanulmányozásakor. Ennek oka, hogy ellenőrizni kívántam azt az álláspontomat, mely szerint a megelőző pártfogás életre hívása kapcsán alaptalan az az érvelés, hogy az elharapódzó gyermek- illetve fiatalkorúak által elkövetett bűnözés mennyisége szinte kényszerítő erővel hatott a jogalkotókra a megoldás kutatása során.

3. sz. táblázat: Gyermekkorú regisztrált elkövetők

Gyermekkorú (14 év alatt)	2010	2013	2015	2018	2020	2021
Országosan	2779	2197	1375	1173	1734	1763
Nógrád megye	86	64	97	46	60	34

Saját szerkesztés

4. sz. táblázat: Fiatalkorú regisztrált elkövetők

Fiatalkorú (14-17 év)	2010	2013	2015	2018	2020	2021
Országosan	11 498	10 471	7872	7102	8064	7666
Nógrád megye	283	240	254	211	219	211

Saját szerkesztés

²⁵ Balogh et al. 2019. 36.

A statisztikákból kiderül, hogy:

A gyermekek által (14 év alattiak) elkövetett cselekmények az általam vizsgált években az országos elkövetésekből 1,9-7% között tettek ki (a két szélső érték 2015-ben 7%, és 2021-ben 1,9%).

- Általánosságban 3-4%-ot tesz ki a Nógrád megyei gyermekkorúak elkövetése az országos elkövetési számból.
- A fiatalok által (14-17 év között) elkövetett cselekmények az általam vizsgált években az országos elkövetésekből 2,3-3,2% között tettek ki (a két szélső érték 2015-ben 3,2%, és 2013-ban 2,3%).

Az alább rögzített táblázat célja, hogy láttassam a Nógrád megyei gyermek- és fiatalok bűnözésének összesített számából végül hány százalékban lett megelőző pártfogás elrendelve az adott évben.

5. sz. táblázat: Elkövetők – megelőző pártfogás elrendelések Nógrád megyei aránya

2015	2018	2020	2021
1,1%	1,1%	3,6%	0,8%

Saját szerkesztés

3.2 A megelőző pártfogás alá vett fiatalokat érintő tapasztalatok

Kábítószer probléma: A fiatalok Nógrád megyében elkövetett bűncselekményei beleillenek a statisztikák által országos szinten is rögzített, ezen korosztály által leggyakrabban elkövetett vétségek kategóriáiba. Döntő többségében lopással találkozhatunk, illetve garázdasággal, de feltűnően sok a kábítószerrel kapcsolatos eset. Kábítószerbirtoklás, kábítószerfogyasztás, mint egyéb vétség elkövetése melletti többletdeviancia, de példaként rögzíthető a kábítószer értékesítése is. Utóbbi, mint a családok illegális megélhetési stratégiája jelenik meg, mely egész kisközösségeket hálóz be, és nem meglepő módon erős a fiatalok érintettsége is. A kép igen vegyes, füves cigarettától a keményebb tudatmódosítókra át a házi „kutyulmányokig” mindennel találkozhatunk. Érdemes hozzátenni azt is, hogy a jobb anyagi körülmények között élő, szociális problémákkal nem terhelt családok gyermekei is feltűnően sokan érintettek a kábítószerfogyasztás kapcsán. És ami még inkább aggasztóvá teszi az egyébként is megoldásért kiáltó helyzetet, hogy jelenleg nincsen kimondottan hazai drogellenes stratégia, a Nemzeti Drogellenes Stratégia²⁶ ugyanis csak 2013-2020 között határozott meg célokat, jobb híján pedig jelenleg is ez tűnik irányadónak a szakemberek számára.

²⁶ <https://www.parlament.hu/irom39/11798/11798.pdf> (2022. 06. 30.)

Az egyik szülő elvesztésének fiatal életét befolyásoló konzekvenciái: A kis ügyszám ellenére is öt olyan esettel találkoztam, ahol a fiatalkorú bűnelkövetésének katalizátora egyik szülőjének (jellemzően édesapjának) elvesztése, esetleg a másik szülő új párkapcsolata volt. A bűnelkövetést ezen esetekben egyfajta sajátos cry for help-ként értelmezhetjük, ilyenkor pedig hibás lépés lehet a megelőző pártfogás elrendelése, hisz alapvetően nem a problémagócra ad választ a jogintézmény. Tüneti kezelés csupán egy vétségre reagálni, hisz a probléma sokkal mélyrehatóbb, tehát nem várható megoldás magatartási szabályok rögzítésétől és havi egy pártfogóval való találkozástól, hisz nem a kriminális veszélyeztetettség, a döntő többségben egyszeri bűnelkövetés az igazi probléma, hanem a feldolgozatlan gyász, melyre a gyermekvédelem ezen intézménye kevésbé képes válaszolni. A megoldást sokkal inkább pszichológus vagy pszichiáter segítségével látom.

Deviáns kortársak jelenléte a megelőző pártfogolt életében: Az aktakutatás során feldolgozott információk, a protektív tényezők és a riziókfaktorok listába szedése során nem találkoztam olyan dossziéval, ahol a kockázatértékelés kapcsán ne került volna rögzítésre, hogy az adott fiatal kortárskapcsolatai problémásak, hogy baráti köre erősen negatív befolyással van rá, hogy jelenlétük a bűnelkövetés felé húzza a jogintézmény kapcsán érintett fiataalt. A fiatalkorúak pártfogói jellemzéseiben gyakori jelző volt a befolyásolhatóság mellett az impulzivitás és az élménykeresés, mint cselekmények mögötti motívumok. Érdekes kiemelni azt is, hogy a szóban forgó fiatalok egytől egyig – legalábbis a kockázatértékelés erre mutat rá – képtelenek hasznosan kitölteni a szabadidejüket.²⁷ Nógrád megye fiatalokat kiszolgáló infrastruktúrája, közösségi terei – főleg a kisebb lélekszámú városokban, de még inkább a falvakban – nem alkalmasak arra, hogy a minőségi időtöltés helyszínei legyenek. Talán ennek is betudható az, hogy sok a valamilyen új, szokatlan élmény keresése okán történő (csoportos) bűnelkövetés, az unaloműző deviáns cselekedet. A baráti kör hatása, ebben a specifikus korban egyértelműen felülmúlni látszik a szülőkéét. Kérdésként fogalmazódhat meg, mit tehet ilyenkor a pártfogó felügyelő a megelőző pártfogásba vett fiatal kapcsán? A magatartási szabályokban rögzíteni lehet, hogy a megelőző pártfogással érintett ne barátkozzon bizonyos fiatalokkal, de a „hogyan továbbról” nem esik szó. Nem kap a jogintézmény alá vont fiatal új barátokat, a szabály rögzítésével nem veszi körül öt új, devianciától mentes közeg, ráadásul a szabály „betartatása” a kapacitáshiány miatt szinte lehetetlen.

²⁷ A céltalan szabadidő deviáns cselekedetek felé húzó erejének komoly kriminológiai szempontból is fontos szakirodalma háttere van. Ezek közül most Travis Hirschi társadalmi kontroll elméletét rögzítem példaként. Hirschi fogalmazta meg, hogy a részvétel, mint társadalmi kötelék értelmében, minél több időt tölt a fiatal szabadidejében konform tevékenységekkel, annál kisebb az esélye annak, hogy deviáns magatartásformákat produkáljon, esetünkben bűncselekményt kövessen el. Győry 2019. 182.

3.3. A pártfogó felügyelőket érintő tapasztalatok

Mindenki közepes szinten veszélyeztetett: Érdekes tapasztalás, hogy minden olyan esetben, ahol végül elrendelték a megelőző pártfogást, a fiatalok veszélyeztetettségét közepes kategóriába sorolta a kockázatértékelést végző pártfogó. Kutatásom során talákoztam olyan aktákkal is, ahol igencsak megkérdőjelezhető volt a veszélyeztetettségi szintbe sorolás, bizonyos esetben az előzetes várákozásnak abszolút ellentmondó kategóriába került a fiatal. Gond, hogy hiába vannak viszonylag jól értelmező és átgondolt állítások a kockázatértékelés formanyomtatványán, a pártfogók inkább döntenek saját értékrendjük szerint, ami pedig azt eredményezheti, hogy két erősen hasonló ügyben teljesen eltérő eredmény születik a megelőző pártfogás elrendelését vagy a veszélyeztetettségi szintet illetően.

Abszolút osztom Kó József tárgykört illető meglátásait, miszerint, „(...) egy egységesen alkalmazott értékelő rendszerrel szemben követelmény, hogy hozzávetőlegesen azonos eredményt hozzon a hasonló vagy azonos helyzetekben. A fiatal kockázati besorolása úgy tűnik inkább függ a pártfogó értékítéletétől, személyes véleményétől, mint a fiatallal kapcsolatos tényszerű jellemzőktől.”²⁸

A statikus és sematikus magatartási szabályok problémaköre:

Alább egy határozatba foglalt magatartási szabályokat előíró lista részlete olvasható;

- „(...) büntetett előéletű személyekkel kapcsolatot nem tarthat,
- kábítószer (..) nem birtokolhat, nem fogyasztat (..)”

A tárgykört illető problémát abban látom, hogy amikor rögzítik, mit tegyen az adott fiatal – például a szülőkkel építsen ki jobb kapcsolatot –, akkor a „hogyanra?” nem kellően fókuszálnak a szakemberek, a havi egyetlen személyes találkozást pedig kevésnek gondolom arra, hogy ilyesfajta kérdésekre egyáltalán választ, nemhogy működőképes megoldási javaslatot adjon. Amikor pedig a „tiltólistát” fogalmazták meg, csupán annyit rögzítenek, hogy mit ne tegyen a fiatal, azt nem részletezik, hogy helyette mit volna érdemes tenni és azt milyen módon. Jó példa erre a deviáns barátokkal történő kapcsolatmegszakítás vagy bármilyen függőség leszokásáról való sürgetés. Ahogy azt feljebb már rögzítettem, a szabályok ellenőrzöttebb betartatását egyfelől erőforrás gátolja, de egybehangzó tapasztalás az is, hogy sokszor maga a pártfogó is tisztában van ezen szabályok realitást mellőző mivoltával, esetleges betarthatatlanságával már akkor, amikor papírra veti őket.

²⁸ Kó 2016. 85.

4. Kutatási következtetések

A 39 esetből 11 ügyben a megelőző pártfogás megszüntetésének oka az volt, hogy egy sikeres munkafolyamat végén megszűnt a fiatal kriminogén veszélyeztetettsége, ezért a jogintézmény további fenntartása már nem volt indokolt. A többi 28 esetben azt tapasztaltam, hogy a fiatal betöltött 18. életéve szolgáltatott okot a jogintézmény megszüntetésére vagy pedig próbára bocsátás/feltételes ügyészi felfüggesztés mellett elrendelt pártfogó felügyelet váltotta a megelőző pártfogást. De találkoztam olyan negatív példával is, amikor a szülő kérésére vették nevelésbe a fiatakorút és ennek okán szűnt meg a megelőző pártfogás. Persze ezeket a tapasztalásokat nem lehet kőbe vésni és örökérvényű igazsággént hirdetni, de mindenképpen továbbgondolásra érdekes adatok a megelőző pártfogás-, főleg a jogintézménnyel szemben támasztott elvárások kapcsán.

5. A második kutatási kérdés megválaszolása

A statisztikai adatok láttatása és a Nógrád megyei jellemzők ismertetése után a tanulmányom elején megfogalmazott második kutatási kérdés megválaszolására térnék át. Külön táblázatban rögzítettem a megelőző pártfogást életre hívó indítékokat és a jogintézmény alapvető céljait, melyeket aztán összevettem a kutatott megye gyakorlatával.

6. sz. táblázat: A megelőző pártfogás bevezetésének indokai és a Nógrád megyei gyakorlat összevetése

A megelőző pártfogás bevezetésének indokai	Mit mutat a Nógrád megyei gyakorlat?
Pártfogói jelenlét és a fiatal normakorrekciója a vádemelésig tartó időszakban	Döntő többségében havi egy találkozás, de van példa az individualizált segítségnyújtásra is
A gyermek- és fiatakorúak bűnözésének visszaszorítása	Statisztikákból az előzőekben levont konzekvenciák
A védelemben vétel válaszképtelensége a bűnelkövető fiatalok kapcsán	39 esetből 18 fiataalt már korábban védelemben vettek, ezen esetek többségében a védelemben vétel alatt történik a megelőző pártfogást kilátásba helyező cselekmény

Saját szerkesztés

Alább azt összesítem, hogy a jogintézmény milyen problémákra kívánt válaszolni, és hogy ebből mi tapasztalható a Nógrád megyei gyakorlatban:

I. *Pártfogói jelenlét és a fiatal normakorrekciója a vádemelésig tartó időszakban.*

A támogatás egyértelműen megjelenik pártfogói részről. Ugyanakkor kérdésként

fogalmazódhat meg, hogyan mehet végbe egy normakorrekciós folyamat, hogyan zárulhat ilyen viselkedésmódosító törekvés sikerrel havi egy személyes találkozás és a korábbiakban már tárgyalt magatartási szabályok mellett. Természetesen amennyiben az adott eset kívánja, a pártfogók akár a hetente történő találkozóktól sem zárkoznak el, de az előbb felvetett problémámat ebben az esetben is indokoltnak érzem.

II. *A gyermek- és fiatalkorúak bűnözésének visszaszorítása.* A statisztikák konzekvenciáit a korábbiakban leszűrtem, emlékeztetőül csupán annyit rögzítenék, hogy a megelőző pártfogás bevezetését nem indokolta ijesztő mértékű fiatalkori- és/vagy gyermekbűnözés, a számokra pillantva az látszik, hogy bár csökkenő tendencia mutatkozik, ez inkább magyarázható demográfia változásokkal és jogszabálmódosításokkal. Véleményem szerint nem lehet olyan kijelentéseket tenni, hogy akár a bűnözés csökkentése, akár annak növekedése magyarázható lenne a megelőző pártfogással vagy annak hiányával.

III. *A védelembé vétel válaszképtelensége a bűnelkövető fiatalok kapcsán.* A védelembé vétel valóban eszköztelennek mutatkozik a kriminogén faktorok okán veszélyeztetett fiatalkorúakat illetően. Én azonban nem bizonyosodtam meg arról, hogy Nógrád megyében a megelőző pártfogás válaszképesebb lenne a fiatalkori bűnözéssel szemben. Egyfelől az ügyszámok alacsony mivolta, másfelől a tény – amit a korábbiakban rögzítettem –, hogy az általam vizsgált 39 esetből 28 fiatalnál nem a jogintézmény eredményessége miatt szűnt meg a megelőző pártfogás. Nem lehet kijelenteni ugyanakkor azt, hogy a munkafolyamat hiányosságai vagy a pártfogói oldal, esetleg a jogintézmény alá vont fiatal hibázott. Ebből következően pedig abszolút sötétben tapogatózom, amikor a megelőző pártfogást illető bűnmegelőző potenciálról kell bármi örökérvényűt rögzítenem.

A második kutatási kérdésemre a teljes válaszhoz össze kell vetni a jogintézményt illető célokat és a gyakorlatot is.

7. sz. táblázat: A megelőző pártfogás bevezetésének céljai és a Nógrád megyei gyakorlat összevetése (saját szerkesztés)

Megelőző pártfogás célja	Mit mutat a Nógrád megyei gyakorlat?
A fiatalkorúak bűnelkövetésének csökkentése (Devianciakontroll)	Igen, ez kétségtelen (úgy tűnik, hogy az exkluzív kriminálpolitikai a fiatalkorúakat is elérte)
A segítség a bűncselekmény elkövetése utáni instabil időszakban a vádemelésig, a bűnismétlés esélyét gátló normák átadása, a veszélyeztetettség csökkentése	A pártfogók segítő szándéka – kutatásom tükrében – tagadhatatlan, ugyanakkor nem állítanám, hogy bűnismétlést gátló/késleltető szerepük megkérdőjelezhetetlen
A szocializáció elősegítése, a bűnismétlés megelőzése, minél korábbi szakaszban	Alapvető ellenállás annak, hogy 14 év alatt bármelyik gyermekkorút is megelőző pártfogás alá vonják

A megelőző pártfogás céljaiként szintén három elemet azonosítottam, alább ezeket vetem össze a Nógrád megyében folytatott aktakutatásommal.

I. *A fiatakorúak bűnelkövetésének csökkentése (Devianciakontroll)*: Mint arra korábban rámutattam, a statisztikai adatok nem támasztották alá a parlamenti viták során elhangzottakat, a fiatakorúak bűnelkövetése nem nőtt olyan mértékben (sőt, inkább csökkent), hogy az indokolta volna egy új jogintézmény életre hívását. Felsejlik a megelőző pártfogás céljai között bizonyos társadalmat irritáló tettek kiszűrését célzó törekvés, kvázi devianciakontroll is. De érdemes lenne feltenni a kérdést, hogy valóban szankcionálni kell-e annak a fiatalnak a tettét, aki télen kerítésleceket lop, hogy azokat aztán elfűthesse a családja, és ne fagyjanak halálra. Esetében nem a lopás vétségének megtörténtét vonom kétségbe, hanem azt, hogy ilyen esetben a megelőző pártfogás vagy bármilyen szankcionáló válaszreakció a helyes megoldás-e. Meglátásom szerint a megelőző pártfogás kevéssé képes arra, hogy valóban komoly bűncselekményeket megelőzzon, arra viszont valóban megfelelhet (amennyiben ez volt a ki nem mondott cél), hogy zavaró vagy bizonyos embereket megbotránkoztató, esetleg korspecifikus cselekmények ellen fellépjen. Számomra egyértelmű tűnik, hogy a hazánkban tapasztalható exkluzív kriminálpolitikai törekvések, a fiatakorúakat is elérték, és ennek csupán egy bizonyítéka a megelőző pártfogás.

II. *A segítség a bűncselekmény elkövetése utáni instabil időszakban a vádemelésig, a bűnisméltés esélyét gátló normák átadása, a veszélyeztetettség csökkentése*: Nógrád megyei tapasztalatom értelmében azt mindenképp kijelenthetem, hogy a pártfogók részéről tagadhatatlan a segítő szándék. Sokszor törvényben rögzített feladataikon túl is igyekeznek előremozdítani egy-egy fiatal vagy családja életét. Jó példa erre a megállapításomra, amikor a pártfogó keres orvost a családfő számára, vagy amikor saját fia focicipőjét adja pártfogoltjának a szakember, csak hogy az fociedzésre jár hasson. Ezen emberi faktor és a vitathatatlan támogatói pártfogó szerep az, ami miatt nem tudom egyértelműen kijelenteni azt, hogy a szóban forgó jogintézmény teljesen felesleges, hozzáadott tartalom nélküli vagy vitathatatlanul káros.

III. *A szocializáció elősegítése, a bűnisméltés megelőzése, minél korábbi szakaszban*: Nagy ellenállás mutatkozik a pártfogókban arra vonatkozóan, hogy 14 év alatti gyermekek esetén elrendeljék a megelőző pártfogást. Az általános meggyőződés az, hogy eszközök híján, amikor potenciális lehetőség mutat arra, hogy a jogintézmény inkább ártana, mint használna, akkor nem kerül elrendelésre a megelőző pártfogás. Tehát hiába a törvényi háttér nyújtotta lehetőség, a korai kriminalizálás veszélye, tapasztalatom szerint Nógrád megyében olyan szakemberek dolgoznak, akik sosem élnének vissza a hozzájuk rendelt jogosítványokkal, akik valóban a gyermek érdekét nézik, és akik tudnak dönteni veszélyeztetett és veszélyes fiatal között.

6. Javaslataim a megelőző pártfogás jövőbeni gyakorlatára vonatkozóan

Tanulmányom zárásaként három egyéni meglátást, jobbitó szándékú javaslatot rögzíték.

Egyfelől fontosnak gondolom, hogy a hivatalból induló eljárások helyett – amikor nincsen mérlegelés az elkövetett törvénybe ütköző cselekmények között, a pártfogóknak ki kell menniük a helyszínre –, csak indokolt esetekben vonják be a pártfogó felügyelőket, amikor valóban szükség van szakmai meglátásaikra, az általuk birtokolt kompetenciákra. Értelmetlen és kontraproduktív lehet őket olyan esetekbe is bevonni, melyekről messziről lerí, hogy talán még az alacsony veszélyeztetettség fokát sem ütik meg az adott fiatalok. A szakemberi kooperáció családsegítő szakember és pártfogó felügyelő között úgy is megvalósulhatna, hogy valóban indokolt esetben a családsegítő értesíti az ügyről a pártfogót, akinek munkája ennek okán biztosan nem lenne csupán irattermelő tevékenység.

Célszerű lenne továbbá, hogy közösségi foglalkoztató létesüljön Nógrád megyében is (de azt is mondhatnám, hogy kívánatos lenne, ha minden megyében lenne minimum egy). Ez a közösségi tér helyet biztosíthatna ahhoz, hogy a normakorrekció ne csupán magatartási szabályok és segítő beszélgetések segítségével, hanem a gyakorlatban is megtörténhessen. Tréningek, csoportfoglalkozások, helyzetgyakorlatok helyszíne lehetne egy ilyen foglalkoztató. Bár ez a gondolat jelen helyzetben némiképp illuzórikusnak tűnhet, úgy hiszem, hogy ha a jogalkotó valós elvárásokat fogalmazott meg a kezdet kezdetén a megelőző pártfogás kapcsán, akkor éppen ideje lenne lépni a jogintézmény elmélyítésének, tartalmasabbá tételének irányába.

Mással talán nem is zárhatnám a tanulmányom, mint azzal, hogy ismét nyomatékosítom, mennyire fontos lenne rendezni a megelőző pártfogást illető korhatárkérdést. Messzemenőig ellenzem, hogy 14 év alatti gyermekek akárcsak a jogintézmény látókörébe kerüljenek, nemhogy megelőző pártfogás rendeljen el a gyámhivatal ilyesfajta érintettség esetén. Ugyanakkor azt némi megnyugvással konstatáltam – és itt külön kiemelném a Nógrád megyei szakembereket –, hogy a pártfogók is ezt az álláspontot képviselik, az ember hozzáálláson tehát nem fog múlni, hogy a korai beavatkozás ne korai kriminalizálásba forduljon.

Felhasznált irodalom

Babbie, Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi Kiadó, 2003.

Balogh Karolina – Gregorits Péter – Rácz Andrea: A gyermekvédelmi intézményrendszer működési környezetének vizsgálata a 'gyermekvédelem, mint szolgáltatás' értelmezési keret rendszertükrében. *Esély* 2019/3. 26-47.

Borbíró Andrea: Bűnmegelőzés. In: *Kriminológia*. (Szerk.: Borbíró A., Gönczöl K., Kerezsi K., Lévay M.) Budapest, Wolters Kluwer 2019, 819-843. DOI: <https://dx.doi.org/10.55413/9789632959313>

Győry Csaba: Kontrollelméletek. In: *Kriminológia* (Szerk. Borbíró A., Gönczöl K., Kerezsi K., Lévay M.) Budapest, Wolters Kluwer 2019, 177-193. DOI: <https://dx.doi.org/10.55413/9789632959313>

Herke-Fábos Katalin Barbara: A megelőző pártfogás szerepe a bűnmegelőzésben. *Párbeszéd* 2018, 5. 1. 32-51. DOI: <https://dx.doi.org/10.29376/parbeszed/2018/1/3>

Kerezsi Klára: Alternatív szankciók és közösségben végrehajtott büntetések. In: *Kriminológia* (Szerk. Borbíró A., Gönczöl K., Kerezsi K., Lévay M.) Budapest, Wolters Kluwer 2019, 914-930. DOI: <https://dx.doi.org/10.55413/9789632959313>

Kerezsi Klára: Bűnismétlők és bűnelkövetői karrier. In: *Kriminológia* (Szerk. Borbíró A., Gönczöl K., Kerezsi K., Lévay M.) Budapest, Wolters Kluwer 2019, 687-708. DOI: <https://dx.doi.org/10.55413/9789632959313>

Kó József: A kockázatértékelés során használt adatlap érvényességének és megbízhatóságának vizsgálata. In: *A kockázatértékelés a pártfogó felügyelői munkában*. Kézikönyv – 2016. Igazságügyi Hivatal (Szerk.) 60-86.

Kerezsi Klára és Kó József: A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásának hatékonysága. In: *Kriminológiai tanulmányok* 45. 93-148.

Szabó Judit: Biológiai és pszichológiai bűnözésmagyarázatok. In: *Kriminológia* (Szerk. Borbíró A., Gönczöl K., Kerezsi K., Lévay M.) Budapest, Wolters Kluwer 2019, 78- 104. DOI: <https://dx.doi.org/10.55413/9789632959313>

Velez Edit: *Megelőző pártfogás végrehajtása*. Piukovics Éva (Szerk.) Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft.

PREVENTIVE PATRONAGE IN NÓGRÁD COUNTY

Six Years of Practices

The paper deals with the legal framework of the preventive patronage, which is examined by two research questions: (I) what are the characteristics of the preventive patronage in Nógrád County, (II) what these characteristics show regarding the reasons and purposes of preventive patronage.

The empirical analysis included in the paper is a file research, conducted in Nógrád County, by reviewing 39 files.

Regarding the most important characteristics, I examined both minors and patrons. I pointed out the drug problems, the aimless free time and the problems of deviant friends on the juvenile side. On the patronage side, I wrote about empty and schematic rules of conduct and the questionability of risk assessment. I also presented statistical data, referring to Nógrád county and national data as well.

The paper concludes with a summary of the research results and proposals aiming the development in this field.

RÓZSÁS ZSUZSANNA

Kriminológia Tanszék

Témavezető: Dr. Virág György PhD, egyetemi adjunktus

DOI: 10.56966/2022.20.Rozsas

A CSALÁDON BELÜLI ERŐSZAK MÉDIAREPREZENTÁCIÓJA

Próbakutatás egy kapcsolati erőszak bemutatásáról a magyar online médiában

A családtagok között előforduló bántalmazás évszázadokig nem jelentett problémát. A jelenség az 1960-as évek végén, a feminista mozgalmak megerősödésének idején kapott először figyelmet. A zárt ajtók mögött bántalmazottak csendjét vélhetően nem a pofonok számának elharapódzása törte meg. A fokozott érdeklődés magyarázata sokkal inkább a közvélemény családon belüli erőszakkal szemben gyakorolt toleranciájának változásában keresendő, amely folyamatban kiemelt szerep jutott a nők érdekérvényesítésének elősegítésére törekvő mozgalom által biztosított nyilvánosságnak.

1. A családon belüli erőszak társadalmi megítélése

A feminista mozgalom azáltal, hogy kritizálta e cselekmények széleskörűen elfogadott magánügy-jellegét, egy normaváltozás kibontakozását segítette elő. Virág György a családon belüli erőszakra vonatkozó paradigmaváltásról úgy fogalmaz, hogy vannak olyan viselkedésformák, melyek *„folyamatosan léteznek, de percepciójuk és megítélésük változik a társadalmi fejlődés során. (...) Elfogadottságuk vagy tolerálásuk a fejlődés egy pontján a viszonyok változásával megszűnik, többé nem részei a 'normalitásnak', a társadalom érzékenysége nem tűri tovább gyakorlásukat.”*¹

A családon belül és a nők ellen elkövetett erőszakos cselekmények az azóta eltelt évtizedekben valóban elérték egyfajta tűréshatárt, ez tükröződik mind a nemzetközi, mind a hazai jogalkotás alakulásában. Ezen felül empirikus vizsgálatok az e körbe sorolható cselekmények társadalmi helytelenítéséről számolnak be. Tóth Olga 1998-as felmérése szerint a magyar nők egyharmada gyakori jelenséggként jellemezte a feleségbántalmazást, továbbá a szexuális erőszak áldozatait hibáztató attitűd határozott csökkenéséről számolt be 1998-ban és 2017-ben született kutatási eredmények összevetését követően.² Gregor Anikó 2010-ből származó adatai szerint a 15 év feletti

¹ Virág 2005. 8.

² Tóth 2018.

magyar lakosság 83%-a elfogadhatatlan és büntetendő cselekménynek tartja a nők ellen elkövetett családon belüli erőszakot.³

Ugyanakkor David D. Witt az amerikai társadalom vonatkozásában tesz említést arról, hogy habár a családon belül megnyilvánuló erőszakos viselkedést alapvetően elutasítjuk, és azt rendellenesnek tekintjük, normarendszerünkben mégis helyt kapnak olyasféle vélekedések, melyek annak különböző megvalósulási formáit helyesnek és szükségesnek állítják be.⁴

E gondolatmenetből kiindulva érdemes lehet a családon belüli erőszak fogalom közvéleményben uralkodó jelentéstartamát, illetve az azt alakító tényezőket megvizsgálni. Az UNICEF nem reprezentatív felmérése arról számol be, hogy a „gyerekek közel fele szerint (47%) egy kis pofon (tasli) vagy ha megütik, nem számít erőszaknak.”⁵ Egy a fegyelmezési jogkör homályosságát szemléltető példán keresztül magyarázva talán érzékeltethető a társadalmi szemellenző mibenléte, amely a családon belüli erőszak megítélése kapcsán azonosítható. Az újabb elégtelen érdemjeggyel haza érkező gyermek immár a félév végi bukást kockáztatja matematikából. Amikor a szülői eszköztár kiürül, a türelem elfogy, következik a hazai folklórban jól ismert, helyrebillentő atyai pofon. Ebben az értelemben a bántalmazás eszközcselekmény: végső soron a gyerek érdekeit szolgálja, így legitimációt nyer. Valószínűleg fel sem merül a szülőben annak gondolata, hogy tetteivel családon belüli erőszakot követ el, kiváltképp nem, ha saját gyermekkorából hozza magával e „nevelési mintát”. Amennyiben jobban szemügyre vesszük a példaként szolgáló interakció szereplőit, egy hatalommal rendelkező személyt azonosíthatunk, aki ellenőrzési privilégiumát érvényesíti a bántalmazó magatartáson keresztül egy neki kiszolgáltatott személlyel szemben.

A szereplők között azonosítható hatalmi egyenlőség hiányát használja fel a feminista kriminológia a családon belüli erőszak magyarázatára. Azt strukturális erőszakként azonosítja, melynek gyökerét az élet minden területén jelenlévő férfidominanciában véli felfedezni. A nők és férfiak egyenlőtlen helyzetének fenntartásában kiemelt jelentőséget tulajdonít ama társadalmi konstrukciónak, melyet társadalmi nemként ismerünk.⁶ Kimmel meghatározásával élve a differenciált szocializációt hangsúlyozó irányzat képviselői a nemek közötti különbségeket a társadalmi szocializációra vezetik vissza. Férfiak és nők születésük pillanatától fogva eltérő bánásmódban részesülnek. Az egyéni viselkedést és attitűdöt a társadalomban uralkodó kultúra határozza meg; vagyis az alapvető személyiségjegyek a „férfiasként” illetve „nőiesként” elfogadott attribútumok mentén alakulnak ki a szocializációs környezet elvárásai mentén.⁷ A társadalmi nem kialakulásában tehát szerepet játszanak a biológiai nemhez fűződő társadalmi elvárások⁸, melyek a közvéleményben mélyen gyökerező nemi sztereotípiák

³ Gregor 2014.

⁴ Witt 1987.

⁵ Unicef Magyar Bizottság 2014. 16.

⁶ Vig 2019b.

⁷ Kimmel 2000.

⁸ Vig 2019a.

internalizálása révén alakulnak ki. „A nemi sztereotípiák és előítéletek következményeikben hasonlatosak más sztereotípiákhoz és előítéletekhez; a csoport tagjai gyakran szenvednek diszkriminációt az oktatásban, a munkaerőpiacon és általában a társadalmi forrásokhoz való hozzáférésben”.⁹ A sztereotípiák jelentősége abban rejlik, hogy elfogadásuk által igazolhatóvá válik a nemek társadalmi egyenlőtlensége. A jelenség a szexizmus fogalmával definiálható (Szabó 2008), amely hozzájárul a patriarchális társadalmi berendezkedés fenntartásához. A nemi alapú diszkrimináció legszélsőségesebb formában nők elleni erőszakban nyilvánul meg.

A megközelítést számos kritika éri, leginkább annak a nők irányába elfogult és egyoldalú szemlélete miatt, amely a férfiakat kizárólag bántalmazóként jeleníti meg az erőszakos kapcsolatokban.¹⁰ A feminista megközelítés radikális irányzata egészen odáig merészkedik a definícióalkotás folyamatában, hogy már-már monopolizálva a családon belüli erőszak fogalmát, annak áldozati köréből kizárja a férfiakat és gyermekeket egyaránt és intim partner elleni erőszakról beszél.¹¹ A dolgozat hátralévő részében e megközelítés téziseit tartom irányadónak, így – a tartalmi követelményeknek is eleget téve – nem térek ki a családon belüli erőszak egyéb magyarázataira sem.

2. A médiaelméletek alkalmazhatósága a családon belüli erőszakkal kapcsolatos tudósítások vonatkozásában

A családon belüli erőszak a nyilvánosság fokozódásával kezdte elveszíteni magánügy-jellegét. A folyamatban, mely során egy egyéni tapasztalatot egy társadalmi probléma példaként értelmezzük, a hírmédiának kiemelt szerepe van.¹² A társadalom felelősségérzete elengedhetetlen eleme a családon belüli erőszak hatékony megelőzésének. Tekintettel a feltételezésre, hogy a média hatással lehet a közvéleményre, fontos megvizsgálni azt a módot, ahogy a családon belüli erőszak témájához nyúl.

A 20. századtól a világról szerzett ismereteink legjelentősebb forrását már nem a személyes tapasztalat, hanem a tömegkommunikáció jelenti. A folyamat termékét, mely során a média jelentéssel ruház fel egy adott jelenséget, média-valóságnak nevezzük.¹³ Gerbner – a televíziónézés hatásait középpontba helyező – kultivációs elmélete szerint a média azáltal, hogy a közvetített történet bizonyos elemeit előnyben részesíti, másokat pedig háttérbe szorít, formálja a befogadó által kialakított képet.¹⁴ A családon belüli erőszak vonatkozásában ez a folyamat más otthoni konfliktusokhoz képest a halállal végződő erőszakos cselekmények felülreprezentáltságában érhető tetten. A bántalmazás érzelmi és verbális formáinak mellőzése azt a benyomást keltheti a nyilvánosságban,

⁹ Glick – Fiske 2007. idézi Kovács – Szabó 2017.

¹⁰ Tamási 2006.

¹¹ Virág 2019b.

¹² Best 1989.

¹³ Virág 2019a.

¹⁴ Bajomi-Lázár 2006.

hogyan azok nem tartoznak a családon belüli erőszak definíciójába. Hosszú távon így gátolja az áldozatokat abban, hogy tapasztalataikat bántalmazásként azonosítsák.¹⁵

A média torz ábrázolása mellett érvel továbbá az úgynevezett framing-elmélet. Amikor a média tudósít egy eseményről, automatikusan felkínál egy preferált módot az olvasottak/látottak értelmezésére.¹⁶ Ezen értelmezési keret vizsgálata a közvélemény egyes témák iránt érzett felelősségre gyakorolt hatásával foglalkozik. A kutatások többsége két fő keretrendszert azonosít: ezek az epizodikus és a tematikus.¹⁷

A nemzetközi kutatási beszámolók a családon belüli erőszakról szóló tudósítások általánosságban epizodikus keretezéséről számolnak be. Carlyle és munkatársai úgy találták, hogy ez figyelmen kívül hagyja azt a társadalmi kontextust, melyben a családon belüli erőszak megtörténik. Azáltal, hogy a fókusz az erőszak egyéni körülményeire helyezik, megerősítést nyer az elképzelés, miszerint az inkább személyközi, mintsem közegészségügyi probléma.¹⁸ Az elkövetők deviáns jellemvonásainak túlzott hangsúlyozása ahhoz a téves következtetéshez vezethet, hogy a családon belüli erőszak csak egy bizonyos körben fordul elő.

Az epizodikus keretezés általában ódzkodik az esetet párkapcsolati erőszakként definiálni,¹⁹ hajlamos arról egyedi, váratlan eseményként nyilatkozni.²⁰ Ezáltal nem vesz tudomást a ciklikusságról, amely ezeket a bűncselekményeket jellemzi. Végző soron az epizodikus keret alkalmazása csökkenti a társadalom felelősségérzetét és a probléma megoldását az egyénre hárítja.²¹ Ez hibásan, a családon belüli erőszak magánügyként való azonosításának irányába hat.

Ezzel szemben a tematikus keretezés a pár közötti erőszak történetét írja le. Megszólaltatja a családon belüli erőszak szakértőit, tanácsot ad az áldozatoknak és felvilágosítást nyújt a segítő szervezetek, menedékhelyek elérhetőségéről.²² A kontextusteremtés ilyen formája azért fontos, mert a probléma széles körben való elterjedtséget jelzi, ami az egyéni kívüli beavatkozást igényel.

A médiabefolyás erejét az előző két modellhez képest jóval csekélyebbnek tartja a szelektív észlelés elmélete. Míg a kultivációs és a framing elmélet a befogadót passzív szereplőként írja le, utóbbi aktív szerepet tulajdonít a fogyasztónak az üzenetek dekódolásában. Joseph Klapper szerint az emberek azokat az üzeneteket keresik, melyek megerősítik már létező nézeteiket. Ellenkező esetben saját világlképük újragondolására kényszerülnének. Ezen túlmenően, az emlékezet is szelektív. Tehát ha találkoznak is a sajátjuktól eltérő véleményekkel, azokat hamar elfelejtik. Ebből

¹⁵ Carlyle et al. 2014.

¹⁶ Bajomi-Lázár 2006.

¹⁷ Iyengar – Simon 1993.

¹⁸ Carlyle et al. 2014.

¹⁹ Cullen et al. 2019.

²⁰ Bullock – Cubert 2002.

²¹ Carlyle et al. 2014.

²² Gillespie et al. 2013.

következik Klapper szerint, hogy a média nem képes véleményváltozást előidézni, csupán a már meglévők megerősítésében játszik szerepet.²³

A családon belüli erőszak tipikusan olyan bűncselekmény, melyhez a társadalomban mélyen gyökerező hiedelmek tapadnak. A szelektív észlelés elméletéből kiindulva, amennyiben egy médiaproduktum sztereotip ábrázolással él, hajlamos fenntartani az áldozatokról, az elkövetőkről és az okokról alkotott félreértéseket.

Nemzetközi kutatások a hírmédia gyakran áldozathibáztató attitűdjéről számolnak be. Ebbe a körbe tartozik a szabad akarat jelentőségének túlbecsülése, melyet Kozol gyakran előforduló elemként azonosított a tudósításokban.²⁴ Ez azt a téves meggyőződést erősítheti, miszerint, ha az áldozat valóban úgy kívánná, könnyedén és szabadon ki tudna lépni a bántalmazó kapcsolatból. Míg a tudósítások azt sugallják, hogy a szakítás véget vethet az erőszaknak, a szakemberek a különválás folyamatában éppen annak növekvő kockázatát látják.²⁵

Az intim partnerek között megvalósuló erőszak ábrázolásának vizsgálatában kiemelt figyelmet érdemel az áldozat által tanúsított viselkedés bemutatása. Egy svédországi folyóiratokat vizsgáló kutatás arra a következtetésre jutott, hogy a tudósításokban gyakran kerül kidomborításra a nők szakítás utáni viselkedése. Az elhagyott partnerrel való kapcsolattartás, újbóli találkozás vagy a hatóságokkal való együttműködés hiánya mind olyan magyarázatként szolgáló elemek, melyek az áldozatra hárítják a felelősséget.²⁶

3. Próbakutatás a családon belüli erőszak magyarországi médiareprezentációjáról

A szakmai forrásanyagok a közvélemény családon belüli erőszakról alkotott elképzelésének média általi befolyása mellett érvelnek. Mivel az e körbe sorolható cselekmények társadalmi megítélése fontos szerepet játszanak hatékony megelőzésükben és kezelésükben, szerettem volna apró látleletet venni arról, hogy a magyar digitális média miképp közvetít az intim partnerek között megvalósuló erőszakról.

Jelen vizsgálat próbakutatásnak tekintendő, így célja egy jövőbeni, nagymintás kutatás megalapozása, az abban rejlő lehetőségek, illetve nehézségek azonosítása. Az elemzett minta nem reprezentatív a magyar online média egészére nézve, így eredményeiből általános következtetések nem vonhatók le a családon belüli erőszak médiareprezentációjára vonatkozóan. Mindezen túlmenően ki kell térnem az

²³ Bajomi-Lázár 2006.

²⁴ Kozol 1995.

²⁵ Fleury et al. 2000.

²⁶ Karlsson et al. 2020.

eredmények objektivitására is, ugyanis e jellemző megvalósulása megkérdőjelezhető, tekintettel az egyedül végzett kódolási folyamatra.

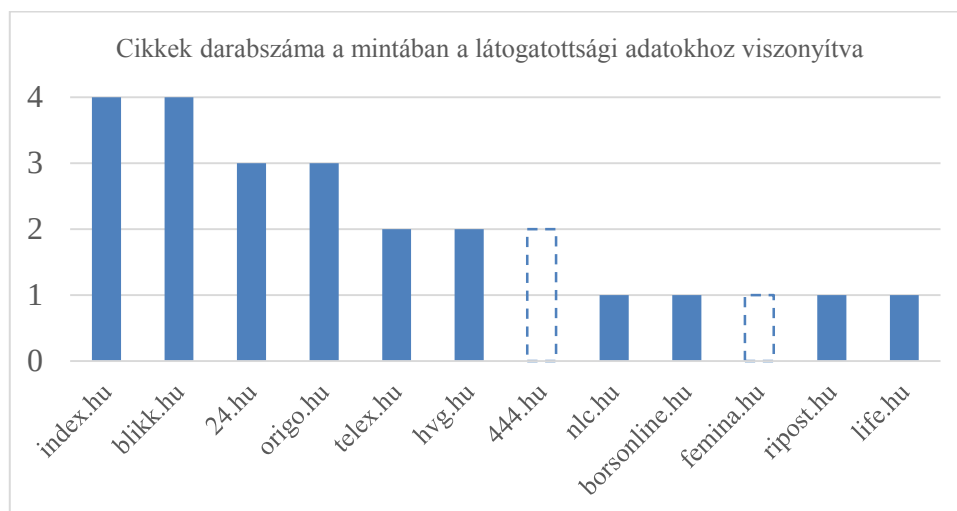
Kutatásom két kérdésre összpontosított:

1. Az online médiumok milyen kontextusban tárgyalták az erőszakos cselekményt?
2. A folyóirat típusa képes-e előre jelezni a kontextus típusát?

Hogy utóbbit vizsgálni tudjam, az online hírportálok közül nem zártam ki azokat, melyek önmagukat bulvár vagy női magazinként azonosítják.

Az elemzési alapegységet jelentő cikkek kiválasztásához témaként egy, a közelmúltban történt, nagy médianyilvánosságot kapott kapcsolati erőszak esetet választottam.²⁷ Az elemzésbe a 12 leginkább látogatott²⁸ online híroldal, illetve sajtóorgániumok digitális platformján közzétett tudósításokat vontam be. A mintavételt megelőzően az online szolgáltatók elérését figyelembe véve meghatároztam a források által nyújtott cikkek maximális darabszámát, vagyis a cikkek a mintába a látogatottsági adatokkal arányos mértékben kerültek be az egyes oldalakról. Az adatgyűjtés 2022. 06. 10-én történt, így a híroldalokon az e dátumot megelőzően fellelhető cikkek kerülhettek kiválasztásra. A mintába kerülés feltétele volt, hogy azok a bemutatott cselekményről beszámoló hírek legyenek, így a családon belüli erőszak témáját általánosságban tárgyaló írásokat - melyek nem a Kemecsen történt bűncselekménnyel foglalkoztak - kizártam.

1. ábra. A Kemecsen elkövetett bűncselekménnyel kapcsolatos mintába került cikkek forrásokra lebontva (N = 22)

Saját szerkesztés

²⁷ 2022. február 5-én, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Kemecsen egy férfi megtámadta volt párját. Az áldozatot megfenyegette, súlyosan bántalmazta, melynek következtében a nő mindkét szemét elvesztette, így maradandó fogyatékoságot szenvedett.

²⁸ Ezek kiválasztásakor a Digitális Közmérési Tanács publikus kimutatásaira hagytam. Mivel az elemzés témáját adó bűncselekményre 2022 februárjában került sor, az e havi látogatottsági adatokat vettem figyelembe.

Összesen 25 tudósítást szerettem volna elemezni, ez végül 22-re csökkent, mivel a fent bemutatott online médiumok közül kettő (444.hu és femina.hu) nem számolt be a kiválasztott bűncselekményről. A darabszámot nem szándékoztam pótolni, tekintettel a média szelekciós mechanizmusára és a hírérték mutatóra. Ez utóbbi jellemzőtől függ talán leginkább egy esemény hírré válása. Chapel szerint a média az „információk kapuőre”. Jewkes a szerkesztők és újságírók értékítéletét említi, mint döntő tényezőt abban, hogy egy adott információ milyen mértékű közérdeklődésre tarthat számot.²⁹

A vizsgált folyóiratok többsége a mintába kerülő elemszámot meghaladó tudósítást tett közzé. E körülmény fennállásakor valószínűségi mintavételi eljárással, online elérhető random számgenerátort alkalmazva sorsoltam ki, hogy melyik kerüljön elemzésre.

Az így kapott adatbázist kvalitatív tartalomelemzés módszerével vizsgáltam, melynek elemzése egy része a teljes cikk volt. Az írásokban megjelenő videós tartalmak nem képezték az elemzés részét, az kizárólag a szöveges tartalomra fókuszált. A mintába bekerült cikkek egyszeri elolvasását követően, a fent bemutatott szakirodalmi ismereteket figyelembe véve kategóriákat hoztam létre, melyek az epizodikus és a tematikus keretezés jellemzőire utaltak.

4. Eredmények

A mintába bekerült tudósítások fele élt a családtagok megszólaltatásának lehetőségével. Azt illetően, hogy a gyakorlat általánosságban pozitívként értékelendő-e, nehéz állást foglalni. A családon belüli erőszak médiareprezentációjával foglalkozó nemzetközi szakirodalom vélekedése szerint a családtagok szavainak idézése jó gyakorlat lehet, hiszen ők ismerhetik a tudósítás alapjául szolgáló cselekményt megelőző eseményeket.³⁰ Amennyiben ezek a nyilatkozatok a kapcsolaton belüli korábbi bántalmazásokról számolnak be, hozzájárulhatnak a családon belüli erőszak folytonosságának, a menekülés nehézségeinek bemutatásához. Ugyanakkor e jellemző jelen vizsgálat alkalmával a családtagokat megkérdező cikkek csupán 36,4%-ára volt igaz. Az azonos kategóriába sorolt írások 27,3%-ában kifejezetten negatív következményeket vonhatott maga után a gyakorlat, ugyanis ezekben az esetekben az elkövető egyéni jellemzőire helyeződött a hangsúly. Ezek a megszólalások a férfi kábítószer-fogyasztását, kriminális életmódját firtatták, amely hozzájárulhat a családon belüli erőszakot elkövető férfiakat övező sztereotípiák megerősítéséhez. Az elkövető deviáns tulajdonságait, szokásait hangsúlyozó nézetek kidomborítása azt sugallhatja a közvélemény számára, hogy ezeket a bűncselekményeket kizárólag pontosan meghatározható személyiségjegyekkel rendelkező egyének követik el. Azáltal, hogy a társadalmat a „mi és ők” csoportjára osztja, a családon belüli erőszakot a benne résztvevők személyek problémájaként, magánügyeként értelmezi, melynek megoldása

²⁹ Virág 2019.

³⁰ Gillespie et al. 2013.

sokkal inkább igényel egyéni erőfeszítéseket, mintsem széleskörű társadalmi beavatkozást.

A vizsgált cikkek mindegyike nélkülözte a szakértői vélemények bemutatását. Egy újságírókat megkérdező felmérés szerint a hangsúlyos szakértelem a híradásban a közönség elidegenítését eredményezheti.³¹ Ebből következhet, hogy a tudósítások a produktum fogyaszthatóvá tétele érdekében lemondanak az edukatív jellegű hírközlésről. Az intim partner ellen elkövetett erőszak általános jellemzőiről, egészségügyi és társadalmi hatásairól történő tájékoztatás elmaradása hátráltatja a potenciális áldozatokat helyzetük felismerésében és nem járul hozzá megküzdési stratégiák kiépítéséhez sem.

Rendőrségi beszámolót a híradások csekély mennyisége, csupán 18,2%-a tartalmazott. A feminista elemzések az információszerzésnek ezt a módját általában kritikával illetik, ugyanis a rendvédelmi szervek beszámolóit ritkán azonosítják a családon belüli erőszak eseteket társadalmi problémaként.³² Ez igaz a jelen kutatásban elemzett cikkekre is: a rendőrség képviselői által tett nyilatkozatok tárgyilagosak voltak, kizárólag a szóban forgó bűncselekmény egyéni jellemzőinek ismertetésére szorítkoztak. Ezek a beszámolók megerősíthetik a kapcsolati erőszak közvéleményben uralkodó, szűken körülhatárolt definícióját.

A cikkek mindegyike beszámolt arról, hogy az elkövető és az áldozat között egykor szerelmi viszony volt, azonban párkapcsolati vagy családon belüli erőszakként egyikük sem hivatkozott a cselekményre. Az eset ilyen jellegű megkülönböztetése más erőszakos bűncselekményektől ugyanakkor fontos eleme az intim partner ellen elkövetett bántalmazás kontextusának pontos bemutatásához. E cselekményeket éppen az elkövető és az áldozat közötti bensőséges kapcsolat különbözteti meg más erőszakos bűncselekményektől, amely tényezőt figyelembe kell venni a jelenségről szóló diskurzus során. Az, hogy az áldozat jól ismeri bántalmazóját, sőt az esetek többségében otthonát is megosztja vele, feltételezi egyfajta érzelmi kötődés és gazdasági függés fennállását, amely megnehezíti nem csupán a segítségért fordulás, a bántalmazó kapcsolatból való kilépés, de a probléma felismerésének folyamatát is. Egy újságírók tevékenységét vizsgáló felmérés a rendőrségi beszámolókra való hagyatkozást nevezi meg, mint a cselekmény kapcsolati erőszakként való azonosításának korlátját: míg a rendőrség nem erősíti meg, hogy a cselekményt akként kezelik, az újságírók tartózkodnak a kifejezés használatától.³³

A híradások 27%-a mutatta be részletesen az elkövetőt. Ezekben az esetekben a hangsúly kivétel nélkül az egyéni devianciákra helyeződött. Az elemzett cikkek közül négy kiemelte a férfi környéken elhíresült „Gengszter” becenevét, ami az intim partner ellen elkövetett erőszak és a bűnelkövetői életmód összefonódását sugallja. A bántalmazó kábítószer-fogyasztása az erőszakos cselekményt kiváltó okok egyikeként jelent meg. Habár az elkövető addikciójának közlése az objektív tájékoztatás részét

³¹ Cullen et al. 2019.

³² Cullen et al. 2019.

³³ Cullen et al. 2019.

képezi, a bántalmazás előzményeként való bemutatása több szempontból helytelen. Ebben a kontextusban egyrészt az elkövető felmentését eredményezheti, mivel a kábítószer okozta bódult állapot kifogásként jelenik meg az agresszív indulatok megfékezésének képtelenségére. Másfelől a figyelmet egy másik, a családon belüli erőszaktól eltérő társadalmi problémára irányítja, ezáltal nem ad lehetőséget az e körbe tartozó cselekményekről szóló diskurzusra. Mindezekon túlmenően, a káros szenvedélyek domináns jelenléte az erőszak elkövetőiről alkotott sztereotípiák igazolásához járul hozzá. A kábítószer-fogyasztás és az erőszakos magatartás összekapcsolása végső soron tovább súlyosbíthatja az egyébként is marginalizált helyzetben lévő szerfüggők megítélését azáltal, hogy az „erőszakos cselekmények potenciális elkövetői” címkét rájuk aggatja.

Kiemelendő továbbá azon „szenzációhajhász” megfogalmazások használata, melyekkel az elkövető vagy a cselekmény ábrázolása kiegészül. A brutális jelző használata több cikkben előkerült, hol az elkövető, hol cselekményének leírása részeként. A tudósítások egyike „szemkinyomó rém”-ként hivatkozik a férfire szalagcímében, egy másik pedig „brutális horrorfilm”-ként jellemzi az esetet. Az ilyen jellegű megfogalmazások mind távolságot teremtenek az olvasó és a családon belüli erőszak sokakat érintő jelensége között azáltal, hogy a tudósítások alapját képező eset kivételességét hangsúlyozzák.

Mennyiségi előfordulását tekintve kevésbé tűnik mérvadónak, azonban az intim partner ellen elkövetett erőszakos cselekményeket övező sztereotípiák szempontjából fontos kiemelni az eset romantizálásának irányába ható közléseket. Az elemzésre került cikkek közül egy a „szerelmes” jelzőt alkalmazta az elkövető bemutatásakor, egy másik az áldozatra a férfi „volt szerelmeként” hivatkozott. Ezen érzelmileg telített jelzők összekapcsolják a szerelmet a párkapcsolaton belüli erőszakkal, mintha az előbbi megélésétől való, az áldozat által történő megfosztottság legitimálná utóbbi megvalósulását. Ebben az értelemben az elkövető saját érzelmeinek rabjaként jelenik meg, amely gondolatmenet által azok tehetetlen áldozatának tekinthető, akinek a megfosztottság felismerésének állapotában érzett kilátástalansága és dühe a volt partner ellen elkövetett erőszakos cselekményben manifesztálódott. Az eme logikát felhasználó tudósítások – talán nem várt következménye – az elkövető iránt keltett szimpátia és egyúttal cselekményének legitimációja.

Az intim partnerek által elkövetett erőszakra adott feminista magyarázat szemszögéből nézve az áldozatra hárítja azt a felelősséget az a narratíva, mely a nő szakításról hozott döntését emeli ki a bántalmazás indítékeként. Ez a cikkek 32%-ában jelent meg. A megközelítés azt sugallja, hogy a hírek alapját képező cselekmény megelőzhető lett volna, ha az áldozat nem lép ki a kapcsolatból és nem dühíti fel cselekedetével az elkövetőt. A férfi veszteségét, az ezzel való megküzdésének kudarcát nevezi meg a bántalmazás okaként, mellyel egyidejűleg igazolja annak megtörténtét és felmenti az elkövetőt a felelősség alól. A gondolatmenet végső soron a férfi agresszióra való biológiai elrendeltségét sugallja, mellyel szemben képtelen ellenállást tanúsítani. A bántalmazás eme olvasatban törvényszerű, az előzményekből logikusan következő

cselekményként manifesztálódik. A feminista elméleti megközelítés szerint a végső bántalmazás mozgatórugója az áldozat felett gyakorolt kontroll visszaszerzése, ami a szakítás révén veszélybe került. Ebből következik, hogy az erőszak az írásban nem társadalmi problémaként jelenik meg, ami intézményes beavatkozást igényel, hanem egyéni patológia eredményeként. Ez a leegyszerűsítő szemléletmód figyelmen kívül hagyja azt a társadalmi környezetet, amely a feminista elmélet szerint lehetővé teszi az intim partner elleni erőszak megvalósulását. Eme értelmezéshez kapcsolódik a bosszú motivációként való megjelenése, amelyet a híradások közül kettő közölt le. Az érzelem indítékként való megjelenése a családon belüli erőszakra adott feminista magyarázat gondolatmenetét követi, miszerint az elkövető jogot formált a nő magánéletének ellenőrzésére, személyes szabadságának korlátozására. Amikor a férfi pozíciója a szakítás révén meggyengülni látszott, hatalmát a károkozás képében demonstrálta.

A cikkekben megjelenő szemléletmód, amely a szakítást a bántalmazás okaként jeleníti meg, ugyanakkor egy másik, az intim partner ellen elkövetett erőszakra vonatkozó magyarázatot mozgósít. A szituációs/stressz- és megbirkózási elmélet szerint az egyén életében felmerülő nehézségekkel szembeni „*hatékony megbirkózási stratégiák hiánya váltja ki a párkapcsolati erőszakot*”.³⁴

Társadalmi magyarázatot egyetlen híradás sem tartalmazott. Hasonlóképpen hiányzott a családon belüli erőszak megelőzési stratégiájának, a válaszreakcióknak, illetve a társadalmi és pszichológiai hatásoknak az említése. A cikkek 27%-a tartalmazta olyan szervezetek és intézmények elérhetőségét, melyekhez az áldozatok segítségért fordulhatnak. Ezek szélesebb körben való terjesztése kiváltképp fontos lenne, hiszen amellet, hogy információt nyújt a segítségkérés lehetőségeiről, képes csökkenteni az elszigeteltség és a támogatottság hiányának érzését.

A segélyszervezetek láttatásán kívül a bántalmazás hosszú távú folyamatként való bemutatása volt jelen tematikus elemként. Ez a híradások 64%-ában volt tetten érhető. Ennek hiánya egyszeri, előzmény nélküli esetként mutatja be a kapcsolati erőszak szóban forgó esetét, amely meggátolhatja az erőszak körforgásszerű jellegének felismerését. A Lenore Walker által kidolgozott „ciklikus erőszak” modell szerint a felgyülemlett feszültség bántalmazásban történő kisülését az elkövető részéről a megbánás, jóvátétel követi, amely következtében az áldozat elhiszi, csupán egyszeri „megingás” eredménye az őt ért erőszak. A folyamat azonban nem áll meg, a jól felismerhető szakaszok folyamatosan ismétlődnek.³⁵

A jelenlévő minták alapján az összes elemzett cikk keretrendszerét epizodikusnak értékeltem. Ezek az elbeszélések az esetet, habár részletesen tárgyalják, nem utalnak a tágabb társadalmi kontextusra, vagyis a családon belüli erőszak kiterjedésére és okaira, a bántalmazás nemi meghatározottságára.

Tekintettel arra, hogy tematikus keretezést egyetlen cikk esetében sem sikerült azonosítani, a második kutatási kérdés nehezen megválaszolható. Ugyanakkor

³⁴ Tóth 2018.

³⁵ Virág 2019b.

figyelembe véve a tematikus elemek alkalmazását – segélyszervezetek elérhetőségének feltüntetése, átirányítás a családon belüli erőszakot általánosságban tárgyaló cikkekre –, megállapítható, hogy azok kizárólag híroldalak tudósításaiban jelentek meg (az összes cikk 27,3%-ában). Említésre méltó megállapítás továbbá, hogy a „szenzációhajhász” megfogalmazások, melyek már-már démonizálták az elkövetőt vagy cselekményét, kizárólag a bulvár típusú oldalak által közzétett hírekben voltak megfigyelhetők. A minta három ilyen folyóirat online verziója által közölt cikkeket tartalmazott, ezek közül mind alkalmaztak hasonló jellegű eszközöket. Ennek oka feltehetően a kattintásszámok maximalizálásának igényében keresendő.

A szakirodalom szerint minél gyakrabban kerül egy kérdés egy bizonyos módon keretbe, annál valószínűbb, hogy az emberek elfogadják azt. Az epizodikus keretezés kizárólagossága a médiában így az otthoni bántalmazással szembeni tolerancia fennmaradását eredményezheti.

Iyengar és Simon mellett érvelnek, hogy a keretek képesek megváltoztatni azt, ahogy az egyének felelősséget tulajdonítanak egy problémának. Más szóval, a keretek meghatározhatják, hogy a közvélemény úgy gondol-e a családon belüli erőszakra, mint olyasmire, amit az egyes esetekben érintett személyeknek kell feldolgozniuk vagy pedig nagyobb problémára, amely az enyhítés érdekében az egész közösségre kiterjedő erőfeszítéseket igényel.³⁶

5. Zárógondolatok

Habár az általam végzett elemzés nem teszi lehetővé, hogy általános következtetéseket vonjak le arról, hogyan kezeli a média a családon belüli erőszak eseteket, megmutatta az abban rejlő kutatási lehetőségeket. Így a jövőben érdemesnek tartom a vizsgálatot kiterjeszteni és több beszámolót megvizsgálni, akár az online sajtón kívül is.

Fontos lehet továbbá azon tényezők feltárása, melyek az újságírók felfogását és gyakorlatát alakítják a témával kapcsolatos történetek készítésekor. Érdekel, hogy feladatuknak tartják-e egyáltalán a hírmédia szereplői, hogy a tájékoztatás mellett képezzék is a közönségüket?

Talán e kérdésekkel való foglalkozás javíthatja a tudósításokat, elmozdítva azokat a kontextusmentesítéstől vagy az áldozathibáztatástól. A pontos információk bemutatása, beleértve az eset kapcsolati erőszakként való meghatározását és a vele kapcsolatos háttértényezők ismertetését, döntő fontosságú a közvélemény támogatásának és a reagálási készségük növelésének szempontjából.

Amennyiben a családon belüli erőszak médiareprezentációinak kultúrájában változás következik be, akkor remény van arra, hogy a közvélemény jobban megérti a problémát, ami végső soron a közpolitika javulását is eredményezheti.

³⁶ Iyengar – Simon 1993.

Felhasznált irodalom

- Bajomi-Lázár Péter: Manipulál-e a média?. *Médiakutató*, 2006 nyár. https://epa.oszk.hu/03000/03056/cikk/2006_02_nyar/04_manipulal-e_a_media/index.html (2022. 06. 30.)
- Best, J.: *Images of issues: Typifying social problems*. Hatwthorne, NY: Aldine de Gruyter. 1989.; 2., eBook kiadás 2017. : <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9781351310284/images-issues-joel-best>
- Bullock, C. – Cubert, J.: Coverage of domestic violence fatalities by newspapers in Washington State. *Journal of Interpersonal Violence*. 2002. 17(05), 475-499. DOI: <https://doi.org/10.1177%2F0886260502017005001>
- Carlyle, K. E. – Jennifer A. Scarduzio – Michael D. Slater: Media Portrayals of Female Perpetrators of Intimate Partner Violence. *Journal of Interpersonal Violence*. 2014. 29(13) 2394-2417. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260513520231>
- Carlyle, K. E. – Orr, C. – Savage M. W. – Babin E. A.: News Coverage of Intimate Partner Violence: Impact on Prosocial Responses. *Media Psychology*, 2014. 17:4, 451-471. DOI: <https://doi.org/10.1080/15213269.2014.931812>
- Carlyle, K. E. – Slater, M. D. – Chakroff, J. L.: Newspaper coverage of intimate partner violence: Skewing representations of risk. *Journal of Communication*, 2008. 58, 168-186. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2007.00379.x>
- Cullen, P. – O'Brien, A. – Corcoran, M.: Reporting on domestic violence in the Irish media: an exploratory study of journalists' perceptions and practices. *Media, Culture & Society*. 2019. 1-17. DOI: <https://doi.org/10.1177/0163443718823141>
- Fleury, R. E. - Sullivan, C. M. – Bybee, D. I.: When ending the relationship does not end the violence: Women's experiences of violence by former partners. *Violence Against Women*, 2000. 6(12), 1363-1383. DOI: <https://doi.org/10.1177%2F10778010022183695>
- Gillespie, L. K. – Richards, T. N. – Givens, E. M. – Smith, M. D.: Framing Deadly Domestic Violence: Why the Media's Spin Matters in Newspaper Coverage of Femicide. *Violence Against Women* 2013. XX(X) 1-24. DOI: <https://doi.org/10.1177/1077801213476457>
- Gregor Anikó: Nyílt titkok – a nők elleni otthoni erőszak észlelése és az ezzel kapcsolatos vélemények a magyarországi lakosság körében. *Replika* (2014/1-2. szám). 13-33.
- Iyengar, S. – Simon A.: News coverage of the Gulf Crisis and public opinion: A study of agenda-setting, priming and framing. *Communication Research*, 1993. 20, 365-383. DOI: <https://doi.org/10.1177/009365093020003002>

Karlsson, N. – Lila, M. – Garcia, E. – Wemrell, M.: Representation of Intimate Partner Violence Against Women in Swedish News Media: A Discourse Analysis. *Violence Against Women*. 2020/07, 1-26. DOI: <https://doi.org/10.1177/1077801220940403>

Kimmel, M. S.: *The Gendered Society*. Oxford University Press, New York. 2000.

Kovács Mónika – Szabó Mónika: Társadalmi nem és szexizmusok: a nemi hierarchiát igazoló nézetrendszerek elfogadása és elutasítása. In Kovács Mónika: *Társadalmi nemek: Elméleti megközelítések és kutatási eredmények*. Budapest 2017. ELTE Eötvös Kiadó, 41.

Kozol, Wendy: Fracturing Domesticity: Media, Nationalism, and the Question of Feminist Influence. *Signs*, 1995. 20.

Szabó Mónika: *A társadalmi nemekkel kapcsolatos dinamikus nézetrendszerek szociálpszichológiai vizsgálata: ideológiák és sztereotípiák, nemi tipizáltság és társas identitás*. Phd-disszertáció. Kézirat. ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Budapest. 2008.

Tamási Erzsébet: Nemek és bűnözés. In Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Lévy Miklós: *Kriminológia – Szakkriminológia*. CompLex, Budapest. 2006. 545-558. DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632956275>

Tóth Olga: A nők elleni párkapcsolati erőszak Magyarországon. Az elmúlt 20 év kutatási eredményeinek összegzése. *Társadalomtudományi Szemle*, 2018. 2. 1. sz. 37-46. DOI: <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2018.4.1>

Unicef Magyar Bizottság: Jogod van a jogaidhoz! Az UNICEF Magyar Bizottsági gyermekjogi felmérése. http://unicef.hu/wp-content/uploads/2014/11/kutatasi_osszefoglalo_UNICEF_gyermekjog_fin.pdf 2014. (2022. 07. 01.)

Vig Dávid (2019a): Nemek és bűnözés. In: Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Lévy Miklós (szerk.): *Kriminológia*. Wolters Kluwer Hungary, Budapest. 2019. 666-686. DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632959313>

Vig Dávid (2019b): Radikális kritikai irányzatok. In: Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Lévy Miklós (szerk.): *Kriminológia*. Wolters Kluwer Hungary, Budapest. 2019. 194-209. DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632959313>

Virág György: Áttekintés. In: *Családi viszonyok. A családi erőszak kriminológiai vizsgálata*. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kft., Budapest. 2005.

Virág György (2019a): Bűnözés és média. In: Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Lévy Miklós (szerk.): *Kriminológia*. Wolters Kluwer Hungary, Budapest. 2019. 399-421.

Virág György (2019b): Erőszakos bűnözés. In: Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Lévy Miklós (szerk.): *Kriminológia*. Wolters Kluwer Hungary, Budapest. 2019. 557-606. DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632959313>

Witt, D. D.: A Conflict Theory of Family Violence. *Journal of Family Violence*, 1987. 2(4). DOI: <https://doi.org/10.1007/BF00993296>

Elemzett cikkek listája

Bilincsben a kemecsei szemkinyomó rém – fotók, videó (2022): Blikk, 2022. 02. 10. <https://www.blikk.hu/aktualis/krimi/kemecse-kinyomta-a-szem-et-gy-attila-elfogas/wql0ylv> (2022. 06. 13.)

Breaking: elfogták a kemecsei férfit, aki kegyetlenül kinyomta volt barátnője szemét (2022): Blikk, 2022. 02. 10. <https://www.blikk.hu/aktualis/krimi/kemecse-kinyomta-a-szem-et-gy-attila-elfogas/0r2s3xs> (2022. 02. 13.)

Brutális támadás Kemecsen: kinyomta volt barátnője szemét, majd egy árokba lökte és otthagya – videó (2022): Blikk, 2022. 02. 06. <https://www.blikk.hu/aktualis/krimi/kemecse-brutalis-tamadas-kinyomta-a-szem-et/0qceyte> (2022. 06. 13.)

Elfogta a rendőrség a volt barátnőjét megvakító férfit (2022): hvg.hu, 2022. 02. 10. https://hvg.hu/itthon/20220210_elfogas_kemecse_megvakitas_ferfi (2022. 06. 14.)

Egy férfi megverte és meg is vakította a vele szakító barátnőjét (2022): hvg.hu, 2022. 02. 08. https://hvg.hu/itthon/20220208_bunugyek_sulyos_bantalmazas_megvakitotta_a_vele_szakito_baratnojet_egy_ferfi (2022. 06. 14.)

Előd Fruzsina (2022): Elfogták a férfit, aki bosszúból mindkét szemére megvakította a volt barátnőjét. Telex, 2022. 02. 10. <https://telex.hu/belfold/2022/02/10/elfogtak-a-ferfit-aki-kinyomta-a-baratnoje-szem-et> (2022. 06. 14.)

Ez az ember engem nem vert, hanem gyilkolt (2022): Origo, 2022. 06. 08. <https://www.origo.hu/itthon/20220608-ez-az-ember-engem-nem-vert-hanem-gyilkolt-szemkinyomas.html> (2022. 06. 13.)

„Fájdalmas volt felidézni a borzalmakat” – Megcsonkítója tárgyalása után a megvakított Gabriellát faggatták a rendőrök (2022): Blikk, 2022. 03. 23. <https://www.blikk.hu/aktualis/belfold/megvakitotta-kemecse-tamado-kihallgatas/cdlt42l> (2022. 06. 13.)

Hercsel Adél (2022): Műszemet kapott a volt párja által megvakított kemecsei nő. Index, 2022. 04. 21. <https://index.hu/belfold/2022/04/21/kemecse-eroszak-bantalmazas-gabriella-szem-vaksag/> (2022. 06. 13.)

Így kísérték kihallgatásra a 22 éves nőt megvakító férfit (2022): Index, 2022. 02. 11. <https://index.hu/belfold/2022/02/11/kemecse-bantalmazas-megvakitas-hencida-gyanusított-elfogas-kihallgatas-video/> (2022. 06. 13.)

Janecskó Kata (2022): Minden napom egy harc, mondta a megvakított kemecsei nő. Telex, 2022. 03. 23. <https://telex.hu/belfold/2022/03/23/minden-napom-egy-harc-mondta-a-megvakitott-kemecsei-no> (2022. 06. 14.)

Kihallgatták a kemecsei barátnőjét felfoghatatlan kegyetlenséggel megcsónkító férfit – videó (2022): Origo, 2022. 02. 11. <https://www.origo.hu/itthon/20220211-kihallgattak-a-ferfit-aki-kinyomta-a-baratnoje-szem-et-kemecsen.html> (2022. 06. 13.)

Kitépte Gabriella szemeit az exe, most testvére mesterséges szemre gyűjt neki (2022): Ripost, pontos dátum nem ismert. <https://ripost.hu/insider/2022/03/kitepte-gabriella-szemeit-az-exe-most-testvere-mesterseges-szemre-gyujt-neki> (2022. 06. 14.)

Kolontár Krisztián (2022): Emberölési kísérlettel gyanúsították meg a volt barátnője szemét kinyomó hencidai férfit. 24.hu, 2022. 02. 10. <https://24.hu/belfold/2022/02/10/elfogtak-a-volt-baratnoje-szem-et-bosszubol-kinyomo-hencidai-ferfit/> (2022. 06. 13.)

Kolontár Krisztián (2022): Kiengedték a kórházból és védett házba vitték a megvakított kemecsei nőt, örül, hogy él. 24.hu, 2022. 02. 14. <https://24.hu/belfold/2022/02/14/kemecse-megvakitott-no-korhaz-serulesek-vedett-haz-megszolalt-a-csalad/> (2022. 06. 13.)

Kolontár Krisztián (2022): Sajnálja a hencidai férfit, hogy kinyomta a volt barátnője szemét, letartóztatták. 24.hu, 2022. 02. 11. <https://24.hu/belfold/2022/02/11/kemecse-kinyomta-a-volt-baratnoje-szem-et-vallomas-letartoztatasa/#> (2022. 06. 13.)

Kóré Károly (2022): Mint egy brutális horrorfilm: Csókolózás után vakította meg szerelmét Attila. BorsOnline, 2022. 02. 08. <https://www.borsonline.hu/aktualis/2022/02/mint-egy-brutalis-horrorfilm-csokolozas-utan-vakitotta-meg-szerelmet-attila> (2022. 06. 14.)

Kuli Orsolya (2022): Megvakította volt barátnőjét, hajtóvadászatot indított a rendőrség. Index, 2022. 02. 08. <https://index.hu/belfold/2022/02/08/bunugy-hajtovadaszat-bantalmazas-rendorseg-korozes-hencida/> (2022. 06. 13.)

Megcsókolta, majd felfoghatatlan kegyetlenséggel megcsónkította szerelmét egy férfi Kemecsen (2022): Origo, 2022. 02. 08. <https://www.origo.hu/itthon/20220208-brutalisan-kitepte-volt-baratnoje-szemeit-egy-ferfi-kemecsen-elotte-megcsokolta-es-tobbzor.html> (2022. 06. 13.)

Megdöbbentő részletek a kemecsei tragédiáról: „Gabi egyik szeme az arca előtt lógott, a másikat másnap találta meg a szomszéd” (2022): Life.hu, 2022. 02. 08. <https://www.life.hu/hirek/20220208-megdobbento-reszletek-a-kemecsei-tragediarol.html> (2022. 06. 14.)

S. Z. (2022): „A legnagyobb hála van benne, hogy él” – megszólalt a megvakított kemecsei nő testvére. Nők Lapja Café, 2022. 02. 14. <https://nlc.hu/csalad/20220214/megvakitott-no-kemecse-bantalmazas/> (2022. 06. 14.)

Vége a hajtóvadászatnak, rendőrkézen a barátnőjét megvakító férfi (2022): Index, 2022. 02. 10. <https://index.hu/belfold/2022/02/10/elfogtak-a-baratnojet-megvakito-ferfit/> (2022. 06. 13.)

MEDIA REPRESENTATION OF INTIMATE PARTNER VIOLENCE

A pilot study on the representation of intimate partner violence in Hungarian online media.

The aim of this study is to show how the Hungarian digital media represent intimate partner violence through the analysis of articles about a specific crime. The study characterizes intimate partner violence using a feminist approach, provides an overview of the utility of the most important media-related criminological theories on the topic, and details the process of the pilot study and its results.

SEPOVICS IDA

Kriminológia Tanszék

Témavezető: Dr. Inzelt Éva Veronika PhD, egyetemi adjunktus

DOI: 10.56966/2022.21.Sepovics

A MAGYAR REINTEGRÁCIÓS GYAKORLAT HATÉKONYSÁGA A FOGVATARTOTTAK SZEMSZÖGÉBŐL

1. A hatékony reintegrációs gyakorlat meghatározása

A reintegráció célja a bűnelkövetők társadalmi integrációja, az újbóli bűnelkövetés megelőzése, amely cél érvényesítése során a hazai büntetés-végrehajtási intézetek kiemelt szerephez jutnak. A reintegrációs gyakorlatot a bűnmegelőzési szakpolitika, tágabban a kriminálpolitika cél- és eszközrendszere orientálja. A bűnmegelőzési dokumentumokban rendre megjelennek azok a kívánalmak, amelyek a bűnmegelőzési beavatkozások irányait, szintjeit, céljait fogalmazzák meg, ezáltal a bűnözésre, mint komplex társadalmi jelenségre hivatottak reagálni. Ezekben a dokumentumokban, így a 2003-as Társadalmi Bűnmegelőzési Nemzeti Stratégiában¹ illetve utódjában, a 2011-es Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiában² erőteljesen artikulált elvárás a hatékonyság. A 2003-as stratégiában a bűnmegelőzési alapelvek között találkozunk a hatékonyság kritériumával. Itt a hatékonysági követelmény többek között olyan módon kerül kifejezésre, miszerint a tudásalapú bűnmegelőzés elve alapján a tudományosan bizonyított, hatékony bűnmegelőzési formákat kell alkalmazni. A közvélemény nyomása ellenére a populista megoldásokat kerülnie kell. (Például a rendszeres, programok mentén alakuló hatékonyságvizsgálatok, a szakmaközi párbeszéd, és folyamatos szakmai diskurzus elősegítheti az alapelv érvényesülését.) A 2011-es Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiában az átfogó célok között említi a hatékonyságot, továbbá megfogalmazza az alábbiakat is: „A külföldi példákat szem előtt tartva be kell vonni a felsőoktatási intézményeket a bűnmegelőzési programok értékelési rendszerének kidolgozásába, hiszen a modern bűnmegelőzés követelménye a mérés, amely a hasznosulás mértéke. A bűnmegelőzési programok költséghatékonyságát mérő kutatásokat is támogatni kell, az eredményeiket pedig nyilvánossá kell tenni. „³

¹ 115/2003. (X.28.) OGY hat.

² 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról

³ 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2013-2023.) 3.1

A bűnmegelőzés hatékonysága érdekében tehát a tudományosan bizonyított beavatkozási formákat és program típusokat szükséges alkalmazni, amely során szignifikáns kapcsolat állapítható meg a bűnmegelőzési programtípus és a bűnelkövetés csökkenésének vonatkozásában, továbbá a bűnmegelőzési eszközök, illetve programok tekintetében azok értékelése, mérése is a hatékonyságot segíti elő. A bűnmegelőzési programok hatékonyságának követelményeit a szakpolitikai dokumentumok elvárásai alapján az alábbi táblázatban foglaltam össze:

1. táblázat: A bűnmegelőzési programok hatékonyságának követelményei a szakpolitikai dokumentumok elvárásai alapján

	Tartalmi követelmények	Formai követelmények
Cél	Empirikusan alátámasztott, hatékony beavatkozási forma, programtípus alkalmazása	Programintegritás elősegítése
Bizonyíték	Szignifikáns kapcsolat a beavatkozási forma és a bűnelkövetési ráta között	Programminőségi szempontok érvényre juttatása: strukturálás, tervezés, végrehajtás, monitorozás, költséghatékonyság, teljesítménymérés, hatásmérés
Mérőeszköz	Hatékonyságvizsgálat	Értékelő kutatás értékelési rendszer működtetésével

Saját szerkesztés

Összefoglalva, hatékony bűnmegelőzésről akkor beszélhetünk, ha az alkalmazott beavatkozási forma, programtípus hatékonysága tudományosan bizonyított, továbbá annak gyakorlati implementációját (pl. monitorozással, teljesítményértékeléssel) elősegítik. A hatékonyság közös nevező a bűnmegelőzés elméleti és gyakorlati igényei között, amely olyan speciális eszközöket igényel, mint a hatékonyságvizsgálat és az értékelő rendszer.

„Értékelő kutatásokra alapvetően olyankor kerül sor, amikor valamiféle társadalmi beavatkozás történik, vagy ilyen terveznek. A társadalmi beavatkozás: társadalmi kontextusban végzett akció valamely elérni kívánt eredmény előidézésére. Az értékelő kutatás, a legegyszerűbb értelmezés szerint, az a folyamat, amellyel megállapítjuk, hogy sikerült-e a kívánt hatást elérni.”⁴ Továbbá „Az értékelő kutatás az alkalmazott kutatások egy válfaja, amely a társadalmi beavatkozások hatását vizsgálja.”⁵ Az értékelő kutatásokban a kvalitatív és a kvantitatív kutatási módszereket egyazon kutatásban akár egyidejűleg is alkalmazzák. Ezzel szemben hatékonyságvizsgálatot értek az alábbi, specifikus kutatási módszer alatt: „A szisztematikus áttekintés és annak egyik eszköze, a metaanalízis a hatékonyság

⁴ Babbie 2003. 383.

⁵ Babbie 2003. 408.

értékelésének jelenleg elfogadott, legbiztosabb módszere, nem csak a bűnmegelőzésben, de az orvostudományban is. A módszer lényege, hogy több egyedi, ám önmagában is nagyon szigorú módszerrel (jellemzően úgynevezett randomizált kontrollált próbával) vizsgált program együttes elemzésével von le következtetéseket arra nézve, hogy az adott programtípus – helytől és időtől függetlenül – van-e tényleges hatással a bűnelkövetővé válásra.”⁶

Kutatásom során ezért egyfelől a hazai büntetés-végrehajtási intézetekben fogvatartottak részére működtetett reintegrációs programelemek azonosítása, feltárása, megismerése volt a célom, másfelől a gyakorlati implementációjuk problémaforrásainak feltárása. Ennek érdekében dokumentumelemzést folytattam a büntetés-végrehajtási intézetek működésével, céljaival összefüggésben, továbbá a 2020-2021 között résztvevő terepkutatást végeztem a megfigyelés módszerével egy hazai büntetés-végrehajtási intézetben, amely során fogvatartottakkal dolgoztam. Megfigyeléseimet jegyzetek, illetve terepnapló formájában rögzítettem. Célom egyfelől annak feltárása volt, hogy mely programelemekből épül fel a hazai, országos, fogvatartottak részére működtetett gyakorlat, másfelől annak feltárása, hogy milyen tényezők hátráltatják a hazai reintegrációs gyakorlatot. Eredményeim ismertetése előtt röviden bemutatom kutatásom elméleti keretét, diszciplínán belüli pozícióját, amelyet a későmodern kriminálpolitika logikájára jellemző szemléletek határoznak meg. A fent bevezetett *tartalmi követelmények* tekintetében meghatározónak tartom a bizonyíték alapú kriminológiai irányzatot. A bűnmegelőzési programok hatékonyságának *formai követelményei* tekintetében pedig a kockázati szemlélet, a menedzseri szemlélet, továbbá az inkluzív és exkluzív kriminálpolitikai ideáltípusokat képezik az elméleti keretrendszer kutatásomban.

2. Kortárs kriminálpolitikai tendenciák a hatékony reintegrációs gyakorlattal összefüggésben

A hatékonyság szempontjából tárgyalt tartalmi és formai követelményeket az elméleti eredmények és gyakorlati implementáció dichotómiájának fényében vizsgáltam, amelyhez a bizonyítékalapú kriminológia szolgáltatott elméleti keretet. A kriminológia tudomány – mint önálló elméleti diszciplína – elméleti eredményei gyakran konfliktusos helyzetben találják magukat a gyakorlati implementációval szemben. Találkozhatunk azzal az állásponttal, amely szerint a gyakorlatban dolgozó szakemberek életidegen praxisként tartják számon a „íróasztalnál kidolgozott” eredményeket, amelyek nem- vagy nem kellően alkalmazhatóak. További álláspont lehet, hogy az elméleti tételek nem érthetőek a gyakorlatban dolgozók számára, valóságidegen a tudósok elképzelése. Ez a fajta „elméletellenesség” abból a félelemből is fakadhat, amely szerint a gyakorlat nem szereti, ha ellenőrzik őket, sőt értékeli a munkájukat. Továbbá találkozhatunk olyan véleménnyel, amely szerint

⁶ Borbíró 2009. 22.

az elméleti szakemberek „arisztokratikusan elzárkóznak” a gyakorlattól.⁷ E szemléleti különbség a 2011-es hazai szakpolitikai bűnmegelőzési dokumentum kialakításában is tetten érhető. Ezt az alábbi idézet is szemlélteti, amelyet a bűnmegelőzési stratégiai dokumentumokkal kapcsolatban fogalmaztak meg: *“A nemzeti bűnmegelőzési stratégia mindazonáltal lényegesen gyakorlatiasabb, ezáltal mind a politika, mind a bűnmegelőzésben tevékenykedők számára jobban elfogadható, átlátható és érthető, mint az amúgy tudományosan megalapozott, azonban mind tartalmában, mind nyelvezetében elvont, elsősorban elméleti szakemberek és jogászok által értelmezhető társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája volt. Tulajdonképpen a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiájának, mint szakpolitikai programnak a legnagyobb erénye (az aprólékos tudományos megalapozottság) volt a gyengesége is.”*⁸

Az elmélet gyakorlatba transzformálása értelmezésem szerint tehát nehéz feladatnak bizonyul, ami a hazai bűnmegelőzési szakpolitika eszközválasztásában is tetten érhető: a bűnmegelőzésben a szituációs technikák megjelenése és térnyerése mögött döntően olyan alapelméletek állnak – mint a rutintevékenységi elméletek, a racionális és korlátozott racionalitás elmélet, a szituációs elmélet –, amelyek nem keresik az elkövetés mögött húzódó belső oksági magyarázatokat, csupán a bűnalkalom kontrolljára törekszenek. Amennyiben például kizárólag helyi szituációs bűnmegelőzést alkalmaznak, megtevesztő eredmények születhetnek. Az iskolarendőrség, a közterületekre felszerelt kamerák, vagy például a hotspot területeken megnövelt rendőri jelenlét rövid időn belül látványos eredményeket eredményezhet, a bűnözés mértéke azonban így nem csökken, csak áthelyeződik más területekre, ahol nincs kamera vagy rendőr. A szituációs bűnmegelőzés önmagában való alkalmazása ezért nem stratégiának, hanem taktikának minősül. A stratégiának azonban rövid és hosszú távon is működnie kell. *“Nyilvánvaló, hogy sokszor ellentét feszül a rövid távú (szituációs) és a hosszú távú (társadalomfejlesztési) célú bűnmegelőzési eszközök használata, illetve szükségességének belátása között.”*⁹

A tudományos eredmények és szakpolitikai célok közötti konfliktusos kapcsolatot elnézve értelmet nyerhet az a nem is olyan régen, a 20. század végén életre hívott irányzat, amelynek képviselői a gyakorlatorientált, alkalmazott vagy más néven experimentális kriminológia mellett teszik le a voksukat. Az irányzat képviselői azt vallják, hogy mivel a kriminálpolitika szakított az elméleti diszciplínával, azokat nem tudja vagy akarja transzformálni a cél- és eszközválasztás során, ezért a kriminológia feladata és szerepvállalása szükségképpen a kidolgozott, gyakorlatorientált módszerek direkt „szállítása” a kriminálpolitikának. Ennek a bizonyítékalapú kriminológiának célja, hogy rehabilitálja a tudásanyag hasznosulását a kriminálpolitikai törekvésekben, illetve *„létrehozza a*

⁷ Korinek 2010. 287-288.

⁸ Gratzer-Sövényházy 2014. 3.

⁹ Kerecsi 2001.

*bűnözéskontroll olyan eszközeinek katalógusát, amelynek bűnözéscsökkentő hatékonysága statisztikailag bizonyított, és amelyek közül így a kriminálpolitika szakmai aggályok nélkül válogathat. Az experimentális kriminológia ezért kizárólag a bűnözéskontroll hatékonyságának mérésével, illetve a hatékonysági mércének megfelelő új eszközök kidolgozásával foglalkozik.*¹⁰ Véleményem szerint tehát a bizonyítékalapú kriminológia erős pozitivista hagyománnyal rendelkezik, amely során szükséges módszer a hatékonyságvizsgálat.

Ami a hatékony programelemek gyakorlati megvalósulását illeti, a programok integritását illetően a kockázati szemlélet és a menedzserizmus fogalmának bevezetése szükséges.

A globális folyamatokra reflektál a *kockázati szemlélet*,¹¹ melynek központi gondolata szerint a későmodern társadalmakra jellemző a talajvesztés és a bizonytalanság érzése. A jövő kiszámíthatatlanságából fakadó cél a kockázatmenedzselés, a jövő kiszámíthatóvá tétele, a biztonság és rend iránti vágy megnyilvánulása. Becsatornázására kiválóan alkalmas lehet a közbiztonság kérdése. A posztmodern kriminálpolitikában megjelenő kockázati szemléletet leginkább annak terjeszkedése illusztrálja. A büntetés-végrehajtási intézetek központi elemévé válik a kockázatbecslés és menedzselés. A büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény (továbbiakban Bv. tv.] V. fejezetének 83. § nevesíti a kockázati szempontokat működtető központi logikát, amely szerint: „*a kockázatelemzési és kezelési rendszer: az elítélt visszaesési és fogvatartási kockázatának a felmérése, értékelése és kezelése érdekében kialakított és működtetett szakmai rendszer*”. Kérdés azonban, hogy a beavatkozás célpontja, a kockázati faktorokkal azonosított fogvatartott szemszögéből van-e összefüggés a kockázati indikátor és a kriminalitás között?

Ami a kockázatmenedzselést illeti, Szabó Judit a speciális prevenciók törekvések prioritásainak irányváltására is felhívja a figyelmet: „*A kockázatértékelés célja az erőforrásokkal való megfelelő gazdálkodás és a rizikó költséghatékony és sikeres kezelése, és nem az elkövető személyre szabott rehabilitációs tervének kidolgozása. Ez a tendencia nem csak a börtönökben, hanem a pártfogó felügyelet terén is tapasztalható; a pártfogók kockázatmenedzselő technikussokká váltak, akik egy központosított ellenőrző rendszer révén gyakorolnak folyamatos felügyeletet a kliensek felett.*” Ugyanitt megállapítást nyer, hogy a visszaesés nem a rehabilitációs módszer, hanem a kockázatmenedzselés kudarca.¹²

A hazai kortárs kriminálpolitika a kockázati szempontok beépítésén kívül a közgazdasági, piaci szempontok logikája alapján a menedzseri szemlélet is átvette. Ez leginkább a programok finanszírozásához köthető munkaszervezéshez és munkafolyamatokhoz köthető.

¹⁰ Borbíró 2016.

¹¹ Beck 2003.

¹² Szabó 2019. 78.

A szakpolitika által támogatott, országos, régiós és helyi, célzatos reintegrációs programok megvalósulását az államháztartás finanszírozza. A hazai bűnmegelőzési szakpolitika tekintetében a pályázati rendszer biztosítja, hogy szakmai alapokon szerveződő verseny döntse el a támogatásra leginkább érdemes formális vagy civil szervezetek által delegált programokat. Továbbá a nemzetközi szervezetek vagy Európai Unió kívülről érkező támogatásai, finanszírozásai projekt alapon szerveződnek: *„Projektnek nevezünk minden olyan tevékenységet, amely egy szervezet számára olyan egyszeri és komplex feladatot jelent, amely egy adott eredmény (cél) elérésére irányul és amelynek teljesítési időtartama és költségei meghatározottak.”*¹³ A projekt alapú társadalmi beavatkozások, így a bűnmegelőzési programok előnye, hogy új támogató források szabadulnak fel, illetve érhetőek el az állami költségvetés forrásai mellett. Másfelől a projekt alapú beavatkozások hátránya, hogy időlegesek: egy megadott időintervallumban támogatják a programot. Ez véleményem szerint egyfelől a programban dolgozókat érinti. A jövő bizonytalanságából fakadóan nagyobb fluktuációt eredményezhet, ami a program céljait is hátráltatja. Másfelől a projekt alapú programok célközönségében, a beavatkozások megszólítottjaiban, jelen esetben a fogvatartottakban is bizonytalanságot okoz, mivel a vele folytatott munkafolyamatot bármikor kettévághatja egy jövőbeli forrásmegvonás, illetve a projekt rendszerinti kifutása.

A finanszírozó forrás a bűnmegelőzés eltérő szereplőit, megvalósítóit szólítja meg. Míg az állami közvetlen támogatás az állami büntető-igazságszolgáltatási intézményeinek bűnmegelőzési munkájához köthető (pl. a büntetés-végrehajtásban működő reintegrációs osztályok feladatellátása), addig a pályázati rendszer biztosította keretösszegek az alapítványi, nonprofit kezdeményezéseket is segítik (például a szabaduló fogvatartottak reintegrációjáért dolgozó alapítványokat). A nemzetközi szervezetek, többek között az Európai Unió az állami formális intézmények részére éppen úgy teremt „lehívható keretösszegeket”, mint civil kezdeményezések részére, ilyenek például a TÁMOP és az EFOP pályázatok is: *„Az Európai Unió jelentős támogatásokat nyújt a tagországok számára bizonyos projektek végrehajtásának finanszírozására. A támogatások odaítélésére az EU egy jól kiforrott, nemzetközi módszert alkalmaz: a projektciklus-menedzsmentet (Project Cycle Management – PCM) Olyan célorientált tervezési és menedzsment eszköz, amely a projektcélokhöz rendelt mutatószámokon keresztül a közvetlen eredmények és közvetett hatások nyomon követésére szolgál (áttekinthetőség, egységes forma).”*¹⁴ A munkaszervezés szempontjából a projekteket a piaci logika alapján a menedzserizmus, a menedzseri szemlélet jellemzi. A pályázati pénzek elköltésének feltétele a finanszírozó követelményeinek való megfelelés: a teljesítményt értékelése. Az értékelés nem csak a projekt utóéletében, hanem már a tervezési és az azt követő megvalósítási szakaszban is elvárás. Az értékelést az úgynevezett logikai keretrendszer („logical framework”) szabályozza: *„A logikai keretmátrix*

¹³ Görög 2003. 20.

¹⁴ Balla 2022.

megközelítés (Logical Framework Approach – LFA) egy elemzési módszer, meghatározott technikák összessége, amely elősegíti a PCM-et. Olyan célorientált tervezési és menedzsment eszköz, amely a projektcélokhöz rendelt mutatószámokon keresztül a közvetlen eredmények és közvetett hatások nyomon követésére szolgál (áttekinthetőség, egységes forma).¹⁵ A logikai keretmátrix technikái a nemzetközi pályázatok követelményeihez szorosan kapcsolódnak és a *formai követelmények* megvalósulását szolgálják. A reintegrációs projektek szempontjából felmerülő kérdés, hogy a teljesítményindikátorok, mutatószámok milyen összefüggésben vannak a programelemek hatékony megvalósulásával?

Összességében az értékelő kutatások csak úgy szolgálják a prevenciós gyakorlatot, illetve a szakpolitika érdekeit, ha az a tudományosság kritériumainak megfelel. ¹⁶ Egyébként nem történik más, mint az adatokkal való visszaélés, vélemények igazolása. Éppen ezért a közgazdasági szemlélet és a menedzserizmus szorosan összefüggésbe hozható a hazai reintegrációs programok hatékonyságával.

3. A kutatási eredmények összegzése

A következőkben kutatási eredményeimet foglalom össze. Egyfelől ismertetem a hazai, komplex metodikájú reintegrációs gyakorlatot, másfelől a kutatásom során feltárt problémaforrásokat összegzem.

A szabadságvesztés célja kettős: az ítéletben meghatározott joghátrány érvényesítése mellett a cél olyan reintegrációs beavatkozás, amely a szabadulást követően elősegíti a szabadult jogkövető módon való visszailleszkedését a társadalomba.¹⁷

Kutatásom során arra kerestem a választ, hogy a hazai büntetés-végrehajtási intézetekben fogvatartottak részére milyen reintegrációs programelemek azonosíthatóak, továbbá a gyakorlati megvalósulás problémaforrásainak megismerésére törekedtem terepkutatásom során a megfigyelés módszerével.

A Bv. tv-ben a reintegrációs program definiálása komplex rendszert ír le: az elítélt munkaerőpiaci integrációjának elősegítését, a befogadást megelőző életkörülményeiből, életviteléből eredő hátrányok csökkentését, személyisége és szociális készségei fejlesztését célzó reintegrációs programokat, foglalkozásokat. A kettős hatásmechanizmus érvényesülése érdekében a fogvatartottak olyan tevékenységekben vehetnek részt, amelyek elősegítik személyiségük pozitív fejlődését. A cél a reszocializáció, a (re)edukáció, a rehabilitáció, illetve az integráció vagy visszatérés (re-entry) – ezek gyűjtőfogalma a reintegráció –, amelynek célja a bűnismétlés, illetve a visszaesés megelőzése. A visszaesés negatív

¹⁵ Balla 2022.

¹⁶ Kerezsi 2016 316.

¹⁷ Koósné - Lőrincz - Lukács - Pallo 2017. 46.

indikátor a börtönökben működő bűnmegelőzési programok teljesítményére és hatékonyságára nézve.¹⁸ A *reszocializációt* célzó tevékenységeknek a körébe sorolható a fogvatartottak oktatása, foglalkoztatása, munkáltatása, szabadidős tevékenységének megszervezése, kapcsolattartásuk folyamatos biztosítása hozzátartozóikkal, illetve a jutalmazás és fenyítés rendszere (a progresszív rezsimszabályok) illetve a pártfogás, és az utánkövetés lehetősége. Ezek megvalósulásáért elsősorban az büntetés-végrehajtási intézményekben működő reintegrációs osztályok munkatársai, a reintegrációs tisztek, illetve a pártfogók, tanácsadók, pszichológusok, lelkeszek és szakorvosok felelnek. A fentiekén túl a büntetés-végrehajtásban lehetőség van speciális, *rehabilitációs* célú bűnmegelőzési programok megvalósítására is, amelyek általában egy jól definiálható, az egyéni kockázati szempontokat figyelembe vevő, kriminalitással összefüggő problémára szükséges, hogy épüljenek: drogrevenziós programok, agressziókezelő vagy konfliktuskezelő csoportok, személyiségfejlesztő csoportok, illetve kognitív viselkedésterápiás programok a magatartás korrekció jegyében.

A továbbiakban azokat a problémaforrásokat foglalom össze, amelyeket reintegrációs gyakorlat során résztvevő terepkutatásom során megfigyeltem.

4. Problémaforrások a reintegrációs gyakorlatban

A reintegrációs célokat a büntetés-végrehajtási intézetek munkatársai összességében a kockázatelemzési és kezelési rendszer (továbbiakban KEK) vezérelve alapján működtetik, amely elv alapján a fogvatartott befogadása során feltárásra kerülhetnek a kriminalitással és a fogva tartás során felmerülő biztonsággal összefüggő kockázati tényezők, és amely alapján egyéniesített programterv készül a fogvatartott pozitív irányú korrekciója továbbá a büntetés-végrehajtási intézet biztonsági szempontjai szerint. A KEK rendszer alapján a fogvatartott kriminalitással összefüggő kockázati szempontjait a szabadságvesztés büntetés során bizonyos időközönként szükséges felülvizsgálni. Eredményeim alapján a Befogadási és Fogvatartási Bizottság (továbbiakban: BFB) a gyakorlatban is kiemelt szerepet játszik a KEK rendszer működtetése szempontjából. A büntetés-végrehajtási intézetekbe érkező fogvatartott kockázateértékelése elsődlegesen itt történik meg, továbbá az időközönkénti felülvizsgálatot is a BFB végzi. A visszaesési és fogvatartási kockázatokat a büntetés-végrehajtási intézet a befogadásakor felméri, amelyhez a prediktív mérőeszköz kérdéssorait használja. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a nyilvántartási, a reintegrációs, a pszichológiai, valamint az egészségügyi szakterület képviselői – a befogadási eljárásba illesztve – a fogvatartottat meghallgatják, a fogvatartotthoz kérdéseket intéznek.¹⁹ A kockázati szempontok szerinti reintegrációs terv kialakításában továbbá jelentős szerepe van a reintegrációs tiszti

¹⁸ Kerezsi 2016 693-700.

¹⁹ Czenczer – Sztodola 2019. 25-27.

befogadóbeszélgetésnek, amely során a fogvatartottal dolgozó reintegrációs tiszt célja többek között feltárni a kockázati és protektív tényezőket, amellyel összhangban elkészíti az egyéniesített fogvatartási programtervet is.

- a) Összességében a hazai reintegrációs gyakorlat komplex metodikájú munkát ír le, amely lehetőséget ad a reszocializációs és a rehabilitációs elemekre egyaránt, illetve az előzőekben ismertetett tartalmi követelményeknek *részben* megfelel.
- b) Kutatási eredményeim szerint a szorosan a kriminalitással összefüggő kockázati szempontok feltárása és a biztonsági, (mint pl. szuicid, önkárosító vagy a fogvatartotti állományra, a büntetés-végrehajtási intézmény állományára, illetve házirendjére néző veszélyforrások) tekintetében a kockázati szempontok tengelyén *erős elmozdulást figyeltem meg a biztonsági szempontok irányába*.
- c) A reszocializáció tekintetében a fogvatartottak munkáltatásáról rendszeresen, szisztematikusan születtek döntések, amelyek szempontja elsősorban a fogvatartott készsége, képzettsége, egészségügyi háttere volt.
- d) A kapcsolattartás, mint reszocializációs elem tekintetében kiegyen-súlyozott, rendszeres gyakorlatot azonosítottam, amelyben kiemelkedő a reintegrációs tisztek munkája.
- e) A reintegrációs programok hazai elősegítése érdekében jelentős anyagi erőforrások érkeztek a hazai büntetés-végrehajtási intézetekhez az EFOP 1.3.3-16-2016-00001 azonosító számú, „*Fogvatartottak reintegrációja*” című projekt keretében, amely az Európai Unió és Belügyminisztérium konzorciumában került megvalósításra 2016-tól.²⁰ A program hozadécai közé sorolom a teljesség igénye nélkül az infrastrukturális fejlesztéseket, a közösségi foglalkoztatók kialakítását, a programelemekhez szükséges eszközök beszerzését és biztosítását illetve a reintegrációs munkaerőforrás biztosítását (a tanácsadó munkakörben dolgozó szakembereket).
- f) A reintegrációs programelemek között a projekt alapú elemeket (EFOP) a közgazdasági szemlélet és a menedzserizmus jellemzi, amely a beavatkozások értékelésének vonatkozásában a teljesítmény számszerűsítését alkalmazza. Ez a bizonyítási technika az eddigiektől eltérően merőben új fogalmakat telepít át a reintegrációs gyakorlatba, amely a hatékonyságot teljesítményindikátorokkal, jellemzően kvantitatív mérőeszközökkel méri.
- g) Problémaforrásként azonosítottam a rehabilitációs programelemek háttérbe szorulását. Ennek okaként a rehabilitációs programelemeket megvalósító szakemberek kapacitási problémáját tártam fel. A rehabilitációs elemeket első sorban a büntetés-végrehajtási intézetben dolgozó pszichológus, másodsorban a projektmunka alapján dolgozó tanácsadó valósítaná meg,

²⁰ Az EFOP programról bővebben: <https://bv.gov.hu/hu/efop-1-3-3> (2022. 07.04.)

azonban a *munkaerő alacsony létszáma* ezeknek a programelemnek a megvalósítását lényegesen nehezíti.

- h) A reintegrációs programelemek tekintetében találkoztam *munkaszervezésből* adódó problémákkal, amely során bizonyos anomáliákat azonosítottam. Ez alapján elmondható, hogy a fogvatartott rendszeres részvétele nem megoldott a programokon a hivatalos munkaidőn belül. A büntetés-végrehajtási intézet kötelező feladatellátása, a különböző részterületek munkamegosztása (pl. biztonsági szemle, reintegrációs szemle, étkezések, séta, kapcsolattartás) között a reintegrációs programok izolálását, „láthatatlanná válását”, illetve érdekérvényesítésük sérülését azonosítottam.
- i) Meglátásom szerint a reintegrációs programokat megvalósító szakemberek informálisan izolálódnak a büntetés-végrehajtás szervezetrendszerében, ahol az általuk folytatott támogató jellegű preventív eszközök csupán lehetőségeknek, de nem szükségesnek tekintettek.

5. Következtetések

Összefoglalva eredményeimet, a reintegrációs programelemek integritása, gyakorlati implementációja problémás. Az elméleti eredmények nem megfelelően transzformálódnak a gyakorlatban. Véleményem szerint ennek egyik oka a reintegrációs programelemek, mint bűnmegelőzési beavatkozások célkitűzései és a vele szoros kapcsolatban lévő intézményi rendszer célkitűzései ellentmondásai, amely során a kriminalitással összefüggő kockázati szempontok háttérbe szorulnak. Amennyiben az intézmény célkitűzései nincsenek átfedésben a prevenciós program reintegrációs céljával, az súlyos akadályt jelent a programelemek integritására és végső soron a hatékonyságra nézve. A legnagyobb gonddal kidolgozott bűnmegelőzési program is értelmét veszíti abban a büntetés-végrehajtási intézményi miliőben, amiben a szűkebb és tágabb szakmai környezet informálisan negligálja a reintegrációs törekvéseket, ahol a biztonsági szempontok alapján kialakított kontroll eszközök túlsúlya mellett elveszik a támogató eszközök létjogosultsága. Továbbá, amennyiben a reintegrációs szemlélet nem megértett, ott a reintegrációs munka céljait is kritikával fogadják. Elsősorban a rehabilitációs programelemek megvalósulásához elengedhetetlen a kompetens szakemberek létszámbővítése, másodsorban a reintegrációs szakterületek képzése a kriminalitással összefüggő kockázati és protektív tényezők feltárása tekintetében. A munkaszervezésből adódó problémák tekintetében a fogvatartottak programokon való részvételének elősegítése céljából szervezetfejlesztés szükséges. Az intézetekben dolgozó szakterületek (biztonsági osztály, reintegrációs osztály és a további reintegrációs célokat megvalósító szakemberek, pszichológus, tanácsadó, lelkes, pártfogó) bevonásával, közös megoldás keresésével szükséges kialakítani a munkaszervezést olyan módon, hogy a fogvatartott jelenléte megoldott legyen a reintegrációs programokon. A

projektalapú programelemek mellett megjelenő, döntően statisztikai adatszolgáltatások, a teljesítményindikátorok mellett szükségesek lennének a program integritásával összefüggésben a kvalitatív mérőeszközök alkalmazása, a projektben résztvevő fogvatartottak és a megvalósító szakemberek megkérdezése, amely elősegítené a programelemek progresszivitását. A bizonyítékalapú kriminológia szellemében összességében megállapítható, hogy a hazai reintegrációs gyakorlat tartalmi szempontból részben megfelel a szakpolitika által megfogalmazott hatékonysági kritériumnak, tehát a komplex metodikájú reintegrációs munka, mint lehetőség adott, a programelemek gyakorlati implementációja azonban sérül. Állománybővítéssel, szervezetfejlesztéssel, az értékelési rendszerek fejlesztésével a hazai reintegrációs gyakorlat nem csupán az elméleti eredmények tekintetében, de a gyakorlati megvalósulás vonatkozásában is eredményesebbé válhatna.

Felhasznált irodalom

Albert Fruzsina (szerk.): *Életkeretek a börtönön innen és túl – szubjektív reszocializációs esélyek*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet) 2012.

Babbie, Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest 2003.

Barabás Andrea Tünde (szerk.): *Alkalmazott kriminológia*. Dialóg Campus, Budapest, 2020.

Beck, Ulrich: *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Századvég Kiadó, Budapest, 2003.

Borbíró Andrea: Prevenció és büntető igazságszolgáltatás – In. *Országos Kriminológiai Intézet: Kriminológiai Tanulmányok*, Budapest, 2009.

Borbíró Andrea: Problémafelvetés: mivel foglalkozik a kriminológia? - In. *Kriminológia*. (Szerk.: Borbíró Andrea - Gönczöl Katalin - Kerezsi Klára - Lévay Miklós), Budapest, Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2019. DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632959313>

Dr. Balla Emese: Európai programok és projektek menedzsmentje és értékelése – online elérhető oktatási segédanyag: http://et.sapientia.ro/admin/data/file/20151016/online_kurzuspm2015.pdf, utolsó letöltés ideje: (2022. 03.22.)

Dr. Gratzner-Sövényházy Gábor: *A bűnmegelőzés rendszere – online elérhető tanulmány*. Biztonságpiac Évkönyv 2013. <https://biztonsagpiac.hu/wp-content/uploads/2014/04/Gratzner-Sovenyhazy-Gabor-A-bunmegelozes-rendszere.pdf> utolsó letöltés ideje (2022. 07.04.)

Gönczöl Katalin: A „büntető populizmus” (populizmus a kriminálpolitikában). *Élet és Irodalom*, 2013. szeptember 6.

Görög Mihály: *A projektvezetés mestersége*. Aula kiadó, Budapest, 2003.

Kerezsi Klára: Az empirikus kutatás módszertana. In. *Kriminológia* Szerk. Borbíró Andrea -Gönczöl Katalin - Kerezsi Klára - Lévay Miklós, Budapest, Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2019. DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632959313>.

Kerezsi Klára: Közösség és bűnmegelőzés: közösségi bűnmegelőzés. *Magyar Tudomány* 2001/8. online elérhető tanulmány – <http://www.matud.iif.hu/01aug/kerezsi.html> utolsó letöltés: (2022. 07.04.) 2001.

Korinek László: *Kriminológia I.* - Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010.

Szabó Judit: A bűnismétlés megelőzését célzó rehabilitációs programok tapasztalatai: mi működik és mi nem. *Alkalmazott Pszichológia*, 3. Budapest, 2012.

Szabó Judit: *Speciális prevenció és dezisztencia*. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2019.

PRISONERS PERSPECTIVE: THE EFFECTIVENESS OF HUNGARIAN REINTEGRATION PRACTICE

The purpose of the fixed-term imprisonment is twofold. On the one hand, the enforcement of the legal disadvantage specified in the judgment, on the other hand, the reintegration of the convicted person into society and becoming a law-abiding member of society with the help of reintegration activities. In Hungary, the efforts made to achieve the reintegration goals can be seen on several fronts. We can talk about effective crime prevention when the form of intervention used is scientifically proven and its effectiveness is also facilitated by its practical implementation (e.g. monitoring, program evaluation). Efficiency is a common determinative between the theoretical and practical needs of crime prevention, which requires special tools such as the efficiency test and the evaluation system. During my research, my goal was to identify, explore and get to know the reintegration program elements operated for inmates, and to explore the sources of problems in their practical implementation. To this end, I conducted a document analysis in connection with the operation and goals of prisons, and I also conducted participatory field research between 2020-2021 using the method of observation in a Hungarian penitentiary institution, while I was working with inmates. Through the perspective of detainees, the effectiveness of reintegration work is questioned.

MUNKAJOGI SZEKCIÓ

FÁBIÁN ALIZ

Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék

Témavezető: Dr. Rácz Réka PhD, egyetemi adjunktus

DOI: 10.56966/2022.22.Fabian

„VITARENDEZÉS MÁSKÉPPEN”

Összehasonlító kérdések vizsgálata az Amerikai Egyesült Államok alternatív vitarendezési modellje alapján

1. Bevezető

A XXI. századi társadalmi és gazdasági folyamatok egyre jobban előre vetítik az ún. alternatív vitarendezés iránti igényt, mely olyan konfliktus-megelőző és konfliktus-kezelő tevékenységek gyűjtőfogalma, melynek célja a peres eljárás elkerülése. Az alternatív jelző etimológiai gyökerei egészen a latin „altenare” igére nyúlnak vissza, az alternatív szó eredeti jelentése a „*kétféle lehetőséget felvető, megengedő*”.¹ Fontos hangsúlyozni, hogy az alternatív vitarendezés nem csupán kétféle lehetőséget jelent, hanem nagyon széles választási kínálatot a felek számára. A főbb vitarendezési módok a következők: (i) közvetlen tárgyalás (negotiation), (ii) közvetítés (mediation) (iii) választottbíráskodás (arbitration). Magyarországon – különösképpen a munkajog területén – az alternatív vitarendezési eljárások kifejezetten szűk körben terjedtek el, míg jelen tanulmány mintaoszágának tekintett Amerikai Egyesült Államok több altípusát is megkülönbözteti a fenti vitarendezési főcsoportoknak.²

Az alternatív vitarendezési eljárások összehasonlító vizsgálatának szükségességét támasztják alá a munkajog területén 2020-2022. évben tapasztalt váratlan kihívások is. Amennyiben a munkaügyi bíróságra 2022-ben várhatóan érkező ügyeket „hipotetikus” ügytípus mátrixon kívánjuk szemléltetni, akkor a következő ügycsoportokat feltétlenül ki kell emelni: (i) a Munka Törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) és a rendkívüli jogszabályok (veszélyhelyzeti Kormányrendeletek) általános viszonya; (ii) a munkáltató által elrendelt Covid-19 elleni védőoltás kötelező felvételének³ jogszerűsége; (iii) a „home-office” és a távmunkavégzés⁴ különbségei az elméletben és a gyakorlatban; (iv) az

¹ Bakos. 2000. 46. o.

² Az Amerikai Egyesült Államokban elérhető alternatív vitarendezési eljárásokra példaként lásd: jelen tanulmány 3. ábrája

³ A munkahelyek koronavírus elleni védelméről szóló 598/2021. (X.28.) Kormányrendelet 2021. november 1-től 2022. május 31-ig volt hatályban.

⁴ A részleges távmunkavégzés fogalmának törvényi szintű bevezetésére az Mt. 2022. június 1. napján hatályba lépett módosításával került csak sor, addig például a veszélyhelyzet során a távmunkával kapcsolatos szabályok alkalmazásáról szóló 487/2020. (XI.11.) Kormányrendelet volt alkalmazandó.

egészségügyi szolgálati jogviszonyban foglalkoztatottak esetében érvényesülő felmondási tilalom.⁵ Emellett a „klasszikus” ügycsoportok is megjelölendők: (v) a munkaviszony megszüntetés jogszerűségének vizsgálata; (vi) továbbá a munkaviszonnyal összefüggésben okozott károk megtérítése iránti igények.

A konfliktusok növekvő száma miatt a felekben egyre erőteljesebben vetődik fel a kérdés, hogy feltétlenül szükséges-e a perindítás és a bíróság közreműködése ahhoz, hogy a felek az egymás közötti konfliktus lehetséges megoldásait megtárgyalják. Jelen tanulmány célja annak rövid bemutatása, hogy általános jelleggel (1) milyen tendenciák láthatóak a magyar igényérvényesítési gyakorlatban; (2) milyen alternatív vitarendezési eljárások érhetőek el az Amerikai Egyesült Államokban (különösképpen Minnesotában); és (3) mi az alternatív vitarendezés jövője Magyarországon.

2. A magyar igényérvényesítési modell

Jelenleg megállapítható, hogy a ma elfogadott általános igényérvényesítési és vitarendezési mód Magyarországon a polgári peres eljárás, azon belül a munkaügyi per. Amennyiben például a munkáltató a munkavállaló munkaviszonyát felmondással megszünteti, akkor a munkavállaló a felmondás közlésétől számított 30 napon belül munkaügyi pert indíthat az illetékes törvényszék előtt.⁶

A fentiekben kifejtett terjedelmes ügymátrix alapján az lehet az előfeltevésünk, hogy a munkaügyi perek száma folyamatosan nő, de legalább stagnál, és ez az igényérvényesítési mód a társadalom és a jogi képviselők körében megdönthetetlen népszerűségnek örvend. A rendszerben található anomáliák létezését támasztja alá azonban az az általánosan tapasztalható tendencia, hogy a munkaügyi perek száma folyamatosan, évről évre csökken, a jogviták rendezetlenségét nagyfokú látencia övezi. Az Országos Bírósági Hivatal ügyforgalmi elemzése alapján 2015-ben még 14273 darab, 2017-ben 12667 darab, 2019-ben már 4615 darab, 2021-ben 4481 darab peres ügyérkezést tartott nyilván munkaügyi ügyszakban.⁷ Felmerül a kérdés, hogy mi lehet a drasztikusan csökkenő tendencia oka, melyet az alábbi ábra is szemléltet.

⁵ A felmondási tilalom a lakosság átvettetésének növekedését követően is érvényben volt: az egészségügyi szolgálati jogviszonyban és a hivatásos szolgálati jogviszonyban foglalkoztatottakat érintő egyes veszélyhelyzeti szabályokról szóló 636/2021. (XI. 18.) Kormányrendelet egészen 2022. május 31. napjáig hatályban volt.

⁶ Mt. 287. § (1) bekezdés b) pont

⁷ Ügyforgalmi elemzés. 2019. 51., A bírósági ügyforgalom adatai. 2021. Excel - 32. lap

11. ábra: Munkaügyi ügyszakba érkezett peres ügyek száma

Saját szerkesztés

2.1. A peres eljárás hossza

Álláspontom szerint a munkaügyi peres eljárások csökkenő számát elsődlegesen a peres eljárások általános hossza, az eljárások elhúzódása okozza. A havi munkajövedelméből élő átlag magyar munkavállaló anyagilag nem engedheti meg magának, hogy évekig pereskedjen a volt munkáltatójával például egy kártérítési igényről vagy a munkaviszony megszüntetésének a jogellenességéről. Másrészt a munkáltató is kiemelten érdekelt abban, hogy a jogvitából eredő követelését hatékonyan, gyorsan, rövid időn belül behajtsa.

Az eljárás időtartamának vizsgálatához tekintsük át a peres eljárás megindításának folyamatát és hosszát az alábbi ábra segítségével.

12. ábra: A munkaügyi per

Saját szerkesztés a Polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.) alapján

Az ábrából jól látható, hogy a példában szereplő konfliktus felmerülése (2022. június) és a perfelvételi tárgyalás megtartása (2023. március) között több mint háromnegyed év telik el. A perfelvételi tárgyalásig tartó szakasz azért kiemelt jelentőségű, mert a felek intézményi

keretek között először a perfelvételi tárgyaláson kísérelhetik meg az egyezségkötést. A Pp. 520. §-a deklarálja, hogy „amennyiben a felek a perfelvételi tárgyaláson személyesen vagy képviselőik útján megjelennek, akkor a tárgyalás a felek megegyezésére irányuló egyeztetéssel kezdődik”. Az eredményes egyezség megkötésének az elősegítését szolgáló szabály célja a Kommentár szerint a „munkaügyi jogvita jogszerű megoldása, a munkaügyi konfliktusoknak a jogszabályoknak megfelelő feloldása.”⁸ A rendelkezésből kiolvasható az a jogalkotói cél, hogy a munkaügyi jogvita minél gyorsabban, hatékonyabban, a felek „konszenzusával”, a munkaügyi per egészének lefolytatása nélkül lezáródjon. Az egyezségkötés intézményének hatékonyságát azonban álláspontom szerint megkérdőjelezi a konfliktus felmerülésétől eltelt időtartam, hiszen a felek a perfelvételi tárgyalásig jelentős idő- és költségráfordítást eszközöltek a saját jogi álláspontjuk igazolására (például jogi képviselő felkeresése, ügyvédi megbízási díj kifizetése, bizonyítékok megszerzése stb). Továbbá az egyezségkötés, mint intézmény szigorúan véve elkülönítendő az alternatív vitarendezési eljárásoktól (például a bírósági mediációtól), mert a lehetséges egyezségkötéskor a peres eljárás már megindult, míg az alternatív vitarendezési eljárásoknak a célja éppen a peres eljárás elkerülése.⁹

2.2. A munkaviszony aszimmetrikus és szenzitív jellege, továbbá az igényérvényesítés kötöttsége

A munkaügyi perek csökkenő számát álláspontom szerint a munkajogviszonyok aszimmetrikus és szenzitív jellege is okozza. Egyes igények igazságtartalma a tények teljes ismerete nélkül a bíróság előtt nehezen eldönthető, például (i) hol húzódik meg a munkavállaló véleménynyilvánítási szabadsága, (ii) összeférhetetlen volt-e a munkavállaló magatartása a többi munkatársával, vagy csak a munkáltató követel joggal való visszaélést, továbbá (iii) beszélhetünk-e munkahelyi zaklatásról az adott esetben, vagy csak a munkavállaló túlérzékeny az esetleges negatív véleményekkel szemben? Ez azt is jelenti, hogy a pernyertesség valódi esélye bizonytalan még akkor is, ha elegendő bizonyítékok állnak rendelkezésre a félénél.

A munkaügyi per megindításának további gátló tényezője, hogy az Mt. a régi Mt.-tól eltérően igényérvényesítési maximumokat rögzít, mely köti a feleket. Erre példa a munkaviszony körében elmaradt jövedelem címén igényelt kártérítés összege, mely „nem haladhatja meg a munkavállaló tizenkéthavi távolléti díjának összegét.”¹⁰ További példaként említhető a munkavállalói általános kárfelelősségi alakzatnál a megtérítendő kár összege, mely „nem haladhatja meg a munkavállaló négyhavi távolléti díjának összegét,”¹¹ amennyiben a munkavállaló a kárt nem szándékosan vagy súlyos gondatlansággal okozta.

⁸ Wopera. 2019. 1192.

⁹ Wopera. 2019. 1192.

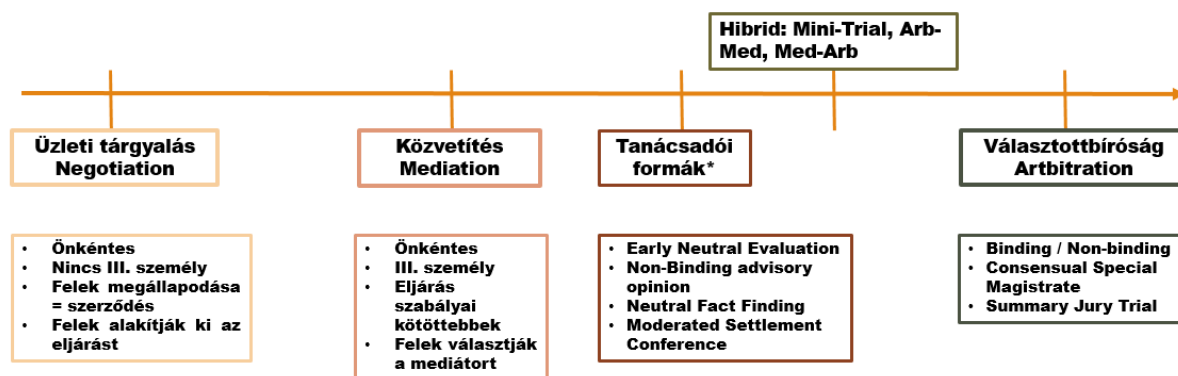
¹⁰ Mt. 82. § (2) bekezdés

¹¹ Mt. 179. § (3) bekezdés

3. Az amerikai alternatív vitarendezési modell – példa: Minnesota Állami Bíróság

A magyar klasszikus modellt követően vegyük górcső alá az Amerikai Egyesült Államok alternatív vitarendezési modelljét, Minnesota állam példáján keresztül az alábbi ábra segítségével.

13. ábra: Példák az alternatív vitarendezési eljárásokra

Saját szerkesztés¹²

Az ábra alapján jobbról balra haladva látható, hogy a Magyarországon a munkajogban általánosan ismert (i) közvetítéshez és (ii) a Munkaügyi Tanácsadó és Vitarendező Szolgálat¹³ intézményi működéséhez képest a Minnesotában igénybe vehető alternatív vitarendezési eljárások többféleképpen csoportosíthatók. Az alternatív vitarendezési eljárások általános (1. üzleti tárgyalás, 2. közvetítés, 3. választottbíráskodás) csoportosítása mellett olyan kategorizálás is ismert, amely az eljárások célja, illetve főbb ismérvei szerint csoportosítja azokat. Minnesotában a bírósági eljárásrend szerint megkülönböztetendők: (i) a „facilitative” –előmozdító, (ii) az „evaluative” – értékelő, (iii) az „investigating” – vizsgálati; (iv) a hibrid; illetve (v) az „adjudicative” – ítélező eljárások.¹⁴

Az előmozdító eljárásra példa a közvetítés, melynek során egy semleges harmadik fél közvetít a felek között és az eljárás célja a felek közötti kommunikáció elősegítése, illetve a felek konszenzusát tartalmazó megállapodás megkötése. A mediátor az eljárás során nem hozhat döntést, és szerepe rendkívül összetett. Moore a közvetítés 12 eljárási részét különböztette meg a közvetítő feladatainak megoszlása szerint. Így többek között a mediátor kiépíti a bizalmat a felek között; megfelelő stratégiát választ, amely a felek közötti megegyezést elősegíti; elemzi az ügy és a felek háttérét is, nyitó beszédet mond; segít

¹² Minnesota Statutes Section 484.76. ADR, Minnesota Court rules Rule 114. ADR

¹³ A Szolgálat elsődlegesen kollektív munkaügyi vitákat segített megoldani, a szakszervezetek, üzemi tanácsok, munkáltatók az eljárások elsődleges megindítói. Ebből következik, hogy a Szolgálat alapvetően a nagyvállalatok, illetve a multinacionális cégek érdekkörében felmerülő konfliktusok feloldásában segített, de a kis- és középvállalati szektor és az egyedüli, elbocsátott munkavállaló problémája megoldatlan marad. A szervezeti honlap tájékoztatása szerint a Szolgálat GINOP-5.3.3-18 JOGpontok pályázat keretében 2019. májustól 2022. januárig látta el feladatait. <https://www.munkaugyivitarendezezes.hu/> (2022.07.03.)

¹⁴ Minnesota Court rules Rule 114.02.

meghatározni a vitás ügycsoportokat és az eljárásrendet; elősegíti a megállapodás-tervezetek kidolgozását, levezeti a végső vitát és eléri a megegyezést a felek között.¹⁵

Ezzel szemben a nevéből adódóan is értékelő eljárás az „early neutral evaluation” (a továbbiakban: ENE). Az ENE során egy semleges értékelő személy vesz részt az eljárásban, aki előtt a jogi képviselők a jogvita fő részeit előadják. Az értékelő összefoglalja és megnevezi a feleket érintően a jogvita erősségeit és gyengeségeit. Itt is van lehetőség a felek között megállapodás megkötésére, melynek sikertelensége esetén az értékelő személy javaslatot tesz a jogvita további szűkítésére és minél pontosabb meghatározására. Vizsgálati eljárásnak tekintendő a „neutral fact finding”, mely során szintén egy semleges harmadik személy vesz részt az eljárásban, aki a tényállást részletesen elemzi, illetve azzal kapcsolatban ténymegállapításokat tesz, mely a feleket akkor köti, ha a megállapításokat kötelező érvényűnek fogadják el. A hibrid eljárás lényege, hogy a fentebb ismertetett eljárási ismervek egymással keverednek. Így például „mini-trial” esetében a felek ismertetik a megválasztott testület (felek által jelölt személyek és / vagy semleges tanácsadó) előtt az üggyel kapcsolatos álláspontjukat a megállapodás megkötése érdekében, és a semleges fórum tanácsadói véleményt bocsáthat ki az ügy érdemi részében, mely főszabály szerint nem köti a feleket, csak akkor, ha kötelező érvényűnek fogadják el azt, és egymással megállapodást kötnek.¹⁶

Amint a fenti ábrán is látható, az ítélező típusú eljárásoknál is többféle altípusú eljárás azonosítható. Választottbíráskodás esetén például a felek írásban nyilatkoznak arról, hogy az eljárás kötelező érvényű legyen vagy sem. Amennyiben a döntés köti a feleket, akkor a választottbírói eljárást a Uniform Arbitration Act¹⁷ alapján folytatják le, míg nem kötelező érvényű eljárás esetén a Minnesotai bírósági eljárásrend¹⁸ szabályai alkalmazandók. Különleges eljárás az ún. „consensual special magistrate” eljárása, mely során a peres eljáráshoz hasonlóan a felek egy semleges harmadik személynek adják elő a jogvitájukat, melyben a végső döntés a feleket köti. A döntés ellen a felek jogosultak a Minnesotai Fellebbviteli Bíróságnál fellebbezés benyújtására.¹⁹

4. Összegzés: Az összehasonlítás eredményeként azonosított legfontosabb különbségek

Összegzésképpen látható, hogy a magyar, illetve az amerikai igényérvényesítési modell között jelentős különbségek azonosíthatóak. Az első rendszerbeli különbség az, hogy az Amerikai Egyesült Államokban az alternatív vitarendezési eljárásokhoz az állampolgárok széles rétege hozzáférhet. Ennek egyik oka álláspontom szerint, hogy az alternatív vitarendezési eljárások a tág értelemben vett polgári ügyek esetén alkalmazhatóak. A

¹⁵ Moore. 2003. 64-65.

¹⁶ Minnesota Court rules Rule 114.02. (a)(4)(6)(8)

¹⁷ Minnesota Statutes Section 572B.

¹⁸ Minnesota Court rules Rule 114.09.

¹⁹ Minnesota Court rules Rule 114.02. (a)(2)

kivételek²⁰ szűk körébe tartoznak például a (i) fogyasztói hitelszerződések, vagy (ii) a földtulajdonjog bejegyzésével kapcsolatos jogviták.

További fontos különbség a magyar modellhez képest, hogy az eljárási szabályok alapján a jogi képviselők kötelesek az ügyfeleiket a peres eljárás megindítása előtt az alternatív vitarendezési lehetőségekről tájékoztatni. Ez a szabály azt eredményezi, hogy az ügyfeleknek ténylegesen lehetőségük van arra, hogy az alternatív vitarendezési lehetőségekről értesüljenek. Ezt egészíti ki a bíróságot terhelő tájékoztatási kötelezettség, mely értelmében kérelemre a bíróság tájékoztatást nyújt az elérhető alternatív vitarendezési eljárásokról és azon személyek elérhetőségéről, akik képesítéssel rendelkeznek az adott eljárásban történő részvételre.²¹

Emellett a felek maguk választhatják ki a részükre leghatékonyabb vitarendezési módot, mely esetén akár az előírt eljárási szabályoktól is eltérhetnek, amely érdekeltté teszi a feleket az eljárások megismerésében. Például a felek közös megállapodása a kötelező érvényű választottbírói eljárást meghatározó Uniform Arbitration Act-től is eltérhet.²²

Az alternatív vitarendezési módok elterjedéséhez végül a rövid eljárási határidők is hozzájárulnak. Például a nem-kötelező érvényű választottbírói eljárás esetén a felek által felhasználni kívánt bizonyítékoknak főszabály szerint a meghallgatás előtt legalább 14 nappal rendelkezésre kell állnia. Továbbá a meghallgatást követően 14 napon belül döntést kell hoznia a választottbírói eljárásnak. Amennyiben a meghallgatást követő 21 napon belül egyik fél sem kéri a tárgyalás megtartását, akkor a döntés „ítélet” hatályúvá válik. Amennyiben bármelyik fél kéri a tárgyalás megtartását a bíróságtól, akkor az eljárás úgy folytatódik mintha nem került volna sor választottbírói eljárásra a felek között.²³

Ezek alapján látható, hogy Magyarországon is olyan eljárási reformra lenne szükség, amely biztosítja az alternatív vitarendezési eljárások intézményi rendszerét és emellett széles társadalmi rétegek számára elérhető. Az amerikai modell további elemzésével kidolgozható egy garanciákkal ellátott rendszer, mely jelenleg társadalmi szükséglet a munkajog területén.

Felhasznált irodalom

Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések kézikönyve*. Budapest, 2000, Akadémiai Kiadó, 46.

Moore, Christopher W.: *The mediation process: practical strategies for resolving conflict*. 3rd edition, Jossey-Bass, 2003, 61-275.

Országos Bírósági Hivatal: Ügyforgalmi elemzés 2019. év, https://birosag.hu/sites/default/files/2020-05/reszletes_elemzes_a_2019._evi_birosagi_ugyforgalomrol.pdf, (2022.07.03.)

²⁰ Minnesota Statutes Section 484.76., Minnesota Court rules Rule 111.01, 310.01

²¹ Minnesota Court rules Rule 114.03.

²² Minnesota Court rules Rule 114.09. (a)

²³ Minnesota Court rules Rule 114.09. (b)-(f)

Országos Bírósági Hivatal: A bírósági ügyforgalom 2021. éves adatai, Budapest, 2022, <https://birosag.hu/ugyforgalmi-adatok/birosagi-ugyforgalom-2021-eves-adatai>, (2022.07.03.)

Wopera Zsuzsa (szerk.): *Kommentár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez*. Budapest, 2019, Wolters Kluwer, 1181-1200.o.

„DISPUTE RESOLUTION IN AN ALTERNATIVE WAY”

Analyzing Comparative Issues Considering the Model of Alternative Dispute Settlements in the USA

The topic of this study focuses on the possible alternative dispute settlements (ADS) in continental and Anglo-saxon labour law. The study is divided into three main pillars: (i) analysis of general methods in litigation procedures and ADS opportunities in Hungary, (ii) analysis of general methods of ADS according to case-law in the USA (Minnesota), (iii) comparison of the mentioned two legal systems. The study is aiming to define the main divergences as well as strengths and weaknesses of these systems since ADS in Hungary is not as widely practiced as in the USA – especially in the field of individual labour law. As a result of the comparison of the two legal systems it can be determined what improvements may be arranged into the Hungarian legal system for the development of out-of-court procedures and for the benefit of both employers and employees

GRÓSZ-WILHELM NIKOLETT

Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék

Témavezető: Dr. Petrovics Zoltán PhD, egyetemi adjunktus

Dr. Kajtár Edit PhD, egyetemi docens

DOI: 10.56966/2022.23.Grosz

„AZ ÉLET SAVA-BORSA”, AVAGY A STRESSZ MINT A MUNKÁLTATÓI KÁRFELELŐSSÉG SAJÁTOS SZEGMENSE

A stresszperek gyakorlata

A stressz szó hallatán meglátásom szerint tipikusan valamilyen olyan negatív körülmény, kiváltó ok jut az eszünkbe, amely akár pszichés, krónikus, illetve ún. pszichoszomatikus betegségekhez vezethet. Ezt az álláspontot támasztja alá például *Daniel Goleman* amerikai pszichológus, tudományos újságíró, az érzelmi és társas intelligencia kutatójának megfogalmazása, aki szerint „[a]z állandó stressz és aggodalom megviseli a sejtjeinket, és felgyorsítja az öregedésüket.”

Ezzel szemben *Selye János* professzor – akinek kutatói munkássága nyomán lett ismert a stressz a fogalom, és aki elsőként kezdte el vizsgálni az 1930-as években a psziché és a test kapcsolatát – megközelítése szerint „*A stressz az élet sava-borsa*”.¹ Stressz nélkül nem élnénk, vagy csak vegetálnánk. Bizonyos stressz még alvás közben is fennáll, így például a szív nem hagyhatja abba a vér továbbítását, és agyunk sem tétlen, ha álmodunk. A stressz nem csupán idegfeszültség, nem mindig valamilyen káros hatás, következmény, és nem olyasmi, amit el kell kerülni. *Selye János* megfogalmazása szerint „*A stresszmentes állapot a halál*.”²

A stressz önmagában nem jó vagy rossz, hanem a stresszre adott reakciónk határozza meg annak pozitív vagy negatív jellegét. Amennyiben képesek vagyunk megbirkózni valamilyen stresszhelyzettel és a nehézségek leküzdése a személyes gyarapodásunkat szolgálja, illetve az önértékelésünk nő, akkor ún. *eustresszről*, ha pedig nem tudunk megbirkózni az adott stresszhelyzettel, és ez káros következményekkel, így például frusztrációval vagy az önértékelés csökkenésével jár, akkor pedig ún. *distresszről* beszélhetünk.³

Meglátásom szerint az azonban vitathatatlan tény, hogy a stressz a mindennapi életünk – így a munkahelyen töltött időnknek is – része, amely egy újabb dimenzióval is kiegészült a

¹ Selye János: Stressz distressz nélkül.

http://www.magtudin.org/SELYE_JANOS_Stressz_distressz_nelkul.pdf 79. (2022. május 22.)

² Uo. 29-30. és 150.

³ Bányai 2010. 65-72.

koronavírus árnyékában. Megjelent ugyanis egy újfajta *stresszor*, vagyis stresszt okozó inger,⁴ amely több irányból is támad. Jelen volt és van magában a betegségtől való rettegésben, de realizálódhat akár a munkahelyünk elvesztésétől való félelemben is, továbbá a pszichés egészségünket a betegség következtében kialakuló ún. posztcovid tünetek is veszélyeztetik.

Jelen tanulmányom egyrészt a stressz egy speciális fajtáját, az ún. *munkahelyi stresszt* mint a munkavállalók egészségét veszélyeztető körülményt, kockázati tényezőt vizsgálja, másrészt górcső alá veszi azt az esetkört is, amikor a munkavállaló testi egészsége már sérült, és ezzel összefüggésben felmerül a munkahelyi stressz miatti kártérítési igény, amelynek érvényesítésére az ún. *stresszperek* keretében kerül sor.

1. A munkahelyi stressz mint a munkavállaló egészségét veszélyeztető körülmény

A munkahelyi stressz a 21. század „járványszerű” problémája. A stresszt Európában az egyik legnagyobb munkaegészségi problémának ítélik, tekintettel arra, hogy a munkával kapcsolatos megbetegedések 1/3-ában van része, valamint mintegy 300 milliárd euro kárt okoz évente.⁵ A Foglalkoztatási és Szociális Bizottság 2022-es jelentése alapján az uniós munkavállalók 51%-a szerint gyakori a stressz a munkahelyén, továbbá az Európai Unióban a kiesett munkanapok több mint fele a munkahelyi stressz számlájára írható.⁶ A munkahelyi stressz ugyanakkor nem csupán az egyénre mint munkavállalóra van negatív hatással, hanem tekintve a stressz által okozott megbetegedések következtében kiesett munkavállalók betegszabadságát, illetve táppénzét, többletkiadást jelent a munkáltatói oldalon és kihat az egész munkahelyre, szervezetre.⁷

A munkahelyi stressznek tehát bizonyítottan egészségkárosító hatásai vannak, amelyek egy része bizonyos külső körülményekből fakad, másfelől a negatív hatások kialakulásában döntő szerepet játszik és emiatt az ún. stresszperekben is meghatározó jelentőséggel bír, az adott személy stressztűrő képessége, érzékenysége.

A stressz okozta veszélynek mindenki ki van téve, de vannak olyan személyek, akik fokozottan. Meghatározó lehet például a munkavállaló életkora (fiatal munkavállalók, illetve az idősebbek esete), valamint döntő mértékben befolyásoló körülmény lehet az is, ha valaki a gyermekét egyedül nevelő szülőnek minősül.⁸

A stressz egy része a munkaszervezetből, más része pedig magából a munkavállalóból ered. A munkaszervezetből eredő stresszforrások két csoportja a munkafeladatból és a

⁴ Bakos 1995. 718.

⁵ Klein 2018. 600.

⁶ Jelentés az EU 2020 utáni időszakra vonatkozó, új munkahelyi biztonsági és egészségvédelmi stratégiai keretéről (többek között a munkavállalók hatékonyabb védelméről a káros anyagoknak való kitettséggel, a munkahelyi stresszel és az ismétlődő tevékenységekből eredő sérülésekkel szemben) (2021/2165(INI)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2022-0023_HU.html (2022. 06. 26.)

⁷ Kajtár-Ruzsa 2018. 120.

⁸ Guidance on work-related stress. Spice of life or kiss of death? Executive summary. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:9f53b8c2-75a1-404a-851f-65d4b826d528.0005.02/DOC_2&format=PDF 9 (2022. 06. 26.)

munkaszerepből származó stressz. A munkafeladatból eredő stresszforrásnak minősülhet a túlterhelés, valamint annak ellenkezője, a kihasználatlanság is. A munkaszerepből származó stresszre pedig jó példa lehet a szerep kétértelműsége, az emberek közti feszültség, illetve a szervezeti változás.

Emellett a munkavállalók vonatkozásában három sajátosságnak van különösen nagy jelentősége a stressz szempontjából. Az „A-típusú személyiség” (aki keményen dolgozik, versengő, egyre több feladatot vállal, de sosincs elég ideje mindet elvégezni), a stressz iránti érzékenység (míg egyes emberek tönkre mennek, addig mások fel sem veszik a stresszt), valamint az önbizalom hiánya, amely többnyire jó előrejelzője az eredménytelenségnek.⁹

A munkahelyi stressz megítélése szempontjából álláspontom szerint mindenképpen kiemelendő az Európai Bizottság által közzétett stresszel kapcsolatos útmutató, amely több, mint 147 millió munkavállaló megkérdezése alapján készült és – többek között – felsorolja azokat a munkahelyi stressz forrásokat, amelyek problémákat idézhetnek elő. Példának okáért az útmutató szerint stresszornak minősül a túl- és alulterheltség, a nem egyértelmű feladatkör, az elismerés hiánya, ha nincs lehetőség panaszra, nagy a felelősség, de ezzel egyidejűleg kevés a döntési lehetőség, illetve a kor, a nem, a faj, a nemzetiség vagy a vallás alapján történő megkülönböztetés, valamint a zaklatás.¹⁰

Az egyes felmérések, statisztikák is azt támasztják alá, hogy a munkahelyi stressz problematikája megkerülhetetlen, azt valamilyen módon mindenképpen kezelni szükséges. Korábban már az Európai Munkahelyi Biztonsági és Egészségvédelmi Ügynökség¹¹ (a továbbiakban: EU-OSHA) 2009-es tanulmánya is kimutatta, hogy a stressz a második leggyakoribb munkahelyi panasz, amely az Európai Unióban a munkavállalók közel egynegyedét érinti.¹²

Emellett a munkahelyi stressz szempontjából kiemelt jelentőséggel bír a Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézet Munkahelyi stressz és stresszkezelés Kutatócsoportja által 2013. május 1-jén indított *Munkahelyi Stressz Felmérése*, amely a Dániában kidolgozott COPSOQ II kérdőív magyar verzióján alapul. Ezen nem reprezentatív felmérés szerint a magyar munkavállalóknál inkább a gyors munkatempó, mint a jelentős elvárás okoz magas stresszterhelést. Jelentős stressz tényező az igazságosság és a tisztelet alacsony mértéke, valamint az ún. szekálás. A legstresszesebb ágazatoknak a szálláshely-szolgáltatás, az idegenforgalom és a vendéglátás ágazata minősül. A nők alapvetően nagyobb stresszről számoltak be, mint a férfiak, illetve a magasabb iskolai végzettség, valamint a szakképzettség egyfajta védőfaktorként jellemezhető a stresszel szemben.¹³

⁹ Klein 2018. 601-602.

¹⁰ Guidance on work-related stress. Spice of life or kiss of death? Executive summary. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:9f53b8c2-75a1-404a-851f-65d4b826d528.0005.02/DOC_2&format=PDF 3. és 5-6. (2022. 06. 26.)

¹¹ European Agency for Safety and Health at Work

¹² Munkahelyi stressz – az alábecsült járvány. <http://www.munkahelyistresszinfo.hu/stressz-a-munkahelyen/a-stressz-hatasai/munkahelyi-stressz-az-alabecsult-jarvany.php> (2022. 06. 26.)

¹³ Országos munkahelyi stressz felmérés eredmények. <http://www.munkahelyistresszinfo.hu/a-munkahelyi-stressz-merese/munkahelyi-stressz-felmeres-eredmenyek/> (2022. 06. 26.)

A koronavírus mint új stresszor vonatkozásában is több reprezentatív kutatás lezajlott már, amelyek során a járvány mentális egészségre gyakorolt hatásait vizsgálták. Az egyik jellegzetes tünetegyüttes az ún. pandémiás fáradtság, amely egyfajta kimerültséget, apátiát, demotivációt jelent. Leggyakrabban ingerlékenységben, nyugtalanságban, koncentrációhiányban nyilvánul meg, de étkezési és alvászavarokkal is járhat.¹⁴

2. A munkahelyi stressz mint pszichoszociális kockázati tényező

2.1. A stresszre mint pszichoszociális kockázatra irányadó uniós szabályok

Az egyes munkahelyi kockázatokról több irányelv¹⁵ is született, amelyek mind hozzájárultak az egészséges és biztonság munkavégzési feltételek biztosításához. Az egyes irányelvek mellett a munkahelyi stresszel összefüggésben kiemelkedő jelentőséggel bír, a munkahelyi stresszről szóló keretmegállapodás, amely 2004-ben született és összesen hét részből áll (bevezető, cél, a stressz és a munkahelyi stressz, valamint a munkahelyi stressz problémáinak meghatározása, a munkáltatók és a munkavállalók felelőssége, a munkahelyi stressz problémáinak megelőzése, kiküszöbölése vagy csökkentése, illetve a megvalósítás és annak nyomon követése).

A keretmegállapodás a munkahelyi stresszt munkavédelmi szempontból vizsgálja, illetőleg a munkáltató kötelezettsége a munkavállalók munkahelyi biztonságának és egészségvédelmének javítását ösztönző intézkedések bevezetéséről szóló, 1989. június 12-i 89/391/EGK tanácsi irányelvből kerül levezetésre. A keretmegállapodás célja, hogy fokozza a tudatosságot és a megértést a munkáltatók, a munkavállalók és a képviselőik körében a munkahelyi stresszel kapcsolatban, és felhívja a figyelmüket olyan jelzésekre, amelyek a munkahelyi stresszre utalhatnak. Tekintettel arra, hogy a stressz bonyolult jelenség, a keretmegállapodás nem kíván átfogó felsorolást adni a potenciális stressz-mutatókról. Ezzel egyidejűleg azonban felsorol bizonyos tényezőket, amelyeket a munkahelyi stressz meghatározásánál figyelembe kell venni. Ilyen például a munkaszervezés és folyamatok, a munkafeltételek és a környezet, valamint a kommunikáció.¹⁶

Ha a munkahelyi stressz problémájának megállapítására sor kerül, akkor a munkáltatónak intézkednie kell a megelőzés, a stressztényezők kiküszöbölése vagy mérséklése érdekében. Ezen intézkedések lehetnek kollektívek, illetve egyéniek. Idetartozhatnak például a vezetői tréningek, illetve a munkavállalókkal való konzultáció. A munkavállalóknak pedig általános

¹⁴ Hazafi-Kajtar 2021. 258-259.

¹⁵ Így például a Tanács 89/391/EGK irányelv (1989. június 12.) a munkavállalók munkahelyi biztonságának és egészségvédelmének javítását ösztönző intézkedések bevezetéséről; a Tanács 89/654/EGK irányelv (1989. november 30.) a munkahelyi biztonsági és egészségvédelmi minimumkövetelményekről; a Tanács 90/269/EGK irányelv (1990. május 29.) az elsősorban a munkavállalók hátsérülésének kockázatával járó kézi tehermozgatásra vonatkozó egészségvédelmi és biztonsági minimumkövetelményekről

¹⁶ Munkahelyi stressz. Keretszerződés a munkahelyi stresszről.

https://www.etuc.org/sites/default/files/ETUC_stress_agreement_HU-2_1.pdf (2022. május 20.)

kötelezettségük, hogy betartsák a munkáltató által meghatározott védelmi intézkedésekből fakadó kötelezettségeiket.¹⁷

A keretmegállapodás mellett mindenképpen szükségesnek tartom az uniós szabályok szempontjából is kiemelni az EU-OSHA szerepét tekintettel arra, hogy kiemelt témaként kezeli a pszichoszociális kockázatokat és a munkahelyi stresszt. A téma kiemelt fontosságát mutatja, hogy az EU-OSHA által az „*A munkahelyi stressz és a pszichoszociális kockázatok kezelése*” című kampány részeként kidolgozásra került egy ún. *e-mutató* a stressz és a pszichoszociális kockázatok kezelésére. Ez az útmutató – ami magyar nyelven is elérhető és álláspontom szerint valamennyi munkáltató, illetve munkavállaló számára hasznos lehet – bemutatja például a stressz és a lelki egészségi problémák hatásait mind a vállalkozások (kieső munkanapok, alacsony munkamorál, csökkenő munkateljesítmény), mind a munkavállalók (munkateljesítmény, testi és lelki egészség, a kapcsolatok káros befolyása) aspektusából. Meghatározza továbbá, mi a stressz, milyen kockázati tényezőkkel szükséges kalkulálni a munkahelyen, hogyan lehet a stresszt értékelni, illetve mit lehet tenni, ha felmerül, azaz hogyan kezelhető.¹⁸

2.2. A stresszre mint pszichoszociális kockázati tényezőre irányadó hazai szabályok

Mindenekelőtt az Alaptörvény XVII. cikk (3) bekezdésére szükséges utalni, amely kimondja, hogy „*[m]inden munkavállalónak joga van az egészségét, biztonságát és méltóságát tiszteletben tartó munkafeltételekhez.*” Ezt az alkotmányos jogot – a hivatkozott alaptörvényi rendelkezéssel egyidejűleg – a munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény (a továbbiakban: Mvt.) 1. § (2) bekezdése is rögzíti („*[a] Magyarországon munkát végzőknek joguk van a biztonságos és egészséges munkafeltételekhez*”). A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) 51. § (4) bekezdése pedig meghatározza, hogy az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkavégzés követelményeit a munkáltató biztosítja, amelyre – az Mt. 97. § (1) bekezdése értelmében – a munkáltatónak a munkaidő beosztása során is figyelemmel kell lennie.

Az Mvt. indokolása értelmében a munkavégzés biztonságos, ha annak fizikai vagy pszichikus hatása nem okozhat balesetet, illetve egészséges az a munkavégzés, amely nem okoz foglalkozási megbetegedést, nem növeli meg a foglalkozással összefüggő megbetegedések gyakoriságát és nem károsítja a munkavállaló utódját akkor sem, ha a munkavállaló egész munkaképes élete alatt ezt a tevékenységet folytatja. Álláspontom szerint az indokolásból is következik, hogy a munkavégzésnek pszichés kihatása is van, valamint ezen gondolatmeneten tovább haladva az is megállapítható, hogy a munkáltatónak stresszmentes környezetet szükséges biztosítania.

A *pszichoszociális kockázati tényező* olyan emberi tényező, amelyet a munkáltató köteles figyelembe venni az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkavégzés biztosítása érdekében. Ezen kockázati tényező hazai szabályozására a munkavédelemről szóló 1993. évi

¹⁷ Hungler 2020. 7-8.

¹⁸ E-útmutató: a stressz és a pszichoszociális kockázatok kezelése. <https://osha.europa.eu/hu/tools-and-resources/e-guides/e-guide-managing-stress-and-psychosocial-risks> (2022. május 16.)

XCIII. törvény módosításáról szóló 2007. évi CLXI. törvényben (a továbbiakban: Módosító tv.), a munkahelyi stresszről szóló keretmegállapodás részleges átültetésével került sor. A módosítás következtében az Mvt. 87. § 1/H. pontjaként definiálásra került a pszichoszociális kockázat. E rendelkezés alapján pszichoszociális kockázatnak a munkavállalót a munkahelyén érő azon hatások (így például konfliktusok, munkaszervezés, munkarend, foglalkoztatási jogviszony bizonytalansága) összessége minősül, amelyek befolyásolják a munkavállalónak az e hatásokra adott válaszreakcióit, illetve amely kockázattal összefüggésben stressz, munkabaleset, lelki eredetű szervi, azaz ún. pszichoszomatikus megbetegedés következhet be.¹⁹ Emellett a Módosító tv. részletes indokolása kifejti, hogy a munkáltatóknak fokozott figyelmet kell fordítaniuk a munkahelyi kockázatok értékelése során a munkavégzés pszichoszociális kockázatainak felmérésére, megelőzésére, csökkentésére vagy kiküszöbölésére.²⁰

A pszichoszociális kockázatok vonatkozásában relevanciával bír továbbá a munkaköri, szakmai, illetve személyi higiénés alkalmasság orvosi vizsgálatáról és véleményezéséről szóló 33/1998. (VI. 24.) NM rendelet (a továbbiakban: 33/1998. NM rendelet) 5. és 6. számú melléklete is. Egyfelől az 5. számú melléklet meghatározza, hogy mely tevékenységek minősülnek fokozott pszichés terheléssel járó tevékenységnek, másfelől a 6. számú melléklet a pszichoszociális kóroki tényezők hatásának kitett munkavállalókról rendelkezik. Példának okáért fokozott pszichés terheléssel járó tevékenységnek minősül a különösen nagy felelősség viselése emberekért, illetve anyagi értékekért, a nehezen áttekinthető helyzetben, hiányos információk alapján, valamint egymást gyorsan követő problémákban való döntés, és a képernyős munkahelyeken történő munkavégzés is. A 6. számú melléklet értelmében pedig pszichoszociális kóroki tényezők hatásának kitett munkavállaló például a családtól távol, országon belül vagy kívül tartósan munkát végző, illetve az állami gondozásból kikerült, munkába állt személy, a munkába állását követő három évben.²¹

3. A munkahelyi stressz kúriai megítélése

A stressz mint pszichoszociális kockázati tényezőre irányadó rendelkezések után, olyan kúriai döntéseket vettem górcső alá, amelyekben meghatározó jelentősége volt a stressznek. Az általam vizsgált kúriai döntéseket véleményem szerint az alábbiak szerint lehet tipizálni.

a) A kutatásom gerincét elsődlegesen azon esetkörök képezik, ahol az alapügy szerint a munkahelyi stressz következtében a munkavállaló pszichés állapota, illetve egészsége megromlott, vagyis a munkavállalónak kára keletkezett és emiatt pert indított.

A munkáltató kártérítési felelőssége szigorú, ún. objektív, azaz vétkesség vizsgálatára tekintet nélküli felelősség. A per során a munkavállalónak kell bizonyítania, hogy kár érte, illetve azt is, hogy a kár és a munkaviszonya között ok-okozati összefüggés van. Amennyiben a munkáltatói kárfelelősség fennáll, a munkáltató egyfelől akkor mentesülhet a

¹⁹ Mvt. 87. § 1/H. pont

²⁰ Hungler 2020. 8.

²¹ 33/1998. NM rendelet 5. és 6. számú melléklet

felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kárt az ellenőrzési körén kívül eső olyan körülmény okozta, amellyel nem kellett számolnia és nem volt elvárható, hogy a károkozó körülmény bekövetkezését elkerülje, vagy a kárt elhárítsa, másfelől akkor, ha bizonyítja, hogy a kárt kizárólag a károsult elháríthatatlan magatartása okozta.²²

b) A stresszel összefüggésben vannak olyan esetek is, amikor az a munkaviszony megszüntetésével összefüggésben merült fel. Így például stresszforrásként értékelte a felperes, amikor a jogviszony megszüntetését követően, késedelmesen kapta meg a járandóságait.²³ Olyan eset is előfordult, amikor a jogviszony megszüntetésének utólagos indokai között szerepelt a stressz.²⁴ Egy másik esetben pedig kimondta az ítélet, hogy a vezető állású munkavállalóval szemben elvárás a stresszmentes munkakörnyezet biztosítása, a munkavégzéshez szükséges megfelelő munkakapcsolat kialakítása és fenntartása, amelyben a munkatársak tartózkodnak mások egészségének veszélyeztetésétől, munkavégzése zavarásától, helytelen megítélésének előidézésétől.²⁵ Továbbá pszichés megbetegedésről megállapították, hogy amennyiben a munkahelyen kialakult stressz-szituáció, illetve munkahely elvesztése kapcsán megélt élethelyzet nem állt volna elő, nagy valószínűséggel nem lépett volna fel pszichés dekompenzációs állapot, és csak úgy mint ezt megelőzően, a felperes alkalmas lett volna a projektmenedzseri munkakör betöltésére.²⁶

c) Előfordulnak olyan esetkörök is, amelyek egyes közalkalmazotti jogviszonyban állók (mentőorvos, mentőtiszt, mentőápoló, illetve mentőgépkocsi-vezető) munkaidejének legalább felében jelenlévő stresszorok – mint jogszabályban meghatározott egészségkárosító kockázatok – miatt felmerülő illetménypótlék megfizetésével kapcsolatosak.²⁷ A Kúria szerint jogkérdés (ezeket kizárólag jogszabály határozhatja meg), és nem függ a bíróság mérlegelésétől, hogy az egészségkárosító hatások közül melyek azok, amelyek illetménypótlékre jogosítanak, az egészségi kockázat fennállása és annak mértéke pedig szakkérdés, amelyet szakértői bizonyítás útján lehet eldönteni.²⁸ A stressz szempontjából kiemelendőnek tartom, hogy az egyik döntés felsorolja az egyes, a munkavállalókat érintő stresszorokat. E döntés értelmében példának okáért stresszornak minősül az idő- és döntési kényszer, a folyamatos megosztott figyelem, a súlyos, pszichésen megterhelő események átélése, a konfliktushelyzetek kezelése, a beteg állapotának rosszabbra fordulása, a betegekkel, illetve hozzátartozókkal való kapcsolattartás, a megbecsülés hiánya, a szenvedés és fájdalom látványa, valamint a gyógyíthatatlan beteg ellátása.²⁹ A felperesek ezekben az esetekben arra hivatkoztak, hogy a megbecsülés hiánya, a készenléti állapot, illetőleg a felelősség mint pszichológiai distresszor a munkaidejük több mint 50 %-ában fennállt, de a Kúria ezzel nem értett egyet. Egy másik esetben a felperes poszttraumás stresszt nevesített az

²² Mt. 166. § (1) és (2) bekezdés, a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény 265. § (1) bekezdés

²³ Kúria Mfv. 10.028/2018/9.

²⁴ Kúria Mfv. 10.696/2016/6.

²⁵ Kúria Mfv. 10.392/2017/4.

²⁶ Kúria Mfv. 10.709/2011/5.

²⁷ Vö. a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény 72. § (1) bekezdés a) pont és Kúria Mfv. 10.190/2020/5., Kúria Mfv. 10.580/2016/6., Kúria Mfv. 10.269/2016/1.

²⁸ EBH2017. M.23.

²⁹ Kúria Mfv. 10.269/2016/1.

éjszakai munkavégzéshez köthetően, illetve további kockázatként értékelte, hogy egyedül dolgozott.³⁰

d) Végezetül vannak olyan esetek is, amelyekben bizonyos munkavállalók a munkakörükkel járó stressz miatt jogosultak korkedvezményre a nyugdíjazásukkor. Így például a légiforgalmi irányítók a rájuk nehezedő munkakörükkel járó stressz miatt a repüléssel járó fizikai megterhelés nélkül is jogosultak korkedvezményre,³¹ egy másik esetben pedig a pszichiátrián teljesített órák figyelembevételére irányult a per. Ezutóbbi esetben a Kúria kimondta, hogy „[ő]nmagában a stresszes, veszélyes munkahelyen való munkavégzés a korkedvezményre jogosultságot nem alapozza meg”.³² Továbbá a szolgálati idő kedvezményes számítását eredményezhették egyes pszichikai ártalmak a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjai esetében.³³

4. Az ún. stresszperek gyakorlata

A stresszel kapcsolatos perek egyes típusainak rövid ismertetését követően, itt kívánom megjegyezni, hogy habár a stresszel kapcsolatos kártérítési ügyeknek nincs kiterjedt bírósági gyakorlata, álláspontom szerint ezekben az ún. stresszperekben a Legfelsőbb Bíróság, majd a Kúria is több olyan kiemelt jelentőségű megállapítást tett, amelyeket mindenképpen érdemes áttekinteni.

Az Mt. hatálybalépését megelőző bírósági joggyakorlatban volt arra precedens, hogy a bíróság megállapította, hogy a munkavégzéssel összefüggésben keletkezett stresszhelyzet a munkáltató működési körébe tartozik.³⁴ Egy másik ügyben a Legfelsőbb Bíróság azt mondta ki, hogy a munkavállaló betegsége esetenként visszavezethető a munkáltatóval szembeni konfliktushelyzetre, az alaptalannak érzett fegyelmi eljárások és a kiszabott büntetések miatti lelkiállapotr. A munkavállaló betegségeire való hajlamosító személyiségjegyei, természetes kórokú betegségei pedig nem zárják ki a nem vagyoni kártérítés – jelenlegi terminológia szerint sérelemdíj – megfizetését.³⁵ Továbbá 2014-ben, egy elvi bírósági határozat azt rögzítette, hogy az egészségkárosító kockázat fennállásának megállapítása olyan szakkérdés, amelyet kizárólag szakértői bizonyítás alapján lehet eldönteni.³⁶ Azaz annak igazolása, hogy a felperes orvosi irataiban rögzített diagnózis, vagyis a szorongásos depresszió fennállása okozati összefüggésben van-e az alperesnél fennállt közalkalmazotti jogviszonyával orvosszakmai kérdés, amelyről a bíróságok szakértelem hiányában nem dönthetnek.³⁷ Kimondták továbbá, hogy a nem vagyoni kártérítésre való jogosultság szempontjából nincs jelentősége annak, hogy a munkáltató tudott-e a munkavállaló korábbi pánikbetegségéről. A

³⁰ Kúria Mfv. 10.345/2016/1.

³¹ Kúria Mfv. 10.357/2018/6.

³² Kúria Mfv. 10.585/2015/7.

³³ Kúria Mfv. 10.049/2012/4., Kúria Mfv. 10.015/2011/4.

³⁴ EBH 2001.571

³⁵ Legfelsőbb Bíróság Mfv.I.11.017/2009/5.

³⁶ EBH2014. M.16.

³⁷ Kúria Mfv. 10.169/2019/4.

munkavállalónak nem volt kötelezettsége, hogy a munkáltatót a korábbi pánikbetegségéről tájékoztassa, ugyanis ez a betegsége nem akadályozta őt a munkavégzésben. A perben az igazságügyi orvosszakértő, valamint a felperest kezelő pszichiáter véleménye egyértelműen alátámasztotta, hogy az alperes eljárása a felperesnél állapotrosszabbodást eredményezett, így az egészségében bekövetkezett károsodásra tekintettel a személyiségi jogsértés megállapítható.³⁸

A károsító hatás meglétét objektív tények alapján kell megállapítani, ami azt jelenti, hogy a munkakört az egészségi ártalom szempontjából a tényleges munkavégzési körülményeket figyelembe véve kell vizsgálni. Ennek megfelelően egy ún. stresszperben az igazságügyi szakértőnek egyrészt meg kell állapítania, hogy ténylegesen fennállt-e egészségkárosító kockázatként a munkahelyi stressz, másrészt azt is, hogy az egészségromlás és a munkahelyi stressz között van-e ok-okozati összefüggés.³⁹ Ezen felül a munkavállalónak a munkaviszonnyal való összefüggést is bizonyítania kell, amelynek bizonyítása meglátásom szerint a stresszperek kritikus pontja. A bíróság pedig nem azt vizsgálja, hogy a munkavállaló megbetegedését konkrétan mi okozta, hanem azt, hogy nagymértékben valószínűsíthető-e az összefüggés a munkavégzés és a munkavállaló betegségének kialakulása között.⁴⁰

Kiemelendő továbbá, hogy sérelemdíj esetén nincs összecszerűen kifejezhető nem vagyoni sérelem, amelynek meghatározott részét a sértettre lehetne áthárítani, valamint a sérelemdíj mértékének megállapítása során kármegosztásnak nincs helye.⁴¹ Ezzel egyidejűleg, amennyiben a munkavállaló (a konkrét esetben a volt jegyző) is tehet róla, hogy adott esetben romlott az állapota (például nem ment vissza a pszichiáterhez),⁴² vagy a munkahelyi konfliktusnak a pszichés egészségkárosodás fenntartásában csupán részoki szerepe volt⁴³ – példának okáért a 40 éve fennálló házassági viszony felbomlása, illetve a felperes erős perfekcionizmusa is szerepet játszott –,⁴⁴ ezeket a tényezőket a Kúria a sérelemdíj összegének megállapításakor figyelembe vette.

A fentebb ismertetett megállapításokat követően, a stresszperek mechanizmusának bemutatása érdekében, az alábbi három kúriai döntést emelem ki.

4.1. Munkahelyi atrocitások által okozott stressz miatti kárigény

Az elsőként vizsgált esetben a munkavállalók – a perbeli felperesek – csomagoló munkakörben dolgoztak a munkáltatónál, aki ellen miután azonnali hatállyal megszüntette a jogviszonyukat, pert indítottak. A felpereseknek az őket ért atrocitások miatt (így például

³⁸ Kúria Mfv. 10.048/2012/4.

³⁹ Dabronaki Ágnes: A legkomolyabb munkahelyi pszichoszociális kockázat: a stressz. <https://jogaszvilag.hu/cegvilag/a-legkomolyabb-munkahelyi-pszichoszocialis-kockazat-a-stressz/> (2022. május 16.)

⁴⁰ BH2020. 22., LB.Mfv.I.10.204/2005.

⁴¹ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 2:52. § (1) bekezdés, 6:525. § (1) bekezdés; BH2021. 49.

⁴² Kúria Mfv. 10.141/2016/1.

⁴³ Kúria Mfv. 10.189/2019/4.

⁴⁴ Kúria Mfv. 10.422/2018/10.

stopperrel mérték a munkafolyamat időtartamát, naponta feljegyzések készültek róluk, erőn felüli munkavégzést követeltek meg tőlük, amit a vezetés számonkérő stílusa is tetézett, amely munkahelyi stressz előidézője és konfliktusok forrása volt), valamint utóbb egészségkárosodásukkal összefüggésben is nem vagyoni kárigényük merült fel, az egészségükre ártalmas munkakörülményekre tekintettel (magas porkoncentráció, zsúfolt munkavégzési hely). A tanúk azt igazolták, hogy a munkahelyi vezető nem emelte fel hangját és nem bánt senkivel sem „embertelen” módon, ellenben a felperesek szándékos kötelezettségszegések sorát követték el, munkatársaikat megsértették, rájuk és az ügyvezetőre is megalázó kijelentéseket tettek, illetve a felperesek munkaviszonyának megszüntetésére is az ő súlyosan kifogásolható magatartásuk miatt került sor. A felperesek kezelőorvosa viszont megállapította, hogy a felperes munkavállalók kisebb feszültségtűrő képességgel rendelkeznek, így náluk a stresszhelyzet például szédülést, szorongást, testi zsibbadást, ájulást, légszomjat produkálhat.

A perben a bíróságoknak azt kellett vizsgálniuk, hogy a felperesek által sérelmezett munkavégzési körülmények okozhattak-e egészségkárosodást, illetve a munkáltató eljárásával ok-okozati összefüggésben érte-e a felpereseket nem vagyoni kár. A bizonyítási eljárás során az erőn felüli elvárás és a vezetői számonkérés folytán előállított stresszhelyzet kétséget kizáróan nem volt igazolt. Nem állt rendelkezésre elég adat arról, hogy az egészségi állapotukban romlás következett be, arra pedig végképp nem volt bizonyíték, hogy a szűkös helyen végzett munkafolyamat azt bármilyen formában hátrányosan befolyásolta volna. Továbbá azt sem lehet a munkáltató terhére értékelni, hogy a felperesek összeférhetetlen, munkatársakkal szemben tanúsított durva magatartása hozzájárult a rossz munkahelyi légkörhöz. Végezetül a Kúria arra a megállapításra jutott, hogy mivel a felperesek nem tudták alátámasztani, hogy a munkahelyükön egészségkárosodás érte őket, a felperesek nem vagyoni kártérítési igénye nem volt alapos.⁴⁵ Álláspontom szerint a nem vagyoni kárigényt abban az esetben lehetett volna megítélni, amennyiben a szűkös munkavégzési körülmények hosszabb távon fennálltak volna, illetve a felperesek állításait a tanúk vallomásai és az orvosi szakvélemény is alátámasztja.

4.2. Fokozódó munkahelyi konfliktusszituáció következtében kialakult depresszió miatti kárigény

A második esetben a felperes munkavállaló először lakossági és kisvállalkozói értékesítési tanácsadó munkakört töltött be az alperesnél, később bankfiókvezető lett, majd korábbi munkakörében alkalmazták és egyúttal csökkentették a fizetését is, illetve egy belső vizsgálatot követően megszüntették a jogviszonyát. A felperes korábban azzal kereste fel házi orvosát, hogy a munkahelyi konfliktusai miatt nem tud koncentrálni, alvászavara van és állandóan fél. Emiatt táppénz állományba került, illetve ideggyógyászati kezelésre is járt.

⁴⁵ Kúria Mfv. 10.227/2015/1.

Az alperes szerint a felperes munkahelyén az átlaghoz képest nem volt jelentősebb a stresszterhelés, amit a meghallgatott tanúk is megerősítettek, továbbá ezt támasztotta alá az is, hogy a felperes munkahelyén foglalkoztatott többi munkavállalónál hasonló tünetek nem jelentkeztek. Az orvosszakértői vélemény azt rögzítette, hogy a *„a tünetek és a betegség teljes egészében összefüggésbe hozhatók a [munkavállaló] munkaviszonyával, azonban egyéni érzékenysége okozta, hogy ez a helyzet a betegség kialakulásához vezetett”*.

Végül a Kúria arra a döntésre jutott, hogy a pszichés elváltozásokkal kapcsolatban csupán azt lehet megállapítani, hogy azok a munkaviszonnyal összefüggésbe hozhatóak, az azonban adott esetben ítéleti bizonyossággal nem volt megállapítható, hogy mindez a munkáltató ellenőrzési körébe tartozna. A kárt jelen esetben olyan ellenőrzési körön kívüli körülmény okozta, amellyel a munkáltatónak nem kellett számolnia és a károkozó körülmény elkerülése vagy elhárítása nem volt elvárható. A felperesnél a jelen munkaviszony fennállása alatt a pszichés érzékenység ugyanis nem mutatkozott, ez munkavégzésében nem akadályozta, nála táppénzes állományt nem eredményezett és az a körülmény, hogy a jogviszony létesítése előtt több évvel pszichés problémái voltak (amelyről a munkáltatónak nem számolt be) nem eredményezheti a munkáltató kártérítésért fennálló felelősségét.⁴⁶

4.3. Tettleges bántalmazással összefüggésben kialakult pszichiátriai megbetegedés miatti kárigény

Az általam vizsgált harmadik esetben a felperes munkavállaló éppen egy fogyasztási helyen végzett mérőhelyi pontossági vizsgálatot, amikor az ügyfél váratlanul szemmagasságban arcul ütötte. A felperes saját és családja biztonsága érdekében nem akart rendőrt hívni, azonban a problémát jelezte a munkáltatónak. Az esetet követően a felperes érzékenyebben reagált az ügyfelek szóbeli inzultusaira, illetve depressziós állapota miatt pszichiátriai szakorvoshoz is fordult, és a súlyos fokú negatív irányú hangulatzavarnak megfelelő elmekóros tünetek miatt pszichiátriai osztályon is kezelték.

Ebben az esetben a sérelemdíj iránti kereset elbírálása során nem annak volt jelentősége, hogy a felperesi egészségkárosodást eredményező okfolyamatot nem az alperes, hanem egy kívülálló, harmadik fél vétkes magatartása indította el, hanem annak, hogy az vajon a munkaviszonnyal ok-okozati összefüggésben következett-e be és a felelősség alól az alperes ki tudta-e menteni magát.

A bizonyítási eljárásban az orvosszakértői vélemény alapján nem volt vitatott, hogy a felperes tartós egészségkárosodását okozó megbetegedése a munkaviszonnyal összefüggésben keletkezett, tekintettel arra, hogy a munkaköri feladatainak ellátása során ért bántalmazás következtében vált keresőképtelenné. Az eljáró bíróságoknak azt kellett vizsgálniuk, hogy az alperes az Mt. 166. § (2) bekezdése alapján mentesülhet-e. A felek egyetértettek abban, hogy a felperest ért bántalmazás az alperes ellenőrzési körén kívül eső körülménynek minősült, ezért azt kellett vizsgálni, hogy a további konjunktív feltételek fennálltak-e, vagyis az

⁴⁶ Kúria Mfv.10.081/2017/5.

alperesnek a károkozó körülménnyel (a külső helyszínen történő munkavégzés során a munkavállalókat akár tetteges bántalmazás is érheti) kellett-e számolnia és elvárható volt-e annak elkerülése vagy elhárítása. A döntés értelmében azt valóban nem láthatta előre a munkáltató, hogy a konkrét munkavégzés során ténylegesen éri-e bántalmazás a munkavállalót, ugyanakkor a gyakorlati tapasztalatok alapján észszerűen számolnia kellett vele, különös tekintettel arra, hogy a munkavállalóit ügyfélkapcsolati tréningben részesítette és szabályokat alkotott a hasonló helyzetek kezelésére. A munkáltató végül nem mentesült a felelősség alól.⁴⁷

Álláspontom szerint egyfelől a munkavállaló megérdemelten kapta meg a kártérítést, tekintettel a súlyos atrocitásra, amely őt érte a munkavégzése során. Másfelől elgondolkodtató az indok, hogy jelen esetben valóban elvárható-e a munkáltatótól, hogy számoljon ilyen szélsőséges körülményekkel, valóban ráhatása van-e arra, hogy az ügyfelek, hogyan is viszonyulnak a mérőóraleolvasó munkavállalóhoz, és elháríthatja-e egyáltalán az ilyesfajta kárt.

5. Konklúzió

A stressz megkerülhetetlen, része mind a magánéletünknek, mind a munkahelyen töltött napjainknak. Vannak stresszhelyzetek (például egy összetett feladat rövid időn belüli sikeres megoldása), amelyekről fejlődünk, jobb teljesítményre sarkall minket, és vannak olyan stresszhelyzetek is (például a Munkahelyi Stressz Felmérése szerinti gyors munkatempó vagy a jelentős elvárás), amelyek lebénítják az embert, és hosszú távon egészségkárosodáshoz vezetnek. Amint azt a vizsgált jogesetek is mutatják, minden munkavállaló eltérő stressztűrési képességekkel rendelkezik, amelyre tekintettel kell lennie egy jó és gondoskodó munkáltatónak a munkahelyi körülmények, a munkahelyi feladatok megállapítása során, hiszen a stressz olyan kockázati tényező, amellyel a munkáltatónak számolnia kell.

A stressz mint a munkavégzést befolyásoló tényező kiemelt jelentőséggel bír, ezt támasztják alá a különféle statisztikák, felmérések, az EU-OSHA tevékenysége, valamint az is, hogy a stressz a hazai szabályozás értelmében is pszichoszociális kockázatnak minősül, amelyet a munkáltatónak kezelnie kell.

Összességében megállapítható, hogy a stresszel kapcsolatos perekben nem számottevő különbséggel ugyan, de többségében a munkáltatók jöttek ki győztesen. Továbbá az általam vizsgált kúriai döntések alapján leszögezhető, hogy a munkavállalók nincsenek könnyű helyzetben, amikor a sérelemdíj iránti igényüket érvényesíteni kívánják. Az ún. stresszperekben kiemelt jelentőséggel bír a szakértői bizonyítás kapcsán a munkavállaló ún. egyéni, csökkent stressztűrőképessége – amely egyfajta gumifogalom, és meglátásom szerint mindenképpen szükséges kialakítani e fogalom kapcsán egy objektív mércét –, illetve az, ha egészségügyi állapota (például dohányzás, alkoholizmus,⁴⁸ reflux,⁴⁹ magas vérnyomás⁵⁰) már

⁴⁷ Kúria Mfv.10.038/2021/6.

⁴⁸ Kúria Mfv. 10.697/2015/6.

a stressz hatás előtt sem volt megfelelő. Ekkor alapvetően nem állapítják meg a munkáltató kárfelelősségét, vagy legalábbis egy jóval alacsonyabb összeget ítélnék meg. Előfordult olyan eset, ahol már elévült a követelés,⁵¹ és olyan is, hogy a szakértői bizonyítás helyett, csupán orvosi papírokra alapította keresetét a munkavállaló.⁵² Véleményem szerint nehéz bizonyítani kétséget kizáróan a rossz munkahelyi légkört, a megalázó hangnemet és a nem megfelelő bánásmódot, amelynek megítélése szempontjából – amint azt a vizsgált esetek is mutatják – kiemelt jelentősége van a tanúvallomásoknak. Akiket azonban tanúként hallgatnak meg, sokszor nem megbízhatóak, mivel kiszolgáltatott helyzetben vannak, hiszen szintén a munkáltató alkalmazásában állnak és így tarthatnak egy esetleges megtorlástól vagy attól, hogy elveszítik a munkahelyüket.

Felhasznált irodalom

Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések kéziszótára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995

Bányai Gábor: A veszélyes üzemi felelősség és a munkáltatói objektív kárfelelősség kialakulásának egyes állomásai, aktuális kérdései. Magyar Jog, 2010/2. szám 65-72.

Dabronaki Ágnes: A legkomolyabb munkahelyi pszichoszociális kockázat: a stressz. <https://jogaszvilag.hu/cegvilag/a-legkomolyabb-munkahelyi-pszichoszocialis-kockazat-a-stressz/>

E-útmutató: a stressz és a pszichoszociális kockázatok kezelése. <https://osha.europa.eu/hu/tools-and-resources/e-guides/e-guide-managing-stress-and-psycho-social-risks>

Guidance on work-related stress. Spice of life or kiss of death? Executive summary. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:9f53b8c2-75a1-404a-851f-65d4b826d528.0005.02/DOC_2&format=PDF

Hazafi Zoltán – Kajtár Edit: A COVID-járvány hatása a közszolgálati HRM fejlődésére. In: Rixer Ádám (szerk.): A járvány hosszútávú hatása a magyar közigazgatásra. Patrocinium Kiadó, Budapest, 2021.

Hungler Sára: A munkáltatói kártérítési felelősség mint a szociális integráció akadályai. Az autonóm szociális párbeszéd útján született keretmegállapodások átültetési nehézségei a magyar munkajogba. Gazdaság és Jog, 2020. 3. szám 5-11.

Jelentés az EU 2020 utáni időszakra vonatkozó, új munkahelyi biztonsági és egészségvédelmi stratégiai keretről (többek között a munkavállalók hatékonyabb védelméről a káros anyagoknak való kitettséggel, a munkahelyi stresszel és az ismétlődő tevékenységekből eredő sérülésekkel szemben) (2021/2165(INI)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2022-0023_HU.html

⁴⁹ Kúria Mfv. 10.141/2016/1.

⁵⁰ BH2019. 118.

⁵¹ Kúria Mfv. 10.409/2017/4.

⁵² Kúria Mfv. 10.169/2019/4.

Kajtár Edit – Ruzsa Dóra: Stresszkezelés. In: Kajtár Edit (szerk.): Vezetési gyakorlat. Nemzeti Közszerológati Egyetem, Budapest, 2018.

Klein Sándor: Munkapszichológia a 21. században. EDGE 2000, Budapest, 2018.

Munkahelyi stressz – az alábecsült járvány. <http://www.munkahelyistresszinfo.hu/stressz-a-munkahelyen/a-stressz-hatasai/munkahelyi-stressz-az-alabecsult-jarvany.php>

Munkahelyi stressz. Keretszerződés a munkahelyi stresszről
https://www.etuc.org/sites/default/files/ETUC_stress_agreement_HU-2_1.pdf

Országos munkahelyi stressz felmérés eredmények
<http://www.munkahelyistresszinfo.hu/a-munkahelyi-stressz-merese/munkahelyi-stressz-felmeres-eredmenyek/>

Selye János: Stressz distressz nélkül. Akadémia Kiadó, Budapest, 1976
http://www.magtudin.org/SELYE_JANOS_Stressz_distressz_nelkul.pdf

‘THE SPICE OF LIFE’ STRESS AS A SPECIAL SEGMENT OF THE EMPLOYER’S LIABILITY

The practice of stress-lawsuits

Although at first sight stress seems to be an essentially negative phenomenon it is, as Selye puts it, ‘the spice of life’. We could not live without stress. On the one hand we can talk about eustress, if we are able to cope with stress. On the other hand exists distress, if we are frustrated. The first part of study looks at work-related stress, which is special kind of the stress and considered as a psychosocial risk. In the context of work-related stress it is worth reviewing the EU regulations, the Hungarian legislation, as well as the results of related surveys and the EU-OSHA’s guidance. The other part of study aims to present stress-related lawsuits, which are divided into four types. After general remarks on stress-related trials, three stress-lawsuits are analysed in more details. In my view, the employees are in a difficult situation when it comes to proving that work-related stress has caused them damage.

HAVAS BENCE

Munkajogi- és Szociális Jogi Tanszék

Témavezető: Dr. Petrovics Zoltán egyetemi adjunktus

DOI: 10.56966/2022.24.Havas

A MUNKAIDŐ ÉS A PIHENŐIDŐ DICHOTÓMIÁJA

A munkaidő és a pihenőidő a munkajog legérzékenyebb¹ és legvitatottabb területei közé tartozik, amelynek szabályozásában a munkaidő – mint egy adott termelési szint megvalósításához szükségesnek tekintett munkamennyiség – gazdasági érdeke éles ellentétben áll a pihenőidő munkavállaló egészségének védelmét célzó szerepével.² A munkaidő a gazdaság és az egészségvédelem mellett a jogi dogmatika szempontjából is kulcsfontosságú jogintézmény, mivel a munkáltató foglalkoztatási-, illetve a munkavállaló rendelkezésre állási és munkavégzési (fő)kötelezettségének időbeli keretét szabályozza.³ Emellett a munkaidő képezi a munkabér elszámolásának alapját is,⁴ így például a munkaidő-csökkentésre irányuló törekvéseknek legalább változatlan szinten kell tartaniuk a bérszínvonalat is ahhoz, hogy a csökkentés a célzott szociális szerepét betölthesse. Nem véletlen, hogy a szakszervezeti mozgalom törekvései egyszerre irányultak a munkaidő csökkentésére és a munkabér növelésére.⁵ A munkavállaló által teljesítendő munkaidő mennyiségéhez hasonló jelentőséggel bírnak a munkaidő-beosztás szabályai, amelyek az utóbbi évek „rugalmas foglalkoztatást” célzó törekvéseinek egyik legfőbb eszközévé váltak az elrendelhető munkaidőkeret tartamának meghosszabbításával, ami például a heves tiltakozásokat és a „rabszolgatörvény” elnevezést kiváltó törvénymódosítás egyik elsődleges célja is volt.⁶ A munkaidő és a pihenőidő tehát ütközőterülete a különböző társadalmi, gazdasági és jogdogmatikai szempontoknak, amelyek a mai napig meghatározzák és mozgásban tartják a jogi szabályozást.

A munkaidő-szabályozás konfliktusokban formált, erőteljesen változó joganyaga azonban egy évszázadok óta szilárdan fennálló dogmatikai tételre alapul, amely szerint a munkavállaló által munkaviszonyban töltött bármely időpillanat vagy munkaidőnek, vagy pihenőidőnek minősül. Ezek az időtartamok egymást kölcsönösen kizárják, egy adott időpillanat ezért nem lehet egyszerre munka- és pihenőidő is. Másrészt a jog nem ismer el harmadik kategóriát sem, így a munkavállaló életének minden pillanata besorolható ebbe a két fogalmi kör valamelyikébe. Ilyen értelemben a munkavállaló élete a munkaidő és a pihenőidő állandó

¹ (Pál 2020, 352)

² (Lehoczkyné Kollonay, é. n., 177–78)

³ (Pál 2020, 353–55)

⁴ (Sipka és Zaccaria 2016, 449)

⁵ (Lehoczkyné Kollonay, é. n., 177)

⁶ (Gyulavári és Kártyás 2015, 36–37); A munkaidő-szervezéssel és a munkaerő-kölcsönzés minimális kölcsönzési díjával összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2018. évi CXVI. törvény.

váltakozásaként is felfogható. Emellett a munkaidő mennyiségére és beosztására vonatkozó, sokszor vitatott szabályok is csak e kettős struktúra talaján válnak értelmezhetővé. Ez a kizárólagos és a különböző bírósági és jogalkotási eljárások eredményeként a mai napig folyamatos megerősítést nyerő⁷ rendszer ragadható meg a munkaidő és a pihenőidő dichotómiájaként.

Mik a dichotómikus alapvetés jogi és társadalmi alapjai és következményei? Hogyan vált kizárólagos kategóriává a munkaidő és a pihenőidő? Valóban lefedi e két fogalom a munkavégzés és a pihenés társadalmi realitását? Mennyiben hat a dichotómiára a munka világának átalakulása, például a munkaszervezés technológiai hátterének megváltozása vagy épp az egyre rugalmasabbá váló jogi szabályozás? Tanulmányomban ezekhez a kérdésekhez kívánok néhány támpontot nyújtani.

1. A dichotómikus rendszer kialakulása

A munkaidő és a pihenőidő kizárólagosságán és „elvágólágos” viszonyán alapuló dichotómia születésének vizsgálatával leginkább történeti, szociológiai és társadalomelméleti munkákban találkozhatunk. E tanulmányok⁸ egyik központi megállapítása szerint a munka- és pihenőidő mai, kettős struktúrájának kialakulása a feudális, jellemzően mezőgazdasági munkán alapuló termelési rendszert felváltó kapitalizmus kialakulásának és korai szakaszának idejére tehető. Noha e változás minőségének, valamint a korábbi időfelfogás leírásának számos eltérő értelmezése létezik, az idő szerepének megváltozása általában a termelési mód már említett – globálisan nem egyidőben végbemenő – megváltozásán, a paraszti, feudális, agrárjellegű tevékenységekről az ipari, kapitalista termelésre és bér munkára való átállásban gyökerezik.

Edward P. Thompson brit történész a földművelésre és halászatra épülő társadalom munkaidő-felfogását a feladatorientáltság fogalmával írja le.⁹ Ez a mai időfelfogástól leginkább abban különbözik, hogy a munkavégzés meghatározásának döntő tényezőjét nem az idő, hanem maga a feladat jelenti, ami a munkaszervezésnek ezen a szintjén a természet törvényszerűségeivel is szoros kapcsolatban áll. A hajnal, az alkonyat, valamint az évszakok váltakozása határozza meg a földműves munkavégzésre szánt idejét, az apály-dagály pedig a kikötői vagy halászati munka lehetőségeit. A munkavégzés tehát nem valamilyen absztrakt igényen vagy utasításon alapul, hanem a munkát végző ember által közvetlenül érzékelhető szükségleteken, és az azok megoldásához szükséges feladatokon. Ez a Thompson szerint a kötött munkaidőnél „emberibb és felfoghatóbb” munkaszervezési mód az ipari kapitalizmusra való átállással, a bér munka kialakulásával bomlott meg, mivel ebben a viszonyban a

⁷ Lásd a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) 86. §; Az Európai Parlament és a Tanács 2003. november 4-i 2003/88/EK irányelve a munkaidő-szervezés egyes szempontjairól 2. cikk 1–2. pont; C-14/04. Abdelkader Dellas és társai kontra Premier ministre és társai ítélet (a továbbiakban: Dellas-ítélet) 42. pont; C-266/14. Federación de Servicios Privados del sindicato Comisiones obreras (CC.OO.) kontra Tyco Integrated Security SL és Tyco Integrated Fire & Security Corporation Servicios SA ítélet (a továbbiakban: Tyco-ítélet) 26. pont.

⁸ (Lásd Bourdieu 1990; Danecki 1973; Thompson 1990; Timár 1988)

⁹ (Thompson 1990, 64–65)

munkavállaló és a munkáltató ideje elkülönült egymástól, utóbbi pedig előbbi idejének minél hatékonyabb kihasználásában vált érdekeltté. A feladat helyett így az idő került középpontba, ami – mint a munkaerő költsége – egyúttal pénzzé vált.¹⁰ A bér munkában megjelenő érdekellentét így arra sarkallja a munkáltatót, hogy a munkaidőt minél szorosabbá tegye, és élesen elválassza a nem produktív időszakoktól. Ezt az elválasztást testesítették meg a munkások számára a munkaidő és a különböző szünetek kezdetét és végét jelző csengők, valamint az időbeli elhatárolások betartására hivatott felügyelők utasításai.¹¹

Hasonló fejlődési irány olvasható ki Jan Danecki munkájából is.¹² A lengyel szociológus szerint az iparosodás előtti mezőgazdasági munka részét képezték bizonyos vallási étellel, családdal, pihenéssel kapcsolatos, mai fogalmaink szerint inkább szabadidősnek tekintett tevékenységek is. Az iparosodással azonban mások mellett elvált egymástól az otthon és a műhely, illetve termelési eszközök és a munkaerő szférája. Ezen elválasztások sorába illeszkedik a termelési idő és a munkaidő elválása is a nem produktív, illetve szabadidőktől.¹³ Ez tette egyúttal lehetővé a tanulásra, pihenésre szolgáló, termelési szempontból „holt idők” munkából való kiiktatását, a „tisztá munka” létrejöttét, amely időtartam így a vállalati szabályozás alá tartozott, szemben a munkás döntési lehetőségeinek tágabb teret engedő szabadidőkkel.¹⁴

Timár János az iparosodás előtti, dominánsan mezőgazdasági jellegű munkaszervezés kulcsintézményének a családi háztartást tekinti, ami egyszerre a termelés, a fogyasztás és a pihenés egységes szférájaként is szolgált.¹⁵ Mivel ebben a rendszerben sem szervezetileg, sem pedig földrajzilag nem különült el egymástól a termelés és a pihenés színtere, így abban a szabadidőtől elkülönült munkaidőről sem lehetett beszélni. A mezőgazdasági munka egyes időszakaiban a munkavégzéssel töltött napok ráadásul hosszú, nem produktív, pihenéssel töltött időszakokat is magukba foglaltak.¹⁶ Az egységes felfogás végét Timár János is az iparosodásban látja, amelynek során a gépesítéssel, a folyamatossá váló anyag- és alkatrészellátással, a gyárak létrejöttével a termelés egyrészt jelentős részben megszabadult a természet adta korlátoktól, másrészt áttevődött a háztartásról az attól immár térben is elkülönült üzemekre.¹⁷ Ez a térbeli elkülönülés az életszférák, egyúttal pedig a munkára és az egyéb tevékenységekre fordítható idő megosztását is magával hordozta a munkahely és a háztartás között. Utóbbi funkciója pedig – a háztartási munkák fennmaradása mellett – alapvetően a pihenési, szórakozási, fiziológiai szükségletek kielégítésére szűkölt, míg a munkahelyhez immár csak a munkavégzés tartozhatott.¹⁸

Ugyancsak a tőkés termelési mód szerepét hangsúlyozza Pierre Bourdieu francia szociológus.¹⁹ Álláspontja szerint a mezőgazdasági társadalomban az újratermelési ciklusok

¹⁰ (Thompson 1990, 65–67)

¹¹ (Thompson 1990, 89–96)

¹² (Danecki 1973)

¹³ (Danecki 1973, 40–44)

¹⁴ (Danecki 1973, 44–47)

¹⁵ (Timár 1988, 17–18)

¹⁶ (Timár 1988, 21, 34)

¹⁷ (Timár 1988, 18–22, 31)

¹⁸ (Timár 1988, 22, 31–36)

¹⁹ (Bourdieu 1990)

és a munka eredményeit jelentő termékek egységben állnak, a termelési ciklus pedig könnyedén átlátható a paraszt számára, mivel a végtermékek (például gyümölcsök, gabonafélék) jellemzően egy év alatt megújulnak. Ez az egységesség és átláthatóság nem teszi szükségessé a kapitalizmus jóval bonyolultabb tervezési folyamatainak alkalmazását, így a parasztnak sem kell elkülönülten kezelnie a munkával és a pihenéssel töltött idejét. Amikor viszont ez az egység megbomlik, és a termék – például egy bonyolult munkamegosztásra épülő rendszer bevezetésével – eltávolodik egy belátható újratermelési ciklustól, akkor szükségessé válik olyan absztrakt kategóriák bevezetése is, mint amilyen a munkaidő.²⁰

A munkaidő és a pihenőidő éles elválasztása tehát az ipari kapitalizmus kialakulásával vált alapvető dogmává, felváltva a megelőző korszakokat jellemző, jóval egységesebb időfelfogást. A döntően mezőgazdasági termelésen alapuló társadalomnak nem képezte részét egy a munka eredményétől és a pihenéstől elszakított időfogalom (mai szóhasználattal munkaidő), mivel a munkavégzés egyrészt bizonyos természeti kötöttségekkel, másrészt az élet ma elkülönítetten kezelt egyéb szféráival (családi kapcsolatok, vallás, pihenés) szoros egységben állt, egyúttal pedig maga a termelési ciklus is jellemzően beláthatóbb volt a munkavégzők számára. Ezzel szemben a háztartástól elkülönülő, bonyolult munkafolyamatokra és szervezett munkamegosztásra, nem utolsósorban pedig önállóan bér munkára alapuló kapitalista munkaszervezés a nem produktív időszakoktól mentes „tisztá” munkaidő²¹ létrehozását tűzte ki célul, míg az egyéb tevékenységekkel töltött időt a munkavállaló termeléstől független, „szabad” döntésének szféráját megtestesítő szabadidő körébe sorolta. A két létszféra éles elkülönítésének célját a munkajog a munkaidő és a pihenőidő fogalmainak intézményesítésével, és ezek elkülönült jellegének állandó megerősítésével a mai napig érvényre juttatja.

2. A dichotómia tartalma

A munkaidő-pihenőidő dichotómia – az imént kifejtettek szerint – az ipari kapitalizmus kialakulásával, a munka és a magánélet szférájának elválasztásával jött létre, és a mai napig a munkajogi szabályozás alapvető tételét jelenti. A munkaidővel kapcsolatos szabályozási dilemmák – mint a munkaidő hossza, egyenlőtlen beosztásának lehetősége, fragmentálása, kötött vagy kötetlen jellege – is kizárólag ebben a kettős, tulajdonképpen megkérdőjelezetlen rendszerben értelmezhetők, amely minden munkaviszonyban töltött időpillanatot vagy munkaidőnek, vagy pihenőidőnek tekint.

A munkaidő és a pihenőidő fogalmát az Európai Unióban a másodlagos jog rögzíti.²² A munkaidő-szervezés egyes szempontjairól szóló 2003/88/EK irányelv (a továbbiakban: munkaidő-irányelv) értelmében munkaidő *„az az időtartam, amely alatt a munkavállaló dolgozik, a munkáltató rendelkezésére áll, és tevékenységét vagy feladatát végzi a nemzeti*

²⁰ (Bourdieu 1990, 51–52)

²¹ (Danecki 1973, 44)

²² (Lásd Barnard 2012, 547–548)

jogszabályoknak és/vagy gyakorlatnak megfelelően.”²³ A munkaidő-irányelv értelmében pihenőidő ezzel szemben mindaz, ami „nem minősül munkaidőnek.”²⁴ Az irányelv tehát – az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: EUB) által alkalmazott szóhasználatból élve – „objektív” módon,²⁵ tartalmi kritériumok felsorolásával definiálja a munkaidőt. Ezzel szemben a pihenőidő meghatározása negatív jelleggel, maradékelven történik, aminek fogalma a munkaidő tartalmi követelményeivel nem azonosított minden egyéb időtartamot felőlel függetlenül attól, hogy a munkavállaló az adott időszakot ténylegesen pihenéssel vagy más tevékenységgel tölti. A munkaidő-irányelven alapuló joggyakorlat elvi érveléssel zárja ki bármilyen közbenső vagy harmadik kategória alkalmazását, azonban minden időtartamot szükségszerűen vagy munkaidőnek, vagy pihenőidőnek tekint.²⁶

Noha a magyar nemzeti jog irányelvnek való megfelelése több ponton vitatott,²⁷ a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) is alapvetően az irányelvben visszaköszönő dichotómiát követi. Az Mt. alapján munkaidő a munkavégzésre előírt idő kezdetétől annak befejezéséig tartó idő. Emellett a törvény külön említést tesz három egyéb körülményről, így munkaidőnek minősíti a munkavégzéshez kapcsolódó előkészítő és befejező tevékenység tartamát, ugyanakkor explicit módon kizárja a munkaidő köréből a munkaközi szünetet (a készenléti jellegű munkakör kivételével), illetve a lakó- vagy tartózkodási hely és a tényleges munkavégzési hely közötti utazások tartamát.²⁸ Az Mt. a pihenőidő fogalmát külön ugyan nem definiálja, annak tartamába azonban az irányelvhez hasonlóan a munkaidőn kívüli minden más időtartam beleértendő.²⁹

A munkaidő-irányelv és az Mt. fenti szabályaiból látható, hogy a dichotómia kiindulópontja és központi fogalma a munkaidő, amelyet mindkét jogforrás explicit módon – az irányelv a munkavégzés és rendelkezésre állás tényére, míg az Mt. a munkavégzés munkáltató általi előírására való utalással – határoz meg.³⁰ Ezzel szemben a pihenőidő mindkét jogforrásban negatív fogalomként jelenik meg, amelybe ekként a munkaidőn kívüli, bármilyen tevékenységgel töltött vagy tölthető, tehát nem szükségszerűen tényleges pihenésre fordított időtartamok tartoznak. Az Mt. ezt a munkaidő-orientált szabályozási fókuszát még élesebben juttatja érvényre a fent említett speciális esetekre vonatkozó kiegészítő rendelkezéseiben. A tipikusan munkahelyi étkezésre, tisztálkodásra, kisebb pihenésre a munkáltatónál erre a célra kialakított helyen eltölthető munkaközi szünet³¹ vagy a munkaidőhöz ugyancsak szükség-szerűen kapcsolódó utazás időtartamának munkaidőből való

²³ Munkaidő-irányelv 2. cikk 1. pont.

²⁴ Munkaidő-irányelv 2. cikk 2. pont.

²⁵ Dellas-ítélet 44. pont; Tyco-ítélet 27. pont.

²⁶ Dellas-ítélet 43. pont; Tyco-ítélet 26. pont.

²⁷ (Lásd Fodor T. és Neumann 2006; Fodor T. 2016; 2019)

²⁸ Mt. 86. §.

²⁹ (Pál 2020, 380)

³⁰ Alább tárgyalandó, hangsúlyos különbség azonban, hogy míg a munkaidő-irányelv fogalomhasználatában a tényleges munkavégzés és rendelkezésre állás jelenik meg, addig az Mt. a munkáltató munkavégzésre irányuló rendelkezéseként, munkavégzésre „előírt” időtartamként határozza meg a munkaidőt (Lásd Kiss 2020, 211).

³¹ (Dudás és Gyulavári 2019b, 285–86; Lehoczky Kollonay, é. n., 198–99)

kizárása,³² egyúttal pihenőidőnek minősítése a munkaidőből kiinduló, „tisztá munka” kialakítását célzó szemlélet eszköze.

Munkaidő-központú alapállás olvasható ki az Európai Unió Bíróságának esetjogából is. Az EUB a tényleges munkavégzésnek nehezen minősíthető, ugyanakkor a munkáltató működéséhez szorosan kapcsolódó tevékenységek, ennél fogva a dichotómiába nehezen besorolhatónak tűnő időszakok minősítésénél elsősorban az adott tartam munkaidő-fogalommal való esetleges összhangját vizsgálja. Ennek során – fő szabály szerint – a munkaidő-fogalom feltételeinek fennálltát mérlegeli, azok tényleges megvalósulása esetén munkaidőnek, a tartalmi elemek hiánya esetén pedig pihenőidőnek minősítve a kérdéses időtartamokat.³³ A dichotómia így a hatályos jogban is elsősorban a munkaidőből indul ki azzal a megfontolással, hogy arról mintegy leválassza a termeléshez nem kapcsolódónak tekintett munkavállalói tevékenységekkel töltött időtartamokat. A kettős fogalomkör EUB joggyakorlata által folyamatosan megerősített kizárólagos és „elvágólagos” viszonyában pedig továbbra is az elválasztás eredeti szempontjai látszanak érvényre jutni.

Mindez a munkaidő egyéb jogintézményekkel való szoros kapcsolata miatt számos következménnyel jár. Egyrészt a munkaidő, mint a munkavégzési (fő)kötelezettség időbeli kerete³⁴ meghatározza a munkavállaló által teljesítendő munkamennyiség maximumát. Másrészt a fogalmi kizárólagosságból és a pihenőidő negatív fogalmából adódóan a munkaidő fogalma perdöntő a pihenőidő és a ténylegesen pihenéssel tölthető időtartam meghatározása során is. A munkaidő emellett szoros összefüggést mutat a bérezéssel is, hossza, rendes vagy rendkívüli jellege az irányadó munkabér nagyságára, adott esetben az alkalmazandó minimálbér vagy garantált bérminimum mértékére nézve is meghatározó.³⁵ A munkaidő ilyen értelemben pénzként, a munkáltató költségeként is funkcionál a munkaviszonyon belül.³⁶

3. Távolodás a munkavégzéstől – a munkaidő, mint elismerés

Noha az Mt.-ben található munkaidő-fogalom a munkaidő-irányelvével azonos, dichotómikus szemléletet tükröz, lényegi különbség a két jogforrás között, hogy amíg az irányelv a munkavállaló által munkavégzéssel és rendelkezésre állással töltött időtartamként, addig a magyar munkajogi kódex a munkáltató által *munkavégzésre előírt idő*ként határozza meg a munkaidőt.³⁷ Az irányelvi fogalomhasználatban ennél fogva a fizikai valóságban

³² Mt. 86. § (3) bek.

³³ Lásd Dellas-ítélet 46–48. pont; C-151/02. Landeshauptstadt Kiel kontra Norbert Jaeger ítélet (a továbbiakban: Jaeger-ítélet) 48–49., 63. pont; C-303/98. Sindicato de Médicos de Asistencia Pública (Simap) kontra Conselleria de Sanidad y Consumo de la Generalidad Valenciana ítélet (a továbbiakban: Simap-ítélet) 46–48. pont; Tyco-ítélet 32–37. pont; C-437/05. Jan Vorel kontra Nemocnice Český Krumlov végzés (a továbbiakban: Vorel-végzés) 28. pont.

³⁴ (Dudás és Gyulavári 2019a, 261; Lehoczkyné Kollonay, é. n., 177; Weltner 1978, 154)

³⁵ (Dudás és Gyulavári 2019a, 263–64; Lehoczkyné Kollonay, é. n., 177); Mt. 136., 143. §; a kötelező legkisebb munkabér (minimálbér) és a garantált bérminimum megállapításáról szóló 703/2021. (XII. 15.) Korm. rendelet.

³⁶ (Thompson 1990, 66–67)

³⁷ Munkaidő-irányelv 2. cikk 1. pont; Mt. 86. § (1) bekezdés.

megmutatkozó, tényleges munkavállalói tevékenység (munkavégzés, rendelkezésre állás) alapján kell eldönteni egy adott tevékenységről, hogy az munkaidőbe tartozik-e vagy sem. Ezzel szemben az Mt. definíciója nem a munkaidőbe tartozó tevékenységeket írja le, a *munkavégzésre előírt időbe* inkább a munkáltató által – a munkavégzés előírásával – munkaidőbe tartozónak tekintett időtartamok értendők, ily módon a minősítés kulcseleme a tényleges tevékenység helyett a munkáltató rendelkezése lesz.³⁸

Kiss György a fenti probléma feloldásaként új megvilágításba helyezi a munkaidő fogalmát. Érvelése szerint az Mt. szóhasználata azért tekinthető pontosabbnak, mert a munkaidő nem a tényleges munkavégzéshez igazodik, pusztán egy adott időtartam jogi természetét jelenti. Kiss György így kifejezetten elválasztja a tényleges munkavégzést mint faktumot a munkaidő jogintézményétől.³⁹

Jelen tanulmánynak nem célja az irányelv és az Mt. közti konfliktus feloldása vagy eldöntése. Kiss György munkaidőt a tényleges munkavégzéstől elválasztó érvelése ugyanakkor közelebb visz a munkaidő-fogalom hatályos jogban betöltött szerepének megértéséhez. Ha a munkaidő pusztán egy időtartam – társadalmi faktumtól elválasztott – jogi minősítése, a munkaidőként számontartott időszakok sem esnek szükségszerűen egybe a munkavégzéssel mint a külvilágban megjelenő ténnyel. A két fogalmi kör kapcsolata így – a jogszerűség talaján maradva is – esetleges, mivel a jogi minősítés nem feltétlenül képezi le a külvilágban megjelenő tényállást.

Egy adott időtartam, munkavállalói tevékenység munkaidőként vagy pihenőidőként minősítése esetlegessége ellenére ugyanakkor nem érdekeslegesen térben zajlik. Egyrészt a munkaidő a munkavállaló munkavégzési kötelezettségének időbeli korlátját jelenti.⁴⁰ A munkaidőként minősítés perdöntő továbbá a pihenőidő és a ténylegesen pihenéssel tölthető időtartam meghatározása során is. A munkaidő emellett a felek közti elszámolás alapja is,⁴¹ továbbá hossza, rendes vagy rendkívüli jellege az irányadó munkabér összegére nézve is meghatározó.⁴² A munkavállalóknak épp ezért elemi érdekük fűződik ahhoz, hogy munkával, illetve ahhoz kapcsolódó tevékenységekkel töltött idejük minél nagyobb hányada munkaidőként kerüljön elismerésre. Ezzel szemben a munkáltatói érdek a munkaidő körének minél szűkebbre szabása, annak részeként csak a produktivitással legszorosabban összefüggő tevékenységek elismerése. Mivel a munkaidő-fogalom nem esik szükségszerűen egybe a tényleges munkavégzéssel, így a fenti érdekellentétre tekintettel a minősítés a hatályos jogban a különböző érdekek egyfajta elismeréseként értelmezhető.⁴³

A fenti értelmezés plasztikus illusztrációját nyújtja jogirodalomban sokat idézett Tyco-ítélet. A biztonsági rendszerek karbantartásával és üzembe helyezésével foglalkozó Tyco

³⁸ Ettől a tényleges tevékenységtől független megközelítéstől később mégis eltér a kódex. A törvényszöveg alapján a munkavégzéshez kapcsolódó előkészítő és befejező tevékenységek önmagukban, a munkáltató előírásától függetlenül, a törvény erejénél fogva a munkaidő részét képezik [Mt. 86. § (1)–(2) bek.].

³⁹ (Kiss 2020, 211)

⁴⁰ (Miholics 1980, 112)

⁴¹ (Sipka és Zaccaria 2016, 449)

⁴² (Dudás és Gyulavári 2019a, 263–64; Lehoczky Kollonay, é. n., 177); Mt. 136., 143. §; a kötelező legkisebb munkabér (minimálbér) és a garantált bérminimum megállapításáról szóló 703/2021. (XII. 15.) Korm. rendelet.

⁴³ (Vö. Pound 1981)

munkavállalói munkájukat a munkáltató különböző ügyfeleinél végezték, így idejük zömét a hozzájuk történő utazással töltötték. A napi munkaidő kezdetét sokáig a vállalat regionális irodáiból az első ügyfélhez történő elindulás, a végét pedig az ugyanide történő érkezés jelentette. A Tyco ugyanakkor az otthon és az első, illetve utolsó ügyfél közötti utat megszakító irodák megszüntetésével a munkaidő kezdetét az első ügyfélhez történő érkezés, a végét pedig az utolsó ügyféltől való távozás idejére módosította. A munkavállalók ennek következtében olykor több száz kilométert is kénytelenek voltak otthonaik és az első, illetve utolsó kiszállási hely között utazással tölteni, ami azonban Tyco szerint pihenőidőnek minősült.⁴⁴ Az EUB végül jogszerűtlennek értékelte a munkáltató gyakorlatát, egyúttal pedig munkaidőnek minősítette ez utóbbi utazás tartamát is⁴⁵ annak ellenére, hogy a korábbi joggyakorlatban vizsgált ügyelethez és készenléthez hasonló rendelkezésre állás nem állt fenn, az utazás pedig nem volt oly módon a munkakör része, mint például egy sofőr esetében. Az első ügyfél kijelölése, ezzel az utazási idő hosszának meghatározása azonban a munkáltató utasítási jogába tartozott, ami így nem tekinthető szokásos, előrelátható tartamú utazásnak. Az EUB is hangsúlyozta továbbá, hogy az olykor órákig tartó autózás ideje nem is alkalmas bármilyen jellegű pihenésre.⁴⁶ A dichotómia irányelvi fogalmai közé így nehezen besorolható időtartam minősítésének vitája ezért a fogalmakon kívüli elemekkel bővült. Az Egyesült Királyság például azzal érvelt, hogy az utazás munkaidővé minősítése a Tyco számára költségnövekedést eredményezne.⁴⁷ Ezzel szemben a főtanácsnoki indítvány a pihenőidővé minősítés munkavállalói egészséget veszélyeztető voltát hangsúlyozta.⁴⁸ Végül a bíróság is az egészségvédelem szempontját tette magáévá azt is kiemelve, hogy ez a célkitűzés „nem rendelhető alá pusztán gazdasági jellegű megfontolásoknak.”⁴⁹

A Tyco-ügy így látványos példája annak, amikor a dichotómia nem képes megragadni a társadalmi valóságot. Ilyen értelemben a dichotómiás paradigma egyfajta anomáliájaként is értelmezhető, amelynek feloldását – a formálisan ugyan elvégzett minősítés ellenére – a kettős fogalmi konstrukción kívül kell keresni. Az ellentmondást az ügy résztvevői a munkaidő és a pihenőidő definícióin túli elemek (munkáltatói költségek, munkavállalói egészségvédelem) bevonásával próbálták feloldani, nyilvánvalóvá téve egyúttal a minősítés társadalmi faktumtól való eltávolítását és elismerési jellegét.

A dichotómia és a társadalmi valóság közötti kapcsolat relatív jellegének illusztrálására az Mt.-ben is található példa. A munkavégzés rövidebb megszakítását eredményező, tipikusan munkahelyi étkezésre, tisztálkodásra fordítható munkaközi szünetet⁵⁰ az Mt. fő szabálya – követve a dichotómia hagyományos, munkaidőt produktív időszakokra szorító alapállását – pihenőidőnek minősíti.⁵¹ Ez alól ugyanakkor két kivétel is található a jogszabályban. Egyrészt a munkavállaló számára alacsonyabb igénybevétellel vagy a munkaidő egyharmadában munkavégzés nélküli rendelkezésre állással járó, készenléti jellegűnek minősített

⁴⁴ Tyco-ítélet 8–20. pont.

⁴⁵ Tyco-ítélet 50. pont.

⁴⁶ Tyco-ítélet 39. pont.

⁴⁷ Tyco-ítélet 47. pont.

⁴⁸ Tyco-ítélet 32. pont.

⁴⁹ Tyco-ítélet 41. pont.

⁵⁰ (Dudás és Gyulavári 2019b, 285–86; Lehoczky Kollonay, é. n., 198–99; Pál 2020, 444)

⁵¹ Mt. 86. § (3) bek. a) pont.

munkakörökben foglalkoztatottak számára a munkaközi szünet a törvény kifejezett rendelkezése alapján a munkaidő részét képezi.⁵² Másrészt kollektív szerződés bármely hatálya alatt álló munkavállaló számára munkakörétől függetlenül szintén a munkaidő részévé teheti a munkaközi szünetet,⁵³ amely lehetőség kihasználására a gyakorlatban is számos példa található.⁵⁴ A munkaközi szünet kiadása azonban ezekben az esetekben is a munkavégzés megszakításával történik,⁵⁵ így az a munkaidőként történő elismerés ellenére továbbra is de facto pihenőidőként funkcionál. Ennélfogva ilyenkor sem történik munkavégzés vagy rendelkezésre állás, sőt, az időszak munkavégzésre előírt időnek sem tekinthető, ezért a munkaidővé minősítés tényleges tevékenységtől független alapjának kizárólag a munkavállalói érdekek elismerése tekinthető.

A fenti két példa jól illusztrálja, hogy egyes időtartamok munkaidőként vagy pihenőidőként minősítése korántsem a fizikai valóságban megjelenő munkavégzés, rendelkezésre állás vagy pihenés közvetlen és szükségszerű jogi leképeződését jelenti. A minősítés sokszor elválik attól a tényleges valóságtól, amelyhez a fogalmak elvileg kötődnek, és sokkal inkább az ellenérdekű felek érdekeinek elismeréseként vagy el nem ismeréseként funkcionál a hatályos jogban.

4. A hatályos jog kihívásai: a munkaidő fragmentálása

A minősítés fentiekben kifejtett elismerési jellegéből fakadóan egyes időtartamok munkajogi megítélése időben változhat. A dichotómia kialakulását követően kerültek ki például a munkaidőből bizonyos betanításra, képzésre, illetve pihenésre fordított időszakok,⁵⁶ aminek következtében az addigi lazább munkanapok jóval feszítettebbé váltak.⁵⁷ A már többször idézett EUB-joggyakorlat pedig az elmúlt két évtizedben ismerte el munkaidőként az ügyeleti időt,⁵⁸ illetve az utazás idejének Tyco-ítéletben említett speciális formáját. A munkaidő és a pihenőidő kategóriái tehát a mai napig változékonyak a munkaidő fogalmának kitágítására vagy szűkítésére irányuló törekvések miatt.

Az egyes időtartamok minősítésével kapcsolatos eltérő törekvések kiindulópontja a dichotómikus séma korábban kifejtett munkaidő-központúsága miatt alapvetően a munkaidő fogalma, annak értelmezése. A törekvések egyik iránya a munkaidő nem produktívnak tekintett időktől való megtisztítását tűzi ki célul, amelynek újszerű megnyilvánulási formája a munkaidő széttöredeezése, idegen szóval fragmentálása. A munkaidő széttöredezésének számos eltérő jogi formája létezik, így az értelmezhető egy munkaviszonyon belül, több munkaviszony egyidejű fennállása esetén azok együttesében vagy akár a munkaviszonyként

⁵² Mt. 86. § (3) bek. a) pont; 91. §.

⁵³ Mt. 135. § (2) bek. a) pont.

⁵⁴ (Havas 2022, 28–29)

⁵⁵ Mt. 103. §; 135. § (2) bek. g) pont.

⁵⁶ (Danecki 1973, 44)

⁵⁷ (Timár 1988, 26–28)

⁵⁸ Lásd például Dellas-ítélet; Jaeger-ítélet.

el nem ismert, de ahhoz nagymértékben hasonló, bizonytalan vagy prekár foglalkoztatási formák esetében is.⁵⁹

A hagyományos munkaviszonyon belül a munkaidő széttörédezésének újszerű eszköze az úgynevezett munkaidő-kontrolling rendszerek alkalmazása a teljesített munkaidő elszámolása során. Ezek a digitális rendszerek ugyanis lehetővé teszik nemcsak a munkavállaló munkahelyre érkezésének és távozásának elektronikus rögzítését, de azt is követhetővé, ezáltal időben mérhetővé teszik, hogy a munkavállaló munkahelyén mennyi időt tölt számítógépén vagy más digitális eszközökön bizonyos alkalmazások, programok használatával. A munkáltató ezzel a korábbiaknál jóval hatékonyabb felügyeleti eszközzel másodpercre pontosan követheti, mennyi időt tölt a munkavállaló bizonyos produktívnak, illetve nem produktívnek tekintett tevékenységekkel.⁶⁰ A munkaidő-kontrolling rendszerekkel ily módon lehetségessé válik a munkaidő (egyúttal pedig a fizetett időszakok)⁶¹ kizárólag a munkáltató által produktívként elismert, és a rendszer által ekként mért tevékenységekkel való foglalatosságra korlátozása.⁶² Az Mt. talaján az osztott napi munkaidő korlátozására vonatkozó szabályozás⁶³ miatt jelenleg ugyan elképzelhetetlen a munkaidő ilyen típusú számítása, a javaslat ugyanakkor illeszkedik a dichotómikus elválasztást az ipari kapitalizmus kialakulása óta alapvetően meghatározó, a munkaidőt szűkíteni, „megtisztítani” törekvő elgondolás logikájába.

Ugyancsak a munkaidő fragmentálásán alapulnak az applikációs munkavégzés különböző formái.⁶⁴ A foglalkoztatás digitalizációjának és rugalmasításának elegyeként egyre elterjedtebbé váló, Magyarországon egyelőre vitatott módon polgári jogi jogviszonyként kezelt foglalkoztatási formák tipikus jellemzője a „pay-as-you-go”, azaz a csak az elvégzett munka idejére járó díjazás elvének érvényesítése.⁶⁵ Ez a főszabályként alkalmazott elv lényegében az egyes feladatok elvégzésének idejére korlátozza a díjazást, így a platformmunkás új feladatra való várakozással töltött, nem produktívnek tekintett ideje ellenszolgáltatás nélkül marad. Például az ételszállítással foglalkozó magyarországi platformok szabályzataikban olyan díjtételeket határoznak meg, mint a fuvaronként járó „alapidíj” vagy „címpénz”, a munkavégző által szállítás során megtett távhoz igazodó „távolságdíj” vagy épp a meghatározott fuvarszámhoz igazodó kompenzációs díj.⁶⁶ A feladatra való várakozás, rendelkezésre állás ideje ebben a rendszerben ugyanakkor a hatályos munkajoggal⁶⁷ ellentétes módon díjazatlan időtartamnak minősül.

⁵⁹ (Lásd Barrois és Devetter 2017; Campbell, é. n.; De Stefano 2015; Rubery és mtsai. 2015; Solecki 2020)

⁶⁰ (Lásd Solecki 2020, 53–54)

⁶¹ (Campbell, é. n., 111)

⁶² (Lásd Solecki 2020)

⁶³ Mt. 100. §.

⁶⁴ Rácz Ildikó ettől eltérően a munka és a magánélet összemosódásában látja a platformmunka munkaidőre gyakorolt hatásának újszerűségét (lásd Rácz 2020, 132).

⁶⁵ (De Stefano 2015, 3)

⁶⁶ Lásd a két legnagyobb ételszállító platform szabályzatát: <http://faq.wolftutarok.com/hu/support/home;> <https://www.foodpanda.hu/contents/futardijtabla> (2022. 06. 16.).

⁶⁷ Vö. Mt. 146. § (1) bek.; 107. § d) pont.

A fragmentált munkaidőrendszerekben tehát csak a közvetlen, intenzív munkavégzés ideje minősül a díjazás alapjaként szolgáló munkaidőnek.⁶⁸ A nem produktívnak tekintett időtartamok ekként való kizárása így a munkáltató költségsökkentési törekvéseit szolgálja.⁶⁹ A munka- és pihenőidő dichotómiája mellett megjelenik egy újabb elválasztás a munkanap és a ténylegesen elszámolt munkaidő viszonylatában.⁷⁰ A munkaidő-kontrolling rendszer számára láthatatlan tevékenységekkel vagy ételrendelésre való várakozással töltött időtartam hiába történik akár a munkáltató érdekében, és hiába áll az általa megkívánt tevékenységgel szükségszerű kapcsolatban, mégsem képezi a munkaidő részét. A munkanap így összességében jelentősen hosszabb lehet a munkaidőként elszámolt időszakoknál, előbbi kezdete és vége pedig korántsem esik egybe az utóbbival.⁷¹

Román László a munkajog elméleti alapvetéseinek tárgyalása során a munkaidőt a munka mennyiségének meghatározójaként értelmezi, ami elkülönül a munkamennyiség másik kulcselemétől, a munkavégzés intenzitásától.⁷² A munkában töltött idő hatékonyabb kihasználását célzó fragmentálásban ugyanakkor ez a két szempont összemosódni látszik, mivel a nem kellően kihasználnak tekintett időszakok kezelésének eszköze immár nem a munkavállalók szankciókkal, jutalmakkal való ösztönzése vagy a munkamódszerek átalakítása, hanem ezen időtartamok pusztá kizárása a munkaidő, a fizetett idő fogalmi köréből.

5. Záró gondolatok

A munkaidő mennyiségével és beosztásával kapcsolatos kérdések ma is társadalmi, gazdasági és politikai viták állandó keresztútjében állnak, ezek a konfliktusok azonban egytől egyig érintetlenül és megkérdőjelezetlenül hagyják a szabályozás alapjaként szolgáló munkaidő-pihenőidő dichotómiát. A munkaidő és a pihenőidő éles elválasztása és kizárólagos kettőssége a történeti, szociológiai irodalom szerint a jellemzően mezőgazdasági tevékenységeken alapuló, feudális berendezkedésről a döntően bér munkára épülő ipari kapitalizmusra való átállással alakult ki. Utóbbi, kapitalista keretben a munkavállaló különböző tevékenységekkel töltött idejének munkaidőként vagy pihenőidőként minősítésénél a munkavállalói és a munkáltatói érdekek éles ellentétben állnak egymással, a konkrét minősítés pedig ezen érdekek mentén nem ritkán teljesen el is válik a munkavégzés és a pihenés társadalmi faktumától. A munkáltatói törekvések ebben az összefüggésben a munkaidő nem kellően produktívnak tekintett időktől való „megtisztítására”, a munkaidő minél szűkebb tartamú meghatározására irányulnak. Ennek újszerű eszköze a munkanap széttöredezetté tétele, a munkaidő fragmentálása, amelynek alkalmazására tág teret nyithat egyes digitális eszközök (munkaidő-kontrolling rendszerek, platformok) térnyerése. Noha a digitalizáció környezetében ezek alkalmazása forradalminak tűnhet, a fragmentálás valójában csak a

⁶⁸ (Campbell, é. n., 120)

⁶⁹ (Barrois és Devetter 2017, 12; Campbell, é. n., 118)

⁷⁰ (Barrois és Devetter 2017, 4–7)

⁷¹ (Lásd Barrois és Devetter 2017, 4–7)

⁷² (Román 1989, 135)

munkaidő „tisztá munkára” szűkítését célzó többévszázados törekvések egy újabb fejezetét jelenti.

Felhasznált irodalom

- Barnard, Catherine 2012. *EU Employment Law*. Oxford: Oxford University Press.
- Barrois, Amandine, és Devetter, François-Xavier 2017. „Durées courtes, journées longues: Fragmentation du temps de travail et pression sur le salaire”. *La Nouvelle Revue du Travail*, sz. 11 (október). DOI: <https://doi.org/10.4000/nrt.3272>
- Bourdieu, Pierre 1990. „Gazdasági gyakorlat és idő. Az algériai parasztok időkezelési attitűdjei”. In *Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok*, szerkesztette Márta Gellériné Lázár. Hermész Könyvek. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Campbell, Iain. é. n. „Working-Time Flexibility: Diversification and the Rise of Fragmented Time Systems”, 19. DOI: <https://doi.org/10.7765/9781526125972.00013>
- Danecki, Jan 1973. *A megosztott idő egysége. A szabad idő és a munkaidő az ipari társadalmakban*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- De Stefano, Valerio 2015. „The Rise of the »Just-in-Time Workforce«: On-Demand Work, Crowd Work and Labour Protection in the »Gig-Economy«”. *SSRN Electronic Journal*. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2682602>
- Dudás Katalin, és Gyulavári Tamás 2019a. „A munkaidő”. In *Munkajog*, szerkesztette Gyulavári Tamás. Budapest: ELTE-Eötvös Kiadó.
- Dudás Katalin, és Gyulavári Tamás 2019b. „Pihenőidő”. In *Munkajog*, szerkesztette Gyulavári Tamás. Budapest: ELTE-Eötvös Kiadó.
- Fodor T. Gábor 2016. „A Munka Törvénykönyve munka- és pihenőidős szabályozásának uniós jogi megfeleléséről”. *MAGYAR MUNKAJOG E-folyóirat*, sz. 2016/2.
- Fodor T. Gábor 2019. „Még egyszer a munkaidős szabályok uniós meg(nem)feleléséről - az Európai Unió Bíróságának a Syndicat des cadres de la sécurité intérieure ügyben hozott ítélete fényében”. *Munkajog*, sz. 2019/4: 4.
- Fodor T. Gábor és Neumann László 2006. A magyar munkaidő-szabályozás EU harmonizációjának hiányosságai. *Munkaügyi Szemle*, 10. sz. 2006. október: 4.
- Gyulavári, Tamás és Kártyás, Gábor. 2015. *The Hungarian Flexicurity Pathway? New Labour Code after Twenty Years in the Market Economy*. Jogtudományi Monográfiák 8. Budapest: Pázmány press.
- Havas Bence 2022. *Kollektív szerződések a vegyiparban és a gyógyszeriparban. Egy és több munkáltató által kötött kollektív szerződések elemzése*. Magyar Szakszervezeti Szövetség, Vegyipari, Energiaipari és Rokonszakmákban Dolgozók Szakszervezeti Szövetsége, Friedrich Ebert Stiftung Budapesti Irodája

Kiss György 2020. „A munkaidő”. In *Munkajog*, szerkesztette Kiss György. Budapest: Dialóg Campus.

Lehoczkyné Kollonay Csilla é. n. „A munkaidő”. In *A magyar munkajog I.*, szerkesztette Lehoczkyné Kollonay Csilla. Budapest: Kulturtrade Kiadó.

Lehoczkyné Kollonay Csilla é. n. „A pihenőidők és szabadidők”. In *A magyar munkajog I.*, szerkesztette Lehoczkyné Kollonay Csilla. Budapest: Kulturtrade Kiadó.

Miholics Tivadar 1980. *Munkavégzési kötelezettség a munkajogban*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Pál Lajos 2020. „A munka- és pihenőidő”. In *A Munka Törvénykönyvének magyarázata*, szerkesztette Kozma Anna, Lőrincz György, és Pál Lajos. Budapest: HVG-ORAC.

Pound, Roscoe 1981. Társadalomirányítás a jog útján: a jog föladata és az értékek kérdésköre. In *Jog és filozófia: Antológia a XX. sz. jogi gondolkodása köréből.*, szerkesztette Csaba Varga, 13. Budapest.

Rácz Ildikó 2020. *A digitalizáció hatása a munkajog egyes alapintézményeire*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola.

Román László 1989. *Munkajog (Elméleti alapvetés)*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Rubery, Jill, Grimshaw, Damian, Hebson, Gail és Ugarte, Sebastian M. 2015. „‘It’s All About Time’: Time as Contested Terrain in the Management and Experience of Domiciliary Care Work in England”. *Human Resource Management* 54 (5): 753–72. DOI: <https://doi.org/10.1002/hrm.21685>

Sipka Péter, és Zaccaria Márton Leó 2016. „Dolgozik és pihen? A munkaidő fogalmának bővítése az Európai Unió Bíróságának újabb ítélete nyomán, tekintettel a magyar joggyakorlatra”. *Jogtudományi Közlöny*, sz. 2016/9: 10.

Solecki Áron 2020. „Munkaidő-kontrolling - csak szemléletváltás után!” *Munkajog*, sz. 2020/3.: 11.

Thompson, Edward P. 1990. „Az Idő, a Munkafegyelem És Az Ipari Kapitalizmus”. In *Időben Élni. Történeti-Szociológiai Tanulmányok*, szerkesztette Márta Gellériné Lázár. Hermész Könyvek. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Timár János 1988. *Idő és Munkaidő*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Weltner Andor 1978. *A magyar munkajog*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

THE DICHOTOMY OF WORKING TIME AND REST PERIOD

Questions related to the quantity and the scheduling of working hours remain central issues of political, economic and legal debates. However, these debates however, these debates leave the working time-rest period dichotomy untouched and unquestioned. The dichotomy that has been the starting point of regulations related to working hours since the beginning of industrial capitalism. In this dichotomy, the employee's and the employer's interests are in stark contrast regarding the classification of the employee's time spent in various activities as working time or rest time. The specific classification along these interests is often completely separated from the social fact of work and rest. In this context, the employer's efforts are aimed at "cleansing" the working time of times considered insufficiently productive, and at defining the working time as narrowly as possible. A novel tool for this is the fragmentation of the working time, the use of which can be opened up by the rise of certain digital tools (working time control systems, platforms).

SZAKÁCS DÓRA

Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Horváth István tanszékvezető habil. egyetemi docens

DOI: 10.56966/2022.25.Szakacs

A MUNKAHELYI PSZICHOTERROR MAGYARORSZÁGON

Egy kérdőív tanulságai

A tanulmány és az előadás, amely elsődlegesen a Rézler Gyula Alapítvány 2021/2022. évi C típusú pályázata keretében jött létre, a munkavállalókat munkahelyükön érő számos stresszor közül a munkahelyi pszichoterror problémájával foglalkozik. A munkahelyi pszichoterror problematikája kiemelten fontos és a munkavállalókat széles körben érintő lényeges probléma, ugyanis a közöttük elhúzódó konfliktusok kihatással lehetnek az egyén nem csak munkahelyi, de családi, baráti vagy akár társadalmi kapcsolataira is.

1. A munkahelyi pszichoterror fogalma a magyar szakirodalomban

A magyar *munkahelyi pszichoterror* fogalma¹ Kaucsek György és Simon Péter munkásságának köszönhető, akik ezt valójában nagyban Heinz Leymanntól vették át, aki a *mobbing* eléggé széleskörű definícióját fejlesztette ki. A svéd és a magyar jogrendszer intézményeinek eltéréseire tekintettel azonban az eredeti svédől különböző koncepciót jelenít meg a magyar *munkahelyi pszichoterror* fogalma. Míg a magyar fogalommeghatározásban a személyes konfliktusokból származó probléma hangsúlyos, addig az intézményes-szervezeti háttér nem jelenik meg. Számos további külföldi szakirodalom a *bullying* definícióját három konjunktív elem alkalmazásával határozza meg: a) fizikai, verbális vagy pszichológiai támadás vagy megfélemlítés, amelynek célja félelem, stressz vagy egyéb ártalom okozása; b) az erőegyensúly hiánya, amit kihasználva az erősebb személy nyomást gyakorol a gyengébbre; c) rendszeresen ismétlődő vagy huzamosabb időn keresztül folyamatosan fennálló helyzet két személy vagy személyek között.² Kaucsek György egyik témához kapcsolódó előadásában négy jellemzőt emelt ki, melyek kutatási eredményei alapján elengedhetetlenek ahhoz, hogy *mobbingről* beszéljünk. Ezek a *rendszeresség*, a *gyakoriság*, a *tartósság* és az *ellenségesség*. Mindezek alapján pszichoterrorról akkor beszélünk, ha egy személyt az

¹ Ld. még Szakács 2019. 46–53.

² Parti 2016. 114–115.

közel ötven lehetséges magatartás közül legalább egygel vagy többel, legalább egyszer egy héten és legalább fél éven keresztül folyamatosan zaklatnak.³

2. A munkahelyi pszichoterror Magyarországon – a kérdőív

A munkahelyi pszichoterror jelenségét véleményem szerint a gyakorlatban, a munka világában lehetséges leginkább érzékelni és kutatni. Ennek érdekében döntöttem úgy, hogy kvantitatív kutatási technikával kísérlem meg a magyarországi munkaerőpiac feltérképezését. A kutatás során a kérdőíves vizsgálat a leggyakrabban használt kutatási módszer, amely alkalmas leíró, magyarázó és felderítő célokra egyaránt.⁴

A kérdőív elkészítése során az alábbi hipotéziseket vettem alapul, célom pedig e hipotézisek igazolása volt. Ezek közül is kiemelendő az *a)* és *b)* hipotézis, mely véleményem szerint a kérdőívvel is igazolható.

a) Magyarországon a munkavállalók jelentős része legalább hallomás útján találkozott már a munkahelyi pszichoterror jelenségével.

b) A munkahelyi pszichoterror fogalmát nem lehet minden esetre vonatkozóan meghatározni, annak egyes elemeit az egyszerű munkahelyi konfliktusoktól való lehető legpontosabb elhatárolás érdekében esetről esetre szükséges vizsgálni.

c) A munkahelyi pszichoterror sokszor nem függ össze a munkavállaló az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény (a továbbiakban: Ebktv.) szerinti védett tulajdonságával, így a törvény védelmét nem élvezzi az áldozat ezekben az esetekben.

d) A munkahelyi pszichoterror a gyakorlatban oldható meg, kizárólag a jog eszközeivel a probléma kezelése, megszüntetése nehézségekbe ütközik.

A kérdőívet 160 válaszadó töltötte ki 2022. február 1. és 2022. február 28. között. A kérdőívet internet segítségével terjesztettem, felkértem a kitöltésre több magyarországi, magas létszámmal rendelkező csoportot is.⁵ Ezen túl további alacsonyabb, körülbelül 10 000 fős létszámmal rendelkező *online* (Facebook) csoportokban is megosztottam a kérdőívet, illetve *e-mailes* megkeresés útján felkértem szervezeteket a kérdőív terjesztésére. Ennek eredményeképpen 160 válasz érkezett a kérdőívre. Tekintettel a kutatás kiterjedtségére és terjesztésére, a mintavétel önkényesen,⁶ hólabda módszerrel⁷

³ Kaucsek 2014.

⁴ Boncz 2015. 32–38.

⁵ A két legnagyobb felkért csoport hozzávetőlegesen 50 100, valamint 488 000 taggal rendelkezik.

⁶ Az önkényes mintavétel a populáció legkönnyebben elérhető egyedeiből kerül kialakításra. A minta alkalmazásával nem lehet a populáció egészére vonatkozó általános ítéleteket alkotni, hiszen a minta nem reprezentatív.

⁷ A hólabda módszer során a kutató adatokat gyűjt néhány személytől, akiket megtalál, majd megkéri őket, hogy adják meg más általuk ismert személyek elérhetőségét. A hólabda a fokozatos halmozódásra utal, ugyanis az elért személyek javasolnak újabb elért személyeket. A módszer elsősorban feltáró céllal használható, arra alkalmas.

történt, mely elsősorban feltáró célt szolgált. A beérkezett válaszok alapján és a kérdőív megítéléséből a hipotézisek igazolásán túl szerettem volna következtetést levonni arra vonatkozóan, hogy a munkahelyi pszichoterror kutatására szükség van-e Magyarországon, indokolt-e annak részletesebb ismertetése a társadalomban.

A kérdőív a következő részekből állt:

- a) a kitöltőre vonatkozó általános adatok,⁸
- b) a munkahelyi pszichoterror mint jelenség,⁹
- c) a kitöltő által érzékelt, átélt munkahelyi pszichoterror.¹⁰

A következőkben a kérdőív egyes kérdéseire adott válaszokat foglalom össze, az egyes kérdéseket kiegészítve saját meglátásaimmal.

2.1. A kutatás eredményeinek bemutatása

2.1.1. A kérdőív kitöltőire vonatkozó általános információk

Bár a kérdőív elkészítése során nem jelöltem lényeges információként a kitöltők nemét, a 160 válaszadó mindegyike megadta az erre vonatkozó adatot. A kérdőívet 138 nő és 22 férfi töltötte ki. A kitöltők életkora szintén nem lényegesnek minősített információ volt, a válaszadók közül egy személy nem adta meg, melyik életkorcsoportba tartozik. A kitöltők többsége (33,1 százalék) a 26-35 közötti korosztályba tartozik, jelentős azonban a 36-45 év közötti (29,4 százalék), valamint a 46-55 év közötti (23,8 százalék) kitöltők száma. Mindezekből látható, hogy a kérdőív kitöltői életkoruk alapján az aktív munkavállalók csoportjába tartoznak, így a munka világáról személyes tapasztalattal rendelkeznek.¹¹ A kérdőívben a munkavégzésre irányuló jogviszonyok közül a munkaviszonyt, közalkalmazotti, közszolgálati, kormányzati szolgálati jogviszonyt, iskolaszövetkezet tagjaként személyes közreműködés keretében, szakképzési vagy hallgatói munkaszerződéssel történő munkavégzést tekintettem irányadónak, szintén annak feltérképezése érdekében, hogy a válaszadók mennyire rendelkeznek a munkaerőpiacra vonatkozó aktuális tapasztalattal. Mindezek alapján a kitöltők 96,3 százaléka az előbb felsorolt jogviszonyok egyikében állt alkalmazásban a kérdőív kitöltésének időpontjában, vagy az azt megelőző öt évben.

A kitöltők többsége a magánszektorban végez munkát, megoszlásuk nem túlzó mértékben aránytalan. A válaszadók 59,4 százaléka dolgozott a magánszektorban, míg a

⁸ Ebben a részben a kutatás demográfiai szempontú elemzése volt a cél. A kitöltőknek lehetősége volt az adatok megadását megtagadni egyes esetekben, a kutatás szempontjából kiemelt fontossággal bíró adatok megadása azonban kötelező volt.

⁹ Ezen rész célja a munkahelyi pszichoterror fogalmának tisztázása és felmérése. A kérdések arra irányultak, hogy a kitöltő értelmezésében a munkahelyi pszichoterror mit jelent, hogyan értelmezi azt.

¹⁰ A részben a kitöltő által érzékelt munkahelyi pszichoterrorral kapcsolatos kérdések voltak. A részt csak azon kitöltők érték el, akik úgy válaszoltak, hogy legalább külső szemlélőként közvetve munkahelyi pszichoterrorral találkoztak.

¹¹ Számszerűsítve 138 kitöltő tartozik ezen csoportokba összesen.

kitöltők 40,6 százaléka a közsférában állt alkalmazásban. Jelentős többségben voltak azon kitöltők (71,3 százalék), akik a munkáltatónál alkalmazotti pozícióban dolgoztak a válaszadás időpontjában. Ezt követte a középvezetői besorolásban dolgozó kitöltők létszáma, azonban lényegesen alacsonyabb arányban, a kitöltők 10 százaléka állt e pozícióban. Különösen örömmel töltött el, hogy a kérdőívet tulajdonos és felsővezető beosztásban lévő személyek is kitöltötték. Még a kitöltőre vonatkozó adatok között, de már a pszichoterrorra vonatkozó résszel egybevégtően az utolsó kérdés arra irányult, hogy a kitöltő munkáltatója rendelkezik-e a munkahelyi konfliktusok, visszaélések kezelésére alkalmazandó szabályzattal. A kitöltők közel fele nem tud róla, hogy létezne ilyen a munkáltatónál, 30 százaléka pedig úgy nyilatkozott, hogy nincs ilyen szabályzat. Csupán a kitöltők 21,3 százaléka válaszolt igennel a feltett kérdésre, mely véleményem szerint beszédes és egyben elkeserítő is a munkahelyi konfliktusok megoldására és munkáltatói kezelésére nézve.

2.1.2. A munkahelyi pszichoterror mint jelenség

A kérdőív e részében a kitöltőktől elsődlegesen azt kérdeztem meg, hogy saját megítélésük szerint mit jelent a munkahelyi pszichoterror. Az általam megfogalmazott, bizonyos mértékben irányított kérdéseket megelőzően felmértem, hogy a kitöltők mit tekintenek munkahelyi pszichoterrornak, mi az, ami eszükbe jut, ha e fogalomra gondolnak. A szabadszöveges válaszra tekintettel a válaszadás opcionális volt, a kitöltők közül azonban 130-an így is válaszoltak erre a kérdésre. A válaszokban legtöbbször a stressz, a zaklatás, a félelemérzet és félelemkeltés, a feszültség és a visszaélés kifejezések szerepeltek. A teljesség igénye nélkül néhány választ idézek:

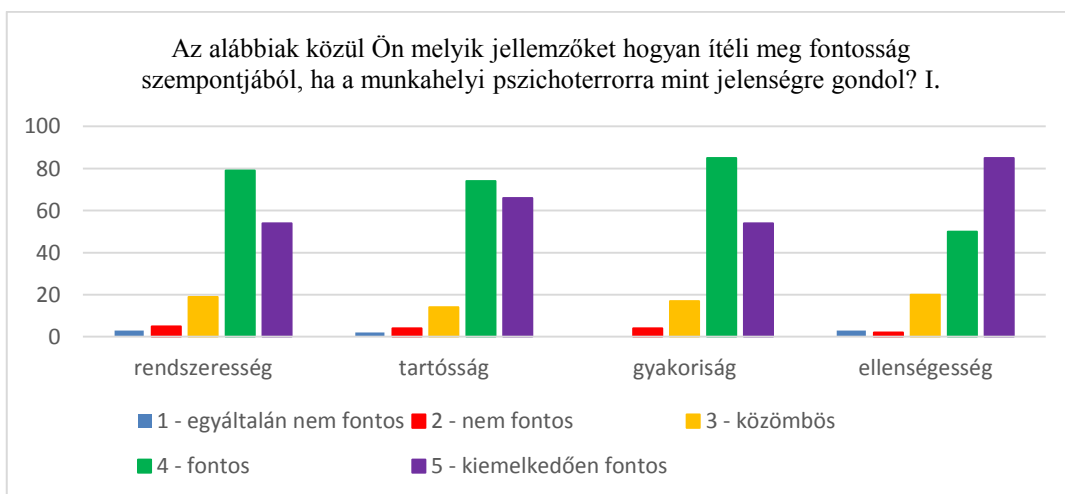
- „[f]eszültség generálása, heti 4-5 alkalommal emelt hangon való »leszidás«, folyamatos stresszhatás, kompromisszum és megértés hiánya, »katonai« módszerek alkalmazása”,
- „[é]rzelmi zsarolás, lenézés, megbecsülés hiánya, túlterhelés”,
- „[o]lyan lelki nyomás, amely kiszolgáltatottá teszi a dolgozót. Olyan terhet jelent, ami rányomja a bélyegét a munka teljesítményre, hangulatra stb.”,
- „[s]zámomra ez a fogalom azt jelenti, hogy mind verbális módon, mind feladatvégzés szempontjában sakkban tartják a dolgozót. Aláássák mondjuk az önbizalmát a visszajelzésekkel, így mondjuk nem mer szabadságot vagy [fizetésemelést] kérni. Illetve azt is jelentheti, hogy annyi munkával terhelik le, hogy teljesen leszívják az energiáit a munkavállalónak”,
- „[k]ollégára történő nyomás gyakorlása úgy, hogy ő ettől kellemetlenül, megfélemlítve, megalázva, lenézve, negatív módon megkülönböztetve érzi magát”.

A válaszadók saját véleményét követően a Kaucsek György és Simon Péter munkásságán alapuló pszichoterror fogalmának egyes elemeire, illetve tapasztalataim és korábbi kutatásaim szerint a pszichoterrorhoz gyakran kapcsolt ismérvek fontosságára

kérdeztem rá. Ennek keretében egy 1-5 közötti skálán¹² kellett értékelniük a válaszadóknak az egyes jellemzőket. A Kaucsek György által megfogalmazott négy kritérium (rendszeresség, tartósság, gyakoriság és ellenségesség)¹³ tekintetében a válaszadók többsége fontosnak ítéli meg azok megvalósulását. Mindezekon túl pedig kiemelkedően fontos a többség szerint, hogy ezek a cselekmények ellenségesek legyenek, tehát rosszindulattal teli, támadó, visszautasító cselekményekről beszélünk. A Kaucsek György által meghatározott kritériumok teljesüléséből tehát a kérdőív válaszadói hármát fontosnak tartanak, míg az ellenségesség kritériumának teljesülését kiemelkedően fontosnak tartják ahhoz, hogy munkahelyi pszichoterrorról mint fogalomról beszéljünk.

A Kaucsek György által meghatározott négy kritériumon túl további négy, egyrészt a külföldi szakirodalomban, másrészt véleményem szerint a pszichoterror jelensége esetén okkal felmerülő kritériumot határoztam meg, melyekkel kapcsolatban meglepő eredmények születtek. E további négy kritérium szerint a munkahelyi pszichoterror a) célja félelem, stressz vagy ártalom okozása;¹⁴ b) az erőegyensúly hiányából fakad;¹⁵ c) folyamatos;¹⁶ illetve d) társadalmilag elítélendő. A válaszadók többsége szerint az utóbbi négy kritérium mind kiemelkedő fontossággal rendelkezik. Így a válaszadók szerint ahhoz, hogy munkahelyi pszichoterrorról beszéljünk, a cselekmények célja félelem, stressz vagy ártalom okozása kell, legyen, azok az erőegyensúly hiányából fakadnak, a cselekményeknek folyamatosnak kell lennie, és a társadalom rosszallását, elítélését szükséges kiváltania.

1. ábra: A rendszeresség, tartósság, gyakoriság és ellenségesség megítélése a válaszadók által

Saját szerkesztés

¹² 1 – egyáltalán nem fontos, 2 – nem fontos, 3 – közömbös, 4 – fontos, 5 – kiemelkedően fontos.

¹³ Kaucsek 2014.

¹⁴ Parti 2016. 114–115., Olweus 1993., Ttofi –Farrington 2011. 27–56.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

A válaszadók véleménye szerint a kritériumok az alábbi sorrendben rendelkeznek kiemelkedő fontossággal (a legfontosabb elsőként):

- a) célja félelem, stressz vagy ártalom okozása (100 válaszadó),
- b) ellenségesség (85 válaszadó),
- c) erőegyensúly hiányából fakad (80 válaszadó),
- d) társadalmilag elítélendő (67 válaszadó),
- e) tartósság (66 válaszadó),
- f) folyamatos (60 válaszadó),
- g) rendszeresség és gyakoriság (54-54 válaszadó).

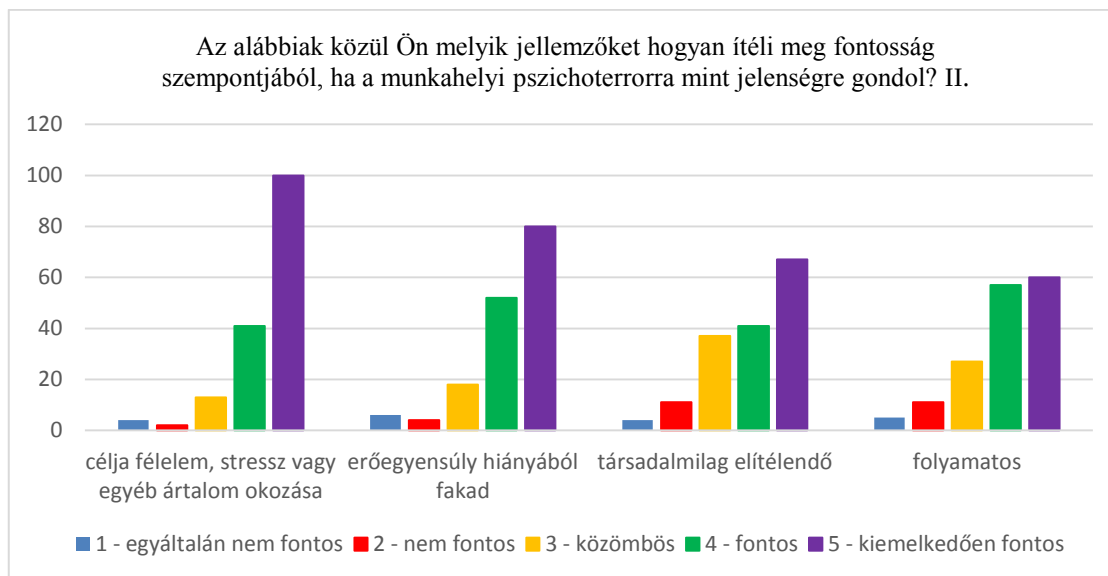
Mindezekből látszik, hogy a jelenlegi utolsó magyar definíció szerinti ellenségesség a válaszadók szerint is kiemelkedő jelentőségű, és ezzel párhuzamba hozható továbbá, hogy az elkövető cselekményeinek célja félelem, stressz vagy egyéb ártalom okozása legyen. Meglepő ugyanakkor, hogy a magyar definícióban nem található meg a számok tekintetében harmadik helyen szereplő, az erőegyensúly hiányából fakadóan kialakuló helyzet, ellentétben a külföldi szakirodalommal, ahol ez a kritérium szerves részét képezi a pszichoterror definíciójának.¹⁷

A munkahelyi pszichoterror, mint jelenség központi elemeként a kitöltőkkel ismerttettem a Kaucsek György és Simon Péter munkássága folyamán kialakult definíciót, tehát hogy pszichoterrorról akkor beszélünk, ha egy személyt a kutatásban felfedezett ötven lehetséges magatartás közül legalább eggyel, vagy többel legalább egyszer egy héten és legalább fél éven keresztül folyamatosan zaklatnak. A definícióval kapcsolatban megkérdeztem a kitöltőket, hogy egyetértene-e ezzel a definícióval, véleményük szerint a munka világában jelenleg megállja-e a helyét e meghatározás.

A válaszadók 38,1 százaléka úgy ítélte meg, hogy a definíció már nem állja meg a helyét, és véleményük szerint nem lehet minden pszichoterror esetre vonatkozó általános definíciót meghatározni, az eset összes körülményét kell vizsgálni ahhoz, hogy eldönthessük, munkahelyi pszichoterrorról van szó vagy sem. A válaszadók 23,1 százaléka szerint a definícióban említett időtartam (legalább fél év) túl hosszú, ami megkérdőjelezheti az általános meghatározás helytállóságát. Ezzel szemben 2,5 százalék szerint az említett időtartam rövideje miatt nem állja már meg a helyét a definíció. 21,3 százalék egyetértett a definícióval, és úgy vélte, hogy az a jelenlegi munka világában is alkalmazható. A válaszadók 3,7 százaléka szerint további lényeges fogalmi elem hiányzik a definícióból, ezért nem alkalmazható. 4,4 százalék szerint a definícióban meghatározott gyakoriság és rendszeresség (legalább egy héten egyszer) túl ritka, ezzel szemben 3,7 százalék megítélése szerint túl gyakori az előbb említett rendszeresség és gyakoriság. A válaszadóknak lehetősége volt saját szavas választ is adni, így egyesek jelezték, hogy nem ismerik a kutatásban felsorolt ötven tevékenységet, magát a kutatást nem ismerik, vagy saját tapasztalatuk fényében, saját helyzetüket is „belekeverve” ítélték meg az adott helyzetet.

¹⁷ Uo.

2. ábra: A cél, erőegyensúly, társadalmi elítélés és folyamatosság megítélése a válaszadók által

Saját szerkesztés

Végezetül kértem a válaszadókat, hogy értékeljék újra az előbbieken adott válaszaik alapján az általuk írt definíciót, és fejtsék ki, hogy az előbbieken fényében hogyan határoznák meg a munkahelyi pszichoterror fogalmát. Erre a szabadszöveges kérdésre 107 válasz érkezett. A válaszok többségében így megjelent már a rendszeresség vagy tartósság eleme, volt azonban, aki nem változtatott válaszában és úgy ítélte meg, hogy a korábban adott definíció megállja a helyét. A teljesség igénye nélkül néhány válasz:

- „[r]endszeresen vagy rendszertelenül érkező verbális vagy nonverbális zaklatás bántalmazás munkahelyi környezetben”,

- „[h]asonlóan, mint az előbb. Lehetne tovább bővíteni a gyakorisággal és az időtartammal”,

- „[a]z erőegyensúly hiányából fakadó rendszeres nyomásgyakorlás vagy félelemkeltés”,

- „[k]iegészíteném annyival az első kérdésre adott válaszom, hogy nehéz általános definíciót adni, mivel minden embernek egyéni az ingerküszöbe. Emiatt van, aki bizonyos dolgokat könnyedén elenged, míg ugyanaz másnál komoly traumát okozhat”,

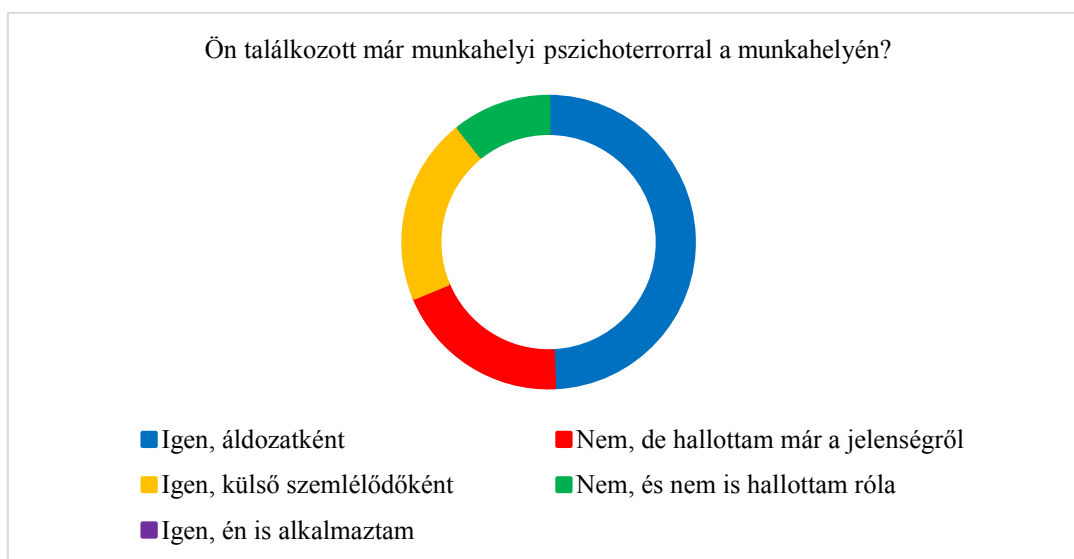
„[v]éleményem szerint az is pszichoterror, ha valakit akár csak ritkán vagy egy alkalommal fenyegetnek, zaklatnak. Ehhez nem szükséges, hogy ez meghatározott rendszerességgel történjen és meghatározott időn keresztül.”

2.1.3. A kitöltő által érzékelt, átélt munkahelyi pszichoterror

A kérdőív harmadik és egyben utolsó részében a kitöltő által akár külső szemlélőként, akár aktív szereplőként átélt munkahelyi pszichoterror került fókuszba. A 160 válaszadó 49,4 százaléka válaszolt akként, hogy áldozatként véleménye szerint átélt már

munkahelyi pszichoterrort, és további 20,6 százalék nyilatkozott úgy, hogy külső szemlélőként közvetve találkozott a jelenséggel. A további kérdésekre kizárólag az a kitöltő adhatott választ, aki ezt a két válaszlehetőséget adta meg a kérdőív során. 19,4 százalék nyilatkozott úgy, hogy bár hallott már a munkahelyi pszichoterrorról, de konkrét esetről nincs tudomása, míg 10,6 százalék nem találkozott munkahelyi pszichoterrorral és nem is hallott róla. Egyetlenegy válaszadó sem választotta azt a lehetőséget, mely szerint elkövetőként vett részt munkahelyi pszichoterrorban. Mindezek alapján a kérdőív utolsó részének érdemi kérdéseit a 160-ból 113 válaszadó¹⁸ töltötte ki.

3. ábra: A válaszadók megoszlása pszichoterror tapasztalása körében

Saját szerkesztés

A kérdőív következő két kérdése az áldozat, illetve az elkövető munkáltatónál betöltött pozíciójára irányult. A válaszadók által átélt vagy érzékelt pszichoterror során 81,4 százalékban alkalmazotti pozícióban dolgozott az áldozat, míg az esetek 8,8 százalékában középvezetőként. A beérkezett válaszok között kilenc esetben az áldozat csoportvezető, felsővezető vagy egyéb (az előre megadott lehetőségekbe nem besorolható) pozícióban dolgozott.

Az elkövető által betöltött pozíció tekintetében ilyen nagyarányú többség nem tapasztalható: a legtöbb elkövető, vagyis a válaszok 38,1 százaléka szerint felsővezetői pozícióban dolgozott, míg a második leggyakrabban előforduló elkövetői pozíció a középvezető, a válaszok 25,7 százalékában. Közel azonos arányban az elkövető alkalmazotti pozícióban (14,2 százalék), illetve csoportvezetői pozícióban (13,3 százalék) állt a munkahelyi pszichoterror idején. Az esetek 8 százalékában az elkövető a munkáltató tulajdonosa volt.

¹⁸ Ezen alcímben a továbbiakban a „kitöltők”, illetve „válaszadók” kifejezések a 113 válaszadóra vonatkoznak.

Az elkövetők és áldozatok beosztásának tisztázását követően kértem a válaszadókat, hogy saját szavaikkal fogalmazzák meg, mi is történt, amit munkahelyi pszichoterrorként éltek meg. A válaszadás nem volt kötelező, a kérdőív kitöltői dönthettek amellett, hogy nem osztják meg a részleteket. Ennek ellenére 90 válasz érkezett, melyek közül néhányat a tanulmány jelen részében ismertetek.

- „A középvezető sakkban tartotta a [beosztottjait] és olyan utasításokat adott nekik, hogy a felsővezetés ne tudjon tiszta képet alkotni a területről. A felsővezető által kiadott feladatokat direkt félreértette, a csoporton belül klikkeket alkotott. Minden számonkérésnél ügyelt arra, hogy úgy nézzen ki, hogy ő mindent elkövet a cégért, ugyanakkor pedig a háttérben éppen az [ellenkezője] zajlott. Mivel a körülötte lévőket terrorizálta, így nehezen lehetett bizonyítani. A felsővezető is ezáltal állandó [stresszhelyzetben] volt, mert nem lehetett kiszámítani, hogy mit hogyan akadályoz.”

- „Hölgy ismerősöm [egy] hét szabadságot kért főnökétől, magánéleti szakítását követően, hogy volt párjától elköltözzön és »kipihenje« a szakítást. Főnöke ezt engedélyezte, sőt felajánlotta, hogy kocsijával segít a költözködésben, mivel bútorokat nem kellett szállítani. Ez meg is történt. Kicsivel később, viszont következtek az ajánlatok, bizonyára szükség van egy erős férfikézre otthon, például egy polcszerelés vagy egyéb formán. Ezen ajánlatok bár ismétlődőek voltak és egyre célzottabbak, visszautasításra kerültek. Pár héttel később azonban a főnök felesége, aki nem a munkahelyen dolgozott, bement az irodába és nyilvánosan kérdőre vonta az érintett hölgyet, meggyanúsítva a »munkahelyen kívüli munkakapcsolattal«. Bár a gyanúsítás alaptalan volt, a kollégák is az érintett ellen fordultak. Ő végül kilépett a cégtől. Az egész nem tartott [három] hónapig.”

- „Amennyiben a történések nem az ő elképzelései alapján mentek[,] úgy mindent megtett annak érdekében, hogy ellehetetlenítsen a társaitól, pletykákkal, fikciókkal. Sajnos a vezetőnk felé való jelzéssel semmit nem értem el, és továbbra is folytatja, amit eddig is csinált. Minden létező dolgot megpróbál, hogy beleszólhasson mások életébe[,] vagy ha ez nem sikerül, akkor befeketítse az illetőt.”

- „A cég középvezetője napi szinten becsmérelte a munkámat, olyan feladatokat bízott rám, amelyeket nem tudtam megfelelően elvégezni (mert tapasztalatlan voltam vagy nem a képességeimnek megfelelő volt)[.] és ha segítségért fordultam hozzá, akkor nem számíthattam rá. Az önbizalmam folyamatosan csökkent és egyre több fizikai tünetem lett (betegségek, remegés, alvászavar). Ez több hónapig tartott és miután pánikrohamot kaptam, felmondtam.”

Az általam kiemelt esetekből is látszik, hogy a kérdőív második része alapján megállapítható, hogy pszichoterror esetén a cselekmények ellenségességéről, ártó, sértő célról beszélhetünk, továbbá az erőegyensúly hiánya tapasztalható a felek között. A harmadik kiválasztott esetből is látszik, az erőegyensúly nem feltétlenül jelenti azt, hogy az áldozat az elkövetőnél alacsonyabb beosztásban dolgozik. Sokkal inkább, hogy ráhatása van az áldozat által ellátott munkára. Így előfordulhat az is, hogy az alacsonyabb beosztásban lévő munkavállaló van erőfölényben. A kiemelt esetben is

látszik ugyanis, hogy az alacsonyabb beosztásban lévő munkavállaló a feladatok ellátását, kiadását a felettest elnehezítve végezte.

A kérdőívnek ebben a részében rákérdeztem a Kaucsek György és Simon Péter munkássága alapján meghatározott négy kritérium (rendszeresség, gyakoriság, tartósság és ellenségeség), valamint a folyamatosság kritériumának teljesülésére a konkrét esetekben. A *rendszeresség és gyakoriság* körében a válaszadók 38,9 százaléka nyilatkozott úgy, hogy a cselekmény legalább hetente többször előfordult, további 23 százalék válasza alapján legalább hetente egyszer került elkövetésre pszichoterrort megalapozó cselekmény. Mindennapos cselekményekről a válaszadók 13,3 százaléka számolt be, míg egyezően 9,7-9,7 százalék válaszolt úgy, hogy havonta többször, illetve havonta egyszer történt ilyen magatartás tanúsítása. A ritkább elkövetés nem volt jellemző, azonban nem példa nélküli, a kitöltők 3,5 százaléka esetén a terrorizáló cselekmény legalább félévente egyszer, míg 1,8 százalék esetén többször fordult elő. A *tartósság* körében az esetek többségében, 42,5 százalék esetén a pszichoterrort megvalósító cselekmények legalább egy éven keresztül zajlottak. Rövidebb periódust a válaszadók a következő megoszlásban jelöltek meg:

- legalább hat hónapot 15,9 százalék,
- legalább egy hónapot 13,3 százalék, valamint
- legalább három hónapot 11,5 százalék.

A válaszadók 10,6 százaléka tapasztalt olyan terrorizáló cselekményeket, amelyek legalább egy éven keresztül zajlottak, és 6,2 százalékuk számolt be kevesebb, mint egy hónapon keresztül zajló eseményekről. A *folyamatosság* körében a válaszadók többsége olyan pszichoterrort tapasztalt, melyben a cselekmények maximum egy hét megszakítással követték egymást, vagy egy-három nap megszakítással történtek (a válaszadók 26,5-26,5 százaléka). Szomorúan magas azon esetek száma, a válaszadók 20,4 százaléka tapasztalta ezt, ahol a terrorizáló cselekmények mindennaposak voltak. A válaszadók 17,7 százaléka tapasztalta, hogy a cselekmények több mint egy hét, de kevesebb, mint egy hónap megszakítással követik egymást. Viszonylag kevés válaszadó tapasztalt olyan pszichoterrort, ahol a megszakítás egy hónapnál hosszabb volt.

Az *ellenségeség* tekintetében a válaszadók 58,4 százaléka úgy ítélte meg, hogy a cselekmények ellenségesek voltak, a munkahelyi környezet azonban nem volt ilyen az áldozattal szemben. A második leggyakoribb válasz ennek körében (az esetek 24,8 százaléka), mely szerint mind a cselekmények, mind a munkahelyi környezet ellenséges volt a kitöltő megítélése szerint. A megkérdezettek 9,7 százaléka tapasztalta, hogy bár a pszichoterrort megvalósító cselekmények önmagukban nem voltak ellenségesnek mondhatók, a munkahelyi környezet mégis azzá vált az áldozattal szemben a pszichoterror következtében.

Mindezen tapasztalatok alapján elmondható, hogy a kutatásban válaszadók által tapasztalt munkahelyi pszichoterror az esetek többségében a cselekmények legalább hetente többször ismétlődtek, több mint egy éven keresztül, maximum egy hét

megszakítással. És bár maguk a cselekmények ellenségesek voltak, a munkahelyi környezet nem alakult azzá.

2.1.4. Meghatározó körülmények – az elkövetési magatartásokról a felettes tétlenségén át a mobbing megelőzéséig

A pszichoterror fogalmi elemein túl az elkövetési magatartásokra irányuló kérdéseket is szerepeltettem a kérdőívben. Így a válaszadók megjelölhették, hogy véleményük szerint a cselekmények melyik kategóriába sorolhatók. A válaszadás során több kategóriát is megjelölhettek. Mindezek alapján az esetek 75,2 százalékában a beszélgetések során bekövetkező támadásokat tapasztaltak a kitöltők, továbbá 53,1 százalékban a társadalmi kapcsolatokban bekövetkező támadásokkal, a társadalmi elismertséget érő támadásokkal, illetve a munka- és élethelyzetek minőségét érő támadásokkal találkoztak. Csupán 27,4 százalék találkozott az egészséget érő támadásokkal, azonban ezek extrémítására tekintettel ez az arány nem mondható csekélynek. A válaszadók 14,2 százalék úgy vélte, hogy e kategóriák egyikébe sem besorolható cselekményekkel találkoztak.

A kérdőívben továbbá kiemelt jelentőséget tulajdonítottam a munkahelyi környezet alakulásának, a *mobbing* következményei felmérésének. Mindezek alapján az esetek 76,1 százalékában a munkahelyi hangulat, légkör romlott, 60,2 százalékban az áldozaton kívül más munkavállalók is félelemben dolgoztak, hiszen tartottak az áldozattá válástól. 58,4 százalékban tapasztalható volt a fluktuáció növekedése a munkahelyen, 47,8 százalékban pedig a hatékonyság csökkenése. 50 esetben, tehát az esetek 44,2 százalékában egyes alkalmazottak vagy a felettes rossz hírneve alakult ki a *mobbing* alatt. Az esetek viszonylag kevés százalékában volt tapasztalható, hogy a munkáltató gazdasági eredményei is romlottak a munkahelyi pszichoterror alatt (7,1 százalék). Közepesen gyakran fordult elő a munkahelyi konfliktusok előfordulásának növekedése, a betegszabadságok számának növekedése, rivalizálás egyes munkahelyi csoportok között, valamint a munkáltató rossz hírnevének kialakulása.

A vizsgált esetek többsége tekintetében (37,2 százalék) a munkahelyi pszichoterrornak az vetett véget, hogy az áldozat önként távozott a munkahelyéről. Szintén magas azoknak a válaszoknak az aránya (23,9 százalék), ahol a kitöltő által tapasztalt pszichoterror még a kitöltés időpontjában is folyamatban volt. 8,8 százalék az aránya azon eseteknek, ahol a munkáltató távolította el az áldozatot, illetve azon eseteknek, ahol az áldozatot másik osztályra, másik csapatba helyezték át. Ezekből az arányokból is látjuk, hogy az esetek többségében az áldozat az, aki valamilyen úton-módon másik munkakörnyezetbe kerül. Csupán elvétve, 12 esetben a 113-ból beszélhetünk arról, hogy a terrorizáló került ki a munkakörnyezetből, akár a jogviszonya megszüntetésével, akár csak másik osztályra helyezéssel.

Látva a fentieket, az arra kérdésre adott válaszok, hogy a munkáltató (felettes) tett-e valamilyen intézkedést a munkahelyi pszichoterror megszüntetése érdekében, nem meglepő eredményeket hozott. A válaszok 56,6 százalékában a felettes nem tett semmit,

bár tudott a pszichoterrorról. 22,1 százalékban a felettes nem tudott a pszichoterrorról, ami a munkavállaló együttműködési és tájékoztatási kötelezettségére irányítja rá a figyelmet, hiszen a pszichoterror megoldása érdekében elengedhetetlen a megfelelő kommunikáció. 15,9 százalékban a felettes bár tett valamilyen intézkedést, az nem volt alkalmas a pszichoterror problémájának megoldására. Csupán az esetek 5,3 százalékában tett a felettes olyan intézkedéseket, amelyek meg is oldották a problémát.

24 válasz érkezett arra a kérdésre, hogy milyen intézkedéseket tett a felettes a megoldás érdekében. Ezek többségében a beszélgetés, a feladatok újraelosztása, illetve valamelyik szereplő eltávolítása jelentette a megoldást, illetve a megoldásra irányuló kísérletet.

A válaszadóknak meg kellett kísérelni azonosítani a pszichoterror kiváltó okait. Mindezek alapján a válaszadók megítélése szerint 68,1 százalék esetén vezetői magatartásokban keresendő a *mobbing* oka, további 31,9 százalék szerint a munkaszervezés hiányosságai, illetve 31 százalék szerint a munkáltatón belüli légkör, morál okolható a *mobbing* kialakulásáért. 20,4 százalékban az áldozat társadalmi helyzete játszott közre a kitöltők megítélése szerint a pszichoterror kialakulásában. Ezen túlmenően egyes esetekben konkrét indokok kerültek megjelölésre, például a szakmai féltékenység, az oltatlanság, az eltérő vallás, hit, világnézet és a féltékenység.

A kialakulás okaihoz és a *mobbing* jelenségéhez is elengedhetetlenül hozzákapcsolódik az egyenlő bánásmód követelményének kérdésköre. Így a kérdőívben is szerepeltettem ehhez kapcsolódó kérdést, a válaszadóknak azt kellett eldönteni, hogy a pszichoterror kapcsolódott-e az áldozat valós vagy vélt védett tulajdonságához. A kérdőívben megjegyzésként felsoroltam a védett tulajdonságokat, így a kitöltők ezen ismeretek fényében értékelték az általuk tapasztalt pszichoterrort. Az esetek többségében, 58,4 százalékban a kitöltő szerint nem kapcsolódott védett tulajdonsághoz a pszichoterror, míg 21,2 százalék úgy nyilatkozott, hogy nem tudja megítélni ebből a szempontból a helyzetet. 20,4 százalék volt azon kitöltők aránya, akik egyértelműen védett tulajdonsághoz kötötték a pszichoterror kialakulását, folyamatát. A következő kérdés során a kitöltők megjelölhették azokat a védett tulajdonságokat, melyek megítélésük szerint közrejátszottak a *mobbingban*. A legtöbb válaszadó ebben az esetben a nemhez köti a *mobbingot* (30 válaszadóból 15), illetve szintén magas arányban az életkor (6 esetben), illetve az anyaság (terhesség) vagy apaság (5 esetben) mint védett tulajdonság azonosítható a válaszadók szerint. A fogyatékosságot, valamint az érdekképviselőhez való tartozást, mint védett tulajdonságot egyik válaszadó sem jelölte meg.

Az első részben feltett kérdéshez hasonlóan a kérdőívnek ebben a részében is rákérdeztem arra, hogy a munkáltatónál, ahol a pszichoterror történt, van-e belső szabályzat a munkahelyi konfliktusok kezelésére, illetve alkalmas-e az a tapasztalt pszichoterror megszüntetésére. A válaszadók 54,9 százaléka nyilatkozott úgy, hogy nem volt a munkáltatónál ilyen szabályzat, további 21,2 százalék esetében nem volt alkalmas a szabályzat a kezelésre. Az esetek 20,4 százalékában bár volt a munkáltatónál ilyen szabályzat, de az nem került alkalmazásra a pszichoterror során. Csupán 3,5

százalékban, tehát a 113-ból 4 esetben alkalmazták a munkáltató belső szabályzatát és az alkalmas is volt a pszichoterror megoldására. Mindezen adatokból egyértelműen látszik, hogy a munkáltatók többsége nem rendelkezett ilyen szabállyal, vagy ha rendelkezett is, nem alkalmazták a munkahelyi pszichoterrorra. Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy hiába rendelkezik a munkáltató belső szabállyal a munkahelyi konfliktusok kezelésére, ha az a gyakorlatban nem segíti a probléma megoldását, vagy nem is kerül alkalmazásra.

A kérdőív utolsó két kérdésére adott válaszként a kitöltők kifejtették, hogy hogyan élték meg a *mobbingot*, milyen hatást gyakorolt rájuk a munkahelyi pszichoterror, illetve azt, hogy a munkáltató véleményük szerint milyen megelőző intézkedéseket tehetett volna a *mobbing* elkerülése, megoldása érdekében. Az elsőként említett kérdésre a válaszok többsége a fizikai és lelki hatások megjelenését tartalmazta. A 92 válasz közül néhány általam kiemelt példa:

- „*[r]omlott a hangulatom és a munkamorálom*”,
- „*[f]olyamatos stresszt okozott, csak akkor enyhült, ha a felettes szabadságon volt. [Gyomorgörccs], olykor sírás volt az eredménye a helyzetnek*”,
- „*[n]agyon megviselt. [Lelkiismeret-furdalásom] van, hogy nem álltam ki az áldozat mellett. Egyetlen mentségem van: én lettem volna a következő*”,
- „*[s]zorongás alakult ki bennem, nem tudtam aludni, a teljesítményem is romlott. Eltűnt a munka iránti lelkesedésem*”,
- „*[r]ettegésben tartott, hogy én mikor kerülök a céltáblára. Ráadásul rossz közhangulatot teremtett és rossz példát adott a középvezetőknek, akik tovább vitték »ezt a szép hagyományt«.* [Kb.] *20 kilót szedtem fel és magányos voltam, a felmondásom előtt pedig nagyon sötét gondolataim támadtak. Életem egyik legjobb döntése volt otthagyni azt a munkahelyet*”,
- „*[a] sok stressztől sokat fogytam, nem tudtam enni. Sokszor voltam beteg. Majdnem ráment a [házasságom], mert nagyon sokat dolgoztam.*”

Végezetül az utolsó kérdésre, melyben a válaszadók kifejthették, milyen intézkedések segíthettek volna véleményük szerint a megelőzésben, megoldásban, 86 válasz érkezett. Egyértelműen kiderül, hogy a válaszadók többsége is a kommunikációban, a szituáció megvitatásában látja a megoldást. Sok esetben a vezető személyének körültekintőbb megválasztását, esetlegesen más magatartás elvárását tekintik megelőző, megoldó körülménynek. A válaszok közül néhány, általam kiemelt példa:

- „*[a] vezetőnek észlelnie kellene, ha valami [nincs] rendben a csapatában, és elsődlegesen »házon belül« próbálni megoldani a [konfliktust]. Ha nem megy, akkor hivatalos úton (pl. fegyelmi eljárás)*”,
- „*[a] szabályzat normaként való elfogadása és ezzel a munkahelyi környezetben az ilyen típusú események szigorúbb [felügyeletének] megoldása*”,

- „[b]eismerni a tévedését és bocsánatot kérni az áldozattól”,
- „[a] lógós (munkájukat felületesen végző) kollégák felelősségre vonása. A kirúgással fenyegetőzés helyett meg lehetett volna oldani a kérdést azzal, hogy a panaszos kollégát megkérdezik, hogyan lehetne javítani az adott problémán”,
- „[m]ár az is lényeges lenne, ha észreveszi és nem fordítja el a fejét. [Összetartozást] kellene jobban erősíteni az emberekben. Többször együtt tölteni az időt, megállni éppen a munkában, ha ilyen adódik, odafigyelni a másokra. Nem különbséget kell tenni egyes emberek között”,
- „[a] legnagyobb segítség az lett volna, ha a munkába állásom előtt kaptam volna egy rövid tájékoztatót a cég felépítéséről és tevékenységéről. A legtöbb konfliktust ugyanis az okozta, hogy nem értettem a munkaköröm minden területéhez. A megfelelő kommunikáció ugyancsak sokat javított volna a helyzeten.”

2.2. A kutatás eredményeiből leszárt következtetések

A kutatás megkezdése előtt az alábbi hipotéziseket állítottam fel:

- a) Magyarországon a munkavállalók jelentős része legalább hallomás útján találkozott már a munkahelyi pszichoterror jelenségével.
- b) A munkahelyi pszichoterror fogalmát nem lehet minden esetre vonatkozóan meghatározni, annak egyes elemeit esetről esetre szükséges vizsgálni az egyszerű munkahelyi konfliktusoktól való lehető legpontosabb elhatárolás érdekében.
- c) A munkahelyi pszichoterror sok esetben nem függ össze a munkavállaló Ebktv. szerinti védett tulajdonságával, így a törvény védelmét nem élvezzi az áldozat ezekben az esetekben.
- d) A munkahelyi pszichoterror a gyakorlatban oldható meg, kizárólag a jog eszközeivel a probléma kezelése, megszüntetése nehézségekbe ütközik.

Véleményem szerint a kérdőív egyértelműen igazolta az a) pont szerinti hipotézisben megfogalmazott állításomat. Abban az esetben is, ha a kérdőívet nem tartjuk megfelelőnek Magyarország egész területére vonatkozó általános következtetésre alkalmas forrásnak, az arra adott válaszokból egyértelmű:

- 160 válaszadó közül 113 találkozott a munkahelyi pszichoterror problémájával konkrét eseten keresztül,
- további 31 pedig, bár nem találkozott konkrét esettel, tisztában van a jelenséggel.

A 160 válaszadó csupán 10,6 százaléka, tehát 17 személy az, aki nem is hallott még a *mobbing*ról, így hipotézisem, mely szerint a jelentős rész legalább hallomás útján találkozott a munkahelyi pszichoterror jelenségével, igazolásra került.

A b) pont szerinti hipotézisben megfogalmazott állítás a korábbi elméleti kutatás, továbbá a kérdőíves vizsgálat során szintén igazolást nyert. A leírt konkrét, a kitöltők szerint munkahelyi pszichoterrort megvalósító esetek rendkívül sokszínűek, a kérdőív második részéből pedig egyértelműen kiderül, hogy a kitöltők eltérően ítélik meg a munkahelyi pszichoterror megállapításához szükséges egyes kritériumokat. Ha a kérdőív a konkrét definíció megalkotásához nem is nyújtott maradéktalanul megfelelő alapot, az mindenképpen leszűrhető, hogy a korábbi kutatások alapján felállított definíció esetleges kritikai felülvizsgálata szükséges. Ahhoz mindenképpen szükséges, hogy a jogalkalmazás során is meg lehessen ítélni az egyes munkahelyi konfliktusokat abból a szempontból, hogy munkahelyi pszichoterrorról beszélünk vagy sem.

A c) pont szerinti állítást a kérdőívben adott válaszok szintén alátámasztották. A megkérdezettek 58,4 százaléka vélte úgy, hogy a *mobbing* nem kapcsolódott védett tulajdonsághoz, továbbá 21,2 százalék nem tudta megítélni egyértelműen a védett tulajdonság jelenlétét. A konkrét védett tulajdonság megjelölésére csupán harminc esetben került sor, azonban ezek között is szerepel olyan, amelynek „védett tulajdonság-jellege” megkérdőjelezhető. Mindezek alapján elmondható: tekintettel arra, hogy az áldozatok nem rendelkeznek azonosítható védett tulajdonsággal az esetek többségében, így az Ebktv. hatálya sem terjed ki rájuk, és az általuk átélt munkahelyi pszichoterrorra.

A d) pont szerinti hipotézisben megfogalmazott állítás a munkáltatóknál alkalmazott munkahelyi konfliktusokra vonatkozó szabályzatok létezésével, azok alkalmazásával igazolásra került. A kérdőív eredményeként kiderült, hogy rengeteg munkáltató nem is rendelkezik ilyen belső szabályzattal, és elenyésző, csupán az esetek 3,5 százalékában volt alkalmas az ilyen szabályzat a munkahelyi pszichoterror megoldására. Mindezekből következik, hogy hiába létezik a munkáltatónál erre vonatkozó szabályzat, vagy hiába vannak jogi eszközei, lehetőségei a munkavállalóknak, ha azt nem alkalmazzák, vagy nem életképesek a gyakorlatban, akkor nem oldják meg a problémát.

Felhasznált irodalom

Boncz Imre: *Kutatásmódszertani alapismeretek*. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar. Pécs, 2015.

Kaucsek György: *A munkahelyi pszichoterror okai, következményei, és javasolt ellenintézkedések*. Előadás. 2014. <http://docplayer.hu/6216908-A-munkahelyi-pszichoterror-okai-kovetkezmanyei-kaucsek-gyorgy-magyar-ergonomiai-tarsasag.html> (letöltés ideje: 2022.02.27.)

Dan Olweus: *Bullying at School. What We Know and We Can Do*. Oxford, Blackwell, 1993

Parti Katalin: *A megfélemlítés (bullying) szabályozása Magyarországon és külföldön*. In Medias Res 5. évfolyam/ 1. szám, 2016.

Szakács Dóra: *A munkahelyi pszichoterror munkajogi és munkavédelmi szempontjai.* MUNKAJOG 3. szám, 2019.

Maria M. Ttofi – David P. Farrington: Effectiveness of School-Based Programs to Reduce Bullying: A Systematic and Meta-Analytic Review. 7 *Journal of Experimental Criminology*. 2011. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11292-010-9109-1>

WORKPLACE MOBBING IN HUNGARY

Conclusions from a questionnaire

The central element of the presentation at the conference and the underlying study is the phenomenon of psychological terror at the workplace. Mobbing or, in Hungarian terminology, psychological terror at workplace is one of the biggest challenges in today's world of work, and is also linked to the problem of workplace stress. The study focuses on a questionnaire, supported by Rézler Gyula Foundation, with 160 received answers received. The presentation focused on the conclusions drawn from the questionnaire, examining the awareness and exposure of the current Hungarian labour market to the issue of mobbing. The answers received supported the hypotheses formulated when the questionnaire was prepared. All this suggest that (i) a significant proportion of respondents had at least anecdotally encountered the problem of workplace mobbing; (ii) the definition of workplace mobbing shall be examined on a case-by-case basis, as it is difficult to define it in general terms applicable for every case; (iii) in the majority of the cases, there is no violation of the requirement of equal treatment, as there is no protected characteristics of victims; and (iv) that workplace mobbing should be solved in practice, since the over-regulation would not be appropriate and effective to solve the problem in most cases.

**NEMZETKÖZI JOGI ÉS EURÓPAI KÖZJOGI
SZEKCIÓ**

BERTHA CSILLA

Nemzetközi Jogi Tanszék

Témavezető: Dr. Kajtár Gábor habil. egyetemi docens

DOI: 10.56966/2022.26.Bertha

A VEGYIFEGYVER TILALMI EGYEZMÉNY ÉRTÉKELÉSE ANNAK 25. ÉVFORDULÓJÁN

1. Bevezetés

A Vegyifegyver Tilalmi Egyezmény hatálybalépésének 25. évfordulója alkalmából a nemzetközi vegyifegyver tilalmi szabályozás összegző elemzését tűztem ki célként. A nemzetközi fegyverkorlátozás jelentősége – különös tekintettel a tömegpusztító fegyverekre –, és az alapul fekvő egyezmény sikere ellenére a vegyifegyver tilalmi szabályok paradox módon még szakmai berkekben is aránylag kevés figyelemben részesülnek mind nemzeti, mind nemzetközi szinten. Ezzel összefüggésben pedig valószínűsíthető, hogy a területtel kapcsolatos ismeretek nemzetközi jogászok körében is hiányosak lehetnek.

A szabályozás központi eleme a vegyifegyverek kifejlesztésének, gyártásának, felhalmozásának és használatának tilalmáról, valamint megsemmisítéséről szóló, Párizsban, 1993. január 13-án aláírt egyezmény (a továbbiakban: a „VTE” vagy az „Egyezmény”), amely 1997. április 29-én lépett hatályba. Érdekesség, hogy az Egyezmény hatályba lépéséhez szükséges 65 tagállami csatlakozás¹ közül épp Magyarország volt a 65. csatlakozó állam. Maga az Egyezmény az értékelések alapján a legsikeresebb és legeredményesebb nemzetközi, tömegpusztító fegyverek korlátozását célzó egyezmények egyike, az első olyan nemzetközi fegyverkorlátozási tárgyú jogszabály, amely egy fegyvercsoport teljeskörű felszámolását tűzte ki célként és ahhoz nemzetközi verifikációs rendszert állított fel.²

A VTE jelenleg 193 részes állammal rendelkezik. Ez egyben azt is jelenti, hogy csupán 4 állam – Izrael, Egyiptom, Észak-Korea és Dél-Szudán – nem szerződő fele az Egyezménynek. Megjegyzendő, hogy utóbbiak közül Izrael már 1993-ban, az Egyezmény végleges szövegének megalkotásakor aláírta az Egyezményt, az izraeli ratifikációra azonban mind a mai napig nem került sor.³ Számokban mérve, a 193 részes állam a Föld teljes lakosságának körülbelül 98%-át fedi le, illetve a Vegyifegyver

¹ Vegyifegyver Tilalmi Egyezmény XXI. Cikk

² Abe 2017. 1.

³ <https://www.opcw.org/evolution-status-participation-convention> (2022.07.02.)

Tilalmi Szervezet információi szerint a részes államok által deklarált vegyifegyver készletek 99%-a megsemmisítésre került.⁴

Munkám első szakaszában a fentiekre tekintettel, valamint az Egyezmény negyedszázados évfordulójának alkalmát megragadva a vegyifegyver tilalmi szabályozással kapcsolatos tudatosság előmozdítása jegyében röviden ismertetem a VTE szabályozási rendszerének alapjait. Ezt követően kiemelem a szabályozás által elért fontosabb eredményeket, továbbá megfogalmazok néhány kihívást – a területi korlátokra tekintettel a teljesség igénye nélkül –, amelyekkel a vegyifegyver tilalmi szabályozásnak szembe kell néznie a jövőben, hogy a maga nemében releváns maradjon. A jelen tanulmányom célja tehát annak bemutatása, hogy a nemzetközi vegyifegyver korlátozás területén az impresszív, számadatokban is megjelenő eredmények ellenére akadnak még megoldásra váró régi és új kérdések.

2. A VTE rendszere

Szervezetrendszer

Az Egyezmény betartása felett a hágai székhelyű Vegyifegyver Tilalmi Szervezet (angolul: *'Organization for the Prohibition of Chemical Weapons'*, röviden az „OPCW”) öröklik. Az OPCW elsősorban egy ellenőrző-monitorozó szerv, amely főként a háttérből végzi tevékenységét. A sajtóban nem gyakori szereplő, ugyanakkor a szervezet nemzetközi elismertségét jól példázza, hogy 2013-ban a szíriai háború kapcsán a szír vegyifegyverek felszámolásának előmozdításában végzett tevékenységét Nobel békedíjjal jutalmazták.⁵

A Vegyifegyver Tilalmi Szervezet három állandó szerve a Részes Államok Értekezlete, a Végrehajtó Tanács és a Technikai Titkárság.

A Részes Államok Értekezlete (a továbbiakban: az „Értekezlet”) az OPCW legfőbb szerve, amelyben az OPCW valamennyi tagállama egy képviselővel vesz részt. Az Értekezlet évente egy rendes ülészakot és szükség szerint rendkívüli ülészak(ka)t tart. A tagok többsége adja az Értekezlet határozatképességét, amely során minden tagnak egy szavazata van. Érdemi kérdésekben elsősorban a konszenzuális döntéshozatal a preferált, ugyanakkor konszenzus hiányában az Egyezmény lehetőséget biztosít kétharmados döntéshozatalra is. A Végrehajtó Tanács az OPCW operatív irányítását végzi. 41 tagja van, akiket az arányos földrajzi megoszlásra, az országok vegyiparának fejlettségére, valamint politikai és biztonsági érdekekre tekintettel meghatározott szempontok szerint választ a Részes Államok Értekezlete. Végül a Technikai Titkárság a szakmai háttér megtestesítője, feladata elsődlegesen a döntések előkészítése, illetve az Egyezmény szerinti ellenőrzési eljárások lefolytatása, azaz ebben

⁴ <https://www.opcw.org/media-centre/opcw-numbers> (2022.07.02.)

⁵ <https://www.opcw.org/about/nobel-peace-prize> (2022.07.02.)

a szervben már nem a politikai, illetve jogi szereplőké, hanem a vegyész és más szakembereké a főszerep.⁶

Tilalmazott tevékenységek köre és verifikáció

Az Egyezmény tartalma kapcsán két olyan területet emelnék ki, amely túlmutat sok más tömegpusztító fegyverkorlátozásra irányuló nemzetközi megállapodáson.

Egyfelől, a VTE nem pusztán a vegyifegyverek használatát tilalmazza, hanem lefedi lényegében a vegyifegyverekkel kapcsolatos valamennyi tevékenységi kört. Nevezetesen, a VTE tiltja a vegyifegyverek

- a) kifejlesztését, gyártását, bármely más módon történő megszerzését, felhalmozását, tárolását, más személyeknek történő közvetlen vagy közvetett átadását;
- b) használatát;
- c) alkalmazásukra irányuló bármely katonai előkészület kezdeményezését; továbbá
- d) az Egyezmény részes államai számára tiltott tevékenység folytatásához történő közreműködést, kezdeményezést vagy bátorítást bármely személy irányában.⁷

Továbbá, az Egyezmény előírja valamennyi meglévő vegyifegyver megsemmisítését a részes államok számára. Az Egyezmény tárgyköre itt is széleskörűen meghatározott, a részes államok a VTE alapján kötelesek megsemmisíteni (i) a tulajdonukban álló vagy általuk birtokolt vegyifegyvereket; (ii) azokat vegyifegyvereket, amelyek a joghatóságuk vagy ellenőrzésük alatt álló területeken találhatóak; (iii) valamint más részes állam területén hagyott vegyifegyvereiket. Kiemelendő, hogy a vegyifegyverek megsemmisítésén túlmenően az Egyezmény megköveteli a részes államoktól a tulajdonukban lévő vagy birtokukban álló, illetve joghatóságuk vagy ellenőrzésük alatt álló területeken található vegyifegyver-gyártó létesítmények megsemmisítését is. Végül, a VTE részes államai nem alkalmazhatnak vegyi kényszerítő eszközöket (angolul: *'riot control agents'*) hadviselési módszerként.⁸

A fenti tevékenységek kapcsán ki kell térnünk a vegyifegyverek definíciójára, amelyet szintén az Egyezményben találunk. A VTE szerint vegyifegyverek (a) mérgező vegyületek és prekurzorai,⁹ kivéve, ha azokat nem az Egyezmény által tiltott célra szánják, amennyiben a fajtáik és mennyiségeik összhangban vannak az ilyen célokkal; (b) lőszeres és eszközök, amelyeket kifejezetten halál vagy más ártalom okozására

⁶ Vegyifegyver Tilalmi Egyezmény VIII. Cikk

⁷ Vegyifegyver Tilalmi Egyezmény I. Cikk 1. pont

⁸ Vegyifegyver Tilalmi Egyezmény I. Cikk

⁹ „A „Prekurzor” jelenti: Bármely reagáló vegyületet, amely részt vesz egy mérgező vegyület bármely módszerrel történő előállításának bármely szakaszában. Ez magába foglalja a bináris vagy többkomponensű vegyi rendszerek bármely kulcs-komponensét.” (Vegyifegyver Tilalmi Egyezmény II. Cikk 3. pont)

szánnak mérgező vegyületek¹⁰ mérgező tulajdonságai útján, amelyek az ilyen lőszer vagy eszköz alkalmazásának eredményeképpen szabadulnak fel; továbbá (c) bármely olyan szerkezet, amelyet kifejezetten a fenti (b) pontban meghatározott lőszernek és eszközök alkalmazásával közvetlen kapcsolatban történő használat céljára szántak.¹¹

Tehát az Egyezmény „általános célzatossági kritérium” alapján határozza meg azt, mi minősül vegyifegyvernek. Emellett a meghatározás értelmezését és az Egyezmény végrehajtását elősegítendő, az Egyezmény 1. melléklete olyan anyagok nem taxatív felsorolását (listáit) tartalmazza, amelyek – mennyiségükre, mérgező hatásukra, alkalmazási területükre és módjukra, valamint más kémiai tulajdonságaikra tekintettel – a VTE értelmében mérgező vegyületnek minősülnek. A listák bővítése a gyakorlatban nehézkes folyamat lenne, magának az Egyezménynek módosítása volna szükséges hozzá, mivel a listák az Egyezmény szerves részét képezik. Ezt a technikai nehézséget hivatott áthidalni az „általános célzatossági kritérium”, amelynek segítségével nem csupán a VTE 1. mellékletében szereplő anyagok tekintendők vegyifegyvernek az ott meghatározott kritériumok szerint, hanem bármely, az általános definíció feltételeit kimerítő anyag, illetve eszköz is.

Másfelől az Egyezmény a fentebb felsorolt széleskörű kötelezettségek teljesítésének ellenőrzése érdekében verifikációs rendszert állított fel, amely egyedülálló a nemzetközi fegyverkorlátozási egyezmények műfajában. A verifikációs rendszer egyik oldalán a részes államok állnak. A részes államokat az Egyezmény hatálybalépését, illetve az Egyezményhez történő csatlakozást követő 30 napon belül kiterjedt nyilatkozattételi kötelezettség terheli a fennhatóságuk alá tartozó vagy az Egyezmény alapján hozzájuk kapcsolható vegyifegyverek, a régi és az elhagyott vegyifegyverek, a vegyifegyvergyártó létesítmények, más – az Egyezmény hatálya alá tartozó – létesítmények, valamint a vegyi kényszerítő eszközök tekintetében, amely magában foglalja az említettek megsemmisítésére vonatkozó állami intézkedési tervet is.¹² Továbbá, az Egyezmény részes államai rendszeresen, évente egy alkalommal kötelesek jelentést tenni az OPCW felé a birtokukban lévő vegyifegyverek megsemmisítését célzó éves részletes tervükről, az előző éves terv végrehajtásáról, továbbá a megsemmisítési folyamat befejezését követően igazolni, hogy valamennyi birtokukban lévő vegyifegyvert megsemmisítettek.¹³

A verifikációs rendszer másik oldalán az OPCW áll. Az OPCW az országjelentések alapján ellenőrzéseket folytat le a jelentésekben deklarált vegyifegyverekre vonatkozóan. Az ellenőrzések során az OPCW Technikai Titkárságának alkalmazásában álló, független, szakképzett vegyész vizsgálók járnak el, akik előre

¹⁰ „A „Mérgező vegyület” jelenti: Bármely vegyületet, amely az életfolyamatokra gyakorolt kémiai hatása útján embernél vagy állatnál képes halált, vagy ideiglenes cselekvésképtelenséget vagy tartós ártalmat okozni. Ez magába foglal minden ilyen vegyületet, tekintet nélkül azok eredetére vagy előállításának módjára, továbbá tekintet nélkül arra, hogy azok létesítményekben, lőszerekben vagy bárhol máshol keletkeznek.” (Vegyifegyver Tilalmi Egyezmény II. Cikk 2. pont)

¹¹ Vegyifegyver Tilalmi Egyezmény II. Cikk 1. pont

¹² Vegyifegyver Tilalmi Egyezmény III. Cikk

¹³ Vegyifegyver Tilalmi Egyezmény IV. Cikk 7. pont

meghatározott ellenőrzési terv szerint eljárva belépnek a meglévő, illetve megsemmisítésre került vegyifegyver(ek) tárolásának helyszínére, ahol helyszíni szemle és helyszíni műszeres megfigyelések útján vizsgálják, hogy az országjelentésben foglaltak megfelelnek-e a valóságnak.¹⁴

A verifikáció további eleme a rendkívüli ellenőrzési eljárás, amelynek megteremtésével a VTE más nemzetközi fegyverkorlátozási egyezmények közül kiemelkedik. A rendszeres OPCW ellenőrzések mellett az Egyezmény bármely részes állam számára biztosítja a jogot arra, hogy bármely „*más részes állam területén, illetve joghatósága vagy ellenőrzése alatt álló bármely területen található, bármely létesítmény vagy helyszín rendkívüli helyszíni ellenőrzését*” kérje az OPCW-től az Egyezmény esetleges be nem tartásával kapcsolatos kérdés tisztázása és megoldása érdekében. A rendkívüli ellenőrzés iránti kérelmet előterjesztő részes állam az OPCW főigazgatója által kinevezett ellenőrző csoporttal együtt jogosult a rendkívüli ellenőrzést bárhol, késedelem nélkül végrehajtani. A részes államok az Egyezmény aláírásával kötelezettséget vállaltak arra vonatkozóan, hogy a rendkívüli ellenőrzéseket a Technikai Titkárság által kijelölt vizsgálók az állami fennhatóság alá tartozó területeken megtarthassák.¹⁵ A rendelkezés példátlanul mély beavatkozást enged a részes államok területi szuverenitásába, amelynek a jogosultja nem csupán a rendkívüli ellenőrzést elvégző nemzetközi szervezet, azaz az OPCW, hanem a VTE részes államai is, hiszen maguk a részes államok jogosultak rendkívüli ellenőrzési eljárást kezdeményezni.

Értékelés

A fentiekben felsorolt eredmények, valamint az Egyezmény átfogó rendszere első ránézésre egyértelműen egy jól működő, verifikálható, már-már célba ért demilitarizációs rezsimet vetítenek elénk. Ennek megfelelően a nemzetközi közösség gyakran lezárt kérdésnek tekinti a vegyifegyver tilalmi szabályozást.

3. Milyen kihívások várnak a vegyifegyver tilalmi szabályozásra a jövőben?

A továbbiakban bemutatok néhány nyitott kérdést, amely a VTE által felállított keretrendszerben jelenleg megválaszolatlan, illetve röviden ismertetek régi és új kihívásokat, amelyek kezelése révén a vegyifegyver tilalmi rendszer és az OPCW a jövőben is releváns intézmények maradhatnak.

Kutatásom nem kérdőjelezi meg az OPCW által elért eredményeket, a céloom rávilágítani néhány olyan kérdéskörre, amelyeknek további vizsgálata előmozdíthatja a vegyifegyver tilalmi szabályozás eredményességét a deklarált célok elérése, illetve esetlegesen új jövőbeli célok megfogalmazása, majd teljesítése érdekében.

¹⁴ Vegyifegyver Tilalmi Egyezmény IV. Cikk 3. pont

¹⁵ Vegyifegyver Tilalmi Egyezmény IX. Cikk 8-10. pontok

Az Egyezmény nem részes államai

Ahogy fentebb említettem, a VTE-nek jelenleg 4 állam nem részese: Izrael, Egyiptom, Észak-Korea és Dél-Szudán, ami egyúttal azt jelenti, hogy ezen államok vegyifegyver készleteiről jelenleg semmilyen hivatalos információja nincs az OPCW-nek, így nem zárható ki, hogy a négy ország valamelyike vagy mindegyike rendelkezik vegyifegyverekkel. Épp ellenkezőleg, a csatlakozás elodázása inkább arra enged következtetni, hogy az érintett államok valójában birtokolnak vegyifegyvereket, és a jelen *status quo* fennállása mellett nem kívánják készleteiket felszámolni, illetve fenn kívánják tartani a lehetőséget arra, hogy adott esetben vegyifegyverekkel szereljék fel arzenáljukat.¹⁶

A közel-keleti országok, köztük Egyiptom és Izrael, rendelkeznek ugyan vegyifegyver védelmi programmal, azonban nincs információ arra vonatkozóan, hogy az említett programok milyen mértékben tartalmaznak offenzív rendelkezéseket a defenzívek mellett. Aggodalomra adhat okot, hogy a két állam stratégiai céljai jelenleg nem engedik a kérdések transzparens megválaszolását. Az sem egyértelmű, hogy mi motiválta Izraelt a VTE első között történő aláírására, ha 25 év elteltével sem jutott el a ratifikációig, hiszen az ország jelenleg is tartózkodik bármilyen nemzetközi fegyverkorlátozási egyezmény ratifikációjától. Egyiptom ellenben még a VTE aláírásáig sem ért el, Izraelre mutatva saját vonakodása indokaként.¹⁷

Dél-Szudán esete valamivel kedvezőbb, az állam néhány OPCW konferencián megfigyelőként részt vett az elmúlt években, és kifejezte a VTE-hez való csatlakozási szándékát is. Viszont sem a VTE aláírására, sem a ratifikációjára még nem került sor, amelyet elsősorban Dél-Szudán fiatal független államisága indokol.¹⁸

A nem részes államok közül Észak-Korea esete ad a leginkább aggodalomra okot, hiszen a becslések szerint Észak-Korea körülbelül 5.000 tonna vegyifegyver készlettel rendelkezik. Nyilvánosan kevés megbízható információ van az állam készleteiről, továbbá a nem részes államok közül Észak-Korea az egyetlen, amely jelenleg semmilyen termékeny kommunikációt nem folytat az OPCW-vel.¹⁹

Tekintettel arra tehát, hogy az Egyezmény célja a vegyifegyverek minden típusának betiltása és megsemmisítése, valamint az általános és teljes leszerelés²⁰, más szóval egy vegyifegyvertől mentes világrend létrehozása, így már ezen a ponton hogy kívánni valót maga után az a kijelentés, miszerint a VTE elérte célját. Az Egyezmény teljesülésének első szükséges, de nem elégséges feltétele tehát akként fogalmazható meg, hogy kivétel nélkül minden állam az Egyezmény részes államává váljék.

¹⁶ Robinson 2008. 224.

¹⁷ Walker 2019.

¹⁸ Walker 2019.

¹⁹ Walker 2019.

²⁰ Vegyifegyver Tilalmi Egyezmény Preambulum

Érdekes, megoldatlan kérdés továbbá a VTE univerzalitása kapcsán Taiwan esete. Taiwan jelenleg Kína saját szuverenitása alatti területnek tekinti, vannak országok azonban, amelyek független államként ismerik el Taiwan-t. A kérdés tehát elkerülhetetlenül érzékeny egy olyan kormányközi szervezetben, amelynek nem feladata az államiság elismerésével kapcsolatosan állást foglalni, ugyanakkor célja az univerzalitás. Taiwan kérdése az OPCW számára a taiwani vegyipar ellenőrzése kapcsán releváns, hiszen jelenleg a taiwani vegyipart nem ellenőrzik az OPCW vizsgálói, amely jelentős kockázatokat rejt.²¹

Deklarált és nem deklarált készletek

A VTE megalkotásakor a döntéshozók figyelme elsődlegesen a hidegháború során felhalmozott vegyifegyver készletek és az azokhoz kapcsolódó infrastruktúra megsemmisítésére irányult. A részes államok az OPCW-vel megállapodott határidőn belül kötelesek készleteiket felszámolni és arról bizonyítékot szolgáltatni a szervezet felé. Az elmúlt negyedszázad során hatalmas mennyiségű vegyifegyver és vegyifegyverekhez kapcsolódó létesítmény került felszámolásra, amely figyelemre méltó eredmény, azonban a teljes leszerelést még nem érte el a világ. A tapasztalat azt mutatja, hogy a VTE megalkotói több, a vegyifegyverek megsemmisítéséhez kapcsolódó feltételt alábecsültek, úgymint a technológiai nehézségeket, a szükséges pénzügyi források mennyiségét vagy a környezetvédelmi követelményeknek történő megfelelést.²²

Az OPCW eddigi negyedszázados működése során nyolc állam²³ tett bejelentést vegyifegyver készleteiről, illetve azok megsemmisítéséről. Ennek megfelelően megdönthető vélelem szól egyfelől amellet, hogy a további részes államok egyáltalán nem rendelkeznek vegyifegyverrel, másfelől pedig amellet, hogy – az Egyesült Államok kivételével – a vegyifegyvereket korábban birtokló államok megsemmisítették készleteik 100%-át. Az Egyesült Államok több alkalommal elmulasztotta a vegyifegyverei megsemmisítésére előírt határidőket, így a nagyhatalom jelenleg is rendelkezik vegyifegyverekkel. Az Egyesült Államok vegyifegyver készleteinek teljes megsemmisítésre előírt új határidő 2023-ban jár le. Oroszország ugyanakkor bejelentése alapján 2017. szeptember 27-én megsemmisítette összes (deklarált) vegyifegyverét, bár a folyamat során, akár az Egyesült Államok, több határidőt elmulasztott.²⁴ Ezzel erős ellentmondásban állnak például aktuálisan az orosz-ukrán háborúval kapcsolatos spekulációk, amelyek Oroszország meglévő vegyifegyvereinek bevetésével kapcsolatosak.

A határidők elmulasztásának több lehetséges indoka is lehet: a birtokolt vegyifegyverek óriási mennyisége, a megsemmisítés költségvonzata, társadalmi és politikai aggodalmak a biztonság csökkenéséhez kapcsolódóan stb. A határidők

²¹ Walker 2019.

²² van Ham – van der Meer – Ellahi 2017. 4, 16-17.

²³ Albánia, Dél-Korea, Egyesült Államok, India, Irak, Líbia, Oroszország, Szíria

²⁴ <https://www.armscontrol.org/factsheets/cwcglance> (2022.07.02.)

elmulasztása egyúttal kételyek sorát alapozza meg az egyenlő elbánás kapcsán olyan államok részéről, amelyek már határidőben igazoltan megsemmisítették deklarált készleteiket, továbbá olyan államok részéről, amelyek egyébként szigorú nemzetközi figyelem középpontjában állnak pl. nukleáris programjuk miatt.²⁵ Felmerül továbbá, hogy a határidők elmulasztása összefüggésben áll a nemzeti politikával, amely számára preferált lehet bizonyos készletek megtartása biztonsági tartalékként.²⁶

A részes államok által az OPCW felé bejelentett vegyifegyver készletek mennyiségét és azok megsemmisítését a VTE verifikációs rendszere hivatott ellenőrizni. A VTE széles körűen határozza meg az államok által birtokolt vegyifegyver készleteket, így a szabályozás szintjén kevés mozgásteret hagy az államoknak arra, hogy egy esetlegesen hozzájuk kapcsolható vegyifegyver a verifikációs rendszer hatókörén kívül maradjon. Ennek ellenére az információs szolgáltatás teljes mértékben a részes államok feladata, az OPCW vizsgálói kötelesek az országjelentésekben leírtakra szorítkozni a verifikáció során. Ez azt jelenti, hogy amennyiben egy állam nem tünteti fel valamennyi meglévő vegyifegyver készletét jelentéseiben, úgy az ilyen nem deklarált készletek sötét zónában maradnak, arról az OPCW-nek az általános eljárásrend keretében nem lesz tudomása.

A vegyifegyver fogalom átformálódása

A VTE-ben meghatározott vegyifegyver fogalom a régi háborús gyakorlat szerint került meghatározásra, hiszen az Egyezmény közvetlenül a hidegháborút követően lett szövegezve, az addigi tapasztalatokra építve. Ugyanakkor az új típusú vegyi hadviselés jelentősen különbözik a hidegháború korabelitől, amelynek oka elsősorban a tudományos-technikai fejlődésben keresendő, valamint abban a tényben, hogy a háború, a szervezett bűnözés és a nagyobb volumenű emberi jogi jogsértések mostanra összemosódni látszanak a gyakorlatban.²⁷

Mindez pedig több szempontból is hatással van a VTE vegyifegyver fogalmára és az arra épülő verifikációs rendszerre. A VTE 1. mellékletében felsorolt anyagok mérgező hatásuk alapján kerültek listázásra, azaz elsősorban a rendkívül mérgező anyagokat nevesíti a VTE. A felsorolás azonban figyelmen kívül hagyja a vegyifegyverek hozzáférhetőségi, elérhetőségi és terrorizáló potenciáljának szempontjait, amely azt eredményezi, hogy olyan vegyületcsoportok, illetve anyagok kívül maradhatnak a VTE listáin, amelyek az új háborús környezetben alkalmazásra lettek (ilyen például a klórgáz Irakban).

Az „általános célzatossági kritérium” alapján ugyan a listákon nem nevesített vegyszerek is vegyifegyvernek minősülnek, azaz vegyifegyverként történő használatuk a VTE alapján tilos. Tehát az Egyezmény az adott vegyszer felhasználási céljára helyezi a hangsúlyt a mérgező hatás foka helyett. A probléma abban rejlik, hogy az OPCW rendszeres ellenőrzései elsődlegesen a listákon felsorolt anyagokra irányulnak, az

²⁵ van Ham – van der Meer – Ellahi 2017. 18.

²⁶ Meier 2021.

²⁷ Robinson 2008. 226.

ellenőrzések vegyészeti háttere a listákon nevesített anyagokhoz került kialakításra, így nem zárható ki annak a kockázata, hogy nem nevesített potenciálisan vegyifegyverként használható anyagok kívül esnek az OPCW rutin ellenőrzéseinek látókörén.²⁸

A jelenlegi szabályozás mellett a részes államokra marad a listákon nem szereplő potenciális vegyifegyverek felderítésének feladata az „általános célzatossági kritérium” alapján. Ezen a területen azonban az Egyezmény állami implementációja még nem teljeskörű, a VTE részes államai közül koránt sem mind implementálta az „általános célzatossági kritériumot” a nemzeti jogrendszerbe.²⁹

A vegyifegyver fogalom meghatározása kapcsán kihívást jelent továbbá az elmúlt évtizedekben tapasztalt ugrásszerű fejlődés az élettudományok területén, amely akár észrevétlen gyorsasággal eredményezheti egy új felfedezés potenciálját fegyverként történő használatra (pl. egy eddig ismeretlen szintézisút felfedezése, amelynek eredménye egy módosított vegyület, amely alacsony dózisban is az élettani funkciók zavarát okozza). A tudomány fejlődésében megtestesülő kihívás kezelésére szintén alkalmas keretet ad az „általános célzatossági kritérium” életre hívása, amelynek lépést kell tartania a tudományos fejlődés ütemével. Ez a feladat azonban a gyakorlatban meghaladja a hatóságok erőforrásait és kapacitását. A megoldást a tudományos közösség bevonása, a természettudósok és a hatóságok közötti aktív kommunikáció jelentheti.³⁰

Vegyí kényszerítő eszközök

A VTE egyértelműen tiltja vegyi kényszerítő eszközök használatát hadviselési módszerként. Az Egyezmény a tekintetben tehát egyértelműen fogalmaz, hogy a vegyi kényszerítő eszközök használata államközi háborús konfliktusok során tilos, nem szól azonban a vegyi kényszerítő eszközök mérgező karakteréről. A VTE rendelkezése egyúttal azt is egyértelművé teszi – ahogy az a gyakorlatban is látható –, hogy országon belüli konfliktusokra nem terjed ki a VTE hatálya, így vegyi kényszerítő eszközök használata állami bűnüldözési célokra, illetve belső zavargások elnyomása során az Egyezmény alapján nem tilos. Példának okáért, az Egyesült Államokban rendszeresen előfordul ártalmatlanító anyagok használata a rendőrségi szervek által különböző tüntetések során, illetve európai országokban is találunk ilyenre precedenst. A fenti államközi-államon belüli konfliktus elhatárolás azonban nem fekete-fehér, vannak olyan szituációk, amelyek a két említett kategória közé sorolhatók, például az ellenterrorizmus vagy más félkatonai jellegű műveletek. Az ilyen helyzetek vonatkozásában pedig az Egyezmény semmilyen iránymutatást nem ad, hogy a vegyi kényszerítő eszközök használatára vonatkozó tilalom milyen alapon és milyen körben alkalmazandó.³¹

²⁸ Robinson 2008. 226-227.

²⁹ Robinson 2008. 227.

³⁰ Robinson 2008. 228.

³¹ Weitz 2008.

Bizonytalanságot eredményez továbbá, hogy a VTE nem határozza meg a vegyi kényszerítő eszközök fogalmát. Elsősorban a nem halálos ártalmatlanító anyagok, fegyverek tartoznak ebbe a kategóriába (úgy mint a könnygáz vagy a paprikaspray).³² Ezen kemikáliák használata ugyan általában nem jár halálos következményekkel, így érzékelhető a nem halálos vegyifegyverek hallgatólagos legitimációja a rendszer által, miközben a mérgező anyagok fogalma eltolódik a halálos toxicitású anyagok irányába. Mindez súlyos kockázatot jelen a vegyifegyver tilalmi rendszerre nézve, ugyanis elképzelhető egy olyan szituáció, amelynek során bizonyos típusú mérgező fegyvereket tolerál a rendszer, míg más fegyvereket bizonytalanság övez toleranciájuk tekintetében.³³

Rendkívüli ellenőrzések hiánya a gyakorlatban

A vegyifegyverek megsemmisítésével és a leszereléssel kapcsolatos vélelmek megdöntése a VTE mostani rendszerében csak rendkívüli eljárások keretei között elképzelhető. Ennek legkézenfekvőbb esete lehet, amikor egy részes állam kétséget vagy aggodalmat keltőnek ítéli meg egy másik részes állam tevékenységét (azaz például bizonyítékkal rendelkezik arra vonatkozóan, hogy a másik állam nem deklarált vegyifegyvereket birtokol), és az aggodalmat keltő állam rendkívüli ellenőrzését kéri az OPCW-től.

A rendkívüli ellenőrzés intézményének bevezetése újdonság volt a nemzetközi, de még a regionális fegyverkorlátozási egyezmények rendszerében is, olyan elvek mentén, miszerint az ellenőrzés rövid időn belül, bármikor, bárhol lefolytatható és megtagadására nincs lehetőség a vizsgált állam részéről.³⁴ Tehát végső eszközként a rendkívüli ellenőrzés intézménye biztosítja az Egyezménynek való megfelelést, azaz annak biztosítását, hogy a részes államok az országjelentéseket a valóságnak megfelelő tartalommal készítették el.

Ahogy arra fentebb utaltam, rendkívüli ellenőrzési eljárás lefolytatását kezdeményezheti a VTE bármely részes állama bármely másik részes állam ellen, amennyiben utóbbi részes állam a VTE-nek való nem megfeleléssel kapcsolatosan kételyre vagy aggodalomra ad okot. Amennyiben a kérelem megalapozott, úgy a Technikai Titkárság a kérelmező állam részvételével köteles lefolytatni a rendkívüli ellenőrzést. Az egyetlen mód a rendkívüli ellenőrzési iránti kérelem blokkolására, ha a Végrehajtó Tanács az összes tag háromnegyedes többségével ellenzi a rendkívüli ellenőrzés lefolytatását azon az alapon, hogy a kérelem „*komolytalan, visszaélés jellegű, vagy világosan kívül esik a jelen Egyezmény alkalmazási körén.*”^{35,36} Látható tehát, hogy szigorú eljárási és tartalmi korlátjai is vannak a rendkívüli ellenőrzés blokkolásának.

³² Meier 2021.

³³ Robinson 2008. 238.

³⁴ Trapp 2006. 22.

³⁵ Vegyifegyver Tilalmi Egyezmény IX. Cikk 17. pont

³⁶ Martin 2015. 43.

A rendkívüli ellenőrzés lehetősége tehát egy példátlan jogintézmény, amely a másik oldalról szuverenitási kérdéseket feszeget, hiszen lényegében a vizsgált állam területi szuverenitásába történő – esetlegesen kéretlen – beavatkozás lehetőségét termeti meg. A Technikai Titkárság azon képességének próbatétele azonban, hogy ilyen rendkívüli ellenőrzések lefolytatására képes, az Egyezmény és az OPCW negyedszázados fennállása után is várat magára. Hatalmas elméleti jelentőség ellenére a gyakorlatban mindeztidáig egyetlen állam sem kezdeményezte rendkívüli ellenőrzés lefolytatását egy másik állammal szemben. Még Szíria ellen sem volt erre precedens a háborút követő incidensek kapcsán, amikor is más módon, *ad hoc* megoldások segítségével egyébként megállapításra került, hogy vegyifegyverek bevetésére került sor Szíriában.³⁷

A rendkívüli ellenőrzések mellőzésének különféle indokai lehetnek az államok részéről, azonban minél hosszabb idő telik el egy tényleges rendkívüli intézkedés megtörténtéig, annál valószínűbb, hogy megkérdőjeleződik a jogintézmény létezésének értelme és a hatékonyságába vetett bizalom. A rendkívüli ellenőrzésének elmaradásának lehetséges okai a következők.

Már maga a VTE szövege is homályos rendelkezéseket tartalmaz a rendkívüli ellenőrzések kapcsán, ilyen például az ellenőrzések lefolytatásához szükséges berendezések biztosítása, az ellenőrzés költségeinek viselése vagy az ellenőrzéssel kapcsolatos értesítések megtételének időzítése. Az államok a fenti bizonytalanságokat érzékelvén könnyen arra az álláspontra juthatnak, hogy érdemesebb kivárni a rendkívüli ellenőrzéshez kapcsolódó rendelkezések tisztázását, s csak ezt követően „kipróbálni” az intézmény működését a gyakorlatban.

Az Egyezmény előírja, hogy rendkívüli ellenőrzés kérelmezését megelőzően az érintett felek kötelesek egyeztetni egymással a kérdések tisztázása érdekében. Eltérő állami értelmezések vannak azonban a tekintetben, hogy a VTE-ben meghatározott konzultációs lépéseket teljes mértékben szükséges-e kimeríteni egy rendkívüli ellenőrzés iránti kérelem benyújtását megelőzően. Az Európai Unió és az Egyesült Államok érvelése szerint például a konzultációs rendelkezések és a rendkívüli ellenőrzéssel kapcsolatos rendelkezések függetlenek egymástól, így az Egyezményben nincs olyan implikáció, miszerint a konzultációs lépések kimerítése szükségszerű lenne a rendkívüli ellenőrzés iránti kérelem benyújtását megelőzően. Ezzel szemben többen, köztük Oroszország és Kína, épp az ellenkező álláspontot képviselik. Az Egyezmény szövegének jogi értelmezése alapján ugyanakkor az előbbi érvelés tűnik elfogadhatóbbnak. Ugyanis az Egyezmény erről szóló rendelkezése a konzultációk lefolytatása kapcsán úgy fogalmaz, hogy a rendkívüli ellenőrzést kérelmező állam „*lehetőség szerint köteles*” konzultációt folytatni az aggodalmat keltő állammal (az Egyezmény eredeti angol szövegében a *‘should, whenever possible’* kifejezés szerepel).³⁸ Gyakorlati szempontból pedig a bilaterális konzultációk sikeres lefolytatása egyébként is szükségtelenné teszi a rendkívüli ellenőrzési eljárás lefolytatását.

³⁷ Daoudi – Hart – Lele – Trapp 2013. 23.

³⁸ Abe 2017. 6-8.

A jogi szempontokon túlmenően politikai és pragmatikus megfontolások is szerepet játszhatnak a rendkívüli ellenőrzési eljárások háttérbe szorulásában. Bizonyos, főleg kisebb államok attól tarthatnak például, hogy amennyiben egy nagyobb befolyással rendelkező állammal szemben rendkívüli eljárás lefolytatását kérik, úgy megtorlás érheti őket. Egy ilyen megtorlás elképzelhető egy újabb rendkívüli ellenőrzési eljárás megindítása formájában a nagyobb befolyással rendelkező állam részéről, de akár különböző gazdasági vagy szimbolikus megtorló intézkedések megtétele sem zárható ki. Továbbá, nincs garancia arra sem, hogy a kérelmező állam teljesen megbízható forrásokkal rendelkezik, így esetlegesen hiteltelen vagy utólag megcáfolt állítások megtétele az érintett állam nemzetközi jó hírét csökkentheti, vagy rosszabb esetben szükségtelen megtorló intézkedések áldozatává is teheti az érintett államot.³⁹

Ahogy fentebb már többször is említésre került, a rendkívüli ellenőrzési eljárás súlyos beavatkozást jelent az állami szuverenitásba, így szükségszerűen bonyolultabbá teszi a bilaterális államközi kapcsolatokat az érintett államok között. A bilaterális államközi kapcsolatok az esetek többségében szerteágazóak, így előfordulhat, hogy egy állam többet veszíthet a bilaterális együttműködés más területein, mint amennyit a rendkívüli ellenőrzési eljárás kezdeményezésével nyerhet.

Végül, mivel egy rendkívüli ellenőrzési eljárás lefolytatására a kérelmező rendelkezésére álló valamennyi bizonyítékkal alátámasztott kérelem alapján kerülhet sor, úgy nem zárható ki annak kockázata, hogy a kérelmező államnak fel kell fednie titkosszolgálati forrásainak és képességeinek egy körülhatárolt szekcióját. Ugyanis a kezdeményező államnak bizonyítékait nem csupán az OPCW ellenőrző szerveivel, közelebbről a Technikai Titkárság által kijelölt vizsgálókkal kell megosztani, hanem a vizsgálandó állammal is, lehetőséget biztosítva utóbbinak az ügy tisztázására, továbbá esetlegesen az OPCW Végrehajtó Tanácsa elé kell tárnia a kérdéses bizonyítékokat.⁴⁰

4. Összegzés

A fentiek alapján elmondható, hogy a Vegyifegyver Tilalmi Egyezmény által felállított rendszer a gyakorlatban elvi szinten jól működő fegyverkorlátozási rezsim, amelyet számszerű eredmények is alátámasztanak. Nem hagyhatók szó nélkül ugyanakkor a gyakorlat által támasztott kérdések, amelyek közül jelen tanulmányomban elsődlegesen olyan alapvető kérdéskörökkel foglalkoztam, mint a vegyifegyverek jogszabályi szintű fogalommeghatározásának kihívásai, valamint a verifikáció gyakorlati megvalósításának kérdései.

³⁹ Hiteles információk megszerzése még nagyhatalmak számára is kihívást jelent. Erre jó példa az 1993-as Yin He incidens, amikor is az Egyesült Államok rendíthetetlenül azt állította, hogy a kínai fennhatóságú Yin He hajón vegyifegyver prekursorokat szállítottak Iránba, majd a későbbi vizsgálat során kiderült, hogy a hajón szállítmánya nem tartalmazott vegyifegyver prekursorokat.

⁴⁰ Abe 2017. 9.

A szabályozás tárgyából adódóan valamennyi vizsgált problémakörre közvetlen hatással van a tudomány és a technológia fejlődése, így a vegyifegyver fogalommal kapcsolatos gondolkodást a továbbiakban ebből a szempontból látom érdemesnek részletesebb vizsgálat tárgyává tenni, gondolva itt a modern biológia és kémia között megmutatkozó konvergenciákra vagy a nem halálos toxicitású anyagok alkalmazására.

A verifikációnak szintén lépést kell tartania a tudomány mindenkori fejlődésével az OPCW ellenőrzéseinek magas színvonalon történő ellátása érdekében. Ebben az összefüggésben előjön a rendkívüli ellenőrzések hiányának problémája, hiszen gyakorlati megvalósítás hiányában csökkenhet az állami motiváció a technikai háttér és a megfelelő erőforrások biztosítása iránt az OPCW részes államai részéről. További kutatásom célja olyan gondolatok és javaslatok megfogalmazása, amelyekre tekintettel az OPCW relevanciája a jövőben megőrizhető és esetlegesen előmozdítható lenne, hiszen az egyezményes célkitűzés, azaz egy vegyifegyverektől mentes világrend elérése és fenntartása, mindenkor kreatív megoldásokat és folyamatos munkát igényel.

Felhasznált irodalom

Abe, Tatsuya (2017): Challenge inspections under the Chemical Weapons Convention: between ideal and reality, *The Nonproliferation Review*, DOI: <https://doi.org/10.1080/10736700.2017.1380429>

The Chemical Weapons Convention (CWC) at a Glance, Arms Control Association factsheet, <https://www.armscontrol.org/factsheets/cwcglance> (2022.07.02.)

Daoudi, Mohamed – Hart, John – Lele, Ajey – Trapp, Ralf (2013): The Future of the Chemical Weapons Convention. Policy and Planning Aspects, *SIPRI Policy Paper no.35*.

van Ham, Peter – van der Meer, Sico – Ellahi, Malik (2017): Chemical Weapons Challenges Ahead: The Past and Future of the OPCW, *Clingendael Report*, October 2017

Martin, David (2015): The Chemical Weapons Convention: Hollow Idealism or Capable Mechanism? The Syrian Intervention as a Test Case, *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, Vol. 37, No. 1

Meier, Oliver: CWC Review Conference Avoids Difficult Issues, *Arms Control Today*, 2021

Robinson, J. P. Perry (2008): Difficulties Facing the Chemical Weapons Convention, *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Mar. 2008, Vol. 84, No. 2, 223-239.

Trapp, Ralf (2006): The Chemical Weapons Convention – Multilateral Instrument with a Future, *Chemical Weapons Convention: Implementation, Challenges, and Opportunities* 15, 19 (Ramesh Thakur & Ere Haru eds.)

Vegyifegyver Tilalmi Szervezet hivatalos weboldala, www.opcw.org (2022.07.02.)

Walker, Paul F. (2019): Three Decades of Chemical Weapons Elimination: More Challenges Ahead, *Arms Control Today*, Vol. 49, No. 10, 6-13.

Weitz, Richard (2008): Chemical Weapons Convention Faces Challenges Despite Recent Achievements, *World Politics Review*, Feb. 8, 2008

THE ASSESSMENT OF THE CHEMICAL WEAPONS CONVENTION AT ITS 25TH ANNIVERSARY

This study focuses on the achievements reached so far by the international chemical weapons prohibition regime. The multilateral disarmament treaty forming the basis of the regulations is the Chemical Weapons Convention (CWC), which has been effective for a quarter of a century now and has showed unique results on its own field.

Notwithstanding the undoubted success of the CWC, this study explains a few aspects of the challenges the CWC shall face in the future in order to remain relevant in disarmament and non-proliferation of chemical weapons in light of the fact that the subject matter of the regulations is heavily dependent on scientific and technological development. The main issues addressed by this study are (i) the interpretation of the definition of chemical weapons and (ii) the functioning of the verification system *vis-à-vis* the lack of challenge inspections concluded in practice.

BUDAI PÉTER

Nemzetközi Jogi Tanszék

Témavezető: Dr. Kajtár Gábor habil. egyetemi docens

DOI: 10.56966/2022.27.Budai

A VAN GEND EN LOOS-ÜGY PÉLDÁJA: SINCLAIR NEMZETKÖZI SZERVEZETEK JOGÁRA VONATKOZÓ ELMÉLETÉNEK ALKALMAZÁSA AZ UNIÓS JOGRA

1. Bevezetés

Az európai integráció fejlődésével kapcsolatban jogosan megfogalmazható kritika, hogy az Unió működését magyarázó integrációs elméletek előtérbe helyezik a Közösség működésének politikai és gazdasági aspektusait, azonban az uniós jog működésével és fejlődésével kapcsolatos magyarázatokkal adós maradnak.¹ Ez már csak azért sem szerencsés, mivel az az integráció fejlődéséhez az uniós jog motorként szolgál, ráadásul az Európai Unió Bíróságának döntései jelentős szerepet játszanak a jogfejlesztés terén. Emellett az is felvethető, hogy az uniós jog működésére vonatkozóan kevés olyan magyarázat van, amely az egyszerű eseteken túlmutat.

Ebből következően e tanulmány célja, hogy az uniós jog működésének legalább bizonyos aspektusaira vonatkozó magyarázattal szolgáljon. Ehhez Guy Fiti Sinclair-nek a nemzetközi szervezetek jogának működéséről szóló elméletére támaszkodik. A megközelítés fókuszja a nemzetközi szervezetek alapító szerződésai és az azok változatlansága ellenére megjelenő hatáskörbővülés. Az elmélet azért alkalmas a vizsgálatra, mivel kifejezetten a hatáskörök változását kívánja bemutatni, ami az uniós jognak mondhatni védjegyévé vált. Újszerűsége abban áll, hogy a jogforrások vizsgálatán túl a fejlődés kontextusára is hangsúlyt helyez: figyelembe veszi az egyes intézményi és személyi szereplők álláspontjait, azok nyilatkozatait és egyéb dokumentumait annak érdekében, hogy minél alaposabb képet kapjon a fejlődésről. Az elmélet egyúttal szociális interakciókon alapuló konstrukció is. Az elméletnek az Unióra való alkalmazása újszerűsége abban áll, hogy az uniós jogot történeti szempontból nem szokták alaposabb vizsgálat alá venni.

A tanulmány a Van Gend en Loos-ügy példáján keresztül kívánja bemutatni az elméletet. Azon túl, hogy az ügy a közvetlen hatályról dönt, annak jelentősége akkor érthető meg, ha a döntés szövegén túlmutatva azt egy folyamat részeként értelmezzük. Ennek érdekében bemutatom a történeti keretrendszert, ami érzékelteti a közvetlen

¹ Rasmussen 2021. 927-928.

hatályt jelentő értelmezési problémákat. Ezt követi annak bemutatása, hogy az integrációpárti elit és értelmiség hogyan gondolkodott a problémaköréről. Ez magában foglalja a közösségi jog fejlődését pártoló jogászszervezeteket, valamint a Bizottságot és a Bíróságot. A tanulmány a folyamatot a releváns bírói esetjoggal zárja: elsőként a közvetlen hatályt megelőző esetjogot mutatja be, majd rámutatva a „titkos összetevőre”, a teleologikus jogértelmezést helyezi kontextusba. Ennek oka, hogy a Bíróság esetjoga az, amelyből kirajzolódnak a történeti kontextus folyamatai, az egyes álláspontok, vagyis maga a végeredmény.

A módszertan ebből következően kettős, hasonlóan a Sinclair által alkalmazott módszertanhoz: egyrészt vizsgálja és értékeli a Bíróság esetjogát. Másrészt, ehhez az egyes, a kontextust segítő körülményeket, nyilatkozatokat és dokumentumokat is áttekinti. Ezek nagyrészt már megjelentek a szakirodalomban, s ez nagyban megkönnyíti a folyamat megértését. Látható ugyanakkor, hogy ezek a feldolgozások nem törekedtek a folyamat megmutatására és megértésére, amely a cikk célja.

2. Nemzetközi szervezetek jogára vonatkozó elmélet alkalmazása az Európai Unióra

Mindeztáig nem került sor annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy az Európai Unió – és jelen esetben annak joga – milyen entitásnak is tekinthető. Vannak olyan megközelítések (főleg az Unió oldaláról), amelyek egyértelműen a nemzetközi jogtól elkülönült jogrendként határozzák meg az uniós jogot. Más megközelítések azt hangsúlyozzák, hogy az Unió nagyon fejlett nemzetközi szervezetnek tekinthető. Megint mások mindössze a *sui generis* jellemzőjével látják el. Az azonban elfogadott tény, hogy az Uniónak vannak olyan jellemzői, amelyek alapján hasonlít egy nemzetközi szervezetre.² Következésképpen ezek alapján nem zárható ki automatikusan a nemzetközi szervezetek jogára vonatkozó elméleti keret alaposabb vizsgálata annak alkalmazhatóságára vonatkozóan.

Guy Fiti Sinclair fő kérdése az volt, hogy az egyes nemzetközi szervezetek hogyan bővítették hatásköreiket, és ezek a változások hogyan hatottak azok tagállamaira. Sinclair szerint bizonyos nemzetközi szervezetek alapító szerződésai hasonlóságot mutatnak az államok alkotmányaival. Ezek az alapító szerződések – hasonlóan az alkotmányokhoz –, szövegileg nem változnak, azok érintetlenül maradnak még az esetleges reformkísérletek során is. Hangsúlyozza azonban, hogy habár a szövegek nem változnak, a mögöttes jelentéstartalmak azonban igen. Ehhez Jellinek alkotmányos transzformációra vonatkozó elméleti megközelítését veszi alapul, amely szerint az egyes az állam bizonyos szerveinek hatáskörei úgy is képesek változni, hogy közben az

² Odermatt 2018. 239.

alkotmány erre vonatkozó rendelkezései nem változnak, a jelentéstartalom azonban igen.³

A nemzetközi szervezetek esetén ráadásul ez sajátos folyamatot jelent. Ezek a szervezetek bizonyos nemzetközi trendeket és eszmeáramlatokat karolnak fel, amelyeket aztán beépítenek joganyagukba, akár kikényszeríthető multilaterális szerződéseken keresztül, soft law vagy egyéb szakértői joganyag alkalmazásával.⁴ Ez a folyamat szükségszerűen azzal jár, hogy a szervezet újabb és újabb kérdéskörökben alkot normákat, mivel azonban az alapító szerződésének szövege (jelen esetben különösen a hatáskörökre vonatkozó rendelkezések) nem változik, így sajátos hatáskörbővülés figyelhető meg.⁵ Ez természetesen gyakran vezet jogvitákhoz is, így az nemzetközi bíróságok szerepe a folyamatban ugyancsak felértékelődik.⁶

Megjegyzendő, hogy ez a folyamat nem a tagállamokkal ütközve történik: ehhez szükséges a nagyhatalmak kifejezett támogatása és a kisállami tagok elfogadása is.⁷ Az államok és a nemzetközi szervezetek egyes szervei mellett az akadémiai és a civil szféra is jelentős szerepet játszik: az ezeken a területeken elvégzett munka nagyban segíti az egyes trendek és eszmeáramlatok terjedését, illetve javaslataik erősítik a nemzetközi szervezetek általi elfogadást is.⁸ Az is igaz ugyanakkor, hogy maga a folyamat nem lineáris: szükségszerűen sok egymással ellentmondásos és párhuzamos eseményből tevődik össze.⁹

Sinclair ezt az elméleti megközelítést az univerzális nemzetközi szervezetekre alkalmazta, úgymint az ENSZ, a Világbank és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet.¹⁰ Semmi nem zárja ki ugyanakkor, hogy olyan regionális entitások mint amilyen az Unió esetében is alkalmazandó lehessen egy ilyen elmélet. Habár az igaz, hogy az Unió identitása továbbra sem határozható meg, elterjedt az a nézet, hogy az Unió rendelkezik bizonyos alkotmányos jellemzőkkel, amelyek jelentős hatással vannak annak működésére.¹¹ Az is igaz, hogy az Unió esetében sem szokatlan jelenség a hatáskörbővülés jelensége,¹² ami tovább erősíti azt a gondolatot, hogy a javasolt elmélet vizsgálata megér egy próbát.

³ Sinclair 2017. 5.

⁴ Sinclair 2017. 286-287., 291-292.

⁵ Sinclair 2017. 276-287, 503.

⁶ Sinclair 2017. 291-292.

⁷ Sinclair 2017. 284.

⁸ Sinclair 2017. 15., 30., 449.

⁹ Sinclair 2017. 2., 14-15., 30.

¹⁰ Sinclair 2017. 9. 18.

¹¹ Ahrens 2019. 265-292.

¹² Ld. Garben 2017. 2-4.

3. A közvetlen hatály – Van Gend en-Loos-ügy vizsgálata az elmélet szempontjából

3.1. A történeti körülmények

Ahhoz, hogy érthetővé váljon a Van Gend en Loos-ügy körüli pontos probléma, érdemes egy pillantást vetni az azt megelőző körülményekre. Ez alapvetően két gondolatban összegezhető:

Először, az 1951-ben alapított Európai Szén- és Acélközösségről az 50-es évek második felére világossá vált, hogy ez a projekt nem sikertörténet. 1958-ra az ESZAK veszteségessé vált a szokatlan széntöbblet, az el nem adott szénkészletek és az Amerikai Egyesült Államokból származó olcsó szén következtében.¹³ Emellett, habár az ESZAK Főhatósága igyekezett javaslatokkal szolgálni a válság megoldására – többek között a kereskedelmi akadályok megszüntetésével kapcsolatban –, az ESZAK tagállamai nem támogatták a Főhatóságnak ezt a törekvését.¹⁴

Másodszor, az európai integrációra vonatkozó reformok sem kedveztek a kialakult nemzetközi környezetnek. Az Európai Védelmi Közösség és az Európai Politikai Közösség bukása komoly vereséget jelentett az integrációpártiak számára, amelyet a vigasztként létrehozott Nyugat-Európai Unió sem tudott orvosolni.¹⁵ Ez a hangulat meghatározta az EGK-Szerződéssel kapcsolatos tárgyalásokat is. A franciák részéről a szuverenitást védő hangok tovább erősödtek, amíg a német fél részéről az integráció alkotmányos jellegét hangsúlyozó álláspont jóval visszafogottabban érvényesült.¹⁶ Az intézményi struktúrában is felfedezhető ez az eltérő megközelítés: Hollandiát leszámítva a tagállamok egyetértettek abban, hogy a létrehozandó EGK-n belül ne a Főhatóság legyen az egyedüli, egyébként a végrehajtásban részt vállaló intézmény.¹⁷ Ehelyett úgy vélték, a Tanács szerepe kellőképpen összetett kell, hogy legyen. Mivel ez az intézmény közösségi viszonyrendszerben az, amely egyébként a tagállamokat is tömöríti, és ennél fogva a legfontosabb is. A Tanács mellé hozták létre társvégrehajtóként a Bizottságot az akkor létező Főhatóság helyett, amelynek feladatkörébe tartozott az egyes jogalkotási javaslatok elkészítése is, ez a tagállamok szerepét semmiben nem csökkentette.¹⁸ Emiatt az az EGK-Szerződés hatályba lépésével az ESZAK Bíróságának lehetőségei valamelyest szűkültek. Amíg az ESZAK idejében magánszemélyek közvetlenül fordulhattak a Bírósághoz, az EGK-Szerződéssel ez a lehetőség megszűnt.¹⁹

A Római Szerződésre vonatkozó reformok az eredménye ennek következtében felemás lett. Az EGK-Szerződés bizonyos rendelkezései – mint amilyen az intézményrendszer –, kifejezetten nemzetközi közjogi természetűek voltak. Ezzel

¹³ Dedman 2010. 60-61.

¹⁴ Alter – Steinberg 2007. 92-95.

¹⁵ Dedman 2010. 62-81.

¹⁶ Urwin 2014. 73.

¹⁷ Rasmussen 2014. 142-143.

¹⁸ Urwin 2014. 62-81.

¹⁹ Rasmussen 2014. 142-143.

szemben más rendelkezések, mint például az állampolgárok helyzetére vonatkozó szabályok, hogy túl kívántak lépni a hagyományos nemzetközi közjogi gondolkodáson. Ezt a törekvést erősítette az előzetes döntéshozatal eljárásának létrehozása is.²⁰ Ezek alapján jól látható az Unió természetének kérdéséről kialakuló dilemma..

3.2. Az integrációpárti elit helyzetének alakulása a Van Gend en Loos-ügyet megelőzően

3.2.1. A FIDE létrejötte

Az EGK-Szerződéssel és a közösségi jog helyzetével kapcsolatos dilemmát nemcsak a tárgyaló felek, hanem az integrációpárti (és föderalista) körök is érzékelték. Megjegyzendő, hogy ezek a szereplők – habár több dologban eltérő véleményt képviseltek –, bizonyos alapvető gondolatokban egyetértettek. Szinte kivétel nélkül azon a véleményen voltak, hogy az 50-es évek második felében megjelenő tagállami piaci védelmi intézkedések aláássák az integráció fejlődését, s ez veszélyezteti a közösségi jog végrehajtását.²¹ Mindemellett egyetértettek abban is, hogy szükség van egy közös parlamentre és egy közös legfelsőbb bíróságra is. Többek között emiatt is alakult egy Spaak által szervezett bizottság egy közös föderális európai alkotmány megszövegezésére.²²

Ezek a törekvések azok, amelyek életre hívták a Fédération International pour le Droit Européen (FIDE) szervezetét is, amely az egyes tagállamok uniós joggal foglalkozó szervezeteiből alakult meg. A szervezet egyik legfőbb célja volt, hogy az egyes tagállamokon belül támogassák az uniós vívmányok minél hatékonyabb ismertetését és az uniós jognak a nemzetközi köz- és magánjogtól való elkülönítését, ugyanakkor arra is lehetőséget biztosított, hogy a tagok között egy ismeretségen alapuló hálózat is létrejöhessen.²³ A szervezet többek között a Bizottság által adott pénzügyi segítséggel ennek érdekében konferenciák szervezésében és folyóiratok készítésében vállalt jelentős szerepet.²⁴ Ennek természetesen közvetlen hatása volt arra, hogy az integrációpárti eszme erőteljesen jelen volt az akadémiai szférában, de hatott a gyakorló jogászokra, ügyvédekre és a minisztériumi jogászokra is. Nem véletlen, hogy az olyan jelentős ügyek, mint a Van Gend en Loos-ügy is, FIDE tagokhoz köthetők.²⁵

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ez csak első látásra tűnik lineáris folyamatnak. Először, a FIDE-n belül annak megalakulásakor viszonylag kevesen foglalkoztak kizárólag közösségi joggal. A FIDE-n belüli munkát eleinte a nemzetközi magánjogi, illetve az összehasonlító jogi kutatások dominálták.²⁶ Ez a későbbiekben valamelyest

²⁰ Rasmussen 2014. 142-143.

²¹ Davies – Ramussen 2014. 4.

²² Davies – Ramussen 2014. 13.

²³ Byberg 2017. 142-149.; Cohen 2007, 109-112.

²⁴ Rasmussen 2010. 79.

²⁵ Byberg 2017. 143.; Davies – Rasmussen 2014. 10.

²⁶ Rasmussen 2014. 149.

változott, és e változás elindítója a holland monista jellegű alkotmányos reform volt. Itt jelentek meg az „önvégrehajtó” (self-executing), közvetlenül alkalmazható nemzetközi szerződések.²⁷ A FIDE holland jogászainak javaslatára külön kutatócsoport alakult a reform vizsgálatára.²⁸ Ez lényegében a közvetlen hatály problémájának kérdését is előrevetítette. A nemzetközi jogászok körében a már ismertetett törekvés nem talált túl nagy támogatásra. Az 1957-es stresai konferencia fő témája a közösségi jog, mint egy önálló és független nemzetközi jogrend volt. A résztvevő nemzetközi jogászok ugyanakkor egyáltalán nem értettek egyet a konferencia fő üzenetével, ami később rányomta a bélyegét a nemzetközi jogászokkal való kapcsolatra is.²⁹

A Van Gend en Loos-ügy azon testügyek közé tartozik, amelyeket a FIDE tagjai az előzetes döntéshozatali eljárást igénybe véve kezdeményeztek a Bíróság előtt. A Van Gend en Loos-ügy esetén Ter Kuile, rotterdami illetőségű nemzetközi ügyvéd és Hans Stibbe, az amszterdami ügyvédi kamara vezetője képviselte a felpereseket.³⁰ Megjegyzendő, hogy FIDE tagokként az ügy döntését követően jelentős szerepet vállaltak abban FIDE-n belül, hogy az ügy pozitív fogadtatásra találjon.³¹

3.2.2. A Bizottság és a Bíróság viszonya a problémakörhöz

A FIDE megalakulásával párhuzamosan megfigyelhető az integrációpárti gondolkodás megjelenése a Bizottságban és a Bíróságban. A Bizottság esetén már 1954-ben, vagyis a Főhatóság idejében megfigyelhető ez a folyamat.³² Az EGK-Szerződéssel ráadásul a Bizottság deklarált célja volt egy közös piac létrehozása, amelyhez a Bizottság álláspontja szerint szükség volt egységes jogrendszerre is. A Bizottság Jogi Szolgálatára részéről ez utóbbi célt annak vezetője, Michel Gaudet képviselte.³³ Ennek érdekében a Gaudet az akadémiai szféra egyes, az európai integrációt kifejezetten szorgalmazó tagjaival és később a FIDE-vel is igyekezett együttműködni. Ezen együttműködés keretében rendezte meg a Bizottság a közösségi jog önvégrehajtó természetéről szóló konferenciát.³⁴

A Bizottságnak az európai integrációt támogató tevékenysége a Van Gend en Loos-ügy kapcsán jelent meg egészen egyértelműen. Az erről való gondolkodás a Bizottság Jogi Szolgálatára részéről már az ügy előtt egyértelmű volt. Egyik memorandumában a Jogi Szolgálat hangsúlyozta, hogy a közösségi jog egyes rendelkezéseinek közvetlen alkalmazhatósága egyáltalán nem nemzetközi közjogi természetű, azon túlmutat, mivel a közösségi jog sajátos jogrendjén belül hoz létre közvetlenül kötelezettségeket magánszemélyek számára.³⁵ Habár itt a Bizottság a memorandumában a közvetlen

²⁷ Molnár 2018. [68].

²⁸ Alter 2009. 74.

²⁹ Bailleuy 2010. 295-318. Byberg 2017. 145-146.

³⁰ Vauchez 2010. 10-11.

³¹ Vauchez 2015. 125.

³² Rasmussen 2017. 112.

³³ Rasmussen 2012. 377.

³⁴ Byberg 2017. 151.

³⁵ Phelan 2019. 36.; Rasmussen 2014. 150.

alkalmazhatóság kifejezést használja, az elmozdulás jól látható: a közösségi jogot független jogrendként kezeli és a rendelkezések „közvetlenségét” hangsúlyozza, ezt azonban már egy érvrendszerben teszi. Amikor az ügy a Bíróság elé került, Gaudet ekkor érzékelte az ügy és az azzal kapcsolatos probléma jelentőségét, mivel azt az EGK-Szerződés rendelkezései egyáltalán nem oldották meg. Nem véletlen, hogy a Van Gend en Loos-üggyel kapcsolatban a Bizottság immár teljes testülete nevében adott ki memorandumot, amely hangsúlyozta, hogy a Szerződés azon rendelkezései, amelyek kellően világosak és jogilag kötelező erejűek, közvetlenül kerüljenek alkalmazásra, ha a Bíróság azt megerősíti.³⁶

A fentebb ismertetett, a közösségi jog helyzetével kapcsolatos trendekkel szemben a Bíróság eleinte közömbös volt. Ez azt követően változott meg, hogy a testület Robert Lecourt és Alberto Trabucchi személyével bővült, akik jelentős támogatói voltak az európai föderális gondolatnak és a közösségi jog alkotmányos megközelítésének egyaránt.³⁷ Trabucchi kifejezetten hangsúlyozta ennek keretében az egyén fontosságát a közösségi jogban, és a későbbiekben egyébként a közvetlen hatály esetén is. A Van Gend en Loos-ügyben mindkét bíró egyértelműen támogató álláspontot képviselt a közvetlen hatály bevezetésével kapcsolatban.³⁸

3.3. A közvetlen hatály és annak előzménye a Bíróság esetjogában

3.3.1. Az ESZAK-Szerződés esetjoga

Annak kérdése, hogy az ESZAK-Szerződés egyes rendelkezései milyen hatállyal bírnak, már korábban előjött a Bíróság előtt. Hangsúlyozandó, hogy a közvetlen hatály problémája ekkor ilyen formában még nem jelent meg. Az is látható ugyanakkor, hogy a közvetlen hatály megítélésének előzménye a rendelkezések természetének megfelelő azonosítása volt.

A Bíróság elsőként a 7. és 9/54. sz. Industries Sidérurgiques Luxembourgeoises-egyesített ügyekben vizsgálta, hogy az ESZAK-Szerződés egyes rendelkezései keletkeztetnek-e közvetlenül és a tagállami jogtól függetlenül is alkalmazandó jogokat és kötelezettségeket. Az ESZAK-Szerződés 4. cikke esetében, amely a közös szén- és acélpiacon működésével össze nem egyeztethető, a tisztességtelen versenyt és diszkriminatív gyakorlatokat általános jelleggel tiltó rendelkezéseket foglalt magában,³⁹ a főtanácsnok és a Bíróság is úgy foglalt állást, hogy a rendelkezések közvetlenül alkalmazhatók.⁴⁰ A Bíróság hangsúlyozta, hogy a 4. cikk szövege nem tartalmaz olyan fordulatot, amely arra utalna, hogy a tagállamok részéről további, a végrehajtást

³⁶ Rasmussen 2014. 152.

³⁷ Rasmussen 2017. 113.

³⁸ Leucht 2018. 193.

³⁹ C-7. és 9/54. sz. Industries Sidérurgiques Luxembourgeoises v. ESZAK Főhatóság egyesített ügyekben (Industries Sidérurgiques egyesített ügyek). 1956. április 23-án hozott ítélet, ECLI:EU:C:1956:2.

⁴⁰ Edward 1996. 38.

garantáló rendelkezések bevezetésére lenne szükség. Következésképpen ehhez nem szükséges a tagállamok részéről további cselekmény.⁴¹ Megjegyzendő, hogy a Bíróság az érvelésében kizárólag a szövegszerű, nyelvtani értelmezéshez ragaszkodott, és természetileg is inkább nemzetközi jogi instrumentumként kezelte az ESZAK-Szerződést, nem úgy, mint egy elkülönült jogrend alapját képező szerződést.

3.3.2. Az EGK-Szerződés esetjoga a Van Gend en Loos-ügyet megelőzően

Az EGK-Szerződés hatályba lépését követően újból megjelent a hatály problémája a versenyjogi szabályok esetében. A 13/61. sz. Bosch-ügyben⁴² kérdés volt, hogy a Szerződés 85. cikke alkalmazható-e olyan tagállami rendelkezések nélkül, amelyek kifejezetten a szóban forgó cikk végrehajtását garantálják. Az ügy alaptényállása szerint 1959 és 1960 között a de Geus vállalat Bosch hűtőket importált Németországból Hollandiába annak ellenére, hogy a német vállalatok kötelezettséget vállaltak arra, hogy Bosch márkájú hűtőszekrényeket nem exportálnak más tagállamokba. A 85. cikk alkalmazhatósága esetén Hollandia azzal érvelt, hogy a cikk rendelkezései egészen addig nem alkalmazhatók, amíg az uniós intézmények a megfelelő eljárásokban nem hozzák meg a szükséges intézkedéseket és rendelkezéseket. Ez ellen érvelve a Bizottság, a belga és német kormányok viszont azt hangsúlyozták, hogy az intézkedések alkalmazandók az alapító szerződések hatályba lépésétől kezdve külön jogalkotás nélkül.⁴³ A Bíróság nem értett egyet a holland féllel. A testület kiemelte, hogy amennyiben a holland fél jogértelmezése igaz lenne, akkor több nemzetközi egyezmény semmis lenne, vagy csak visszamenőleges hatállyal lehetne annak érvényességét megfelelően indokolni. Ez pedig a jogbiztonság elvét is sértené.⁴⁴ Ez alapján hangsúlyozandó, hogy jelen ügyben sem a közösségi jogi érvek számítottak igazán. A Bíróság itt is arra szorítkozott, hogy az adott rendelkezés szövegét elemezze. Ezen túllépve, érvei inkább a nemzetközi közjog területéhez kapcsolódtak, ekkor sem jött elő még a közösségi jog sajátos természetére való utalás.

3.3.3. A Van Gend en Loos-ügy

A Bizottság teljes testülete által kiadott memorandum rávilágított a közvetlen hatály problémájára az üggyel kapcsolatban, amely a Bíróság elé került. Az ügy alapját szolgáló tényállás szerint egy Németországból vegyi anyagokat importáló cég perelte be a holland vámhatóságot, mert az állam a korábban 3%-os vámmal terhelt formaldehid-származékot átsorolta a 8%-os vámkategóriába. A holland bíróság két kérdést intézett a Bírósághoz, amelyek közül az egyik arra irányult, hogy az EGK-Szerződés 12. cikke, ami egyébként megtiltotta a tagállamoknak, hogy egymás között újabb behozatali,

⁴¹ C-7. és 9/54. sz. Industries Sidérurgiques Luxembourgeoises v. ESZAK Főhatóság egyesített ügyekben (Industries Sidérurgiques egyesített ügyek). 1956. április 23-én hozott ítélet, ECLI:EU:C:1956:2. 181.

⁴² C-13/61. De Geus en Uitdenboger v. Robert Bosch-ügy, ECR 45.

⁴³ Phelan 2019. 36.

⁴⁴ C-13/61. De Geus en Uitdenboger v. Robert Bosch-ügy, ECR 45, 52.

kiviteli vámot vagy azzal azonos hatályú díjat vezessenek be, közvetlen hatállyal bír-e a tagállam jogában.⁴⁵ Másképpen fogalmazva: a tagállamok állampolgárai a cikkben foglaltak alapján érvényesíthetnek-e olyan jogokat, amelyeket a tagállami bíróságoknak védelemben kell részesíteniük.

Roemer főtanácsnok véleményében nem zárta ki a közvetlen hatály alkalmazásának lehetőségét. A főtanácsnok véleményében kifejezetten említi az EGK-Szerződés 85., 86. cikkeit (versenyjogi rendelkezések), és a 48. és 60. cikkeket, amelyek a személyek, szolgáltatások és a tőke szabad mozgása esetén olyan rendelkezések, amelyek esetén vélhetően megállapítható a közvetlen hatály léte. A főtanácsnok ugyanakkor nem értett egyet azzal, hogy az EGK-Szerződés 12. cikke esetén fennállna a közvetlen hatály lehetősége. A rendelkezésből – álláspontja szerint – egyértelműen kitűnik ugyanis, hogy az nem a magánszemélyek számára ír elő jogokat. A rendelkezésben ugyanis kifejezetten a tagállamok kerülnek megszólításra, nem pedig a magánszemélyek. A főtanácsnok emellett a 12. cikket a 169. és 171. cikkekkal hasonlította össze a tagállamok érvelése alapján. A szóban forgó cikkek arra szolgáltak, hogy az államok megtegyék az intézkedéseket az uniós joggal való összhang biztosítása érdekében, ha egyébként jogsértés állna fenn. A főtanácsnok úgy vélte, hogy ezek a rendelkezések szükségtelenek lennének, ha az EGK-Szerződés lehetővé tenné a közvetlen hatályt. Ennek keretében arra is felhívta a figyelmet, hogy több olyan rendelkezés is van, amely a 12. cikkhez hasonlóan a tagállamok kormánya számára ír elő kötelezettségeket, ezek azonban biztosan nem rendelkeznek közvetlen hatállyal. A főtanácsnok kitért a Bizottság memorandumában foglaltakra is: álláspontja szerint a közvetlen hatály bevezetése nem biztosítaná a jogbiztonság érvényesülését, sokkal inkább erodálná azt a magánszemélyek számára a 12. cikk esetében, mivel veszélybe sodorná a vámpolitika harmonizációját.⁴⁶

A Bíróság érvelésében nem értett egyet a főtanácsnokkal több pontban. Először, a testület hangsúlyozta az EGK-Szerződés 12. cikkének közvetlen hatályát, mivel az „világos és feltétel nélküli tilalmat állapít meg”, és hogy a „kötelezettséggel kapcsolatban az államok semmilyen fenntartást nem tettek”, amelyből az tűnne ki, hogy szükséges egy tagállami intézkedés azok alkalmazásához. Másodszor kiemelte, hogy az a tény, hogy a cikk a tagállamok számára állapít meg valamely cselekménytől való tartózkodási kötelezettséget, nem jelenti azt, hogy az nem rendelkezne közvetlen hatállyal a tagállamok és más jogalanyok közötti kapcsolati relációban.⁴⁷ A Bíróság ezzel teremtette meg a közvetlen hatály intézményét a közösségi jogban. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ehhez egy további elemet is szükségesnek tartott beépíteni érvelésébe.

⁴⁵ C-26/62. sz. N. V. Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos társaság v. holland adóhatóság-ügy (Van Gend en Loos-ügy). 1963. február 5-én hozott ítélete, ECLI:EU:C:1963:1.

⁴⁶ Roemer főtanácsnok véleménye a Van Gend en Loos-ügyben, 1962. február 12-én, ECLI:EU:C:1962:42, 20-22.

⁴⁷ C-26/62. sz. N. V. Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos társaság v. holland adóhatóság-ügy (Van Gend en Loos-ügy). 1963. február 5-én hozott ítélete, ECLI:EU:C:1963:1.

3.4. A teleologikus jogértelmezés

3.4.1. A teleologikus jogértelmezés a Van Gend en Loos-ügyet megelőzően

Megjegyzendő, hogy a Bíróság az EGK-Szerződésből következő ellentmondásokat és esetleges hiányosságokat már a Van Gend en Loos-ügyet megelőzően is igyekezett megfelelően közölni a döntéseiben. Ez azonban egy ideig nem érződött az EGK-Szerződés hatályával kapcsolatos döntésekben. Ahogy az látható volt, ezekben az ügyekben inkább a nyelvtani értelmezésen, valamint a nemzetközi közjogi és esetleges összehasonlító jogi érveken volt a hangsúly, amely nemcsak a döntésekben, de a főtanácsnoki véleményekben is ugyanúgy megjelent.

Az első jelentősebb változás a 8/55. sz. Fédéchar-ügyben jelent meg.⁴⁸ Az ügyben a felek olyan érvelést hoztak fel, amely szerint a Bíróságnak ragaszkodnia kellene ahhoz, hogy döntéseit kizárólag a szöveghez szigorúan ragaszkodó módon hozhassa csak meg. Ezzel az állásponttal sem a főtanácsnok, sem a Bíróság nem értett egyet. Utóbbi kifejezetten hangsúlyozta, hogy egy, a szöveghez szigorúan ragaszkodó értelmezésen túlmutató megközelítés sem zárható ki olyan esetekben, amikor az szükséges annak érdekében, hogy a jogszabályi rendelkezést észszerűen és hasznos módon lehessen alkalmazni. Lagrange főtanácsnok – amellet, hogy mértékkel való alkalmazását ajánlotta a teleologikus jogértelmezésnek –, kiemelte, hogy a Bíróság különleges pozíciót tölt be a Közösségen belül. Rögzítette, a Bíróság nem egy nemzetközi bíróság, ahogy az Unió sem egy nemzetközi szervezet: a Bíróság a Közösség bírósága, amely így inkább egy föderális szervhez hasonlatos.⁴⁹ Jól látható, hogy ebben a megállapításban a teleologikus jogértelmezés mellett visszaköszönt már a korábban, alkotmányos jellegű érvelések egy része is.

Hasonló tendencia egyébiránt az ESZAK-Szerződés esetén is megfigyelhető. Habár a Bíróság nem nevezte meg kifejezetten az értelmezési módot, de az ESZAK-Szerződés rendelkezéseit határozottan a megállapodás céljaival összhangban értelmezte.⁵⁰ Ez a módszer az EGK-Szerződés esetén is megfigyelhető volt. A későbbiekben a C-27-29/58. sz. Hauts Fourneaux de Givors v. Főhatóság-ügyben a Bíróság vizsgálta, hogy a Főhatóságnak figyelembe kellene-e vennie a regionális politikai tényezőket a közlekedési vámok kialakítása esetén. A Bíróság döntésében kitért arra, hogy habár a közlekedési szektor független a szén- és acéltermeléstől, figyelembe kell venni, annak ellenére, hogy a szektor nem része a közös piacnak, az azon a területen hozott szabályok attól még nem veszélyeztethetik a szerződés céljainak érvényesülését.⁵¹

⁴⁸ C-8/55. sz. Fédération Charobinnere de Belgique (Fédéchar) v. ESZAK Főhatóság-ügyben (Fédéchar-ügy), 1956. július 16-án hozott ítélet, ECLI:EU:C:1956:7

⁴⁹ Lagrange főtanácsnok véleménye a Fédération Charbonnière de Belgique (Fédéchar) v. ESZAK Főhatóság-ügyben, 1956. június 12-én., ECLI:EU:C:1956:8.

⁵⁰ Edwards 1996. 40.

⁵¹ C-27-29/58. sz. Compagnie des hauts fourneaux et fonderies de Givors és mások v. ESZAK Főhatóság egyesített ügyekben, 1960. május 10-én hozott ítélet ECLI:EU:C:1960:20 253.

Jól látható, hogy a fentebb felsorolt megállapítások már jobban illeszkednek a Gaudet-féle Jogi Szolgálat által tett megállapításokhoz. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ez a folyamat sem mentes az ellentmondásoktól. A Bizottság részéről már a Bosch-ügyben felmerült olyan érvelés, amely arra irányult, hogy az EGK-Szerződés több, mint egy egyszerű nemzetközi jog alapján létező szerződés, mivel a Közösségnek jogi személyiséget és független intézményeket biztosított. Habár ez egészen közel járt a Van Gend en Loos-ügyben kimondott megállapításokhoz, a Bíróság nem tért ki akkor még ezen megállapításokra döntésében.⁵²

3.4.2. A teleologikus jogértelmezés a Van Gend en Loos-ügyben

A „teleologikus fordulat” a Van Gend en Loos-ügyben következett be. Ezt valamelyest előrevetítette a Bizottság korábban már ismertetett memoranduma, amely deklarálta, hogy az integráció a szerződés céljából és természetéből fakadóan immár túllépett a nemzetközi jogon. A közvetlen hatály ebből következően ahhoz szükséges, hogy a közösségi jog egységesen végrehajtható legyen. Megjegyzendő, hogy Roemer főtanácsnok nem osztotta a Bizottság ezen ambiciózus kijelentéseit. Összehasonlító jogi jellegű érvelésében kiemelte, hogy a tagállamok alkotmányainak szabályozása jelentős mértékben eltér, következésképpen a 12. cikk esetén a tárgyaló felek nem is gondolhattak arra a tárgyalások idején, hogy a szóban forgó rendelkezés közvetlen hatállyal bírjon. Hangsúlyozta továbbá, hogy ez olyan nem kívánt fejlődéssel és beláthatatlan problémákkal járna, amely következmény nem lehet az Unió célja. A főtanácsnok említést tett a teleologikus jogértelmezésről, ugyanakkor kifejezetten elvetette azt az EGK-Szerződés megkötésére vonatkozó körülményekre tekintettel.⁵³

A Bíróság – alapjaiban szembehelyezkedve a főtanácsnok álláspontjával – kifejtette, hogy a közvetlen hatály és az uniós jogrend sajátossága összefügg. Álláspontja szerint az EGK-Szerződés esetében meg kell vizsgálni a szerződés „szellemét, rendszerét és megfogalmazását”. Ehhez az EGK-Szerződés célkitűzését kell vizsgálni, amely alapján olyan közös piac megteremtése a cél, amely közvetlenül érinti a Közösség jogalanyait. Ez alapján cél, hogy ne csak a tagállamokat szólítsák meg, hanem azok állampolgárait is. Következésképpen a Közösség a nemzetközi jog olyan új jogrendje, melynek javára a résztvevő tagállamok egyes területeken korlátozták szuverén jogaikat.⁵⁴ Jól látható, hogy a Bíróság joggal érzekelte, hogy olyan lehetőség adódik, ami az integráció nagy pillanata. Ehhez ugyanúgy, célhoz kötött megközelítést alkalmazott, amint az a korábbi ügyekben már érzékelhető volt, de sokkal kisebb mértékben. A teleologikus jogértelmezés ebben jelentős segítséget nyújtott. Megjegyzendő, hogy ez nem csak a Bíróság találmánya volt: a Bizottság részéről merült fel az új jogrend és a közvetlen hatály összekapcsolásának koncepciója. A későbbiekben jól látható, hogy a Bíróság

⁵² Rasmussen 2014. 150.

⁵³ Roemer főtanácsnok véleménye a Van Gend en Loos-ügyben, 1962. február 12-én, ECLI:EU:C:1962:42, 20-22.

⁵⁴ C-26/62. sz. N. V. Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos társaság v. holland adóhatóság-ügy (Van Gend en Loos-ügy). 1963. február 5-én hozott ítélete, ECLI:EU:C:1963:1.

esetjogán keresztül – annak ellenére, hogy milyen nehézségek merültek fel a tagállamok ellenállásával kapcsolatban az EGK-Szerződés tárgyalásakor –, az EGK-Szerződés más rendelkezései esetén is élt a közvetlen hatály deklarálásával. A folyamatban ugyanúgy részt vállalt a Bizottság is.⁵⁵

4. Következtetések

Az előbbieket alapján úgy tűnik, hogy a Sinclair által javasolt, és egyébként a nemzetközi szervezetek esetében alkalmazott elméleti keret alkalmas lehet további vizsgálatokra a következő okok miatt:

1. Az EGK-Szerződés szövege nem változott meg a folyamat alatt. Jól látható, hogy az alapprobléma abból fakadt, hogy nem volt egyértelmű az EGK-Szerződés természete, hogy az mennyiben nemzetközi közjogi, illetve, hogy mennyiben kíván azon túlmutatni. A Bíróság lényegében a közvetlen hatály bevezetésével ezt a problémát kívánta bizonyos mértékben rendezni.

2. Az EGK részéről bizonyos mértékű hatáskör-növekedés figyelhető meg. Valójában azzal, hogy az EGK-Szerződés rendelkezései esetén deklarálták azok közvetlen hatályát, a tagállamok szuverenitásán keletkezett rés. Ennek oka, hogy a tagállamok már nem mondhatják meg minden esetben, milyen módon hajtják végre azokat a szabályokat, amelyek nem a tagállamtól származnak.

3. Az adott nemzetközi (és egyébként közösségi) trendek is megjelennek a Van Gend en Loos-ügy esetében. Jól látható, hogy az integráció mélyülésének két fontos sarokpontja volt az EGK-Szerződés létrehozatalakor: a közös piac létrehozása, és az, hogy a közösségi jog elkülönült jogrenddé váljon. A közös piac elérése már a tárgyalások idején megjelent, amely célra egyébiránt a teleologikus jogértelmezés kontextusában a Bíróság is hivatkozott a Van Gend en Loos-ügyben. Mindemellett, megfigyelhető mind a Bizottság, mind a Bíróság részéről az alkotmányos megközelítés támogatása, az, hogy mennyiben más és több a Közösség, mint egy új jogrend.

4. Az akadémiai szféra is szerepet játszott a folyamatban. E tekintetben kiemelendő a FIDE szerepe, amely az integrációt támogató jogász értelmiséget kívánta tömöríteni. A konferenciák és kutatások szervezése jól láthatóan hatással volt arra, hogy a közösségi jog, mint független jogrend elterjedhessen, valamint a közösségi jogi rendelkezések hatálya, mint kérdés napirenden maradjon. Kiemelendő emellett az is, hogy a Van Gend en Loos-ügy tesztügyként funkcionált a FIDE számára, valamint annak ténye, hogy a FIDE bizonyos mértékben együttműködött a Bizottsággal.

⁵⁵ Craig 2021.

Felhasznált irodalom

Könyvek:

Dedman, Martin J.: *The Origins and Development of the European Union*. 1945-2008, 2. kiadás, Routledge, London és New York, 2010.

Phelan, William: *Great Judgments of the European Court of Justice – Rethinking the Landmark Decisions of the Foundational Period*. Cambridge University Press, 2019. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108615020>

Sinclair, Guy Fiti: *To Reform the World – International Organizations and the Making of Modern States*. Oxford University Press, Oxford. 2017. DOI: <https://doi.org/0.1093/acprof:oso/9780198757962.001.0001>

Urwin, Derek W.: *The Community of Europe: a History of European Integration Since 1945*. Taylor and Francis Routledge, 2014.

Vachez, Antoine: *Brokering Europe – Euro-Lawyers and the Making of a Transnational Polity*. Cambridge University Press, 2015.

Tanulmányok:

Bettina Ahrens: The European Union Between Solidarist Change and Pluralist Re-Enactment, In Knudsen, T. B. & Navari, C. (szerk.), *International Organization in the Anarchical Society*. Palgrave Macmillan, New York, 2009, 265-292, DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-71622-0_11

Alter, Karen J.: Jurist Advocacy Movements in Europe: The Role of Euro-Law Associations in European Integration (1953-1975), In Alter, Karen J.: *The European Court's Political Power – Selected Essays*. Oxford University Press: Oxford, 2009, 61-89.

Bailieux, Julie: Comment l'Europe vint au droit – Le premier congrès international d'études de la CECA (Milan-Stresa 1957), *Revue française de science politique*, 60/2., 2010, 295-318.

Byberg, Rebekka: A Miscallaneous Network: The History of FIDE 1961-94, *American Journal of Legal History*, Vol. 57, 2017, 142-165, DOI: <https://doi.org/10.1093/ajlh/njx004>

Cohen, Antonin: Constitutionalism Without Constitution: Transnational Elites Between Political Mobilization and Legal Expertise in the Making of a Constitution for Europe (1940s-1960s), *Law & Social Inquiry*, 32/1. 2007, 109-135, DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.2007.00052.x>

Davies, Bill – Rasmussen, Morten: From International Law to a European Rechtsgemeinschaft: Towards a New History of European Law, 1950-1979, In Laursen,

Johnny (szerk.): *The Institutions and Dynamics of the European Community*, 1973-83, 97-130, DOI: <https://doi.org/10.5771/9783845236063>

Edwards, David: Judicial Activism – Myth or Reality? – Van Gend en Loos, Costa v ENEL and the Van Duyn family revisited, In A. Campbell and M. Voyatzi (szerk.): *Legal Reasoning and Judicial Interpretation of European Law: Essays in Honour of Lord Mackenzie Stuart*, Hampshire, Trenton Publishing, 1996, 29-67.

Garben, Sacha: Competence Creep Revisited. *Journal of Common Market Studies*, 2017. 3-4, 1-18. DOI: <https://doi.org/10.1111/jcms.12643>

Leucht, Brigitte: The policy origins of the European economic constitution, *European Law Journal*, 24/2-3, 2018, 191-205, DOI: <https://doi.org/10.1111/eulj.12255>

Odermatt, Jed: Unidentified Legal Object: Conceptualising the European Union in International Law, *Connecticut Journal of International Law*, 33/2. 2018, 215-247, DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3167220>

Rasmussen, Morten: Establishing a Constitutional Practice of European Law: The History of the Legal Service of the European Executive, 1952-1965, *Contemporary European History*, 21/3, 2012, 375-397, DOI: <https://doi.org/10.1017/S0960777312000252>

Rasmussen, Morten: Revolutionizing European Law: A history of the Van Gend en Loos judgment, *International Journal of Constitutional Law*, 12/1, 2014, 136-163, DOI: <https://doi.org/10.1093/icon/mou006>

Rasmussen, Morten: Law Meets History: Interpreting the Van Gend en Loos Judgment, In Nicola, Fernanda – Davies, Bill: *EU Law Stories – Contextual and Critical Histories of European Jurisprudence*. Cambridge University Press, Cambridge, 2017, 103-120. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781316340479.006>

Rasmussen, Morten: Towards a Legal History of European Law. *European Papers*, 6. 2021, 923-932, DOI: <https://doi.org/10.15166/2499-8249/505>

Vauchez, Antoine: The transnational politics of judicialization. Van Gend en Loos and the making of EU polity. *European Law Journal*, 16/1, 2010, 1-28, DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.2009.00494.x>

Internetes források:

Craig, Paul: Institutions, Power and Institutional Balance, In Craig, Paul – de Búrca, Gráinne: *The Evolution of EU Law*, <https://oxford.universitypressscholarship.com/view/10.1093/oso/9780192846556.001.001/oso-9780192846556-chapter-3> (2022. 07. 02.). DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/970192846556.003.0003>

Molnár Tamás: *A nemzetközi jog és a belső jog viszonya*. 2018, <https://ijoten.hu/szocikk/a-nemzetkozi-jog-es-a-belso-jog-viszonya> (2022. 07. 02.).

**THE VAN GEND EN LOOS CASE AS AN EXAMPLE: APPLYING SINCLAIR'S
THEORY FROM THE FIELD OF THE LAW OF INTERNATIONAL
ORGANISATIONS FOR EU LAW**

The study aims to reflect on the development of EU law. The development of European integration focuses on political and economic aspects, but the development of Community/EU law is not sufficiently emphasised. A further problem is that the development of EU law and some of its historical aspects are not examined. As the EU law literature does not respond to the resulting challenge, it may be necessary to use a theoretical framework from another field. A theoretical framework on the law of international organisations may be appropriate in this case. Guy Fiti Sinclair's theory is based on the assumption that the text of the founding treaties does not change, but that the scope of certain international treaties is extended regardless. To understand this process, Sinclair interprets law as a construct based on social interactions. Consequently, he takes into account the interests involved in the process, examining individual positions and declarations to understand the process as fully as possible. Since the Union shows similarities with some international organisations, it may be useful to examine some cases through the forementioned theory. The article therefore examines the Van Gend en Loos decision and its context: the challenge to Community law at the time, the relevant institutional and academic positions, and the case law of the Court.

KASZÁS DÓRA

Nemzetközi Jogi Tanszék

Témavezető: Dr. Kajtár Gábor habil. egyetemi docens

DOI: 10.56966/2022.28.Kaszas

A GENF-NEW YORK SZAKADÉK

Jegyzetek az Emberi Jogi Tanács és a Közgyűlés III. bizottsága közötti kapcsolatról a *reprisals* EJT határozat fényében

I. Bevezetés

Az Egyesült Nemzetek (ENSZ) eddigi történetének legnagyobb végrehajtott reformja a hitelességi válsággal küzdő Emberi Jogi Bizottság megszüntetése, és helyette az Emberi Jogi Tanács (EJT) létrehozása 2006-ban. Az ENSZ Gazdasági- és Szociális Tanácsa (ECOSOC) helyett az immár a Közgyűlésnek alárendelt szervtől várták az ENSZ emberi jogi rendszere hitelének és hatékonyságának megalapozását. Jelenleg 30 különböző területi, illetve funkcionális, állandó vagy ad hoc bizottság, független szakértőkből, illetve tagállami delegált szakértőkből álló és egyéb testület működik az ECOSOC felügyelete alatt. A szervezeti struktúrában előkelőbb helyzetbe került emberi jogi szerv új pozíciója remekül illusztrálja az emberi jogok ENSZ-en belül elfoglalt helyét: fontosabb, mint az ECOSOC bizottságok, de nem elég jelentős ahhoz, hogy önálló főszerv foglalkozzon vele.

A Közgyűlés, mint az ENSZ plenáris döntéshozó szerve a magas szintű általános vitát követően bizottságain keresztül látja el munkáját, melyek egyike a Szociális, Humanitárius és Kulturális Bizottság (III. bizottság), amelyhez az emberi jogi területek is tartoznak.

Jelen írás az Emberi Jogi Tanács és a Közgyűlés III. bizottsága közötti intézményes kapcsolatot vizsgálja, amelyhez az ENSZ emberi jogi testületeivel együttműködő személyek védelméről szóló EJT határozatot használja esettanulmányként. Nem ez volt a legelső alkalom, hogy New Yorkban belenyúltak az EJT jelentésbe, azonban a nagy hordereje, valamint magyar vonatkozása miatt választottam esettanulmányként.

Az EJT Közgyűléshez való viszony vizsgálata során a tanulmány először bemutatja az EJT létrehozásával történt jelentős változásokat az ENSZ legfőbb emberi jogi szervében, összevetve az előd szervezet, az Emberi Jogi Bizottság (EJB) jellemzőivel a tagság és munkamódszerek tekintetében. Jelen írás keretei között nem esik szó az

általános emberi jogi felülvizsgálati mechanizmusról, illetve a különleges eljárásokról. A dolgozat az EJT létrehozatalával kialakult új intézményes helyzet által teremtett kereteket vizsgálja, amelyet az ENSZ emberi jogi testületeivel együttműködő személyek védelméről szóló EJT határozat fényében kíván bemutatni.

II. Emberi Jogi Tanács

A 2005. évi World Summit világcsúcson megszületett politikai döntést követően az ENSZ Közgyűlés 60/251. sz. határozata hozta létre az új emberi jogi szervezetet 2006. március 15- én. Nem sikerült konszenzusus döntést hozni, az EJT létrehozásáról szóló határozat szavazásán 170 igen, 4 nem (USA, Izrael, Marshall-szigetek és Palau) és 3 tartózkodás (Belorusz, Venezuela, Irán) mellett fogadták el.

1. Tagsággal kapcsolatos változások

A létrehozatalt megelőzően többféle álláspont versengett az új szerv a létszámát illetően. Jelentésében az ENSZ Főtitkár kis létszámú tagságot javasolt,¹ ami ellen az az érv szólt, hogy az nem reprezentálná kellőképpen a teljes tagságot. Felmerült az univerzális tagság, ami azonban a Közgyűlés emberi jogokkal foglalkozó III. bizottságának lett volna a duplikációja. Végül 47 tagú testület jött létre, 3 éves tagsággal, egymás után maximum két terminus kitöltésével. Csökkent tehát a tagság létszáma 53-ról, ez változtatott a földrajzi csoportok arányszámain is, a globális dél államainak térnyerését eredményezve.² Az EJT-ben az Afrikai csoport 15 helyett 13 szék, az Ázsia csoport 12 helyett 13 szék, az kelet-európai csoport (EEG) pedig 5 helyett 6 szék, miközben a dél-amerikai országcsoport (GRULAC) 11 helyett 8 szék, a nyugat-európai országcsoport (WEOG) pedig 10 helyett 7 szék, a újraosztás során.

Tagságot érintő további fontos változás, hogy a tagokat többé nem az 54 tagú ECOSOC választja többséggel, hanem a teljes, 193 tagot számláló Közgyűlés. A szervezet hitelességének támogatását célzó újítás továbbá, hogy súlyos emberi jogi jogsértések esetén a Közgyűlés 2/3-os döntésével felfüggesztheti egy állam EJT tagságát. Bár elfogadásakor valószínűtlennek tűnt, hogy valaha alkalmazni fogják,³ 2022. májusig két alkalommal sor került a tagság felfüggesztésére. 2011-ben az EJT különleges ülészakon határozott arról, hogy kéri a Közgyűléstől, hogy szavazzon Líbia kizárásáról, amelyet követően a Közgyűlés 65/265. sz. határozatában Líbia tagságának

¹ In larger freedom: towards development, security and human rights for all, Report of the Secretary-General Addendum, Human Rights Council Explanatory note by the Secretary-General

² Eric Tistouet, The UN Human Rights Council. A Practical Anatomy, Elgar Practical Guides, Elgar Publishing, 2020.

³ Bichet (2016b)

felfüggesztéséről határozott, majd visszaállította azt a felállt új kormány emberi jogi vállalásait követően a 66/11. sz. közgyűlési határozattal.⁴ Másodjára Oroszország tagságát függesztette fel a Közgyűlés 2022. április 7-én 97 igen, 24 nem, és 58 tartózkodás mellett, az orosz katonai csapatok által elkövetett „*emberi jogi visszaélésekről, valamint az emberi jogok jelentős és szisztematikus megsértéséről*” szóló jelentések miatt.⁵ Bár a szavazást megelőzően az orosz delegáció még fenyegető leveleket küldött a tagállamoknak,⁶ a szavazást követően bejelentették, hogy aznap már a szavazást megelőzően Oroszország visszalépett az EJT-tagságtól.⁷ Az USA valóban saját megfontolásból távozott a Trump-kormányzat döntése értelmében az EJT-ből 2018-ban, majd 2022. januárban visszatért a testületbe.⁸ Nincs azonban formális emberi jogi követelmény a tagokkal szemben, BT szankciókkal sújtott országok is lehetnek tagok, az EU-nak és szövetségeseinek az önkéntes vállalások bevezetését sikerült elérnie ezen a téren.⁹

Továbbra sincsenek tehát hatékony eljárások arra, hogy megakadályozzák jól ismert, emberi jogokat tipró államok beválasztását a szervezetbe, amelyek továbbra is előszeretettel pályáznak tagságért, annak érdekében, hogy a kritikákat még a szervezeten belül megakadályozzák. A *clean slate* jelenség, amikor egy földrajzi csoport pontosan annyi jelöltet indít a tagságért, ahány hely allokalva van számára, ezzel kikerülve a versenyt, nem adva valódi választási lehetőséget a szavazó államoknak, továbbra is gyakori, a titkos szavazás mellett pedig megszokott a szavazatcsere-megállapodások kötése.¹⁰

2. Munkamódszerek, a működés változásai

Az EJT többet ülésezik mint az elődje, háromszor egy évben, összesen nagyjából 10 hetet, míg a Bizottság egyszer egy évben ülésezett 6 hetet.¹¹ Az EJT különleges ülészak összehívásához a tagok egyharmada elegendő a fele helyett, így gyakoribbak a különleges ülészakok, 2022. május végéig összesen 34 került összehívásra. Ezek a változások inkább a nyugati államok igényeit tükrözték, létszámuk csökkenését ellensúlyozandó, válaszul azokra az igényekre, hogy az EJT képes legyen gyorsan és rugalmasan reagálni súlyos jogsértések vagy krízis esetén.¹²

⁴<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/HRBodies/HRCouncil/SpecialSession/Session15/A-HRC-S-15-1.pdf>

⁵ A/RES/ES-11/3

⁶ Russia to U.N. Members: You're With Us or Against Us, <https://foreignpolicy.com/2022/04/06/russia-un-human-rights-council/> 2022.04.16.

⁷ UN General Assembly votes to suspend Russia from the Human Rights Council, <https://news.un.org/en/story/2022/04/1115782>

⁸ List of past members of the Human Rights Council, <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/past-members>

⁹ Lakatos 2007. 94.

¹⁰ Oberleitner 2018. 64.

¹¹ Lakatos 2021. 82.

¹² Freedman 2011, 312.

Az előd szervnek 21 napirendi pontja volt, az EJT-nek 10, azonban megmaradt a külön palesztin napirendi pont, ezt az újratárgyalás során a Közgyűlés tagjainak többsége indokoltnak tartotta (item 7). Sokan kritizálták a politikai szelektivitást a Emberi Jogi Bizottság esetében, arra hivatkozva, hogy elfogult bizonyos országok ellenében (Izrael, Chile, Dél-Afrika), miközben Biztonsági Tanács állandó tagok emberi jogi problémái sosem kerültek napirendre (Tibet, Csecsenföld, Guantanamo Bay). Azzal, hogy a 7. napirendi pont továbbra is állandó napirendi pont, megörökölte a jelenséget az EJT is. Továbbá hiába könnyebb összehívni a rendkívüli ülészakot, továbbra sem túl hatékony, politikai akarat hiányában nem reagál gyorsan az atrocitásokra, akár az előd szerv.¹³ A könnyített rendkívüli ülészak összehívását az Iszlám Konferencia Szervezete (OIC) arra használja, hogy nyomás alatt tartsa Izraelt,¹⁴ az eddig összehívott 34 különleges ülészaktól 8 szólt a közel-keleti helyzetről.¹⁵

3. Új intézményi helyzet

Az EJT nem lett új főszerv, ahogyan azt a Főtitkár javasolta, a béke és biztonság (BT) és fejlesztés (ECOSOC) melletti harmadik egyenrangú pillérként, hanem Közgyűlésnek alárendelt szerv, így nem volt szükség az Alapokmány módosítására. Ennek következtében az ECOSOC hatalma felette megszűnt, azonban a Közgyűlés felkérésére továbbra is tehet ajánlásokat, az EJT munkamódszerei az elődjére épülnek.

Ezzel új helyzet alakult ki a Közgyűléssel, illetve III. bizottsággal való viszonyban. Kérdés, hogy ez a két, emberi jogi kérdésekkel foglalkozó testület egy koherens rendszer részei, a maguk jól elkülönített szerepeivel az ENSZ emberi jogi rezsimben belül, vagy működésüket a duplikáció, sőt néhol egymásnak ellentmondás jellemzi?

Az évi 3 EJT ülészakon elfogadott határozatokból egy jelentés készül, amelyet a III. bizottság egy határozattal tudomásul vesz (*taking note of*), majd decemberben a Közgyűlés plenáris ülése a jelentést elfogadja. Ennyit rendez az EJT-t létrehozó 60/251. sz. közgyűlési határozat, további rendelkezéseket nem tartalmaz a Tanács és a Közgyűlés emberi jogokkal foglalkozó III. bizottsága közötti további interakcióról. A tiszta és részletes rendelkezések hiánya bizonytalanságot és olykor feszültséget okoz a két szervezet működése között. Erre példa a 24/24. számú, ENSZ emberi jogi testületeivel együttműködő személyek védelméről szóló EJT határozat körüli precedens, amit azóta a szexuális orientáció és gender identitás (SOGI) rapporteur kinevezése körüli szituáció követett.

Az EJT határozat III. bizottság általi blokkolásán túl a rendezetlenség megmutatkozik a tevékenységi körök közötti jelentős átfedésében is. Mindkét szervezet

¹³ Az Emberi Jogi Bizottsággal szemben megfogalmazott kritika volt az inadekvát válaszok adása az emberi jogok súlyos, tömeges megsértése esetén, pl. Ruandai népirtás, Kambodzsa ld. Eric Tistoune, The UN Human Rights Council. A Practical Anatomy, Elgar Practical Guides, Elgar Publishing, 2020

¹⁴ Lakatos 2021, 86.

¹⁵ <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/special-sessions>

napirendjén emberi jogi problémák és szituációk vannak, interaktív párbeszédet tartanak ugyanazokkal a különleges jelentéstevőkkel, emberi jogi határozatokat fogadnak el minden ülészakban.

Az EJT munkamódszereit az ‘*Institution Building Package*’ (IBP), a 2007 júniusában elfogadott 5/1. sz. EJT határozat szabályozza, amely többek között a határozatok proliferációja, valamint a Közgyűlés III. bizottságával történő ismétlés elkerülése érdekében önmérsékletre hívja fel a tagállamokat a határozatok kezdeményezésében.¹⁶ Másik releváns határozat az ötéves felülvizsgálatot lezáró 16/21. sz. határozat, amely két illetve háromévente javasolja omnibus határozatok elfogadását.¹⁷ Ehhez képest az *Universal Right Group* kutatása alapján, akik 2012 óta elemzik a Bizottság és Tanács határozatai közötti egyezéseket, a 2012-2013-as ülészakon a Közgyűlés III. bizottsága által elfogadott összes emberi jogi határozat 56%-a rendelkezett *prima facie* megfelelővel az EJT-ben, 40% pedig tartalmi átfedésben is volt, számos helyen jelentős szó szerinti ismétléssel.¹⁸ „*Duplikáció vagy komplementaritás?*” sorozatukban évről-évre vizsgálják az egyezéseket és azt állapították meg, hogy 2020-ban továbbra is jelentős volt az átfedés a két testület határozatai között, de valamelyest kevesebb, mint a korábbi években. A III. bizottságban elfogadott emberi jogi határozatok 51%-ának címe egyezett EJT-ben elfogadott határozatával. Tartalmát tekintve 3% építkezett az EJT-ben elfogadott szövegre, 8% jelentős átfedést mutatott, nem volt olyan határozat, amely szóról szóra egyezett volna, 10 és 60% közötti átfedés azonban a határozatok 38%-ánál megfigyelhető.¹⁹ Ez a magas egyezésű határozatok tekintetében csökkenést mutat, 2018-ban 21, 2019-ben 14,5% volt. A szokásos költséghatékonyság, munkateher típusú érvek mellett lehet érvelni amellett is, hogy előnyös, ha bizonyos emberi jogi problémák és szituációk Genfben és New Yorkban is teret kapnak, ezáltal azok fontosságát hangsúlyozva. Költői kérdés, hogy mit árul el az ENSZ emberi jogi rezsim koherenciájáról, amikor más tartalommal fogad el ugyanabban a témában határozatot a két testület?

A gyakorlatban Genf és New York szinergiáit az alábbi eszközökkel igyekeznek megteremteni a tagállamok. Az EJT elnöke ősszel beszámol a Közgyűlésnek, bemutatja az EJT éves munkájáról szóló jelentést, a III. bizottságban pedig interaktív párbeszédet vesz részt a tagállamok emberi jogi diplomataival. Emellett évente 2-3 alkalommal informális találkozón vesz részt a tagállamokkal New Yorkban.²⁰ Az afrikai

¹⁶ ‘restraint in resorting to resolutions, in order to avoid proliferation of resolutions without prejudice to the right of States to decide on the periodicity of presenting their draft proposals’ (paragraph 117(e)), minimizing unnecessary duplication of initiatives with the General Assembly/Third Committee’ (paragraph 117(e)(i))

¹⁷ ‘in principle and on a voluntary basis, omnibus thematic resolutions should be tabled on a biennial or triennial basis.’

¹⁸ Gujadhur, S., & Lamarque, T. (2015). Universal Rights Group, *Ensuring Relevance, Driving Impact: The Evolution and Future Direction of the UN Human Rights Council’s Resolution System*. p. 3. <https://www.universal-rights.org/urg-policy-reports/ensuring-relevance-driving-impact-the-evolution-and-future-direction-of-the-un-human-rights-councils-resolution-system/>

¹⁹ <https://www.universal-rights.org/nyc/blog-nyc/duplication-or-complementarity-a-comparative-analysis-of-human-rights-council-and-third-committee-resolutions-3/>

²⁰ Tistoune 2020. 92.

országcsoporthat évente benyújtja a formális határozatot, amelyben a III. bizottság tudomásul veszi az EJT jelentést. Utóbb a Közgyűlés plenáris ülése ezt megerősíti.²¹

Azért fontosak ezek a törekvések, mert tisztázatlanok a két testület közötti viszonyok igazgatási jogi szempontból. Mindkét testület a Közgyűlés alárendelt szerve, azonban a Bizottság és Tanács kapcsolatáról nincs rendelkezés. Az Universal Rights jogvédői testvérharchoz hasonlították a két szervezetet, amennyiben a hierarchia hiánya rivalizáláshoz és zavarhoz vezet.²²

Ezért van különös jelentősége annak az alkalomnak, amikor New York felbontotta a Genfben lezárt határozatot az ENSZ emberi jogi testületeivel együttműködő személyek védelméről. Ez a döntés – túlmutatva a konkrét határozati rendelkezésen, valamint az emberi jogok univerzális természetéről szóló elméleti vitán – az egész ENSZ emberi jogi rezsim koherenciáját, működőképességét kérdőjelezte meg. Mi egyáltalán a súlya az Emberi Jogi Tanácsnak, ha a III. bizottságnak jogában áll felnyitni az EJT határozatokat? Felmerül a kérdés, akkor miért töltik azt a 3 ülészakot Genfben emberi és anyagi erőforrások vesztegetésével, ha utána New Yorkban blokkolhatják a már „kitárgyalt” határozat végrehajtását?

III. Az ENSZ emberi jogi testületeivel együttműködő személyek védelméről szóló határozat

Magyarország 1992 óta kezelője az ENSZ emberi jogi testületeivel együttműködő személyek védelméről szóló határozatának (*reprisals*) az ENSZ Emberi Jogok Bizottságában, majd 2009-től annak utódszervezetében, az Emberi Jogi Tanácsban (EJT)²³. A határozat alapján az ENSZ főtitkára évente jelentést ad közre az ilyen személyekkel szembeni fenyegetésekről, megtorlásokról²⁴, amelyek száma az elmúlt években folyamatosan emelkedő tendenciát mutat. Az ENSZ kiemelt figyelemmel kíséri az ilyen cselekményeket, mivel azok nagymértékben veszélyeztetik az ENSZ emberi jogi mechanizmusainak a jogvédőkkel és civil szervezetekkel történő együttműködésre épülő működését.

2013. szeptemberben az EJT 24. ülészakán a letárgyalt és beterjesztett 24/24 sz. EJT határozatban több, a *reprisals* esetekkel szembeni fellépés hatékonyságát növelő intézkedés is szerepel. Ezek közül a legfontosabb egy magas rangú, az ENSZ teljes

²¹ Bichet 2016a

²² Sibling rivalry? Measuring and understanding the uneasy relationship between the Human Rights Council and the Third Committee of the GA, <https://www.universal-rights.org/blog/relationship-human-rights-council-third-committee-ga-measuring-coherence/>

²³ Lakatos 2017. 53.

²⁴ Human Rights Council resolution 12/2, in which the Council invited the Secretary-General to submit a report to it at its fourteenth session, and annually thereafter, in accordance with its programme of work, containing a compilation and analysis of any available information, from all appropriate sources, on alleged reprisals against the persons referred to in paragraph 1 of the resolution, as well as recommendations on how to address the issues of intimidation and reprisals. A jelentések elérhetők itt: <https://www.ohchr.org/en/reprisals/annual-reports-reprisals-cooperation-un>

rendszerére kiterjedő hatáskörrel bíró, már jelenleg is hivatalban lévő ENSZ tisztviselő megbízását ún. *reprisals focal point* feladatokkal.

Abban, hogy ilyen – minden addiginál erősebb – tartalommal lehetett elfogadni a határozatot, közrejátszott, hogy akkor a Tanács az emberi jogok védelme szempontjából igen kedvező összetételű volt.²⁵ Azonban a határozat történetében első alkalommal nem sikerült konszenzussal elfogadni: 31 igen, 1 nem és 15 tartózkodás volt az szavazás eredménye, de az egyetlen nemmel szavazó gaboni képviselő jegyzőkönyvben rögzítette, hogy tévedés volt, valójában igent szeretett volna benyomni.²⁶ A szöveget ellenséges módosító javaslatokkal gyengíteni szándékozó, emberi jogokat relativizáló, *Likeminded States*nek nevezett országcsoport – amelynek tagja a Dél-Afrikai Köztársaság, Egyiptom, Kína, Kuba, Oroszország, Venezuela – az elfogadást követően tovább munkálkodott a határozat végrehajtásának megakasztásán.

Ennek eredményeképp az ENSZ Közgyűlésének 68. ülészsaka alatt az afrikai országcsoport által benyújtott közgyűlési határozattal az EJT azévi határozatait tartalmazó éves jelentést azzal a feltétellel fogadták el, hogy a 24/24. sz. EJT határozat végrehajtását – további konzultációk folytatása céljából – felfüggesztik²⁷ a Közgyűlés 2014. szeptember 15-ig tartó ülészsakának végéig. A megtorlások elleni fellépés támogatói, illetve az EJT szerepének megőrzésében érdekelt államok módosító javaslattal igyekeztek kivenni a felfüggesztésre vonatkozó bekezdéseket a bizottságban és a plenáris ülésen is, sikertelenül. Ezt követően a III. bizottságban 87 igen, 66 nem, 22 tartózkodó szavazattal, decemberben a plenárison pedig 94 igen, 71 nem, 23 tartózkodás mellett fogadták el a tagállamok a határozatot az EJT határozat végrehajtásának felfüggesztését tartalmazó rendelkezésekkel.²⁸

A határozat végrehajtásának felfüggesztése mellett érvelők szerint nem volt hatásköre a 47 tagú EJT-nek az egész ENSZ tagságra kiterjedő mandátumot létrehozni, továbbá megvalósíthatósági tanulmányt és az összes, megtorlásokat érintő mechanizmus és jelentéstevő meghallgatását tartották szükségesnek a mandátum létrehozása előtt.

Az EJT jelentés csupán formális elfogadása mellett érvelők 60/251. sz. Közgyűlési határozat 5 (j) pontjára és az EJT felülvizsgálatát lezáró 65/281. sz. Közgyűlési határozat 6. szakaszára hivatkozva állították, nem tartalmaz a 24/24 határozat ajánlást a Közgyűlés számára, ami szükségessé tenné a Közgyűlés részéről további lépéseket.

A döntés horderejét tekintve túlmutatott a 24/24. EJT határozaton, hiszen a Közgyűlés és az EJT közötti intézményi egyensúly tekintetében is súlyos aggályokat vetett fel. Bár formálisan a Közgyűlés az EJT fölött álló testület, az EJT döntéseinek

²⁵ Ti. Oroszország, Kína, valamint Kuba nem volt akkor a Tanács tagja.

²⁶ A/HRC/RES/24/24, elfogadva 2013 szeptember 27.

²⁷ *Decides to defer consideration of and action on* Human Rights Council resolution 24/24 of 27 September 2013 on cooperation with the United Nations, its representatives and mechanisms in the field of human rights, in order to allow time for further consultations thereon; *Also decides to conclude its consideration of Human Rights Council resolution 24/24 before the end of its sixty-eighth session.*

²⁸ Bizottsági szavazati eredmény: https://www.un.org/en/ga/third/68/docs/voting_sheets/L.75.pdf, General Assembly official records, 68th session : 70th plenary meeting, Wednesday, 18 December 2013, New York, A/68/PV.70

bizottsági, illetve közgyűlési felülvizsgálata alapjaiban kérdőjelezi meg az EJT független testületi jellegét és döntéshozatali jogosultságait.

A plenáris határozat elfogadását követően holtpontra került az ügy, Genf és New York diplomáciai testületei eltérően közelítették meg a megoldáshoz vezető utat, a másiktól várták a következő lépést. 2015-ben nem volt *reprisals* EJT határozat, az EJT jelentés elfogadása New Yorkban pedig nem tartalmazott egyebet, csak a formai elfogadást. Belorusz szavazást kezdeményezett, konkrét problémás határozat nélkül, szimbolikus jelentőségű lépés, amely kifejezetten az intézményes egyensúlyról, az EJT gyengítéséről szólt. Az EU elvi álláspontja az, hogy a III. bizottság ugyanúgy a Közgyűlésnek alárendelt szerv, mint az EJT, ezért nem áll módjában az EJT jelentést érdemben vizsgálni, csak az abban szereplő ajánlásokat. Ezért tartózkodott egységesen az EU.

Levegőben lógott továbbra is a 24/24-es határozat végrehajtása, a focal point kinevezése, az ülészekon az AG felszólalásaiban rendszeresen felemlgette.²⁹

2016. júniusban Ban Ki-Mun ENSZ főtitkár kinevezte Andrew Gilmore-t emberi jogokért felelős főtitkár helyettesnek (ASG), akinek a feladatkörébe helyezte ez év októberében a szervezet megtorlások elleni fellépéssel kapcsolatos törekvéseinek vezetését.³⁰ Ez a pozíció tehát korábban is létezett, nem jelentett új költségvetési terhet, viszont egy senior tisztviselő portfóliójában kiemelt helyet kapott a megtorlások elleni fellépés. Ennek következményeként szakmai szinten is telepítették a hatáskört az OHCHR-ben.

Hosszas előzetes tárgyalásokat követően 2017-ben ismét benyújtotta Magyarország a *reprisals* határozatot az EJT-ben, ezúttal egy régiókon átívelő core group részeként Ghána, Fiji, Írország és Uruguay társaságában. Rendkívül sok, 19 ellenséges módosító javaslatot nyújtottak be az LMS államok, Oroszország egyet önállóan, míg a többi Kínai, India, Oroszország és Venezuela közösen.

A szavazás során ebből 15-t elutasítottak, egyet visszavontak, 3-at pedig elfogadtak. Ez utóbbiak a megtorlásról szóló információ ‘hitelességéről és megbízhatóságáról, alaposan ellenőrzöttségéről’ szólnak, valamint arról, hogy az érintett államnak van lehetősége válaszolni a felmerült incidensekre, illetve az egész eljárás az ‘együttműködés és dialógus’ szellemében kell, hogy folyjon vádaskodás helyett.³¹ Az el nem fogadott ellenséges módosító javaslatok között szerepelt az Emberi Jogokért felelős Főtitkárhelyettesre történő utalás törlése, illetve a főtitkári riport bemutatását követő interaktív párbeszéd létrehozásának törlése. A módosított határozat 28 igen, 0 nem és 19 tartózkodó szavazatot kapott. Tehát a határozat szövegében maradt egy

²⁹ Pl. az EJT elnökkel folytatott interaktív párbeszéd során ld, Third Committee, Summary record of the 47th meeting Held at Headquarters, New York, on Monday, 16 November 2015, at 3 p.m. 44.pont

³⁰ Secretary-General Appoints Andrew Gilmore of United Kingdom Assistant Secretary-General in New York Human Rights Office <https://www.un.org/press/en/2016/sga1668.doc.htm>, Opening remarks at press conference at the Palais des Nations on 3 October 2016 <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2016-10-03-1>

³¹ A/HRC/36/L.26/Rev.1 összevetése A/HRC/RES/36/21 dokumentummal

fontos új lépés, a Főtitkár éves jelentésének bemutatását követően interaktív párbeszédre kerül sor a tagállamokkal, amit a 2018 őszi ülészen először meg is tartottak. A III. bizottság az EJT jelentést szavazással elfogadta, 117 igen, 2 nem, 60 tartózkodás mellett.³²

2019-ben is benyújtotta a fenti core group a határozatot Genfben, ahol ezúttal sikertelen ellenséges módosító javaslatokkal igyekeztek gyengíteni a szöveget, melyeket elutasítottak az EJT tagok, így tervezetet felpuhítás nélkül fogadták el 36 igen, 0 nem és 11 tartózkodó szavazat mellett. A határozat új elemként a preambuláris szövegben tartalmazta a meghatározó jelenségeket, köztük leírva azt, hogy a megtorlások nem egyszeriek, hanem mintaként ismétlődnek, a növekvő önkéntes cenzúrát, a nemzetbiztonsági, illetve terrorellenes küzdelmet, mint az államok érvét az ENSZ-hez való hozzáférés megakadályozásában.³³ Az erős szöveg mellett abban az évben először, egy közös, régiókon átívelő, 71 ország által támogatott felszólalás hangzott el a III. bizottságban a megtorlások megelőzésének, arra történő válaszadásnak, valamint a felelősségre vonásának fontosságáról.³⁴ A bizottságban az EJT jelentés továbbra is szavazással került elfogadásra 115 igen, 4 nem, 60 tartózkodás mellett.³⁵ A közös felszólalás azóta a jegyzet lezárásáig minden évben elhangzott, évente növekvő támogatói körrel.³⁶ Ez a megtorlások körüli óvatos pozitív tendencia folytatódni látszik, az EJT 2021-es őszi ülészen ráadásul sikerült visszatérni a szavazás nélküli, konszenzusos elfogadáshoz, és azzal az új elemmel bővült a határozat, hogy az EJT részére benyújtandó éves megtorlásokról szóló főtitkári jelentést a Közgyűlésnek is prezentálja a Főtitkár a jövőben.³⁷

A patthelyzetből való kimozdulás után tartalmi kérdésekben több éves diplomáciai erőfeszítések árán sikerült visszaterelni medrébe a két évente elfogadásra kerülő határozatot, létrejött a focal point, erősödtek a határozati szöveg tartalmi elemei, közös bizottsági felszólalásokban nagy nyilvánosságot kap a téma, a főtitkári jelentést valódi, interaktív párbeszéd követi, azonban az intézményes egyensúlyban okozott károk azóta is kísértik az ENSZ emberi jogi szervezetrendszerét. Látszik ez abban is, hogy továbbra is szavazással fogadják el az EJT jelentést New Yorkban.³⁸

³² Recorded vote on A/C.3/72/L.62 - Report of the Human Rights Council

³³ A/HRC/36/L.26/Rev.1

³⁴ Joint statement on reprisals delivered by Ambassador Karen Pierce, UK Permanent Representative to the UN, on behalf of 71 Member States at the UN Third Committee <https://www.gov.uk/government/speeches/we-strongly-condemn-any-act-of-intimidation-and-reprisal>

³⁵ Recorded vote on A/C.3/74/L.56 - Report of the Human Rights Council

³⁶ 2020-ban 75, 2021-ben 80 aláíró nevében hangzott el. 80 States speak out on reprisals at UN General Assembly <https://ishr.ch/latest-updates/80-states-speak-out-on-reprisals-at-un-general-assembly/>

³⁷ A/HRC/RES/48/17

³⁸ [Recorded vote on A/C.3/76/L.62](#) - Report of the Human Rights Council

IV. Következtetések

Az ENSZ emberi jogi rendszerének 2006-os reformját követően, az EJT létrehozásával új intézményes struktúra állt fel. A rendezetlen intézményes viszonyok következtében a legfőbb emberi jogi szervezet munkája ki van téve politikai játszmáknak.

Az ENSZ emberi jogi testületeivel együttműködő személyek védelméről szóló határozat körüli viták rávilágítottak azokra a kérdésekre, hogy pontosan micsoda EJT szerepe az ENSZ rendszerben, hozhat-e a 47 tagú testület az egész tagságot érintő döntést, érdemben felülvizsgálhatja-e a III. bizottság, illetve a Közgyűlés az EJT tagok által megszavazott határozatot.

Az LMS csoport a konkrét határozat ellenzése, a mandátum megtorpedózása mellett felhasználta a lehetőséget az EJT intézményes gyengítésére azáltal, hogy a III. bizottság felnyitotta a letárgyalt határozatát. Ugyanígy a határozat tartalmi elemeinek védelme mellett meghatározó volt az intézményes egyensúly megőrzésének érdeke, valamint az intézményi vita elmergesedésének elkerülése.

Az EJT meggyengítésében érdekelt államok felhasználták ezt a módszert az EJT és a Közgyűlés közötti intézményi egyensúly felborítására, pl. 2016-ban a szexuális orientáció és a nemi identitás kérdésével foglalkozó határozat kapcsán.

EJT jogilag a Közgyűlésnek alárendelt szerv, *de facto* főszervként működik, ez a kettősség és inkoherencia ártalmas az ENSZ emberi jogi rendszernek. A Genf – New York közötti koordináció és kommunikáció javítása mellett a valódi, tartós megoldást sokak szerint az EJT főszervvé válása jelenthetné, és EJT 2021-2026 között tartó felülvizsgálati folyamatában ez az egyik sarkalatos kérdés. Tekintettel arra, hogy ez az Alapokmány módosításával járna, csekély az esély az intézményes bizonytalanság rendezésére.

Felhasznált irodalom

Annan, K. A. (2005). *In Larger Freedom: Development, Security and Human Rights for All*. Report of the Secretary-General of the United Nations.

Emanuel Bichet – Stephanie Rutz: The Human Rights Council as a Subsidiary Organ: Evaluating its relationship with the UN General Assembly and the UN Security Council. (Universal Rights Group, 2016)

Emanuel Bichet – Stephanie Rutz: The UN Human Rights Council's Relationship with other Entities. *Academic Paper*, 2016

Duplication or complementarity? A comparative analysis of Human Rights Council and Third Committee resolutions, URG, 2018 <https://www.universal->

[rights.org/nyc/blog-nyc/duplication-or-complementarity-a-comparative-analysis-of-human-rights-council-and-third-committee-resolutions/](https://www.universal-rights.org/nyc/blog-nyc/duplication-or-complementarity-a-comparative-analysis-of-human-rights-council-and-third-committee-resolutions/) (2022.07.03.)

Duplication or complementarity? A comparative analysis of Human Rights Council and Third Committee resolutions, URG, 2019 <https://www.universal-rights.org/nyc/blog-nyc/duplication-or-complementarity-a-comparative-analysis-of-human-rights-council-and-third-committee-resolutions-2/> (2022.07.03.)

Duplication or complementarity? A comparative analysis of Human Rights Council and Third Committee resolutions, URG, 2020 <https://www.universal-rights.org/nyc/blog-nyc/duplication-or-complementarity-a-comparative-analysis-of-human-rights-council-and-third-committee-resolutions-3/> (2022.07.03.)

Freedman, Rosa: „New Mechanisms of the UN Human Rights Council.” *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 2011, DOI: <https://doi.org/10.1177/016934411102900303>

Gujadhur, S., & Lamarque, T. : Universal Rights Group, *Ensuring Relevance, Driving Impact: The Evolution and Future Direction of the UN Human Rights Council’s Resolution System*. 2015

Lakatos István: *Comparative Human Rights Diplomacy*, Palgrave Macmillan, 2022 DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-97095-6>

Lakatos István: Az ENSZ Emberi Jogi Tanács munkájának kritikai értékelése, avagy számvetés tizenöt évről illúziók nélkül. *Állam- és Jogtudomány*, 2021/4. 77–100, DOI: <https://doi.org/10.51783/ajt.2021.4.04>

Lakatos István: Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa – vágyak és realitások. *Fundamentum* 2007/1.

Lakatos István: Magyarország hozzájárulása az ENSZ emberi jogi rendszerének működéséhez, avagy mennyiben vitte előre a hazai szakértelem a világszervezet emberi jogi munkáját a rendszerváltás óta, *Külgügyi Szemle*, 2017 tavasz

Lakatos István, Az ENSZ Emberi Jogok Bizottságától az Emberi Jogi Tanácsig vezető út, avagy az emberi jogok nemzetközi védelmének rövid története a második világháborút követően. In. *Jubileumi tanulmánykötet az 1966. évi emberi jogi egyezségokmányok elfogadásának 50. évfordulójára* szerk. Csapó Zsuzsanna, Dialóg Campus, Wolters Kluwer, 2019

Oberleitner, G. (szerk.) *International Human Rights Institutions, Tribunals, and Courts* 2018, Springer Singapore, DOI: <https://doi.org/10.1007/978-981-10-5206-4>

Report of the UN Secretary-General’s High-level Panel on Threats, Challenges and Change, entitled *A more secure world: our shared responsibility*, 2004

Sibling rivalry? Measuring and understanding the uneasy relationship between the Human Rights Council and the Third Committee of the GA, URG, 2017, <https://www.universal-rights.org/blog/relationship-human-rights-council-third-committee-ga-measuring-coherence/> (2022.07.03.)

Strengthening coherence between the Human Rights Council and the Third Committee, URG, 2017 <https://www.universal-rights.org/blog/strengthening-coherence-human-rights-council-third-committee/> (2022.07.03.)

Viegas e Silva, Marisa, The United Nations Human Rights Council: Six Years On (March 1, 2013). SUR *International Journal on Human Rights*, DOI: <http://doi.org/10.2139/ssrn.2399611>

THE GENEVA-NEW YORK GAP

Notes on the relationship between the Human Rights Council and the Third Committee of the General Assembly in light of the HRC resolution on reprisals

The Human Rights Commission, predecessor of the Human Rights Council, suffered from a lack of efficiency, political bias and therefore credibility deficit. Establishing a new body `responsible for promoting universal respect for the protection of all human rights and fundamental freedoms for all` as a subsidiary organ to the General Assembly of the United Nations, however, created a new institutional balance. The delicate relationship between the Human Rights Council and the Third Committee of the General Assembly is characterized by significant overlap in activities and duplication. The reopening of the HRC resolution on Cooperation with the United Nations, its representatives and mechanisms in the field of human rights in 2013 by the Third Committee highlighted the wider institutional incoherence and illustrated how vulnerable the independence of the Human Rights Council really is.

MADARASI ANNA

Nemzetközi Jogi Tanszék

Témavezető: Dr. Sonnevend Pál tanszékvezető egyetemi tanár

DOI: 10.56966/2022.29.Madarasi

A TISZTESSÉGES ONLINE TÁRGYALÁSHOZ VALÓ JOG

1. Bevezetés

Az európai országok jelentős részében már a koronavírus-járványt megelőzően, eltérő módon és mértékben ugyan, de a polgári és a büntető eljárásjogok is ismerték, illetve lehetővé tették a bírósági tárgyalások egyes eljárási cselekményeinek elvégzésére az online eszközök alkalmazását, a szabályozás azonban több helyen számos vita tárgyát képezte. Például Olaszországban a szervezett bűnözéssel kapcsolatos ügyek nagy száma miatt már az 1990-es évektől – elsősorban a hatékonyabb tanúvédelem érdekében – alkalmazták a videokonferencia útján történő meghallgatásokat. Németországban 1998-tól és Ausztriában 2005-től büntetőügyekben szintén lehetővé vált a tanúk online meghallgatása, majd a polgári eljárásokban a tanúk, a szakértők és a jogi képviselők online részvétele is, de a gyakorlatban mégsem volt jellemző az alkalmazása. Belgiumban 2002-ben a büntetőeljárási törvény bizonyos feltételek mellett lehetővé tette a tanúk és a szakértők online meghallgatását, majd a belga Alkotmánybíróság megsemmisített egy 2016-os törvényjavaslatot, amely általánosan bevezette volna a videokonferencia használatát a bírósági eljárásokban. Svédországban és Finnországban a büntetőeljárásokban 2003-tól ismert volt a távmeghallgatás intézménye, azonban még a koronavírus-járványt megelőzően, 2019-ben már a polgári eljárásokban is lehetővé vált – legalábbis jogszabályi szinten – a felek részvétele online módon költséghatékonysági és tanúvédelmi okokból. Litvániában szintén a járványhelyzetet megelőzően is széleskörben lehetőség volt az online eszközök alkalmazására a büntető, a polgári és a közigazgatási eljárásokban egyaránt.¹

Magyarországon a büntetőeljárásban a távmeghallgatás lehetőségét a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény 2003. július 1-jei hatállyal bevezetett,² a zártcélú távközlő hálózat útján tartandó tárgyalásra vonatkozó rendelkezései tették a hazai jogrendszer részévé. A polgári eljárásjogban elsőként a határon átnyúló ügyekben vetődött fel a távmeghallgatás, illetve videokonferencia alkalmazásának szükségessége. A 2015-ben bevezetett,³ a zártcélú távközlő hálózat igénybevételének szabályairól szóló módosítás megteremtette a polgári eljárásban is a felek és más perbeli személyek

¹ Sanders 2020.4.

² 2002. évi I. törvény 146. §.

³ 2015. évi CLXXX. törvény 20. §.

távmeghallgatásának lehetőségét. A hatályos magyar eljárásjogi szabályok, a 2017. január 1. napján hatályba lépett polgári perrendtartás (Pp.)⁴ és a 2018. január 1. napján hatályba lépett büntetőeljárás törvény (Be.)⁵, az Európai Unió célkitűzéseivel összhangban, a korábbinál szélesebb körben teszik lehetővé az elektronikus úton, illetve telekommunikációs eszköz használatával történő meghallgatást a bírósági eljárás során, elsősorban az eljárás gyorsítása, a hatékonyabb tanúvédelem, illetve a költséghatékonyság érdekében.

A koronavírus-járvány kitörésével az igazságszolgáltatás szereplői szinte mindenhol a világon arra törekedtek, hogy csökkentsék az eljárások során a fizikai jelenlétet és olyan alternatív megoldásokat kerestek, amelyek ezzel egyidejűleg lehetővé tették az ügyek előre vitelét. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy hosszabb-rövidebb ideig tartó ítélezési szüneteket, illetve halasztásokat követően, amelyek az eljárások észszerű időn belüli lefolytatásának követelményét érintették, a járványhelyzetben szükségessé vált az eljárások online lebonyolítási lehetőségének szélesebb körben történő kiterjesztése.⁶ Számos országban, ahol az eljárásjog már ismerte az online tárgyalás fogalmát és a technikai feltételek ehhez adottak voltak, legalább a szabályozás szintjén lényegében az online tárgyalások tartása vált főszabállyá, illetve bővült a használt technikai eszközök és online felületek köre is. Ez történt az EU tagállamok közül például Svédországban, Ausztriában, Olaszországban, Franciaországban, illetve Magyarországon.⁷ Voltak olyan európai országok, például Svájc,⁸ Nagy-Britannia⁹ vagy San Marino,¹⁰ amelyek korábban egyáltalán nem adtak lehetőséget a bírósági eljárásban az online eszközök alkalmazására, azonban a kialakult járványhelyzetben ezt szükségesnek találták, és első alkalommal bevezették az erre vonatkozó rendelkezéseket.

A járványhelyzetben bevezetett szabályokra tekintettel az igazságszolgáltatás szereplői viszonylag rövid idő alatt sok tapasztalatot szerezhettek az online tárgyalások alkalmazásával kapcsolatban. Például Magyarország legnagyobb ügyforgalmú bíróságának, a Fővárosi Törvényszéknek és a hozzátartozó járásbíróságoknak a statisztikai adatait megvizsgálva látható, hogy a büntetőeljárásokban 2020. május hónaptól majdnem megháromszorozódott a távmeghallgatások száma.¹¹ A járványhelyzet tapasztalatait és a bevezetett megoldásokat értékelve az Európai Unió Bizottsága¹² célként fogalmazta meg az igazságszolgáltatás további digitalizációjának

⁴ A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (Pp.)

⁵ A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (Be.)

⁶ Kamber 2022. 1-22.

⁷ Impact of COVID-19 on the justice field, Digital Tools in Member States, https://e-justice.europa.eu/37147/EN/impact_of_covid19_on_the_justice_field (2022.05.10.)

⁸ Verordnung über Massnahmen in der Justiz und Verfahrensrecht im Zusammenhang mit dem Coronavirus, 2-6. cikk, 2020. április 16., <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2020/234/de> (2022.04.30.)

⁹ Coronavirus Act 2020, 2020. c. 7, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2020/7/contents/enacted> (2022.04.30.)

¹⁰ Art. 1 Decreto Legge 30/04/2020 n. 66, art. 8 Decreto Legge 27/05/2020 n. 93, and art. 17 Decreto Legge 26/11/2020 n. 206.

¹¹ Fővárosi Törvényszék Büntető Kollégiuma által készített statisztikai adatszolgáltatás 2020., 2021., 2022. évre

¹² COM/2020/710 final

felgyorsítását, és a bírósági eljárásokban a digitális eszközök használatának a további megerősítését, ami egyrészt támogatja a tagállamokat abban, hogy a nemzeti igazságszolgáltatási rendszerek tovább fejlődhessenek a digitális világban, biztosítva annak előnyeit az állampolgárok és a gazdasági élet szereplői számára, illetve hatékonyabbá teszi a tagállamok közötti együttműködést a határon átnyúló ügyekben. A célkitűzés az online tárgyalások lehetőségét biztosító technikai eszközök fejlesztése révén az online tárgyalások hangsúlyosabbá, akár főszabállyá válásának a lehetőségét is magában foglalja. Ezt sugallja az Európai Unió Tanácsa német elnökének időszakában, a Német Szövetségi Igazságügyminisztérium által szervezett E-Justice Konferencián, 2020. december 8-án, a résztvevők között készített felmérés eredménye: a megkérdezettek 70%-a szerint 3 éven belül egész Európában az online tárgyalás lesz az általános főszabály.¹³

Az igazságszolgáltatás digitalizációjának kétségtelen előnyei a költséghatékonyság, a fenntarthatóság, az eljárások gyorsítása, illetve a hatékonyabb tanúvédelem. A járványhelyzet tapasztalatai alapján megfogalmazott európai célkitűzések ismeretében, az online eszközök leghatékonyabb alkalmazása érdekében és annak jobb megértése céljából, hogy az igazságszolgáltatás hogyan működhet az eljárási résztvevők fizikai jelenléte nélkül, érdemes megvizsgálni, hogy az online tárgyalásokkal kapcsolatban, a rendkívüli helyzetben hozott jogszabályok és elrendelt intézkedések milyen hatással voltak a tisztességes eljáráshoz való jogra és annak egyes részjogosítványaira. A fentiek alapján szükségesnek tartom annak elemzését is, hogy a veszélyhelyzetben a rendkívüli szabályozás által megteremtett lehetőségek alkalmasak lehetnek-e arra, hogy a veszélyhelyzet elmúltával, az igazságszolgáltatás digitalizációjának eredményeképpen főszabállyá váljanak, és ez hogyan érinti a tisztességes eljáráshoz való jog követelményét.

A vizsgálat első lépése a tisztességes eljáráshoz való jognak az online tárgyalás szempontjából érintett részjogosítványai áttekintése, és a releváns európai emberi jogi követelmények összefoglalása az Emberi Jogok Európai Bíróságának (továbbiakban: EJEB) gyakorlata alapján. Az elemzés kiindulópontját a jelen tanulmány terjedelmi korlátaira tekintettel a veszélyhelyzet idején hatályos, a rendkívüli jogalkotással bevezetett jogszabálmódosítások jelentik, amelyek új kötelező és fakultatív esetek bevezetésével az általános szabályoknál szélesebb körben adtak lehetőséget az online tárgyalásra. Szintén a terjedelmi korlátok miatt a vizsgálódás körét kizárólag a büntetőeljárást érintő rendelkezések területére szűkítem. Céлом annak elemzése, hogy a rendkívüli jogrendben bevezetett, 2020. március 31. napjától 2022. június 1. napjáig hatályos szabályozás mennyiben felelt meg a tisztességes eljárásra irányadó európai emberi jogi normáknak, valamint ebből a megközelítésből szeretném felhívni a figyelmet azokra az alapjogi kérdésekre, amelyeknek az online tárgyalás alkalmazási körének bővítése során a jövőben jelentősége lehet.

¹³ Sanders 2020. 1.

Az elemzésem során összefoglalóan az online tárgyalás fogalmát használom minden olyan bírósági tárgyalásra, amelynek során az eljárási szereplők közül egy, néhány vagy valamennyi, különböző, a bírósági tárgyalóteremtől eltérő helyszínen tartózkodik és közöttük az összeköttetést kép- és hang továbbítására alkalmas eszköz, online biztosítja.

2. A tisztességes eljáráshoz való jog és az online tárgyalás az EJEB gyakorlatában

2.1. A tisztességes eljáráshoz való jog és az online tárgyalás az Egyezményben

Az Emberi Jogok Európai Egyezményének (a továbbiakban: Egyezmény) 6. cikke 1. bekezdése alapján *„mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja...”*

Az online tárgyalások alapjogi vizsgálatával kapcsolatban fontos kiemelni, hogy a 6. cikk magában foglalja a tárgyaláshoz való jogot, ami azt jelenti, hogy a bírósági eljárásban félként résztvevőknek joguk van, hogy ügyüket a bíróság tárgyalást tartva bírálja el. A tárgyaláshoz való jognak értelemszerűen része a tárgyaláson való részvétel, hiszen a tárgyalás immanens elvei, a szóbeliség és a közvetlenség másként nem érvényesülhetnek. Az Egyezmény rendelkezéseinek értelmezése során nincsen jelentősége annak, hogy a 6. cikk szövege nem tartalmazza kifejezetten a „szóbeli” kitételt, és ugyanez igaz a közvetlenség elvére is.¹⁴ Az EJEB gyakorlatában a büntetőeljárások tisztességességének egyik lényeges eleme, hogy a szóbeli és nyilvános tárgyaláson meghallgatják a terheltet, ami lehetővé teszi számára, hogy előterjessze a saját bizonyítékait és védekezzen az ellene felhozott vádak ellen,¹⁵ valamint az, hogy a vádlott szembesítése a tanúkkal az ügyben eljáró bíró előtt történjen, ugyanis a bíróságnak tanú viselkedésével és szavahihetőségével kapcsolatos megfigyeléseinek érdemi következményei lehetnek a vádlottra nézve.¹⁶ Polgári ügyekben is alapvető követelmény a nyilvános tárgyalás tartása, illetve a közvetlenség elve a polgári eljárásokban is érvényesül, bár kevésbé szigorúan.¹⁷ A részvétel jogával kapcsolatban szükséges kiemelni, hogy az EJEB gyakorlatában ez túlmutat a tárgyaláson való jelenlét jogánál.¹⁸ Polgári, illetve büntetőügyekben egyaránt jelenti annak a lehetőségét, hogy a fél, illetve a terhelt egyrésztől minden lehetséges tájékoztatást megkap az eljárásról,¹⁹ illetve a tárgyaláson joga van hallani és látni a történeteket, valamint hatékonyan részt

¹⁴ Sonnevend-Bodnár 2021. 143.

¹⁵ Talabér kontra Magyarország, 37376/05., 2009. szeptember 29.

¹⁶ PK kontra Finnország, 37442/97 (2002)

¹⁷ Harris, O’Boyle, Warbrick 2018. 243.

¹⁸ Uo. 414.

¹⁹ Dilipak és Karakaya kontra Törökország hudoc (2014) 80. bekezdés, Schmidt kontra Litvánia hudoc (2017) 86-90. bekezdés, Colozza kontra Olaszország A 89 (1985), EHRR 517 29. bekezdés, Gankin és mások kontra Oroszország hudoc (2016) 39. bekezdés.

venni az eljárásban. Ennek az értelmezésnek az online tárgyalások esetében különösen nagy jelentősége van.

A 6. cikk 1. bekezdéséből következik még a fegyveregyenlőség és a kontradiktórius eljárás elve, amelyekre mind polgári, mind büntető ügyekben szintén hatással lehet, ha a bírósági eljárásban a bíróság az online tárgyalás lehetőségével él. Továbbá a bírósági tárgyalás nyilvánosságának elve szintén a tisztességes eljáráshoz való jog egyik garanciális eleme, amelynek lényege, hogy a bírósági tárgyaláson nemcsak az eljárási szereplők, hanem rajtuk kívül bárki jelen lehet hallgatósággént vagy a sajtó képviselőjeként.²⁰ Az EJEB számos határozatban foglalkozott az idézett követelményekkel: mind a polgári, mind a büntető peres eljárásokat érintően hangsúlyozta, hogy a bírósági tárgyalás nyilvánossága a tisztességes eljárás megvalósulásának egyik alapkövetelménye. A nyilvánosság minden ügyben, minden eljárási fokon és mindenféle eljárási rendben védelmet jelent az eljárás résztvevői számára a titkos, a nyilvánosság ellenőrzése nélkül zajló döntéshozataltól, emellett a bíróságokba vetett társadalmi bizalom növelésének, az igazságszolgáltatás ilyen módon történő „láthatóvá tételének” fontos eszköze, amely elősegíti a tisztességes tárgyalás tartását.²¹ Az online tárgyalások teljes terjedelemben történő közvetítése a világhálón, amire számos példa volt a járványhelyzetben Európában,²² azonban további, más alapjogokat érintő kérdéseket vetnek fel. A nyilvánosság ilyen módon történő biztosítása teljesen átalakítja a bírósági nyilvánosság fogalmát, és gyakorlatilag bárki számára korlátlanul lehetővé teszi a tárgyalásról a kép- és hangfelvétel készítését, illetve a bírósági tárgyaláson elhangzottak megismerését, ami hatással lehet a 6. cikk (2) bekezdésében biztosított ártatlanság vélelmére, az eljárási szereplők 8. cikkben biztosított magánélethez való jogára, illetve érintheti a bizonyítási eljárás tisztességes lefolytatását is.

A 6. cikk 3. bekezdésében meghatározott követelmények az 1. bekezdéshez képest speciálisak és kifejezetten a büntetőeljárásokhoz kapcsolódnak, amelyeket nem önmagukban, hanem a büntetőeljárás egészének az összefüggésében kell értelmezni,²³ és mivel a 3. cikkben foglalt követelmények a tisztességes eljárásról szóló 1. bekezdés sajátos aspektusának tekintendők, ezért az EJEB a két rendelkezést általában együttesen vizsgálja az elé kerülő ügyekben.²⁴ Ezek közül az online tárgyalásokkal kapcsolatban vizsgálandó a hatékony védelemhez való jog, a tanúkihallgatással kapcsolatos jogok és a tolmácsoláshoz való jog.

A 6. cikkben garantált alapjogokra Kamber²⁵ szerint az online tárgyalás kétféleképpen, közvetve vagy közvetlenül gyakorolhat hatást. A distinkció alapja annak vizsgálata, hogy a 6. cikkben biztosított alapjog érvényesüléséhez milyen mértékben

²⁰ Háger 2014. 48.

²¹ Sutter kontra Svájc, 8209/78, 1984. február 22-i ítélet, Riepan kontra Ausztria, 35115/97., 2000. november 14-i ítélet, Krestovskiy kontra Oroszország, 14040/03., 2010. október 28-i ítélet

²² Report of a CEPS and QMUL Task Force 2021. 43.

²³ Ibrahim és mások kontra Egyesült Királyság, 50541/08., 2016. szeptember 13.

²⁴ Sonnevend, Bodnár 2021. 172.

²⁵ Kamber 2022. 1-22.

szükséges az eljárási szereplők, elsősorban a vádlott fizikai jelenléte. Amikor ugyanis a tisztességes eljáráshoz való jog érvényesülése szempontjából nélkülözhetetlen a vádlott jelenléte – amely az online tárgyaláson kizárt –, akkor az online tárgyalás a terhelti jogokra közvetlen hatást gyakorol. A másik esetben pedig, amikor a fizikai jelenlét lényeges ugyan, de nem nélkülözhetetlen a tisztességes eljáráshoz való jog érvényesüléséhez, akkor az online tárgyalás közvetett hatást gyakorol a terhelti jogokra. A megkülönböztetés jelentősége az online tárgyalás során a bíróságra háruló ellensúlyozó feladat meghatározásában keresendő, azaz minél fontosabb egy ügyben a vádlott fizikai jelenléte a tárgyaláson a jogainak gyakorlása érdekében, az online tárgyalás alkalmazása során annál erősebb eszközökkel kell a bíróságnak kompenzálnia a felmerülő terhelti jogkorlátozást.

2.2. Az EJEB gyakorlata

Az EJEB gyakorlatában a 6. cikkben foglalt eljárási garanciákkal szemben különösen fontos elvárás, hogy az Egyezményben foglalt jogok ne csak elvi és elméleti jelleggel létezzenek, hanem valóban érvényesüljenek a gyakorlatban is.²⁶ A koronavírus-járvány miatt kialakult veszélyhelyzetben online folytatott tárgyalással kapcsolatos döntés ugyan még nem született, aminek oka lehet az eltelt idő rövideje is. Azonban az EJEB korábbi gyakorlatából már ismert néhány olyan döntés²⁷, amelyek lehetővé teszik az online tárgyalásokkal kapcsolatban eddig megfogalmazott követelményeknek a vizsgálatát. Fontos kiemelni, hogy ezekben az ügyekben mindig csak valamely eljárási részcselekmény lebonyolítására alkalmazta az eljáró nemzeti bíróság az online eszközt.

Az első ügy, amelyben a bíróság a tisztességes eljáráshoz való jog érvényesülése szempontjából vizsgálta a bírósági tárgyaláson történő online részvétel lehetőségét a Marcello Viola kontra Olaszország²⁸ ügy volt. A kérelmezőt az olasz maffia tagjaként elkövetett bűncselekmények miatt ítélték életfogytiglani szabadságvesztés büntetésre, ezért speciális büntetésvégrehajtási szabályok vonatkoztak rá, amelyek jelentősen korlátozták a külvilággal való kapcsolattartását. A kérelmező az EJEB előtti eljárásban a 6. cikk (1) és (3) bekezdésében biztosított jogainak a sérelmét állította azáltal, hogy az ellene folytatott büntetőeljárás fellebbezési tárgyalásán kizárólag videokonferencia útján vehetett részt, ami megnehezítette számára a védekezéshez való jogát.

Az EJEB az ügyben hozott ítéletének indokolásában a vádlott online meghallgatásával kapcsolatban kifejtette, hogy a bírósági tárgyaláson való személyes jelenléthez való jog kiemelkedő jelentőségű, egyrészt mert a terheltnek joga van jelen lenni a tárgyaláson, másrészt pedig azért, mert a bizonyítási eljárás során a személyes jelenlét révén lehet bizonyosságot szerezni az általa előadottak hitelességéről, illetve összevetni azt a tanúvallomásokkal. Hangsúlyozta, hogy a 6. cikk (3) bekezdésében

²⁶ Artico kontra Olaszország, 6694/74, 1980. május 13-i ítélet, 33. bekezdés

²⁷ Marcello Viola kontra Olaszország, 45106/04, 2006. október 5., Sakhnovskiy kontra Oroszország, 21272/03, 2010. november 2., Dijkuijen kontra Hollandia 61591/016, 2021 június 8.

²⁸ Marcello Viola kontra Olaszország

biztosított terhelti jogokat sem tudja a terhelt gyakorolni, ha nincsen jelen a tárgyaláson. A 6. cikk garantálja a vádlott számára a tárgyaláson való hatékony részvétel jogát, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy biztosítani kell számára annak a lehetőségét, hogy megfelelően hallja és követni tudja a tárgyalást. Az eljárás tisztességességének megítélése során a védelemhez való jog érvényesülése szempontjából további fontos követelmény, hogy a 6. cikk (3) bekezdésére figyelemmel a vádlottnak legyen lehetősége a védőjével bizalmasan kommunikálni. Kiemelte azonban az indokolás, hogy a fellebbviteli eljárás során a terhelti jelenlét nem olyan döntő fontosságú, mint az elsőfokú tárgyaláson. Az indokolás kitért arra is, hogy a terhelti jogok bármilyen korlátozása csak a feltétlenül szükséges mértékben lehetséges.

A fentiek alapján a Marcello Viola ügyben az EJEB kimondta, hogy a terhelt részvétele az eljárás során videokonferencia útján nem ellentétes az Egyezményrel, azonban ezekben az esetekben az EJEB feladata mindig annak alapos vizsgálata, hogy az online eszközök alkalmazása az eljárás során jogszerűen, illetve jogszerű célok elérése érdekében történt-e, és a lefolytatott bizonyítási eljárás az Egyezmény 6. cikkében meghatározott követelményekkel összhangban volt-e. Az EJEB az ügyben megállapította, hogy a kérelmezőnek az ellene folyt büntetőeljárás fellebbviteli tárgyalása során semmilyen hátránya nem származott abból, hogy videokonferencia útján vett részt a tárgyaláson, és az Egyezmény 6. cikkében biztosított jogait megfelelően tudta gyakorolni. Az olasz bíróság jogszerűen alkalmazta a tárgyalás során a terhelt videokonferencia útján történő részvételét, ami segítette az eljárás ésszerű időn belül történő befejezését is. Az indokolás kiemelte, hogy a terheltet nagyon súlyos, bünszervezetben elkövetett bűncselekmények elkövetésével vádolták, ezért a videokonferencia útján történő részvételének szükségességét támasztotta alá a többi eljárási szereplő és a közbiztonság védelme is. Az eljárás során a terhelt egyetlen alkalommal sem jelezte, hogy bármilyen technikai probléma merült volna fel, amely miatt nem tudta követni az eljárás menetét, és a meghallgatásának helyszínén tartózkodott a védője is, így lehetősége volt vele bizalmasan kommunikálni. Az *Asciutto kontra Olaszország*²⁹ ügy indokolásában az EJEB a fentiekben kifejtett álláspontját kiterjesztette az elsőfokú bírósági eljárásokra is.

A *Golubev*, a *Shulepov*, a *Grigoryevskikh* és a *Sakhnovskiy kontra Oroszország* ügyekben az EJEB a bírósági tárgyaláson való online részvételt a tisztességes eljáráshoz való jog egyik speciális eleme, a hatékony védelemhez való jog szempontjából vizsgálta.

A *Golubev*³⁰ ügyben a kérelmező azt kifogásolta, hogy az ellene folyt büntetőügy fellebbviteli tárgyalásán csak a fogva tartása helyszínéről, online követhette az eljárást, és ezért nem volt lehetősége kommunikálni a két védőjével, akik a tárgyalóteremben voltak. Az indokolás ebben az ügyben is hangsúlyozta, hogy a vádlott személyes jelenléte az eljárás során a terhelti jogok egyik sarokköve és a 6. cikk (3) bekezdésének (c), (d) és (e) pontjaiból levezette a vádlottnak a tárgyaláson való hatékony részvételhez

²⁹ *Asciutto kontra Olaszország*, 35795/02, 2007. november 27.

³⁰ *Golubev kontra Oroszország*, 26260/02, 2006. november 9.

való jogát, amely a kontradiktórius eljárás egyik központi eleme. Az ügy a tisztességes eljáráshoz való jog másik lényeges elemét érintette, a hatékony védelemhez való jogot. Ezzel kapcsolatban az EJEB általánosságban kifejtette, hogy a hatékony védelem nem valósulhat meg annak a lehetősége nélkül, hogy a vádlott négyszemközt kommunikálhasson a védőjével. De az indokolás megjegyezte azt is, hogy az EJEB gyakorlata a fellebbviteli eljárások során az elsőfokú eljárástól eltérő mértékben várja el az Egyezmény által biztosított garanciák érvényesülését. Ebben az ügyben a vádlottal szemben folytatott büntetőeljárás egészét vizsgálta és kiemelte, hogy a vádlott a fellebbezésében nem kérte, hogy személyesen jelen lehessen a fellebbviteli tárgyaláson, továbbá annak során nem jelezte, hogy bármilyen technikai probléma merült volna fel, ami miatt nem tudta volna követni a tárgyalóteremben történeteket. A hatékony védelemhez való joggal kapcsolatban pedig hangsúlyozta, hogy más körülmények között az, hogy a vádlott és a védői eltérő helyszínen vannak, hátrányos helyzetet teremtenek számukra a vádat képviselő ügyésszel szemben, de jelen esetben a tárgyalást megelőzően lehetőségük volt bizalmas konzultációra, illetve mivel a vádlottnak két védője volt, lehetősége lett volna kérni, hogy az egyik védő a tárgyalás alatt a fogva tartás helyszínén tartózkodjon, amit nem kért. Minderre tekintettel az EJEB nem állapította meg a 6. cikk sérelmét.

A fentiekkel ellentétben viszont a Shulepov, a Grigoryevskikh és a Sakhnovskiy ügyekben az EJEB megállapította a 6. cikk (1) és (3) bekezdés c) pontjának a sérelmét. A Shulepov és a Grigoryevskikh ügyekben ugyanis a védővel nem rendelkező kérelmezők az ellenük folytatott büntetőeljárás fellebbviteli tárgyalásán online vettek részt a fogvatartási helyükről, és ezáltal hátrányos helyzetbe kerültek a vádat képviselő ügyésszel szemben. Az indokolásban az EJEB kimondta, hogy a védelemhez való jog jelentősége sokkal hangsúlyosabb azokban az esetekben, amelyekben a terhelt bármilyen online eszköz révén vesz részt a tárgyaláson.

A Nagykamara a Sakhnovskiy³¹ ügyben szintén a védelemhez való jog szempontjából vizsgálta a tárgyaláson való online részvételt. A döntésének indokolásában megismételte a Marcello Viola ügyben is kifejtett álláspontját, mely szerint a tárgyaláson való online részvétel nem összeegyeztethetetlen a tisztességes és nyilvános tárgyalás fogalmával, azonban a tárgyalás során folyamatosan biztosítani kell, hogy a vádlott hallja és követni tudja a tárgyalást, és biztosított legyen számára a védőjével a hatékony és bizalmas kommunikáció lehetősége. A vádlottnak ez a joga ugyanis egy demokratikus társadalomban a tisztességes eljárás 6. cikk 3 (c) pontjából következő alapkövetelménye.³² A kérelmezőt Novoszibirszkben tartották fogva és Moszkvában volt az ellene folyó büntetőügy fellebbviteli tárgyalása, amelyet megelőzően közvetlenül 15 percet beszélhetett a kirendelt új védővel, ugyanazon az állami online hálózaton keresztül, amelyen a tárgyaláson is részt vett. Az EJEB rámutatott, hogy ebben a helyzetben a vádlottnak semmilyen lehetősége nem volt a tárgyalást megelőzően, észszerű időben, bizalmasan kommunikálni a védőjével.

³¹ Sakhnovskiy kontra Oroszország, 21272/03, 2010. november 2.

³² Uo. 97-98. bekezdés

Elfogadható, hogy a vádlott személyes részvétele a tárgyaláson, illetve a védővel való személyes találkozása rendkívül hosszadalmas és költséges lett volna, de az eljáró bíróság semmilyen módon nem kompenzálta a vádlottnak okozott hátrányt (Például korábbi időpontban történő telefonos konzultáció a védővel, másik védő jelenléte a fogva tartás helyszínén.) Mindezek alapján az EJEB megállapította a vádlott hatékony védelemhez való jogának a sérelmét.

Fontos megjegyezni, hogy az EJEB a Marcello Viola ügyben lefektetett alapelvekre már több polgári ügyben is hivatkozott.³³ Az EJEB gyakorlata azonban a tárgyaláson való személyes jelenlét és a szóbeli tárgyalás követelményének tekintetében engedékenyebb a polgári ügyekben, mint a büntetőügyekben³⁴.

Összefoglalva az EJEB eddigi gyakorlata alapján megállapítható, hogy a bírósági tárgyaláson való online részvétel sem büntető, sem polgári ügyekben nem ellentétes az Egyezményvel, és a megengedhetőségének vizsgálata során mindig figyelemmel van az ügyben érintett ország nemzeti szabályozására. Az online tárgyalásokkal szemben azonban alapvető elvárás, hogy kizárólag indokolt esetben alkalmazható, és mindig valamilyen jogszerű cél elérése érdekében kell történnie. A bírósági tárgyaláson online résztvevő vádlott vagy fél esetében alapvető követelmény, hogy a kommunikációs eszközön keresztül is hatékonyan részt vehessen a tárgyaláson és az online jelenlét által okozott bármilyen jogkorlátozást az eljáró bíróság más eszközökkel kompenzáljon. Az online eszközön való hatékony részvétel magában foglalja a technikai eszközökhöz való hozzáférést, a tárgyaláson történtek láthatóságát és hallhatóságát, illetve azt, hogy aki online vesz részt azt is láthassák és hallhassák, valamint a technikai akadályok nélküli, folyamatos részvételt³⁵. A Bíróság gyakorlatában az online tárgyalás során kiemelt jelentőségű a terheltnek a védővel való hatékony és bizalmas kommunikáció biztosítása.

4. A veszélyhelyzeti szabályozás hatása a tárgyaláshoz való jogra Magyarországon

Magyarországon a koronavírus-járvány miatt elrendelt veszélyhelyzetben az egyik első kormányzati intézkedés a rendkívüli ítélkezési szünet elrendelése volt,³⁶ ami lehetőséget adott a jogalkotónak, hogy olyan szabályokat alakítson ki a bíróságok működésére vonatkozóan, amelyek alapján a veszélyhelyzetben is legalább a legszükségesebb mértékben folytatható az ítélkezési tevékenység. Ennek során megoldást kellett találni arra, hogy a bíróságok a halasztást nem tűrő feladatokat törvényesen elláthassák, de az

³³ Yevdokimov kontra Oroszország, 27236/05, 2016. február 2., Kabwe kontra Egyesült Királyság, 29647/08 és 33269/08, 2010. február 2., Jallow kontra Norvégia, 36516/19, 2021. december 2.

³⁴ Sonnevend, Bodnár 2021. 128.

³⁵ Kamber 2022. 1-22.

³⁶ Az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humánjárvány megelőzése, illetve következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében elrendelt veszélyhelyzet során teendő intézkedésekről (II.) szóló 45/2020. (III. 14.) Korm. rendelet 1. §.

ügyfelek személyes jelenlétével járó eljárási cselekményeket a minimális szintre csökkentsék a fertőzés veszélyének elkerülése érdekében.

A tárgyalásmentes időszakban a jogalkotó – szándékai szerint – megteremtette az eljárási cselekmények lebonyolításának olyan rendjét, amely az ügyek előre vitelét és az eljárási résztvevők egészséghez való jogának érvényesülését együttesen szolgálja. A veszélyhelyzet ideje alatt a Be.-t és a Pp.-t is a veszélyhelyzet ideje alatt érvényesülő egyes eljárásjogi intézkedésekről szóló 74/2020. (III.31.) Korm. rendeletben (Veir.) foglalt eltérésekkel kellett alkalmazni. A veszélyhelyzet megszűnésekor, 2020. június 18. napján hatályba lépett a veszélyhelyzet megszűnésével összefüggő átmeneti szabályokról és a járványügyi készütségről szóló 2020. évi LVIII. törvény (Kivezető tv.), majd az átmenetileg hatályban lévő 112/2021. (III. 6.) Korm. rendelet (Veir II.) a szigorított védekezés időszakára vonatkozóan, amelyek a Veir. jelen vizsgálat szempontjából releváns büntetőeljárási rendelkezéseit 2022. június 1. napjáig lényegében fenntartották.³⁷ A veszélyhelyzetre figyelemmel irányadó speciális eljárási szabályok a polgári eljárásban³⁸ szélesebb körben lehetővé tették az írásbeliséget és főszabállyá tették az online tárgyalások tartását, a büntetőeljárásban³⁹ pedig jelentősen egyszerűsítették a telekommunikációs eszközök használatát, erősítve ezzel az online meghallgatás főszabály jellegét⁴⁰.

A büntetőeljárási törvény rendelkezései alapján alapesetben⁴¹ a bíróság hivatalból vagy kérelemre rendelheti el a telekommunikációs eszköz használatát, azonban a járványügyi szabályok jelentősen beszűkítették a büntetőeljárásban eljáró hatóságok, így a bíróság mérlegelési lehetőségét is az online meghallgatások alkalmazásával kapcsolatban. A veszélyhelyzet fennállása idején, ha az eljárási cselekményen történő személyes megjelenés a járványügyi szabályok megszegésével járt, akkor főszabály szerint az eljárási cselekményt el kellett halasztani, ha pedig erre nem volt lehetőség, akkor az eljárási cselekményen való részvételt telekommunikációs eszközzel kellett biztosítani. Ha a személyes megjelenés nem járt a járványügyi szabályok megszegésével, akkor is elsősorban telekommunikációs eszköz útján kellett lefolytatni az eljárási cselekményt. A rövid ideig hatályban lévő Veir II. pedig kifejezetten a telekommunikációs eszköz használatát tette főszabállyá, és ha az eljárás célja a halasztás következtében meghíúsult volna, akkor a bíró kivételes esetben dönthetett a tárgyalás megtartásáról.⁴²

A veszélyhelyzet idején bevezetett szabályozás általános szabályként úgy rendelkezett, hogy a telekommunikációs eszköz használata a terhelt hozzájárulása

³⁷ A veszélyhelyzet megszűnésével összefüggő átmeneti szabályokról és a járványügyi készütségről szóló 2020. évi LVIII. törvény büntetőjogi tárgyú rendelkezéseinek eltérő alkalmazásáról szóló 330/2021. (VI.10.) Korm. rendelet 1. §., a veszélyhelyzet kihirdetéséről és a veszélyhelyzeti intézkedések hatálybalépéséről szóló 27/2021. (I. 29.) Korm. rendelet

³⁸ Veir 23. §, Kivezető tv.

³⁹ Veir. 50.§, 56. §, Kivezető tv. 191.§, 196.§

⁴⁰ Képernyőn az igazság, elektronikus kapcsolattartás a büntető igazságszolgáltatásban, Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2021. november 30.

⁴¹ Be. 121. § (1) bekezdés

⁴² Veir II. 38. § (3) bekezdés

nélkül is elrendelhető.⁴³ Az online tárgyalások esetében az érintett felek – különösen a vádlott – beleegyezése alapvető jelentőségű olyan eljárási cselekmények esetében, ahol a vádlott fizikai jelenléte hagyományosan döntő fontosságú, mint például a bizonyítási eljárás során. Azonban ez a kérdés nemcsak hazai, hanem európai szintű problémát is jelez, ugyanis a járványhelyzettől függetlenül, alapesetben is csak néhány EU tagállamban szükséges a terhelt kifejezett hozzájárulása az online tárgyaláshoz.⁴⁴ A Be. alapján, normál helyzetben, ha a vádlott nem ért egyet a telekommunikációs eszköz alkalmazásával, akkor indítványozhatja, hogy a bíróság a személyes jelenlétében tartson tárgyalást, és az indítvány tárgyában hozott döntéssel szemben fellebbezéssel élhet. A Veir. azonban a személyes jelenlét indítványozásával kapcsolatos jogorvoslat lehetőségét megszüntette oly módon, hogy a személyes jelenlét biztosítására tett indítvány elutasítása ellen nem volt helye jogorvoslatnak,⁴⁵ kiürésítve ezáltal a személyes jelenlét iránti indítványtételi jogot.

A veszélyhelyzeti szabályozás *expressis verbis* nem tette ugyan a büntetőeljárás főszabályává az online tárgyalást, a jogalkotó lényegében azonban mégis az online tárgyalás főszabály jellegét erősítette, és kizárólag abban a kérdésben engedett a bíró számára mérlegelési lehetőséget, hogy az eljárási cselekmény halasztható-e. A halaszthatatlannak ítélt eljárási cselekmények esetében viszont már ténylegesen nem tette lehetővé a bíró számára az online tárgyalással kapcsolatban, a körülményeket szabadon mérlegelő döntés meghozatalát, és a tisztességes eljáráshoz való jog egyes részjogosítványait – a szabályozásból következően elsősorban az észszerű időn belüli tárgyalás, illetve a tárgyaláshoz, valamint a védelemhez való jogot és annak részjogosítványait érintő szükségesség-arányosság teszt elvégzését –, hiszen a szabályozás, tárgyalás tartása esetén, egyértelműen az online tárgyalás elsődlegessége irányába mutatott. Ezt erősítette az a rendelkezés is, ami a terhelt számára nem biztosította a jogorvoslat lehetőséget a bírói döntéssel szemben.

Az online tárgyalás alkalmazásának az egyik legfőbb célja általában az eljárások gyorsítása és a veszélyhelyzet alatt éppen az észszerű időn belüli tárgyalás biztosítása volt, de ahogyan erre az EJEB is rámutatott több ügyben, az időszerűség követelményének történő megfelelés nem okozhat aránytalan jogsérelmet a tárgyaláshoz való jog és a vádlott számára biztosított terhelti jogok gyakorlását illetően. Elképzelhető ugyan, hogy a járványhelyzetre tekintettel, az élethez való jog elsődleges védelme érdekében az élethez, egészséghez való jog és a tisztességes eljáráshoz való jog részjogosítványainak kollízióját értékelve az EJEB álláspontja a veszélyhelyzetben történő jogkorlátozással megengedőbb lenne egy, a jövőben elé kerülő ügyben. Fontos azonban kiemelni az eddig megismert strasbourgi gyakorlat alapján az egyes ügyekben hozott egyéni bírói döntés jelentőségét: online tárgyalás tartására olyan rendkívüli helyzetben is, amilyen akár a koronavírus-járvány volt, csak a konkrét ügy körülményeinek a vizsgálata alapján, a szükségességi-arányossági teszt elvégzését

⁴³ Veir. 56. § (4) bekezdés

⁴⁴ Report of a CEPS and QMUL Task Force 2021. 43.

⁴⁵ Veir. 56. § (6) bekezdés

követően, indokolt bírói határozattal lehetséges. Ezzel kapcsolatban megfontolásra érdemes a francia Conseil d'Etat 2021. február 15. napján hozott döntése, amely alkotmányellenesnek mondta ki azt a veszélyhelyzeti rendelkezést, amely a terhelt beleegyezése és a részletszabályok egyértelmű kidolgozása nélkül főszabállyá tette az online tárgyalást.⁴⁶

5. Az egyszerűsített telekommunikációs jelenlét bevezetése

Magyarországon a Be. 2022. március 1. napján hatályba lépett módosítása,⁴⁷ kifejezetten a veszélyhelyzet időszakában irányadó rendkívüli jogalkotás tapasztalataira hivatkozva vezette be az egyszerűsített telekommunikációs jelenlét intézményét. A miniszeri indokolás⁴⁸ szerint a büntetőeljárásban már a járványhelyzetet megelőzően is felmerült az igény az új digitális kommunikációs szokások előnyeinek a kihasználására, amelyet a világjárvány alatt irányadó rendkívüli jogalkotás kényszerűségből alkalmazott, és használt a jogalkalmazó, azonban a visszajelzések alapján a továbbiakban is feltétlenül szükség lenne ezeknek az igénybevételére. A miniszeri indokolás maga is hivatkozik arra, hogy a *„társadalom széles körei birtokában levő eszközök rugalmassága ugyanakkor a hitelesség alacsonyabb fokával is jár, ami – ha a járványból eredő egészségvédelmi szükségletek már nem állnak fenn – csak fokozottabb garanciák és ellensúlyok mellett alkalmazható.”*

A hatályos Be. tehát biztosítja a társadalom széles körei számára rendelkezésre álló elektronikus eszközök használatát, amelyet egyszerűsített telekommunikációs jelenlétként definiál, és használatuk során azoknak a szabályoknak az alkalmazását teszi lehetővé, amelyek a hatósági zárt rendszerekre is vonatkoznak. Az intézmény lényege, hogy a kommunikáció a meghallgatott bármilyen személyes eszközén keresztül történhet, azonban kizárólag az ő hozzájárulásával, akár úgy is, hogy a tárgyalóteremtől eltérő helyszínen csak a meghallgatott személy van jelen. Ez azt jelenti, hogy nemcsak bármilyen személyes eszközön keresztül történhet az online jelenlét, de tetszőleges online alkalmazás is használható és bárholonnan történhet a bejelentkezés. Ezt a gyakorlatban korlátozhatja, hogy ilyenkor is rögzíteni kell a felvételt,⁴⁹ ami akár a tárgyalótermekbe telepített rendszert használatára szűkítheti a bíró mozgásterét, ugyanis más alkalmazások esetén a felvétel rögzítése nehezen oldható meg, de nem kizárt.

6. Összegzés

⁴⁶ Conseil d'Etat no.448972-448975, no.448981, 2021.02.12.

⁴⁷ 2021. évi CXXXIV. törvény 177. §-a Be. 126/A–126/B. §-ába illesztette a módosítást

⁴⁸ A 2021. évi CXXXIV. törvény végső előterjesztői indokolása az egyes büntetőjogi tárgyú és ehhez kapcsolódóan egyéb törvények módosításáról

⁴⁹ Be. 125. § (2) bekezdés

Az online tárgyalások lehetősége egyértelműen számos előnnyel járhat az igazságszolgáltatás működése során, azonban több kérdésre is választ kell találni a jövőben ennek a lehetőségnek a legjobb alkalmazásához. Egyrészt jogi megközelítésből szükséges részletesen kidolgozni azt a jogszabályi háttérrel, illetve keretszabályozást, amely az online tárgyalás esetében is biztosítja a tisztességes eljáráshoz való jog egyes részjogosítványainak érvényesülését, az esetlegesen felmerülő jogkorlátozásokat kompenzáló bírói intézkedéseket, és a hallgatóság számára is olyan hozzáférést biztosít a bírósági tárgyalásokhoz, amely nem sérti az eljárási szereplők jogait. Másrészt elengedhetetlen a felhasználóbarát és az adatvédelmi követelményeknek is megfelelő technikai háttér biztosítása. Fontos azonban kiemelni az EJEB eddig megismert gyakorlata alapján, hogy az online tárgyalások tartására minden esetben csak az adott ügy körülményeinek figyelembevételével elvégzett szükségesség-arányossági teszt elvégzését követően, az egyedi ügyben hozott bírói döntéssel kerülhet sor, azonban ez a megközelítés egyértelműen nem támasztja alá az online tárgyalások főszabállyá tételének az irányát.

Felhasznált irodalom

Communication from the Commission: Digitalisation of justice in the European Union, A toolbox of opportunities, COM/2020/710 final, Brussels, 02.12.2020., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=COM:2020:710:FIN> (2022.04.10.)

Criminal Justice, Fundamental Rights and the Rule of law in the Digital Age. Report of a CEPS and QMUL Task Force (Centre for European Policy Studies (CEPS), Brussels, May 2021., <https://www.ceps.eu/ceps-publications/criminal-justice-fundamental-rights-and-the-rule-of-law-in-the-digital-age> (2022.05.25.)

Háger Tamás: A nyilvánosság, mint a tisztességes eljárás egyik garanciája a büntetőperben. *Pro Futuro* 2014/1. 48. DOI: <https://doi.org/10.26521/Profuturo/2014/1/5495>

Harris, O'Boyle, Warbrick: *Law of the European Convention on Human Rights*. Oxford University Press, 2018.

Kamber, Kresimir: The right to a fair online hearing. *Human Rights Law Review*, 2022, 22, 1-22. DOI: <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngac006>

Magyar Helsinki Bizottság: Képernyőn az igazság, elektronikus kapcsolattartás a büntető igazságszolgáltatásban. Budapest, 2021. november 30., https://helsinki.hu/wp-content/uploads/2020/11/HHC_remote_justice_HUN_211130.pdf, (2022.03.31.)

Sanders, Anne: Video-Hearings in Europe Before, During and After the Covid-19 Pandemic (2020). 12(2) *International Journal for Court Administration* 3.,

(2022.04.20.), <https://www.iacajournal.org/articles/10.36745/ijca.379/>, DOI:
<http://doi.org/10.36745/ijca.379>

Sonnevend Pál – Bodnár Eszter: *Az Emberi Jogok Európai Egyezményének kommentárja*. HVG-ORAC Kft., Budapest, 2021.

THE RIGHT TO A FAIR ONLINE TRIAL

In the past decade most of the Member States of the European Union has taken many initiatives that have produced positive results regarding the digitalisation of justice. In accordance with the aims of the EU law, the Hungarian procedural laws extended the use of electronical devices and communication technology tools to accelerate the judicial proceedings. With the outbreak of Covid-19, the legal systems across Europe closed their doors to physical presence and the situation has given extra impetus to the efforts conducted by many countries in making the best use of communication technology tools in their justice systems. For example, in the state of emergency due to the coronavirus the Hungarian legislator, to secure the health and well-being of the participants in court proceedings and to avoid delays in the cases, emanated a decree, which introduced differing rules concerning the criminal and civil procedure and adopted the recourse to videoconferencing as the main rule to hold a hearing.

In my paper, I would like to analyse through the Hungarian example some conceptual questions of the online hearings from the perspective of European human rights law, precisely the right to a fair trial prescribed by the Article 6 of the European Convention on Human Rights and the relevant case-law of the European Court of Human Rights and reflect on some questions arise from the pandemic experience by examining the above-mentioned example of extraordinary procedural measures and have an answer if they corresponded with the human right requirements of the right to a fair trial.

NÉMETH OLÍVIA

Nemzetközi Jogi Tanszék

Témavezető: Dr. Kajtár Gábor habil. egyetemi docens

DOI: 10.56966/2022.30.Nemeth

AZ EURÓPAI UNIÓ NEMZETKÖZI FELELŐSSÉGÉNEK ALAPKÉRDÉSEI

1. Bevezetés

A nemzetközi szervezetek felelősségi kérdései az elmúlt évtizedekben a nemzetközi jog kiemelt témáinak egyikévé váltak. 2002 óta az Nemzetközi Jogi Bizottság (NJB) is nagy figyelmet szentelt a témának, és 2011-ben elfogadta a nemzetközi szervezetek felelősségére vonatkozó tervezetet (DARIO). A téma jelentősége, hogy az elmúlt évtizedekben a nemzetközi szervezetek a nemzetközi viszonyok aktív szereplőivé váltak, számos esetben lépnek fel a nemzetközi szinten önálló, tagjaiktól független entitásként, ami szükségessé teszi a felelősségük rendezését is esetleges jogsértések elkövetése esetén.

Az NJB tervezet szerinti nemzetközi szervezet fogalmába beleértendő az olyan sui generis nemzetközi szervezetek is, mint az Európai Unió. Ugyanakkor, a tervezetet számos kritika érte azzal kapcsolatban, hogy az egyes nemzetközi szervezet típusok között nem differenciál megfelelően, így nem alkalmas arra, hogy megfelelően tekintettel legyen a speciális, sui generis regionális integrációkra, mint amilyen az Európai Unió. A tervezet célja, hogy általános szabályokat állapítson meg a nemzetközi szervezetek felelősségére, ugyanakkor egy koherens szabályozás megteremtésekor az egyes szervezetek közötti különbségek és e speciális jellemzők hatása sem hagyható figyelmen kívül.

A fenti kritikának megfelelően került be a tervezet szövegébe egy olyan rendelkezés, amely elismeri, hogy bizonyos nemzetközi szervezetek esetében *lex specialis* érvényesül. Ezzel a rendelkezéssel ugyan az NJB lehetővé teszi a különböző szervezetek közötti differenciálást, azonban az Európai Unióval kapcsolatban számos felelősségi kérdés megválaszolatlan marad.

A doktori kutatás célja az Európai Unió felelősségi kérdéseinek áttekintése a már létező nemzetközi jogi felelősségi rezsím kontextusában. Jelen tanulmány célja, hogy bevezető jelleggel áttekintést adjon az Európai Unió felelősségével kapcsolatban felmerülő alapkérdésekről. Törekszik annak feltárására és áttekintésére, hogy az Európai Unió speciális jellegénél fogva milyen mértékben és módon hatott a

nemzetközi szervezetek felelősségére vonatkozó nemzetközi jogi szabályokra, különösen a DARIO szabályaira, illetve, hogy a nemzetközi jogban kimunkált felelősségi koncepciók milyen módon hatnak az Európai Unió felelősségi kérdéseinek megoldására.

2. Alapfogalmak: nemzetközi szervezetek és nemzetközi felelősség

A tanulmány elsőként megvizsgálja azt, hogy (i) mit értünk a nemzetközi szervezet nemzetközi jogi fogalma alatt, különös tekintettel a DARIO által alkalmazott fogalomra. Ezt követően kitér arra, hogy (ii) hogyan definiálható a nemzetközi szervezetek nemzetközi felelőssége.

2.1. Nemzetközi szervezetek fogalma a nemzetközi jogban

Általánosságban elmondható, hogy a nemzetközi szervezeteknek nincs egységes nemzetközi jogi fogalma. Az egyes nemzetközi szerződések által alkalmazott definíciók a nemzetközi szervezeteknek az egyes szerződések szempontjából releváns jellegzetességeit határozzák meg, és ezáltal rögzítik azt, hogy az adott szerződés pontosan mely szervezetekre terjed ki. Mindezen definíciók, illetve a szakirodalom alapján ugyanakkor beazonosíthatók azok a gyakorlatban kikristályosodott jellemzők, amelyek révén meghatározhatók a modern nemzetközi szervezetek nemzetközi jogi szempontból releváns fogalmi elemei.

A nemzetközi szervezetek modern felfogása¹ szerinti hagyományos meghatározás forrása a szerződések jogáról szóló 1969-es bécsi egyezmény, amely a nemzetközi szervezeteket egyszerűen „kormányközi szervezatként” definiálta.² Ez a hagyományosnak tekintett meghatározás azonban igen keveset mond a nemzetközi szervezetek sajátosságairól. Ahogyan az NJB a DARIO-hoz fűzött kommentárban is rámutat, még az sem világos, hogy ez a definíció a szervezetek létrehozásának eszközére vagy annak tagságára utal.³ Az államok és nemzetközi szervezetek, vagy a nemzetközi szervezetek között kötött nemzetközi szerződések jogáról szóló 1986-os bécsi egyezmény ugyanezt a definíciót tartalmazza, de az egyezményben egy újabb

¹ A nemzetközi szervezetek fogalma a 19. században jelent meg, de akkor még jóval tágabb értelemben használták, és arra a szándékra utalt, hogy szükség van egy olyan államok feletti szervezet létrehozására, amely képes a nemzetközi anarchia felszámolására, a nemzetközi jog kikényszerítésére, a béke és biztonság megteremtésére. Lásd bővebben: Robert Kolb: 'International Organisations or Institutions', History of. In: The Max-Planck encyclopedia of public international law. 2nd ed, Oxford University Press, 2012. 1-10. ('Kolb 2012.'). Letöltve: 2022. 03.11.

² A szerződések jogáról szóló 1969-es bécsi egyezmény 2. cikk, 1. bekezdés, i) pont.

³ Draft articles on the responsibility of international organizations, with commentaries, 2011, in Yearbook of the International Law Commission, 2011, vol. II, Part Two ('DARIO kommentár'), 49.

elem is megjelenik: az egyezmény preambuluma ugyanis tartalmazza azt is, hogy a nemzetközi szervezetek szerződéskötési képességgel rendelkeznek.⁴

Sir Gerald Gray Fitzmaurice, a Nemzetközi Jogi Bizottság szerződések jogáért felelős előadója szerint a nemzetközi szervezet az „*államok szerződéssel létrehozott olyan kollektívája, amely alkotmánnyal és közös szervekkel rendelkezik, és amelynek a tagállamaitól elkülönült személyisége van, és a nemzetközi jog alanyaként szerződéskötési képességgel bír.*”⁵ Ezen meghatározás négy kulcseleme – kiegészítésekkel – ma általánosan elfogadottnak tekinthető.⁶ A négy elem a következő: a) a szervezetet szerződéssel hozták létre, b) tagjai államok (vagy nemzetközi szervezetek), c) saját szervekkel, intézményi struktúrával rendelkezik, d) nemzetközi jogalanyisággal bír.

A Nemzetközi Jogi Bizottság nemzetközi szervezetek felelősségéről szóló tervezete saját definíciót tartalmaz, ami tükrözi a Fitzmaurice-féle meghatározást, azonban több szempontból is tágabb. Az NJB a definíció kapcsán rögzítette: célja elsősorban az, hogy meghatározza, mely entitásokra kell alkalmazni a tervezet rendelkezéseit.⁷ Azt is jelzi a tervezethez fűzött kommentár, hogy a fogalom meghatározás nem alkalmas minden célra, csupán azokat a közös jellemvonásokat jeleníti meg, amelyekre a tervezet cikkek alkalmazandók.

Az NJB által kidolgozott tervezet 2. cikkében meghatározott fogalom szerint a nemzetközi szervezet egy „*olyan szervezet, amelyet a nemzetközi jog alapján szerződéssel vagy más eszközzel hoztak létre, és amely saját nemzetközi jogi jogalanyisággal rendelkezik.*”⁸ A definíció azt is rögzíti, hogy a nemzetközi szervezet tagjai államok mellett *más entitások* is lehetnek.⁹

A tervezetben foglalt definíció több lényegi elemet tartalmaz. Egyrészt, a tervezet csak olyan szervezeteket tekint nemzetközi szervezetnek, amelyeket a nemzetközi jog alapján hoztak létre. Nem tartoznak tehát ide azok a szervezetek, amelyeket nemzeti jog alapján jöttek létre.¹⁰ Másrészt, a meghatározás szerint a szervezetet nemzetközi szerződéssel vagy a nemzetközi jog által szabályozott egyéb eszközzel kell létrehozni. A nemzetközi szerződések a nemzetközi szervezetek létrehozásának tipikus eszközei, ugyanakkor a tervezet megalkotói nem akarták kizárni nemzetközi szervezetek más eszközzel – például határozattal vagy államközi konferencián – történő létrehozását.¹¹ A fogalom e tekintetben tágabb: nem csak a nemzetközi szerződéssel létrehozott entitásokat kezeli nemzetközi szervezetként. Harmadrészt, megköveteli azt, hogy a

⁴ Az államok és nemzetközi szervezetek, vagy a nemzetközi szervezetek között kötött nemzetközi szerződések jogáról szóló 1986-os bécsi egyezmény, preambuluma, illetve 6. cikk.

⁵ Report on the Law of Treaties, in Yearbook of the International Law Commission 1956, Volume II, 108 oldal; (saját fordítás).

⁶ Kolb 2012.

⁷ DARIO kommentár 49.

⁸ Draft articles on the responsibility of international organizations, 2011, in Yearbook of the International Law Commission, 2011, vol. II, Part Two ('DARIO'), 2. cikk a) pont.

⁹ DARIO, 2. cikk a) pont.

¹⁰ DARIO kommentár 50.

¹¹ DARIO kommentár 49.

szervezet saját nemzetközi jogalanyisággal rendelkezzen. Ennek lényege, hogy a szervezet jogalanyiséga elválk a tagállamai jogalanyiságától, és a szervezet saját nevében, saját maga számára szerez jogokat és kötelezettségeket.¹² Negyedrészt, rögzíti, hogy nem csupán államok, hanem más entitások, nemzetközi szervezetek is lehetnek tagjai más nemzetközi szervezeteknek, amellyel egyértelműen meghaladja a korábbi, „kormányközi szervezetek” meghatározást.

A fentiek alapján kijelenthető, hogy a nemzetközi szerződések/tervezetek által meghatározott, a nemzetközi szervezetekre vonatkozó fogalmak mindig az adott szerződés/tervezet kontextusában vizsgálándók és értékelendők. Ezek alapján körvonalazhatók a nemzetközi szervezetek nemzetközi jogi szempontból releváns, alapvető fogalmi elemei. Mind ezek alapján a nemzetközi szervezetek a nemzetközi jog alapján nemzetközi szerződéssel (vagy más nemzetközi jog alapján szabályozott eszközzel) létrehozott, tagállamokból (és nemzetközi szervezetekből) álló olyan entitások, amelyek a tagállamoktól elkülönült, önálló jogalanyisággal bírnak, és amelyek saját szervekkel, intézményekkel rendelkeznek.

Fontos megjegyezni, hogy azáltal, hogy a nemzetközi porondon egyre több és sokfélőbb nemzetközi szervezet jelenik meg, egy szerződés által alkalmazott fogalom meghatározás árulkodik arról, hogy annak alkotói mely entitásokat akarják a szabályozás körébe vonni. Az NJB-nek a DARIO-ban alkalmazott fogalom meghatározása egy fontos választást tükröz, mégpedig azt, hogy a DARIO a nemzetközi szervezetek tág körére legyen alkalmazandó.¹³ Ez a választás egyrészt a nemzetközi szervezetek felelőssége általános rendezésének igényét jelzi, ugyanakkor számos, a későbbiekben ismertetett probléma forrása is lett.

2.2. Nemzetközi szervezetek nemzetközi felelőssége

A nemzetközi szervezetek hatásköreinek bővülésével és szerepük növekedésével egyre több olyan eset merült fel, ahol a nemzetközi szervezetek cselekményei harmadik felek jogait közvetlenül érintették. Így megfogalmazódott az a jogosnak tekinthető kérdés, hogy ezek a szervezetek milyen feltételek mellett és hogyan vonhatók felelősségre.

A DARIO értelmében a nemzetközi szervezetek nemzetközi felelősségén a nemzetközi jogsértő cselekményeikért való felelősség értendő.¹⁴ E körben a tervezethez fűzött kommentár rögzíti: a tervezet csak a nemzetközi jog szerint fennálló felelősséget vizsgálja, és nem vonatkozik a nemzetközi szervezetek nemzeti jog rendelkezései szerint fennálló felelősségére.¹⁵ A nemzetközi szervezetek felelőssége ugyan kétségkívül a nemzeti jogok szerint, nemzeti bíróságok előtt, például magánjogi szempontból is felmerülhet, de nemzetközi felelősségi szempontból a szervezet nemzetközi jog szerint fennálló kötelezettségeinek megsértése a releváns. Így tehát a nemzetközi jogi

¹² DARIO kommentár 50.

¹³ DARIO kommentár 49.

¹⁴ DARIO 1. cikk.

¹⁵ DARIO kommentár 47.

felelősség jellemzően a nemzetközi szerződésekből, nemzetközi szokásjogból, általános jogelvekből vagy a nemzetközi jog más forrásaiból származó kötelezettségek megsértéséért állhat fent, de nem terjed ki például a nemzetközi szervezetek tagállami jog alapján adott esetben megállapítható magánjogi felelősségére.

Ennek megfelelően a tanulmány is nemzetközi jogi értelemben vizsgálja nemzetközi szervezetek felelősségének kérdéseit.

2.3. Az Európai Unió, mint nemzetközi szervezet és az EU nemzetközi felelőssége

a) Az Európai Unió, mint nemzetközi szervezet

Ha a fenti fogalmi elemeket az Európai Unióra vetítjük, akkor könnyen arra a következtetésre jutunk, hogy az Európai Unió rendelkezik azokkal az ismérvekkel, amelyek a nemzetközi szervezetek általános fogalmi elemét képezik. Az Európai Uniót nemzetközi szerződéssel a tagállamok hozták létre, a Lisszaboni Szerződés óta az Európai Unió önálló jogalanyisággal bír, illetve a nemzetközi szervezetek közül talán a legfejlettebb és legkidogozottabb belső struktúrával, intézményekkel rendelkezik. Maga a DARIO-hoz fűzött kommentár is egyértelműsíti, hogy az Európai Unióra alkalmazandónak tekinti a tervezet cikkeit, ezáltal pedig tükrözi az NJB azon választását, hogy nemzetközi szervezetek tág körére, és ne csak a „klasszikusnak” tekinthető nemzetközi szervezetekre terjedjenek ki a tervezet rendelkezései.¹⁶

Az Európai Unióval foglalkozó szakirodalom ugyanakkor jellemzően az Európai Unió és jogrendszerének különleges, egyedi jellegéből indul ki, ezáltal sui generis nemzetközi szervezatként tekint az Európai Unióra.¹⁷ Az Európai Unió ma a legtöbb hatáskörrel bíró és legfejlettebb belső struktúrával rendelkező nemzetközi szervezet, amelynek autonóm jogrendje van, és amelyet az EU és a tagállamok közötti komplex kapcsolatrendszer jellemez.¹⁸

Mindez számtalan fontos kérdést vet fel. Rendezhető-e a nemzetközi szervezetek felelőssége olyan általános módon, hogy egyúttal egy olyan speciális nemzetközi szervezet sajátosságait is figyelembe vegyék, mint az Európai Unió? Az Európai Unió speciális jellemzői hogyan hatottak a DARIO rendelkezéseire, illetve a DARIO képes-e rugalmas megoldásokat biztosítani, amelyek tekintettel vannak az egyes szervezetek közötti jelentős különbségekre?

¹⁶ Odermatt 2021. 204.

¹⁷ Lásd például: G. De Baere, *Constitutional Principles of EU External Relations*, Oxford University Press, 2008. 1.

¹⁸ Andrés Delgado Casteleiro, *The International Responsibility of the European Union, From Competence to Normative Control*, Cambridge University Press, 2016. ('Casteleiro 2016.'), 3.

b) Az Európai Unió nemzetközi felelőssége

Az Európai Unióról szóló Szerződés (EUSZ) 47. cikke a Lisszaboni Szerződés óta rendelkezik arról, hogy az Unió jogi személy, ezáltal felruházva az Uniót azzal a képességgel, hogy saját nevében, önállóan lépjen fel a nemzetközi porondon és váljon nemzetközi jogok és kötelezettségek alanyává. Ez a rendelkezés fontos áttörést jelentett az Európai Unió nemzetközi szintű képviselésének kérdésében, és nagymértékben befolyásolta az EU nemzetközi kapcsolatokban való fellépésének alakulását.¹⁹

Az EU egyre gyakoribb nemzetközi fellépésével együtt jár, hogy felmerülnek a nemzetközi felelősségével kapcsolatos kérdések is. Számos ilyen terület azonosítható: például a kereskedelem, de az emberi jogok, illetve a közös kül- és biztonságpolitika (KKBP) területe. A Szerződések ugyanakkor nem részletezik e rendelkezés következményeit, így nem térnek ki az Európai Unió nemzetközi jogi felelősségére sem.

Az EU „külső”, nemzetközi felelőssége nem összetévesztendő az EU „belső” felelősségi rendszerével, ami az uniós tagállamok, vagy maga az Unió felelősségét taglalja a magánszemélyeknek vagy más tagállamoknak okozott kárért. Mindez az uniós jogrendjében kerül rendezésre, és kiterjedt esetjog áll rendelkezésre. Az Európai Unió nemzetközi felelőssége, és így a tanulmány témája az Unió „külső” felelőssége, tehát annak taglalása, hogy harmadik felekkel (államokkal vagy nemzetközi szervezetekkel) szemben miként tartozik felelősséggel az EU nemzetközi kötelezettségeinek megsértéséért.

3. Az Európai Unió és a DARIO rendelkezései

A DARIO által alkalmazott „nemzetközi szervezet” fogalom arra utal, hogy az NJB a nemzetközi szervezetek tág körét – így az Európai Uniót is – a tervezet személyi hatálya alá akarta vonni. Mindez ugyanakkor felveti azt a kérdést, hogy a tervezet rendelkezései milyen módon vannak figyelemmel a nemzetközi szintén aktív nemzetközi szervezetek sokféleségére, kiváltképp az Európai Unió sajátosságaira.

Maga a DARIO – és a nemzetközi jog általában – az Európai Uniót a többi nemzetközi szervezethez hasonló módon kezeli és vizsgálja.²⁰ Az NJB hozzáállásában az lelhető fel, hogy azon igény teljesítésére törekszik, hogy általános, minden szervezetre alkalmazható szabályokat alkosson.²¹ Nem véletlen, hogy a tervezettel szemben megfogalmazott egyik kritika pontosan az, hogy nem veszi figyelembe megfelelő módon a szervezetek különbözőségét.²²

¹⁹ Kende Tamás, Szűcs Tamás, Jeney Petra (szerk.): Európai Közjog és Politika, 2018. 728.

²⁰ Odermatt 197.

²¹ Uo.

²² Esa Paasivirta – Pieter Jan Kuijper, 'Does One Size Fit All? The European Community and the Responsibility of International Organizations', 2005. Netherlands Yearbook of International Law, 36, 169-226.

3.1. Az Európai Unió speciális jellege

Nem meglepő módon az Európai Unió jelentős kritikával fogadta az NJB tervezetét. Az Európai Bizottság több alkalommal is jelezte aggályait a tervezet kidolgozásának folyamata során a tervezet általános rendelkezései és az Európai Unió kapcsán.²³ A tervezethez fűzött 2011-es megjegyzéseiben az Európai Bizottság kiemelte, hogy véleménye szerint „a tervezet számos cikke elégtelennek, illetve alkalmazhatatlannak tűnik az olyan regionális integrációs szervezetekre, mint az EU”.²⁴

Az EU mindvégig azon az állásponton volt, hogy nem „klasszikus” értelemben vett nemzetközi szervezatként kell kezelni.²⁵ Az Európai Bizottság a munka korai szakaszától kezdve arra hivatkozott, hogy az EU a nemzetközi porondon saját jogán, elkülönült szereplőként lép fel, és maga is részese olyan nemzetközi szerződéseknek, amelyek megkötése a hatáskörébe tartozik.²⁶ E körben utalt különösen azokra a vegyes nemzetközi szerződésekre, amelyeknek saját hatásköreiktől függően mind az EU, mind a tagállamok tagjai. Az EU álláspontja szerint így mind az EU mind a tagállamok nemzetközi felelősséggel tartoznak egyes nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségeikért, saját hatásköreik szerint.²⁷ Rámutatott arra, hogy ennek révén az EU, különösen a WTO rezsimben, nemzetközi vitarendezési eljárásokban is részt vesz. Másrészt, érvelése szerint az EU különlegessége jogrendjének kivételes jellegéből is fakad: az EU-nak saját jogrendje van, és az Unió által alkotott jog a tagállamok jogának részévé válik, és amelyet a tagállamok hajtanak végre.²⁸

A fentiekre tekintettel a Bizottság szerint a modern szerződési gyakorlat által kialakított olyan entitások, mint a „regionális gazdasági integrációs szervezetek” azt teszik szükségessé, hogy rájuk vonatkozóan tervezet szabályainak kialakításakor speciális megfontolásoknak legyen helye. A Bizottság javaslata az volt, hogy a „józan ész szerinti gyakorlati megoldások” szülessenek, amelyek figyelembe veszik a különböző szervezetek tevékenységeit.²⁹ Az EU tehát nem kisebb kéréssel állt elő, minthogy nemzetközi jogi szempontból különleges elbánásban részesítsék a nemzetközi szervezetek felelősségi szabályainak rögzítésekor.

Az Európai Bizottság az általános megállapításokon túl részletes megjegyzéseket fűzött a tervezet készülő konkrét cikkeihez is. Figyelemre méltóak a „szervezet szabályairól” szóló rendelkezésekhez vagy a kötelezettségszegés betudását rendező

²³ Comments of the European Commission in Comments and Observations Received from International Organizations, 14 February 2011, Doc. A.CN.4/637, Documents of the 63rd session, 2011 (‘Az Európai Bizottság észrevételei, 2011’). Az alábbi linken elérhető: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_637.pdf.

²⁴ Uo. 138.

²⁵ Comments and Observations received from International Organizations, 25 June 2004, Doc. A/CN.4/545, Documents of the 56th Session, 2004. (‘Az Európai Bizottság észrevételei, 2004’) 28. Az alábbi linken elérhető: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_545.pdf.

²⁶ Az Európai Bizottság észrevételei 2004. 21-22.

²⁷ uo.

²⁸ uo.

²⁹ uo.

cikkekhez fűzött megjegyzései, amelyek révén hatni akart a DARIO cikkeinek kialakítására.

3.2. A szervezet szabályai

Az Európai Bizottság mellett érvelt, hogy a „szervezet szabályai” nagy jelentőséggel bírnak nemzetközi szervezetek felelősségre vonása szempontjából. Ezek azok a szabályok, amelyek pontosan kijelölik a szervezet szerveinek és intézményeinek feladat- és hatásköreit. A Bizottság szerint ezáltal fontosak a betudás szempontjából, illetve a kötelezettségek elosztása szempontjából.³⁰ A Bizottság e két kérdést elkülönítette egymástól, és utóbbit egyfajta „előkérdésnek” minősíti: véleménye szerint nem lehet szó a cselekmény nemzetközi szervezetnek való betudásáról abban az esetben, ha az adott kötelezettség nem is az Uniót terheli. A másik oldalról nézve pedig, ha egy adott kötelezettség a szervezeté, akkor a Bizottság szerint „igencsak kétséges” a cselekmény tagállamnak való betudása még akkor is, ha a végrehajtást tagállami szervek végzik.³¹

Ezen érvelés gyakorlatilag az Unió hatásköreinek megosztását veszi számba döntő jelentőségüként a felelősség szempontjából, amelyet a szervezet szabályai határoznak meg. A Bizottság tehát amellet érvelt, hogy a szervezet szabályainak jelentőséggel kell bírnia a felelősség megosztása mint elsődleges kérdés, majd pedig a betudás mint másodlagos kérdés szempontjából. A Bizottság a „szervezet szabályai” alatt elsősorban az Európai Unió intézményi struktúráját és belső működését meghatározó szabályokat érti, és a fogalom tág értelmezése mellett érvelt, úgy, hogy az többek között az Európai Unió Bíróságának gyakorlatát is foglalja magában.³²

A DARIO végül számos ponton tartalmaz utalásokat a „szervezet szabályaira”. A DARIO célja, hogy a „szervezet szabályainak” figyelembevételével reagáljon a nemzetközi szervezetek közötti szabályok különbözőségére. Fellelhető ilyen utalás a betudás általános szabályát rögzítő 6. cikk (2) bekezdésében, miszerint a szervezet szervei és megbízottjai funkcióinak meghatározásában a szervezet szabályai alkalmazandók, vagy például a 32. cikkben is, amely rögzíti, hogy a szervezet nem hivatkozhat belső szabályaira annak igazolásaként, hogy miért nem tartotta be nemzetközi kötelezettségét.³³

A legfontosabb ilyen utalás a „szervezet szabályai” vonatkozásában a DARIO 64. cikke, amely szerint bizonyos nemzetközi szervezetek nemzetközi felelősségére speciális szabályok alkalmazhatók. Rögzíti, hogy a nemzetközi jog ilyen speciális szabályai megtalálhatók lehetnek a „szervezet szabályáiban”.³⁴ Mivel az Európai Unió

³⁰ Európai Bizottság észrevételei 2004. 26.

³¹ Uo.

³² Európai Bizottság észrevételei 2004. 27.

³³ DARIO, 32. cikk.

³⁴ DARIO 64. cikk.

tekintetében az 64. cikk az Európai Unió vonatkozásában alkalmazandó speciális betudási szabályok kapcsán bír különös jelentőséggel, így a tanulmány e körben foglalkozik majd a 64. cikk részleteivel.

Mindazonáltal a szakirodalom kritikus az NJB-vel szemben, ugyanis sokak szerint a kifejezés használata nem konzekvens a tervezetben, ugyanis bizonyos esetekben „belső jogként”, más esetekben viszont mint nemzetközi jogi szabályokként kezeli a „szervezet szabályait”.³⁵ Ezáltal tehát a „szervezet szabályainak” jogi jellege és természete bizonytalan a tervezet vonatkozásában, és arra a nagy akadémiai vitákat generáló problémára irányítja a figyelmet, hogy az egyes nemzetközi szervezetek alapító dokumentumai, így az EU Szerződések a nemzetközi jog részét képezik-e vagy belső jogi jellegük van.³⁶

3.3. Betudás az Európai Unió vonatkozásában

Ahogy az általános nemzetközi szervezetek esetében, úgy az EU esetében is a legbonyolultabb kérdések a betudás kapcsán merülnek fel. Ahogy az államfelelősség körében, úgy a nemzetközi szervezetek esetében is a nemzetközi jogellenes cselekmény egyik feltétele, hogy a cselekmény betudható legyen a szervezetnek.³⁷

Az Európai Unió esetében ez kérdés komplex módon merül fel, tekintettel arra, hogy az Unió a gyakorlatban sok esetben a tagállamokon keresztül jár el, az uniós jogot a tagállamok hajtják végre. Az Európai Unió jogalkotás révén kötelezettségeket ró a tagállamokra, a tagállamok az uniós jogot kötelesek végrehajtani. Ezáltal könnyen előállhatnak olyan helyzetek, hogy egy tagállami szerv úgy sért meg valamilyen nemzetközi kötelezettséget, hogy valójában az uniós jogot hajtja végre.

a) Az Európai Bizottság álláspontja

A tervezethez fűzött megjegyzéseiben az Európai Bizottság speciális betudási szabályokat javasolt az Európai Unió vonatkozásában. E körben a Bizottság az EU és a tagállamok kapcsolatának vertikális, illetve horizontális dimenzióit különböztette meg, és így tért ki azokra a sajátosságokra, amelyek miatt speciális szabályok megállapítását látja indokoltnak.

A *vertikális dimenzió* kapcsán azzal érvelt, az uniós jog végrehajtásának jellegzetessége, hogy azt tagállami szervek végzik. Így van ez még az EU kizárólagos hatáskörébe tartozó területeken is, például a vámszabályok végrehajtásakor is nemzeti hatóságokon keresztül történik a végrehajtás, nem pedig uniós szerveken keresztül.³⁸ Az Európai Bizottság szerint ez a jellegzetesség annak vizsgálatát teszi szükségessé, hogy

³⁵ Odermatt 2021. 233-237.

³⁶ Uo.

³⁷ DARIO 4. cikk.

³⁸ Európai Bizottság észrevételei 2011. 29.

menyiben és mikor betudhatók a tagállamok e cselekményei az EU-nak. Véleménye szerint az olyan tagállami cselekmények esetében, amelyek révén a tagállamok az Unió kizárólagos hatáskörébe tartozó területeken végrehajtó hatósággként járnak el, a tagállami cselekményeket az EU-nak kell betudni.³⁹ Mindezt a szakirodalom „normatív kontroll-ként” definiálja, miszerint ilyenkor ugyan a tagállam jár el, de az EU normatív kontrollt gyakorol felette.⁴⁰ Ezen álláspont szerint e tekintetben tehát a tagállami szerveket az Unió de facto szerveinek kell tekinteni. Ebből kifolyólag az EU szerint a cselekményt felelősségi szempontból a szervezet cselekményeként kell számba venni.

A *horizontális dimenzió*n az Európai Bizottság azon problémakört érti, amikor az Európai Unió, illetve a tagállamok vegyes szerződéseket kötnek. Ezek a megállapodások felvetik annak rendezését, hogy harmadik felekkel szemben mely tekintetben felel az Unió, illetve mely vonatkozásokban a tagállamok. A kérdés rendezése érdekében a vegyes nemzetközi szerződések esetében gyakorlattá vált az, hogy az EU és a tagállamok egy *hatásköri nyilatkozat*ban rendezik, hogy mely kötelezettségek tekintetében felel az EU, és melyek tekintetében a tagállamok.⁴¹ Az ilyen nyilatkozatokkal „elhatárolják” az EU és a tagállamok felelősségét egy esetleges jogvita esetére. Azokban az esetekben, amikor nem áll rendelkezésre ilyen hatásköri nyilatkozat, felmerül az EU és a tagállamok együttes felelőssége, és az, hogy a betudási szabályoktól függetlenül vizsgálják a felelősség fennállását.⁴² Egyes szerzők amellett érvelnek, hogy ilyenkor mind az EU mind a tagállamok felelnek a teljes szerződésért, ezért a betudási szabályoktól függetlenül az együttes felelősségüket kell megállapítani, mások szerint ugyanakkor a gyakorlat nem igazolja ezt a megközelítést, ami ráadásul a nemzetközi szervezetek autonóm nemzetközi jogi jogalanyiságát kérdőjelezné meg.⁴³ Ezzel kapcsolatban tehát koránt sincs egységes álláspont, és a kérdés további vizsgálatot érdemel.⁴⁴

b) A DARIO által alkalmazott betudási szabályok és az EU

A betudás általános szabályaként a DARIO 6. cikke rögzíti, hogy a szervezet szervei és megbízottjai a funkciójuk teljesítése érdekében végzett cselekményeit szervezet cselekményeinek kell tekinteni.⁴⁵ Ez tehát arra utal, hogy ha a szervezett egy szerve vagy megbízottja a feladatait teljesíti, e cselekményeit a szervezet cselekményeinek kell tekinteni. Ahogy arról a korábbiakban szó esett, a DARIO 6. cikk (2) bekezdése szerint

³⁹ Uo.

⁴⁰ Casteleiro 2016. 227.

⁴¹ Lásd például: Declaration in accordance with article 34 (3) of the Convention on Biological Diversity; Declaration pursuant to article 29 (4) of the Convention on the Transboundary Effects of Industrial Accidents, concerning competence; article 6, paragraph 1, of annex IX of the United Nations Convention on the Law of the Sea.

⁴² Európai Bizottság észrevételei 2011. 31.

⁴³ Casteleiro 2016. 64.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ DARIO 6. cikk (1) bekezdés.

annak meghatározásában, hogy milyen feladatokat lát el egy szerv vagy megbízott, a szervezet szabályai az irányadók.⁴⁶

Ezen szabály kapcsán felmerült az az értelmezés, hogy az EU és a tagállamok viszonylatában a tagállamokat az EU szerveinek kell tekinteni.⁴⁷ Tekintettel arra, hogy a gyakorlatban számos esetben a tagállamok hajtják végre az EU döntéseit, így felmerül ez, hogy az EU normatív kontrollja alatt a tagállamok e körben az Unió szerveiként járnak el. Ez a felfogás ugyanakkor megosztja a szakirodalmat, ugyanis más szerzők szerint ahhoz, hogy egy tagállami szervet a nemzetközi szervezet szervének lehessen tekinteni, annak bizonyos fokig integrálódnia kell a nemzetközi szervezet szervezetrendszerébe, ami a tagállamok esetében nem teljesül.⁴⁸ A tervezet jelentéstevője is az utóbbi, szűkebb értelmezést támogatta, és úgy tűnik, az NJB tervezete is ezt a nézőpontot fogadja el.⁴⁹ Mindez azt jelenti, hogy azokban az esetekben, amikor az EU „normatív kontrollt” gyakorol a tagállami szervek cselekményei felett, akkor a 6. cikkben foglalt szabály nem lesz alkalmazható. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a 6. cikk egyáltalán ne lenne alkalmazható az EU-ra, ugyanis olyan esetekben, amikor az EU „saját” szervei járnak el, a 6. cikk alapján a szervek cselekményeit az EU-nak kell betudni, és így azokért az EU lesz felelős.⁵⁰

A DARIO 7. cikke foglalkozik azzal az esetkörrel, amikor egy állam vagy nemzetközi szervezet egy másik szervezet rendelkezésére bocsátja saját szerveit vagy megbízottjait. Ez az a cikk, amely a nemzetközi szervezetek felelősségének általános vizsgálata körében az egyik legszélesebb szakirodalommal rendelkezik.

A DARIO 7. cikke által alkalmazott megoldás szerint az utóbbi szervezetnek akkor betudható a rendelkezésére bocsátott szerv cselekménye, ha „tényleges kontrollt” gyakorol felette. Az NJB szerint mindez konkrét, „műveleti” ellenőrzést kíván meg, amelynek fennállását elsősorban a ténybeli körülmények alapján lehet eldönteni.⁵¹ Ezen cikk esetében is felmerül a kérdés, hogy vajon mennyiben lehet alkalmazandó az EU-ra akkor, amikor egy tagállam uniós jogot hajt végre. Az elképzelés lényege azon szcenárió felvázolása, hogy a tagállami szervek akkor, amikor az Unió jogot hajtják végre, az EU számára a tagállamok által rendelkezésre bocsátott szervként járnak el. Ezen érvelés lényege, hogy az Unió gyakorlatilag „kölsön veszi” a tagállam szerveit. A felmerülő kérdés tehát az, hogy értelmezhető-e úgy a 7. cikk, hogy a tagállamok szervei felett az EU tényleges kontrollt gyakorol akkor, amikor azok valójában az uniós jogot hajtják végre? A szerzők egy része elképzelhetőnek tartja ezt az értelmezést azzal érvelve, hogy az EUB bírói hatalma révén gyakorol egyfajta tényleges hatalmat a tagállamok szervei felett.⁵² A szerzők többsége szerint azonban ez elrugaszkodott

⁴⁶ DARIO 6. cikk (2) bekezdés.

⁴⁷ Lásd: Casteleiro 2016. 68-69.; Christian Ahlborn, 'The Rules of International Organizations and the Law of International Responsibility', 2011. in. International Law Review, vol. 8, 481.

⁴⁸ Paasvirta and Kuijper 2005. 169.

⁴⁹ DARIO kommentár a 6. cikkhez 54-55. .

⁵⁰ Casteleiro 2016. 69-70.

⁵¹ DARIO kommentár a 7. cikkhez 56.

⁵² Eva Steinberger, The WTO Treaty as a Mixed Agreement: Problem with the EC's and the EC Member States' Membership of the WTO, 2006. European Journal of International Law, Vol 17. no 4.,

elképzelés, ugyanis az EU esetében valójában jogi, normatív jellegű kontrollról van szó, ami más, mint a 7. cikk szerinti tényleges ellenőrzés.

A DARIO készítői nem tartották indokoltnak, hogy az Európai Unió vonatkozásában ezen általános szabályokhoz képest speciális betudási szabályokat foglaljanak a tervezetbe. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne engedtek volna mozgásteret, hogy bizonyos szervezetek esetében legyen lehetőség különös szabályok alkalmazására.⁵³

3.4. *Lex specialis: a DARIO 64. cikke*

A nemzetközi szervezetek különbözőségei elengedhetlenné tették azt, hogy a tervezet bizonyos fokú rugalmasságot engedjen. Egyrészt, e körben a korábbiakban tárgyalt, a „szervezet szabályainak” figyelembevételét engedi/szabja meg számos ponton a tervezet. Másrészt, a tanulmány utalt már a DARIO 64. cikkére, amely tartalmazza azt a *lex specialis* szabályt, amely révén lehetőség nyílik a DARIO általános szabályaitól való eltérésre. Mindez az államfelelősségről szóló tervezet 55. cikkéhez hasonlóan azt teszi lehetővé, hogy bizonyos esetekben az általános szabályoktól eltérve különös szabályok érvényesüljenek.

A 64. cikk szerint a tervezet cikkei nem alkalmazandók abban az esetben, ha a „nemzetközi jog speciális szabályai” érvényesülnek. A DARIO-hoz fűzött kommentár rögzíti: ezek a különös szabályok vonatkozhatnak nemzetközi szervezetek bizonyos kategóriái, vagy egy adott nemzetközi szervezet néhány vagy összes állammal, vagy más szervezetekkel való relációjára.⁵⁴ E körben a kommentár kifejezetten utal az Európai Unióra vonatkozó speciális szabály lehetőségére vonatkozó vitákra, mégpedig az uniós tagállamok cselekményeinek EU-nak történő betudhatósága vonatkozásában akkor, amikor annak tagállamai az EU kötelező szabályait hajtják végre. A kommentár említést tesz az EJEB és a WTO ezzel kapcsolatos szétartó esetjogáról, ugyanakkor nem foglal állást azzal kapcsolatban, hogy ez a szabály a 64. cikk alapján valóban létezik-e mint a betudás speciális szabálya az Európai Unió vonatkozásában.⁵⁵ Mindazonáltal valószínűsíti egy ilyen különös szabály létezését.⁵⁶

A 64. cikk rendelkezik arról, hogy a nemzetközi jog speciális szabályait a „szervezet szabályai” is tartalmazhatják.⁵⁷ E körben tehát a DARIO egyértelműen rögzíti, hogy a szervezetek belső szabályai akár a nemzetközi jog speciális szabályait is tartalmazhatják, ezáltal nemzetközi jogi jelleggel is bírhatnak. Mindez azt jelenti, hogy a DARIO alapján a szervezet belső szabályai relevánsak lehetnek annak meghatározásában, hogy létezik-e a 64. cikk szerinti *lex specialis* az adott nemzetközi

851.

⁵³ Odermatt 2021. 228. ; Mirka Möldner, Responsibility of International Organizations – Introducing the ILC’s DARIO, Max Planck Yearbook of United Nations Law, Volume 16, 2012. 324.

⁵⁴ DARIO kommentár a 64. cikkhez 102.

⁵⁵ DARIO kommentár a 64. cikkhez 103.

⁵⁶ Casteleiro 2016., 104-105.

⁵⁷ DARIO 64. cikk.

szervezet tekintetében. Mindez az Európai Unió vonatkozásában azt a kérdést veti fel, hogy az uniós jog maga minősülhet-e a nemzetközi jog speciális szabályának a 64. cikk értelmében, és azt mely relációkban kell alkalmazni.

Mindez fontos kérdést nyit meg, mégpedig azt, ami az uniós jog kettős természetére utal. Vajon az uniós jog csupán az EU és tagállamaira vonatkozó belső szabályoknak minősül, amely így csak e relációban bír jelentőséggel, vagy tekinthető-e a nemzetközi jog speciális szabályának, amely így akár külső, harmadik felek vonatkozásában is relevanciával bír?

4. Következtetések

Az Európai Unió nemzetközi felelősségével kapcsolatban már a DARIO kidolgozásakor megjelent az az igény, hogy a tervezet tartsa magában az EU belső sajátosságait figyelembe vevő speciális szabályokat, például a betudás területén. A tervezet ugyan nem tartalmaz kifejezetten az EU-ra vonatkozó különös rendelkezéseket, de a 64. cikkben foglalt *lex specialis* szabály, illetve „szervezet szabályaira” történő utalások lehetővé teszik e különös szabályok kialakulását. Az Európai Unió kapcsán a rendelkezésre álló nemzetközi bírói és szerződéskötési gyakorlat részletes vizsgálata szükséges annak eldöntéséhez, hogy valóban léteznek-e speciális felelősségi szabályok az EU vonatkozásában, és ha igen, ezek forrása mennyiben lehet maga az uniós jog. Mindez az uniós jog és az EU kettős természetére irányítja rá a figyelmet, és azon kérdést veti fel, hogy a nemzetközi jog miképpen reagál egy olyan regionális integráció jelenlétére a nemzetközi viszonyokban, mint az Európai Unió.

Felhasznált irodalom

Nemzetközi szerződések és tervezetek

A szerződések jogáról szóló 1969-es bécsi egyezmény, 1969. május 23.

Az államok és nemzetközi szervezetek, vagy a nemzetközi szervezetek között kötött nemzetközi szerződések jogáról szóló 1986-os bécsi egyezmény, 1986. március 21.

Draft articles on the responsibility of international organizations, with commentaries, 2011. in. *Yearbook of the International Law Commission*, 2011.

Könyvek, könyvrészek

Andrés Delgado Casteleiro: *The International Responsibility of the European Union, From Competence to Normative Control*. CUP, 2016. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781316106914>

G. De Baere: *Constitutional Principles of EU External Relations*. OUP, 2008. DOI : <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199546688.001.0001>

Jed Odermatt: International Responsibility. in. *International Law and the European Union*. CUP, 2021. 196-245. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108895705.007>

Kende Tamás, Szűcs Tamás, Jeney Petra (szerk.): *Európai Közjog és Politika*. Wolters Kluwer Budapest, 2018.

Tanulmányok és cikkek

Christian Ahlborn: The Rules of International Organizations and the Law of International Responsibility. 2011., *International Organization Law Review*, vol. 8. issue 2. 397-482. DOI: <https://doi.org/10.1163/157237411X634970>

Esa Paasivirta – Pieter Jan Kuijper: Does One Size Fit All? The European Community and the Responsibility of International Organizations. 2005. *Netherlands Yearbook of International Law*, 36. 169-226. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0167676805001698>

Eva Steinberger: The WTO Treaty as a Mixed Agreement: Problem with the EC's and the EC Member States' Membership of the WTO'. 2006. *European Journal of International Law*, Vol 17. no 4. 837-862. DOI: <https://doi.org/10.1093/ejil/chl026>

Mirka Möldner: Responsibility of International Organizations – Introducing the ILC's DARIO. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Volume 16, 2012. 281-328. DOI: <https://doi.org/10.1163/18757413-90000020>

Robert Kolb: International Organisations or Institutions, History of. In: *The Max-Planck encyclopedia of public international law*. 2nd ed., fully revised and updated. Oxford: Oxford University Press, 2012. p. 1-10.

Egyéb

Comments and Observations Received from International Organizations, 14 February 2011, Doc. A.CN.4/637, Documents of the 63rd session, 2011.

Comments and Observations received from International Organizations, 25 June 2004, Doc. A/CN.4/545, Documents of the 56th Session, 2004.

Report on the Law of Treaties, in *Yearbook of the International Law Commission* 1956,

INTRODUCTION TO THE INTERNATIONAL RESPONSIBILITY OF THE EUROPEAN UNION

The paper aims to set out a brief introduction to the basic questions of the international responsibility of the European Union in the framework of the ILC's Draft articles on the

international responsibility of international organizations (DARIO). It sets out the main problems in relation to the responsibility of the European Union, and introduces the arguments from the part of the European Union itself in the codification process for providing a „special treatment” to the EU in the international law framework. It analyses the logic behind certain rules in the DARIO and its application to the EU, mainly focusing on rules of attribution, and sets out the main questions for further consideration. The paper points out the need to analyse in detail the decisions of EU and international fora as well as international treaty-making practice to identify whether such special rules regarding the EU exist.

TÖRÖK TAMÁS

Nemzetközi Jogi Tanszék

Témavezető: Dr.Szalayné dr. Sándor Erzsébet egyetemi tanár

DOI: 10.56966/2022.31.Torok

AZ AKTUÁLIS VÁLSÁGOK HATÁSA AZ EURÓPAI UNIÓ GYŰLÖLET- BŰNCSELEKMÉNYEK ELLENI KÜZDELMÉRE

1. Társadalmak a válságok szorításában

Az emberré válás folyamata során és a társadalmak fejlődéstörténetében egyaránt kitüntetett szerepet kaptak a közösségeket érő krízisek, amelyek egyaránt eredményezték a korábbi struktúrák felülvizsgálatát és a környezethez való reziliens alkalmazkodást. A kihívások történelmi léptékű értelmezése és a válaszok helyességének értékelése csak a közelmúltban vált lehetségessé az egyes tudományterületek fejlődése, illetve későbbi összekapcsolódása révén. A korábbi évszázadokban a materiális mikrokörnyezet elemzésétől lassan eljutottunk a komplex metafizikai jelenségek vizsgálatáig is, napjainkra pedig már evidencia az egyes jelenségek közvetlen vizsgálata mellett azok rendszerszintű összefüggéseit is feltáró, interdiszciplináris tudást és eszközöket igénybe vevő elemzése. A folyamat eredménye a társadalomtudományok 20. századi felemelkedése, amely már a fizikai-biológiai meghatározottságon túl az önérvényesítő, boldogságot kereső és szabadságra vágyó embereket és csoportokat helyezte a fókuszba. A világjárvány megerősítette, illetve a közvélemény számára is nyilvánvalóvá tette a komplex tudományos rendszerek kiemelt szerepét az emberiség kríziseinek felmérésében, elhárításában és a (szak)politikai folyamatok alakításában.

A gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi struktúrák radikális átalakulása csak közvetett módon és megkéssve kezdte el éreztetni hatását az emberek számára, a járványügyi és az egészségvédelmi kihívások – így különösen a megfelelő orvosi ellátáshoz, gyógyszerekhez vagy új típusú vakcinákhoz való hozzáférés – azonban testközelbe hozták a krízist. A közvetlen társadalmi hatások ugyancsak példa nélküliek voltak: a lezárások, a munkavégzés és tanulás körülményeinek gyors változása, a szociális kapcsolatok radikális átalakulása és a társadalmi csoportok közötti találkozási lehetőségek szűkülése gyors átalakulást indított el. Az egyébként is periférikus gazdasági vagy társadalmi helyzetű csoportokhoz – menekültek, romák,

fogyatékossgal élők, hajléktalanok – tartozókat, valamint az interszekcionálisan érintett nőket a járvány és annak társadalmi-gazdasági hatásai fokozottan sújtották.¹

A helyzetet csak súlyosbította, hogy az egyes országok gazdasági, társadalmi és politikai körülményeik miatt jelentősen eltérő adottságokkal kezdtek bele a globális válsághelyzet lokális kezelésébe, a nemzetközi összefogás pedig az élet számos területén nem érte el a szükséges mértéket. Általánosságban elmondható, hogy a demokratikus berendezkedésű országok igyekeztek enyhíteni a gazdasági-társadalmi károkat, és az egység, illetve az összefogás fontosságára figyelmeztettek, míg az autoriter rendszerek a bezárkózást választották, és a népesség fokozott kontrollja irányába alakították a környezetet.²

A társadalmi kohéziót a fenti objektív körülményekből fakadó szubjektív tényezők is komoly kihívás elé állították, így különösen az egzisztenciális félelem, a kiszolgáltatottságból adódó általános szorongás és az ebből fakadó kilátástalanság a társadalmi státusz megtartása miatt. „A COVID-19 egy röntgenfelvételhez hasonlítható, amely felfedi az általunk épített társadalmak törékeny csontozatának repedéseit” – állapította meg Antonio Guterres, az ENSZ főtitkára a járvány első szakaszát követően.³ Szakértők már 2020 elején felhívták a figyelmet arra, hogy az egyéni és csoportszintű megküzdési stratégiák korlátozottsága radikálisan növeli, a társadalmi csoportok közötti növekvő távolság pedig erősítheti a látens intézményi diszkriminációs jelenségeket, a bűnbakképzést, valamint a csoportközi konfliktusokat. Visszatekintve jól látható, hogy a korai diagnózis pontos volt, ráadásul napjainkra a folyamat is pontosan rekonstruált és szakmailag dokumentált.⁴ Az orosz-ukrán háború kirobbanása – jól lokalizált jellege ellenére – megerősítette ezeket a tendenciákat, különösen a tartós gazdasági-kereskedelmi hatások, a katonai eszkaláció veszélye és a nemzetközi politikai folyamatok alapvető átalakulása révén.

A jogalkotás és a jogalkalmazás különösen hangsúlyos szerepet kapott a materiális válságjelenségek elleni fellépés során az új – akár csak átmeneti – viselkedési, egészségügyi, gazdasági keretrendszer kialakításával. Fontos kérdés azonban, hogy a társadalmi szintű folyamatok esetén milyen típusú és hatókörű jogalkotási vagy jogalkalmazási lehetőségek állnak rendelkezésre, és ezekkel hatékonyan élnek-e a jogosultjai.

Jelen tanulmány kifejezetten a fenti válságjelenségekre adott jogi válaszok egy szűk körét, a csoportközi konfliktusok és az előítélet motiválta cselekmények elleni fellépés szabályozási környezetének változását kívánja bemutatni. Tekintettel arra, hogy az egyes állami válaszlépések módszereikben és mélységükben is eltérőek voltak, a tendenciák feltárása érdekében érdemes a komplex jogalkotási megközelítés vizsgálata

¹ FRA 2020a 25-32.

² OHCHR 2021. 5.

³ Guterres 2020.

⁴ A teljesség igénye nélkül, lásd például: Ali 2022.; Bárd 2020., Bárd – Uszkiewicz 2020.; Brown – Zinn 2022.; Horn – Bartal 2022.; Kovács Szitkay – Lőrincz – Pap 2020.; Meier – Cook – Faasse 2021.; Rajkumar 2020.

és elemzése. Az Európai Unió idevágó tevékenysége azért is lehet ennek ideális tárgya, mert a területen az elmúlt két évtizedben önálló – antidiszkriminációs és büntetőjogi elemeket egyaránt tartalmazó – uniós rezsim épült ki, amely ráadásul szoros kapcsolatban van a tagállami gyakorlattal, így folyamatosan egymást is alakítják. A válságra adott válaszok új szemléletet és új eszközöket igényelnek, ezek létjogosultságát pedig csak a gyakorlat és az idő ítélheti majd meg. A tanulmány egyben a területen láthatóvá vált speciális interdiszciplináris kapcsolatokat is szemlélteti, hiszen szociálpszichológiai és szociológiai jelenségek, valamint a jogi és igazgatási eszközök közvetlen és kölcsönös hatást gyakorolnak egymásra.

2. A csoportközi konfliktusok természete és európai expanziója

Az előítélet motiválta cselekmények esetén az aktív fél tevékenységét a passzív fél személyes tulajdonságával kapcsolatos negatív attitűd közvetlen vagy közvetett módon befolyásolja, amely miatt az érintett hátrányosabb helyzetbe kerül, mint más, hozzá hasonló tulajdonsággal nem rendelkező személy. Az ilyen cselekmények elleni fellépés általában a társadalmi együttélés szabályainak körébe tartozik, és csak abban az esetben indokol jogi szabályozást, ha azt a társadalom érdeke antidiszkriminációs vagy büntetőjogi okokból szükségesség teszi.

Gordon W. Allport 1954-ben publikált előítéletesség-klasszifikációjában az előítéletesség öt fokozatát különbözteti meg.⁵ Ezek közül egy jól funkcionáló közösségben az előítéletes beszéd és az elkerülés jelenségei fordulnak elő gyakrabban, a diszkrimináció ritkább, a fizikai bántalmazás szórványos, a megsemmisítés pedig rendkívül ritka esemény. Éppen ezért „békeidőben” az előítélet motiválta cselekmények közül elsősorban a gyűlöletbeszéd, valamint a büntetőjogi kategóriát el nem érő gyűlöletcselekmények (így különösen a polgári jogi és a diszkriminációs esetek) elemzése kerülnek a fókuszba, hiszen számuk és a változatosságuk miatt a terület túlnyomó részét ezek képezik. Az előítéletek, ha a társadalom életéből nem is teljesen kiküszöbölhetők, hosszabb távon mérsékelhetők az oktatás és felvilágosítás révén. Az egymástól nagy társadalmi távolságban lévő, illetve ellenséges érzületeket tápláló csoportok közötti kontaktus és együttműködés ugyancsak mérséklő hatással lehet az előítéletekre.⁶ Szomorú tény azonban, hogy a társadalmi egyensúly kismértékű változása is közvetlenül felerősíti a diszfunkcionális működést, és ezzel az előítéletes cselekmények radikálisabb változatai felé tolja az elkövetési sémákat: a válság a gyűlölet-bűncselekmények katalizátora.

A gyűlölet-bűncselekmények két speciális jellemzővel rendelkeznek. Büntetőjogi szempontból minden esetben egy alaphűncselekmény és egy előítéletből fakadó motívum állnak egymás mellett, amelyek a gyakorlatban megjelenhetnek sui generis tényállásként, minősítő körülményként vagy a büntetéskiszabás során súlyosító

⁵ Allport 1999. 83.

⁶ Aronson 2001. 349-360.

körülményként.⁷ Kriminológiai értelemben üzenet-cselekmények: egyaránt hatnak ugyanis egyéni, közösségi, és a társadalmi szinten, ráadásul súlyosabb (szociál)pszichológiai hatásuk is van. Az áldozatra nézve súlyosabb pszichés hatásokkal járnak, erőteljesebb a viktimizációs hatásuk és kiemelkedő a látenciájuk, miközben a félelem, a bizonytalanság és a viktimizáció hatásai továbbgyűrűznek a közösség többi tagja irányába is. A csoportközi konfliktusok pedig veszélyeztethetik a társadalmi stabilitást, illetve akár politikai, akár gazdasági hatásokat is előidézhetnek.⁸

Látható, hogy a gyűlölet-bűncselekmények nem kontextus nélkül következnek be, azokat a társadalmi feszültség és az előítéletek különböző, jogilag már értékelhető eseményei alapozzák meg. Az elmúlt két év során a folyamat Európában is modellszerűen épült fel.

A világjárvány eredetével, terjedésével, hatásaival összefüggő megalapozott információk hiánya illetve fragmentáltsága a kezdetektől bizonytalanságot okozott, majd az elhúzódó válság miatt felerősödött a tudományos eredmények és kutatások hitelességének megkérdőjelezése. Problémát jelentett, hogy egyes populista politikusok és egyházi vezetők is tudatosan erősítették ezeket a jelenségeket, több esetben új narratívákat alkotva és teret adva korábban periférikus helyzetű tudományszkeptikus mozgalmak térnyerésének is.⁹ Már a járvány elején Európa-szerte megfigyelhető volt a vírus elsődleges hordozóiként azonosított ázsiai származású emberekkel szembeni ellenséges attitűd megjelenése, majd a fertőzöttek, valamint a járvány enyhítésén fáradozó, de konkrét eredményeket rövid távon felmutatni nem tudó szakemberekkel szembeni elégedetlenség.¹⁰ Hamarosan felbukkantak olyan extrém teóriák, amelyek a menekült, hajléktalan, roma vagy muszlim közösségekben, illetve nyíltan vagy burkoltabban a hagyományos párkapcsolati formáktól eltérő módon élőkben vélték megtalálni a járvány eredetét, illetve terjedésének okát.¹¹

Az egyébként is periférikus társadalmi helyzetű – elsősorban roma és muszlim – közösségek¹² további fizikai, társadalmi és információs elszigetelődése, valamint e három probléma egymást erősítő hatása rövid távon is rendkívüli szakpolitikai kihívássá nőtte ki magát. A munkaügyi, szociális, egészségügyi és digitális szolgáltatásokhoz való hozzáférés akadályozottsága a közvetlen hátrányok mellett frusztrációt okozott a közösségekben és a szolgáltatásokért elvben felelős ellátórendszer tagjaiban is.¹³

A széles körben hozzáférhető online tér kedvező lehetőséget teremtett és teremt napjainkban is szélsőséges, illetve szervezett bűnözői csoportok számára, hogy egzisztenciális félelmeikre vagy frusztrációikra építve manipulálják az embereket, összeesküvés-elméleteket terjesszenek a vírus eredetéről, átviteli módjáról és lehetséges gyógymódjairól, illetve segítséget felajánlva behálózák őket. A meggyengült

⁷ Dinók 2014. 28-30.

⁸ Szontágh 2016. 401.

⁹ Meyer 2020.

¹⁰ sCAN Project 2021. 7-11.

¹¹ Szajbély – Török 2022. 2-3.

¹² Szajbély – Török 2018. 17-22.

¹³ Lásd a témáról részletesen: ECRI 2022., FRA 2020b, Uszkiewicz 2020., Szajbély – Török 2022.

közbizalmat a saját szélsőséges narratíváik terjesztésére, csoportközi konfliktusok eszkalálására és toborzási stratégiáik megerősítésére használták fel.¹⁴ Szomorú példa erre, hogy a háború kapcsán az ukrán emberekkel és Ukrajnával szembeni dezinformáció már a konfliktus kitörése előtt megkezdődött, és az orosz digitális szolgáltatók elleni uniós szankciók bevezetéséig nyilvánosan működött is.¹⁵ A jelenség azonban továbbra is megfigyelhető, emiatt megnövekedett az ukránok elleni gyűlöletbeszéd és a gyűlölet-bűncselekmények száma is.

A fentiekből felépülő társadalmi diszfunkciók közvetlenül elvezettek a diszkriminációs helyzetek és a konkrét gyűlölet-bűncselekmények számának növekedéséhez. Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége (FRA) tagállami felmérések és egyedi esetek alapján a rasszista és xenofób támadások jelentős emelkedéséről számolt be, kiemelve egyes politikai pártok és közszereplők nyilvános kijelentéseinek hatásait is.¹⁶ Az EBESZ Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Hivatala (ODIHR) szélesebb körű, 42 részes államot vizsgáló 2020. évi jelentése ugyanezt a megállapítást erősíti: a gyűlölet-bűncselekmények száma ugyan csak 0,5%-kal nőtt (7.565 esetről 7.607 esetre), a belső arányok jelentősen megváltoztak: emelkedtek a faji vagy etnikai származású (+26%), a roma (+14%), a muszlim (+53%) és az LMBT emberek (+5%) elleni esetek, csökkentek viszont a zsidó (-13%), a keresztény (-41%), a fogyatékkal élő (-18%) személyekkel szembeni támadások. A dokumentum szerint a világjárvány miatti támadások 87%-a rasszista és xenofób jellegű volt, az esetek túlnyomó többsége kínai vagy más ázsiai származású személyek ellen irányult. Bár az összes incidensnek csak 9%-át tette ki, az egy évvel korábbi, 2019-es 1%-os részarányhoz képest ez radikális emelkedést jelent. Ezzel párhuzamosan a gyűlölet-bűncselekmények látenciája a vizsgált időszakban tovább nőtt: miközben a kisebbségi csoportok a többségi társadalom tagjainál kétszer gyakrabban válnak a gyűlölet-bűncselekmények áldozataivá, eseteik mindössze 10%-a jut el a hatóságokhoz.¹⁷ Az orosz-ukrán háború kitörése óta Európa-szerte megfigyelhetőek előítélet motiválta események az adott országban élő ukrán, illetve orosz közösségek tagjai ellen egyaránt.¹⁸

3. A gyűlölet-bűncselekmények elleni fellépés az Európai Unióban

Az Európai Közösségek alapító szerződése csupán néhány, a hátrányos megkülönböztetést szigorúan gazdasági megfontolásból tiltó rendelkezést tartalmaztak. A nemi diszkrimináció elleni fellépés az 1970-es évektől kezdve került előtérbe, elsősorban a munkabérrel, a munkakörülményekkel és a szociális biztonsággal kapcsolatos diszkrimináció tilalmával kapcsolatban. Az antidiszkriminációs

¹⁴ Europol 2021. 5.

¹⁵ Lásd különösen: A Tanács (EU) 2022/350 rendelete (2022. március 1.)

¹⁶ FRA 2020a 32-33.

¹⁷ ODIHR 2020.

¹⁸ OHCHR 2022.

intézkedéseket kezdetben elsődlegesen nem elvont egyenlőségi, emberi jogi megfontolások, hanem inkább gazdasági szempontok motiválták, azok csak fokozatosan, az 1990-es évektől kezdődően kaptak emberi jogi színezetet.¹⁹ E paradigmaváltás az amszterdami szerződésmódosítás elfogadásával teljesedett ki, ami az Európai Közösséget alapító szerződés 13. cikke (jelenleg: EUMSZ 19. cikk) értelmében felhatalmazást adott a nemi diszkrimináció mellett a faji vagy etnikai alapú, valláson vagy más meggyőződésen, fogyatékoságon, életkoron vagy szexuális irányultságon alapuló diszkrimináció elleni fellépés tárgyában megfelelő intézkedések megalkotására. Ez alapján fogadták el 2000 júniusában a faji és etnikai egyenlőségről szóló irányelvet,²⁰ majd 2000 novemberében a foglalkoztatással kapcsolatos diszkriminációról szóló keretirányelvet.²¹ Míg előbbi a faji diszkrimináció tilalmát rögzíti egy sor életviszonyban (foglalkoztatás, oktatás, szociális védelem, szociális előnyök, egészségügyi ellátás, árukhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés, lakhatás), addig utóbbi – eltérő szabályozási logikával – a foglalkoztatás területére fókuszálva tiltja a vallás vagy más meggyőződés, életkor, fogyatékoság és szexuális orientáció alapján megvalósuló hátrányos megkülönböztetést. A háromszintű szabályozás ugyanakkor bonyolulttá teszi az érintettek számára az egységes és következetes fellépést,²² ezért hiányosságainak kiküszöbölése érdekében már 2008-ban a Bizottság javaslatot tett a Tanácsnak egy olyan horizontális irányelv kidolgozására, amely a foglalkoztatási irányelv által védett csoportok számára nyújtott jogvédelmet kiterjesztené a faji irányelv által lefedett valamennyi jogviszonyra.²³ Bár e dokumentum azóta is folyamatosan napirenden van,²⁴ elfogadására nem került sor – nem utolsósorban azért –, mert az időközben az Európai Unió működéséről szóló szerződés 19. cikkébe változatlan tartalommal áthelyezett felhatalmazáson alapuló intézkedések meghozatalához a Tanács egyhangú döntése szükséges.

A fentiek mellett, az unió emberi jogi és szociális elkötelezettségének mélyülésével egy moduláris antirasszista rendszer alapvonalai is kiépültek. A rasszizmus és az idegengyűlölet egyes formái és megnyilvánulásai elleni, büntetőjogi eszközökkel történő küzdelemről szóló 2008-as tanácsi kerethatározat²⁵ megteremtette a rasszista és idegengyűlölő gyűlöletbeszédre és gyűlölet-bűncselekményekre adandó hatékony, arányos és visszatartó erejű büntetőjogi válasz uniós szintű keretrendszerét. A dokumentum értelmében a tagállamoknak bűncselekménnyé kellett nyilvánítaniuk a gyűlöletbeszédet, vagyis a nyilvánosság előtti, faji, bőrszín szerinti, vallási, származás szerinti vagy nemzeti, illetve etnikai hovatartozás alapján erőszakra vagy gyűlöletre való uszítást. Előírta továbbá a tagállamok számára, hogy a gyűlöletbeszédtől eltérő

¹⁹ Lásd a témáról részletesen: Sándor – Szalay – Mohay 2013.

²⁰ A Tanács 2000/43/EK irányelve (2000. június 29.)

²¹ A Tanács 2000/78/EK irányelve (2000. november 27.)

²² Fredman 2005. 16-17.

²³ A Tanács irányelve a személyek közötti, vallásra vagy meggyőződésre, fogyatékoságra, életkorra vagy szexuális irányultságra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról (COM/2008/426 final)

²⁴ Lásd: Legislative Train Schedule 2022.

²⁵ A Tanács 2008/913/IB Kerethatározata (2008. november 28.)

bűncselekmények esetében biztosítsák, hogy az ilyen rasszista és idegengyűlölő indíték súlyosbító körülménynek minősüljön, illetve az ilyen indítékot figyelembe lehessen venni a szankciók meghatározásakor. A kerethatározatot az áldozatok jogairól szóló 2012-ben kiadott irányelv²⁶ egészíti ki, amelynek többek között az a célja, hogy igazságszolgáltatást, védelmet és támogatást biztosítson a gyűlölet-bűncselekmények és a gyűlöletbeszéd áldozatainak. A szükséges jogalkotási folyamat az egyes tagállamokban hiánytalanul megtörtént, azonban a Bizottság az elmúlt évtizedben többször is felhívta a figyelmet arra, hogy a tagállamok jelentősen eltérő minőségű szabályokkal rendelkeznek, és a nemzeti közigazgatások ezeket nehézkesen vagy hibásan hajtják végre.²⁷ Részben az említett felvetésekre tekintettel 2016-ban létrejött a rasszizmus, az idegengyűlölet és az intolerancia egyéb formái elleni küzdelemmel foglalkozó magas szintű munkacsoport, amely tevékenysége révén közvetlenül támogatja a kerethatározat hatékony végrehajtására irányuló tagállami erőfeszítéseket. A Bizottság 2018-as ajánlásában²⁸ – főképp a végrehajtás során korábban tapasztalt összetett anomáliák miatt²⁹ – külön is megerősítette a 2000/43/EK irányelv által életre hívott tagállami emberi jogi intézmények hatékony, proaktív és koordinált szakmai munkájának kulcsszerepét, kiemelve a közös minimumra vonatkozó alappontokat.³⁰

Az uniós intézmények és ügynökségek hálózata, valamint a tagállami egyenlő bánásmód szervek működése stabil mérési és koordinációs potenciált jelentettek a jogalkotók számára, a folyamatokba való közvetlen beavatkozás azonban csak korlátozott volt. Az elmúlt évtizedben ezt a szerepet a tagállamok civil kezdeményezései vették át,³¹ akik az egyedi viszonyokra adaptált, kifejezetten progresszív eszközöket dolgoztak ki, illetve alkalmaztak a rasszizmus és a gyűlölet-bűncselekmények elleni fellépés területén. Ezek közül többet nemzetközi NGO-k, illetve szervezetek is irányelvekké adaptáltak.³² A helyi sajátosságok figyelembevétele és a pontos célzás képessége igényként és elvárásként egyaránt megjelent a rendszerben.

A Bizottság főigazgatóságain már a világjárvány első hónapjától a fent említett alapokon, de új kihívások leküzdéséhez szükséges új szempontokkal intenzív szakmai háttér munka kezdődött. Az ezzel kapcsolatos elvi célkitűzést, egyben az Unió vízióját a Bizottság elnöke már 2020-as évértékelőjén megfogalmazta: „*a rasszizmus és a gyűlölet elleni küzdelem terén tett haladás törekény – elérni nehéz, elveszteni viszont annál könnyebb. Most tehát itt az ideje, hogy változtassunk ezen. Itt az ideje egy valóban rasszizmusmentes Unió kiépítésének, amely az elítélés helyett a tettek mezejére lép.*”³³

²⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 2012/29/EU irányelve (2012. október 25.)

²⁷ Lásd: (COM(2014) 27 final)

²⁸ A Bizottság (EU) 2018/951 ajánlása (2018. június 22.)

²⁹ Lásd: Human European Consultancy – Ludwig Boltzmann Institute of Human Rights 2010.

³⁰ Lásd: A Bizottság (EU) 2018/951 ajánlása (2018. június 22.), valamint a Principles relating to the status of national institutions (Paris Principles), UN Doc. A/RES/48/134. (1993. december 20.)

³¹ Lásd például a magyar Gyűlölet-bűncselekmények elleni Munkacsoport, a spanyol Spanish Observatory on Racism and Xenophobia (OBERAXE), és a német Verband der Beratungsstellen für Betroffene rechter, rassistischer und antisemitischer Gewalt (VBRG) tevékenységét.

³² Lásd például az European Network of Equality Bodies (Equinet), az European Network Against Racism (ENAR), European Roma Grassroots Organisations Network (ERGO) tevékenységét.

³³ Ursula von der Leyen 2020.

Ursula von der Leyen ugyanitt két beavatkozási irányt jelölt meg: a gyűlöletbeszéd és gyűlölet-bűncselekmények elleni jogi fellépést és a társadalmi reziliencia erősítését szolgáló eszközök intenzív használatát. A szakértők óvatos optimizmussal fogadták a kezdeményezést, amelynek részleteit 2020 októberétől kezdte bemutatni a Bizottság. A következő hónapok intézkedései komplex jogi, adminisztratív és gazdasági elemeket ötvözve jelentek meg és analitikusan az alábbi hat tematikus beavatkozási területre bonthatóak.

a) A gyűlöletbeszéd és a gyűlölet-bűncselekmény elleni explicit jogi eszköz megteremtése a testület prioritása volt, ezért a Bizottság – jelezve, hogy ezek súlyosan veszélyeztetik az Európai Unióról szóló szerződés (EUSZ) 2. és 6. cikkében, valamint az Európai Unió Alapjogi Chartájában meghatározott alapvető európai értékeket – 2021 decemberében kezdeményezte a két bűncselekmény felvételét az uniós dimenziójú bűncselekmények listájára.³⁴ Az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 83. cikkének (1) bekezdése értelmében ugyanis irányelv szabályozási minimumokat állapíthat meg a bűncselekményi tényállások és a büntetési tételek meghatározására az olyan különösen súlyos, tételesen felsorolt bűncselekmények esetében, amelyek jellegüknél vagy hatásuknál fogva több államra kiterjedő vonatkozásúak, illetve amelyek esetében különösen szükséges, hogy az ellenük folytatott küzdelem közös alapokon nyugodjék. A bűnözés alakulásának függvényében a Tanács egyhangú határozatban egyéb bűncselekményi területekről állapíthatja meg, hogy azok megfelelnek a fent meghatározott feltételeknek. Továbbra is komoly kihívás és hiányosság ugyanakkor, hogy a már említett horizontális egyenlő bánásmód irányelv-tervezetről politikai konszenzus hiányában a Tanács 2008 óta nem hozott döntést.

b) A jogszabályok hatékony érvényesülését segítő, átfogó szakpolitikai eszközként jelent meg az EU 2020–2025-ös időszakra vonatkozó rasszizmus elleni cselekvési terve³⁵ (a továbbiakban: Cselekvési Terv), amely egyben az Egyenlőségközpontú Unió stratégiai prioritás egyik kiemelt horizontális eleme lett.³⁶

A Bizottság a FRA bevonásával 2022-ben elindította a faji egyenlőségi irányelv végrehajtásáról szóló átfogó felmérését, amely azonosítani kívánja az esetleges hiányosságokat, különösen a bűnüldözés területén.³⁷ A bűnüldöző szervek tevékenységét a FRA és az Európai Unió Bűnüldözési Képzési Ügynöksége (CEPOL) monitorozza majd, külön fókuszálva a gyűlölet-bűncselekmények látenciájára, a bejelentett cselekmények felderítésének módszertanára, az etnikai profilalkotás gyakorlatára, az áldozatokkal szembeni tisztességes és megfelelő bánásmód biztosítására, valamint a hatóságok személyi sokszínűségére.

³⁴ COM(2021) 777 final

³⁵ COM(2020) 565 final.

³⁶ Ezek közé tartozik: A nemi esélyegyenlőségi stratégia (2020–2025) (COM(2020) 152 final); Az LGBTIQ-személyek egyenlőségéről szóló stratégia (2020–2025) (COM(2020) 698 final); Az Európai Demokráciára vonatkozó cselekvési terv (COM(2020) 790 final); Az integrációról és a befogadásról szóló uniós cselekvési terv (2021–2027) (COM(2020) 758 final); Stratégia a fogyatékkal élő személyek jogainak érvényre juttatásáért (2021–2030) (COM(2021) 101 final)

³⁷ Cselekvési Terv 5.

A Bizottság a dokumentumban hangsúlyozta, hogy egységesebb fellépést vár el a tagállamoktól az erőszakos szélsőséges csoportok kezelésének módját illetően, különösen emberiség elleni bűncselekmények, illetve a nemzetiszocialista bűnök tagadásához, valamint a terrorista csoportok propagandájához kapcsolódóan.³⁸ Ennek egyik módja a hálózatos együttműködés tudatos erősítése.

A Cselekvési Terv a magas látencia kapcsán kiemeli, hogy a megalapozott döntéshozatal és a koordinált fellépés kiemelt eszköze lehet az egyenlőséggel kapcsolatos adatok gyűjtésére vonatkozó új megközelítés. A cél az, hogy a tagállamok – egyéni történelmi, társadalmi és kulturális adottságaiknak megfelelően – a faji vagy etnikai származás szerinti bontásban megjelenő adatok gyűjtése felé mozduljanak el annak érdekében, hogy egyaránt képet kapjanak a hátrányos megkülönböztetés és az áldozattá válás szubjektív tapasztalatairól, valamint a rasszizmus és a hátrányos megkülönböztetés strukturális szempontjairól. Ezeknek az adatoknak átfogónak, megbízhatónak, rendszeresnek és időszerűnek, emellett reprezentatívnak és összehasonlíthatónak kell lenniük.

c) A fentiek kapcsán többször is említésre kerültek olyan intézmények, amelyek az új feladatok koordinációját, illetve szükség esetén ellenőrzését elvégezhetik. A Cselekvési Terv szerint ezt a feladatot a faji egyenlőségi irányelv nyomán létrehozott, de a tagállamok által saját képükre formált egyenlő bánásmód intézmények láthatják el egy korrekciós folyamat végén. A Bizottság 2018/951 ajánlása ellenére továbbra is jelentős különbségek tapasztalhatóak az egyes tagállami intézmények aktivitása, elkötelezettsége és függetlensége között.³⁹ A Bizottság hosszú távú célja e szervek szerepének megerősítése, szükség szerint új jogszabályok kezdeményezése, ehhez azonban a már említett, a faji egyenlőségi irányelv kapcsán folytatott felmérés részévé tette az érintett intézmények vizsgálatát is. Ennek eredményeire várva az Európai Egyenlő Bánásmód Intézmények Hálózata (Equinet) már meg is kezdte a lehetőségek felmérését.⁴⁰

d) A negyedik elem egy implicit eszköz, a strukturális hátrányok csökkentése a foglalkoztatás, az oktatás, az egészségügy és a lakhatás területén az egyes szakpolitikai programokba és finanszírozási struktúrákba beépülő szempontrendszer segítségével. A Bizottság célkitűzéseit „*A szociális jogok európai pillérére vonatkozó cselekvési tervben*”⁴¹ foglalta össze, amelyek esetében a Cselekvési Tervvel való együtt értelmezés és koordinált megvalósítás – különösen az Esélyegyenlőség (I/3.) alapelv esetén – követelmény. Ugyancsak a strukturális hátrányok csökkentésével kapcsolatos körbe tartozik az intézményes diszkriminációval kapcsolatos társadalmi folyamatok megismerése és a kapcsolódó eszközrendszer kidolgozása.

e) Az intézkedéscsomag közvetett, de legexkluzívabb eleme a 750 milliárd eurós Next Generation EU elnevezésű Helyreállítási és Rezilienciaépítési Eszköz lett, amely a 2021–2027-es időszakra szóló, 1074,3 milliárd eurós költségvetéssel együtt tematikus

³⁸ Cselekvési Terv 10.

³⁹ Lásd: FRA 2021; Bayer – Bárd 2020.

⁴⁰ Crowley 2021.

⁴¹ The European Pillar of Social Rights Action Plan. 25.

intézkedések révén támogatást biztosítana a társadalmi és területi kohézió megvalósítására, a kiemelt célként a fenti eszközrendszerek finanszírozására, valamint dedikáltan az előítéletek motiválta cselekmények megelőzésére és kezelésére is.

f) A legrugalmasabb, ezzel pedig leginkább az egyéni kezdeményezőkészségre építő szisztéma az érintettek együttműködésének erősítése és a jó gyakorlatok megosztása. A Bizottság álláspontja szerint a rasszizmus elleni fellépés hatékony és emberközpontú kezeléséhez elengedhetetlen a szubszidiaritás érvényesítése, vagyis a (potenciális) áldozatokhoz legközelebb lévő társadalmi közösségek és intézmények elérése, azok tapasztalatainak becsatornázása, illetve az egyes eszközrendszerek összehangolása. Ez az alulról építkező, holisztikus szemléletű kezdeményezés magában foglalja munkahelyi sokszínűségi charták kidolgozását, értékalapú kisközösségek, civil, egyházi szervezetek, helyi és regionális hatóságok intézményesített párbeszédét, a városok befogadó szakpolitikai programjait⁴² és nemzeti cselekvési terveket is. A Bizottság ezeket a kezdeményezéseket szakpolitikai dokumentumokkal és pályázati források biztosításával igyekszik majd támogatni. A testület kezdeményezései a Parlamenttel és a Tanáccsal folytatott nyitott párbeszéd révén az intézkedéscsomag szakaszos megvalósulását ígéri.

4. Átmeneti és állandósuló eszközök a gyűlölet-bűncselekmények ellen

A kisebbségi csoportok elleni káros társadalmi folyamatokkal szembeni jogi fellépést a szakszerű szabályozás és a végrehajtást biztosító optimális környezet együttesen garantálják. Nem mindegy azonban, hogy ez utóbbi feltétel zárt és jól definiálható, elsősorban mérhető egységekből álló (jogi, adminisztratív), vagy nyitott és elsősorban szubjektív elemeket használó (szociológiai, szociálpszichológiai) rendszert ír le. A gyűlölet-bűncselekmények esetén már az alaptényállás hordozza a szubjektív sajátosságokat: az előítélet motívum alapvető fogalmi elem, az üzenetjelleg pedig célzat.⁴³ Az optimális végrehajtási környezet ezúttal tehát egyaránt jelenti a bűnüldöző szervek, a vádhatóság és a bíróságok jogszerű, független és pártatlan eljárását, valamint a helyi közösségek szerepének megerősítését. A reziliens környezet jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni a gyűlölet-bűncselekmények megelőzése, a konfliktusok normatív kezelése, az esetek felderítése és az áldozatok segítése területén. Ez egybevág azzal a folyamattal, amelyet a világjárvány első szakaszában tapasztalhattunk: az elérhető közelségben lévő, biztos cselekvési környezetet teremtő szociális kapcsolati hálózat szerepe fokozatosan felértékelődik.

Az Európai Unió gyorsan és hatékonyan azonosította a kezdődő káros tendenciákat, amelyben az emberi jogi elkötelezettség támogató eszközrendszere mellett a tagállami intézményrendszerek és gyakorlatok is segítették. A válság első időszakában azonban a

⁴² Ilyen működő projekt például a Városfejlesztési hálózati program (EU-URBACT); Nagy európai városok hálózata (EUROCITIES); Városok európai koalíciója a rasszizmus ellen (UNESCO-ECCAR); Nemzetközi városi együttműködési program (IUC)

⁴³ Dinók 2014. 38.

legfőbb kihívást a közös büntetőjogi fellépés hiánya és a tagállami intézkedési lehetőségek egyenetlenségei jelentették. Az irányelveknek megfelelő szabályozás hiányosságai – ideértve az egyenlő bánásmód szervek hatékonyságának anomáliáit is – csorbitották az egységes fellépésből származó esetleges kommunikációs és eljárási előnyöket. Ezt azonban ellensúlyozta az a puha eszközökből már korábban kiépült informális rendszer, amelyet a tagállami és uniós civil szervezetek helyi, illetve regionális célzású közösségi, áldozatvédelmi és jogtudatosítási programjai jelentettek. Egy, a jövőben megszülető cselekvési terv arányosan kívánja fejleszteni az ellenállóképességet valamennyi területen, ami a rendelkezésre álló források és a tapasztalt civil hálózat révén reális cél lehet az unió számára.⁴⁴

Az események megerősítették a korábban ugyan tagállami szinten már létező, de széles körben még nem használt rugalmas szakmai eszközök létjogosultságát, amelyek száma és típusbeli változatossága így exponenciálisan növekedhetett. Az uniós koncepció szerint a hatékonyságot tovább javítja, ha koordinációs hálózatok épülnek ki az érintett egyenlő bánásmóddal felelős intézmények között. A folyamat valószínűleg és remélhetőleg túlmutat a jelenlegi válságok hatásain, sőt, magán a gyűlölet-bűncselekmények elleni fellépésen is. A szubszidiaritás elvének megfelelően a helyi közösségeket, sőt, még inkább az érintetteket képessé és érdekeltté kell tenni közügyeik intézésében, amelynek része lehet az igazgatási, szervezési, bűnmegelőzési tevékenység is. Ennek társadalomtudományi és jogi támogatása mellett megindult a források célzott biztosítása is, amelynek felhasználását ugyancsak az érintettekkel folyamatos kapcsolatban lévő szervezetek koordinálhatják. A helyi közösségek szerepének megerősítése az uniós intézmények és a védett közösségek részéről is bizalmat igényel, de már rövid távon is hatékonyabb és emberségesebb eredményeket ígér.

Felhasznált irodalom

Ali, Sana: *Combating Against Covid-19 & Misinformation: A Systematic Review* *Hu Arenas* 5, 337–352 (2022). DOI: <https://doi.org/10.1007/s42087-020-00139-1> (2022.06.15.)

Allport, Gordon W.: *Az előítélet*. Budapest, Osiris Könyvkiadó, 1999.

Aronson, Elliot: *A társas lény*. Budapest, KJK-Kerszöv, 2001.

Bayer Judit – Bárd Petra: *Hate speech and hate crime in the EU and the evaluation of online content regulation approaches*. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/655135/IPOL_STU\(2020\)655135_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/655135/IPOL_STU(2020)655135_EN.pdf) (2022.06.25.)

Bárd Petra: Párhuzamosok: a COVID-19 és a társadalmi gyűlölet terjedése. In: Gárdos-Orosz Fruzsina – Lőrincz Viktor Olivér (szerk.): *Jogi diagnózisok. A COVID-*

⁴⁴ Cselekvési Terv 20-21.

19-világjárvány hatásai a jogrendszerre. Budapest, Társadalomtudomány Kutatóközpont Jogtudományi Intézet – L'Harmattan, 2020.

Bárd Petra – Uszkiewicz Erik: A koronavírus kihívásai és a jogtudomány: gyűlölet-bűncselekmények a járvány idején. <https://jog.tk.hu/blog/2020/04/gyulolet-buncselekmenyek-a-jarvany-idejen> (2022.06.15.)

Brown, Patrick R. – Zinn, Jens O.: *Covid-19 and the Sociology of Risk and Uncertainty*. London, Palgrave Macmillan, 2022. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-95167-2>

Crowley, Niall: Equality in the Time of Covid-19: Learning from Equality Body Initiatives. https://equineteurope.org/wp-content/uploads/2021/02/Equality_Covid19_NEBS-2.pdf (2022.06.25.)

Dinók Henriett Éva: A gyűlölet-bűncselekmények szabályozásának általános kérdései – a kiemelt büntetőjogi figyelem mellett és ellen szóló érvek. https://jog.tk.hu/uploads/files/Allam-%20es%20Jogtudomany/2014_4/2014-4-beliv-DINOK.pdf (2022.06.18.)

ECRI: Annual report on ECRI's activities covering the period from 1 January to 31 December, 2021. <https://rm.coe.int/ecri-2021-annual-report-24052021-en/1680a6a6d3>

European Parliament: Legislative Train Schedule, area of Justice and Fundamental Rights/On hold carriages. <https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-area-of-justice-and-fundamental-rights> (2022.06.22.)

FRA (2020a): Coronavirus pandemic in the EU – Fundamental Rights Implications – Bulletin 1. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-coronavirus-pandemic-eu-bulletin_en.pdf (2022.06.20.) DOI: <https://doi.org/10.2811/009602>

FRA (2020b): Coronavirus pandemic in the EU – impact on Roma and Travellers – Bulletin 5. <https://fra.europa.eu/en/publication/2020/covid19-rights-impact-september-1> (2022.06.18.) DOI: <https://doi.org/10.2811/06170>

FRA (2021): Equality in the EU 20 years on from the initial implementation of the equality directives. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2021-opinion-equality-directives-01-2021_en_0.pdf (2022.06.18.) DOI: <https://doi.org/10.2811/41763>

Fredman, Sandra: Double Trouble: multiple discrimination and EU-law. *European Anti-Discrimination Law Review*. 2005 No. 2. 13-18. https://www.migpolgroup.com/old/public/docs/32.EuropeanAnti-discriminationLawReview_Issue2_EN_10.05.pdf

Guterres, Antonio: Secretary-General's Nelson Mandela Lecture: „Tackling the Inequality Pandemic: A New Social Contract for a New Era”. <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2020-07-18/secretary-generals-nelson-mandela-lecture-“tackling-the-inequality-pandemic-new-social-contract-for-new-era”-delivered> (2022.06.10.)

Horn Dániel – Bartal Anna Mária (szerk.): *Fehér könyv a COVID-19 járvány társadalmi-gazdasági hatásairól*. Budapest, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaságtudományi Intézet, 2022.

Human European Consultancy – Ludwig Boltzmann Institute of Human Rights (ed.): *Study on Equality Bodies set up under Directives 2000/43/EC, 2004/113/EC and 2006/54/EC*. <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=6454> (2022.06.22.)

Kovács Szitkay Eszter – Lőrincz Viktor Olivér – Pap András László: A pandémia és a strukturális (jog)egyenlőtlenség összefüggéseinek jogi és társadalmi értelmezési keretei. In: Gárdos-Orosz Fruzsina – Lőrincz Viktor Olivér (szerk.): *Jogi diagnózisok. A COVID-19-világjárvány hatásai a jogrendszerre*. Budapest, Társadalomtudomány Kutatóközpont Jogtudományi Intézet – L'Harmattan, 2020.

Meier, Brian P. – Cook, Corey L. – Faasse, Kate: Social psychology and COVID-19: What the field can tell us about behavior in a pandemic. *The Journal of Social Psychology*. 2021/4. 403-407. DOI: <https://doi.org/10.1080/00224545.2021.1935830>

Meyer, Brett: Pandemic Populism: An Analysis of Populist Leaders' Responses to Covid-19. Tony Blair Institute for Global Change. <https://institute.global/policy/pandemic-populism-analysis-populist-leaders-responses-covid-19> (2022.06.18.)

ODIHR: Hate crime database 2020. <https://hatecrime.osce.org/infocus/2020-hate-crime-data-now-available> (2022.06.20.)

OHCHR: Impact of the coronavirus disease (COVID-19) pandemic on the enjoyment of human rights around the world, including good practices and areas of concern. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G21/011/16/PDF/G2101116.pdf?OpenElement> (2022.06.20.)

OHCHR: Update on the situation of human rights in Ukraine. <https://www.ohchr.org/en/statements/2022/03/update-human-rights-council-ukraine> (2022.06.20.)

Rajkumar, Ravi Philip: COVID-19 and mental health: A review of the existing literature. *Asian Journal of Psychiatry*, Volume 52, 2020, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2020.102066> (2022.06.15.)

Sándor-Szalay, Elisabeth – Mohay, Ágoston: Multilevel Protection of Fundamental Rights in the European Union and in Hungary. In: *Hungarian yearbook of international law and European law* 2013. (ed.: Marcel Szabó, Petra Lea Lános, Réka Varga). Eleven International Publishing, Hague 2014. DOI: <http://doi.org/10.5553/HYIEL/266627012013001001021>

sCAN Project: Hate speech trends during the Covid-19 pandemic in a digital and globalised age. <http://scan-project.eu/wp-content/uploads/sCAN-Analytical-Paper->

[Hate-speech-trends-during-the-Covid-19-pandemic-in-a-digital-and-globalised-age.pdf](#)

(2022.06.18.)

Szajbély Katalin – Török Tamás: Az Európai Unió második felmérése a kisebbségekről és a hátrányos megkülönböztetésről – tények és tanulságok. *Közjogi Szemle*, 2018/1.

Szajbély Katalin – Török Tamás: A koronavírus világjárvány hatása a sérülékeny csoportokra, kiemelt figyelemmel a roma és az LMBT emberek helyzetére. (kézirat, tervezett megjelenés: *Közjogi Szemle* 2022/2.)

Szontágh Veronika Anna: A gyűlölet-bűncselekmények fogalmának konceptualizálása.

https://epa.oszk.hu/02600/02687/00007/pdf/EPA02687_jogi_tanulmanyok_2016_401-413.pdf (2022.06.18.)

Europol: European Union Terrorism Situation and Trend report 2021.

https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/tesat_2021_0.pdf

(2022.06.20.) DOI: <https://doi.org/10.2813/677724>

Ursula von der Leyen: State of the Union 2020.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/hu/SPEECH_20_1655 (2022.06.25.)

Uszkiewicz Erik: Romák a járvány idején.

https://www.researchgate.net/publication/341297187_Romak_a_jarvany_idejen

(2022.06.18.)

THE IMPACT OF THE CURRENT CRISES ON THE EUROPEAN UNION'S FIGHT AGAINST HATE CRIME

The pandemic has been a global challenge that has caused both direct economic damages and even more serious indirect social damages. Scapegoating, increasing socio-economic disadvantages and political gains overlapped, resulting in both horizontal and vertical expansion of prejudice-motivated acts, in particular hate crimes. This process has been further reinforced by the war. The European Union has been quick and effective in identifying harmful trends, aided by the supportive instruments committed to safeguarding human rights as well as the institutional systems and practices of the Member States. However, in the early period of the crisis, the lack of common criminal justice action and the unevenness of Member States' capacity to take measures posed a serious challenge. Recognising this, a complex package of professional measures was launched to harmonise criminal law and administrative

legislation and to develop and coordinate modern tools for prevention, detection and victim support. This process, accompanied by the strengthening of the resilience of local communities and the networking of equality bodies, could create a new framework for tackling hate crime both within the EU and worldwide.

TURI PETRA

Nemzetközi Jogi Tanszék

Témavezető: Dr. Sonnevend Pál tanszékvezető egyetemi tanár

DOI: 10.56966/2022.32.Turi

PÉNZÜGYI OKTATÁS MINT A FOGYASZTÓVÉDELEM RÉSZÉ AZ EURÓPAI UNIÓBAN

1. Bevezetés

A fogyasztók és a pénzügyi szolgáltatók közötti aszimmetria kiemeli a fogyasztóvédelem fontosságát, különösen tekintettel annak oktatási vonatkozására. A fogyasztóvédelmi felügyeleti hatóságok az utóbbi időben minden lehetséges eszközt próbálnak megragadni ennek az egyenlőtlenségnek a csökkentésére. Az aszimmetria a gazdasági erőfölényben, valamint a jogi és/vagy szakmai ismeretek hatékony felhasználásában is megmutatkozik. Az Európai Unió célja a meglévő információs aszimmetria minimalizálása a fogyasztói társadalom kiszolgáltatottságának csökkentése és a fogyasztók tudatosságának növelése érdekében.

Fontos kiemelni ugyanakkor, hogy nem csak az európai felügyeleti hatóságok, hanem a nemzeti hatóságok is a fogyasztók érdekeinek védelmében dolgoznak. A fogyasztóvédelemnek egy külön lába a pénzügyi oktatás, hiszen a pénzügyi fogyasztói oktatásra fordított fokozott figyelem később nagymértékben növelheti a társadalom pénzügyi tudatosságát, ezáltal a fogyasztóvédelem sikerességét is.

Véleményem szerint a nemzeti hatóságokra váró munka egyik alapvető része az, hogy kihasználják a rendelkezésükre álló lehetőségeket, ezáltal konkrét területekre és különösen kiszolgáltatott csoportokra is összpontosítani tudjanak. Ennek a megközelítésnek rengeteg előnye van, hiszen ha valamelyik nemzeti piacon sajátos helyzet alakul ki, a rendszer azonnal reagálni tud, és csak az adott problémára fókuszálhat, miközben megakadályozza annak tovább terjedését.

A fent említettek alapján láthatjuk, hogy a pénzügyi felvilágosítás rendkívül összetett kötelezettség. s ma már kijelenthetjük azt, hogy ez a sikeres fogyasztóvédelem egyik alappillére. Kutatásom alapján ennek a fogyasztói tudatosságnövelő tevékenységnek már az általános iskolai szinten kellene kezdődnie, és egészen a felnőttoktatásig kellene tartania, mert közös felelősség egy jól képzett fogyasztói társadalom kialakítása és folyamatos képzése, ahol e társadalom minden tagja képes önállóan kezelni a pénzügyi

kérdéseit. A következőkben a pénzügyi fogyasztóvédelmi oktatás néhány lehetséges aspektusát és annak hatásait fogom részletesebben elemezni.

2. Ki felelős a fogyasztói tudatosságnövelésért?

Az Európai Unió pénzügyi fogyasztói társadalmának érdekvédelme rendkívül fontos, és már az Alapító Szerződések is hangsúlyozták, hogy a védelmi funkció a Közösség egyik legalapvetőbb feladata.¹ Személy szerint fontosnak tartom, hogy az Európai Unió aktív szerepet vállaljon a közös pénzügyi érdekek védelmében, minden visszaélést kiküszöböljön, és mindig a proaktív megelőzést alkalmazza.

A fogyasztók pénzügyi oktatására véleményem szerint éppen azért van szükség, mert a fogyasztók helyzete a pénzügyi kötelezettségvállalás során kiszolgáltatott, egyrészt az információs aszimmetria, másrészt a korlátozott tárgyalási pozíció miatt, és támogatás nélkül az átlagfogyasztók nem képesek kezelni a felmerülő problémáikat. Mindezek révén kihatással vannak a teljes pénzügyi piacra. Ha nagyszámú egyéni fogyasztó egyszerre rossz döntést hoz a pénzügyi termékekkel kapcsolatban, akkor annak jelentős pénzügyi kockázata is lehet, vagy akár szisztematikus pénzügyi problémát okozhat, ami akár pénzügyi válsághoz is vezethet.

A nem fogyasztó felek – azaz a pénzügyi intézmények – speciális, jól felépített felügyeleti rendszer alá tartoznak, egyrészt vonatkozik rájuk egy prudenciális felügyeleti keretrendszer, másrészt pedig az azt kiegészítő fogyasztóvédelmi szabályozás. Azonban azt gondolom, hogy a pénzügyi szolgáltatói oldal szabályozottsága és törvényi megfelelése még nem biztosítja azt, hogy a fogyasztói érdekek érvényesüljenek. Nem a szolgáltatók feladata a fogyasztók tudatosságának növelése, ők csupán kiszolgálják ezt a rétegeket.

A megfelelő fogyasztói tudatosságból fakadó keresleti nyomás növelésével nemcsak egészséges verseny alakul ki a pénzügyi szolgáltatók között, hanem egy önellenőrzőbb pénzügyi rendszer is létrejön, hiszen feltételezhető, hogy a fogyasztók nem vásárolnák meg azokat a termékeket és szolgáltatásokat, amelyek esetében a mögöttes pénzügyi intézmény nem az elvárt minőséget nyújtja, és emiatt a felügyeleti hatóság szankciókkal sújtja. A fogyasztói tudatosság növelése hatékonyan érhető el bizonyos oktatási programok létrehozásával is, ezekről a későbbiek során bővebben lesz szó.

A fogyasztókkal szembeni tisztességes és méltányos bánásmódnak a pénzügyi rendszerbe vetett bizalom növekedését is elő kell segítenie,² ami a pénzügyi szabályozási célok egyik legfontosabb eleme. A lakosság tudatosságának növelése az állam vagy a magánszektor által szervezett kampányok révén lehet hatékony.

¹ Halmosi 2008. 28-30.

² Hatékony megközelítések a pénzügyi fogyasztóvédelemmel kapcsolatos fennmaradó G20/OECD magas szintű alapelvek végrehajtásának támogatására 2014. 17-18.

Mindezekon felül fontos kiemelni, hogy a fogyasztók különböző pénzügyi képzettségi szintekkel rendelkeznek, ami tovább nehezíti a megoldásra váró helyzetet.³

Felmerül továbbá a kérdés, kinek áll rendelkezésére az az információmennyiség és tudáshalmaz, amire a fogyasztóknak szüksége van. Véleményem szerint ez a feladatkör nem delegálható máshoz, mintsem a piacot a legjobban ismerő és folyamatosan ellenőrző állami felügyeleti hatósághoz, hiszen a fogyasztói tudatosságnövelés és a pénzügyi oktatás mindenképpen összefonódik a felügyeleti szakértői csoport munkájával. Az már azonban más kérdés, hogy egy felügyeleti ellenőrzést lefolytató szakértőtől nem elvárható, hogy az ismereteit teljes mértékben átadja az átlagfogyasztó számára. Itt kell a felügyeleti – mind az uniós, mind pedig a nemzeti – hatóságoknak átvenni a szerepet és kialakítani a megfelelő fórumokat a rendelkezésükre álló információk átadására. Azt gondolom, hogy rendkívüli felismerés az, hogy a felügyeleti hatóság oldalán felhalmozódott tudást vissza kell adni a fogyasztóknak és ez a tudás megosztás nem állhat meg ott, hogy szórólapokat és ismeretterjesztő füzeteket alakítson ki egy-egy hatóság. Strukturált, átgondolt folyamatok és hosszú távú programok kellenek ennek a rendkívüli ismeretanyagnak az átadására, úgy, hogy a világ folyamatosan változik és ezekhez a változásokhoz a hatóságoknak folyamatosan adaptálódniuk kell. Ezen folyamatban az európai uniós felügyeleti hatóságoknak és a nemzeti hatóságoknak párhuzamosan proaktívan kell együttműködniük, egymás feladatait szinte kiegészítve, hiszen egy utókövetéses magatartással a problémákat csak orvosolni lehet, azonban a probléma gyökerét ez még nem fogja megszüntetni. Mindenképpen kiemelném annak jelentőségét, hogy a megelőzés került a hatóságok fókuszába és felismerték, hogy csak így érhető el jelentős változás és hosszú távú fejlődés.

3. Miért van szükség a megelőzésre?

A megelőzés fontosságát az egyes pénzügyi felügyeleti hatóságoknak is be kellett látniuk. Egyrészt prevenció nélkül nincs előrehaladás, másrészt, ha hosszú távra tervezik a pénzügyi piac stabilitásának meghatározását, akkor az csakis ezen keresztül történhet. De vajon miért is van erre szükség?

- Felkészíti a fiatalokat és a kiszolgáltatott helyzetben lévőket az őket érő kihívásokra

Ezen a ponton szükséges egyrészt a fiatalabb generáció, másrészt a kiszolgáltatottabb helyzetben lévők tudatosságának növeléséről említést tenni. A fiatalabb korosztály felkészítése rendkívüli jelentőséggel bír. Abban az esetben ugyanis, ha a pénzügyi felügyeleti hatóságok egyre nagyobb figyelmet szentelnek ennek a generációnak, akkor annak jövő építő hatása is lehet. Ha a fiataloknak már a tanulmányaik során beépítésre kerül ez a fajta szemléletmód, akkor annak az lesz a következménye, hogy ez a

³ Európai Bizottság 2019. 5.

generáció fiatal felnőttként már átgondolt döntéseket fog tudni hozni. Az alapismereteiknek a bővítése révén képesek lesznek megfelelő kérdéseket feltenni és megérteni az egyes pénzügyi döntéseiknek a rövid-, illetve hosszú távú következményeit. Sajnálatos módon, ma ez nem mondható el a társadalom jelentős részéről.

A kiszolgáltatott helyzetben lévő rétegek alatt azokat értem, akiknek pénzügyi tudatosságnövelése még inkább fontos, hiszen helyzetükből fakadóan nem képesek megfelelő döntést hozni. Értelemszerűen ide sorolhatók az idősebb generációba tartozók, illetve a fiatal háztartások, a vagyon nélküli csoportok, hiszen nekik egy-egy döntésük akár a megélhetésükre is kihatással lehet. Véleményem szerint az már minden tagállam egyedi döntésén múlik, hogy kiket sorol még bele ebbe a kategóriába. Ez a kategória ugyanakkor folyamatosan változik, hiszen mindig az egyedi körülményeket kell vizsgálni, hogy nemzeti szinten kik tartozhatnak vagy kiknek kellene beletartozniuk ebbe a támogatásra szoruló csoportba. Folyamatos tagállami hatósági monitoring tevékenységet igényel ezeknek a csoportoknak az azonosítása. Konkrét példát említve; a COVID-19 pandémia hatására átrendeződött a társadalom, illetve bizonyos szektorok és/vagy munkakörök számára végzetes volt. Korábban ezekkel a csoportokkal nem kellett a hatóságoknak relevánsan foglalkozniuk, most azonban igenis szükséges az azonnali közbelépés és hatósági reagálás.

- Felgyorsult innováció miatt egyre komplexebb termékek

A felgyorsult világ hatása közvetve, illetve közvetlenül a pénzügyi szektort is érinti. Az innováció következtében egyre bonyolultabb termékek születnek nap mint nap, hiszen a pénzügyi szolgáltatók is próbálják a megváltozott fogyasztói igényeket teljes mértékben kielégíteni. A változások hatására egy-egy termék akár már több szektort lefedő termékke alakul. Ez magában foglalja azt is ugyanakkor, hogy az egyes szektorok követelményeinek és szabályozói elvárásainak is meg kell felelnie az adott terméknek. A termék összetettsége révén képes több fogyasztói igényt is lefedni, azonban mindezt úgy kell megtennie, hogy az adott szektor követelményeinek is megfelel. Felmerül ugyanakkor a kérdés, vajon képes-e megérteni egy fogyasztó a több igényt egyszerre kielégítő terméket és annak összetettségét, valamint az azzal járó kockázatokat?

- Digitalizáció miatt egyre gyorsabb és összetettebb döntések születnek

Mint ahogy fentebb említettem, a COVID-19 vírus okozta világjárvány hatására bekövetkező változások kihatással voltak a pénzügyi szektorokra és az átlagfogyasztókra is. A pandémia miatt a személyes találkozások száma csökkent, a korábban személyes egyeztetés során született ügyleti döntéseket felváltotta a távközlési egységen keresztül kötött döntések sorozata. Nem állítom, hogy korábban egy-egy személyes találkozó során a pénzügyi szolgáltató részéről eljáró ügyintéző megfelelő oktatást/tájékoztatást tartott volna az átlagfogyasztó számára, azonban úgy gondolom, hogy egy személyes találkozás alkalmával az ügyfelek jobban megismerhették legalább az adott – általuk vásárolni kívánt – pénzügyi terméket. Az eljáró – esetleges általuk

már ismert – ügyintézőtől bátrabban mertek kérdezni és esetlegesen több időt szentelnek annak, hogy a rendelkezésükre álló információkat elsajátítsák. Egy online vásárolt pénzügyi termék esetében a fogyasztóknak rendkívül kevés idő áll a rendelkezésére ahhoz, hogy megfelelő és átgondolt döntést hozzon. A termékfeltételeket és ügyféltájékoztató dokumentumokat a fogyasztók nagy része meg sem nyitja, a digitális térben pedig a pénzügyi tanácsadási forma rendkívül korlátozott. Nem állítom, hogy a digitális térben a fogyasztók hátrányosabb helyzetben lennének, csupán arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy másfajta eszközökhöz kell nyúlni egy-egy digitális eljárás során kötött pénzügyi termékkel kapcsolatban. További kutatást igényel ennek a témának a körüljárása, azonban azt gondolom, hogy a téma aktualitása miatt mindenképpen szükséges ezzel a témakörrel is foglalkoznom a későbbiekben.

- Szabályozás nem mindig képes reagálni

A felügyeleti hatóságok csupán abban a hatáskörben képesek eljárni, amit a szabályozói kör megteremt a számukra. Azonban a jogalkotó természetesen csak egy utánkövető magatartást tud alkalmazni, melynek értelmében először a piac kialakítja a megváltozott fogyasztói igényekhez alkalmazkodó terméket, melyre a jogalkotó egyfajta reflektálást tud csupán adni. A reflektálás értelemszerűen nem tud olyan gyors lenni, mint ahogy az a piac által megkövetelt lenne. A fogyasztóvédelemi oktatásban rejlő lehetőségek azonban ehhez képest szerteágazóbbak és kevésbé kötöttek. Egy-egy oktatási anyag nem bír ugyan jogi kötőerővel, mégis a megfelelő fórumon keresztül képes időben elérni a címzett csoportot, csökkentve ezáltal annak a veszélyét, hogy a szabályozottsági deficit miatt nem megfelelő termék kerüljön a fogyasztóhoz.

A cél tehát egy egységes, pénzügyileg tudatos fogyasztói társadalom kiépítése. A fenti felsorolás nem taxatív, csupán csak példálózó jelleggel emeli ki azokat az okokat, hogy miért is van szükség a megelőzésre.

4. Fókusz-pontok az oktatás során, avagy mire érdemes figyelni az oktatási programok kialakítása során

Az oktatás során számos tényezőt kell szem előtt tartaniuk a pénzügyi felügyeleti hatóságoknak. A teljesség igénye nélkül összeszedtem pár szempontot, amelyek figyelmem kívül hagyása súlyos következményekkel járhat, és ezeket a szempontokat a hatóságok mindig igyekeznek szem előtt tartani.

- A fogyasztók félnek kérdezni

Tekintettel arra, hogy a fogyasztók nincsenek a megfelelő információk birtokában, így szükséges minél több információ eljuttatása hozzájuk. Felmerülhet azonban, hogy a kapott információk további kérdéseket vetnek fel bennünk, így tudatosan és szervezeten biztosítani kell számukra a kérdészés lehetőségét az egyes fórumokon keresztül.

- Nem megfelelő az edukáció tartalma

Egy-egy oktatási anyag tartalma gyakran hibás vagy elavult információkat tartalmaz. Véleményem szerint ezért van szükség arra, hogy a nemzeti fogyasztóvédelmi hatóságok tudatosan és szervezeten bekapcsolódjanak az oktatási kezdeményezésekbe, illetve időről-időre vizsgálják felül a megjelenő – a fogyasztók számára közvetlenül elérhető – pénzügyi oktatási anyagokat is.

- Nem megfelelő az oktató személye

Rendkívüli jelentősége van az oktató személyének, hiszen egy-egy pénzügyi termék értékesítése során adott tájékoztatás még nem nevezhető pénzügyi oktatásnak. A pénzügyi szervezet részéről eljáró ügyintéző az értékesítésben érdekelt és nem a fogyasztói tudatosságnövelésben. Úgy gondolom, hogy összehangolt és szervezett program szükséges egyrészt az oktatás folyamatára, másrészt pedig arra, hogy megtörténjen egy szakképzett oktatói gárda kinevelése. Nem szabad megfélemlíteni a réteg ismereteinek napra készen történő tartásáról sem. Ez hosszú távú és rendkívüli szervezettséget igénylő feladat, melyre a nemzeti felügyeleti hatóságnak külön apparátust kellene biztosítania.

- Egyre fejlettebb visszaélési módszerek

A korábbi fejezetben kifejtettem, hogy nap mint nap születnek új termékek és mindezekkel párhuzamosan sajnos a visszaélési lehetőségek száma is rendkívüli módon megszorozódott. A probléma okát abban látom, hogy az egyes visszaélési módszereknek a felismerése és az arra történő reflektálás gyakran időigényes folyamat. Az összes fentebb felsorolt pontra véleményem szerint fel lehet készülni, azonban erre a pontra történő válaszreakció csak és kizárólag a nemzeti hatóság piacfelügyeleti és ellenőrzési részlegével történő együttműködéssel lehetséges.

A fentiek alapján láthatjuk tehát, hogy tudatos, szervezett, naprakész oktatás kialakítására van szükség tagállami részről. A nemzeti tudatosságnövelés azonban csak az egyik pillér, szükség van az Európai Unió részéről is az aktív magatartásra. Az Európai Unió feladata sokkal inkább – a globális képalkotásuk és a rendelkezésre álló információk és eszközök révén – a szervezettebb keretrendszer kialakítása. A következő fejezetben szintén példálózó jelleggel szeretnék néhány programsorozatot bemutatni, melyek véleményem szerint az Európai Unió részéről sikeres kezdeményezéseknek bizonyultak a pénzügyi edukáció területén. Az egyes sorozatok kapcsán mutatom be, hogyan képes az Európai Unió eljutni az egyes rétegekhez és mennyire összetett a pénzügyi tudatosságnövelési program.

5. Pénzügyi edukációs eszközök az Európai Unióban

Ebben a fejezetben az Európai Unió által kialakított és hatékonyan működő oktatási lehetőségek elemzésével vázolom fel a fogyasztói tudatosság javításának eszközeit,

megjegyezve, hogy a pénzügyi edukáció szabályozása főként a nem kötelező erejű jogi dokumentumokon alapul.⁴

a) DOLCETA

Mindenekelőtt kiemelem az egyik legfontosabb oktatási eszközt, a "DOLCETA" (*Development of On-Line Consumer Education Tools for Adults*) programot, mely az alapfokú oktatásban működik.⁵ A kialakításában egyetemek, fogyasztóvédelmi szervezetek és szakértői csoportok vettek részt, a fejlesztés 2002-ben kezdődött, és 2003-ban hívták életre az online programot. A DOLCETA modul rendszerű online internetes fogyasztóvédelmi portál, mely az egész Európai Unió területére kiterjed, minden tagállam számára valamennyi hivatalos nyelven, szabadon elérhető felület. A program a tagállami oktatási rendszert támogatja, azt tulajdonképpen kiegészíti. Célcsoportja az általános iskolákban, a középiskolákban és a felnőttoktatásban dolgozó valamennyi tanár. A program az interaktív tanulást támogatja, melynek középpontjába a tanulót helyezi a passzív információ átadás helyett (tesztek, projektek).⁶ Kiemelném, hogy ez az egyetlen – minden tagállamra kiterjedő – webes alkalmazás, amelynek célja a pénzügyi fogyasztóvédelemmel kapcsolatos tananyagok eljuttatása az oktatókhoz. Számos fogyasztói kérdéssel foglalkozik, például a szolgáltatások igénybevételekor a fogyasztói felelősség fontosságára hívja fel a figyelmet. Célja, hogy a gyerekek képesek legyenek átgondolni a fogyasztói szerepüket a pénzügyi szolgáltatásokkal kapcsolatban, illetve azonosítani tudják az egyes pénzügyi szolgáltatásokat és értékelni a szolgáltatások minőségét, melynek révén képesek lesznek részt venni a saját üzleti döntéseikben.⁷ Emellett azért is fontos a projekt, mert segít a határokon átnyúló fogyasztói szolgáltatások megértésében.⁸

b) Az Európa napló

Az „*Europa Diary*” többnyelvű dokumentum és tudásalapú brosúra az európai iskolák számára, mely már 2003 óta rendelkezésre áll.⁹ A célcsoport a 15-18 év közötti diákok. Ez a csoport fogyasztóvédelmi szempontból a társadalom lényeges része, mivel néhány év múlva ők lesznek a pénzügyi fogyasztói világ legújabb tagjai, mint azt ahogy a korábbiakban már kifejtettem, így fel kell készülniük arra, hogy különböző pénzügyi helyzetekben vagy kontextusokban képesek legyenek pénzkezeléssel kapcsolatos döntéseket hozni. Széles körű konszenzus alakult ki arról, hogy az információkat különböző formában (nyomtatott dokumentumként, online formában, például weboldalakon vagy mobilalkalmazásokon keresztül) kell terjeszteni.¹⁰ Ma már

⁴ Weiss - Kammel 2015. 250.

⁵ Szebelédi 2012. 98-111.

⁶ Pavluska 2009. 10.

⁷ Pavluska 2009. 33.

⁸ Blakemore - Smith 2009. 47.

⁹ https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-6-2008-0393_EN.html

¹⁰ Blakemore - Smith 2009. 68-83.

okafigyottá vált az online-offline megkülönböztetés, így most már sokkal inkább arra kell fókuszálniuk a fogyasztóvédelmi hatóságoknak, hogy a rendelkezésükre álló lehetőség közül a legmegfelelőbbet kiválasszák.

Egy átfogó oktatási rendszeren keresztül a tanulók elsajátítják a pénzügyi ismeretek alapjait, és megismerkednek a pénzügyi termékekkel és szolgáltatásokkal, valamint az egyes piacokkal kapcsolatos néhány háttérinformációval. Ez valóban hosszú és meglehetősen lassú módszer, de egyben elmondhatjuk, hogy jó kísérletnek is mutatkozik, tekintettel arra, hogy egy jól tájékozott és tudatos fogyasztói társadalom kialakítását minden eszközzel meg kell ragadni.

c) TRACE

Valószínűleg mindannyiunknak környezetében élnek olyanok, akik rendszeresen – napi szinten – követik a pénzügyekkel és gazdasággal kapcsolatos híreket, valamint összehasonlító oldalak segítségével elemzik az egyes pénzügyi termékeket és/vagy szolgáltatásokat, hogy mindezek által megfelelő pénzügyi döntéseket tudjanak hozni. Sajnos azonban ez a réteg a társadalom elhanyagolható részét képezi csupán.

A "TRACE" (Training for Consumer Empowerment) program, amely közvetve kapcsolódik csupán a fogyasztókhoz, hiszen ez a nemzeti fogyasztóvédelmi szervezetek hivatalos programja, és ezáltal a nemzeti fogyasztóvédelmi programokat támogatja. A programsorozat fő célja a tapasztalatok megosztása, a lehetséges fogyasztói problémák jobb megértése és a legjobb gyakorlatok kialakítás, a pénzügyi kérdésekben is.¹¹

d) Európai integrált mesterképzés

Az európai integrált mesterképzési program a fiatalabb fogyasztókra összpontosít, ez a program a felsőoktatási intézmények és a társadalom tagjai számára készült. Az Európai Unió több oktatási intézményében tartalmazott fogyasztóvédelmi kutatásokat és oktatási anyagokat, valamint fogyasztóvédelmi szakemberek képzését is megcélózva.¹²

e) Európai fogyasztói központok hálózata

Az Európai Fogyasztói Központok Hálózata (ECCN) nemzeti szinten támogatja a fogyasztókat jogaik megértésében, és segít megoldani a pénzügyi kérdésekkel kapcsolatos problémáikat. Az ECCN az egyik legfontosabb fórum, ahol a fogyasztók nemcsak saját országukban, hanem az egész Európai Unió területén – valamint Izlandon és Norvégiában – tevékenykedő pénzügyi szolgáltatóval kapcsolatban kérhetnek segítséget. Az ECCN tájékoztathatja a fogyasztókat egy-egy jogvitával kapcsolatban, és ha az ECCN nem rendelkezik hatáskörrel arra, hogy egy adott fogyasztónak egyedi ügyében közvetlenül segítséget tudjon nyújtani, akkor ajánlhat más intézményeket és a

¹¹ Blakemore - Smith 2009. 85-102.

¹² Blakemore - Smith 2009. 104-115.

hozzájuk való fordulás lehetséges módjaira is felhívja a fogyasztó figyelmét. Az Európai Unió tagállamainak területén, valamint Izlandon és Norvégiában működnek a nemzeti európai fogyasztói központok, amelyek együtt alkotják az ECC-Net-et.

Az alábbi feltételek teljesülése esetén lehet az ECC-Net-et igénybe venni:

- a fogyasztó lakóhelye és a pénzügyi szolgáltató székhelye különböző országokban (határon átnyúló szolgáltatás és /vagy termék), de az Európai Unió valamely tagállamában, Izlandon vagy Norvégiában található,
- a fogyasztó – írásban – korábban már megpróbálta a szolgáltatóval rendezni a problémáját,
- a fogyasztó megjelöli a szolgáltató által okozott jogsérelem miatt az általa érvényesíteni kívánt konkrét egyedi (jellemzően vagyoni) igényt,
- a fogyasztó megküldi a rendelkezésére álló bizonyítékokat, dokumentumokat, melyeket az ügy szempontjából relevánsnak tart.¹³

A segítségnyújtás során a felek közötti panasz békés rendezésének előmozdítását próbálja elérni a hálózat, azaz egyezség elérését kísérli meg, és ily módon lehetővé teszi egy hosszan tartó és költséges határon átnyúló bírósági pereskedés esetleges elkerülését.

Az ECCN számos más ügyben is segít:

- konkrét szabályokat vezet be;
- teljes körű és egyértelmű tájékoztatást nyújt;
- felvázolja, hogy hogyan kell kezelni a fogyasztók ésszerű elvárásait.

A fent említett eszközök mindegyike csupán példa, és minden projekt a saját eszközrendszerével igyekszik elérni a saját speciális célközönségüket, és hatékonyan vagy közvetlenül befolyásolni őket, mivel egy kiválasztott csoport sajátosságaira és egységeire összpontosítanak. A fogyasztóvédelmi hatósági szemléletre jellemző a fentiek során, hogy mindegyik program egy konkrét célcsoporthoz szól, inkább egy sajátosság (kor) vagy szakmai réteg (oktatásnak dolgozó tanárok) a címzett kör, így nem fókuszál a speciális körülményekre, illetve azok egyediségére.

A fenti projektek mindegyikéről elmondható, hogy a szabályozói oldal aktív közreműködése révén alakultak ki. Azonban felmerül a kérdés, vajon a szolgáltatói oldalon van-e lehetőség szervezett pénzügyi fogyasztói tudatosságnövelésre? A válasz igen, melyre a következőkben hozok is pár példát.

f) Egyéb fontos kezdeményezések

A fentiekén túl megemlítek még két nagyobb projektet. Közös bennük, hogy mindkettő kialakításáért a szolgáltatói oldal a felelős. Az első az Európai Pénzhét, amit évente rendeznek meg. A program célja a fiatalok pénzügyi ismereteinek a bővítése,

¹³ https://fogyasztovedelem.kormany.hu/#/az_europai_fogyasztoi_kozpont_mukodese

ugyanakkor figyelemfelhívó szerepe is van, tekintettel arra, hogy a pénzügyi tudatosságnövelés áll a projekt középpontjában. A pénzhét eseménysorozatban az egyes iskolákban párhuzamosan zajló pénzügyi fókuszú események futnak, vannak osztálytermi tanórák, versenyek, szemináriumok és konferenciák előadássorozatai is. A pénzhét célcsoportja azonban nem csak a diákréteg, hanem ugyanúgy a tanári gárda is a címzett.¹⁴

A fentiekben kifejtett pénzhét mellett az Európai Bankszövetség a *Kahoot!* programmal együttműködve kifejlesztette az Európai pénzkvizt. A kvíz során 30 ország diákjai játszanak egymás ellen a *Kahoot!* segítségével, a pénzügyi műveltséget és tudatosságot érintő kérdéskörökben. Azért is szerettem volna mindenképpen megemlíteni ezt a kezdeményezést, mert ennek sikeressége is bizonyítja, hogy nem csak a felügyeleti hatósági kezdeményezések lehetnek hatékonyak. Csak Magyarországon 2022-ben már 1.235 iskola több mint 205.000 diákja csatlakozott a programsorozathoz. Látható, hogy egy szolgáltatói kezdeményezésnek is mekkora hatása és jelentősége tud lenni. A két projekt rávilágít arra, hogy nem csak a hatósági oldalon lehetséges a hatékony fellépés a pénzügyi tudatosságnövelés érdekében. Véleményem szerint rendkívüli, ahogy a bankszövetségek összefogtak, hiszen végső soron az ő érdekük is, hogy egy olyan társadalom tagjai számára nyújtsák a pénzügyi termékeiket, akik képesek azt megérteni és felelős döntést hozni.

6. Megváltozott fókuszú pénzügyi edukáció az Európai Unióban

A fogyasztóvédelem egyre inkább az oktatásra helyezte a hangsúlyt, mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a 2022-es évben egyre több pénzügyi oktatási projektet indított a három európai felügyeleti hatóság. A tanulmány kereteire tekintettel csak a legfontosabbak említeném meg.

A 2022 év január hónapjában a három európai felügyeleti hatóság (nevezetesen az Európai Bankhatóság – European Banking Authority, az Európai Értékpapír-piaci Hatóság – European Securities and Markets Authority, valamint az Európai Biztosítás- és Foglalkoztatóinyugdíj-hatóság – European Insurance and Occupational Pensions Authority) közzétett egy adattárat, mely a nemzeti illetékes pénzügyi felügyeleti hatóságok pénzügyi oktatásával és digitalizációs kezdeményezéseivel foglalkozó közös tematikus adattár. Több mint 100 nemzeti kezdeményezést rendszerez, egyfajta tudásmegosztásként.

Ezt követően több ún. fogyasztói figyelmeztetést adott ki a három hatóság (mind a saját szektorára vonatkozóan), melyek azokra a gócpontokra próbálják meg felhívni a fogyasztók figyelmét, amik jelentős kockázatokat rejteneek. Ilyen figyelmeztetés volt például a kriptovaluták kockázataira vonatkozó közös figyelmeztetés.¹⁵ A felügyeleti

¹⁴ <https://www.penz7.hu/a-kezdemenyezesrol.cshtml>

¹⁵ <https://www.cssf.lu/wp-content/uploads/ESA-2022-15-Joint-ESAs-warning-on-crypto->

hatóságoknak eddig is rendelkezésükre állt ez az eszköz, azonban az oktatásnak ezt a formáját az utóbbi időben egyre gyakrabban alkalmazzák. Rendkívül hatékonynak tartom, tekintettel arra, hogy rövid időn belül viszonylag nagyobb számú célközönséget képes elérni, valamint a nyelvezete és terjedelme miatt az átlagfogyasztó számára is könnyen feldolgozható.

A három európai felügyeleti hatóság később közös jelentést adott ki a pénzügyi és nem pénzügyi tevékenységeket kombináló csoportok megjelenéséből eredő kockázatok kezelésére.¹⁶ Ebben a riportban felhívta a figyelmet, hogy az innovatív technológiák használata az uniós pénzügyi ágazatban megkönnyíti az értékláncok változását, azonban ezek számos kockázatot rejtenek, melyeket csak fokozott tájékoztatással és pénzügyi edukációval lehet minimalizálni.¹⁷ A hatóságok utaltak itt mind az európai, mind pedig a nemzeti hatóságok edukációs tevékenységére.

A következő jelentős mérföldkő, amiről szükséges még mindenképp említést tenni a 2022. február hónapban tartott két napos edukációs és pénzügyi tudatosságnövelő konferencia a három európai felügyeleti hatóság szervezésében. A konferencia célja az volt, hogy a hatóságok – nemzeti szakértőkkel kiegészülve – felhívják a figyelmet a pénzügyi oktatás jelentőségére és a pénzügyi ismeretek fontosságára. Véleményem szerint azért van egy-egy ilyen konferenciának kiemelkedő jelentősége, mert rendkívül sok szakértőhöz – több mint 300 szakértőhöz közvetlenül, majd az online megosztásnak köszönhetően akár az egyes fogyasztókhoz is – tudnak eljutni a jógyakorlatok és a közös tudás. Kiemelésre került, hogy már nem elégséges az egyes célcsoportok azonosítása, ahogy arra a korábbi fejezetben utaltam, hanem már a célcsoportokat folyamatosan figyelemmel kell kísérni, monitorozni szükséges és mindig az adott csoportnak megfelelő eszközöket és csatornákat kell használni a hatékonyság növelése érdekében. Ma már nem elégséges arra figyelni, hogy a fiatal társadalom az a célszegmens, akire egy-egy nemzeti felügyeleti hatóságnak figyelnie kell, ma már azt is szükséges tudni és ennek megfelelően cselekedni, hogy mondjuk egy papír alapú tudásmegosztó füzet nem fog eljutni minden fiatalhoz. Sokkal célravezetőbb mondjuk ennél a rétegnél az egyes applikációk és médiafelületek alkalmazása, hiszen a fiatalok ezeket naponta használják.

A korábbiak során már említettem, hogy minden esetben szükséges kiemelt figyelmet szentelni a kiszolgáltatottabb helyzetben lévőknek. Elsődleges szempont, hogy a hatóság megértse a helyzetüket, az igényeiket és szükségleteiket. Mindezek által lesz csak képes a hatóság hatékonyan kezelni a problémákat és kimondottan az adott problémára fókuszált tudást és ismeretanyagot átadni. A konferencia során többször elhangzott, hogy ezek a csoportok állandóan változnak. Mindezekért szükséges a folyamatos monitoring és utókövető magatartás. Ezek által visszajelzéseket is kaphat a

[assets_EN.pdf](#)

¹⁶ https://www.eiopa.europa.eu/media/news/esas-recommend-actions-ensure-eu%E2%80%99s-regulatory-and-supervisory-framework-remains-fit_en

¹⁷ Joint ESAs Report on Digital Finance 2022.

felügyeleti hatóság, hogy a munkája hasznos és eredményes volt, illetve hol van még további feladata.

A hatóságoknak fel kell venniük a saját piacaik által diktált tempót. Kiemelésre kerül, hogy abban az esetben, ha a hatóság nem képes a gyors reflektálásra és nem adja át a rendelkezésére álló tudást, akkor annak hosszabb távon akár az is lehet a következménye, hogy egy-egy fogyasztói tudatosságnövelés helyett a megnövekedett számú fogyasztói panaszokkal kell majd foglalkoznia.

Rendkívül fontosnak tartom, hogy a konferencia külön hangsúlyt fektetett arra, hogy a fogyasztókkal történő interaktív kommunikáció a kulcs. Nem csak meghallgatni kell a fogyasztókat, hanem biztosítani kell a fogyasztóknak a kérdészés lehetőségét és ezekre a kérdésekre válaszokat is kell adni, sőt eszközöket és tudást, hogy képesek legyenek termékek összehasonlítására, majd saját pénzügyi döntéseik meghozatalára és az ezekhez tartozó kockázatok vállalására.

Végezetül a cél egy olyan tudatos, pénzügyeit értő, pénzügyi ismeretekkel rendelkező fogyasztói társadalom kiépítése, aki érti a saját pénzügyeit, képes kérdezni és felelős döntést hozni, hiszen ez végső soron nem csak az egyén, de a társadalom, a piac és az Európai Unió érdeke is.

7. Következtetések

Véleményem szerint az alapvető probléma az, hogy a fogyasztók nincsenek tájékoztatva a lehetőségeikről. Sajnos manapság az az általános tendencia, hogy a fogyasztók széles köre nem tud semmit a pénzügyeiről, vagy ha probléma merül fel, akkor fogalmuk sincs a lehetséges eszközökről vagy megoldási módszerekről. A másik probléma az, hogy a fogyasztók széles köre rosszul tájékozott és magára marad a pénzügyi javaikkal kapcsolatos problémáinak megoldásával. Közvetve pedig kénytelenek döntéseket hozni, ahelyett, hogy tudatában lennének annak, hogy mindig joguk van további információkat vagy segítséget kérni.

A fentiekben részletezettek értelmében ma már elmondhatjuk, hogy a hatóság oldaláról biztosított fogyasztóvédelem hagyományos módja – azaz probléma esetén szankcionálás – nem elégséges. Mint minden más területen, itt is a megelőzés a leghatékonyabb segítség a fogyasztó számára, megelőzés alatt pedig a fogyasztó megfelelő felkészítését (jól strukturált, igényes, tudatos oktatását) értem, ezáltal képes lesz a problémás helyzeteket elkerülni, és tisztában lesz azzal is, hogy ha bármilyen várható vagy váratlan probléma adódik, hol kérhet közvetlen segítséget.

Ebben a dolgozatban számos olyan pénzügyi oktatási eszközt mutattam be, amelyek hasznosak lehetnek a fogyasztó számára, melyek által képesek lesznek megérteni a különböző pénzügyi termékeket. Véleményem szerint az a legmeghatározóbb, hogy a projektek felruházhatják a fogyasztókat azzal a képességgel, hogy választani tudnak,

hogy melyik opció felel meg legjobban az igényeinek és szükségleteinek, függetlenül a kommunikációs csatornáktól.

Ezek a kiegészítő eszközök nem csak a fogyasztói társadalom, hanem a pénzügyi szolgáltatók és nem utolsósorban az egész európai pénzügyi piac számára is segítséget jelentenek. Bár ez nem könnyű út, időt és energiát igényel ezeknek a társadalmi rétegeknek a felvilágosítása, de később számíthatunk a fogyasztói társadalom tudatos, pénzügyi kérdésekben jártas tagjaira.

Felhasznált irodalom

Michael Blakemore and Nicola Smith: Evaluation of Consumer Education, Information and Capacity Building Actions: Final Report. Ecorys UK, 2009.

Dr. Halmosi Péter: Közpénzügyek az Európai Unióban. JATEPress, Szeged, 2008.

Dr. Pavluska Valéria: Fenntartható, felelős fogyasztás - európai fogyasztói oktatási program a hálózaton a DOLCETA – <https://docplayer.hu/589861-Fenntarthato-felelos-fogyasztas-europai-fogyasztói-oktatási-program-a-halozaton-a-dolceta.html> (2022. 07. 05.)

Európai Bizottság: Áttekintés az Európai Közösség fogyasztóvédelmi politikájáról (Brüsszel, 2019), http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-92-68_en.htm (2022. 07. 05.)

Friedl Weiss and Admin J. Kammel: The Changing Landscape of Gloal Financial Governance and the Role of Soft Law. Nijhoff International Trade Law Series, Boston 2015.

Hatékony megközelítések a pénzügyi fogyasztóvédelemmel kapcsolatos fennmaradó G20/OECD magas szintű alapelvek végrehajtásának támogatására (Effective approaches to support the implementation of the remaining G20/OECD high-level principles on financial consumer protection) (2014.)

Szebelédi Ferenc: A pénzügyi fogyasztóvédelem jogérvényesítési kérdései, Themis, Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola elektronikus folyóirata, Budapest 2012. https://www.ajk.elte.hu/file/THEMIS_2012_okt.pdf 99-112.

https://fogyasztovedelem.kormany.hu/#/az_europai_fogyasztói_kozpont_mukodese (2022. 07. 05.)

https://www.cssf.lu/wp-content/uploads/ESA-2022-15-Joint-ESAs-warning-on-crypto-assets_EN.pdf (2022. 07. 05.)

https://www.eiopa.europa.eu/document-library/report/joint-esas-report-digital-finance_en (2022. 07. 05.)

https://www.eiopa.europa.eu/media/news/esas-recommend-actions-ensure-eu%E2%80%99s-regulatory-and-supervisory-framework-remains-fit_en (2022. 07. 05.)

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-6-2008-0393_EN.html (2022. 07. 05.)

<https://www.penz7.hu/a-kezdemenyezésrol.cshtml> (2022. 07. 05.)

FINANCIAL EDUCATION AS PART OF CONSUMER PROTECTION IN THE EUROPEAN UNION

Financial awareness and education is not just an obligation, it is a complex task. It is now a pillar of a successful consumer protection. Based on my research, this consumer awareness-raising activity should start at primary school level and continue right through to adult education, because it is a shared responsibility to build a well-educated consumer society, where all members of that consumer society are able to manage their own financial affairs. This study focuses on financial consumer education in the European Union, highlighting that these educational tools are not only of help to consumer society, but also to financial service providers and not least to the European financial market as a whole, as the aim is to build a financially aware consumer society.

VITTAY MELINDA

Nemzetközi Jogi Tanszék

Témavezető: Dr. Kajtár Gábor habil. egyetemi docens

DOI: 10.56966/2022.33.Vittay

A TRANSZNACIONÁLIS VÁLLALATOK JOGALANYISÁGA A NEMZETKÖZI JOGBAN

1. Bevezetés

A jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy a transznacionális vállalatok¹ alanyai-e a nemzetközi jognak. Ennek során a munka kronologikus sorrendben ismerteti a nemzetközi jog fejlődésének főbb állomásait: (i) a kezdeti, pozitivista iskola által képviselt elméleti elgondolásokat, (ii) az Állandó Nemzetközi Bíróság, valamint a Nemzetközi Bíróság releváns döntéseit, és (iii) az ötvenes-hatvanas évek jogelméleti munkáit, amelyek kritizálják az uralkodó pozitivista álláspontot. A jogelmélet fejlődésének ezen a pontján felmerül ugyanis a kérdés, hogy a belső jogrendszerekben hagyományosan értelmezett jogalanyok a nemzetközi jog szempontjából bináris kategóriát képeznek-e, vagy a jogalanyiságot egyfajta spektrumként kell-e értelmezni?

A tanulmány az utóbbi válaszlehetőséget vizsgálja tovább, és ennek keretében ad – a területi korlátok okán – rendkívül vázlatos áttekintést arról, hol helyezkednek el a transznacionális vállalatok a jogok és kötelezettségek, valamint az igényérvényesítés képességének hármas koordináta-rendszerében.

A téma aktualitását az a tendencia adja, hogy a transznacionális vállalatok globális szinten egyre nagyobb hatással bírnak a közösség életére, nemzetközi jogi felelősségük azonban messze elmarad befolyásuk mértékétől. A „globális szint” hangsúlyozása azért lényeges, mert egyes területeken évszázadokkal korábban is jellemző volt az a jelenség, hogy a kereskedelmi társaságok áthatóan befolyásolják a mindennapi életet. A Kelet-indiai Társaság 1600-as alapítólevelében I. Erzsébet angol királynő kifejezetten garantálta, hogy a társaságnak kizárólagos joga van a működési területén a hajóforgalom és a letelepedés ellenőrzésére, a polgári és büntetőjogi joghatóság gyakorlására, az ott élők adóztatására, és a helyi uralkodókkal való háborúindításra és

¹ A dolgozat a transznacionális vállalat megnevezést használja minden olyan vállalatra, amelyik üzleti tevékenységét legalább részben olyan országban végzi, amelyik nem esik egybe a vállalat bejegyzési helyének országával. Az üzleti tevékenység végzése megvalósulhat helyi leányvállalat útján vagy kizárólag kereskedelmi kapcsolatok és szerződések formájában – a vizsgált nemzetközi jogi kérdés szempontjából ez nem bír döntő jelentőséggel.

békekötésre.² Mégis, a nemzetközi jog adós maradt azzal, hogy a vállalatokat közvetlenül kötelezze bizonyos, a közösség védelmét szolgáló garanciák betartására. Ez a jelenség különösen az emberi jogok védelme területén érhető tetten. A transznacionális vállalatok által elkövetett emberi jogi jogsértések – legyen szó a munkavállalók életének vagy egészségének veszélyeztetéséről,³ vagy a környezet szennyezéséről⁴ – sokak életére vannak közvetlen hatással, mégis, a felelősségre vonás gyakran csupán a működés helyszínénél szolgáló ország belső ellenőrzési rendszerétől függ. Sok esetben pedig kifizetődőbb a vállalkozás számára áthelyezni a termelést egy kevésbé szigorú szabályozással bíró államba, mintsem megreformálni a munkafolyamatokat.

2. A személyek jogának szabályozási hiánya a nemzetközi jogban

A társasági jogi szabályozásból hiányzik az az elv, amelyik előírná a vállalkozásoknak az emberi jogokkal konform működést. Ez nem elvi akadály annak, hogy a vállalatok a nemzetközi jogi fórumok előtt is felelősséget vállaljanak az esetleges jogsértésekért. A nemzetközi jogi fórum előtti fellépésnek – legyen szó akár panaszos vagy kérelmezői, akár alperesi pozícióról – azonban előfeltétele, hogy az illető entitás a nemzetközi jog alanya legyen, márpedig a vállalatok, és tágabb értelemben az egyének nemzetközi jogi jogalanyisága nem tekinthető teljeskörűnek.

A nemzetközi jogelméletben számos koncepció létezik arról, milyen entitás rendelkezik jogi személyiséggel a nemzetközi térben.⁵

Ennek egyik oka, hogy a nemzetközi jog nem ismeri külön a „személyek jogát”, belső jogoktól eltérően nincs egybefüggő rezsim vagy egyezmény, amely ezt a területet átfogóan kezeli. A XX. század elején domináns pozitív iskola egységes álláspontot képviselt a tekintetben, hogy a nemzetközi jog ténylegesen nemzetek közötti jogot jelent: „[...] *the Law of Nations is a law between States only and exclusively, States only and exclusively are subjects of the Law of Nations.*”⁶ A szabályozási hiátus pedig a jogi gondolkodók számára is széles mozgásteret jelentett.

A másik ok, hogy a személyek jogát a Nemzetközi Jogi Bizottság (*International Law Commission*; az ILC) sem vette fel a kodifikációra váró témák listájára. Ez a döntés távolról sem jelenti azt, hogy az ILC tagok egyértelműnek vagy éppenséggel

² Koskenniemi 2021, 599.

³ Ld. a Rana Plaza ruhagyár 2013. április 24-i összeomlásának tragikus következményeit. A hatóságilag nem ellenőrzött, túlépítésekkel és hozzáadott gyártóssorokkal terhelt épület romjai 1133 embert temettek maguk alá, és további kb. 2500 dolgozónak okoztak sérüléseket.

⁴ 1999. december 11-én kora délután az Erika nevű olajszállító tartályhajó nehéz időjárási körülmények között szelte át a Viscayai-öblöt, amikor a viharban kettétört. A hajóból mintegy 20.000 tonna olaj ömlött az Atlanti-óceánba a 400 km hosszú francia partszakasz mentén. Az olajszennyezés nemcsak a tengeri flórát és faunát károsította súlyosan, hanem kb. 74.000 madarat (65 madárfajból származó példányokat) gyűjtöttek össze élve vagy elpusztultan.

⁵ Összefoglalóan ld.: Portmann 2010. 9.

⁶ Oppenheim 1905. 341.

érdektelennek tartották volna a kérdést. Sőt, az ILC első ülészakájának keretében, 1949. április 18-án tartott találkozájának jegyzőkönyvéből⁷ kiderül, hogy éles vita bontakozott ki a résztvevők között arról, hogy a nemzetközi jog alanyainak kérdése pusztán elméleti jellegű, és nem javasolt katalógust felállítani a nemzetközi jog alanyairól,⁸ vagy lényeges, hogy egyértelmű szabályok szülessenek arról, ki minősül jogalanynak a nemzetközi porondon.⁹ A vita érdekessége, hogy több bizottsági tag is megerősítette: a San Francisco-i konferencia óta elismert, hogy az egyének a nemzetközi jog alanyai lehetnek, sőt, mind a személyek, mind egyes nemzetközi szervezetek limitált nemzetközi státuszt élveznek.¹⁰ Ezzel együtt a véleménykülönbség oda vezetett, hogy a személyek jogának kodifikálását elhalasztották és azóta sem került napirendre.

Végeredményben tehát először az Állandó Nemzetközi Bíróságra, majd a Nemzetközi Bíróságra hárult az a feladat, hogy az egyének – és így a jogi személyek – jogalanyiségének kontúrjait felrajzolja.

3. A nemzetközi bíróságok gyakorlata

Az Állandó Nemzetközi Bíróság eleinte rugalmatlannak mutatkozott abban, hogy a személyt egyáltalán beemelje a nemzetközi jogba. A *Mavrommatis*-ügyben hozott ítélet szerint például korábban egy egyén és egy állam között zajló jogvita onnantól lépett a nemzetközi jog felségterületére („*entered the domain of international law*”), hogy egy másik állam felkarolja az egyén ügyét, és államközi jogvitává teszi az ügyet,¹¹ ezzel teremtve meg az Állandó Nemzetközi Bíróság joghatóságát. Ráadásul az így keletkezett nemzetközi jogvita során az állam nem az egyén érdekeit képviseli, tehát még csak nem is egyfajta közvetítőként jár el, hanem saját jogait gyakorolja, és így biztosítja a nemzetközi jog iránti tiszteletet.¹²

Az ítélet több kérdést vet fel, mint amennyit megválaszol. Saját farkába harapó kígyónak tűnik az az érvelés, amely szerint az állam biztosítja a nemzetközi jog iránti tiszteletet egy olyan ügy kapcsán, amely csak onnantól vált nemzetközi jogi jellegűvé, hogy maga az állam karolta fel. O’Connell arra mutat rá, hogy nem is tisztázott, hogy a vita milyen jellegű volt a diplomáciai védelem előtt (hiszen belső jogi nyilván nem lehetett).¹³

A későbbi joggyakorlat kezdte áttörni azt a falat, amely az egyének belső jog alatti jogai és a nemzetközi jog hermetikusan elzárt világa között állt. A *danzigi bíróságok*

⁷Yearbook of the International Law Commission 1949, A/CN.4/SR.1 https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1949_v1.pdf 35-36.o.

⁸Ld. Mr. Spiropoulos és Mr. Brierly véleményét. 43-44.

⁹Ld. Mr. Scelle, Mr. Alfaro és Mr. Cordova hozzászólásait. 44.

¹⁰Ld. Mr. Alfaro és Mr. Brierly hozzászólásait. 44.

¹¹*The Mavrommatis Palestine Concessions*, PCIJ Series A No. 2., Judgment of 30 August 1924, 12.

¹²*The Mavrommatis Palestine Concessions*, PCIJ Series A No. 2., Judgment of 30 August 1924, 12.

¹³O’Connell 1970. 109.

joghatóságáról szóló tanácsadó véleményben¹⁴ az Állandó Nemzetközi Bíróság először foglalt állást azzal a hagyományos érveléssel szemben, hogy az egyénnek ne lehetnének más – nem belföldi – jogforrásból származó jogai. A tanácsadó vélemény megállapította az ügy tárgyát képező nemzetközi szerződésről, hogy annak kifejezett célja volt, hogy egyének számára nemzeti bíróság előtt érvényesíthető jogokat hozzon létre, és közvetlenül szabályozza a lengyel vasúti társaság és a danzigi munkavállalók viszonyát. A tanácsadó vélemény lényegében tehát (i) megállapította, hogy az egyének számára a nemzetközi jog is közvetlen jogosultságokat vagy kötelezettségeket hozhat létre, és (ii) ez az állami akaratától függ.

A II. világháborút követően – ahogy arra a fentebb ismertetett diskurzus is utalt a Nemzetközi Jogi Bizottságon belül – egyre inkább teret nyert az a gondolat, hogy a nemzetközi jog nemcsak államközi viszonyokat szabályoz.

A témában mérőföldkőnek számító, a *Bernadotte*-ügyben kiadott tanácsadó vélemény¹⁵ egyik lényeges megállapítása, hogy a nemzetközi jogalanyiságot közvetlenül összekapcsolja a „nemzetközi jogi személyiséggel”.¹⁶ A tanácsadó vélemény ugyanis kijelenti, hogy a jog alanyai nem feltétlen azonosak a jogaik kiterjedését és természetét illetően egyik jogrendszerben sem.¹⁷ Amikor a Nemzetközi Bíróság megállapítja az ENSZ-ről, hogy az „nemzetközi személy” (*“international person”*), kifejezetten hangsúlyozza is, hogy ezzel nem állítja, hogy az ENSZ-nek ugyanolyan jogai és kötelezettségei lennének, mint egy államnak.¹⁸ Sőt, a „nemzetközi jogi személyiség” még csak azt sem jelenti, hogy valamennyi jognak és kötelezettségnek a nemzetközi színtéren kell fennállnia. A Nemzetközi Bíróság tekintetbe vette többek között az ENSZ létrehozatalának kontextusát – azaz az államok növekvő kollektív aktivitását a nemzetközi téren –, a szervezet célját, a tagállamoknak az ENSZ felé fennálló erőteljes támogatási kötelezettségét, az ENSZ politikai természetét, a szervezet immunitását a tagállamok területén. Ezen tényezők számba vételét követően állapítja meg a tanácsadó vélemény, hogy az ENSZ a nemzetközi jog alanya, és képes arra, hogy nemzetközi jogai és kötelezettségei legyenek, illetve – a meglévő jogaiból és képességeiből kiindulva – arra is képességgel rendelkezik, hogy jogait nemzetközi igényérvényesítés során érvényesítse.¹⁹ Ezeknek a szempontoknak (az ENSZ célja, tevékenységei, tagállamok kötelezettségei) a közös eredője az ENSZ Alapokmány, azaz a tagállami akarat. Nem tűnik túlzónak tehát az a következtetés, hogy az ENSZ nemzetközi jogalanyisága valójában nemcsak a fenti feltételek automatikus végeredménye, hanem emellett a tagállamok egyfajta bennefoglalt akarata

¹⁴ *Jurisdiction of the Courts of Danzig*, PCIJ Series B. No 15, Advisory Opinion of 3 March 1928, 18.

¹⁵ *Reparation for injuries suffered in the service of the United Nations (Advisory Opinion)*, ICJ Reports 1949, 174.. (a *Bernadotte*-ügy)

¹⁶ McCordquodale 2003. 301.

¹⁷ *Bernadotte*-ügy (14. lj.), 182.

¹⁸ *Bernadotte*-ügy (14. lj.), 183.

¹⁹ *Bernadotte*-ügy (14. lj.), 183. Egyes szerzők úgy értelmezik, hogy a Nemzetközi Bíróság a nemzetközi jogi személyiséget azzal tette egyenlővé, hogy az adott entitásnak joga van-e a nemzetközi igényérvényesítésre, ld. pl. Gautier 2000. 333. A jelen dolgozat nem osztja ezt a véleményt.

is. Ilyen tagállami akarat azonban nem azonosítható a vállalatok nemzetközi jogalanyisága mögött.

A Nemzetközi Bíróság későbbi döntései sem ruházzák fel a vállalatokat kifejezetten nemzetközi jogi jogalanyisággal. A *Barcelona Traction*-ügyben hozott ítélet²⁰ elismeri, hogy az állam diplomáciai védelmet gyakorolhat egy személy érdekében, ám azt, hogy az adott jogi személy jogosult-e erre a védelemre, az érintett állam belső joga határozza meg. Az ítélet tehát nem gazdagította új szemponttal a nemzetközi jog alanyainak ismérveit.

4. Nemzetközi jogelmélet – kerülőutak a subject-object teória körül

A nemzetközi jogelméletnek a pozitivista iskolát képviselői amellet foglaltak állást, hogy a nemzetközi jognak *alanyai* (*subjects*) elkülönülnek a nemzetközi jog – széles értelemben vett – tárgyaitól (*objects*). Figyelemmel arra, hogy a nemzetközi jog szabályegyüttesében nincs nyoma annak, hogy egyéneket jogokkal és kötelezettségekkel ruháznának fel, az egyének számára csak rájuk vonatkozó szabályok létezhetnek (ilyen értelemben tehát a nemzetközi jog tárgyai).²¹

Azzal együtt, hogy eltérő nézetek láttak napvilágot arról, hogy az egyének alanyai vagy tárgyai a nemzetközi jognak, ez a dichotómia, mint értelmezési keretrendszer sokáig érintetlen maradt.

A jogalany, azaz a *subject* státuszhoz a jogirodalom hagyományosan a következő jellemzőket társítja: a nemzetközi jog alanya olyan entitás, amelynek nemzetközi jogai és kötelezettségei lehetnek, és amely képes arra, hogy jogait nemzetközi igényérvényesítés útján képviselje, és amelyik képes arra is, hogy felelős legyen kötelezettségek megszegéséért annak révén, hogy ilyen igényérvényesítés alanya.²² Emellett Portmann rámutat arra, hogy a nemzetközi jog alanyai a nemzetközi jog *alakítására* is képesek. Ezeknek a szempontoknak a teljessége egyértelműen az államokra igaz.

Az államnak, mint a nemzetközi jog alanyának nemzetközi jogai és kötelezettségei lehetnek, és teljeskörű jogi kapacitással bír.²³ A Nemzetközi Bíróság előtt félként csak az állam léphet fel.²⁴ Ehhez fűződően Cassese határozottan leszögezi, az államok nem ruházták fel a transznacionális vállalatokat perindítási képességgel, így ezek a vállalatok

²⁰ *Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Judgment)*, ICJ Reports 1970, 3.o., 39-40. és 77-79. bek.

²¹ Ld. pl. Schwarzenberg 1967. 52.

²² Crawford 2019. 105.

²³ Cassese 2001. 46.

²⁴ Nemzetközi Bíróság Statútuma, 34. cikk 1. Erről a cikkről a Nemzetközi Bíróság korábbi elnöke, Sir Robert Jennings már 1995-ben úgy írt, mint amelyik felett fokozatosan, csendesesen, de ténylegesen eljárt az idő. Jennings ugyanis azt állítja, hogy a valóságban a nemzetközi jog jelentős része közvetlenül érint egyéneket, vállalatokat és más, nem állami entitásokat. Ld.: Jennings 1995. 504.

nem rendelkeznek nemzetközi jogokkal és kötelezettségekkel.²⁵ Cassese gondolatának első fele harmonikusan illeszkedik a *Bernadotte*-ügyben kiadott tanácsadó véleményhez, hiszen a Bíróság – a fentebb kifejtettek alapján – ott is jelentőséget tulajdonított az ENSZ Alapokmányban foglaltaknak, és így a létrehozó tagállamok akaratának. Az ún. „elismerési koncepció” (*recognition conception*) szerint tehát nemzetközi jogi személy az, akit az államok ezzel a tulajdonsággal felruháznak,²⁶ és a transznacionális vállalatok esetében ez nem történt meg.

Végül, a nemzetközi jog forrásait számbavevő, a Nemzetközi Bíróság Statútuma 38. cikkének 1. pont a)-c) alpontjaiban foglalt meghatározások mind megkívánják az állam közreműködését az adott jogforrás kialakulása során. Ahogy korábban Jessup is megfogalmazta, a nemzetközi jog csak akkor szerezne egyéb forrásból autoritást, hogyha valamilyen, a világ népeit képviselő parlament jogilag is fel lenne ruházva jogalkotásra. Ehelyett azonban a világ az államok együtt és egymás melletti létezésén szerveződik, és alapvető változások csak állami cselekvés eredményeképpen születhetnek.²⁷

A fenti szempontokon túlmenően Wolfgang Friedman érvelése szerint nem is kívánatos, hogy a vállalatok a nemzetközi jog alanyai legyenek. Ennek oka, hogy a nemzetközi rendnek mondana ellent, hogy azonos státuszt élvezzenek azok az államok és nemzetközi szervezetek, amelyek alkotmányos módon elszámoltathatóak, illetve közérdeket szolgálnak, mint azok a vállalkozások, amelyek pusztán magánérdeket szolgálnak.²⁸

Konszenzus mutatkozott tehát abban, hogy állandó nemzetközi jogi jogalanyisággal vállalatok főszabály szerint nem rendelkeznek, nem alanyai (*subjects*), hanem szabályozási tárgyai (*objects*) a nemzetközi jognak.²⁹

Ezzel együtt már a XX. század közepén számos tanulmány felhívta a figyelmet arra, hogy a vállalkozások határokon átnyúló tevékenységei szétfeszítik a nemzetközi jog frissen megkötött dogmatikai kereteit. Egy évtized sem telt el a Nemzetközi Bíróság Statútumának hatályba lépése óta – amelynek 38. cikke szolgált elsődleges támpontként annak a kérdésnek a kutatásához, mit is foglal magában a nemzetközi jog kifejezés –, és Philip C. Jessup már arról írt nagyhatású esszét, hogy a nemzetközi jog szabályegyüttese kevésbé vértéz fel olyan határon átnyúló helyzet kezelésére, amely helyzet nemzetközi elem nélkül minden további nélkül kezelhető lenne.³⁰ Az egyik példa szerint, míg az Egyesült Államokban az 1954-es választásokat óriási fölényrel megnyerő Demokrata Pártot a nemzetközi jog nem tartja számon. Ezzel szemben, mikor a Kínai Kommunista Párt megszerezte a hatalmat a szárazföldi Kína fölött 1949-ben, a nemzetközi jog szereplői nem haboztak megállapítani, hogy *de facto* egy kormány jött

²⁵ Cassese 1986.

²⁶ Átfogóan ld. Portmann 2010. 80-125.

²⁷ Jessup 1948. 18.

²⁸ Friedman 1964. 223.

²⁹ Crawford 2019. 111.

³⁰ Jessup 1956.

létre, amelyet kötnek a nemzetközi jog szabályai.³¹ A két helyzetet csupán az különbözteti meg, hogy az amerikai rendszerben a demokraták az államigazgatás és kormány meglévő struktúrái révén gyakoroltak hatalmat, míg Kínában a párt saját szervezetén keresztül működött, semmibe véve a fennálló kormányzati rendszert, benne a Kuomintang képviselőivel. Jessup összességében tehát értékesnek tartaná, hogyha a nemzeti jog és nemzetközi magánjog rendszerei gazdagítanák a nemzetközi közjog kínálta szabályokat, és az így keletkező szinergiák sikerrel kezelhetnének olyan problémákat, amelyek voltaképpen emberek, egyének között állnak fenn. Hitet tesz tehát a transznacionális jog koncepciójának alkalmazása mellett,³² amelynek inkább szituatív hasznosságára hívja fel a figyelmet, nem pedig átfogó és zárt rendszert képező jogi kategóriarendszert kíván felállítani. Jessup szerint a transznacionális (azaz határon átnyúló) helyzetek szereplői társaságok is lehetnek. És bár fenntartotta, hogy a nemzetközi jog alanyai nemcsak államok lehetnek,³³ mégsem érvelt külön a társaságok nemzetközi jogi jogalanyisága mellett.

Jelenti-e ez a megfogalmazás, hogy a nemzetközi jogalanyiság definícióját megfordítva kijelentjük, hogy mivel a vállalatok nem rendelkeznek nemzetközi jogi jogalanyisággal, ezért nincsenek jogaik és kötelezettségeik a nemzetközi térben, és nem rendelkeznek képességgel a nemzetközi jogi igényérvényesítésre?

A kategorikus helyeslés már a hatvanas években sem hangzott volna megnyugtató lezárásnak. Friedman – aki egyébként nem tartotta helyesnek, hogy a vállalatok a nemzetközi jog alanyai legyenek – már ebben az évtizedben azonosítja azt a trendet, hogy a vállalkozások maguk egyre nagyobb számban vesznek részt “kevert” nemzetközi tranzakciókban a nemzetközi gazdasági életben. Ezekben a tranzakciókban keverednek a közjogi és a magánjogi elemek, és új elvek fejlődnek ki a nemzetközi finanszírozás vagy külföldi befektetések joga kapcsán. Ráadásul a közjogi elem nem is kevés, hiszen az államok és társaságok közötti szerződések a belőlük fakadó vitás ügyekre gyakran választottbírárságot kötnek ki, és ezen választottbírárság előtti eljárásokban a vállalatok teljes per képességgel rendelkeznek.³⁴ Friedman tehát arra a következtetésre jut, hogy a vállalatok a modern nemzetközi jog fejlődésének *résztevői*, és korlátozott, *ad hoc* jogalanyisággal bírhatnak annyiban, amennyiben az általuk végzett tranzakciókra a nemzetközi közjog normái irányadók.³⁵

³¹ Jessup 1956. 12-13.

³² A transznacionális jog kifejezést ugyanakkor nem Jessup használja először. Joseph E. Johnson a Harvard Foundation and Law School Alumni 1955. június 15-i éves találkozóján már a „nemzetközi” jelző helyett alkalmazta, és a kifejezést említi Percy Elwood Corbett „The Study of International Law” c. művében (New York, Doubleday, 1955. 50.), és Arthur Nussbaum is „A Concise History of the Law of Nations” c. munkájában (New York, Macmillan, 1954).

³³ Sőt, Jessup az említett munkában kifejezetten elhatárolja magát Georges Scellétől, aki lényegében azt állítja, hogy az egyének a nemzetközi jog egyedüli alanyai. Számos gondolkodó (például Hersch Lauterpacht vagy Hugo Krabbe) foglalt egyébként állást úgy, hogy az egyén jogalanyisága nem függ az állam akaratától, hanem *a priori* létezik. Ezekről átfogóan ld. Portmann 2010. 126-172.

³⁴ Friedman különös érdeklődéssel szemléli e körben a formálódó Európai Gazdasági Közösség intézményeit, és különösen azokat a megoldásokat, amelyek például azonos per képességgel ruháztak fel vállalatokat tagállamokkal.

³⁵ Friedman 1964. 223.

Rosalyn Higgins a fenti gondolat talaján elindulva azonban nem elégedett meg azzal, hogy a nemzetközi jog alanyai főszabály szerint az államok, és kivételes esetekben – *ad hoc* módon – egyének is bírhatnak jogokkal. Érvelése azonban nem maradt belül a hagyományos *subject-object* dichotómián, és új kiindulópontot választ. McDougal korábban kidolgozott „*process*” elméletére építve Higgins úgy vélte, hasznosabb a nemzetközi jogot döntéshozatali folyamatként szemlélni, mintsem statikus szabályegyüttesként. Ebben a folyamatban számos résztvevő igyekszik saját érdekeit maximalizálni változtatás igényérvényesítési csatornákon keresztül.³⁶ Ezek az érdekek pedig természetes rendezőelvként működtek annak kialakulásakor, hogy egyfajta igényt milyen entitás – állam vagy egyén – próbál érvényesíteni.³⁷

Higgins is elismeri, hogy az államok – lévén befolyásos szereplők – sokáig megakadályozták azt, hogy az egyén közvetlenül érvényesítse igényeit egy nemzetközi fórum előtt. Míg azonban a Nemzetközi Bíróság ajtaja becsukódott az egyéni felperes előtt, a XX. század második felében egyre több és több ablak nyílt ki más fórumokon (kiemelendő az EJEB, de Higgins a különböző emberi jogi szerződéses végrehajtó bizottságok által működtetett panaszmechanizmusokat is elismeri).³⁸ A nemzetközi jogi személyiségnek ez az elmélete határozott formában az ún. „aktor koncepcióban” (*actor conception*) ölt testet. Az elmélet ugyanakkor nem ad arra választ, hogy a „résztvevői” vagy „aktor” státuszból milyen kötelezettségek következnek, azaz az egyén pontosan milyen feltételekkel léphet fel nemzetközi szintén.

Andrew Clapham más oldalról kerüli meg a *subject-object* keretrendszert, amelyet eleve félrevezetőnek és öncélúnak tart.³⁹ Clapham szerint a lényegi kérdés nem az, hogy egyszer az egyén, illetve a társaságok a nemzetközi jog alanyai lesznek. Clapham nem tekint a jogalanyiságra előfeltételként, hanem megelégszik azzal, hogy az egyénnek korlátozott jogi kapacitása van. Márpedig ha elismerjük, hogy az egyénnek – mint természetes személynek – jogai és kötelezettségei vannak a nemzetközi emberi jog és a nemzetközi humanitárius jog alatt, úgy el kell ismernünk, hogy a jogi személyek is élvezhetnek bizonyos jogosultságokat, és ennek megfelelően kötelezettségek alanyai lehetnek.⁴⁰ Ez az érvelés az ún. hatékonysági elvet (*effectiveness principle*) követi, és eszerint ha a nemzetközi jog hatékony védelmet kíván nyújtani az emberi jogok számára, úgy minden entitásnak tiltott, hogy segítsen egy kormányzatot a jogsértések elkövetésében, vagy ő maga kövessen el jogsértéseket.⁴¹

³⁶ Higgins 2009. 77.

³⁷ Higgins 2009. 78.

³⁸ Higgins 2009. 78.

³⁹ Clapham 2006. 77.

⁴⁰ Clapham 2006. 79.

⁴¹ Clapham 2006. 80.

5. A vállalatok jogai és kötelezettségei a nemzetközi jogban

Kiterjedt állami gyakorlat létezik arról, hogy a jogi személyek alapjogokkal bírnak.⁴² Ezen túlmenően Európában az Emberi Jogok Európai Egyezménye (az EJEE) kifejezetten elismeri a jogi személyek jogát a tulajdonvédelemhez,⁴³ sőt, az Emberi Jogok Európai Bírósága (az EJEB) joggyakorlata alapján ez kiterjed a védjegyekre is.⁴⁴ A joggyakorlat elismerte a jogi személyek jogát a tisztességes eljáráshoz,⁴⁵ a gondolat, meggyőződés és vallás szabadságához⁴⁶ és a szabad véleménynyilvánításhoz,⁴⁷ a „lakás” fogalmát (és így a magánélet tiszteletben tartásának hatókörét) pedig kiterjesztette a vállalat helyiségeire is.⁴⁸ Az EJEB továbbá megállapította az EJEE 8. cikkének, tehát a családi és magánélethez való jognak a sérelmét egy sütőipari vállalatnál tartott versenyjogi rajtaütéskor (kifejezetten nevesítve a létesítmények sérthetlenségéhez való jogot – *the right to the inviolability of premises*).⁴⁹

Az Amerikaközi Emberi Jogi Bíróság (az AEJB) más mércét követ. A testület egy 2016-os tanácsadó véleménye⁵⁰ alapján hosszan elemezte az Emberi Jogok Amerikaközi Egyezményének (az EJAE) 1. cikk (2) bekezdését, amely szerint a „személy” fogalma az egyezmény alapján kiterjed minden emberi élőlényre. Az AEJB részletesen vizsgálta a nemzetközi bírói fórumok és szervezetek gyakorlatát, kiemelve, hogy az EJAE is „élő dokumentum”, amelyet a mindennapi élet aktuális kihívásainak

⁴² Az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága elismerte a vállalatok szabad véleménynyilvánításhoz való jogát a választásokban való közreműködés során a *Citizens United v Federal Election Commission* ügyben (2010). Ahogy az ítélet fogalmaz: „*political speech does not lose First Amendment protection simply because its source is a corporation.*” 26. Emellett a Legfelsőbb Bíróság megerősítette a vállalkozások szabad vallásgyakorláshoz való jogát is a *Burwell v Hobby Lobby* ügyben (2014). Ahogyan azt az Amerikaközi Emberi Jogi Bíróság Panama kérésére kiadott tanácsadó véleménye (49. lj.) is leszögezi, minden, az Emberi Jogok Amerikaközi Egyezményének részes állama biztosít a belső jogában valamilyen mértékű elismerést a jogi személyek alapjogai vonatkozásában. Németországban a Grundgesetz 19. cikk (3) bekezdése, Magyarországon az Alaptörvény I. cikk (4) bekezdése biztosítja a törvény által létrehozott személyek alapvető jogait.

⁴³ EJEE 1. kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikk.

⁴⁴ *Anheuser-Busch, Inc. v Portugal*, App. No. 73049/01 (2005. október 11.).

⁴⁵ *Ern Makina Sanayi Ve Ticaret A.Ş. v Turkey*, App. No. 70830/01 (2007. május 3.).

⁴⁶ *X and Church of Scientology v Sweden*, App. No. 7805/77 (1979. május 5.), noha ebben az esetben a jogvita tárgyát képező reklámanyagot végül az EJEB nem vallási tevékenységként értékelte, hanem kereskedelmi célú tevékenységként, és így nem állapította meg az EJEE 9. cikkének sérelmét.

⁴⁷ *Autronic AG v Switzerland*, App. No. 12726/87 (1990. május 22.) 47. bek.: „*In the Court's view, neither Autronic AG's legal status as a limited company nor the fact that its activities were commercial nor the intrinsic nature of freedom of expression can deprive Autronic AG of the protection of Article 10.*”

⁴⁸ *Niemitz v Germany*, App. No. 13710/88 (1992. december 16.), 29-30. bek. és különösen *Stes Colas Est And Others V. France*, App. No. 37971/97 (2002. április 16.), 41. bek.: „*Building on its dynamic interpretation of the Convention, the Court considers that the time has come to hold that in certain circumstances the rights guaranteed by Article 8 of the Convention may be construed as including the right to respect for a company's registered office, branches or other business premises.*”

⁴⁹ *Delta Pekárny v Czech Republic*, App. No. 97/11 [2014] ECHR 1014 (2014. október 2.). A teljesség kedvéért idetartozik, hogy a jogsértés oka nem a rajtaütés maga volt, hanem az a tény, hogy a rajtaütést elrendelő végzés nem lehetett jogszerűségi felülvizsgálat tárgya Csehországban.

⁵⁰ Opinión Consultiva OC-22/16 de 26 de febrero de 2016. Serie A No. 22 solicitada por la República de Panama. [seriea_22_esp.pdf \(corteidh.or.cr\)](https://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/serie_a_22_16_solicita_por_la_republica_de_panam%C3%A1.pdf) (a Panama tanácsadó vélemény).

fényében szükséges értelmezni.⁵¹ Ezen túlmenően a testület azt is megállapította, hogy az EJAE valamennyi részes állama biztosítja belső jogában, hogy a jogi személyeket egyes alapjogok (például a véleménynyilvánítás szabadsága vagy a tulajdonvédelemhez való jog) megilletik.⁵² Mivel azonban az egyes országok nem azonos formában és terjedelemben ismerik el a jogi személyek alapvető jogait, a testület nem látta lehetségesnek az EJAE aképpen való értelmezését, hogy az a jogi személyekre is kiterjedjen.⁵³

Az Ember és Népek Jogainak Afrikai Kartája nem definiálja a „személy” fogalmát, és a kutatás nem azonosított olyan jogesetet, amely a jogi személyre vonatkozólag ismert volna el alapvető jogot. Ismert olyan ügy, amelyet nem kormányközi szervezetek kezdeményeztek,⁵⁴ ám szubsztantív jogok tekintetében az Emberek és Népek Jogainak Afrikai Bizottsága (az ENJAB) nem vizsgálta, hogy jogi személyek rendelkeznek-e jogokkal. A háttérben az is húzódhat, hogy a Bizottság nem tartja szükségesnek általában véve az igényérvényesítési képesség (*standing*) vizsgálatát.⁵⁵ Így tehát az előfordulhat, hogy egy jogi személy az ENJAB-hoz fordul, azonban panaszának tárgya csak természetes személyt ért jogsérelem lehet.

A nemzetközi beruházásvédelmi jog területén 2022-ben 2247 kétoldalú befektetési szerződés (*bilateral investment agreement* – BIT) volt érvényben.⁵⁶ Az egyezmények kifejezett védelmet nyújtanak a befektetőknek (jellemzően magánvállalatoknak) a kisajátítás ellen, szokásos klauzuláik (pl. a *most favoured nation clause* vagy a *fair and equitable treatment clause*) pedig további biztosítékokkal igyekeznek ellátni a befektetők működését a honosságuktól eltérő országban.

A nemzetközi emberi jogban a kérdés megítélése nem egységes. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának preambuluma külön nevesíti, hogy a nyilatkozatban foglaltakat a társadalom „minden szervének” elő kell mozdítania, ezzel együtt külön nem ismeri el a jogi személyek esetleges alapvető jogait. A Polgárok és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya szintén nem definiálja a „személy” fogalmát, ahogyan a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya sem.

Egyéb nemzetközi rezsimek szintén kifejezetten nevesítik a vállalatokat. Az olajszennyezéssel okozott károkért való polgári jogi felelősségről szóló nemzetközi egyezmény⁵⁷ a kártérítésre kötelezett személyek megnevezésekor nem tesz különbséget

⁵¹ Panama tanácsadó vélemény (49. lj.), 49. bek.

⁵² Panama tanácsadó vélemény (49. lj.), 64. bek.

⁵³ Panama tanácsadó vélemény (49. lj.), 67. bek.: „[...] *la Corte considera que, a pesar de que pareciera que existe una disposición en los países de la región para reconocer la titularidad de derechos a las personas jurídicas y otorgarles recursos para hacerlos efectivos, lo cierto es que estos antecedentes no son suficientes, por cuanto no todos los Estados realizan el reconocimiento de la misma forma y el mismo grado. [...]*”

⁵⁴ Például a Social and Economic Action Rights Centre and other v Nigeria [2001] AHRLR 60 (ACHPR 2001).

⁵⁵ Happold 2017. 121.

⁵⁶ UNCTAD: Investment Policy Hub [International Investment Agreements Navigator | UNCTAD Investment Policy Hub](#) (2022.02.22.).

⁵⁷ International Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage (1975) UNTS Vol. 973 (p. 3) (a CLC).

természetes személy vagy jogi személy között,⁵⁸ a szervezett bűnözés elleni ENSZ egyezmény⁵⁹ pedig kifejezetten előírja a jogi személyekre való felelősségi szabályozás megalkotását az államok számára.⁶⁰ Az ENSZ 2003-ban bemutatott, a transznacionális társaságokra és egyéb vállalkozásokra vonatkozó emberi jogi normáinak negyedik preambulumbekzdése részletesen felsorolja azokat az egyezményeket, amelyeket a transznacionális vállalkozások és egyéb üzleti vállalatok, azok tisztségviselői és dolgozói kötelesek tiszteletben tartani.

6. Összegzés

A transznacionális vállalatoknak több rezsím alatt vannak nemzetközi jogi természetű jogai, sőt, indirekt módon – az állam általi kikényszerítés útján – kötelezettségei is. Ezeket a jogokat a vállalatok egyes fórumokon (pl. az EJEB előtt, az ICSID egyezmény alapján vagy a NAFTA rezsimen belül) maguk is kikényszeríthetik, mert ezeken a fórumokon perképeséssel rendelkeznek. David Kinley és Junko Tadaki átfogó elemzésünk végén arra jutnak, hogy e tényezők alapján kijelenthető, hogy a transznacionális vállalatok elégséges nemzetközi személyiséggel rendelkeznek ahhoz, hogy kötelezettségek alanyai legyenek, éppen úgy, mint jogosultságoké.⁶¹

A kutatás azonban egyetlen olyan nemzetközi fórumot sem azonosított, ahol a vállalatok alperesként jelennek meg, azaz velük szemben közvetlen, nemzetközi jogi alapú igényérvényesítés indulhat. Ennek oka, hogy a nemzetközi jog jelen állása arra mutat, hogy a nemzetközi emberi jogok rendszerében az államok az egyedüli entitások, amelyeket kötelezettség terhelhet. Ahogyan Louis Henkin fogalmazott, az átfogó emberi jogi egyezmények állami kötelezettségvállalások összességei, amelyek végrehajtása során az állam marad kötelezettként.⁶² Ruggie ezt úgy konkretizálta, hogy államok sérthetik meg a nemzetközi emberi jogot, és ők vonhatók felelősségre azért, hogy joghatóságukon belül végrehajtsák a szerződéses emberi jogi kötelezettségeiket és a nemzetközi szokásjog vonatkozó normáit.⁶³

Márpedig, ha az állam a nemzetközi emberi jogi egyezmények egyedüli kötelezettje, abból az következik, hogy az adott egyezmény végrehajtására az adott állam joghatóságán belül kerül sor. Így tehát végeredményben a vállalatok konkrét kötelezettségei, perképeségük, valamint esetleges perelhetőségük is attól függ, hogy az az állam, amelynek joghatósága kiterjed egy nemzetközi jogi kötelezettséget érintő jogvitára, milyen módon érvényesíti joghatóságán belül az emberi jogi kötelezettségeit.

⁵⁸ A CLC III. (2) bekezdése összeolvasva az I. (2) bekezdéssel.

⁵⁹ United Nations Convention against Transnational Organized Crime (2000) UNTS Vol. 2225 (p. 209) (a **UNTC**).

⁶⁰ UNTC 10. cikk.

⁶¹ Kinley –Tadaki 2004. 947.

⁶² Henkin 1981. 267.

⁶³ Ruggie 2006. 9. bek.

Az üzleti élet és emberi jogok szabályozásának tehát az egyik fő nehézsége, hogy az üzleti élet szereplőivel, a vállalatokkal szemben nemzetközi jogi fórumon közvetlenül nem indítható kereset. Az igényérvényesítés a joghatósággal bíró állam viszonyaitól – belső jogszabályaitól, annak nemzetközi egyezményekben való részvételétől – függ.

Felhasznált irodalom

Cassese, Antonio: *International Law*. 2001, Oxford, OUP

Cassese, Antonio: *International Law in a Divided World*. 1986, Oxford, Clarendon Press

Clapham, Andrew: *Human Rights Obligations of Non-state Actors*. 2006, New York, OUP. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199288465.001.0001>

Corbett, Percy Elwood: *The Study of International Law*, 1955, New York, Doubleday

Crawford, James: *Brownlie's Principles of Public International Law* (9th ed) 2019, Oxford, OUP. DOI: <https://doi.org/10.1093/he/9780198737445.001.0001>

Friedman, Wolfgang: *The changing structure of international law*. 1964, New York, Columbia University Press

Gautier, Philippe: *The Reparation for Injuries Case Revisited: The Personality of the European Union*. In: J.A. Frowein and R. Wolfrum (szerk.): *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 2000, Vol. 4, Issue 1. 331-361. DOI: <https://doi.org/10.1163/187574100X00124>

Happold, Matthew: *Who benefits from international human rights?* In: Isabelle Riassetto, Luc Heuschling, Georges Ravarani: *Liber Amicorum Rusen Ergeç* (2017), Pasicrisie luxembourgeoise, Luxemburg

Henkin, Louis: *International Human Rights as „Rights”*. In: *Nomos*, 1981, Vol. 23, *Human Rights* (1981), American Society for Political and Legal Philosophy.

Higgins, Rosalyn: *Conceptual Thinking about the Individual in International Law*. In: *Themes and Theories - Selected Essays, Speeches, and Writings in International Law*. 2009, New York, OUP. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198262350.001.0001>

Jennings, Robert Y.: *The International Court of Justice after Fifty Years*. *American Journal of International Law*, 1995, Vol. 89, Issue 3. 493-505. DOI: <https://doi.org/10.2307/2204170>

Jessup, Philip C.: *A Modern Law of Nations* 1948, New York, The MacMillan Co.

Kinley, David – Tadaki, Junko: *From Talk to Walk – The Emergence of Human Rights Responsibilities of Corporations at International Law*. *Virginia Journal of International Law*, 2004, Vol. 44, No. 4. 931 - 1023.

Koskenniemi, Martti: *To the Uttermost Parts of the Earth – Legal Imagination and International Power 1300-1870*. 2021, Cambridge, CUP. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781139019774>

McCorquodale, Robert: *The individual in the international legal system*. *International Law* (ed.: Malcolm D. Evans), 2003, New York, OUP. 307-332.

Nussbaum, Arthur: *A Concise History of the Law of Nations*. 1954, New York, Macmillan

O’Connell, Daniel Patrick: *International law*. 1970, London, Stevens and Sons.

Oppenheim, Lassa: *International Law: A Treatise*. 1905, Longmans, Green and Company

Portmann, Roland: *Legal Personality in International Law*. 2010, New York, CUP. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511779848>

Ruggie, John: *Interim report of the Special Representative of the Secretary-General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises*, 2006, E/CN.4/2006/97

Schwarzenberg, Georg: *A Manual of International Law* (5th ed) 1967, London, Stevens and Sons

THE INTERNATIONAL LEGAL PERSONALITY OF MULTINATIONAL CORPORATIONS

It has become almost a cliché to remark that multinational corporations, despite their growing influence on the everyday life, do not appear to bear an equally heavy responsibility in the international sphere. Numerous reported human rights abuses committed by such corporations were left unpunished before the relevant domestic courts, and global public dissent fuels the preparations of a legally binding instrument on business and human rights. Yet until the future adoption of this international legal instrument, what role do multinational corporations play in the domain of public international law? This study explores on the international legal personality of multinational corporations. It reviews the main theoretical contributions of the international legal positivist school, the early decisions of the Permanent Court of International Justice and the International Court of Justice, as well as the critics of the second half of the 20th century and the evolving practice of international human rights tribunals. Assuming that being a subject of international law is not a yes or no question,

but rather a question of degree, the study aims at finding a place for multinational corporations in the dimensions of rights, duties, and the capacity of bringing claims before the international tribunals and of being a subject of such claims.

**NEMZETKÖZI MAGÁNJOGI, EURÓPAI JOGI ÉS
POLGÁRI ELJÁRÁSJOGI SZEKCIÓ**

MÉSZÁROS ÁRPÁD

Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Gellérné dr. Lukács Éva PhD, egyetemi adjunktus

DOI: 10.56966/2022.34.Meszaros

A KIKÜLDETÉSRE VONATKOZÓ SZABÁLYOK UNIÓS JOGI JOGFEJLŐDÉSÉNEK HATÁSAI A KÉTOLDALÚ SZOCIÁLIS BIZTONSÁGI EGYEZMÉNYEK SZABÁLYAIRA

Bevezetés

Az uniós tagállamok, így Magyarország is olyan élénk és fontos külkapcsolati, gazdasági, szálakkal kapcsolódnak a világ többi részéhez, amik szükségessé teszik, hogy a szociális biztonság területén is fejlesszék a kapcsolataikat. Hazánk, mint az EU többi tagállama elsősorban kétoldalú megállapodások révén biztosítja és fejleszti az EU-n kívüli államokkal, azaz az ún. harmadik országokkal közösen létrehozott szociális biztonsági védelmi hálózatát.

Az uniós jogfejlődés alapvető fontosságú eredménye, hogy az egy másik államban munkát végzőkre vonatkozóan a szociális biztonsági koordinációs szabályok¹ a mai napig főszabályként az ún. lex loci laboris (munkavégzés helye szerinti nemzeti jog hatálya alá kerülés) szabályát megőrizték. Ugyanakkor a tervezhető és rövid ideig tartó, másik tagállamban végzett munkatevékenységek esetén súlyos terheket róna mind a munkavállalóra, mind a munkáltatóra, valamint a koordinációban érintett nemzeti szociális biztonsági rendszerek intézményeire ennek a szabálynak minden körülmények között történő alkalmazása. Ennek megelőzésére mind az uniós szabályozásban, mind a kétoldalú egyezményekben az ún. kiküldetési szabályok bevezetésére került sor, ami azonban a gyakorlatban számos megoldandó problémát vet fel.

E tanulmány egyik alapvető célja, hogy a kiküldetések szabályozása területén feltárja és kiemelve az uniós jogfejlődés miatt megjelenő legfontosabb kihívásokat, valamint a kétoldalú szociális biztonsági megállapodások területén a nemzeti mozgásterre gyakorolt hatásukat. A tanulmány továbbá arra keres választ, hogy az uniós jogfejlődés hogyan hat, illetve egyáltalán szükséges-e, hogy közvetlenül hasson a kétoldalú megállapodások vonatkozó szabályaira. A jövőbeni szabályozási irányok feltárása érdekében fontos választ kapni arra a kérdésre, hogy mennyiben igazolható az a tétel,

¹ Az Európai Parlament és a Tanács 883/2004/EK rendelete (2004. április 29.) a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról (a továbbiakban: 883/2004/EK rendelet), az Európai Parlament és a Tanács 987/2009/EK rendelete (2009. szeptember 16.) a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról szóló 883/2004/EK rendelet végrehajtására vonatkozó eljárás megállapításáról, (a továbbiakban: Rendeletek)

hogyan az Unió részéről joggal megfogalmazott elvárások alapján követnie kellene a bilaterális kapcsolatokban az uniós fejlődés irányát a nemzeti kétoldalú szabályozásoknak.

A tanulmány két fő részből áll a kitűzött célokra figyelemmel. Egyrészt vizsgálja az EU szabályozást és azokat a kihívásokat, amelyek ennek a jogszabályrendszernek a fejlődését alapvetően meghatározzák. Másrészt megtárgyalja a kiküldetés kétoldalú egyezmények szabályozási megoldásait és kihívásait.

Egyes EU tagállamok szabályozási gyakorlata és kihívásainak vizsgálata nagyban segíthet abban, hogy a kétoldalú megállapodásokban a kiküldetésre vonatkozó szabályok alapkérdéseket és releváns fejlődési trendeket megérthessük, és ezeknek az EU kihívásaival való összevetése alapján vonhassuk le a következtetéseinket.

1. Az uniós szabályozás célja, kihívásai

1.1. Kiküldetés főszabálya, feltételei

A kitűzött cél eléréséhez célszerű az uniós jog szerinti a szociális biztonsági koordináció tekintetében releváns kiküldetés fő szabályát, a kiküldetés feltételeit először megvizsgálni. A fő szabálytól (*lex loci laboris*) való eltérésre 1959 óta alapvető fontosságú volt megfelelő megoldást találni. Ezért létezik már ezen időponttól a munkavállalók kiküldetése². Ha nem lenne eltérés a *lex loci laboris* szabálytól, ez azt jelentené, hogy minden egyes alkalommal, amikor egy személyt a munkáltatója egy másik tagállamba küldene ki munkavégzés céljából, új jogszabályok vonatkoznának rá, és ennek megfelelően úgy kellene járulékokat fizetnie, hogy ekkor nem részesülne az ellátásokban, mivel a járulékfizetési időszakok túl rövidek lennének ahhoz, hogy hozzáférjen az ellátásokhoz³.

A *lex loci laboris*tól való eltérés uniós szabálya jelenleg a Rendelet 12. cikk (1) bekezdésében található: a kiküldött munkavállalók legfeljebb 24 hónapig annak a tagállamnak a jogszabályai alá tartoznak, ahonnan kiküldték őket.

A szabály csak akkor alkalmazandó, ha négy feltétel teljesül, a munkavállaló kiküldetését megelőzően munkaviszony áll fenn valamely tagállamban található munkáltatóval;⁴ a kiküldetés feltételei teljesülnek: a kiküldetés alatt a kiküldött munkavállaló továbbra is munkaviszonyban áll ugyanazzal a munkáltatóval; a kiküldetés időtartamát előzetesen meghatározták, és az nem haladja meg a 24 hónapot, illetve ötödikként mára alapelv lett a felváltó kiküldetés tilalma is.⁵

² Cornelissen 2020.159.

³ Van der Mei 5. Hivatkozta Melin 2019. 49.

⁴ Lásd Melin 2019. 48. 148. l.j.

⁵ Melin 2019. 49.

1.2. Az alapkérdés: tisztességtelen verseny vagy szolgáltatásnyújtás szabadsága?

Az uniós jogfejlődés, a szigorítások, illetve pontosítások alapvető motorja egy nagyon fontos alapkérdés: a kiküldetés valójában a tisztességtelen verseny eszköze vagy ezzel szemben szolgáltatásnyújtás szabadságának valódi eszköze?⁶ Különösen a 2000-es évek nagy csatlakozási hullám után alapvető kérdés lett az olcsó munkaerővel működő kelet-közép európai országok – különösen egye jelentős mértékben érintett ágazatokban, építőipar, közúti szállítmányozás, fuvarozás, élelmiszerfeldolgozó-ipar – vállalkozásainak tisztességtelen verseny gyakorlata, és a fogadó országok munkaerőpiacára gyakorolt szociális dömpinggel kapcsolatos vádak nyilvános felerősödése.⁷ A teljes összkép közel sem ilyen egysíkú. A Nyugat Európában elterjedt vélekedéssel ellentétben nem csak fizikai munkát végző, alacsony képzettségű munkaerő kerül kiküldetésre „mivel a legtöbb kiküldött munkavállaló valamelyik EU-15 országból érkezik, és minden tízből négy kiküldetés magas bérű tagállamok között történik (De Wispelaere és Pacolet 2018a).”⁸ Tehát a szociális dömpingre vezető szükségszerű hatásra vonatkozó vélekedés általában nem állja meg helyét. Ugyanakkor a tisztességtelen magatartások jó példái voltak azok a nyereségmaximalizáló kiskapukeresések, amelyek különböző bírósági döntések eredményeképpen az uniós kiküldetési feltételek szigorításához⁹, pontosításához vezettek: így például a felváltó kiküldetés gyakorlata, a postaládacégek működtetése, az önfoglalkoztatók bevonása a szolgáltatásnyújtásba.

1.3. Szabályozási kihívások és a kapcsolódó bírósági ítéletek

Erre tekintettel szükséges figyelembe venni a konkrét szabályozási kihívásokat és az ezek kapcsán született bírósági ítéletek jogfejlesztő hatásait. A kihívások közül kiemelést érdemelnek:

- A szociális biztonsági jog és a munkajog¹⁰ (nemzeti és uniós szabályainak) megközelítésében is eltérő szabályozási és értelmezési gyakorlata: „az EUB szélesebb körű és jól ismert ítélkezési gyakorlata jelentős mértékben a Viking (2007), Laval (2007), Luxembourg (2008) és Rüffert (2008), ügyekben úgy alakította ki a szolgáltatásnyújtás szabadságát, hogy az ítéletek de facto hierarchiát állítottak fel a belső piaccal kapcsolatos gazdasági szabadságok ... és a szociális alapjogok között”¹¹. Bármely jogértelmezési nehézségnek alapja az, hogy a

⁶ Cornelissen 2020.159.

⁷ Mussche 2019. 1247.

⁸ Hivatkozva Cornelissen 2020. 160

⁹ A kiküldetés mint trójai faló vádjának kritikájához lásd Cornelissen 2020. 158, továbbá Strban 2018. 140.

¹⁰ A munkajog alatt e tekintetben különösen értve a 96/71/EK irányelvet, a 2014/67/EU irányelvet, a 2018/957/EU irányelvet és a szerződéses kötelezettségekre alkalmazandó jogról szóló, 2008. június 17-i 593/2008/EK európai parlamenti és tanácsi rendeletet (Róma I.), ami a "kiküldetés" legtágabb fogalmát tartalmazza. Ehhez lásd Brzozowska 2021. 2.

¹¹ Mussche 2019. 1252, ahol hivatkozva (Picard és Pochet, 2018) tanulmányát Picard, S. and Pochet

szociális biztonsági és a munkajog európai uniós szabályozási rendszere alapvetően más logika alapján kezeli a kiküldetés fogalmát. Ez annak ellenére is igaz, hogy a definíciók alapjait tekintve egymásnak megfeleltethetőnek tűnnek, egyes elemei nagyon hasonlóak.¹² Ugyanakkor mégis, a két szabályozásnak köszönhetően a kiküldött munkavállalókra egyszerre két tagállam jogszabályai vonatkoz(hat)nak. A kiküldetés fogalma a gyakorlatban így igencsak homályos, legalábbis az értelmezése oldaláról. *”A két jogterület szabályozása teljesen elkülönül, így nincs lehetőség arra, hogy analógia útján vegyünk át egy-egy jobban kidolgozott jogi megoldást az egyik területről a másik értelmezéséhez,”*¹³ és különböző logikájuk miatt remény legyen egy olyan jövőbeni jogalkotásra, amely ezeket a különbségeket képes felszámolni, miközben egy konkrét személy esetében fizikailag mégiscsak egy konkrét kiküldetésre kerül sor.

- A székhely szerinti országban is rendszeres és jelentős tevékenységvégzéssel kapcsolatos feltételekre vonatkozó elvárások és azt kialakító ítélkezési gyakorlat: Fitzwilliam¹⁴, Plum¹⁵, Banks¹⁶ ítéletek. Ezt a kiküldetési előfeltételt a bírósági jogfejlesztés eredményének tekinthetjük, amit aztán az utólagos jogalkotás is lekövetett.¹⁷
- Az a gyakorlat, amikor az egyik tagállamban működő vállalkozás harmadik ország állampolgárát alkalmazta és küldte ki egy másik tagállamba (Vander Elst ítélet¹⁸. Az azt követő esetjog lehetővé tette a harmadik országbeli állampolgárok szabad kiküldetését az EU-ban¹⁹), ami különösen alkalmas arra, hogy belássuk, a Bíróság a Bizottsággal karöltve mindent megtett annak érdekében, hogy az alapvető vezérlőelv a kiküldetés esetében a szolgáltatásnyújtás szabadsága legyen, és a munkajogi és szociális biztonsági jogi nemzeti érdekeket ennek messzemenően alárendelte.²⁰
- A kiküldetés mintegy ötödik feltételként megjelenő felváltó kiküldetés tilalma az Alpenrind esethez²¹ köthető, amelynek jelentős magyar érintettsége van.
- Az igazolás elfogadásának kötelezettségével kapcsolatos értelmezési kérdések, amelyek tekintetében, a Herbosch Kiere ügyben²² még szinte teljes védelmet

Ph. (2018) ‘The posting of workers saga: a potted version of the challenges engulfing social Europe.’ ETUI Policy Brief N°6/2018.

¹² Kártyás 2020. 93. Kártyás bemutatja a kiküldetések szabályozási logikáját a szociális biztonsági koordinációban és a kiküldetési irányelvben. (6. számú táblázata a 94. oldalon)

¹³ Kártyás 2020. 98.

¹⁴ C-202/97. sz. Fitzwilliam-eset [ECLI:EU:C:2000:75]

¹⁵ C-404/98. sz. Plum-eset, para. 21–23. [ECLI:EU:C:2000:607].

¹⁶ C-178/97. sz. Banks-eset [ECLI:EU:C:2000:169].

¹⁷ Kártyás 2020. 97. *„A Migráns Munkavállalók Szociális Biztonságával Foglalkozó Igazgatási Bizottság 2001/891/ EK határozata, amely lényegében a Bíróság esetjogát összegezve ad példákat is a kiküldetési kivétel alkalmazásához. Sőt, ugyanerről a töről ered a végrehajtási irányelvben foglalt szempontrendszer is, amely alapján vizsgálendő a kiküldő munkáltató érdemi tevékenysége a letelepedés helye szerinti tagállamban [végrehajtási irányelv 4. cikk (2) bek.]”*

¹⁸ Case C-43/93 *Vander Elst v Office des Migrations Internationales* [1994] ECR I-3803.

¹⁹ Mussche 2019. 1255.

²⁰ Mussche 2019. 1249.

²¹ C-527/16. sz. Alpenrind-eset, para.89–100. [ECLI:EU:C:2018:669]. Részletesen ld. Gellérné Lukács-Kovács 2019 86–87.

²² C-2/05. sz. Herbosch Kiere eset, para. 20–21., 25. [ECLI:EU:C:2006:69].

biztosító döntését az EUB az Altun ítéletben²³ törte át (ha az illetékes intézmény ésszerű határidőn belül nem intézkedik konkrét visszaélésre utaló megkeresés esetén a visszavonás iránt, akkor a fogadó államban a nemzeti bíróság saját hatáskörében dönthet arról, hogy az igazolást figyelmen kívül hagyja.)

- Kiküldetés vs. több tagállamban egyidejűleg végzett tevékenység. Az egyik legérzékenyebb nyitva álló nagy kérdéskör a kiküldetés és a több államban végzett tevékenységek még pontosabb elhatárolása. Erre az igényre még a Rendelet legutolsó módosítási javaslatai sem adnak választ²⁴ miközben ennek kapcsán az EUB éppen egy olyan jelzést küldött a közelmúltban, hogy a több államban dolgozó munkavállalókra vonatkozó uniós szociális biztonsági szabályokat körültekintően kell értelmezni és szigorúbban kell alkalmazni, mint ahogyan azt eddig számos uniós tagállamban tették.²⁵
- Kiküldött önálló vállalkozók helyzetének szabályozási kihívásai, különösen, ha a szolgáltatás nyújtó, erre a tevékenységvégzési formára „kényszeríti” a kiküldött személyt a vele való szerződéskötés feltételeként. Ez azért is érzékeny kérdés, mert még ha a polgári jogi szerződések rugalmasabbak és olcsóbbak is lehetnek a munkáltatók számára, a munkavállalók részéről szociális biztonsági kockázatokat rejtenek magukban.²⁶
- A vállalaton belüli kiküldöttek helyzetét rendező irányelv²⁷ hatályba lépése által a kiküldetésekre gyakorolt hatások.²⁸ E személyek esetében is egyre inkább a könnyítés felé halad az uniós jogfejlődés, lehetővé téve ezeknek a személyeknek, hogy akár rövidebb vagy hosszabb ideig egy vagy több tagállam területén munkát végezzenek.²⁹
- A nemzeti szociális biztonsági rendszerben fizetett járulékok alapjának nem megfelelő meghatározása: ez a számos kiskapukeresés egyik legelterjedtebb eszköze,³⁰ ahol érthető, hogy az eleve kiszolgáltatott munkavállalók meggyőzése e költségcsökkentési stratégiák alkalmazása tekintetében nem okoz nehézséget az amúgy is jobb tárgyalási pozícióban levő munkáltatónak.
- Munkaerő-kölcsönzés keretében alkalmazott kiküldetés jogi megítélése, feltételei: lásd Fitzwilliam eset jogfejlesztő hatása.³¹

²³ C-359/16. sz. Altun-eset, para. 55–56. [ECLI:EU:C:2018:63].

²⁴ Cornelissen 2020. 163.

²⁵ European Court of Justice, [Format Urzadzenia I Montaze Przemyslowe v Zaklad Ubezpieczen Spolecznych w Warszawie](#), C-879/19 (20 May 2021).

²⁶ Brzozowska 2021. 8.

²⁷ Az Európai Parlament és a Tanács 2014/66/EU irányelve (2014. május 15.) a harmadik országbeli állampolgárok vállalaton belüli áthelyezés keretében történő belépésének és tartózkodásának feltételeiről (HL L 157:1.). Részletesebb elemzéséhez lásd Verschueren 2018. 110-112.; Melin 2019. 120.

²⁸ Ennek részletesebb elemzéséhez lásd pl. Verschueren. 2016. és Verschueren, 2018.

²⁹ Verschueren 2018. 111.

³⁰ Például, amikor a lengyel munkatörvénykönyv üzleti utazásokra vonatkozó rendelkezéseit alkalmazzák a kiküldetési szabályok helyett, vagy amikor a meghirdetett állásokat szándékosan a minimálbérré írják ki. Lásd Brzozowska 2021. 6.

³¹ C-202/97. sz. Fitzwilliam-eset [ECLI:EU:C:2000:75]. amit az EUB máig következetesen követ. „E feltétel mindig csak az eset összes körülményei alapján vizsgálható, az ítélet csak példálózó felsorolást adott az elbírálásnál figyelembe vehető szempontokról. (Fitzwilliam C-202/97., para. 40., 43., 45.)”.

- A gyakorlatban a végrehajtások során alkalmazott jogszabályok bonyolultságára visszavezethető értelmezési nehézségek – információ hiány – tudatosság alacsony szintje a munkáltatók, munkavállalók, körében és sokszor az adminisztratív szervek személyi állományában.

1.4. Az uniós jogszabályok 2016-ban előterjesztett módosítási javaslata, intézményfejlesztés

A számos és a fentiekben értelemszerűen csak részben érintett kihívásra is figyelemmel volt a Bizottság akkor, amikor 2016-ban benyújtotta a Rendelet módosítására vonatkozó javaslatát.³² Az információcsere megkönnyítése mellett (elektronikus adatcsere), a szociális biztonsági koordinációval kapcsolatos legújabb fejlemények a kiküldetési szabályok egyszerűsítésének és pontosításának kérdéseit is érintik.³³ A kiküldetés szabályozásánál és tervezett egyszerűsítésnél (szigorításnál) azonban mindig figyelemmel kell lenni arra, hogy a csalások elleni küzdelem a reális keretek között maradjon, és az alapjául szolgáló szociális dömping, illetve a teljes koordinációs rendszer negatív hatásai között felemlegetett jóléti turizmus elleni küzdelem számadatokon, és ne mítoszokon alapuljon.³⁴ Ennek alapja pedig az intézmények munkájába épített megfelelő adatgyűjtés lehet,³⁵ és nem a politikai szempontok (Brexit). Egy ilyen felülvizsgálat során azonban általában figyelembe kell venni, hogy a munkaerőpiaci változások és különösen a távmunka, az otthoni munkavégzés, és mind kevésbé a hagyományos munkahely fogalmon alapuló munkavégzés modellek térhódítása szükségessé teszi magának a munkahely fogalmának az újragondolását, és ez hatással lesz a szociális biztonsági nemzeti és uniós szabályrendszerekre is, akár a kollíziós szabályok újragondolását is ideértve.³⁶ Ezekre a problémákra a Bizottság javaslata nem adott komplex válaszokat. A szakirodalom az eddigi elért eredményeket – a módosítási folyamat egyáltalán nincs lezárva még most sem – nem mindig pozitívan fogadja, különösen az igazolási rend esetében a bevezetni tervezett szigorítások folyamatokat lassító, a szolgáltatásnyújtók helyzetét nehezítő előírásai miatt (jelentősebb hangsúly kerülne előzetes igazolásokra, ellenérzésekre, ami értelemszerűen időigényes.)³⁷

Ugyanakkor nemcsak a szabályozás területén lehet előre lépni. Maga az EU intézményi szinten is nagyon fontos lépéseket tett különösen azért, hogy segítse a

Kártyás 2020. 96.

³² Az Európai Bizottság 2016 decemberében javaslatot terjesztett elő a szociális biztonsági rendszerek koordinálásáról szóló 883/2004/EK rendelet és a 883/2004/EK rendelet végrehajtására vonatkozó eljárás megállapításáról szóló 987/2009/EK rendelet felülvizsgálatára. A Bizottság által javasolt jelentős változtatásokkal kapcsolatban azonban máig nincs teljeskörű konszenzus, és a tárgyalások megrekedtek.

³³ A kiküldetési rendelkezések elemzéséhez lásd Cornelissen 2020. 161. aki pl. különösen a postaláda cégek elleni fellépés tekintetében lát előrelépést.

³⁴ Cornelissen 2020. 162.

³⁵ 987/2009 EK rendelet 91. cikke

³⁶ Cornelissen 2020. 163.

³⁷ Brzozowska 2021. 8. Cornelissen 2020. 163.

tagállamokat a kiküldetések kapcsán gyakran jelentkező határokon átnyúló vitáikban és a munkaerőpiacokkal kapcsolatos együttműködési nehézségeikben. Erre vonatkozóan joggal utalhatunk az Európai Munkaügyi Hatóság létrehozásának példájára.³⁸

2. Kétoldalú egyezmények kiküldetésre vonatkozó szabályozási gyakorlata

2.1. Európai szintű adatgyűjtés, és elemzések, kutatások helyzete

A kutatás második részében az uniós jogfejlődés összetett folyamatának a kétoldalú szerződésekre gyakorolt hatásait vizsgáltam. Az EU gyorsan változó jogszabályainak, ítélkezési gyakorlatának körében jelentős tagállami figyelmet kapnak az EU-ban jellemző problémák. Joggal merül fel a kérdés, mennyiben hatnak ezek a tagállamok kétoldalú kapcsolataira, mennyiben befolyásolják ezek a kiküldetések szabályozásával kapcsolatos stratégiáikat és a gyakorlatukat. Több olyan dokumentum is született, amely szintetizáló jelleggel vizsgálta ezt is. A mintegy 350 kétoldalú egyezmény tekintetében rendelkezésre álló információk feldolgozásában komoly alapot jelent a MISSOC³⁹ 2013. évi elemzése, míg a problémák és az egységesebb tagállami fellépés érdekében a Bizottság mellett működő, a szociális biztonsági rendszerek koordinációjával foglalkozó igazgatási bizottság⁴⁰ (AC) AC 435/10 számú dokumentuma⁴¹, illetve a szakirodalom⁴² is vizsgálja, hogy az EU-s tagállamok szerteágazó gyakorlatának egységesítését elő lehet-e segíteni valamely eszközzel.

Az elemzések és a szakirodalom információi alapján azt látjuk, hogy noha kifejezetten érzékeny kérdés a kiküldetés szabályozása, mint az alkalmazandó jognál általában, úgy e téren is igaz, hogy a kiküldetések szabályozása jóval kevésbé cizellált⁴³ a kétoldalú egyezményekben, mint az uniós normákban. Ebben a gyakorlat inkább az Európai Tanács javaslatait,⁴⁴ vagy a régebbi tagállamok esetében a 1408/71 EGK

³⁸ Az Európai Munkaügyi Hatóság (ELA), a szociális biztonsági kiküldetési kérdéseket további kezelésre jelzi az illetékes uniós intézménynek, nevezetesen a 883/2004/EK rendelet hatálya alatt működő igazgatási bizottságnak: az ELA mélyrehatóbb elemzését lásd részletesebben: Gellérné Lukács 2018.

³⁹ A MISSOC (a szociális védelem kölcsönös információs rendszere az EU-ban) teljes, összehasonlítható és rendszeresen frissített adatok gyűjtése a tagállami szociális védelmi rendszerekről. (<https://www.missoc.org>) *releváns dokumentumként lásd a* MISSOC ANALYSIS 2013/2 EXTERNAL ASPECTS OF SOCIAL SECURITY COORDINATION November 2013. 23.; <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=11529&langId=el> letöltés dátuma 2022. 05.04.,

⁴⁰ Lásd 883/2004/EK rendelet 71–72. cikk.

⁴¹ A.C. 435/10 A tagállamok és harmadik országok közötti kétoldalú szociális biztonsági megállapodások elemzése

⁴² Melin 2019.

⁴³ Strban 2018. 141.

⁴⁴ European Convention on Social Security ez az egyezmény 1979. március 1-én lépett hatályba és 15. cikke tartalmazza a kiküldetési szabályt, jóval inkább van esély azonban arra, hogy egy tagállam egy harmadik országgal az ET által adott ajánlásokat, az ún. modelleget egyezményt <https://www.coe.int/t/dg3/sscsr/Source/ModProven.PDF> (letöltve 2019. október 8.) (8. cikk) vegye figyelembe.

rendelet egyszerűsített előírásait követi, semmint a mai komplex, jelenleg is megújulás alatt álló, uniós normarendszert.⁴⁵

Konkrét tagállami gyakorlatok elemzése során több megközelítésből is érdemes a tagállami kihívásokat, és az azokra adott válaszokat vizsgálni. Mint azt a szakirodalom is hangsúlyozza a kiküldött munkavállalókra vonatkozó szabályok általában fontosak a szerződő partnerek számára.⁴⁶ Az Európán kívüli kétoldalú kapcsolatokban ez nemcsak igaz, hanem egy lépéssel továbbmenve azt is állíthatjuk, hogy különösen meghatározóak.

2.2. A kétoldalú gyakorlatok elemzése

A vizsgálandó releváns kérdések a következők voltak:

- a kiküldetés időtartamának maximalizálása,
- vállalatcsoporton belüli kiküldetés,
- a szerződő államokban végzett egyidejű tevékenységek,
- a kiküldetés meghosszabbításának lehetősége,
- rugalmassági záradék, intézmények közötti eseti megállapodás egyes munkavállalók(csoportjaik) esetében a szabályoktól való eltérésekről,
- családtagok helyzete.

A tagállamok tengerentúli országokkal kötött egyezményes gyakorlatok közül 4 tagállam, Belgium, Hollandia, Németország, és Magyarország kihívásait vizsgáltam az Indiával illetve az USA-val megkötött egyezményeik tükrében. Egyértelműen meghatározó az alkalmazandó jog szabályozása ezen egyezményekben, és központi kérdés a kiküldetés szabályrendszere, amely alapvetően törekszik az EU szabályoktól jelentősen eltérően hosszabb kiküldetési idők szabályozására. Bár a szabályok hasonlóak, de még egy ország esetében sem egységesek.⁴⁷ Mukerjee és R. Chanda által az India és az EU közötti beruházási és munkaerő-mobilitási kapcsolatokról végzett kutatásának eredményei alapján állítható, hogy az EU és India ipari ágazata úgy látja, hogy előnyös lenne, ha a kétoldalú megállapodások egyhangú megközelítést követnének a kiküldetésekkel kapcsolatos szabályokban. Az ipari ágazat számára ideális esetben egy indiai IT-vállalat egyetlen szabályt alkalmazna a Hollandiába, Magyarországra és Svédországba kiküldött munkavállalói után fizetendő társadalombiztosítási járulékok alóli mentességre vonatkozóan, és nem kellene darabonként értelmezniük az egyezmények hasonló, de mégis eltérő, ezáltal felesleges

⁴⁵ AC 435/10 36.

⁴⁶ Melin 2019. 154.

⁴⁷ Melin 2019. 155. Melin e tekintetben 3 tagállam Hollandia Belgium, Németország gyakorlatát vizsgálta meg alaposabban.

terhet és akár jogalkalmazási vitákat gerjesztő rendelkezéseit⁴⁸ (például kiküldetési időtartam, továbbküldés esetei).

A második körben – a kiegyensúlyozás igényével – az EU-hoz sok tekintetben a legközelebb levő, mégis speciális helyzetű Törökországgal kapcsolatos gyakorlatokat, megoldásokat vizsgáltam meg.⁴⁹ Figyelembe véve itt az uniós jog közvetlenebb hatását is – hiszen Törökországgal nemcsak a tagállamoknak, de magának az EU-nak is van szociális biztonságot is érintő megállapodása⁵⁰ –, megállapítható, hogy a kiküldetés megítélése itt mindenképpen más. Noha fontos az alkalmazandó szabályok meghatározásának kérdésköre, és nem jelentéktelen a kiküldetés kérdése,⁵¹ de közel sem olyan kardinális az egyezmények egésze szempontjából, mint pl. Indiával.

2.3. Hollandia, Ausztria és Magyarország tapasztalatai és az ún. kiküldetési megállapodások

Összességében Hollandia⁵² és Magyarország gyakorlata is rámutat arra, hogy az új évezredben már nem a munkaerő vonzásán van a hangsúly, hanem a kereskedelmi célok kiszolgálásán, gazdasági befektetések támogatásán. A magyar egyezmények⁵³ megkötése mögött többnyire hasonló érdekek húzódtak meg, mint Hollandia esetében. Természetesen itt is alapvető hangsúlyt kap, hogy a másik országban gazdasági tevékenységet folytató személy jogi helyzete a szociális biztonsági jogai szempontjából rendezett legyen (mind a tevékenység folytatása alatt, mind azt követően). Ugyanakkor ezek az egyezmények hol erősebben, hol kevésbé tettenérhetően, az alkalmazandó jog meghatározásának általános főszabályától eltérő speciális esete, a kiküldetés megfelelő szabályozását voltak hivatottak megoldani. Lényegében ezért kiküldetési egyezmények is tekinthetjük őket.

Két nagyon hasonló jogrendszerű ország Ausztria és Magyarország megoldásait vizsgálva azt találtam, hogy Ausztria és Magyarország gyakorlatában bár az

⁴⁸ Az India és Hollandia, valamint India és Magyarország közötti megállapodások legfeljebb 5 éves mentességet biztosítanak a kiküldött munkavállalók számára, míg az India és Svédország közötti megállapodás legfeljebb 2 éves mentességet biztosít (amely további 2 évvel meghosszabbítható, ha India és Svédország illetékes hatóságai egyetértenek).

⁴⁹ Ehhez lásd Pennings 2018. 165. és Melin 2019. 181. továbbá a Magyarország Kormánya és a Török Köztársaság Kormánya között a szociális biztonságról szóló Egyezmény kihirdetéséről szóló 2015. évi XXX. törvény 9 cikkét és 12 cikkét.

⁵⁰ Az Európai Közösségek tagállamai társadalombiztosítási rendszerének török munkavállalókra és családtagjaikra történő alkalmazásáról szóló, 1980. szeptember 19-i 3/80. sz. társulási tanácsi határozat (HL 1983. C 110., 60.).

⁵¹ Ld. Melin 2019. 181.

⁵² Pennings 2018. 170. 2008-tól Hollandia csak akkor köt új kétoldalú szerződéseket a szociális biztonság összehangolásáról, ha gazdasági érdekek fűződnek hozzá. A közelmúltban ilyen szerződéseket kötöttek Kínával (2016), Japánnal (2009) és Indiával (2011).

⁵³ Különösen Japán [a Magyarország és Japán között a szociális biztonságról szóló Egyezmény (kihirdette: 2013. évi CLII. törvény)] és Dél-Korea [a Magyar Köztársaság és a Koreai Köztársaság között a szociális biztonságról szóló, Budapesten, 2006. május 12-én aláírt Egyezmény (kihirdette: 2006. évi LXXIX. törvény)] viszonylatában.

alkalmazandó jogra vonatkozó rendelkezések elvei követik az uniós szociális biztonsági normák elveit, a legfontosabb különbségek éppen a kiküldetések tekintetében fedezhetőek fel. A fő eltérések az engedélyezett időtartam hosszában találhatók.⁵⁴ Európában az időtartam inkább a 24 hónap, míg a tengerentúli országok esetében a 60 hónap. Ugyanakkor Ausztria esete éppen arra jó példa, hogy az egyes érzékenyebb kérdések tekintetében mennyiben tér el az uniós szabályozástól a kétoldalú megoldások szabályozása. A mindkét szerződő fél országában folytatott rendszeres tevékenységek esetében ugyanis – eltérően az uniós jog egy országot kijelölő rendelkezésétől –, mindkét ország joga alkalmazandó lesz, azaz lényegében a párhuzamos biztosítási jogviszony jön létre a szerződések alkalmazása során.⁵⁵ Magyarország egyezményeinek részletesebb vizsgálata azt mutatta, hogy az európai országokkal az uniós szabályokhoz közelítő, sok esetben az uniós jogfejlődést szegmentáltan átemelő⁵⁶ szabályozások kerültek bevezetésre. Ahol azonban elsősorban a gazdasági érdekekből nem európai országokkal kötött egyezményben szabályozták a partnerrel a kiküldetés meghatározó jelentőségű szabályait, ott egyértelműen az EU-s jogfejlődéstől teljesen eltérő irányú és lényegesen szerteágazó szabályozási irányokat, egyedi megoldásokat látunk.

Kényes, de érdemi kérdés lehet egy harmadik országból az egyik szerződő állam területére tovább küldött, oda már kiküldött személy helyzetének jogi megítélése. Vagyis például egy japán munkavállaló 3 évre szóló ukrainai kiküldetésének június 30-i megszűnésével lehetséges-e, hogy a japán megállapodás hatálya alá tartozó személy a megállapodásban meghatározott maximum 5 éves időtartamra Magyarországra költözzön, és ugyanezen év július 1-jén ott kezdjen el dolgozni? Az érintett személy fizikailag csak Ukrajna és Magyarország között mozog. A válasz igen, mert a japán-magyar megállapodás hatálya alatt irreleváns, hogy az illető fizikailag honnan érkezik, a magyar jog ezt nem zárja ki. A megállapodás szempontjából ennek a személynek az egyezmény hatálya alatt lehetséges – legfeljebb a maximum 60 hónap idejű – kiküldetése július 1-jén kezdődik, függetlenül attól, hogy mi történt korábban. A magyar jog tehát nem jelent akadályt. Az uniós jog hatálya alatt, ha az egyik tagállamból érkezik a kiküldött a másikba természetesen nem ez a helyzet.

Másik kérdés, hogy lehet-e a cégtől egy másik kiküldött munkavállalót küldeni ugyanarra a pozícióra, a korábbi kiküldött munkavállaló helyett. Ez lényegében folyamatos kiküldetést jelent (helyettesítő kiküldetés). A legtöbb megállapodás ezt nem zárja ki, ugyanakkor az EU-ban lényeges kérdés, hogy a helyettesítő kiküldetés tilos.

A fogadó cég (a kiküldetés helye szerinti cég) köthet-e második munkaszerződést a kiküldött munkavállalóval, és általában kizárható-e az illető a magyar biztosítási rendszerből? Erre egyértelműen van lehetőség, ha ezt a megállapodás kifejezetten megengedi és szabályozza. Ez sem elfogadható megközelítés az uniós jog szerint.

⁵⁴ Spiegel 2018. 156.

⁵⁵ Spiegel 2018. 155.

⁵⁶ Például, a felváltó kiküldetés tilalmának explicit megjelenése a magyar-török egyezmény 9 cikk (1) bekezdésében, de ez sem tud rendszerszerűen részévé válni az egyezményeknek.

Ezek a gyakorlati kérdések – jól láthatóan az EU-s jog fejlődésétől teljesen más irányba elmozdulva –, de kétoldalú megállapodásokkal a felek egyedi érdekeinek megfelelően kielégítően megoldhatók.

2.4. Modell vagy modellegyezmények lehetséges szabályai

Az Európai Unióban 2010-től kezdve vannak olyan adminisztratív folyamatok, amelyekkel párhuzamosan, illetve azoktól megtermékenyítve a szakirodalomban is felmerül a kétoldalú egyezmények szegmentáltsága megszüntetésének vagy legalábbis csökkentésének igénye.⁵⁷ Ennek oka egyrészt a tagállamok jobb tárgyalási pozícióba hozása, másrészt legalább ennyire az, hogy az uniós elvek és joggyakorlat sokkal hangsúlyosabban jelenjenek meg a kétoldalú kapcsolatokban. Az uniós és a kétoldalú szociális biztonsági koordinációs szabályok végrehajtásában ugyanaz az adminisztráció jár el, egyszerűbb és hatékonyabb lenne tehát a lehető legjobban megegyező szabályokat alkalmazni a gyakorlatban. Ez azonban inkább tűnik elméletileg megalapozott távlati célnak, ami a gyakorlatban jelenleg kivitelezhetetlen. 2010-ben még nem tűnt lehetetlennek, hogy egységes, az uniós elveknek megfelelő kiküldetési szabályok modellje – a tagállamok részére legalább ajánlás jelleggel⁵⁸ – megszülessen, az Adminisztratív Bizottság elé kerülő anyagban általános rendelkezés mellett külön standardizált szabályok vonatkoztak volna többek a kiküldött munkavállalókra. Azonban 2019-re nyilvánvalóvá vált egy ilyen modell irrealitása, a javaslatok még ajánlasként sem kerültek elfogadásra az Európai Unióban. A szakirodalomban ekkor már azt láttuk, hogy az új javaslatok finomították a korábbi elképzeléseket, és realisabban, célszerűen használható modellrendelkezéseket, már inkább országonként láttak csak meghatározhatónak.⁵⁹

Mindezekre figyelemmel az unión belüli, illetve egy tagállam és egy harmadik állam közötti kétoldalú megállapodással szabályozott kiküldetés közötti alapvető és elvi jelentőségű különbséget azonosíthatunk.

A különbség alapja, hogy a harmadik országokból induló, illetve az Európai Unión belüli kiküldetés esetével szemben a kétoldalú szerződésekben alapvetően nem érvényesül a munkavállalók a szabad mozgásának joga, a munkavállalási engedély, tartózkodási engedély beszerzése alól nem mentesít a szociális biztonsági koordinációs kiküldetési dokumentumok beszerzése. Ezért eleve nem áll fenn annak a veszélye, hogy a kiküldetés időtartama korlátlan legyen, mint ahogyan az jelenleg a kiküldött munkavállalókról szóló irányelv szerint történik.⁶⁰

⁵⁷ Pl. AC 435/2010

⁵⁸ AC 435/10 48.

⁵⁹ Melin 2019. 295-296.

⁶⁰ Melin 2019. 297.

Az EU-ban a kiküldetések szabályozásának belső motorja a belső piaci, a személyek és a szolgáltatások szabad mozgásának⁶¹ elősegítésére hivatott uniós szabályok elfogadása, ahol a hangsúly mára a bírósági jogfejlesztő gyakorlatnak megfelelően a szolgáltatások szabad nyújtásának elsődlegességét hivatott szolgálni. Ez az alaptétel elvi szinten nem azonosítható a kétoldalú kiküldetések céljával, amely jóval inkább egyrésről a munkavállalói, munkáltatói szereplők és a szociális biztonsági intézményrendszer tehermentesítését, indokolatlan terhelésének megelőzését szolgálja,⁶² továbbá az Európán kívüli országokkal egyértelműen a kereskedelmi, befektetési, a partner ország nagy cégeinek vonzását és a hazai cégek külföldön való mozgásterének növelését hivatottak elősegíteni.

3. Elemzés és következtetések

A szociális biztonsági koordinációs jogban párhuzamosan létezik az Európai Unión belüli és az EU-n kívüli koordinációs szabályrendszer a kiküldetések szabályozására. Fontos belátni azt az alapvető különbséget az uniós és a kétoldalú egyezményes jogfejlődést meghatározó alapfeltételek között, hogy noha mindkettő a jogszerű migráció hatásainak kezelését szolgáló eszközrendszer, azonban a kétoldalú kapcsolatokban nincs, és nem is lehet meg a személyek és a szolgáltatások szabad mozgásának az unióban értelmezett szabadsága. Ezért eleve más kihívásokkal kell szembenéznie a közösségi jogfejlődésnek, és a kétoldalú szabályozásoknak, és ezért eleve másféle fejlődés képzelhető el ezen a területen.

A MISSOC jelentés, az AC 435/10 dokumentum, és a szakirodalom segítségével feltárt információk arra mutatnak, hogy az inkább ötéves kiküldetési maximum időtartamot megcélzó egyezmények esetében jelentős távolságokban levő országok közötti kapcsolatokról beszélhetünk, ahol az egyezmények megkötésük egyik legfontosabb indoka a befektetések ösztönzése, támogatása, és legalább olyan fontos az alkalmazandó jog meghatározásának és a kiküldetésnek a szabályozása, mint az ellátásokra jogosultak megszerzését és jövőbeni ellátásait koordináló rendelkezéseknek a bevezetése. Sőt, egyes egyezmények lényegében kiküldetési egyezményként jönnek létre. Nincs és nem is lehet egységes gyakorlat a kitűzött határidőn túli meghosszabbítás lehetőségére, határidejére vonatkozóan. Szemben az általában a nagyobb munkaerőmozgást támogató (a tagállamba mozgást vonzó), a minél közelebbi (európai) országokkal, jellemzően inkább a két évet szabályozó rendelkezéseivel, ezekben az ún. tengerentúli relációkban valójában nem az alacsony képzettségű munkások kiküldése a

⁶¹ Gellérné 2008.

⁶² A kétoldalú egyezményekben is fontos kiindulópontja a kiküldetés szabályozásának – a munkavállaló érdekeinek figyelembevétele mellett – a munkáltatók és a szociális biztonsági intézményrendszer tehermentesítése. Ez a megközelítés nem egyedülálló: a rövid idejű külföldi munkavégzések – rendszerint az 1 évet el nem érő időszakok esetében – az egyezmények úgy rendelkeznek, hogy az így eltöltött időszakok alapján jogosultságokat fő szabály szerint nem biztosítanak, (de azt a másik állam átvállalja).

cél. A magasan kvalifikált, nem ritkán a menedzsmentet erősítő munkavállaló saját nemzeti joga alatt megtartása fontos célja a szerződő partnereknek, és nem feltétlenül a fogadó ország hasonló kvalitású munkavállalói hátrányára történő versenyelőny megszerzése a cél. Ezen személyeknek a kiküldetésben való részvételről való meggyőzése tekintetében fontos a hazai joguk adta szociális biztonság megőrzése, amelyet a küldő cég sok esetben kiegészítő, a családtagok ellátását is lefedő egészségbiztosítással is támogat.

Ehhez járul, hogy a kiküldetés legfontosabb kérdéseiben, maximum határidő, annak meghosszabbítása, vállalatsoporton belüli kiküldetés, a szerződő államokban végzett egyidejű tevékenységek, további munkaszerződések megkötése tekintetében nem reális olyan törekvés, amely harmadik országokkal szembeni egységes szabályozások kialakítását célozná. Hozzáteszem a magyar gyakorlat alapján, hogy a felváltó kiküldetés, a továbbküldés esetében sem látok nyitottságot egy európai uniós elveken nyugvó egységesítés támogatására. Javaslatok persze megfogalmazhatóak, de a gyakorlati tapasztalatok szerint a tényleges tárgyalások során a nemzeti érdekek, – míg azokat egy tagállam tekintetében nem írja felül az EU-s jog alkalmazásának kötelezettsége –, nagy valószínűséggel végül mindig az egyedi igényeket kiszolgáló megoldások létrehozásához fog vezetni, különösen az Európán kívüli országokkal. Európán belül – és az Európai Unióval társulási együttműködési megállapodást kötő országok esetében – egy egységesítésnek jóval nagyobb esélye van, de itt sem várható száz százalékos siker.

Összességében megállapítható, hogy bár az uniós jogfejlődés a partnerország uniós kapcsolatrendszerétől, földrajzi elhelyezkedésétől függően többé vagy kevésbé gyakorol hatást a tagállamok kétoldalú szabályozási gyakorlatára, de a kiküldetés az egyik olyan legérzékenyebb terület, amely tekintetében az elvi alapjai sincsenek meg egy uniós elveken nyugvó a közösségi szabályokat követő egységesítésnek.

Felhasznált irodalom

Brzozowska, Anita – Matuszczyk, Kamil & Salamońska, Justyna: Social security coordination in the posting of workers from Poland: Identifying challenges and proposing solutions. *European Centre for Social Welfare Policy and Research Policy Brief* 2021/17.

Cornelissen, Rob and Wispelaere, Frederic De: Chapter 7 Sixty years of European social security coordination: achievements, controversies and challenges in: Vanhercke B., Ghailani D. and Spasova S. with Pochet P. (eds.) (2020) *Social policy in the European Union 1999-2019: the long and winding road.*, Brussels, European Trade Union Institute (ETUI) and European Social Observatory (OSE), Brussels

Gellérné Lukács Éva – Kovács Réka: Szociális biztonsági koordináció és munkaerőmozgás – az Alpenrind-eset és az Osztrák Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság ítélete. *Európai Tükör*, 2019/03.

Gellérné Lukács Éva: *Személyek szabad mozgása az Európai Unióban*. Tullius, Budapest, 2008.

Gellérné Lukács Éva: European Labour Authority: The guardian of posting within the EU? *Magyar Munkajog/Hungarian Labour Law*, 2018/1. 1–21.

Király, Miklós *Az Európai Unió gazdasági joga I. - II.* átdolgozott kiadás, ELTE Eötvös Kiadó Kft. 2021.

Kártyás, Gábor *Kiküldött munkavállalók a magyar és az uniós jogban*. Pázmány Press 2020.

Meline, Pauline: *The External Dimension Of Eu Social Security Coordination – Towards A Common Eu Approach*. Brill/Nijhoff Leiden/Boston 2019 DOI: <https://doi.org/10.1163/9789004415331>

Mussche, Ninke - Lens, Dries: The ECJ's Construction of an EU Mobility Regime- Judicialization and the Posting of Third-country Nationals *JCMS* 2019 Volume 57. Number 6. pp. 1247–1261 DOI: <https://doi.org/10.1111/jcms.12891>

Fekete, Sára: The Challenges of Defining Posted Workers. *Hungarian Labour Law E-Journal*, hllj.hu, 2018/1.

Pennings, Frans: Posting and Social Security Coordination. In: Roger Blanpain (ed.): *Freedom of Services in the European Union: Labour and Social Security Law. The Bolkestein Initiative. [Bulletin of Comparative Labour Relations]*. The Hague, Wolters Kluwer International, 2006

Strban, Grega: Member States' Approaches To Bilateral Social Security Agreements *European Journal Of Social Security* 2018, Vol. 20(2) 129–147 DOI: <https://doi.org/10.1177%2F1388262718771789>

van der Mei, A-P.: 'India-EU Migration: the Social Security Rights of Indian Nationals Moving to and within the European Union', CARIM-India Research Report (24, 2013)

Verschueren, H. (2016) 'Employment and Social Security Rights of Third-Country Labour Migrants under EU Law: An Incomplete Patchwork of Legal Protection' *European Journal of Migration and Law*, 18, 373–408. DOI: <https://doi.org/10.1163/15718166-12342107>

Verschueren, H. Employment and social security rights of third country nationals under the EU labour migration directives* *European Journal of Social Security* 2018, Vol. 20(2) 100–115. DOI: <https://doi.org/10.1177%2F1388262718771792>

THE IMPACT OF THE DEVELOPMENT OF EU LEGISLATION ON POSTING ON THE RULES OF BILATERAL SOCIAL SECURITY AGREEMENTS

The basic aim of this study is to identify and highlight the main challenges arising from the development of EU law in the field of social security coordination rules for the posting of workers by an employer to another country, and their possible impact in the field of bilateral social security agreements of the Member States concluded with a third country.

The study seeks answer to the question of whether it is necessary to have a direct impact by the development of the EU legal developments on the relevant rules of bilateral agreements, and if yes, how. In order to explore future regulatory directions, it is important to answer the question to what extent the rules of the national bilateral agreements should follow the direction of EU developments in bilateral relations. On the basis of our general expectations in their wording and the approach of regulating specific situations they should follow the EU coordination rules.

The research has demonstrated that, although EU legal developments are present in the establishment and improvement of bilateral relations, it cannot be justified either theoretically or practically that bilateral agreements follow EU legal developments in a linear fashion when regulating posting.

POLGÁRI JOGI SZEKCIÓ

SZABÓ ANDRÁS

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: Dr. Fuglinszky Ádám egyetemi tanár

DOI: 10.56966/2022.35.Szabo

AZ ÖNVEZETŐ AUTÓK KÁRTÉRÍTÉSI FELELŐSSÉGE AZ OLASZ JOGBAN

1. Bevezetés

1.1. Előzmények

A gépjárművek automatizációja soha nem látott mértékben fejlődött az elmúlt pár évben, az egyes gyártók sorra jelentettek be, illetve mutattak be olyan – jelenleg még csak vezetéstámogató – rendszereket, amelyek előre vetítik az önvezető autók elterjedését. A folyamat jelentős mérföldköve volt, amikor a Mercedes-Benz 2021 telén engedélyt kapott a német hatóságoktól arra, hogy a később említendő osztályozási skálán 3-as szintű önvezetésre képes gépjárműveket hozzon forgalomba elsőként az autógyárak közül.¹

Az engedély megadása óta nem járta be a világot olyan hír, amely arra utalt volna, hogy 3-as szintű önvezetésre képes autók okoztak volna balesetet, azonban feltételezhető, hogy az ilyen automatizáltsági szintnek megfelelő járművek által okozott balesetek is hasonló érdeklődésre adnak majd alapot, mint az alacsonyabb szinten automatizált „társaik” által az elmúlt években okozottak.

Kaliforniában például egy Tesla Model S „autopilot” módban okozott balesetet, amely során az autóban ülő személy életét veszítette. A balesetet az okozta, hogy a nap az érzékelőket is „elvakította” a vezető mellett, így egyikük sem tudott a helyzetnek megfelelően reagálni.² De nemcsak az autóban ülő személyek számára jelenthetnek veszélyt az autonóm gépjárművek, hanem a közlekedés bármely résztvevője számára (pl. gyalogosok) is, mint ahogy történt az Arizona államban található Tempében is, 2018-ban. Az Uber önvezető autója balesetet szenvedett 38 mérföld/órás sebességnél, mely során elütötte a négysávos útesten kivilágítatlanul biciklijét toló Eleine Marie Herzberget,³ aki emiatt a tragikus esemény miatt bevonult a történelemkönyvekbe, mint az első ember, aki önvezető autó által érintett baleset következtében veszítette életét.

¹ A Mercedes-Benz AG vezérigazgatójának bejelentése (https://www.linkedin.com/posts/ol-k%C3%A4llenius_ive-just-found-exciting-news-in-the-mail-activity-6874701573600235520-g9Dw?utm_source=linkedin_share&utm_medium=member_desktop_web) (utolsó letöltés dátuma: 2022.05.28.)

² Fred Lambert

³ Andrew J. Hawkins

1.2. Tanulmány célja

Egyre több hasonló baleset fordulhat elő az utakon, ha elterjednek az automatizált, önvezető, illetve autonóm autók, amik nemcsak az ezzel foglalkozó mérnököknek adják fel a leckét, hanem a jogtudománynak is. Ezek ugyanis felvetik a kérdést, hogy ki felel az így okozott károkért, ezért tanulmányomban azt vizsgáltam, hogy az olasz jogban miként alakulna a felelősség akkor, ha az előbb említett balesetek az olasz jog alapján kerülnének elbírálásra. Továbbá, hogy miként hatna egy káresemény olasz jog szerinti megítélésére a vezető, mint a gépjárművet fizikailag irányító személy szükségességének megszűnése és a magánszemélyek tulajdonában álló gépjárművek számának csökkenése a jelenlegi vezetőre és tulajdonosra fókuszált felelősségi szabályokra.

2. Terminológia

Az önvezető autókra általánosan, több jogrendszer által alkalmazott definíciót egyelőre még nem hozott létre egyetlen jogalkotó sem, így jelenleg nem létezik jogszabályi definíció. Vannak olyan jogrendszerek – például a magyar –, amely ugyan alkalmaz valamilyen hasonló fogalmat, de annak meghatározását nem tartalmazza, csak a kapcsolódó szabályokat, illetve a leggyakrabban alkalmazott, a járművek képességei alapján alkalmazott 6 szintű besorolást. Ilyen található a fejlesztési célú jármű a közúti járművek forgalomba helyezésének és forgalomban tartásának műszaki feltételeiről szóló 6/1990. (IV.12.) KÖHÉM rendelet 17. és 18. mellékletében. A német jog sem tartalmaz konkrét definíciót, csak megjelöli, milyen tulajdonságokkal kell bírnia egy magasan, illetve teljesen automatizált⁴ és milyenekkel egy autonóm rendszerrel felszerelt autónak.⁵ Az olasz joggal kapcsolatban több forrás is eltérően határozza meg, mely járművek relevánsak a téma szempontjából. Maria Cristina Gaeta PhD értekezésében például az autonóm járműveket az autó és számítógép közötti hibrideknek nevezi, mert komplex IT rendszerek kezelik a járművet emberi vezetők minimális beavatkozásával vagy akár anélkül.⁶

Az önvezető autókkal kapcsolatos dokumentumok gyakran emlegetik az „ADAS” rövidítést, amely az „Advanced driver assistance systems” szavakat rövidíti és fejlett vezetéstámogató rendszerekként fordítható le. A fogalom alatt általában olyan technológiákat értenek, amelyek a jármű működéséről, teljesítményéről gyűjtenek adatokat, tájékoztatják a vezetőt, javaslatokat tesznek a vezetőnek vagy akár részben vagy teljes egészében átveszik a jármű irányítását.

⁴ Straßenverkehrsgesetz (Közúti közlekedésről szóló törvény, továbbiakban: StVG): § 1a

⁵ StVG: § 1d

⁶ Maria Cristina Gaeta 2018: 10. o.

A balesetekkel foglalkozó kutatások, szervezetek által alkalmazott baleset fogalomhasználat sem egységes, mint ahogy az önvezető vagy autonóm járművek kapcsán sem. Balesetnek minősülhet például olyan esemény is, amely során az önvezető autó meghibásodik, azonban szerencsés módon nem keletkezik ebből senkinek sem kára. Emiatt és az egyértelműség kedvéért a tanulmány szempontjából balesetnek azt tekintem, amikor legalább egy önvezető vagy autonóm jármű érintett az adott eseményben és amelyből valamelyik érintettnek – akár dologi, akár személyét érintő – kára keletkezett.

A balesetek kapcsán a vezetőt az olasz jogtudomány – álláspontom szerint a joggyakorlatban is bevett módon – akként határozza meg, hogy vezető az, aki fizikai irányítást fejt ki a kár bekövetkeztének pillanatában. Az irányítás kiterjed arra is, amikor az autó használaton kívül volt, például, ha a kézifék behúzása nélkül parkol le és elgurul az autó, vagy ha az út közepére parkolja le azt.⁷

3. A balesetek lehetséges okai

A balesetek hátterében az önvezető autók elterjedése során rengeteg tényező állhat. Ameddig időben párhuzamosan közlekedhetnek automatizált, illetve emberi vezetők által irányított járművek, addig az emberi tényező is jelentős szerepet tölt be majd a balesetek kapcsán. Az autók egymással való kommunikációja feltételezésem szerint sokkal hatékonyabb lehet majd, az egyes számítógépes adatátviteli megoldások miatt, mint az ember által irányított autó és az önvezető autó közötti, mivel ez főleg vizuális és hangjelzéseken tud alapulni, ami kiszámíthatatlanabbá teszi a közlekedést. Ha és amennyiben eljut odáig a technológia fejlettsége, a társadalom technológiára való nyitottsága és jóléte, hogy kizárólag automatizált járművek közlekedhessenek, úgy a vezetők hibái kikerülnek a potenciális baleseti okok közül, de addig véleményem szerint hasonlóan jelentős kockázatot jelentenek majd a vezetők, mint a technológia. Az autókba beépített technika meghibásodhat, a számítógépeket hackerek támadhatják meg, vírusok és egyéb hasonló kártékony szoftverek „fertőzhetik meg”, de az infrastruktúra hibái is okozhatnak baleseteket.

4. Potenciális felelősök

Az olasz források a magyar és német – üzemeltetői felelősséget alkalmazó – felelősségi rezsimekhez képest véleményem szerint szokatlan módon a tulajdonosokat említik potenciális felelősként a vezető mellett, aki klasszikusan a gépjárművek által okozott károkért felelős személy.⁸ Az automatizáció előrehaladtával a potenciális felelősök száma növekszik, amivel

⁷ Az Olasz Legfelsőbb Bíróság 2015. január 13-án meghozott 281. számú ítélete: 3. bekezdés (<https://www.mgiudiziario.it/mgiudiziario/massime-civili-della-cassazione-di-gennaio-2015/>) (utolsó letöltés dátuma: 2022.06.25.)

⁸ Italo de Feo 2020

mind az Európai Unió, mind annak tagállamai foglalkoznak:⁹ Lehetséges lenne az üzembentartó, a tulajdonos és a gyártó mellett, akár az automatizált rendszer előállítója vagy a szoftver fejlesztője felé eltolni a felelősséget, főleg akkor, amikor már a technológia fejlettsége eléri azt a szintet, hogy nem lehet a mai hétköznapi értelemben vett autóvezetőről beszélni.¹⁰ További felelősök lehetnek az internet-, illetve az infrastruktúraszolgáltatók, mert az általuk üzemeltetett rendszerek hibái is jelentős fennakadásokat okozhatnak az automatizált gépjárművek használatában, amelyek balesetet is okozhatnak.

Felmerül az önvezető autók kapcsán, hogy a felelősök által okozott károk jogellenességére milyen hatással van az a tény, hogy közigazgatási szabályoknak megfelelően hozzák ezeket forgalomba. Milyen hatással van a potenciális felelősök helyzetére az, hogy egy másik jogág előírásai alapján engedélyezett jármű kárt okoz, mennyire független egymástól a két jogellenesség? Ezt a kérdést azonban még az olasz jog sem válaszolta meg, mert a teljesen önvezető autók tekintetében még nincsenek homologizációs szabályok, csak kísérletezésre kaphatnak engedélyt ilyen járművek,¹¹ így nem lehet abból kiindulni, hogy a közigazgatási jog milyen feltételek teljesítése esetén tekinti jogszerűnek az ilyen gépjárműveket.

További aggályokat vethet fel a felelősök részéről, az ún. *trolley problem* megítélése. Ha több ember élete között kell döntenie egy autó programozásának, a döntés következtében bekövetkező károkért is az említett személyek lesznek-e felelősek, amit szintén megfelelően kezelnie kell egy jogrendszernek.

A legfőbb jogforrások a tanulmány szempontjából az olasz polgári törvénykönyv – különösen annak 2054. §-a –,¹² ami a polgári jogi felelősség általános rendelkezéseit, míg a magánbiztosításról szóló törvény a polgári jogi felelősség speciális szabályait,¹³ illetve a fogyasztókról szóló törvény,¹⁴ ami a termékfelelősség szabályait tartalmazza.¹⁵

5. Az olasz kártérítési jog – általában

Az olasz felelősségi szabályokat a magyarhoz hasonlóan írott szabályok, generálklausulák és a bírói gyakorlat határozza meg. A Codice Civile releváns (pl. 2054. §) szabályait a magánbiztosításról szóló törvénnyel, illetve a fogyasztókról szóló törvénnyel együtt kell értelmezni,¹⁶ de vannak lényeges eltérések is az egyes törvények alapján fennálló felelőségek között. Ilyen például a fogyasztókról szóló törvény és a Codice Civile közötti eltérés, hogy a

⁹ Sara Landini: 152.

¹⁰ Maria Cristina Gaeta: 21.

¹¹ Maria Cristina Gaeta 2022: 9.

¹² Codice Civile Regio Decreto 16 marzo 1942, n. 262 (*A polgári törvénykönyvről szóló 1942. évi 262. királyi rendelet*)

¹³ Codice delle Assicurazioni Private, Decreto Legislativo 7 settembre 2005, n. 209 (*A magánbiztosításról szóló, 2005. szeptember 7-i 209. számú törvényerejű rendelet*)

¹⁴ Codice del Consumo, Decreto Legislativo 6 settembre 2005, n. 206, a norma dell'articolo 7 della legge 29 luglio 2003, n. 229. (*A 2003. július 29-i 229. sz. törvény 7. cikke alapján kiadott 2005. szeptember 6-i 206. sz. törvényerejű rendelet a fogyasztóvédelmi törvényről*)

¹⁵ Maria Cristina Gaeta 2022: 2.

¹⁶ Maria Cristina Gaeta: 53.

termékfelelősségen alapuló igények három év alatt évülnek el,¹⁷ míg a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség öt év alatt.¹⁸

A magyar Ptk. által alkalmazott generálklauzulához¹⁹ hasonlóan kötelezi a Codice Civile, a károk megtérítésére a károkozót,²⁰ így látszólag változtatás nélkül is alkalmas maradna a kockázatok és a bekövetkezett károk kezelésére. Tartalmaz objektív (jogellenes magatartás, jogellenes kár, ok-okozati összefüggés) és szubjektív elemeket (gondatlanság, szándékosság, vétőképeség) amelyekkel kapcsolatban nem egyértelmű, hogy mégis ki minősül majd károkozónak és miként lehet a gondatlanságot értelmezni egy automatizált gépjármű kapcsán. Ezeknek a megállapítása a jelenlegi állás szerint majd a későbbi ügyekben eljáró bírák feladatai lesznek.²¹

Amellett, hogy a Codice Civile kompenzálni kívánja az egyén kárát, egyre inkább megjelenik a szankciós jellege is.²² A preventív jelleget azonban a források nem említik, aminek pedig álláspontom szerint az önvezető autók tekintetében különösen hangsúlyt kellene kapni, hogy ne kerüljenek az utakra még ki nem forrott rendszerek.

Az olasz jog emellett tartalmaz a közvetlen felelősségen kívül közvetett felelősségi tényállásokat is, mint például a munkavállalóért való felelősség,²³ illetve a tanárok, szülők felelőssége a gyermek cselekedeteiért.²⁴ A károkozóra nézve szigorúbb felelősségi szabályok is megtalálhatóak az olasz jogban, mint a termékfelelősség és egyes források által fél-objektív felelősségnek is nevezett felelősség (pl. a későbbiekben ismertetett vezető felelőssége), amelynek alkalmazásával a károkozó felelősségét vélelmezi a jogalkotó.²⁵

6. A vezető és más károkozók felelőssége

A Codice Civile 2054. § (1) bekezdése alapján a vezető felel azon károkért, amelyeket nem kötőtpályás járművekkel okoztak, kivéve, ha bizonyítja, hogy megtett mindent a kár bekövetkeztének elkerülése érdekében.²⁶ Ezzel, ahogy a legtöbb jogrendszer is megteszi, az

¹⁷ Codice del Consumo: 125. § (1) bekezdés: „Il diritto al risarcimento si prescrive in tre anni dal giorno in cui il danneggiato, ha avuto o avrebbe dovuto avere conoscenza del danno, del difetto e dell'identità del responsabile.”

¹⁸ Codice Civile: 2947. §: „Il diritto al risarcimento del danno derivante da fatto illecito si prescrive in cinque anni dal giorno in cui il fatto si è verificato.”

¹⁹ Fuglinszky 2015: 217.

²⁰ Codice Civile: 2043. §: „Qualunque fatto doloso o colposo, che cagiona ad altri un danno ingiusto, obbliga colui che, ha commesso il fatto a risarcire il danno.”

²¹ Maria Cristina Gaeta: 53.

²² Uo: 54.

²³ Codice Civile: 2049. §: „I padroni e i committenti sono responsabili per i danni arrecati dal fatto illecito dei loro domestici e commessi nell'esercizio delle incombenze a cui sono adibiti.”

²⁴ Codice Civile: 2048. §: „Il padre e la madre, o il tutore, sono responsabili del danno cagionato dal fatto illecito dei figli minori non emancipati o delle persone soggette alla tutela, che abitano con essi. La stessa disposizione si applica all'affiliante.”

²⁵ Maria Cristina Gaeta: 55.

²⁶ Codice Civile: 2054. § (1) bekezdés: „Il conducente di un veicolo senza guida di rotaie è obbligato a risarcire il danno prodotto a persone o a cose dalla circolazione del veicolo, se non prova di aver fatto tutto il possibile per evitare il danno.”

olasz jogalkotó a károsult javára fordította meg a bizonyítási terhet és kimentő felelősségi rendszert hozott létre. A vezetőnek ahhoz, hogy mentesüljön, bizonyítania kell, hogy megtett minden lehetőséget, hogy a kár bekövetkeztét elkerülje. A gyakorlatra hagyta a jogalkotó, hogy a „minden lehetségesnek a megtétele” objektív vagy szubjektív alapokon nyugszik-e, tehát, hogy a magyar jogban objektivizált mérceként alkalmazott szabályként („az adott helyzetben általában elvárható”) értelmezik²⁷ vagy teljesen az adott személytől elvárhatóság, vagyis a vétkesség felé megy el a gyakorlat.

Az említett bekezdés azonban csak akkor alkalmazandó, ha nem más közlekedési eszközben következtek be a dologi károk, illetve olyan harmadik személyek a károsultak, akik nem más autót vezetnek, mert a 2054. § (2) bekezdése²⁸ ellenkező bizonyításig vélelmezi, hogy autók egymással történő ütközése során minden gépjármű vezető egyenlő arányban működött közre a baleset bekövetkeztében. Azon túl, hogy a mentesüléshez ilyen esetben a gépjármű vezetőjének azt kell bizonyítania, hogy a másik vezető vagy vezetők hibája volt a baleset, bizonyítania kell azt is, hogy a többi vezető magatartása előreláthatatlan volt.²⁹

A tanulmány 2. pontjában említett vezető fogalmát és ezen keresztül a vezető felelősségét az „ADAS”, majd a teljesen automatizált rendszerek jelentősen befolyásolni fogják, mert részben vagy egészben átveszik az autó irányítását, így a bent ülő személyek inkább lesznek utasok. Ezen logika mentén megállapítható, hogy a teljesen önvezető autók elterjedésével a ma ismert vezető felelőssége megszűnik.³⁰

A Codice Civile 2054. § (3) bekezdése³¹ bevezette a vezető felelőssége kapcsán a tulajdonossal vagy helyette a haszonbérrelővel vagy tulajdonjog-fenntartással vásárlóval együtt fennálló egyetemleges felelősséget, amely alól utóbbiak csak akkor mentesülhetnek, ha bizonyítják, hogy akaratuk ellenére vett részt a gépjármű a forgalomban. Bizonyítaniuk kell továbbá azt is, hogy megfelelő intézkedéseket tettek annak érdekében, hogy megakadályozzák a gépjármű forgalomban történő részvételét. Ennek alapján megállapítható, hogy az említett személyek felelőssége nem a felróható vagy a vétkes magatartásukon alapszik, hanem más személyek cselekedeteit tudja be nekik a jogrendszer. Ez álláspontom szerint a hazai veszélyes üzemi felelősségi szabályokhoz hasonló, mert az üzembentartó felelősségét sem az üzembentartó saját magatartása alapozza meg, hanem a tevékenységgel járó kockázat, amelynek körébe a gépjárművet ténylegesen vezető személy magatartása is beletartozik. A Codice Civile a magyar Ptk-hoz hasonlóan kifejezetten nem rendelkezik róla, de lehetősége van a tulajdonosnak, a haszonbérelőnek, illetve a tulajdonjog-fenntartással szerző személynek a gyártóval szemben regressz igény érvényesítésére, amennyiben a baleset visszavezethető az autó, mint termék hibájára.³²

²⁷ Fuglinszky 2015: 283.

²⁸ Codice Civile: 2054. § (2) bekezdés: „*Nel caso di scontro tra veicoli si presume, fino a prova contraria, che ciascuno dei conducenti abbia concorso ugualmente a produrre il danno subito dai singoli veicoli.*”

²⁹ Az Olasz Legfelsőbb Bíróság 2015. október 14-én meghozott 20618. számú ítélete: 3. bekezdés

³⁰ Maria Cristina Gaeta: 62.

³¹ Codice Civile: 2054. § (3) bekezdés: „*Il proprietario del veicolo, o, in sua vece, l'usufruttuario o l'acquirente con patto di riservato dominio, e' responsabile in solido col conducente, se non prova che la circolazione del veicolo e' avvenuta contro la sua volonta'.*”

³² Maria Cristina Gaeta: 62.

Ugyanezen szakasz (4) bekezdése pedig tartalmazza a magyar veszélyes üzemi felelősséghez hasonló, látszólag teljesen objektív felelősséget. A Codice Civile 2054. §-ában meghatározott személyek (vezető, tulajdonos, hasznélvező, tulajdonjog-fenntartással vásárló vevő) felelősek a konstrukciós hibákból vagy az elmaradt, vagy nem megfelelő karbantartásból eredő károkért.³³ A termékfelelősséggel kapcsolatos bizonyítási szabályokhoz hasonlóan ezekben az esetekben a károsultnak kell bizonyítania a konstrukciós hibát, illetve a karbantartás hiányát és a károkozással való összefüggését, míg a vezetőnek és a tulajdonosnak lehetősége van (emiatt látszólagosan objektív csak a felelősségük e körben) arra, hogy bizonyítsák, hogy más, a Codice Civile 2054. §-ban felsorolt események vezettek a károk bekövetkeztéhez.³⁴

7. Biztosítási rezsim Olaszországban

A kötelező gépjármű felelősségbiztosítás kétszintű – európai uniós és nemzeti - szabályozással rendelkezik. Egyrészt a gépjármű-felelősségbiztosításról és a biztosítási kötelezettség ellenőrzéséről szóló Európai Parlament és a Tanács 2009/103/EK irányelv (a továbbiakban: Irányelv), másrészt az Irányelv átültetésére hivatott nemzeti jogalkotási aktus rendelkezik róla. Az Irányelv 3. cikke előírja, hogy minden tagállamnak megfelelő lépéseket kell tennie, hogy garantálja, a saját területén szokásosan üzemenben tartott gépjárművek biztosítva legyenek. Ezen biztosításoknak fedeznie kell az anyagi károkat és a személyi sérüléseket, amelyek bármely tagállam területén keletkeztek és azokat a károkat, amelyet bármely tagállam állampolgára szenvedett el két olyan terület közötti közlekedés során, amelyek az Európai Unió tagállamai.

Különlegessége az olasz szabályozásnak, hogy lehetőség van a károsultaknak közvetlenül a saját biztosítójuktól kompenzációt kérni, anélkül, hogy a károkozó biztosítójával szemben lépnének fel. Ennek feltétele, hogy a baleset Olaszország, San Marino vagy a Vatikán területén történt, csak két, Olaszországban regisztrált, beazonosítható autó érintett a balesetben és ha be is következett vagyoni vagy személyi kár, az is csak kis mértékű.³⁵

Ezzel az olasz jog véleményem szerint elmozdult az Egyesült Államokban több államban is működő ún. „no-fault compensation” rendszer felé, azonban kifejezetten nem nevezte el így sem a jogalkotás, sem a jogtudomány, hanem direkt kompenzációs rendszerként hivatkoznak rá.³⁶ Ami azonban ennél is fontosabb az önvezető járművek elterjedésével kapcsolatban, hogy a károk mértéke viszonylag alacsonyan van meghatározva a törvény alapján időszakosan kiadott rendeletben, így véleményem szerint ennek a szabálynak az alkalmazására, a

³³ Codice Civile: 2054. § (4) bekezdés: „In ogni caso le persone indicate dai commi precedenti sono responsabili dei danni derivati da vizi di costruzione o da difetto di manutenzione del veicolo.”

³⁴ Az Olasz Legfelsőbb Bíróság 1981. február 19-én meghozott 1019. számú ítélete: 3. bekezdés

³⁵ Codice delle Assicurazioni Private: 149. §: „In caso di sinistro tra due veicoli a motore identificati ed assicurati per la responsabilità civile obbligatoria, dal quale siano derivati danni ai veicoli coinvolti o ai loro conducenti, i danneggiati devono rivolgere la richiesta di risarcimento all'impresa di assicurazione che, ha stipulato il contratto relativo al veicolo utilizzato.”

³⁶ Calogero Boccadutri 2019.

hagyományos gépjárművekkel érintett baleseteknél is kisebb számban lesz majd lehetőség. Ennek hátterében a gépjárművek fedélzeti rendszereinek bonyolultsága áll majd, mert egyre több szenzorra, radarra és egyéb technikai eszközökre lesz szükség, amelyek pótlása már most is számottevő összeg, pedig még nem is jutott el odáig a technológia, hogy minden feladatot megoldjon a gépjármű a vezető helyett. Így, ha az olasz jogalkotás az önvezető autókkal kapcsolatos károkra is ki kívánja terjeszteni a direkt kompenzációs rendszert, módosítania kell a károk mértékével kapcsolatos rendelkezéseken.

8. Az önvezető autók az olasz jogban – összegzés

Ahogy az a második pontban már említettem, az olasz jogalkotó még nem fogadott el olyan szabályokat, amelyek kifejezetten az önvezető, illetve autonóm gépjárművekkel foglalkozna, így amellet, hogy a jelenleg hatályos szabályok vizsgálatára tudott csak kiterjedni jelen tanulmány, említésre méltó, hol is tart most az olasz jogtudomány az önvezető autókkal kapcsolatban. A jogalkotó mellett a joggyakorlatnak sem volt még feladata, hogy részben vagy teljes mértékben automatizált járművel kapcsolatos jogesetet kelljen eldöntenie, így a vonatkozó jogtudományi fejtegetések is csak hipotetikusak.³⁷

Az olasz jogtudomány már a 2000-es évek elején elkezdett foglalkozni az önvezető autók témájával, főleg a robotokban és okos eszközökben felhasznált algoritmusok jogi és etikai vonatkozásaival összefüggésben. Ilyen volt a 2003-ban alapított Nexa Center a Torinói Műszaki egyetemen, a 2004-ben a Paviai Egyetemen létrehozott European Center for Law, Science and Technologies, de ide tartozik az egyik legismertebb olasz kutatócsoport a RoboLaw is.³⁸

Ahogy a tanulmány 6. pontjában kifejtettem, az olasz jog a vezető és a tulajdonos felelősségéről rendelkezik. A vezető felelőssége a vezető hibájának vélelmén alapszik és ki tudja menteni magát akkor, ha bizonyítja, hogy mindent megtett annak érdekében, hogy a balesetet elkerülje. Ez olyan jármű esetében, amelynek az irányításába nem tud beavatkozni a gépjárműben ülő személy (mert elérte az 5-ös szintet a technika fejlettsége és nincsen kormány az utastérben), nem értelmezhető, és ez a jelenleg hatályos olasz felelősségi rendszernek a felülvizsgálatára és valamilyen irányú módosítására adhat okot. A tulajdonos felelősségét azonban ez a változás nem feltétlenül kell, hogy érintse, azonban álláspontom szerint a kár bekövetkeztének veszélyét nem feltétlenül fogja tudni csökkenteni a tulajdonos a technika bonyolultsága miatt, emiatt véleményem szerint – bár más okból, de – a tulajdonosi felelősség is felülvizsgálatra szorul.

Egyes olasz jogtudományi álláspontok alapján, ha a vezető felelőssége megszűnik az előbb említettek miatt, úgy a tulajdonos felelősségének alkalmazhatósága is megkérdőjelezendő, mert a tulajdonosi felelősség mögöttes felelősség, így elsődleges felelősség hiányában a

³⁷ Gatt, Caggiano, Gaeta 2020: 250. o.

³⁸ Gatt, Caggiano, Gaeta 2020: 251. o.

mögöttes felelősség sem lenne alkalmazható.³⁹ Ez az álláspont a kritikusai és álláspontom szerint is ahhoz vezetne, hogy a gyártó lenne kizárólagosan felelős az esetleges károkozásért az európai uniós alapokon nyugvó termékfelelősségi szabályok alapján. Álláspontom szerint ez mind a gyártó, mind a fogyasztó szemszögéből problémás lehet.

A gyártó, ha kizárólagosan ő felelhet a terméke által okozott kárért, óvakodni fog az innovációtól, „lehúti” az innovációs kedvet, ami a technológia fejlődésének, sőt akár az elterjedésének is a gátja lehet.⁴⁰ A fogyasztó kockázata szempontjából is a technológiai fejlődéshez van köze a kizárólagos, termékfelelősségen alapuló gyártói felelősségnek. A hibás termékekért való felelősségre vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről szóló, 1985. július 25-i 85/374/EGK tanácsi irányelv 7. cikk e) pontja és ezt a pontot szinte szó szerint átültető releváns olasz jogi aktus⁴¹ alapján a gyártó mentesül a felelősség alól, ha a termék általa történő forgalomba hozatalának időpontjában a hiba a tudomány és a technika akkori állása szerint nem volt felismerhető. Ennek alapján tehát a fogyasztók viselnék az innováció kockázatát és végeredményben a saját kárukat, ha a vezető, illetve a tulajdonos felelősségre vonásának lehetősége megszűnne az önvezető autók elterjedésével és a gyártó pedig ki tudná menteni magát az előbb említettek szerint.

Mindezek alapján megállapítható, ahogy a legtöbb jogrendszer a világon, úgy az olasz jogrendszer sincs még felkészülve az önvezető autók elterjedésére, és szükséges a jelenleg hatályos kártérítési szabályok felülvizsgálata és pontosítása.

Felhasznált irodalom

Andrew J. Hawkins: The worlds's first robot car death was the result of human error – and it can happen again (*A világ első robotizált autóhoz kapcsolódó halál emberi hiba következménye volt – és újra megtörténhet*) (<https://www.theverge.com/2019/11/20/20973971/uber-self-driving-car-crash-investigation-human-error-results>) (utolsó letöltés dátuma: 2022.06.25.)

Callogero Boccadutri: Compensation for road accident damage in Italy, 2019 (<https://www.boccadutri.com/compensation-for-road-accident-damage-in-italy/>) (utolsó letöltés dátuma: 2022.05.29.)

Fred Lambert: Understanding the fatal Tesla accident on Autopilot and the NHTSA probe (*A halálos Tesla baleset értelmezése és az NHTSA nyomozása*) (<https://electrek.co/2016/07/01/understanding-fatal-tesla-accident-autopilot-nhtsa-probe/>) (utolsó letöltés dátuma: 2022.06.25.)

³⁹ Gatt, Cagiano, Gaeta 2020: 252. o.

⁴⁰ RoboLaw, 56-63. o.

⁴¹ Codice del consumo: 118. § (1) bekezdés e) pont: „La responsabilità è esclusa: e) se lo stato delle conoscenze scientifiche e tecniche, al momento in cui il produttore, ha messo in circolazione il prodotto, non permetteva ancora di considerare il prodotto come difettoso;”

Italo de Feo: Autonomous Vehicles Law and Regulation in Italy, 2020 (<https://cms.law/en/int/expert-guides/cms-expert-guide-to-autonomous-vehicles-avs/italy>) (utolsó letöltés dátuma: 2022.05.29.)

Lucilla Gatt, Ilaria A. Caggiano, Maria Cristina Gaeta: Italian Tort Law and Self-Driving Cars: State of the Art and Open Issues (*Olasz kártérítési jog és Önvezető autók: A technika állása és nyitott kérdések*); In: Oppermann, Stender-Vorwachs: Autonomes Fahren (*Autonóm közlekedés*), C.H. Beck, München 2020.

Maria Cristina Gaeta: Liability Rules and Self-Driving Cars: The Evolution of Tort Law In The Light Of New Technologies (*Felelősségi szabályok és Önvezető autók: A kártérítési jog fejlődése az új technológiák fényében*); University of Naples Federico II, Faculty of Law, Ph.D. thesis in People, Business and Market Law, XXXI. kiadás (a továbbiakban: Maria Cristina Gaeta)

Maria Cristina Gaeta: The regulation of certain aspects of autonomous driving in the Italian legal system (*Az autonóm vezetés egyes aspektusainak szabályozása az olasz jogban*); European Journal of Privacy Law & Technologies, 2022. évi 1. szám (<https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwim39Ga2sr4AhVRNuwKHdxyBg4QFnoECACQAQ&url=https%3A%2F%2Fuipecc.unina.it%2Ffojs%2Findex.php%2Ffejpl%2Farticle%2Fdownload%2F1565%2F990&usq=AOvVaw0gAFv6IYH0VydHBEwBHMU1>) (utolsó letöltés dátuma: 2022.06.26.) (továbbiakban: Maria Cristina Gaeta 2022)

RoboLaw, Guidelines on Regulating Robotics (*Iránymutatások a robotika szabályozásához*), 2014, http://www.robotlaw.eu/RoboLaw_files/documents/robotlaw_d6.2_guidelinesregulatingrobotics_20140922.pdf) (utolsó letöltés dátuma: 2022.05.28.): 56.

Sara Landini: The Insurance Perspective on Prevention and Compensation Issues Relating to Damage Caused by Machines (*A gépek által okozott károk megelőzésével és kompenzálásához kapcsolódó biztosítási vetülete*) The Italian Law Journal, 6. kiadás 1. szám, 2020 (<https://theitalianlawjournal.it/data/uploads/6-italj-1-2020/137-landini.pdf>) (utolsó letöltés dátuma: 2022.06.30.)

THE CIVIL LIABILITY OF SELF-DRIVING CARS ACCORDING TO ITALIAN LAW

The study deals with the potential problems of Italian tort law regarding self-driving cars. In the first chapter it introduces the problems, and offers short examples of previous accidents in which self-driving cars, autonomous or at least partially autonomous vehicles were involved. Regarding the terminology the Italian law is not as prepared as for example the German, where some definitions have been introduced (highly and fully automated vehicles, vehicles with autonomous functions).

Italian law comes into consideration when there is an Italian element in the accident in which the damages have been occurred, for example it happened in Italy, a vehicle was involved that is registered in Italy etc. In these cases, Italian tort law focuses mainly on the driver and only after that on the owner, beneficiary, and the buyer with retention of title.

Furthermore, the study gives a short introduction about the Italian insurance law, especially about its unique solution regarding the direct insurance policy that has some similarities with the no-fault compensation systems because the injured party can claim compensation from its own insurer, not just from the tortfeasor's.

**RÓMAI JOGI ÉS ÖSSZEHASONLÍTÓ
JOGTÖRTÉNETI SZEKCIÓ**

BORBÉLY ZOLTÁN

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: Dr. Sándor István tanszékvezető egyetemi tanár (Római Jogi és Összehasonlító Jogi Tanszék)

DOI: 10.56966/2022.36.Borbely

A BIZALMI VAGYONKEZELŐ ÉS A TRUSTEE FELELŐSSÉGÉNEK KÉRDÉSEI

1. Bevezetés

Jelen tanulmányomban a magyar bizalmi vagyonkezelő és az angolszász trustee felelőssége kapcsán felmerülő lehetséges kérdéseket és azokra adható válaszokat mutatom be. A bizalmi vagyonkezelés fiduciárius jellegű jogügylet,¹ ezáltal a bizalmi vagyonkezelésre vonatkozó szabályozás súlyponti kérdése a vagyonkezelőt terhelő felelősség, annak tartalmával és korlátaival együtt.² A magyar bizalmi vagyonkezelés intézményét az angolszász *trust* és a német *Treuhand* mintájára alakította ki a jogalkotó.³ Ebből kifolyólag az angolszász jogban már régóta létező szabályozás és kifejecesedett bírói gyakorlat elemzése a magyar bizalmi vagyonkezelés jogintézményének alkalmazása során felmerülő egyes problémák lehetséges megoldásául szolgálhatnak.

A kontraktuális felelősség alapja a szerződéses kötelezettség megszegése ezért először szükséges a trustee és a magyar bizalmi vagyonkezelőt terhelő legfőbb kötelezettségek megvizsgálása. Ezt követően az igényérvényesítés lehetséges angolszász és magyar jogterületen létező megoldásait veszem górcső alá.

2. Trustee és a magyar bizalmi vagyonkezelő kötelezettségei

Az angolszász jogban a vagyonkezelő kötelezettsége a hűség (loyalty) és a jó lelkiismeret (good conscience) alapelve köré fűződik.⁴ Az Egyesült Államok szabályozását tekintve Charles E. Rounds Jr. és Charles E. Rounds a trustee-t terhelő öt alapvető kötelezettséget sorol fel,⁵ míg az angolszász jogot részletesen elemző Alastair Hudson a vagyonkezelő főbb kötelezettségeit tizenhárom pontban foglalta össze:⁶

¹ A római jogi fiducia (cum creditore contracta) is eleve olyan mancipatíót jelentett, amelynek alkalmával a hitelező megígérte, hogy a dolgot, amelyet mancipatíóval megszerez, bizonyos feltételekkel mancipatíó útján az adósnak visszaszolgáltat. A mancipatíó ősi civil jogi jogügylet volt, amely általában nem tartalmazott feltételt, hanem mindez csupán egy hitelezővel kötött bizalmi alapú megállapodás (pactum fiduciae) volt, amelynek keretében a dolog visszaadását pusztán a tisztesség, szótartás (fides) garantálta.

² Vö. Menyhárd Attila: A bizalmi vagyonkezelés a magyar polgári jogban. 2015. In: Kisfaludi, 2015. 260.

³ Vö. Vékás - Gárdos 2013. 793-794.

⁴ Langbein – Wolk 2000. 678. Sándor István azonos következtetésre jut. In: Sándor 2017. 141. o.

⁵ Az öt alapvető kötelezettség a szerzők szerint a következők:

Az említett szakirodalmak valamennyi esetben a vagyongazdálkodó legfőbb kötelezettségei körében kiemelik a lojalitási kötelezettséget, továbbá a gondossági kötelezettséget, illetve a kedvezményezett felé történő elszámolási kötelezettséget.

A magyar jogban⁷ a bizalmi vagyongazdálkodó szabályozott kötelezettségei között szintén megtalálható a lojalitási⁸, a gondossági⁹ és a tájékoztatási és a számadási kötelezettség.¹⁰ A bizalmi vagyongazdálkodó vállalkozásra vonatkozóan a bizalmi vagyongazdálkodókról és tevékenységük szabályairól szóló 2014. évi XV. törvény (a továbbiakban: Bvktv.) a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) szabályait kiegészíti még a bizalmi vagyongazdálkodó hasznosítási kötelezettségével.¹¹

-
- Az általánosan óvatos („generally prudent”) eljárás kötelezettsége (beleértve a kezelt vagyon elkülönítésének kötelezettségét);
 - A trust létesítő okiratának teljesítésének kötelezettsége;
 - A kedvezményezettekhez és/vagy a jótékonyági trust céljához való lojalitási kötelezettség (amely magában foglalja a jóhiszemű és tisztességes eljárás kötelezettségét);
 - A trust ügyeire köteles személyes figyelmet fordítani;
 - Elszámolási kötelezettség a kedvezményezett felé.

In: Rounds – Rounds 2015. 440.

⁶ A tizenhárom főbb kötelezettség a következők:

- A vagyongazdálkodó köteles megismerni a trust feltételeit, és a kezelésének előzményeit;
- Köteles teljesíteni a trust létesítő okiratában foglaltakat, kivéve, ha a bíróság másként nem utasítja;
- Köteles a trustvagyon védelmére a létesítő okirat szerint;
- Köteles egyenlően kezelni a kedvezményezetteket és elkerülni az érdekellentétet;
- Ésszerű gondossággal (reasonable care), az erkölcsileg kötődő személy nevében eljáró óvatos üzletember módjára köteles eljárni (a prudent person of business acting on behalf of someone for whom one feels morally bound to provide);
- A kötelezettségeket viselni köteles a trust kiadásainak megfelelően;
- A trust befektetéseivel kapcsolatban jelentkező kötelezettségeit be kell tartania;
- A létesítő okiratban foglaltaknak megfelelően köteles felosztani a trustvagyonot;
- Kerülnie kell az érdek-összeütközést, így nem részesülhet a vagyongazdálkodói tisztséghez kapcsolódó jogosultságon nyereségből, nem járhat el saját maga javára a trustvagyonnal rendelkezve;
- Meg kell őriznie a kedvezményezett bizalmát;
- Nem kaphat ellenszolgáltatást, kivéve, ha a trustot létesítő okirat vagy jogszabály ezt lehetővé teszi;
- Köteles elszámolni és beszámolni a kedvezményezettek irányában;
- Köteles lényeges körülményeket figyelembe venni, lényegtelenektől eltekinteni.

Sándor István idézi Alastair Hudson In: Sándor 2017. 141.-142. Eredeti In: Hudson 2013. 71.

⁷ B. Szabó Gábor és szerzőtársai a bizalmi vagyongazdálkodó Ptk.-ban szabályozott kötelezettségeit az alábbiak szerint foglalják össze:

- A bizalmi vagyongazdálkodási szerződés teljesítésének kötelezettsége;
- Lojalitási kötelezettség (a vagyongazdálkodó fiduciáriusi minőségéből egyenesen fakadó kötelezettség);
- Gondossági kötelezettség;
- Vagyonelkülönítési kötelezettség;
- Vagyonmegóvási kötelezettség (a kereskedelmi észszerűség mentén az előre láthatólag fenyegető károkkal szemben)

B. Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2018. 196.

⁸ Ptk. 6:317. § (1) bekezdés

⁹ Ptk. 6:317. § (1) bekezdés

¹⁰ Ptk. 6:320. §

¹¹ A Bvktv.-ben szabályozott hasznosítási kötelezettség a következőket takarja:

- Óvatos hasznosítási kötelezettség, (károsodás kockázatát ne haladja meg a kezelt vagyonnövekedésének esélye);
- Rendszeres felülvizsgálati kötelezettség;
- Kockázatelemzési (és portfóliókezelési) kötelezettség és szakmai tanácsadás igénybevételének kötelezettsége.

2.1. A lojalitási kötelezettség az angolszász jogban

A lojalitási kötelezettség szorosan összefonódik a vagyongazdálkodó fiduciárius minőségével, amely két részterületre osztható. A lojalitási kötelezettség negatív oldala, hogy a vagyongazdálkodó köteles elkerülni az összeférhetlenségi helyzeteket, és azt fel kell oldania.¹² Másrészt köteles előmozdítani a kedvezményezettek érdekeit a megfelelő vagyongazdálkodással, amit a lojalitási kötelezettség pozitív oldalaként írhatunk le.

2.1.1. Lojalitási kötelezettség negatív oldala

Az angolszász jogban a lojalitási kötelezettség történelmi gyökerét az 1726-os *Keech v. Stanford* ügy¹³ szolgáltatja, amelyben az eljáró bíróság megállapította, hogy a vagyongazdálkodó kizárólag a kedvezményezett érdekében kell eljárnia, így a trustee saját profit szerzése céljából külön felhatalmazás nélkül a kezelt vagyonba tartozó tárgyakra (például kezelt vagyonba tartozó ingatlan bizalmi vagyongazdálkodó javára történő bérbeadására) szerződést nem köthet.

A lojalitási kötelezettség negatív oldalának tárgyalása során ki kell emelni az ún. „*no futher inquire rule*” szabályát, amely szerint az érvénytelenség megállapításához a kedvezményezettnek elég csak azt bizonyítania, hogy a bizalmi vagyongazdálkodó felhatalmazás nélkül saját javára kötött szerződést.¹⁴ A bizalmi vagyongazdálkodó ekkor nincs lehetősége bizonyítani, hogy a vele kötött adásvételi, vagy bérleti szerződés tatalma megfelel a piacon szokásos szerződésnek. Ez a tény önmagában elégséges az érvénytelenség megállapításához.¹⁵

A magyar szabályozás az angolszászhoz képest enyhébb, így nem tartalmaz az összeférhetlenségre vonatkozó hasonló korlátozást. Ennek megfelelően, ha a bizalmi vagyongazdálkodó a kezelt vagyonba tartozó vagyon saját javára történő hasznosítására szerződést köt, ez a tény nem jelenti önmagában a bizalmi vagyongazdálkodó lojalitási kötelezettségének megsértését, vagy a szerződés érvénytelenségét. Ugyanakkor, ha ezt a szerződést nem megfelelő piaci körülmények között köti meg, és emiatt nem a kedvezményezetti érdekek elsődlegessége szerint jár el, akkor a szerződésszegése megállapítható lehet.

2.1.2. A lojalitási kötelezettség pozitív oldala

A Ptk. 6:317. § (1) bekezdése rögzíti, hogy a bizalmi vagyongazdálkodó a kedvezményezett érdekeinek elsődleges figyelembevétele mellett köteles eljárni. Az elsődlegesség azonban nem jelent kizárólagosságot, így például a bizalmi vagyongazdálkodó a saját érdekeit is figyelembe

In: B. Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2018. 196.

¹² B. Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2018. 199.

¹³ Rounds – Rounds 2015. 454.

¹⁴ As no futher proof was required, this came be known as „no futher inquire rule”. In: Rounds – Rounds 2015. 458.

¹⁵ B. Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2018. 199.

veheti, míg az angolszász lojalitási kötelezettség esetén ez szigorúbb, a kedvezményezetti érdekek kizárólagosságára utal.

2.2. A gondossági kötelezettség

2.2.1. A trustee-t terhelő gondossági kötelezettség

A bizalmi vagyongazdálkodás során a vagyongazdálkodótól elvárt magatartásának zsinórmértékét a gondossági kötelelem határozza meg.¹⁶ A bizalmi vagyongazdálkodótól elvárható gondosság mértéke a vagyongazdálkodó személye és a jogviszony szinallagmatikája tekintetében megkülönböztethető. Könnyű belátni, hogy sokkal óvatosabb és körültekintőbb eljárást vár el a jogalkotó egy professzionális vagyongazdálkodótól, aki a bizalmi vagyongazdálkodást főtevékenységként végzi, mint attól a személytől, aki csak eseti jelleggel ad hoc végez vagyongazdálkodói tevékenységet.

Az Egyesült Királyságban a vagyongazdálkodóval (trustee) szemben elvárt gondosság mértékét (duty of care) a Trustees Act 2000 1. cikkének (1) bekezdése szabályozza.^{17 18} Az angolszász szabályozás az észszerűség (reasonableness) mentén határozza meg a vagyongazdálkodó gondossági mércéjét. A korábbi angol joggyakorlatban az óvatos (prudent) eljárást követelték meg a bizalmi vagyongazdálkodótól. A common lawban a prudens gondossági követelmény a híres Speight v. Gaunt ügyben¹⁹²⁰ fogalmazódott meg. A Re Whiteley ügyben pedig kimondták azt az elvet, hogy „a vagyongazdálkodónak olyan gondosságot kell tanúsítania a befektetései során, amit egy átlagosan gondos ember tanúsít, ha olyan személy számára fektet be, akiért erkölcsi felelősséget érez.”²¹ A Trustee Act 2000 szabályozása alapján a korábbi óvatos (prudent)

¹⁶ Bár a bizalmi vagyongazdálkodási szerződés szükségképpen eleme a tulajdonát ruházás, mégis a jogintézményt a Ptk. a megbízási típusú szerződések között szabályozza. Ennek oka, hogy a felek által elérni kívánt joghatás a vagyon vagyongazdálkodó általi kezelését célozza. A vagyongazdálkodó nem egy meghatározott eredmény létrehozatalára vállalkozik, mint pl. a vállalkozási típusú szerződések esetén, hanem tőle elvárható nagyfokú gondosság tanúsítására a vagyongazdálkodás ellátása során.

¹⁷ Elérhető innen: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/29/section/1> (2022.06.27.)

¹⁸ „(1) Whenever the duty under this subsection applies to a trustee, he must exercise such care and skill as is reasonable in the circumstances, having regard in particular—

(a) to any special knowledge or experience that he has or holds himself out as having, and

(b) if he acts as trustee in the course of a business or profession, to any special knowledge or experience that it is reasonable to expect of a person acting in the course of that kind of business or profession.”

¹⁹ Elérhető innen: <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1883/1.html> (2022.06.27.)

²⁰ A vagyongazdálkodót terhelő gondossági mérték tárgyában ebben az ügyben (1883-ban) kellett először ítéletet hoznia bíróságnak. Az ügy rövid tényállása a következő: Mr. John Speight, egy bradford-i iparmágnás végrendeletében Mr Isaac Gauntot és Mr Alfred Wilkinsont jelölte ki vagyongazdálkodónak. A vagyongazdálkodók John Cooke-ot egy fiatal brókert bízták meg a vagyon befektetésével. Cooke a pénzt elsikkasztotta és cégénél csődöt jelentett. A kedvezményezettek beperelték a vagyongazdálkodókat a „duty of care” megsértése miatt. Az ügyben fogalmazta meg Lord Blackburn bírő a híres tézisé: „Úgy hiszem, általános szabályként jelenik meg, hogy egy vagyongazdálkodó akkor érdemli ki kellően a kötelezettségét, ha a vagyon kezelése során megtesz minden olyan óvintézkedést, amit egy átlagos óvatos (prudent) üzletember is megtenne a saját hasonló ügyleteiben.”

²¹ Sándor 2017. 148.

eljárással szemben az észszerű (reasonable) gondosság lett a vagyonkezelő felelősségének zsinórmértéke.²²

Az Amerikai Egyesült Államokban azonban továbbra is az óvatos eljárás kötelezettség mellett állnak azzal, hogy a professzionális alapokon működő jogi személy vagyonkezelővel szemben hajlamosak még ennél is szigorúbb gondossági mércét állítani.²³ Mind az angol, mind az amerikai trust jogban alacsonyabbak a követelmények azonban az ingyenesen eljáró vagyonkezelővel szemben, velük szemben a saját ügyekben tanúsított gondossági fokára korlátozódnak.²⁴

2.2.2. A magyar bizalmi vagyonkezelőt terhelő gondossági kötelezettség

A bizalmi vagyonkezelő tekintetében a Polgári Törvénykönyv az elvárhatóságnál magasabb gondossági követelményt állít és megköveteli, hogy kereskedelmi észszerűség követelményei szerint köteles a kezelt vagyont megóvni.²⁵ A Ptk. a bizalmi vagyonkezelő eljárásával szemben a kereskedelmi észszerűség követelményét támasztja. E követelmény rögzítése az ad hoc módon eljáró, laikus kereskedelmi tapasztalattal nem rendelkező bizalmi vagyonkezelő esetén nem volt a legszerencsésebb választás, hiszen az ilyen jogügylet kereskedelmi célt nem feltétlenül valósít meg.²⁶ Sőt a Ptk. szövege a kereskedelmi észszerűség precíz definícióját is mellőzi. A kereskedelmi észszerűség követelménye az angolszász jogrendszerekben ismert reasonableness-el mutat párhuzamot,²⁷ amely szerint, ha a vagyonkezelő speciális szakértelemmel rendelkezik, felelősségi zsinórmértéke magasabb, mint egy laikus személy esetén.

Továbbá a hazai jogban a kereskedelmileg észszerűen eljáró vagyonkezelő és a vezető tisztségviselő felelőssége között analógiát lehet találni. A vezető tisztségviselő felelőssége kapcsán kimunkált ún. „business judgement rule” szabálya alapján a vezető tisztségviselő akkor járt el megfelelően, ha az üzleti döntés, amelyet meghozott észszerű információkon alapult és nem volt irracionális; a vezető tisztségviselő mentesül ekkor még akkor is, ha döntése mérhetetlenül hátrányos volt a társaságra.²⁸ A vezető tisztségviselő felelőssége körében megszületett bírói gyakorlat²⁹ analógia alkalmazása útján a bizalmi vagyonkezelő tevékenységének megítéléséhez is mintául szolgálhat.³⁰

²² Az észszerű gondosságot követő eljárásra a következő példákat lehet találni a gyakorlatban: Hitel nyújtása esetében az adós személyét nem lehet megfelelő garanciának elfogadnia, csak dologi biztosíték mellett engedélyezett az ilyen tevékenység. Ha a vagyonkezelésre rendelt vagyon részvényekből áll, akkor a trustee jogosult a részvénytársaság fizetőképességének helyreállítása érdekében a szükséges döntéseket meghozni. In : Sándor 2017. 148.

²³ B. Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2018. 202., Eredeti in: Rounds – Rounds 2015. 433.

²⁴ B. Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2018. 202.

²⁵ Ptk. 6:317. § (1) bekezdés.

²⁶ B. Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2018. 210.

²⁷ Sándor 2017. 444. és 145., B. Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei – Sándor 2018. 210-211.

²⁸ Fuglinszky 2015.137.

²⁹ Például BH 2004. 372. és az EBH2011. 2417. számú döntéseket.

³⁰ Ld. erről bővebben: Borbély 2018. 392-400.

3. A vagyonkezelő felelőssége

A vagyonkezelőt terhelő kötelezettség megszegése minden esetben felveti a bizalmi vagyonkezelő felelősségét. A Ptk. a bizalmi vagyonkezelés tekintetében nem állapít meg speciális felelősségi szabályokat, hanem a kártérítési felelősség általános szabályait rendeli alkalmazni. Kérdésként felmerülhet, hogy a bizalmi vagyonkezelő felelősségének korlátozásra lehetőség van-e, és milyen módon, mértékben?

3.1. Lehetőség van-e vagyonkezelő felelősségének korlátozására?

Az angolszász jogban lehetőség van arra, hogy a trust létesítő okiratában a vagyonkezelő felelősségét korlátozzák, feltéve, ha ezzel nem zárják ki a tisztességtelen eljárásért való vagy a trust jogviszony szerinti központi jelentőségű fiduciárius felelősséget.³¹ A felelősségkorlátozást kifejezett és pontos szóhasználattal kell szerepeltetni.

A felelősség korlátozásával kapcsolatban az angolszász jogban irányadó jogeset az Armitage v. Nurse ügy.³² A kezelt vagyon kiadása utáni elszámolás miatt indított eljárást Paula Armitage kedvezményezett a vagyonkezelővel szemben többek között annak megállapítása iránt, hogy a vagyonkezelő mentességi záradéka, amellyel a tényleges csalás kivételével minden értékcsökkenés, vagy veszteség alól kizárta a saját felelősségét jogszabályba ütközik. Az eljáró bíróság többek között kimondta, hogy a mentességi záradék kizárhatja a vagyonkezelőt a felelősség alól a vagyon elvesztéséért és károsodásáért, bármennyire sem prudens, gondatlan vagy szándékos lehetett, mindaddig, amíg nem cselekedett tisztességtelenül. A tisztességtelenség ebben a vonatkozásban egyértelműen a csalásra utal. Millett bíró ennek az ügynek a kapcsán határozta meg a vagyonkezelői kötelezettségek alapvető, „korlátozhatatlan magját”³³

Ebben az ügyben megállapított mentességi klauzulát később az angolszász jogterületen a kodifikáció szigorította. Így például az új-zélandi 2019-es Trust Act 40. szakasza rögzíti: „*A trust szerződési feltételei nem korlátozhatják, vagy zárhatják ki a trustee trust megszegéséből eredő felelősségét, ha az a trustee tisztességtelenségéből, vagy szándékos kötelezettségszegéséből, vagy súlyos gondatlanságából ered.*”³⁴

Súlyos gondatlanság esetén az új-zélandi Trust Act 44. § alapján az eljáró bíróságnak azt kell vizsgálnia, hogy a trustee magatartása annyira észszerőtlen, hogy nincs olyan észszerűen eljáró trustee, aki a vagyonkezelő helyzetében és ugyanolyan körülmények között a

³¹ Sándor 2017. 149.

³² A döntés elérhető innen: <https://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/1997/1279.html> (2022. 06. 27.)

³³ „[...]van egy olyan, a vagyonkezelők által a kedvezményezettekkel szemben fennálló és számukra érvényesíthető kötelezettségek korlátozhatatlan magja, amely alapvető a trust fogalmának szempontjából. Ha a kedvezményezetteknek nincsenek érvényesíthető jogai a vagyonkezelőkkel szemben, nincsenek vagyonkezelői társaságok.” Uo.

³⁴ Letölthető innen: <https://www.legislation.govt.nz/act/public/2019/0038/latest/DLM7382919.html> (2022.06.27.)

vagyonkezelő magatartását a pozíciójához és a vagyonkezelő kötelezettségeihez mérten megfelelőnek tartotta volna. A jogszabály a vizsgálathoz nyolc faktor figyelembevételét határozza meg (például a trust megsértésének körülményei, jellege és súlyossága; a vagyonkezelőnek a trust megsértésével kapcsolatos ismeretei és szándékai; a trust típusa stb.)³⁵ Új-Zélandon a 2021. január 30. után alapított trust-ok esetén fel kell hívni a vagyonrendelő figyelmét a felelősségkizárás klauzulájára, ellenkező esetben az nem alkalmazható.³⁶

Az új-zélandi szabályozás párhuzamban állítható a már említett *business judgment rule* szabályával, abban a tekintetben, hogy az eljáró bíróság a gondossági kötelem megsértésének megítélése körében az eljáró vagyonkezelő üzleti döntései és annak racionalitását is a vizsgálat tárgyává teszi.

3.2. Az UTC szabályozása

Az Amerikai Egyesült Államokban létező Uniform Trust Code (a továbbiakban: UTC), amelyet a National Conference of Commissioners of Uniform State Laws készített elő 2000 augusztusában, majd bizonyos módosításokkal 2001 augusztusában fogadták el, és a tagállamok számára bevezetésre ajánlása meghatározó jelentőséggel bír a trustok szabályozási területén.³⁷

Az UTC 1005. § a) pontja korlátozza a vagyonkezelővel szemben igényérvényesítés határidejét, kimondja, hogy amennyiben a kedvezményezett az elszámolás során küldött jelentésben a trustee megfelelően tájékoztatta a trust megsértése miatti lehetséges igényéről, továbbá tájékoztatta az eljárás megindítására vonatkozó egy éves határidőről, akkor a perindításra nyitva álló határidő eredménytelen leteltét követően a kedvezményezett kártérítési igénye elévül.³⁸ A kártérítési igény érvényesítéséről szóló tájékoztató elmaradása esetén az elévülési idő öt év, amelynek kezdő időpontja a trustee elmozdítása, lemondása vagy halála, vagy a kedvezményezett vagyonkezelői érdekeltségének megszűnése, vagy a trust megszűnése.³⁹

Az UTC fenti szabályozása azonban tagállamonként eltérő lehet. Kaliforniában például egy év helyett három éves elévülési határidőt határoznak meg.⁴⁰ Az UTC 1005. szakaszának iowai változata pedig nem írja elő, hogy a vagyonkezelő a jelentésében tájékoztassa a kedvezményezettet az egyéves határidőről.⁴¹ Az iowai Legfelsőbb Bíróság 2019-ben a

³⁵ Letölthető innen: <https://www.legislation.govt.nz/act/public/2019/0038/latest/LMS75683.html> (2022.06.27.)

³⁶ Trust Act 2019. 43.

³⁷ A jogfejlődés és a modellszabályzatok a tagállami jogszabályok összehangolása és egységesítése szempontjából az amerikai jogban a Restatementek kiemelkedő szereppel bírnak. Bővebben erről in: Sándor 2017. 249-254.

³⁸ Ld. Rounds – Rounds 2015. 790.

³⁹ UTC 1005. § c) pontja

⁴⁰ Rounds – Rounds 2015. 791.

⁴¹ Letölthető innen: <https://www.legis.iowa.gov/docs/code/633A.4504.pdf> (2022.06.27.)

Konrardy v. Vincent Angerer Trust ügyben megállapította a kereset elévülését abban az esetben is, amikor a trustee a megfelelő tájékoztatást a kedvezményezettek jogi képviselőjének adta meg. Az ügy alapját Vincent Angerer által létrehozott trustból a kedvezményezettek számára történő vagyonkiadás képezte. A vagyonkezelő a kedvezményezett unokák részére a vagyonrendelő halálakor fennálló kezelt vagyon nettó értékén számítva teljesített kifizetést. Azonban a kezelt vagyonban termőföld is volt és a vagyonrendelő halála, valamint a vagyonkiadás között eltelt több mint egy évben a termőföldek vételára jelentősen emelkedett, így a kedvezményezettek szerint magasabb összeg kifizetésére lettek volna jogosultak. A kedvezményezettek a vagyonkiadáskor megkapták az elszámolásról készített jelentést, valamint később a kedvezményezett ügyvédjei számára is kérésükre egy részletesebb elszámolást és tájékoztatást adott a trustee. Az iowai Legfelsőbb Bíróság szerint ez utóbbi jogi képviselőknek adott tájékoztatás már olyan szinten megfelelő volt, hogy a kedvezményezettek meg tudták volna indítani a pert egy éven belül. Ezen határidőt azonban elmulasztották, így a keresetük elévült.⁴²

Más államok is küzdöttek azzal a kérdéssel, mi minősül az egyéves elévülési határidőt megindító megfelelő tájékoztatásnak. A Zook v. JP Morgan Chase Bank Ohio ügyben⁴³ az eljáró bíróság úgy ítélte meg, hogy a trustee elszámolása, amelyben egy vállalkozást kezelt vagyonként tüntettek fel annak csődje után is, valamint a családnak e vállalkozás csődjéről való közvetlen tudomása elegendő tájékoztatást jelentenek az egy éves elévülés elindításához.

Tennessee-ben az egy éves elévülési határidő akkor is megindul, ha a kedvezményezett, vagy képviselője ténylegesen tudomást szerzett a követelés okairól, függetlenül attól, hogy a trustee erről tájékoztatta. Továbbá itt az UTC-tól eltérően a főszabály szerinti öt éves határidő helyett három éves határidőre szűkítették a kedvezményezett trust megsértése miatti keresetindítási határidejét.⁴⁴

Maryland 2015.01.01-jével fokozatosan léptette hatályba az UTC rendelkezéseit. Ennek egyik állomásaként 2018-tól a korábbi három éves elévülési időt egy évre rövidítette le. Ugyanakkor a Maryland Trust Code 14.5-904 pontja az egyéves elévülés idő alól kiveszi trustee rosszhiszemősége miatt vagy a trust céljaival vagy a kedvezményezettek érdekeivel szembeni súlyos gondatlanságával összefüggésben elkövetett szerződésszegés miatti kereset benyújtásának idejét.⁴⁵

A fentiek alapján megállapítható, hogy a kedvezményezetti igényérvényesítési határidőre vonatkozó UTC szabályozás államonként bizonyos eltéréseket mutathat.

⁴² Letölthető innen: <https://law.justia.com/cases/iowa/supreme-court/2019/17-1964.html> (2022.06.27.)

⁴³ Letölthető innen: <https://law.justia.com/cases/ohio/tenth-district-court-of-appeals/2017/15ap-750.html> (2022.06.27.)

⁴⁴ Tenn. Code § 35-15-1005. Elérhető innen: <https://casetext.com/statute/tennessee-code/title-35-fiduciaries-and-trust-estates/chapter-15-tennessee-uniform-trust-code/part-10-liability-of-trustees-and-rights-of-persons-dealing-with-trustee/section-35-15-1005-limitation-of-action-for-breach-of-trust-against-trustee-former-trustee-trust-advisor-or-trust-protector> (2022.06.27.)

⁴⁵ Maryland Trust Code, Est. & Trusts § 14.5-904 Elérhető innen: <https://casetext.com/statute/code-of-maryland/article-estates-and-trusts/title-145-maryland-trust-act/subtitle-9-liability-of-trustees-and-rights-of-persons-dealing-with-the-trustee/section-145-904-limitation-period-for-breach-of-trust-action> (2022.06.27.)

3.3. A magyar bizalmi vagyonkezelő felelősségének korlátozása

A magyar jogban a tájékoztatási és kártérítési kötelezettséget a Ptk nem csak kedvezményezett, hanem a vagyonrendelő felé is előírja.⁴⁶ Ennek egyik lehetséges oka, hogy az amerikai jogban a legtöbb trust visszavonhatatlan, míg a magyar jogban a vagyonrendelő visszavonási lehetőségét a Ptk. rögzíti. Másik lehetséges indok, hogy a kedvezményezett, amíg a kezelt vagyon kiadási feltételei nem állnak fenn, még nem tud igényt támasztani a kezelt vagyonnal szemben, szemben a vagyonrendelővel, aki másik bizalmi vagyonkezelő megválasztása mellett a bizalmi vagyonkezelő visszahívására jogosult.⁴⁷ Harmadrészt a jogviszonyban a kedvezményezett nem szerződő fél, így jogait csak a létesítő okirat és a Ptk., valamint a Bvtkv. szerint gyakorolhatja.

Kérdésként felmerülhet, hogy a megfelelő tájékoztatás megadását követően kérheti-e a bizalmi vagyonkezelő felelőssége alóli mentesülés megadását, vagy máshogyan fogalmazva létrehozható-e olyan szerződés, amely az UTC 1005. §-ához hasonló megoldással korlátozza a vagyonkezelő felelősségét?

A magyar polgári jogban hasonlóság fedezhető fel a UTC egyéves elévülési szabályozása és a Ptk. gondnokkal,⁴⁸ valamint a gyámmal⁴⁹ szemben a számadási kötelezettségeik miatt támasztható igények elévülési szabályozása tekintetében, ahol a felmentő határozat közlésétől számítottan szintén egy éven belüli elévülési időt állapít meg a jogszabály. Erre figyelemmel az igényérvényesítésre nyitva álló egyéves határidő nem tekinthető szokatlan megoldásnak.

Továbbá az UTC említett szabályozása, amely az elévülési idő lerövidülését rögzíti a megfelelő tájékoztatás és elszámolás megadásához kapcsolódóan, párhuzamba állítható a hazai jogban a gazdasági társaságoknál létező „felmentvény” jogintézményével. A felmentvény a legfőbb szerv által az éves beszámoló elfogadásakor hozott, a vezető tisztségviselő ügyvezetési tevékenységének megfelelőségét megállapító határozat, aminek az a jogkövetkezménye, hogy a vezető tisztségviselővel szemben a társaság csak akkor érvényesíthet felelősségi alapon igényt, ha bizonyítani tudja, hogy a felmentvény alapjául szolgáló tények vagy adatok valótlanok, vagy hiányosak voltak.⁵⁰

Álláspontom szerint nem áll ellentétben a Ptk. szabályával, ha a bizalmi vagyonkezelést létesítő okirat a felmentvény lehetőségét magába foglalja. Hiszen ennek megadásáról a kedvezményezett, vagy a vagyonrendelő a tájékoztatás (beszámoló) ismeretében szabadon dönthet. A felmentvényre vonatkozó hazai szabályozás létesítő okiratba történő analogikus rögzítése esetén pedig a vagyonrendelő és a kedvezményezett igényérvényesítési lehetősége továbbra is fennmarad, ha a bizonyítja, hogy a felmentvény megadásának alapjául szolgáló tények vagy adatok valótlanok, vagy hiányosak voltak. Ennek megítéléséhez pedig hatékony

⁴⁶ Ptk. 6:320. § (1) bekezdése és a Ptk. 6:321. § (1) bekezdés.

⁴⁷ Ptk. 6:325. § (1) bekezdés.

⁴⁸ Ptk. 2:37. § (5) bekezdés.

⁴⁹ Ptk. 4:243. § (2) bekezdés.

⁵⁰ Ptk. 3:117. § (1) bekezdés.

iránymutatást találhatunk a magyar társasági jog⁵¹ és az UTC kapcsán hozott bírói döntések mentén.

Az UTC 1005. § szabályozásának magyar jogba való átültetésével kapcsolatban felmerülhet, hogy lehetőség van-e az elévülési idő megváltoztatására? A magánautonómia alapján a Ptk. 6:22. § (2) bekezdése az elévülési idő megváltoztatására lehetőséget ad, a lehetséges eltérésnek csak a végső tilalomfáit fekteti le. A Ptk. szabályozása összhangban van a felek autonómiájának, szerződési szabadságának fokozottabb elismerésével a törvényben.⁵²

További kérdésként felmerülhet, hogy a kártérítési igény elévülésének kezdő időpontját a kár bekövetkezéséhez vagy a tájékoztatás kedvezményezett/vagyonrendelő részére történő megadásához lehet-e kötni? A szakirodalomban találhatunk olyan nézetet, amely szerint az elévülés kezdetének időpontja lehet diszpozitív, hiszen a felek az elévülési időben eltérően megállapodhatnak.⁵³ Ha pedig az elévülés kezdetét, mint a diszpozitív határidő számításának kezdeteként fogjuk fel, akkor mondhatjuk, hogy az elévülés kezdő időpontjában a felek eltérően megállapodhatnak.

Ugyanakkor ezt a logikát követve akár az elévülés megszakító cselekmények körét is bővíthetnék a felek. Ezt a kérdést elemezve Wellmann György⁵⁴ azonban arra az álláspontra helyezkedik, hogy az elévülés szabályai – az elévülési idő meghatározásának kivételével – fogalmilag kógenssek, mert csak ott van diszpozitivitás, ahol azt a Ptk. kifejezetten kimondja.⁵⁵ Ezt a gondolatmenetet követve az elévülési időn kívül az elévülés egyéb szabályaiban a diszpozitivitás nem érvényesül, így a felek az elévülés kezdő időpontjának Ptk.-tól eltérő megállapítására nem jogosultak.

A bizalmi vagyonkezelés vonatkozásában a kártérítési igény elévülésének kérdése nem csupán elméleti kérdésként bír relevanciával. A Ptk. szabálya szerint az elévülés akkor kezdődik, amikor a követelés esedékessé válik. Ugyanakkor ebben a sui generis jogviszonyban a kezelt vagyonba bekövetkezett kár időpontja és a kezelt vagyon kedvezményezett részére történő kiadásának ideje egymástól eltérhet. A kezelt vagyon kiadásáig a kezelt vagyon tulajdonosa a bizalmi vagyonkezelő, így a kedvezményezett igényérvényesítése ekkor még nem lehetséges, az idő előtti, hiszen a „kár” még a bizalmi vagyonkezelő tulajdonába eső kezelt vagyonba következne be. Mindezek alapján a kártérítési igény elévülési időpontjának tájékoztatáshoz való kötése a gyakorlatban a kedvezményezett hatékony érdekérvényesítését is előmozdíthatja, így a gyakorlatban ez indokolt lehet.

A Ptk. bizonyos esetben a kártérítési igény elévülési időpontjának kezdetéről a főszabálytól eltérően rendelkezik, így például termékfelelősség esetén az elévülése akkor kezdődik, amikor

⁵¹ Ld. Például a Kúria Gfv.30211/2021/6. számú precedensképes döntését.

⁵² Vékás 2018. 390.

⁵³ Jójárt Eszter a következőképpen fogalmaz: „Ha pedig az elévülés kezdetét mint a diszpozitív határidő számításának kezdetét fogjuk fel, arra is mondhatjuk, hogy diszpozitív.” In: Jójárt 2014. 683.

⁵⁴ Wellmann 2020. 10-11

⁵⁵ Megjegyezhető, hogy az Új Ptk. Tanácsadó Testületében sem alakult ki egységes álláspont az elévülést megszakító okok kibővítése kapcsán.

a károsult tudomást szerzett vagy tudomást szerezhette volna a kárról, a termék hibájáról és a gyártó személyéről.⁵⁶

A bizalmi vagyonkezelés esetén a fentihez hasonló eltérő rendelkezés nincs. Figyelemmel arra, hogy a Ptk. külön rendelkezik az eltérésről, így feltehetően az elévülési idő diszpozitivitása nem terjed ki az elévülés kezdő időpontjának felek általi megváltoztatására. Ebből kifolyólag a kedvezményezett a vagyon kiadásának hiányában a kezelt vagyonba bekövetkező kárral kapcsolatosan kártérítési igényvel nem léphet fel, hiszen a kár ekkor még nem az ő tulajdonában lévő vagyonban következett be.

Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a magyar bizalmi vagyonkezelő kártérítési felelőssége a kedvezményezett mellett a vagyonrendelő felé is fennáll. Ezáltal, ha a vagyonkezelés során a kezelt vagyont kár éri, úgy a vagyonrendelő a bizalmi vagyonkezelő visszahívásával, felmondásával a kárenyhítéssel, vagy elkerüléssel, vagy a felelősségre vonással kapcsolatos jogokat gyakorolhatja, amely az amerikai UTC-től eltérő, de ugyanúgy működő jogtechnikai megoldás.

4. Összefoglalás

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az angolszász jogban a trustee-t terhelő lojalitási és gondossági kötelezettség a jogviszony egyik kiindulópontja. Ez a kötelezettsége a trustee-nak a kedvezményezett felé áll fenn, szemben a magyar joggal, ahol a bizalmi vagyonkezelő a vagyonrendelő felé is elszámolási és tájékoztatási kötelezettséggel tartozik.

Az Amerikai Egyesült Államok szabályozási területén a trust megsértéséből eredően a kedvezményezettet megillető igényérvényesítés határideje limitált.⁵⁷ Az egy éves határidő kezdete a vagyonkezelő tájékoztatás adása, amelyből a kedvezményezett igényérvényesítési lehetősége megfelelően megállapítható. Ezen szabály bizonyos hasonlóságot mutat a magyar jogban is ismert felmentvény intézményével.

Továbbá az UTC 1005. §-a által alkalmazott megoldás magyar bizalmi vagyonkezelési jogügyletet létrehozó okiratba történő átültetése kérdéses lehet az elévülési idő kezdetét illetően. Figyelemmel arra, hogy a jogirodalomban eltérő álláspontokat lehet találni az elévülés idejét meghatározó magánautonómia terjedelmét illetően. Ebből kifolyólag az elévülés kezdeti időpontjának tájékoztatás átadáshoz való kötése – bár a kedvezményezetti jogok érvényesítését előmozdíthatja – vitatható megoldás. Ugyanakkor figyelemmel arra, hogy az angolszász szabályozástól eltérően a magyar jogalkotó a bizalmi vagyonkezelő kártérítési kötelezettségét a vagyonrendelő felé is kimondja, így a gyakorlatban a vagyonrendelő olyan kellő jogosultságokat tud gyakorolni, amelyek a bekövetkezett kár orvoslására szolgálhatnak.

⁵⁶ Ptk. 6:558. § (2) bekezdés.

⁵⁷ Rounds – Rounds 2015. 790.

A jelen tanulmányban felvillantott eltérő jogtechnikai megoldások segítségül szolgálhatnak a hazai jogban is a bizalmi vagyonkezelő felelőssége kapcsán felmerülő esetleges kérdések megoldásában.

Felhasznált irodalom

B. Szabó Gábor – Illés István – Kolozs Borbála – Menyhei Ákos – Sándor István: *A bizalmi vagyonkezelés*. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó, Budapest, 2018.

Borbély Zoltán: A bizalmi vagyonkezelő szerződésszegésekor felmerülő egyes dogmatikai kérdések. *Jogtudományi Közöny*, LXXVIII. évf. 9. szám. 2018. 392-400.

Fuglinszky Ádám: *Kártérítési jog*. HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft, Budapest, 2015.

Hudson Alastair: *Understanding Equity & Trusts*. Routledge, London, New-York, 2013.

Jóhart Eszter: Diszpozitivitás a régi és az új Polgári Törvénykönyvben - elméleti alapvetés, *Magyar Jog*, 2014/12., 673-685.

Kisfaludi András (szerk.): *Tanulmányok a bizalmi vagyonkezelés jogi szabályozásának elméleti alapjairól*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015.

Langbein, John H. – Wolk, Bruce A.: *Pension and Employee Benefit Law*. Foundation Press, 2000.

Rounds, Charles E. Jr. – Rounds, Charles E.III.: Loring and Rounds: *A Trustee's Handbook*. 2015 Edition, Wolters Kluwer Law & Business, New-York, 2015.

Sándor István: *A bizalmi vagyonkezelés és a trust*. HVG-ORAC Lap és Könyvkiadó Kft, Budapest, 2017.

Vékás Lajos– Gárdos Péter (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv Magyarázatokkal*. Complex Kiadó Jogi és üzleti Tartalomszolgáltatató Kft., Budapest, 2013.

Vékás Lajos: A diszpozitív szabályozás elve és az elv kérdőjelei a gyakorlatban. *Magyar Jog*, 2018/7-8. 385-391.

Wellmann György: Néhány jogértelmezési kérdés a Ptk. Kötelmi Jogi Könyvéből. *Gazdaság és Jog*, 2020/11-12. 10-15.

ISSUES OF LIABILITY OF THE TRUSTEE AND THE HUNGARIAN TRUSTEE

This paper attempts to show the key points of the possible questions that may arise in connection with the liability of the Hungarian trustee and the Anglo-Saxon trustee and the answers that can be given to them. In my study, I analyze the trustee's duty of care and the

regulation of breach of trust. The analysis shows that the trustee's duties are similar in the Anglo-Saxon and the Hungarian legislation. However, the rules of the trustee's liabilities and the limitation of action by beneficiary against trustee are regulated differently. My study points out that some of the Hungarian corporate law institutions and concepts can use with analogy in trust law. The comparison of the Trustee Act 2000, Uniform Trust Code, the Trust Act 2019, and Hungarian regulations shows how to the different legal solutions are applicable in the Hungarian legal system.

STEIXNER ZSÓFIA

Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék

Témavezető: Dr. Sándor István tanszékvezető egyetemi tanár

DOI: 10.56966/2022.37.Steixner

**A VAGYONGAZDÁLKODÓ MAGÁNALAPÍTVÁNY SZERVEZETI FELÉPÍTÉSÉNEK EGYES
KÉRDÉSEI**

I. Bevezetés

A vagyongazdálkodó magánalapítvány létrehozásának meghatározó motívuma az összegyűjtött vagyoni értékek egyben tartása, mivel annak esetleges megosztása a vagyongazdálkodás túlmenően gazdasági és jogi befolyásvesztéssel is jár.¹ Ennek elkerülése érdekében az alapító meghatározott összegű vagyont ruház át a vagyongazdálkodó alapítványra, valamint meghatározza a vagyon felhasználásának célját és feltételeit. A vagyongázdálkodás, valamint a cél meghatározása a konstrukció létrehozásának alapvető feltételei. Ebből ered, hogy a jogirodalomban a jogintézmény értelmezése, valamint fogalmának meghatározása során főként annak „tulajdonos nélküli” célvagyon² jellegét emelik ki. A vagyongazdálkodó magánalapítvány jogi személy, s mint ilyennek megfelelő szervezettel kell rendelkeznie. A vagyongazdálkodó magánalapítvány nem személyegyesülés, nincsenek tagjai. Ez azonban „strukturális kontrolldeficithez”³ vezet, mely ellensúlyozása megfelelő kontroll kialakításával biztosítható. A megfelelő működés és ellenőrzés biztosítása érdekében a jogalkotó kötelező szervek létrehozásáról rendelkezik a Ptk.-ban és a Vtv.-ben. Ezen túlmenően az alapítónak lehetősége van egyéb alapítványi szervek létrehozására is. Jelen dolgozatban annak a kérdésnek a megválaszolására töreksem, hogy a jogalkotó milyen követelményeket támaszt a vagyongazdálkodó alapítvány szervezeti struktúrájával szemben, valamint vizsgálom az egyes szervek feladat-és hatáskörét. Ezen túlmenően kitérek arra is, hogy az alapító, valamint a kedvezményezettek lehetnek-e tagjai az alapítványi szerveknek, lehetőségük van-e az alapítvány működésére befolyást gyakorolni.

¹ Spruzina 2001. 7.

² Csehi 2006. 107., 109.

³ Müller 2014. 4

II. A vagyonkezelő magánalapítvány, mint, „célszervezet”⁴

A Ptk. 3:378. §, valamint a Vtv. 2. § és 3. § alapján a vagyonkezelő (magán)alapítvány fő jellegadó ismérvei az alábbiak:

- jogi személy
- létrejöttének alapja az alapító(k) egyoldalú jognyilatkozata, az alapító okirat
- legalább 600 millió forintnak megfelelő alapítványi vagyon (tőkeminimum)⁵
- az alapító okiratban meghatározott tartós cél, mely az alapító által rendelt vagyon kezelése és az ebből származó jövedelmek útján a létesítő okiratban megjelölt feladatok megvalósítása, valamint a kedvezményezettként megjelölt személyek részére történő vagyonjuttatás lehet
- gazdasági tevékenység végzésének lehetősége, amennyiben az a rendelt vagyon vagy a vagyonkezelő alapítvány által bizalmi vagyonkezelésbe vett vagyonra terjed ki
- az alapítvány szervezete

A magyar és külföldi jogalkotásban és jogirodalomban számos (magán)alapítványi definíció található. A különböző meghatározások között kapcsolódási pontként figyelhető meg, hogy a jogintézmény középpontjaként főként az alapítványi vagyont, az elkülönült jogalanyiságot, valamint a megvalósítandó célt jelölik meg. A (vagyonkezelő) alapítvány szervezeti jellege a fogalom meghatározásokban általában kevésbé hangsúlyos, vagy annak egyáltalán nem képezi a részét. A jogirodalomban gyakran önálló jogi személyiséggel rendelkező, tulajdonos nélküli célvagyonként határozzák meg az alapítványt.⁶ Ahogy azonban arra *Heinz Hübner* is rámutatott, a jogalanyiság nem a rendelt vagyont, hanem az alapítványt, mint szervezetet illeti meg.⁷ *Helmut Coing* hasonló álláspontra helyezkedik, mikor az alapítványt jogképes szervezetként jellemzi.⁸ Ezekkel a meghatározásokkal összhangban áll a *Szladits Károly* által kimunkált alapítványfogalom, mely szerint: „Az alapítvány olyan jogi személyiséggel felruházott célszervezet, amelyben valamely önállósított vagyontömeg meghatározott (többnyire tartós) cél szolgáltatára van rendelve.” *Csehi Zoltán* megjegyzi, hogy az alapítvány célvagyonként történő meghatározása előremutató, azonban *Szladits* annak tartalmát nem fejtette ki.⁹

Spruzina a magánalapítványt úgy ábrázolja, mintha ember lenne. A fej az alapítót, a törzs az alapítványi vagyont, a munkát végző kezek és lábak az alapítvány szervei, az alapítvány lelke pedig az alapítvány célját szimbolizálja.¹⁰

A fenti alapítványra vonatkozó jogirodalmi megközelítések egyike sem tér ki külön a kedvezményezett(ek)re, mint az alapítványi vagyonrendelés legfontosabb szereplőjére.¹¹

⁴ Szladits 1941. 590., Csehi 2006. 107.

⁵ Vtv. 3. § (1) bekezdés

⁶ Csehi 2006. 107., 109.

⁷ Csehi 2006. 107.

⁸ Csehi 2006. 106.

⁹ Csehi 2006. 105.

¹⁰ Spruzina 2001. 9.

Ahogy arra Sándor István rámutat, a modern alapítványi szabályozásban már nem érvényesül maradéktalanul a „*nincs alapítvány kedvezményezett nélkül*” elve, mivel a mérvadó szempont a vagyon adott célra rendelése, nem pedig az alapítvány adott személyekhez vagy jól körülírható személyi körhöz kapcsolódása. Fontos kiemelni, hogy ez az elv szükségszerűen érvényesül azonban a vagyonkezelő alapítvány esetén, így a bizalmi vagyonkezeléshez hasonlóan, a kedvezményezett a jogintézmény szükségszerű fogalmi eleme.¹²

III. A vagyonkezelő magánalapítvány szervezeti felépítése a Vtv. és a Ptk. alapján

1. A szervezetalakításról általában

A vagyonkezelő magánalapítvány esetén az alapító a jogintézmény szervezetét meglehetősen szabadon alakíthatja, a törvényi szabályozás csupán néhány kógens rendelkezést tartalmaz a létesítendő szervekkel kapcsolatban. A szervek csoportosíthatók egyfelől aszerint, hogy létrehozásukat jogszabály kötelezővé teszi-e vagy sem, azaz az alapítvány kötelező vagy fakultatív szervének minősülnek. A csoportosítás másik módja pedig az egyes szervek által betöltött funkciók jellemzése.

A Vtv. szervezetalakításra vonatkozó szabályai szerint a kötelezően létrehozandó szervek esetén irányadó, hogy a vagyonkezelő alapítvány közérdekű-e vagy sem, valamint, hogy az alapítói jogokat az alapító gyakorolja-e, vagy az alapító okirat rendelkezése alapján a kuratórium vagy az alapítványi vagyonellenőr.

2. A vagyonkezelő magánalapítvány szervei

2.1. Kötelezően kijelölendő szervek

Főszabály szerint a vagyonkezelő magánalapítvány kötelezően kijelölendő szervei a kuratórium, a felügyelőbizottság, valamint az állandó könyvvizsgáló.¹³ A vagyonkezelő magánalapítvány esetén az alapító rendelkezhet úgy, hogy az alapítványnál felügyelőbizottság nem működik, azonban ebben az esetben a felügyelőbizottság feladat- és hatáskörét az alapítványi vagyonellenőr gyakorolja.

Az alapító az vagyonkezelő alapítvány létesítő okiratában az alapítói jogok gyakorlására az alapítvány kuratóriumát vagy az alapítványi vagyonellenőrt is kijelölheti, illetve e jogát az alapítványra is átruházhatja. Amennyiben az alapító jogok gyakorlását a kuratórium

¹¹ B. Szabó – Menyhei - Sándor 2021. 323.

¹² B. Szabó – Menyhei - Sándor 2021. 323-325.

¹³ Vtv. 6. §

gyakorolja, vagy e jogait az alapítványra ruházta át, úgy alapítványi vagyonellenőr kijelölése kötelező.

2.1.1. A kuratórium

A kuratórium feladata a vagyonkezelő alapítvány ügyvezetése, képviselése, valamint az alapítványi vagyon kezelése.¹⁴ Tekintettel arra, hogy a vagyonkezelő alapítványnak nincsenek tagjai,¹⁵ így fogalmilag kizárt, hogy a kuratórium az alapítvány „tagjainak” döntéshozó szerve legyen. Főszabály szerint az alapítói jogok gyakorlásának sem szolgál színterül a kuratórium.

A kuratórium testületi jellegű szerv, amely legalább három tagból áll.¹⁶ Ez a szabály azonban diszpozitív jellegű, így az alapítónak lehetősége van az alapító okiratban testületi jellegű ügyvezetés helyett egyszemélyi jellegű ügyvezetésről rendelkezni.¹⁷ Azonban az a tényállási elem, hogy a kuratórium tagja csak természetes személy lehet a Debreceni Ítéltábla Pkf II.20 627/2015/2. számú határozata alapján a Ptk. eltérést nem engedő szabálya.¹⁸ A bíróság álláspontja szerint ellenkező esetben a Ptk. 3:397. § (4) bekezdés szerinti speciális összeférhetetlenségi szabály kijátszható lenne.

2.1.2. A felügyelőbizottság

A felügyelőbizottság a vagyonkezelő alapítvány legalább három természetes személyből álló szerve, mely belső kontrollfunkciót tölt be. Amennyiben a vagyonkezelő magánalapítvány alapító okirata úgy rendelkezik, hogy az alapítványnál felügyelőbizottság nem működik, úgy a felügyelőbizottság feladatkörét az alapítványi vagyonellenőr látja el. A felügyelőbizottság tevékenységét az alapító részére végzi, és arról évente az alapítói jogok gyakorlójának számol be.¹⁹ A felügyelőbizottság tagjai a felügyelőbizottság munkájában személyesen kötelesek részt venni.²⁰

A Vtv.-hez fűzött indokolás szerint a felügyelőbizottság az ügyvezetés tevékenységének komplex vizsgálatára köteles, mivel az ellenőrzés nem csupán a kuratórium működésének és határozatainak jogszerűségi szempontú, hanem gazdasági és célszerűségi szempontból történő vizsgálatára is kiterjed. A felügyelőbizottság köteles a vagyonkezelő alapítvány vagyoni érdekeit és észszerű gazdálkodását veszélyeztető működéssel szemben fellépni.²¹

¹⁴ Magyar- Magyar-Csatlós - Sándor 2021. 123.

¹⁵ Gadó 2021. Ptk. 3:397. §.

¹⁶ Gadó 2021. Ptk. 3:397. §.

¹⁷ Gadó 2021. Ptk. 3:397. §.

¹⁸ Gadó 2021. Ptk. 3:397. §.

¹⁹ Ptk. 3:40. § (1) bekezdés.

²⁰ Ptk. 3: 26. (3) bekezdés.

²¹ Vtv. indokolás.

A felügyelőbizottság közreműködik a kuratórium döntéseinek előkészítésében is.²² A felügyelőbizottság köteles a kuratórium elé kerülő előterjesztéseket megvizsgálni és az ezzel kapcsolatosan kialakított álláspontot a kuratórium ülésén ismertetni.²³

2.1.3. Állandó könyvvizsgáló

A Vtv. 6. § (2) bekezdés alapján vagyonkezelő magánalapítvány esetén kötelező állandó könyvvizsgáló megbízása. Az állandó könyvvizsgáló ellenőrzési tevékenységét nemcsak a vagyonkezelő alapítvány, hanem a hitelezők, befektetők, valamint a hatóságok érdekében és részére végzi.²⁴ Az állandó könyvvizsgáló vizsgálati tevékenysége során köteles megőrizni függetlenségét, valamint objektív és pártatlan vélemény alkotására.²⁵ Az állandó könyvvizsgáló az alapítvány döntéseinek meghozatalában nem vehet részt.²⁶

A feladatai hatékony elvégzése érdekében a Ptk. vonatkozó rendelkezése alapján jogosult a vagyonkezelő magánalapítvány irataiba, számviteli nyilvántartásaiba, könyveibe betekinteni, a vezető tisztségviselőktől, a felügyelőbizottság tagjaitól és a jogi személy munkavállalóitól felvilágosítást kérni, valamint a jogi személy fizetési számláját, pénztárát, értékpapír- és áruállományát, valamint szerződéseit megvizsgálni. Fontos kiemelni, hogy az állandó könyvvizsgáló minden iratba – tehát olyanokba is, amelynek nincs pénzügyi tartalma – betekinhet.²⁷ Vagyonvesztés esetén²⁸ a Ptk. 3:38.§ (2) bekezdése az alábbi állandó könyvvizsgálót terhelő kötelezettségeket szabályozza: amennyiben az állandó könyvvizsgáló a vagyonkezelő magánalapítvány vagyonának olyan változását észleli, amely veszélyeztetheti a vele szemben fennálló követelések kielégítését, továbbá, ha olyan körülményt észlel, amely a vezető tisztségviselők vagy a felügyelőbizottsági tagok e minőségükben kifejtett tevékenységükért való felelősségét vonja maga után, késedelem nélkül köteles az ügyvezetésnél kezdeményezni az alapítói jogkör gyakorlójának döntéshozatalához szükséges intézkedések megtételét. Ha a kezdeményezés nem vezet eredményre, a könyvvizsgáló köteles a feltárt körülményekről a jogi személy törvényességi felügyeletét ellátó, nyilvántartó bíróságot értesíteni.

2.1.4. Az alapítványi vagyonellenőr

Az alapítványi vagyonellenőr protektori szerepet tölt be²⁹, melynek keretében ellenőrzi, hogy a vagyonkezelő alapítvány vagyongazdálkodása összhangban van-e az alapító okiratban foglalt célokkal, a vagyonkezelésre vonatkozó alapítói előírásokkal, valamint a befektetési

²² Mohai 2014. 11.

²³ Ptk. 3:27. § (1) bekezdés.

²⁴ Török 2015. 415.

²⁵ 2007. évi LXXV. tv. 61. § (1) bekezdés.

²⁶ 2007. évi LXXV. tv. 61. § (2) bekezdés.

²⁷ Petrik 2018. 54.

²⁸ Mohai 2016. 7.

²⁹ Vtv. indokolás.

szabályzattal³⁰, így örködvé az alapító okiratban meghatározott vagyonkezelési célok elérése felett.³¹

A Vtv. 8. § alapján megkülönböztethetők az alapítványi vagyonellenőrt a törvény erejénél fogva, illetve az alapító okirat felhatalmazása alapján megillető jogosultságok. A Vtv. alapján a vagyonellenőrt ellenőrzési jogosultság, véleményezi jogosultság, iratbetekintési és tájékoztatási jogosultság, valamint törvényességi felügyeleti eljárás kezdeményezésének joga illeti meg.³² A felügyelőbizottság, valamint a kuratórium által hozott határozatok hatályon kívül helyezésével kapcsolatos indítványozási jog³³ az alapítványi vagyonellenőrt csak az alapító okirat felhatalmazása alapján és csak az abban meghatározott esetekben illeti meg.

2.2. *Fakultatív szervek*

A jogalkotó lehetőséget biztosít arra, hogy az alapító (alapítói jogok gyakorlója) az alapítvány létesítő okiratában egyéb alapítványi szervek létrehozásáról döntsön.³⁴ A Ptk. demonstratív jelleggel sem nevesíti az egyéb alapítványi szervekre telepíthető feladat- és hatásköröket. A jogalkotó a hatáskörök telepítésével kapcsolatban csak a hatáskörcsorbítás tilalmát³⁵ rögzíti, mely szerint az egyéb alapítványi szerv nem csorbíthatja a kuratórium, a felügyelőbizottság, valamint a könyvvizsgáló jogait. Az alapítványi vagyonellenőrrel kapcsolatban feltehetően a jogalkotó által nem szándékolt joghézag esete áll fenn.

A szabályozás nem ad eligazodási pontot arra tekintettel, milyen egyéb alapítványi szervekre telepített feladatok ütközhetnek a hatáskörcsorbítás tilalmába. B. Szabó Gábor példaként említi azt az esetet, amikor az alapító az ötfős kuratóriumon belül létre akart hozni egy operatív működésre alkalmasabb háromfős ügyvezető szervet. A bíróság álláspontja szerint ez a jogi megoldás a kuratóriumot megillető jogok sérelméhez vezet.³⁶ A kötelezően kijelölendő alapítványi szerv döntési jogkörének elvonása így mindenképp a hatáskörcsorbítás tilalmába ütközik. Hasonló megítélés alá esne az az eset is, ha a kuratórium vagy az egyszemélyes ügyvezető kurátor általános képviseleti joga kerülne hasonlóan korlátozásra.

A külföldi jogirodalomban és joggyakorlatban az egyéb alapítványi szervvel kapcsolatban az a kérdés került középpontba, milyen mértékben befolyásolhatja az alapító által létrehozott fakultatív szerv a kuratórium tevékenységét és működését. Az osztrák Legfelsőbb Bíróság alapelveként fogalmazta meg, hogy a létesítő okiratban az egyéb alapítványra ruházott jogok nem eredményezhetik, hogy a kuratórium csupán a végrehajtó szerv szerepét töltsse be a működése során.³⁷ Az egyéb alapítványi szerv nem rendelkezhet általános utasítási joggal a

³⁰ Vtv. 8. §.

³¹ B. Szabó – Illés – Kolozs – Menyhei - Sándor 2018. 281.

³² Vtv. 8.§ (1) – (3), B. Szabó – Menyhei - Sándor 2021. 260-261.

³³ Vtv. 8.§ (4), B. Szabó – Menyhei - Sándor 2021. 260.

³⁴ Ptk. 3:398. §.

³⁵ Ptk. 3:401. §.

³⁶ B. Szabó – Menyhei - Sándor 2021. 265.

³⁷ OGH 10.4.2014, 6 Ob 230/13m

kuratóriummal szemben, mivel az jelentős mértékben csorbítaná a kuratórium ügyvezetéssel kapcsolatos hatáskörét.³⁸ Ezzel szemben a liechtensteini szabályozás nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy az egyéb alapítványi szervet az alapító okirat alapján olyan mértékű egyetértési és általános utasítási jog illesse meg, melynek eredményeképp a kuratórium szerepe pusztán operatív ügyvezető szervvé mérséklődik.³⁹

IV. Az alapító és a kedvezményezettek részvétele a „célszervezetben”

Felmerül a kérdés, hogy az alapító és a kedvezményezettek, mint a vagyongazdálkodási modellben szűkebb értelemben vett érdekeltek (*Stakeholder*)⁴⁰, részét képezhetik-e a „célszervezetnek”, tudnak-e legalább közvetetten befolyást gyakorolni annak működésére.

A Ptk. a felügyelőbizottsági és kuratóriumi tagokkal/ kurátorral szemben speciális összeférhetlenségi szabályokat állapít meg.⁴¹ A kuratóriumnak és a felügyelőbizottságnak nem lehet tagja a kedvezményezett és annak közeli hozzátartozója. Az alapító és közeli hozzátartozója nem lehetnek többségben sem a kuratóriumban, sem a felügyelőbizottságban.⁴² Az alapító és kedvezményezett nem lehet a vagyongazdálkodó alapítvány állandó könyvvizsgálója sem.⁴³ Az alapítványi vagyongazdálkodással kapcsolatos összeférhetlenségi szabályt a Vtv. határozza meg. A kedvezményezett és az alapító, valamint hozzátartozóik nem láthatják el a vagyongazdálkodó alapítvány vagyongazdálkodásának külső ellenőrzését.⁴⁴

A fentiek alapján megállapítható, hogy a kedvezményezett a vagyongazdálkodó alapítvány kötelező szerveinek nem lehet tagja, így teljes mértékben kizárt annak a lehetősége, hogy a kötelező szervezetben betöltött tagsága révén a vagyongazdálkodó alapítvány működésére befolyást tudjon gyakorolni. Az alapító és hozzátartozói kizárólag a kuratóriumnak lehetnek tagjai. Tehát a kuratóriumi tagságon keresztül az alapító egyfajta közvetett befolyást tud gyakorolni az alapítvány működésére, azonban a Ptk. vonatkozó rendelkezése alapján az alapító és hozzátartozói nem kerülhetnek többségbe a testületben. A szabályozás nem tartalmaz korlátozást a kedvezményezett és az alapító fakultatív alapítványi szervezetben való részvételére vonatkozóan. Így az alapító rendelkezhet akár kedvezményezetti gyűlés létrehozásáról is, melyet tanácskozási joggal ruház fel.

³⁸ Marschner 2019. 81.

³⁹ Müller 2015. 236

⁴⁰ Schauer 2020. 165.

⁴¹ Gadó 2021. Ptk. 394. § (4) bekezdés, Ptk. 3:400. §.

⁴² Ptk. 394. § (4) bekezdés, Ptk. 3:400. §.

⁴³ 2007. évi LXXV. tv. 62. § (1) bekezdés.

⁴⁴ Vtv. 7. § (3) bekezdés.

V. Zárógondolatok

A vagyonkezelő magánalapítvány „célszervezet”, melynek szervezeti struktúrája hivatott biztosítani a konstrukció optimális működését, valamint az alapítványi vagyon az alapító okiratban és a befektetési szabályzatban foglalt követelményeknek és célnak megfelelő felhasználását. A vagyonkezelő alapítvány az alapítótól és a kedvezményezettektől elkülönül, azonban egyes alapítványi szervezeteknek tagjai lehetnek.

Felhasznált irodalom

B. Szabó Gábor – Illés István – Kolozs Borbála – Menyhei Ákos –Sándor István: *A bizalmi vagyonkezelés*. HVG-ORAC, Budapest 2018.

B. Szabó Gábor — Menyhei Ákos –Sándor István: *Az Alapítvány: Történeti, tipológiai, működési, adózási és vagyonkezelési omnibus*. HVG-ORAC, Budapest 2021.

Csehi Zoltán: *A magánjogi alapítvány*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006.

Gadó Gábor (szerk.): *Polgári jog I-IV. – új Ptk. Kommentár a gyakorlat számára*. HVG-ORAC. (Jogkódex – internetes jogi adatbázis).

Magyar-Csatlós Judit – Magyar Csaba – Sándor István: *Vagyontervezési Labirintus: Útmutató a bizalmi vagyonkezelés, a vagyonkezelő alapítványok és a magántőkealapok világához*. HVG-ORAC, Budapest 2021.

Marschner, Ernst: *Optimierung der Familienstiftung*. Linde, Wien, 2019.

Mohai Máté: A tőkevédelem elvének megnyilvánulásai a társaságok jogában. *Gazdaság és Jog* 2016/6.

Müller, Katharina (szerk.): *Handbuch Stiftungmanagement*. Verlag Österreich, Wien, 2014.

Petrik Ferenc (szerk.): *Polgári jog II/IV. A jogi személy*. HVG-ORAC, Budapest, 2018.

Schauer, Martin: *Stiftung und Trust und Schiedsgerichtsbarkeit*. In: Deixler-Hübner, Astrid (szerk.): *Familienvermögen und Schiedsgerichtsbarkeit*. Linde, Wien, 2020.

Spruzina, Claus: Az osztrák magánalapítvány. *Közjegyzők Közlönye* 2001/3.

Szladits – Szladits, in Szladits Károly (főszerk.): *Magyar magánjog*. 1. kötet. *Általános rész. Személyi jog*. Grill Károly Kiadóvállalata, Budapest, 1941.

Török Tamás: *Felelősség a társasági jogban*. HVG-Orac, Budapest, 2015.

SOME QUESTIONS OF THE STRUCTURE OF THE PRIVATE FOUNDATION

The private foundation is a relatively new wealth planning tool in Hungary. It is a legal entity without shareholders or owners. The private purpose foundation owns its assets, and it is distinct from the founder and the beneficiaries. The basic building blocks of the private asset structure are the foundation deed, the founder, the beneficiaries, the foundation's assets, and the purpose. Basically, the legally required bodies of the private foundation are the foundation board, the auditor, the supervisory board and/or the compliance officer of the foundation. The founder is free to establish additional bodies (for example an assembly of beneficiaries and advisory board). The beneficiary may not be member of the legally required bodies of the foundation, whereas the founder is eligible to sit on the foundation board. Both the beneficiary and the founder may be members of the additional bodies of the foundation.

URBÁN KRISTÓF

Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék

Témavezető: Kisteleki Károly és Rigó Balázs

DOI: 10.56966/2022.38.Urban

A NAGYPAPA-KLUZULA OKLAHOMÁBAN, A GUINN KONTRA EGYESÜLT ÁLLAMOK ÜGY ELEMZÉSE

Bevezetés

Az Egyesült Államok területére a XVI. századtól kezdődően szállítottak Afrikából rabszolgákat, a legújabb kutatások alapján 1501 és 1875 között mintegy 365 713 afrikai rabszolgát szállítottak ide, 1790-re az afroamerikaiak száma 697 897 volt.¹ Az amerikai polgárháborút követően, 1865-ben az Amerikai Egyesült Államok Kongresszusa és az északi-államok² elfogadták a XIII. alkotmánykiegészítést, ami eltörölte a rabszolgaságot az Egyesült Államok egész területén, valamint felhatalmazást adott a Kongresszus számára, hogy a rabszolgaság eltörlését törvényekkel kényszerítse ki. Délen ebben az időben jelentek meg az ún. első *fekete-kódexek*, amelyek az afroamerikaiak alapvető jogait korlátozták és a rabszolgaság eltörlésére reagáltak akképpen, hogy e törvények előírták az afroamerikai emberek munkakötelezettségét egykori uraiknál, így *de facto* a helyzetük nem változott³. A polgárháború lezárását követően fogadta el a Kongresszus az 1866-os polgárjogi törvényt, amelynek célja az volt, hogy délen védje az afroamerikaiakat a diszkriminációtól és biztosítsa számukra az alapvető jogaik gyakorlását. A polgárjogi törvény körüli vitát ekkor a Kongresszus mindkét házában hatalmas többségben lévő republikánusok⁴ úgy oldották fel, hogy kiegészítéseket fűztek az alkotmányhoz, ezek lettek a XIV. és XV. alkotmánykiegészítések. A XIV. kiegészítés állampolgárságot adott az afroamerikaiaknak és tilalmazta a hátrányos megkülönböztetésüket. A kiegészítés második szakasza a föderális képviselő csökkentésével fenyegette azokat az államokat, amelyek megtagadják a 21 évnél idősebb férfiak szavazati jogát. Emellett taxatív felsorolás rögzíti azokat a választásokat, ahol tiltott a választójog megvonása. Nagyné Szegvári Katalin érvelése szerint e taxatív felsorolás tükrében a következő évtizedek gyakorlata különösen vizsgálendő, ugyanis később sok déli

¹ Lévai 2020. 12.

² Ekkor a déli államok jogállása még nem lett helyreállítva az unióban, tekintettel arra, hogy a polgárháború még nem zárult le.

³ Degler 1993. 220-221.

⁴ A negyvenedik Kongresszus idején (1867-1869) a Képviselőházban a 261 képviselőből 173 republikánus volt, a Szenátusban a 68 szenátor közül 57 volt republikánus (forrás: <https://history.house.gov/Congressional-Overview/Profiles/40th/>, <https://www.senate.gov/history/partydiv.htm>).

államban úgy érveltek, hogy bizonyos választásokon részt vehetnek az afroamerikai emberek, másokon pedig nem.⁵

A XV. alkotmánykiegészítés a republikánus többség ellenére sem volt teljesen egyértelmű, tekintettel arra, hogy a párt egy része nem támogatta az afroamerikaiak választójogát. Ugyanakkor látszott, hogy a rekonstrukció utáni időszakban nehezen lesz biztosítható a republikánus többség, ezért is vált fontossá többek számára az afroamerikai emberek választójoghoz juttatása. Végül az 1868-os elnökválasztás után – amelyet Ulysses S. Grant⁶ nyert meg elsőprő többséggel – a republikánus párt radikális szárnya elérkezettnek látta az időt a választójogi alkotmánykiegészítés beterjesztésére, a javaslatot a massachusettsi George Boutwell nyújtotta be. Azt ezt követő vitákban több olyan érv is előkerült, amelyről később kiderült, teljesen megalapozottak voltak. Ilyen volt az a felvetés, hogy a szöveg megfogalmazása miatt nem volt tekintettel a közvetett faji megkülönböztetésre⁷. A XV. alkotmánykiegészítés az alábbi szöveggel lépett hatályba és a mai napig része az alkotmánynak:

„Az Egyesült Államok polgárainak szavazati jogát sem az Egyesült Államok, sem annak egyik állama nem vonhatja meg és nem is korlátozhatja fajra, színre vagy korábbi szolgálagra való hivatkozással.”⁸

A jogi probléma

A XV. alkotmánykiegészítés után a déli államok évtizedekre teret engedtek az afroamerikaiak politikai jogai gyakorlásának. Mississippiben és Dél-Karolinában még egy kísérlet is elkezdődött, hogy a demokraták megtörjék azt a számukra végveszéllyel fenyegető trendet, hogy az afroamerikaiak mind republikánusok, és felvették őket a pártba, illetve elindították őket a választásokon. 1877-ben Mississipp-i demokratái még az állam egyik miniszterének is jelöltek egy afroamerikait. 1877 és 1900 között a déliek szövetségi képviselőként is részt vállaltak afroamerikaiak, olyannyira, hogy egy kivétellel minden kongresszusban volt a déli államoknak legalább egy afroamerikai képviselője.⁹ Ugyanakkor, mivel a demokraták nem tudták az afroamerikaiakat számottevően integrálni a pártjukba, fennállt a politikai ellehetetlenülésnek és annak az esélye, hogy a rekonstrukció alatti, *de facto* egypártrendszer az Egyesült Államokra a továbbiakban is jellemző lesz, amennyiben a déli államok afroamerikai lakosai is szabadon gyakorolhatják szavazati jogukat. Ezt támasztja alá az a kutatás is, amely alapján 1880-ban például Louisianában, Mississippiben és Dél-Karolinában

⁵ Nagyné 2002. 61-64.

⁶ Ulysses Simpson Grant az Amerikai Egyesült Államok 18. elnöke, 1869 és 1877 között töltötte be a tisztséget.

⁷ Finkelman 2001. 316-317.

⁸ Bódy–Urbán 2001. 479–495.

⁹ Degler 1993. 237-38.

az afroamerikaiak abszolút többségben voltak a társadalmon belül, valamint még négy déli államban volt 40% fölött a számuk.¹⁰

A XIX. század végére egyre inkább úgy tűnt, a jogegyenlőség felfogása a déli társadalom jelentős részében nem úgy jelenik meg, ahogy északon. A rekonstrukció időszaka alatt délen elkezdődött az a jogalkotás, amely igyekezett az északi republikánusok által erőltetett jogegyenlőségi törekvéseket aláásni az ún. Fekete-kódexek alkalmazásával, amellyel a felszabadított rabszolgákat, *de facto* jogfosztott állapotban tartották.¹¹ Az ezt követő évtizedekben kezdődött a hírhedt a Jim Crow-éra¹² amelynek egyik első törvénye, Tennessee állam azon rendelkezése volt, amely külön vasúti kocsikat írt elő a színesbőrűek és a fehérek számára. Sőt, a törvény ennél is továbbment, és lehetőséget adott az egyes szolgáltatóknak, hogy a szolgáltatásaikból bárkit bármilyen alapon kizárjanak. Egy szövetségi bíróság meg is támadta a törvényt, jogalapként megjelölve, hogy az ellenkezik a szövetségi kereskedelmi szabályokkal. Hosszú volt azoknak a törvényeknek a sora, amivel a szegregációt engedélyezték, sőt, el is várták az egyes déli tagállamok. Többet a Legfelső Bíróságon is megtámadtak, de a testület rendre helyben hagyta őket, mint például a *Louisville, New Orleans and Texas Railway Company v. Mississippi* ügyekben.¹³

A szegregációval kapcsolatos Legfelső Bírósági irányelv 1896-ban született meg a *Plessy v. Fergusson* ügyben. A felperes, akit megbírságotlalt, mert nem a színesbőrűek számára kijelölt kocsiban foglalt helyet, bírósághoz fordult, és jogalapként azt jelölte meg, hogy a szegregációs törvény ellentétes a XIV. alkotmánykiegészítéssel. Érvelésében előadta, hogy amerikai állampolgár, aki 7/8-ad részben fehér kaukázusi és 1/8-ad részben afrikai, nem látszik, hogy más a bőrszíne, ennél fogva minden olyan jog megilleti, amely bármely más fehérbőrű amerikaiat, továbbá azzal érvelt, hogy megvásárolta azt a jegyet, amely az adott – fehérek számára fenntartott – kocsiban való tartózkodásra jogosította. A bíróság a keresetet elutasította, Brown főbíró azzal érvelt, hogy a XIV. alkotmánykiegészítés célja a jogegyenlőség, ami azonban nem jelenti azt, hogy bőrszín vagy társadalmi helyzet szerint, illetve akár politikai szempontból az afroamerikaiak egyenlőek lennének, véleménye szerint a faji egyenlőtlenség természetes dolog, akárcsak a társadalmi egyenlőtlenség¹⁴. Azt ezt követő majdnem fél évszázadban az afroamerikaikra nézve az „egyenlően, de külön”-elv érvényesült a jogalkotásban. Carl Neumann Degler azt a megállapítást teszi, hogy maga a szegregáció olyan középút, amelyen az északi „radikálisok” és a déliek találkoztak, hiszen a radikális déliek azt szerették volna, ha az afroamerikaiakat a legtöbb szolgáltatásból, a közoktatásból és a hivatalokból kizárják, ezzel szemben a „radikális” északi álláspont, amelyet az alkotmánykiegészítések is tükröznek, a teljes egyenlőség talajára helyezkedett. Degler szerint

¹⁰ Chin 2011. 67-70.

¹¹ Rigó 2017. 14-15.

¹² Maga a Jim Crow pejoratív, bántó kifejezés volt az afroamerikaikra a XIX. század során. A Jim-Crow-érának azt az időszakot nevezzük, amikor a déli államok diszkriminatív jogalkotást folytattak az afroamerikaikkal szemben.

¹³ Folmsbee 1949. 235-247.

¹⁴ Nagyné 2002. 66.

éppen ezért a szegregáció kompromisszum volt, amelyet mindkét oldal kénytelen-kelletlen elfogadott, és hosszú időre *status quo*-vá vált.¹⁵

Az afroamerikaiak választójogát biztosító XV. alkotmánykiegészítésre a dél igyekezett megtalálni az „ellenszert”. Az afroamerikaiak választójogtól való megfosztásának ötlete először mississippi alkotmányozó konvencióján merült fel 1890-ben. Ugyanakkor ez több okból is nehézségekbe ütközött, egyrészt az államoknak olyan megoldást kellett találniuk, ami nem ütközött a XV. kiegészítés szövegébe, tehát nem volt közvetlenül diszkriminatív az afroamerikaiakra nézve, másrészt pedig a közvetett diszkrimináció nem zárt ki nagyszámú fehér állampolgárt, akik a demokrata párt szavazói voltak. A déli államok jelentős része, abból a feltételezésből kiindulva, hogy az afroamerikaiak nem lesznek képesek ezen kritériumoknak megfelelni, azt a megoldást választotta, hogy a szavazati jogot írni-olvasni tudáshoz kötötte.¹⁶ Ugyanakkor ennek a szabályozásnak megvolt az a hátulütője, hogy sok fehér amerikai is kizárt a szavazásból, például Louisiánában az írástudás vizsga bevezetését követően a fehér választópolgárok száma harmincötezerrel csökkent.¹⁷ Annak érdekében, hogy ne kelljen a fehér amerikaiakat tömegesen kizárni a választásból akkor se, ha analfabéták, a szabályozásokba sok helyen beépítették az úgynevezett nagypapa-klauzulát, aminek értelmében azoknak, akiknek a felmenője már rendelkezett szavazati joggal, nem kellett a tesztet kitölteniük.

A szövetségi kormány igyekezett megvédeni a XV. alkotmánykiegészítést. A Kongresszus jogalkotás útján igyekezett a helyzetet rendezni, ugyanakkor a Legfelső Bíróság a *State vs. Reese* ügyben¹⁸ alkotmányellenesnek mondta ki a szövetségi választójogi törvényt, ami a XV. alkotmánykiegészítést igyekezett volna az egész szövetségi államban érvényesíteni. A Legfelső Bíróság úgy érvelt, hogy a szövetségi törvényhozásnak nincs hatásköre szabályozni, megtiltani az egyes államok számára, hogy az állampolgároktól megkövetelje a választójog gyakorlásához az írás-olvasás tudást, illetve szavazáshoz szükséges illeték megfizetését és más olyan technikákat, amelyekkel az afroamerikaiak ellen jogfosztást követnek el az államok, amennyiben az nem közvetlenül a faji származással van kapcsolatban. Olyan ügyek, mint a *Williams v. Mississippi*,¹⁹ amelyben szintén nem kelt a bíróság a XV. alkotmánykiegészítés védelmére, azt mutatták meg az amerikaiaknak, hogy a Legfelső Bíróság nem törekszik arra, hogy biztosítsa az afroamerikaiaknak a választójog védelmét.²⁰

A tényállás

Oklahoma 1907-ben az Egyesült Államok 46. tagállama lett, amit az egykori indián territórium területén alapítottak. Az amerikai alkotmány IV. cikke lehetőséget biztosít a

¹⁵ Degler 1993. 238.

¹⁶ A témához a hazai szakirodalomból lásd továbbá Lévai 2012.

¹⁷ Uo. 240.

¹⁸ *State v. Reese* (1876).

¹⁹ *Williams v. Mississippi* (1898).

²⁰ Tepker 2010. 428.

Kongresszus számára, hogy új államokat vegyen fel az unióba, de ezen államoknak is kell rendelkezniük saját alkotmánnyal, törvényhozással, végrehajtó hatalommal és bírósággal. Az oklahomai alkotmány az unióba való felvételekor megfelelt az Egyesült Államok alkotmányának, így az afroamerikaiak is rendelkeztek szavazati joggal. Ugyanakkor Oklahomában 1910-ben népszavazást tartottak, amelyen 250.000 szavazati joggal bíró lakos közül 230.000 szavazott, és 130.000 igen szavazattal módosították az állam alkotmányát.²¹ Az állam alkotmányának 4. cikk (3) bekezdése a következőt tartalmazta:

„Egyetlen ember sem regisztrálhat az állam elektorának vagy szavazhat egyetlen választáson sem a továbbiakban, hacsak nem tudja leírni vagy elolvasni Oklahoma Állam Alkotmányát, de egyetlen olyan személytől sem tagadható meg a regisztráció, vagy vonható meg a szavazáshoz való joga azért, mert nem tudja írni vagy olvasni az Alkotmányt, aki 1866. január 1. napján vagy azt megelőzően jogosult volt szavazni bármilyen kormányzat alatt, vagy aki ebben az időszakban egy külföldi állam állampolgára volt, vagy ilyen személyeknek az egyenesági leszármazottja. A választási ellenőrök a választók regisztrálása során kötelesek jelen bekezdésben foglaltakat érvényesíteni a regisztrációkor, feltéve, hogy a regisztráció szükséges. Amennyiben egy személy regisztrációja jelen bekezdésbe ütközik, úgy jelen bekezdés tartalmát a választási ellenőrnek végre kell hajtania, amikor a választók szavazólapért folyamodnak.”²²

Az oklahomai nagypapa-klauzula lényege az volt, hogy minden olyan személy, akinek 1866. január 1. napja, azaz a XV. alkotmánykiegészítés hatálybalépése előtt már volt szavazati joga, mentesült az alól, hogy bizonyítsa, tud írni-olvasni, de nem csak ezek a személyek, hanem azok is, akiknek volt olyan felmenője, aki rendelkezett szavazati joggal. Ennek a rendelkezésnek a célja egyértelműen az afroamerikaiak kizárása volt, különösen úgy, hogy azok, akik 1866. január 1. előtt más állam állampolgárai voltak, szintén szavazhattak.

Azt, hogy az oklahomai alkotmánykiegészítés sérti-e az Egyesült Államok Alkotmányának XV. alkotmánykiegészítését, először az Oklahomai Legfelső Bíróság az *Atwater v. Hasett* ügyben vizsgálta, és megállapította, hogy a rendelkezés alkotmányos. A bíróság észszerűnek találta az alkotmánykiegészítésnek azt a részét, amely olyan személyek esetében, akiknél a felmenők rendelkeztek korábban szavazati joggal, nem követeli meg az írás-olvasás képességének bizonyítását, míg azoknál, akiknél a felmenője nem rendelkezett ilyen joggal, azt megköveteli. A bíróság arra a következtetésre jutott, hogy a korábban szavazati joggal rendelkező felmenők a politikai jogok gyakorlásához szükséges tudást és kultúrát továbbadták leszármazottjaiknak.²³

A kor egyik kiemelkedő jogtudósa, Julien C. Monett az oklahomai egyetem jogi karának dékánja egy tanulmányban szállt szembe az oklahomai nagypapa-klauzulával a Harvard jogi folyóiratában. Érvelésében kifejtette, hogy a XV. alkotmánykiegészítés a szavazati jogot fajhoz való tartozásra tekintet nélkül garantálja, így semmilyen államnak nincs joga ahhoz,

²¹ Nagyné 2002. 66.

²² [Ford. U.K.] A továbbiakban, ahol külön nem jelzem, a fordításokat én végeztem.

²³ *Atwater v. Hasset* (1910).

hogy ezzel ellentétes jogszabályt hozzon, az oklahomai alkotmánykiegészítés tehát megsértette a XV. alkotmánykiegészítést. Véleménye szerint a sérelem abban állt, hogy ugyan az oklahomai kiegészítés nem tartalmazza a „faj” kifejezést, ennek ellenére közvetve az afroamerikaiak Egyesült Államok Alkotmányában garantált alapjogának sérelmével járt. Élesen kritizálta az Oklahomai Legfelső Bíróságot az *Atwater v. Hasset* ügyben hozott ítélete miatt, kijelentve, hogy a bíróság azon érvelése, mely szerint a felmenőktől *de iure* öröklődnek a politikai jogok, ellentétes az amerikai szellemmel. Egyben azt is kifejtette, hogy pár éven belül véleménye szerint az ügy a Legfelső Bíróság elé kerül.²⁴

1911-ben két oklahomai választási tisztviselő, Joe Beal és Frank Guinn ellen összeesküvés vádjával vádiratot nyújtottak be az illetékes szövetségi bírósághoz.²⁵ A szövetségi választások napján, 1910. november 7-én az egyik szavazókörben az oklahomai jogszabályoknak megfelelően három személy látta el a választással kapcsolatos törvényességi feladatokat, a felügyelő, Joe Beal, Frank Guinn bíró és C.W. Stephenson bírósági írnok. Guinn és Beal kizárták a választási bizottságukból Stephensont, aki színesbőrű volt, annak ellenére, hogy a tanúvallomások alapján tisztában voltak azzal, hogy a férfi tud írni és olvasni. Később több olyan színesbőrű személytől megtagadták a szavazás lehetőségét, akiről tisztségüknel fogva vélelmezhető volt, hogy képesek az írásra és olvasásra.²⁶

A republikánusok mindenképpen vádat akartak emelni annak ellenére, hogy az akkori amerikai elnök, Taft²⁷ nem volt progresszív a választójogi kérdésekben. Egy renitens szövetségi ügyész ugyanakkor vádat emelt, végül még a demokrata Wilson elnök²⁸ sem akadályozta meg, hogy az ügy a Legfelső Bíróság elé kerüljön.²⁹

Tekintettel az elkövetés helyére, és arra, hogy a vád szerinti cselekmény a szövetségi büntető törvénykönyv 19. §-a szerint minősült, az eljáró bíróság az Amerikai Egyesült Államok Nyugat Oklahomai Kerületi Bírósága volt. Az elbíráláskor hatályos szövetségi büntető törvénykönyvben az összeesküvés tényállása és büntetési tétele az alábbiak szerint alakult:

„Ha kettő vagy több személy összedolgozik annak érdekében, hogy erőszakkal, fenyegetéssel vagy megfélemlítéssel akadályozzon bármely állampolgárt az Amerikai Egyesült Államok Alkotmányában garantált jogainak vagy privilégiumainak szabad gyakorlásában, azok élvezetében vagy más kárára gyakorolták ezen jogaikat, vagy kettő vagy több személy magát álcázva megy az autópályára vagy más tulajdonában álló helyiségbe annak érdekében, hogy megelőzze vagy akadályozza ezen jogok vagy privilégiumok gyakorlását és élvezetét, legfeljebb ötezer dollár összegig és nem több mint tíz év börtönbüntetéssel büntetendők, valamint többé nem jogosultak olyan hivatal viselésére vagy

²⁴ Monnet, 1912. 42-63.

²⁵ Darcy, 2015. 76-77.

²⁶ Guinn v. United States, 228 F. 103 (1915).

²⁷ William Howard Taft az Amerikai Egyesült Államok 27. elnöke. 1909-től 1913-ig töltötte be az elnöki tisztséget, Taft életrajzához továbbá ld. Beke-Martos 2021. 107-116., valamint Hahner 2012.

²⁸ Az Amerikai Egyesült Államok 28. elnöke. 1913-tól 1921-ig töltötte be az elnöki tisztséget.

²⁹ Tepker Jr. 2010. 440.

kitüntetésre, nyereségre, juttatásra, amely az Amerikai Egyesült Államok Alkotmányából és egyéb jogszabályaiból ered.”³⁰

Az elsőfokon eljáró bíró akképpen instruálta az esküdtszékét, hogy összeesküvés esetén azt kell bizonyítotttnak látniuk, hogy a vádlottak a bűncselekményt egyenes szándékkal követték el, hogy gonosz szándék vezérelte őket annak érdekében, hogy az afroamerikaiakat megfosszák a szavazáshoz való joguktól. A bíróság álláspontja szerint azt a kérdést kellett tisztázni, hogy ugyan a bíróság véleménye szerint az oklahomai alkotmánykiegészítés ellentétes az Egyesült Államok Alkotmányával, de eldöntendő kérdés volt az is, hogy ezt tudhatták-e a vádlottak, vagy pedig abban a meggyőződésben cselekedtek, hogy amit tesznek, messzemenőig jogszerű, és akkor hajtják végre a feladatukat, amellyel megbízták őket, ha és amennyiben az oklahomai alkotmány szabályai szerint nem engedik azon afroamerikaiakat szavazni, akik nem tudják írni-olvasni az oklahomai alkotmányt.³¹

Végül a bíróság megállapította, hogy a gyanúsítottak összeesküvést követtek el, „mert szándékosan, jogtalanul és csalárdul összeesküdtek annak érdekében, hogy két néger állampolgárt megfosszanak az általános választáson való szavazati joguktól, pusztán a fajhoz való tartozásuk alapján.”³²

A vádlottak fellebbezését követően az ügy a Nyolcadik Kerületi Fellebbviteli Bíróságon folytatódott, ahol két kérdést fogalmaztak meg az Amerikai Legfelső Bíróság számára, és kérték róla a döntését.³³ A fellebbviteli bíróság hitelesítési záradékkal látta el a fellebbezést, ennél fogva a Legfelső Bíróság köteles volt tárgyalni az ügyet.³⁴ A kérdések a következők voltak: az Oklahomai Alkotmány kiegészítése jogszerű-e, illetve maga az írás-olvasás teszt jogszerűnek tekinthető-e, amennyiben nem tartalmazza az 1866. január 1. napja előtt szavazati joggal rendelkezők és leszármazóikra vonatkozó distinkciót?

Az Amerikai Egyesült Államok Legfelső Bírósága a *Frank Guinn and J.J. Beal v. United States* ügyet 1913. október 13. és 1915. június 25. napja között tárgyalta. Két „amicus curiae brief” érkezett a bírósághoz, amelyek arra szolgáltak, hogy meggyőzzék a bíróságot saját igazukról. Az egyik Joseph W. Bailey texasi szenátor volt, aki kiállt az oklahomai módosítás mellett, míg az NAACP³⁵ amellett érvelt, hogy az oklahomai nagypapa-klauzula ellentétes az amerikai alkotmány XIV. és XV. kiegészítésével, így alkotmányellenes.³⁶ A Legfelső Bíróság akkori elnöke (*Chief Justice*), White bíró döntéshez fűzött véleménye lehetőséget biztosít az utókor számára, hogy a döntést, amelyet a bíróság hozott, megértse.

A bíróság vizsgálta az oklahomai alkotmány választójoggal kapcsolatos rendelkezéseit az alkotmány módosítása előtt, eszerint „az Állam elektora az a férfi lehet, aki az Egyesült Államok állampolgára vagy az Egyesült Államok indián őslakosainak leszármazottja, és a

²⁹ Guinn v. United States, 238 U.S. 347 (1915).

³¹ Uo.

³² Tepker 2010. 436-439.

³³ Az Egyesült Államok területe 11 kerületi fellebbviteli bíróságra oszlik.

³⁴ Nagyné 2002. 68.

³⁵ A National Association for the Advancement of Colored People egy afroamerikai jogvédő szervezet. (<https://naacp.org/>)

³⁶ Uo.

*huszonegyedik életévét betöltötte, legalább egy éve az Államban van a lakóhelye, legalább fél éve lakik a megyében és a választási körzetben pedig legalább a választást megelőző 30 napban létesített lakóhelyet.*³⁷ Vizsgálva a kiegészítést megelőző állapotot, egyértelműen megállapítható, hogy az semmiképpen nem ütközött a XV. kiegészítésbe, tekintettel arra, hogy sem „fajra” utaló kifejezést, sem más olyan körülményt nem tartalmaz, ami közvetett vagy közvetlen diszkrimináció feltételezésére adna okot.

A szövetségi kormányzat – ami jelen ügyben az alperesi pozícióban helyezkedett el – álláspontja szerint az oklahomai alkotmánykiegészítés szembehelyezkedik a XV. kiegészítéssel, tekintettel arra, hogy bizonyos jogokat az 1866. január 1-je előtti dátumhoz köt. Az érvelés azon alapul, hogy ugyan maga a diszkrimináció nem közvetlen, ugyanakkor lényegét és hatását tekintve mégis a választójoggal kapcsolatos hátrányos megkülönböztetés tilalmát sérti. Itt tartom érdemesnek megjegyezni, hogy Monett dékán már évekkel korábban erre a következtetésre jutott, amikor vizsgálta a kiegészítést.

A felperesek álláspontja ugyanakkor az volt, hogy a választójoggal kapcsolatos hatáskör az államokat illeti meg, azokat a XV. kiegészítés nem vette el, és hogy e hatáskör gyakorlása során nem történt olyan jogalkotás, amely sértené a diszkrimináció tilalmát. Továbbá, alkotmányellenességet megállapítani csak akkor lehet az oklahomai kiegészítés kapcsán, ha és amennyiben a szövetségi kormányzat célja nem más, mint hogy egyértelműen vagy közvetetten – szövetségi bírói szupremáciával, vagy azzal, hogy a jogalkotói szándékot szubjektíven értelmezi – megvonja az államok választójoggal kapcsolatos hatásköreit.

Ugyanakkor az alperes rávilágít, hogy egyáltalán nem célja a szövetségi kormányzatnak annak tagadása, hogy az államoknak joga van a választójoggal kapcsolatos döntések meghozatalára, pusztán azt állítja, hogy a XV. kiegészítés nem elvonja e jogot, hanem egyfajta korlátot állít az államok joggyakorlásának. Továbbá, a szövetségi kormányzat egyáltalán nem vitatja azt a kérdést, hogy az államoknak joguk van a jogalkotásra, hiszen azt sem állították, hogy maga az írás-olvasás tudás megkövetelése alkotmányellenes lenne, annak elvárását, az ezzel kapcsolatos szabályok előírását az államok szuverén döntésének tekinti. A szövetségi kormányzat annyit állít, hogy amennyiben egy államnak lehetősége van olyan jogszabályt – jelen esetben alkotmánykiegészítést – alkotni, amely alkalmas arra, hogy az alkotmányt lerontsa, az *ab ovo* alkotmányellenes.

Az ítélet

A bíróság abból a kérdésből indult ki és egyrészt azt vizsgálta, hogy az oklahomai kiegészítés valóban ellentétes-e a XV. kiegészítéssel. Amennyiben a válasz igen – írja White –, úgy azt kell vizsgálni, hogy valóban a közvetlen diszkrimináció volt-e a törvényhozók célja. Amennyiben az előző kérdésre a válasz igen, akkor a vizsgálat tárgyát másodszor már az

³⁷ Guinn v. United States, 238 U.S. 347 (1915).

képezi, hogy az érvénytelen nagypapa-klauzula miképpen befolyásolja az alkotmánykiegészítés további részét, nevezetesen az írás-olvasás tudás megkövetelését.

A bíróság vizsgálta, milyen relációban van egymással a XV. alkotmánykiegészítés és az oklahomai kiegészítés. Rendkívül érzékeny és az amerikaiakkal a függetlenség óta élő kérdés, hogy milyen jogai vannak az államoknak, és mi az, ami a szövetségi kormányzatra tartozik. Az amerikai alkotmány I. cikk 1. szakasza rendelkezik arról, hogy a kongresszusnak csak olyan esetekben van hatásköre, amelyeket az alkotmány kifejezetten átruház. Ennélfogva minden olyan hatáskör, amelyet nem ruháznak át, az államoknál és azok törvényhozó testületénél marad. Amikor az államok elfogadták képviselőikkel az Alkotmány szövegét, akkor bizonyos jogokról, hatáskörökről lemondtak, ez az ún. „szuverenitás-transzfer”³⁸. A bíróság ezt a vitát nyitotta meg abban az érvelésében, hogy tulajdonképpen ki az, aki a választójoggal kapcsolatos kérdésekben hatáskörrel rendelkezik. White kifejti, a választójoggal kapcsolatos hatásköröket nem lehet az államoktól elvenni, mert az azzal járna, hogy az unió és a két kormányzat (állami és szövetségi) alapjai kerülnének veszélybe, hiszen illegitimé tenné a megválasztott képviselőket azáltal, hogy a megválasztásukkal kapcsolatos eljárást érvényteleníti a bíróság vagy más szerv.

A XV. alkotmánykiegészítést vizsgálva a bíróság két megállapításra jutott. Egyrésztől megállapította, hogy maga a XV. alkotmánykiegészítés valóban egyfajta korlátját adja a választójognak, hiszen nem lehet „*fajra, színre vagy korábbi szolgaságra való hivatkozással*”³⁹ korlátozni a szavazati jogot. Ebben a tekintetben valóban olybá tűnhet, hogy a joggyakorlást elvonja a szövetségi kormányzat, de ahogy a bíróság érvelésében is kifejtette, erről nincs szó, pusztán arról, hogy ezen állami jog gyakorlása – mint általában a jogoké – nem korlátlan. White szerint ez a korlátozás nem vezet ahhoz, hogy kiüresítené az állami hatáskört, így veszélybe sodorná a szövetségi és állami hatáskörök közötti egyensúlyt, és az Alkotmány 1. cikk szerinti szabályt sem sérti.

Ugyanakkor a bíróság arra a megállapításra jutott, hogy az 1866. január 1. napjához köthető kitétel egyértelműen arra irányul, hogy kizárjon egyes csoportokat a választójogból, illetve azok számára terhesebbé tegye a jog gyakorlását. Ugyanis ez egyértelműen olyan időszak, amikor a XV. alkotmánykiegészítés, amely tiltotta volna a „faji” alapú választójogi diszkriminációt, nem volt hatályban, éppen ezért e konkrét időpont megjelölése az, amely a diszkriminációt megvalósítja. Elképzelhetetlen a bíróság álláspontja szerint, hogy egy ilyen kikötés ne sértse a XV. kiegészítést, hiába nem használja a „faj” kifejezést. Ugyanis amennyiben ilyen állami jogszabályok jöhetnek létre, azok teljesen kiüresíthetik a XV. kiegészítést. A Legfelső Bíróság ezzel a kijelentésével szembehelyezkedett a testület korábbi döntésével, ugyanis a *Plessy v. Fergusson* ügyben még másképpen vélekedtek. A Guinn ügyben is fennállt ugyanakkor annak veszélye, hogy a bíróság úgy értelmezi, csakis a közvetlen diszkrimináció alapozza meg a jogellenességet.

A második kérdés, amelyet a Nyolcadik Kerületi Szövetségi Fellebbviteli Bíróság feltett, az volt, hogy maga az írni-olvasni tudás megkövetelése jogszerű-e. A fentiek tekintetében

³⁸ Képes 2003. 147-148.

³⁹ Bódy–Urbán 2001. 479–495.

nem meglepő, hogy a bíróság ismételten azt a kérdést vizsgálta, kinek a hatásköre a választójoggal kapcsolatos döntés. Tekintve a szövetségi kormányzat, így a Legfelső Bíróság hatáskörének hiányát, az írás-olvasás kikötést a bíróság érvényes normaként ismeri el. White érvelésével a kérdés eldöntését igyekszik kikerülni, ugyanis a bíróság meglátása szerint nem nekik kell dönteniük az érvényesség kérdésében, ugyanakkor a feltett kérdés esetében döntéskényszer terheli. Arra a következtetésre jut a bíróság, hogy maga a teszt jogszerű, ugyanakkor jelen esetben a teszt és a nagyapa-klauzula olyan mértékben összefonódott, hogy ez a teljes oklahomai kiegészítés semmisségével jár.

Végző soron a Legfelső Bíróság egyhangú szavazással a következő döntésre jutott. Egyrészt az oklahomai alkotmánykiegészítés nagyapa-klauzulája érvénytelen, mert megsérti a XV. alkotmánykiegészítést. Továbbá, tekintettel arra, hogy a nagyapa-klauzula nem különíthető el élesen az oklahomai választójogi norma egészétől, az egész kiegészítés érvénytelen. A XV. alkotmánykiegészítéssel nem fosztották meg az államokat a választójoggal kapcsolatos döntések meghozatalától, de azt megtagadja mind az államoktól, mind az Egyesült Államoktól, hogy faj vagy bőrszín alapján diszkrimináljon választójogi kérdésekben. Az állami szabályozások, amelyek olyan időpontra hivatkozva állapítanak meg jogokat, kötelezettségeket vagy tesznek joggyakorlást terhesebbé, amikor a XV. alkotmánykiegészítés még nem volt hatályban, ellentétesek az említett alkotmánykiegészítéssel.

Összegzés

A *Guinn v. United States* ügyben hozott döntés mérföldkő az afroamerikaiak választójogért folytatott harcában. Az ügy a *Plessy v. United States* ügyet követően azt a lehetőséget rejtette magában, hogy a Legfelső Bíróság és a központi kormányzat mindent meg fog tenni azért, hogy a feketék választójogi helyzete megnyugtatóan rendeződjön az egész unióban. Hiszen maga a választójogból való kizárás az alapja a további diszkriminációnak, mert amennyiben több afroamerikainak van szavazati joga, úgy több esély van arra, hogy egyéb diszkriminatív jogszabályok ne születhessenek meg. A Legfelső Bíróság döntésével azonban nem ért véget az oklahomai diszkriminációs jogalkotás kora. Nem sokkal a döntés után az állam jogszabályba foglalta, hogy azoknak, akik részt vettek az 1914-es választásokon, nem kell regisztrálniuk a választáshoz, ellenben minden más személynek igen, ugyanis a nagyapa-klauzula miatt 1914-ben szinte egyetlen afroamerikai sem szavazott. Később ezt a döntést is megsemmisítette a szövetségi bíróság, de csak azután, hogy hosszú évtizedekre nehezebbé tette a választójog gyakorlását oly sok afroamerikainak.⁴⁰

Az afroamerikaiak harcában a választójogi egyenlőségért a *Guinn v. United States* ugyan jelentős lépés volt, de nem a végső. Továbbra is rengeteg déli államban igyekeztek a választójogukat korlátozni. Ahogy korábban kifejtettem, emögött a Demokrata párt azon félelme húzódott meg, hogy az afroamerikaiak szavazati jogával végérvényesen elveszthetik a

⁴⁰ Tepker 2010. 441-447.

lehetőséget, hogy hatalomra kerüljenek, vagy ott maradjanak. De a republikánusok sem tétlenkedtek, látható, hogy a *Guinn* döntés mögött is politikai szál húzódott. Taft elnök hivatali ideje alatt 5 bírói helyet töltött fel a Legfelső Bíróságban, ezzel is hozzájárulva, hogy végül a republikánusok számára kedvező döntés születhessen.⁴¹ A harc az afroamerikaiak választójogáért a rabszolgaságából való felszabadulásuk után kezdődött, és nem is ért véget egészen az 1965-ös választójogi törvény hatálybalépéséig. Ugyanakkor, mint a történelem során minden jogosultságot, ezt is a mai napig védenie kell a különböző, ezen feladattal felruházott intézményeknek, hiszen a választójogi eljárási kérdések továbbra is állami hatáskörben vannak, és a közelmúlt példái azt mutatják, a közvetlen diszkrimináció nem tűnt el teljesen a jogalkotásból.

Felhasznált irodalom

Atwater v. Hassett, OK 299, 111 P. 802, 27 Okla. 292 (1910) – Supreme Court of Oklahoma

Beke-Martos, Judit: William Howard Taft és a hatalmi ágak az Amerikai Egyesült Államokban, In: Peres, Zsuzsanna; Bathó, Gábor (szerk.): Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére: Labor est etiam ipse voluptas. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021, 107-116.

Bódy, Zsombor – Urbán, Aladár (szerk.): Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez, Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2001, 479–495.

Chin, Gabriel Jackson – Wagner, Randy: The Tyranny of the Minority: Jim Crow and the Counter-Majoritarian Difficulty (2011. április 14-i változat). Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review, vol. 43 (2008) 65, és Arizona Legal Studies Discussion Paper No. 07-03.

Darcy, Robert: Did Oklahoma African Americans Vote Between 1910 and 1943? The Chronicles of Oklahoma, vol. 93, (Spring 2015) no. 1

Degler, Carl Neumann: Az élő múlt. Szuhay-Havas Ervin és Zinner Judit (ford.), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993

Finkelman, Paul (Editor-in-Chief): Encyclopedia of the United States in the Nineteenth Century, Charles Scribner's Sons, New York, 2001

Folmsbee, Stanley John: The Origin of the First “Jim Crow” Law. The Journal of Southern History, vol. 15 (1949) no. 2, DOI: 10.2307/2197999, 235–247.

Guinn v. United States, 228 F. 103 (1915) Oct. 8, 1915 · United States Court of Appeals for the Eighth Circuit No. 3736 228 F. 103

Guinn & Beal v. United States, 238 U.S. 347 (1915) United States Supreme Court

⁴¹ Nagyné 2002. 68.

Hahner, Péter: Az USA elnökei. Animus Kiadó, Budapest, 2012

Képes, György: A tökéletesebb unió: az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya. Gondolat Kiadó, Budapest, 2003

Lévai, Csaba: A fekete afrikaiak rabszolgává válásának kulturális tényezői az észak-amerikai angol gyarmatokon. In: Németh, Lenke; Simon, Zoltán; Tarnóc, András; Varró, Gabriella (szerk.) Mítoszok bővületében. Ünnepi kötet Virágos Zsolt Kálmán 70. születésnapjára [= Enchanted by Myth. A Volume for Virágos Zsolt Kálmán on his 70th Birthday]. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 129-141.

Lévai, Csaba: Feketék az USA-ban, Élet és Irodalom LXIV. évf. 36. sz. (2020.09.04.)

Monnet, Julien C.: The Latest Phase of Negro Disfranchisement, Harvard Law Review vol. 26 (1912) no. 1, 42-63. DOI: 10.2307/1324271.42–63.

Nagyné Szegvári, Katalin: Fejezetek az Amerikai Alkotmány történetéből. HVGORAC, Budapest, 2002

Rigó, Balázs: 1867 as the Year of Constitutional Changes Around the World, ELTE Law Journal vol. 6. (2017) no. 2, 39-63.

Tepker Jr., Harry F.: The Dean Takes His Stand: Julien Monnet's 1912 Harvard Law Review Article Denouncing Oklahoma's Discriminatory Grandfather Clause, Oklahoma Law Review vol. 62 (2010) no. 3, 427-448.

THE GRANDFATHER-CLAUSE IN OKLAHOMA, GUINN V. US – A CASE STUDY

After the Civil War (1861-1865), the amendment XV of the Constitution was accepted by the Congress of the United States and most of the States. Amendment XV prohibits discrimination on account of race, or on account of race, colour, or previous condition of servitude regarding voting rights in the whole union. Oklahoma accepted an amendment to their constitution in 1914. The state's amendment contained a so-called grandfather clause that discriminated against those who or whose ascendants did not have voting rights before the 1st of January 1868. During a general election held in 1914 two election officers were accused of conspiracy, because they denied many African Americans' right to vote. The defendants' case was discussed by the Supreme Court of the United States and became a landmark case called *Guinn v. US*. In their case, the Court made it clear that indirect discrimination against African Americans was a violation of amendment XV as well as direct discrimination. The Court also declared that the states have all the rights to legislate regarding the voting rights, however amendment XV was a limit to that right of the singular states. This case has had a huge impact on the voting rights of the African Americans, however their fight for their constitutional right is not over after *Guinn v. US*. In this paper I try to summarise the

main legal issue and the Court's opinion to have a better understanding of the legal situation of the African Americans' voting rights in the early XXth century.